BKSH

BKSH

LIBRA SHTETI PËR SHKOLLA TË MESME - Nr. 5

Shkrimtarët Shqiptarë

PJESA II.

Prej Lidhjes së Prizrendit deri sot

★

Për klasën e tretë e të katërt
të kursit të naltë

BOTIM I MINISTRIS S' ARSIMIT

TIRANË, 1941-XIX

BKSH

BKSH

SHKRIMTARËT SHQIPTARË

PJESA II.

Prej Lidhjes së Prizrendit deri sot

BKSH

BKSH

LIBRA SHTETI PËR SHKOLLA TË MESME - Nr. 5

Shkrimtarët Shqiptarë

PJESA II.

Prej Lidhjes së Prizrendit deri sot

★

Për klasën e tretë e të katërt

të kursit të naltë

BOTIM I MINISTRIS S'ARSIMIT

BOTIM I MINISTRIS S' ARSIMIT

TIRANË, 1941-XIX

BKSH

BKSH

Punue nën kujdesin e **Ernest Koliqit**
nga **Karl Gurakuqi.**

SHTYPSHKROJA «GURAKUQI» — TIRANË

BKSH

PARATHANJE

Lēvizja kulturore letrare shqiptare qē nga viti 1878

Pamë në Pjesën e parë të këtij libri të letërsís se, me gjith përpjekjet e ndryshme që u bënë, prodhimi i ynë letrar përpara Lidhjes së Prizrendit qe më tepër një prodhim fetar, një prodhim vendës, *pa frymë përgjithësimi*. Përpjekjet e rralla që u bënë nuk dhanë as më të voglën pemë e u tretën si kripa n' uj, në mes të detit të pa-anëshëm të padijës e të fanatizmit t' atëherëshëm. Po dishka na thonë këto përpjekje, dishka na dëftejnë për njohjen e psikologjisë së Shqipëtarit t' atëherëshëm: na paralajmërojnë se diçka e re po niste të lëvizte në zëmrën e këtij. Lëvizja e përgjithëshme kombtare europjane, influksi i shekullit XIX — shekulli i diturisë e i çpikjevet po edhe i kombsivet — nuk e la të thatë edhe shpirtin e këtij populli e arriti gjër atje poshtë t' a ngrohë e t' a ndriçojë me dritën e tij. Pas Haxhi Filipit e De Radës, pas Veqilharxhit e Zarishit, pas Mitkos e Kristoforidhit, një gjë madhështore, një gjë e re e pa parë kurr gjer atëherë në historinë e kombit t' onë vërtetohet: Shqipëtarët zgjohen më në funt, i lënë më nj' anë grindjet fetare krahinore, mblidhen të gjithë zbashku rreth një

ideali dhe rrokin armët për fatin e vet. Themelohet *Lidhja e Prizrendit:* hidhet guri i parë i kombsisë. Pas motmoti në Stamboll, mu në qendër të perandorisë otomane, themelohet shoqërija «*Drita*»: hidhet guri i parë i diturisë, i kulturës, i letërsisë *shqipëtare*. Ja pse na i japim kaq rëndësi *Lidhjes së Prizrendit* e sidomos *Shoqërisë së Stambollit* për lindjen e letërsisë s' onë së re: pse atëherë nis të lëvizë i tërë populli shqipëtar si bashkësí e si komb; pse atëherë për herën e parë përpjekjet e vetmuara të ndonjëj Gege a të ndonjëj Toske të moçëm bëhen konkrete; pse atëherë për herën e parë Gega e Toska, i krishteri e myslimani i shtrijnë dorën njëri tjatrit pa dallim krahine a feje; pse vetëm atëherë qit kryet në skenën e historisë «kolektivisht» edhe populli shqipëtar e dëshiron të rrojë e të veprojë si i tillë.

Të gjitha këto «pse», pra, na shtyjnë t' a fillojmë pikërisht me themelimin e Shoqërisë së Stambollit historinë e vërtetë të letërsisë s' onë.

Po mjerisht na mungojnë lajme të shuma e të sigurta për të njohur në të gjitha çfaqjet e saja jetën e kësaj shoqërije. Dijmë se ajo u themelua më 1879 në Stamboll e u quajt «*Drita*». Qenë themelonjës më të parë *Sami Frashëri*, *Jan Vretua* dhe *Pashko Vasa*, d. m. th. një mysliman, një orthodhoks dhe një katholik. Nga sa na dëshmon Lumo Skëndua, «mbledhjet e shoqërisë bëheshin në Pera Leh-sokak, në një shtëpi ku rrinte Sami Frashëri me të vëllan më të math; më vonë nisën të bëhen në Shark-Bon-Marshesí në të cilën ishin zënë me qira dy oda. Ato dy oda paskan shërbyer më vonë si banesë për Jan Vreton. Puna

më e parë e shoqërisë qe të trajtuarit e njëj abeceje për gjuhën shqipe. Alfabeti i vjetër i shkrimtarvet të veriut, ashtu edhe mënyra e përdorur prej Kostandin Kristoforidhit në përkthimet e shkronjavet të shënjta ishin rrëfyer të metë. I dituri elbasanas kishte marrë nga një palë shkronja të veçanta dhe krejt të pa ngjara për secilin prej të dy djalekteve. Nuk dijmë ç' bisedime rrodhën në mbledhjet, pse nuk kemi proces-verbalet e tyre, as edhe një prej anëtarve ësht kujtuar që të na lërë kujtimet e veta. Kam dëgjuar vetëm — shton Lumo Skëndua — se Hoxha Tahsini propononte një palë shkronja *sui generis* të bëra prej vijash gjeometrike. Nuk i dijmë as mendimet dhe proponimet e anëtarvet të tjerë. Ajo që dijmë ësht se shkronjat e pranuara qenë ato të Sami Frashërit, i cili dhe gdhëndi vetë me dorën e vet mbi çelnik gërmat që këshillonte. Prap nuk dijmë cilat qenë gjymtyrat më vepruese të mbledhjes, kryetari i së cilës ishte Sami Frashëri. Naimi n' ato kohë endè s' kishte ardhur në Stamboll".

Si bazë për ket alfabet ishin marrë shkronjat latine, po për tingujt e tjerë të posaçëm të shqipes u muarën disa prej greqishtes dhe disa i trilluan vetë.

Pemë e parë e shoqërisë së Stambollit qe botimi i njëj abetareje, „*Allfabetare e gjuhësë shqipe* (1879) dhe e njëj rregulloreje, „*Kanonismë e shoqërisë të shtypuri shkronja shqip*" (1879). Këjo *kanonismë* na jep bazat mbi të cilat ishte themeluar shoqërija. Më vonë filloi botimin e njëj së përkohëshmeje me emërin «*Drita*» nën drejtimin e Petro Pogës dhe të Naimit, e cila më pas u quajt «*Diturija*». Vijuan pastaj botime të tjera të ndryshme, të cilat dalë nga dale do të sajonin pa-

surinë t' onë letrare më të mirë. Madje munt të thomi se shumica e vepravet të fundit të shekullit të kaluar dhe të fillimit të të tashmit janë të gjitha pemë e nxitjes së shoqërisë së Stambollit.

Çfaqjet e ndryshme të veprimtarisë kulturore e kombtare që u vërtetuan pas shoqërisë „Drita" munt t' i përmbledhim në trí: në *shoqërira*, në *fletore e të përkohëshme* e në *libra*. Çfaqjen e tretë, d. m. th. *librat* do t' i shohim me radhë gjatë studimit t' auktorvet përkatës; le t' u hedhim prandaj një sy, vetëm sa për të pasur një mendim të përgjithëshëm, dy çfaqjeve të tjera: *shoqërivet* dhe *fletorevet e të përkohëshmevet.*

Shoqëritë. — Pas shoqërisë së Stambollit, më e vjetra shoqëri Shqipëtarësh që mbahet mënt, ësht ajo e kolonisë së Bukureshtit, e cila qe dega e së parës në një qëndër ku thonjtë e Turkut nuk arrinin. Duhet kujtuar se Shqipëtarët e Rumanisë kanë qënë gjithënjë në ball të lëvizjes kombtare e që më 1877 kishin botuar e trilluar alfabete, libra e fletore shqipe. Dega e Bukureshtit, e themeluar më 1881, u quajt edhe ajo „*Drita*"; më pastaj, që nga viti 1888 mori emërin „*Diturija*". Këtu, në shtypshkronjën e shoqërisë, dualnë pothuaj se të gjitha librat e veprat e para të shkrimtarvet t' onë të Rilindjes.

Në Sofie më 1890 u themelua shoqërija „*Dëshira*". Këtu zuri vënt edhe shtypshkronja „*Mbrothësija*" e Kristo Luarasit, shtypshkronja „*kombtare*" e kulturës s' onë.

N' Egjypt ndienja kombtare u mbajt e gjallë për hir të Thimi Mitkos, Spiro Dines, Andon Zakos (Çajupi), Jani Vruhos e Milo Duçit me shokë. Ky i funtëmi më 1897 qe kryetari i Shoqërisë „*Vllazërija e Shqiptarve*". Për t' u kujtuar ësht edhe „*Bashkimi i Aleksandrisë*".

N' Amerikë, ku mërgoheshin me mijra Shqipëtarë për të kërkuar bukë dhe punë, lindnë shoqërira të ndryshme në mes të këtyre puntorve dhe që nga viti 1906 shihte dritën fletorja e tyre „*Kombi*“. Po vetëm nga viti 1912 të gjitha këto shoqëri, si „*Besa Besën*“ „*Flamuri i Krujës*“ „*Shoqërija Kombëtare*“ dhe „*Dallëndyshja*“ mblidheshin në një federatë të madhe që u quajt „*Vatra*“ me qëndër në Boston. Kryetar i parë i federatës qe Fan Noli.

Në Shqipëri e para shoqëri që kujtohet qe ajo e themeluar në Korçë më 1885 prej Thimi Markos, Orhan Çerçis Pojanit e Jovan Kosturit. Me ndërmjetësinë e kësaj shoqërije, që nxori lejën e duhur nga qeverija turke, Pandeli Sotiri hapi një shkollë private shqipe ku dha mësim gjër në vitin shkollor 1886-87. Në ket vit e zuri vendin e tij Thoma Sina, pas të cilit erdhi Petro Nini Luarasi. Ky Petro Nini Luarasi më 1889 me bashkëpunimin e Nikolla Naços hapi edhe një shkollë në Kolonjë, dhe më vonë një në Luaras, një në Selenicë, një në Vodicë dhe një në Treskë. Petrua vetë u bë inspektor i këtyre shkollave, gjër sa më në funt qeverija turke i mbylli. Mbeti e hapur vetëm shkolla e Korçës gjër më 1902, d. m. th. gjër më atëherë që u hodh në burg drejtori i saj Nuçi Naçi. Prap në Korçë më 1892 hapej shkolla femrore prej Gjerasim Qiriasit dhe motrës së tij Sevastisë. Edhe në Negovan e në Bellkamen At Kristo Harallambi hapte shkolla shqipe, sado që peshkopët orthodhoksë i mallkonin të gjitha ato fshatra ku ngriheshin këto shkolla. Madje At Kristua i ndierë edhe u vra prej grekofilvet për shkak të propagandës kombtare që zhvillonte (1905).

Në Shkodër vepronte si çerdhe shqiptarizmi c si vatër ndiesishë kombtare Shkolla Françeskane, e themeluar në vj. 1861, e cila në vjetin 1902, nën drejtimin e At Fishtës futi si gjuhë mësimi gjuhën shqipe. Gjithashtu në Shkodër në vjetin 1899 themelohej shoqërija „*Bashkimi*“ prej Emzot Prenk Doçit, abat i Mirditës dhe një nga patriotët më të kulluar katholikë. E para punë e shoqërisë qe caktimi i njëj alfabeti, pse shkronjat e shoqërisë së Stambollit nuk u pranuan kurr nga kleri katholik. Gjër atëherë të gjitha vepr:t që dualën prej gjirit të tyre u shtypnë me alfabetin e vjetër gegë. Për alfabetin e „*Bashkimit*“ u muarën për bazë pa-përjashtim shkronjat latinishte, duke zëvëndësuar edhe shënjat e veçanta, të përdorura prej të vjetërve, me grupe gërmash këso dore. Shumica e këtyre u sajua me ndihmën e gërmës *h* (*dh*, *th*, *xh*, *sh*, *ch* = *ç*, *gh* = *gj*).

Shoqërija „Bashkimi“ qe e përbërë thjeshtësisht nga pjestarë të klerit katholik për t' i dhënë një ngjyrë fetare para qeverisë turke, me përjashtim të Luigj Gurakuqit, i vetmi civil. Këjo shoqëri kishte për qellim kryesor lavrimin e gjuhës shqipe me shtypje librash, dhe me të vërtetë i a arrijti qellimit, pse me 30 e sa botime që bëri, zgjoi ndienjat dhe përhapi kulturën shqipe. Me alfabetin e „Bashkimit“ u shtypen dhe shum fletore dhe të përkohëshme jashtë atdheut, si „*Albania*“ e F. Konicës, „*La Nazione Albanese*“ në pjesën shqipe, etj.

Po pas tri vjetve një shoqëri tjatër dilte në shesh në Shkodër: „*Agimi*“. Këtë e themelonte don Ndré Mjedja më 1901. Alfabeti i „*Agimit*“, me një vëndim të klerit katholik zëvëndsoi zyrtarisht atë të „*Bash-*

kimit". Si parim në sajimin e alfabetit antarët e shoqërisë patën „*një tingull e një shënjë*". Dhe me të vërtetë shkëncorisht dukej më i mirë ky se ai i „*Bashkimit*", [1]) po nuk ishte aspak praktik për shtypshkronjat. Prandaj të gjitha librat që u shkruan me këtë abecé u shtypën në Vjenë. Kështu për shum kohë Shqipëtarët nuk patën një alfabet, po shum alfabete, të pakën aqë sa ishin edhe ata që shkronin! Gjër sa më në funt me shpalljen e Konstitucjonit, qeverija turke u jepte për herën e parë leje këtyre të hapnin shkolla shqipe e atëherë ishte nevojë e ngutëshme të caktohej një alfabet i vetëm. Për këtë arësye të gjith intelektualët e shkrimtarët shqipëtarë u mblodhën në një Kongres të përgjithëshëm që u mbajt në Manastir në muajin Nëntor të vitit 1908. Kongresi i përgjithëshëm, që numronte 32 antarë, i kryesuar prej zotit Mid-hat Frashërit, emëroi një komisjon 11 vetash që të caktonte alfabetin e përbashkët nën kryesín e At Fishtës. Vëndimi i parë që mori komisjoni qe pranimi i alfabetit latin. Po pas 10 ditë bisedimesh e vështirësishë, abeceja që doli, në vënt që të pështetej mbi arësye diturore, „dukej mâ fort — si thotë At J. Rrota — nji vendim i marrun në themel të njij kompromisi"; d. m. th. se qenë marrë elemente edhe nga alfabeti i Stambollit, edhe nga ai i Bashkimit edhe nga ai i De Radës a i italo-shqipëtarvet. Në këtë mënyrë merrte një herë e mirë funt, të pakën zyrtarisht, çështja e shkrimit të gjuhës s' onë.

---

1) Sh. *J. Rrota*, *Per historín e Alfabetit Shqyp*, Shkodër 1936.

Pas Kongresit të Manastirit plot shoqëri të tjera u themeluan në Shqipëri dhe jashtë nepër kolonitë shqipëtare, po, po i lëmë në heshtje këtu, pse nuk lozën atë „rol" të rëndësishëm të më të parave [1]).

Fletore e të përkohëshme. — Më e vjetra fletore shqipe që mbahet mënt ësht ajo e De Radës, „*L' Albanese d' Italia*" numri i parë i së cilës doli në Napul më 23 të Shkurtit 1848. Vijnë pastaj me radhë: „*Zëri i Shqipërisë*, greqisht e shqip, botuar n' Athinë më 1882 prej Anastas Kulluriotit; *Fiamuri Arbrit* (1883-1887) botuar prej De Radës; „*Drita*" që pas tre numrave këmbeu emër në *Diturija* (1884-1885), nga më të parat të përkohëshme shqipe, e botuar prej shoqërisë së Stambollit nën drejtimin e Petro Pogës dhe Naim Frashërit; *Arbri i Rii*, italisht-shqip, doli më 31 Mars 1887 në Palerm e drejtuar prej Francesco Stassi Petta dhe Zef Skiro-it; *Shqipëtari*, për të cilën De Rada na thotë se e botonte Nikolla Naçua n' Egjypt me 1888; *Elçija i Zemërs Jezu Krishtit*, revistë mujore e botuar në Shkodër prej Etërve Jezuitë (1891) [2]); *Ili i Arbreshëvet* (1896) e përkohëshmja që u botua nën drejtimin e Anton Argondizza-s si pas vëndimeve të të parit kongres gjuhësor shqipëtar që u mbajt në Corigliano Calabro më 1895 me De Radën në krye; *Albania* (1896-1909) e përkohëshme nën drejtimin e Faik Konitzës (Bruxelles-London), më e mira revistë shqipe e

---

1) Për shoqëritë dhe për fletoret, si edhe për historinë e letërsisë e të kulturës s' onë përgjithësisht sh. **G. Petrotta**, *Popolo, Lingua e Letteratura albanese.*

2) Vijon të botohet edhe sot me emnin „*Lajmtari i Zemrës së Krishtit*".

atyre kohve; *L' Albania Letteraria* (Corigliano Calabro 1897) dyjavore e botuar prej një grupi djelmoshash italo-shqipëtarë ndër të cilët edhe Cosmo Serembe; *Kalendari Kombiar* (Sofie 1897-1926) i përvjetshëm nën drejtimin e K. Luarasit e të L. Skëndos; *La Nazione Albanese* (1897-1924) e dyjavëshme politike letrare nën drejtimin e Anselmo Lorecchio-s; *La Nuova Albania* (Napoli 1898-1904) drejtor adv. Gennaro Lusi; *Yll' i Shqipërisë* (*L'étoile albanais* — Bukuresht 1898-1900) drejtor Dhimitër Ilo; *Albania e Vogël* (Bruxelles 1899) botuar prej F. Konitzës si shtojcë e revistës „*Albania*"; *Zani Shqipënisë* (*L' écho d' Albanie* — Romë 1899) shqip-frengjisht, e drejtonte Dervish Hima, që e kish themeluar më 1898 në Bukuresht me titullin *L' Indépendance albanaise*; *Bashkimi i Shqipëtarëvet* (Kairo 1900?) shqip-frengjisht, drejtor Ismail Haki bey; *Besa-Besën* (Kairo 1900-1904) drejtor Mihal N. Duçi; *Drita* (Sofie 1901-1908) e përdyjavëshme e drejtuar prej Shahin Kolonjës; *Përlindja Shqipëtare* (*La Renaissance albanaise* — Bukuresht 1903) shqip-frengjisht e redaktuar prej Thoma Abramit; *Flamuri i Shqipërîs* (*La Bandiera albanese*) — Napoli 1904) revistë e përmuajëshme e drejtuar prej Zef Skiròit; *Besa* (Kairo 1904) drejtor Thoma Abrami e Milo Duçi; *La Gazzetta Albanese* (1904), drejt. Manlio Bennici; *Shqyptari* (Shkodër 1904) botim vjetor i shoqërisë *Bashkimi*; *Albanija* (Belgrad 1905) fletore shqip-serbisht, drejt. Jashar Erebara; *Lajmtari i Shqypëniës* (*L' Araldo d' Albania* — Romë 1905) italisht-shqip, drejt. Kont Vladany; *La Questione albanese* (Buenos Aires 1905) drejt. prof. Orazio Irianni; *Shpnesa e Shqypeniis* (1905-1907) shqip-italisht-kroatisht,

drejt. N. Ivanaj; *Kombi* (Boston 1906-1909) drejt. Sotir Peci; *Dashamiri* (Trieste 1907) drejt. Mati Logoreci; *Korça* (Korçë 1908) drejt. Sami Pojani; *Lirija* (Selanik 1908-1909) drejt. L. Skëndo; *Bashkimi i Kombit* (Manastir 1909) botonjëse: *Shoqëri Botonjëse Literare*; *Dielli* (Boston që nga viti 1909) e famëshmja fletore e federatës „Vatra"; *Diturija* (Selanik 1909) drejt. Lumo Skëndo; *Lidhja Orthodhokse* (më parë në Selanik, pastaj në Korçë 1909) drejt. M. Grameno; „*Koha*" e në numrin e dytë „*Bashkimi*" e më vonë „*Besa Shqyptare*" dhe *Zâni i Shkodrës*" (Shkodër 1910-1921), drejtor Don Ndoc Nikaj, e shum të tjera, të cilat dalë nga dale do të përgatitnin pamvarsinë t' onë. Pas vitit 1912 plot fletore e revista tjera u botuan, të mira a të liga, si pas zotësisë së drejtorëve të tyre. Ndër këto vlen të kujtohet për rolin që ka lozur në zhvillimin kulturor dhe atdhetar, e përkohëshmja shkodrane „*Hylli i Dritës*" e botuar për herën e parë më 1913 prej Fretërve françeskanë (vijon edhe sot), „*Përparimi*" (Shkodër 1914-1916) e Etënvet Jezuitë, „*Agimi*" (Shkodër 1919-1923), në fillim drejtor Kristo Floqi e pastaj Karl Gurakuqi, etj.

I vlefti letërsisë shqipe me botime të ndryshme e të çmueshme edhe Shoqërija botonjëse „*Vepra Pijore*", themeluar në Shkodër pranë Etërvet Jezuitë në vitin 1907, e cila i dhuroi shqipes mâ tepër se 30 libra, ndër të cilat kanë një rëndësi të posaçme gjuhësore *Kalendarët* (15 vjetë me radhë — 1913-1927), *Romanet e Dramet*.

N. RESSULI

1. — PASHK VASA (1825-1892)

a) Jetëshkrimi e veprimi i tij

Idealist, plot jetë e guxim na çfaqet profili i këtij pioneri të ringjalljes kombtare, i njoftun mâ fort si : *Vaso Pasha.* Vasa âsht ndera e Shkodrës, ku lindi me 17 Shtatuer 1825.

I stolisun prej natyre me mendje të hollë e ndiesí bujare, n' agimin e jetës diftohet i etshëm për dijtuní. Mungesa e shkollavet e ngushton Pashkun të bâhet autodidakt. I ri, 22 vjeç, zên nji nëpunsí në Konsullatën e Anglís në Shkodër, ku rasat e përpjekjet e shumta të zyrës, oazë lirije aso here në mjedis të robnís së Stambollivet, shkuen tue i a hapun horizontin e jetës.

Nji grusht atdhetarësh italjanë, qi n' atë vjetë 1848, të ndjekun nga qeverija e Borbonvet, kishin ikur në Shkodër, e kishin gjetë strehë në konsullatën e Anglís, i dhán shkas e i a ndezen djaloshit zemrën për qellimet e lirís kombtare. Bashkë me këta të mërguem „për hír të drejtësís e për dashtní ndaj Italín" — si shkruente mâ vonë — po mun n' atë vjetë 1848 niset e shkon, si vullndetár, me luftue krahas me Venedikas kundra Austriakvet. Ketu dahet në shêj Vasa, në daç për trimní, në daç për urtí ; fiton çmime e lavde kaq, sa mrrin të bâhet oficjer i shtabit madhuer.

Në Venedik vihet në të përpjekun me shum njerz të mendshëm e në zâ ; ndër tjerë, edhe me shkrimtarin dalmatin, N. Tommaseo-n, n' atë kohë, Ministër i Arsimit. Porse, kur mbas 5 muejsh qindrese Mbretnesha e Adriatikut u ngushtue t' u dorzohej Austriakvet, Vasa i ynë duel edhe ai, e drejt, nepër Ankonë, shkoi në Stambollë.

Në kryeqytetin e Turqís ne e parë, kah s' njifte njeri, i rá me hjekë keq edhe për jetesë. Por, i gjallë ndër barashkat e jetës, nuk u ligshtue. Mbas pak kohe hyni nëpunës në shoqnín e tramvajvet të qytetit.

Mâ vonë i duel me gjetun nji punë mâ të mirë në Ministrín e Jashtëme të Mbretnís. Në ketë zyrë me randsí filloi me i dalë zâni e me u njoftun si njeri i mendshëm, i zoti e burrë karakteri. Fliste e shkruente mirë, përveç shqipes, edhe frengishten, italishten, anglishten e turqishten.

Mbreti ndërkaq e dërgoi si sundimtár, Pashë, ndër krahinat e Libanit ku në vjetin 1892 i mbylli syt për ketë jetë.

Kahdo qi shkoi, dashtnija për vendin e vet nuk e la kurrkund. Me sjellje të vet kreshnike i a zbardhi faqen kombit shqiptár. Kallxojnë, se kur nji herë paska pasë dashtë Sulltani me e çue si Valí në Kosovë, ku aso ditësh kishte shpërthye zjarmi i kryengritjes, Vasa i thânka këtij: Madhní, jam nji nëpunës i Mbretnís e mundohem t' i shërbej besnikisht e me zéll; por jam edhe Shqiptár. Në më detyroftë Madhnija e Juej të vetem atje, po më shtërngon të bâj nji trathtí: Ja do të trathtoj Perandorín, jase do të trathtoj atdheun t' em! Me kaq Sulltani nuk i dha punës mâ andej; por nisi me e çmue edhe mâ mirë burrnín e tij.

Veprimtarija e tij letrare zhvillohet mâ së forti në kryeqytetin e Turqís. Për të ngjallun pikë së pari ndër Shqiptarë shkëndín gadi të shueme për gjuhën e të parvet, bashkë me Sami Frashërin, Jan Vreton e Koto Hoxhin, në vjetin 1879, në mjedis të Stambollës së Sulltanavet i vên themelin mâ së parës shoqni letrare, qi merr emnin *Drita*. Në ketë rasë këta kuadriumvirë të ringjalljes kombtare, bashkarisht, sa me bâ dorë, qesin në dritë *Alfabetaren e gjuhës shqipe. Ndë Konstantinopojë mbë 1879*. Blêni i përvûjtë, 136 faqesh VIII, qe guri i tthemelit i botimevet qi erdhën mbas, sidomos në djalektin toskënisht. Ndërsa në ket libër kolegët e tij menduen për pjesë tjera, Vasa rreshtoi në fund t' abetarit monografín e bukur: „*Shqypnija e Shqyptarët*". Endë këtu për së shkurti rrjedhën e historís së popullit shqiptár, tue njehë kreshnikët, qi mbahen me né e janë ndera e fisit t' onë. (Filipi i Maqedonís, Leka i Madh, Burri, Gjenci, Teuta, Skanderbegu, etj.) Shkurtorja në fjalë, e ndame në XII kaptina, âsht e mjaftë për të na e rrëfye kulturën e gatimin e njimendët t' auktorit. Në këtê, sikurse edhe

në poezín nostalgjike „*Shqypnís së robnueme*“, e derdhi krejt mallin qi e përvlonte për Atdheun e vet. Për kah gjuha e stylit, sod edhe, mbas 60 vjetësh, po të botohej njashtu si âsht — shka jemi tue bâ na në ket tregim të shkurtë këtu — s' do të kishte kush ç' me i thânun shkrimtarit.

Botim i çmueshëm i Vasës njehet kalximi kombtár „*Bardha e Temalit*“; blê 336 faqesh, qi pau dritën në Paris v. 1890. Por mjerisht, âsht fort e vishtirë të gjindet sod.

Shkroi mâ tepër nji Gramatikë të shqipes në gjuhën frangishte, për ata qi duen me e nxanë pa ndihmën e mësuesit.

Kemi edhe nji përmbledhje poezísh të tija në gjuhën italishte, botue nën titullin *Rose e spine* 1). Ky libër âsht 80 faqesh me 42 vjersha, mâ të shumtën, dashunije. Në këto dallohet nji kuptim i thell me shprehje të rrjedhëshme, me trajta të përsosuna e me nji gjuhë italishte të zgjedhun, ku ndiehet fryma e poetvet italjanë të Rilindjes.

Në vjetin 1850 botoi në Stambollë në gjuhën italishte *La mia prigione*; epizod historik i rrethimit të Venedikut, prej 150 faqesh.

Por, kah i kishte keq zemra, se bota këqyrte t' i vênte kambën së shkretës Shqipni, rrethanat e ngushtuen shkrimtarin t' onë të përqendronte të gjitha fuqít mendore e shpirtnore të vetat, për me i a njoftue dheut çashtjen e të drejtat e fisit Shqiptár. Për kështu botoi në gjuhën frangishte në Stambollë në vjetin 1879: *Etude sur l' Albanie et les Albanais.* — Bl. VIII, faqe 113.

Në të njajtin vjet vepra u botue njiheri edhe në Paris, nën titullin: *La veritè sur l' Albanie e les Albanais.* Bl. VIII, f. 103.

Vepra në fjalë doli e përkthyeme edhe në gjuhën gjermanishte (Berlin, 1879); në gjuhën turqishte (Stambollë 1879); e tash së voni (Tiranë 1935) Mehdi Frashëri e përktheu edhe shqip.

Në vjetin 1878 botoi në Konstantinopel veprën: *Le Monténégro d' après les traditions de l' Albanie.*

---

1) „*Rose e Spine*“ per P. Wassa Effendi, Constantinopoli, Stamperia di A. Coromila, 1873.

Në të përkohëshmen „Cirka", Vj. III, Nr. 43 me 10 Príll 1938 u botue vjersha e parë „*Nanës s' eme*" e librit „Rose e Spine" në përkthimin shqip, ku mund të shijohet natyrsija dhe ndiesít e prekëshme të këtij flamurtari të Rilindjes s' onë kombtare.

b) Nga shkrimet e Pashk Vasës

1) SHQYPNIJA E SHQYPTART

Shqypja emnin e ká pás', 1)
Por njitash i kje harrûe :
Bini, djelm, Zot' ýn ju' a dhasht',
Për, ndë daçi, me fitûe !

(N. IV. f. 50)

Në të zanun fíll të bot's *), e qysh në koh' qi njeri ishte i padije e jetonte 2) tui luftue njeni me tjetrin, u-lëkund prej Asijet **) nji komb njerzish, shumíc e madhe u-dá prej fársh tjera 3) e prej gjindsh, për me gjét nji dhé tjetër, e për me mujtun me gjallue në pushim pa frik' e pa drojë. Këti kombit 4) qi iku në ket mëndyrë 5) prej Asijet i thojshin émnit Pelásg.

Këta Pelásg, prímun prej parsijet [së] veht, shkapërcyene détin me lundra e me barka ; e prej Asijet, qi ishte dheu i t'yne, erdhne në breg të détit të Greqís ***) e duelne në tok', pik' së parit në nji vend, qi i thojshin émnit: Argos. 6)

Nuk dihet mir', a gjetne n' at dhé gjind tjerë të vendit, a por e gjetne at vend të shkrét e të pa-njeri.

---

*) *Botë* do me thânë: *Mondo*, italianisht; edhe turqisht: *Dynjá*.
**) *Asija*, turqisht: *Anadolli*.
***) *Greqí*, italisht: *Grecia*.

---

1) N' origjinalin shenohet gadi gjithkund theksa tonike, si mund të shifet në ketë tubzë. Gjatë shkrimit, për arsye teknike, na mungesën e saj do t'a shenjojmë me hijezë në fund të fjalës — 2) *jetonte*. Trajtë e tosknishtes, në vend të gegnishtes: *jetojte*, sikur e ka mâ vonë *(bâjte)*. Për t' u theksue âsht puna, se V. nuk e shenon kurr zanoren hundore, ndoshta për me ju a afruem Toskvet. — 3) *fársh tjera*. N' origjinal: *f. t' jera*, simbas trajtës kah ka rrjedhun *(i, e, t, jeter)*, të cilën sod e kemi bâ nji me artikullin. — 4) *këti kombit*. Ndërtue gabimisht, si gropa e Shkodrës, në vend të pacaktuemes *(këti kombi)*, si e lypë emnin gjithmonë dituesi *ky, ai*. — 5) *mëndyrë*. Shkodranisht, në vend: *mënyrë* (nga italishtja *maniera*. — G. Meyer EW.) — 6) *qi i thojshin*. Gjuha e qortueme nuk e bán peremnin *qi* të përdoret në rasën e gjinores, të dhanores e të hjektores. Për këto kemi lidhorin tjetër: *i cili*.

T' ardhunit në Greqí të Pelasgëvet ndolli fort heret, e jan' gádi katermij vjet qi kan rrjedhun qysh n' at koh' qi këta u-lëkundne prej Asijet; e n' at koh' kaq të vjetër e të moçme gjindja nuk dishin as me shkrue, as me ligjërue *); e për andaj punët u-báne e u-goditne n' at koh' të moçme kan mbetun fort në t' err 7) e në njégull e nuk dihet mirë fillit, përse historija, qi kallzon punët e moçme, nuk ka pas' fillue me u-shkrue n'at koh', përse gjindja ishin pá dije e pá shkroja.

At para birit e bír mbas átit, zani i këtyne punve ká ardhun, goj' në për goj', déri n' ato kohna qi gjindja zúne me shkrue e me dyftue 8) gjith shka u.godit në bot' në koh' të motçme. E, nden se nuk 9) kemi prej historijet nji drit' për me dítun me të vërtet' mëndyrën, me të cilën Pelásgt zúne vend në Greqí, nji kafshë ásht e drejt' e gjith kush e gjith të dishmit e dín, qi sot katermij vjet këta Pelásg, fár gjind fort e motçme, erdhne prej Asijet e zúne vend, si kur thame për sipri, në nji dhé qi e qújshin: Argos.

N' at koh' qi erdhne, këta Pelásg ishin si njérs t' egjr', të pá-dije, e msuen 10) me luftue me far' e me fise tjera; e mundet me kén qi, përse nuk rrishin në paq e në pushim në dhéna të vehta, fárt e fiset tjera u-çuene e i përzúne prej andej e i ndoqne e i shtërnguene me ikun prej Patridhet **) e me dál detin e me kerkue nji dhé tjetër, për me mujtun me zánë vend e me shpëtue 11) kah 12) ndjektárt e anmiqt e veht.

---

*) *Ligjërue*, italisht: *leggere.*

**) *Patridh*, italisht: *Patria*, turqisht: *Vatan.*

---

7) *në t' err.* Ruejtem grafín e origjinalit, ku mund të shifet, se si mâ vonë artikulli *(t)* u unjisue me fjalë; kështu qi nga adjektivi asnjanës u bâ emni. Krhs. *tjetër, tambël.* — 8) *dyftue.* Kështu edhe gjetiu për: *diftue.* — 9) *E, nden se nuk.* Sod thomi e shkruejmë: *Ndonse nuk.* — 10) *msuen.* Në kuptimin, *xune.* Krahs. me frengishten: *Apprendre.* — 11) *shpëtue.* Si në tosknishten, mâ ngjat origjinalit *expeditare*, kah e bjen Meyer; në vend të gegnishtes *pështoj.* — 12) *kah ndjektárt.* E folme e uhajtun prej Toskvet, për geg. *prej ndjeksvet.*

...Çe prá, ata pelásg, a Peleq, si t' i thomi, jemi na [13]) Shqyptárt. Na Shqyptárt jemi të bijt e atyne Pelasgëvet qi erdhne prej Asijet pik' së parit në dhé të Greqís, e qi Grekt përzúne për dhún prej vendesh qi patne zán. Na Shqyptárt kemi qindrue tash trí mij vjet e ma tepër, e kemi mbajtun gjúhën, e mendimin, e karactirën [14]), e trimnín e dashtunín e li-rín *), qi na kan lánun të parët t' ýn, njata Pelásg, qi u-permendne e qi ngulne mretnít e Epirës e Maqedonís e Ilirís.

Na jemi, pá kundërshtim, gjindja e populli má i vjetër, e má i motçimi i të gjith Evrops, má të vjetër se Grekt e se të gjith tjért kombe, qi njifen prej historijet.

Deri tash Shqyptárt nuk kan ditun se kah kan ardhun, as se prej ç' far' kombit kan rrjedhun, as se birt e kuj ján.

Qe, na pra e qitme në shesh e në drit' këso heret, edhe e dyftueme [15]) rranjën, prej së cills kan dalun Shqyptárt, e mbas sotit mbám shpnes' [16]) se Shqyptárt nuk do t' a harrojn, por do t' a mbán ngulun në mend e në zembër, e do të perpiqen e të mundohen me j' a mbajtun besën e ndérin e faqen e bardh' të parvet të nderueshim qi patne.

Këto pak fial' na i shkrueme, abollà qi djelmnija e Shqypnís të msohet me ligjërue e me marrun vesht në gjuh' të veht farën e fisin, prej të cillit kan rrjedhun. Por, kur të shkruhet historija e Skenderbegut, e këjo pun', ndo u-bâft' [17]) si kur kemi shpnesën e uzdajën, at hera të gjith Shqyptárt do t' a këndojën e do t' a marrin vesht hóll e hóll, porsi duhet.

Skender-begu vdiq të njimijekatërkintgjashtdheteshtatin vit mbas Krishtit, në Lesh, prej lëngatet ethesh, e u vorrue n' atë gjytet. Rroj vjet gjashtdhetetre, edhe mbretnoj njizetekatër. Per-

*) *Liri*, italianisht thohet: *libertà*.

13) *thomi... jemi... kemi.* Trajta fort mâ të mira e mâ të vjetra, se këto të moçmet *thona, jena, kena*, ndër të cilat peremni *(na)* i a ka zânë vendin skâjimit të vërtetë *(mi)*. Kështu ndiehet sod ndër fëmij: *dina* për *dijm*. — 14) *karactirën* për: *karakterin*. — 15) *e dyftueme*. Shkodranisht me *e* të zâjshme në fund; kështu ka edhe: *shkapërcyene, erdhne, duelne etj.* — 16) *mbám shpnes'*. Djalektare për: *mbajmë shpresë*. — 17) *ndo u-bâft'*. V. kurrkund gjatë kësaj monografije nuk përdorë shêjin e hundores, sigurisht për dashtnín e vllaznimit me Toskë. Na e shenjuem në ndonji vend, per hír të kjartsís.

para se po vdiste, dresht, se, si të hîn Turku në Shqypní, do t' i bâjte të birit fort shum keq : e për at pún, me e shpëtue prej asi rrezikut [18]), e dergoj n' Itali me disa vét e shok', në njat vend, qi i pat fal' Mbreti i Neapolit e qi e qujshin Dukati i Sant' Anxhellos.

Si kur se e mendoj Skender-begu, njashtu u-bâ. Mbasi vdiq ky burr i fórt, Turku erdh ndrejt në Shqypni e muer shum dhéna e gjytete, disa me arm', disa tjera me bes'. E Shqyptárt, tui pamun [19]), se Mbreti i Turqís nuk bájte [20]) keq, por bâjte gjýgj të mir' e të drejt', shum e shum u-bâne me atë, e e njoftne per Mbret e për Padishah. E kështu at her' Shqyptárt i mbajtne besën e luftuene për Mbretní të Turkut, e shum e shum u-bâne Mysylman e tjert' mbetne të Kershten'. Por, as ata qi u-bâne Mysylman, as ata qi ndejne të Kershten', nuk e trathtuene kurr ; por gjithmòn, si vllazën, qindruene báshk, e duelne báshk n' ushtrí e gjithkund.

Edhe Mbreti i Turqís j' a u diti e j' a u shpërbleu trimnín e besën, qi i mbajtne ; per se nuk i pervûni, porsi kombet tjera. E j' u la Pashallárt e krént, e të párt e veht, e nuk j' u prishi as zakonet, qi patne, as kanunet e motçim [21]), as nuk j' u hoq armt', as nuk j' u bâni ndonji të keqe, por i desht e i nderoj [22]) gjith món. E për ket pún Shqyptárt mbajtne armt' e trimnín e motçme e qindruene në bes' Mbretnís njekaq, sa thohet, se ushtàrt má trima e má të mir' të Mbretnís kan' kenun e jan' edhe sot Shqyptárt.

E per të vërtet' Shqyptárt e kan meritue ket emën të nderueshim, e duhet na me u-gazmue, perse, në gjith ndrrimet, qi u-báne, ata nuk ndrruene as gjuhën, as zakonet, as mendimet e të parvet (të) veht ; por ndejne e mbetne gjithmon Shqyptár e gjithmòn trima e burra të mir'.

---

18) *asî rrezikut.* Kr. n. 4. — 19) *tui pamun.* Trajta verbore me dy sufiksa *(n, un)*; mënyrë djalektare. — 20) *nuk bâjte.* Trajtë e qortueme e vehtjes 3 njajs t' imperfektit. — 21) *kanunet e motçim.* Në vend të femnores *e motçme*, sikurse e lypin të gjithë emnat qi dalin në shumës n' *e*. Por gjetiu ka : *kombet tjera.* 22) *i desht e i nderoj.* Miklim, ndoshta i nevojshëm aso here për veshët e Sulltanit, qi mos t' i mirrte me të keq Shqyptarët, e t' i linte të lirë në mësimin e gjuhës amtare.

Makare të msoheshin e të zêjshin me shkrue e me ligjërue, e të baheshîn të dishim, e të hollojshin menden e shqisen e veht, e të merrshin vesht púnt e jets' e të bots', e të civilizoheshin (fisoheshin), porsi kombet tjera; e atëher' Shqyptárt kishin me fitue emën má të madh, kishin me kenë má të pasun e má të begat', e kishin me gjallue në pushim e në paq me gjak [23]) e me gjiní të veht.

Për ket pún, pra, na ju thomi dit' e nat', me çue djelmt e vashzat në shkóll', abollà qi të msohen e të zán me ligjërue e me shkrue e me u-bâ të dishim, për në daçin me fitue émën të mir', e me nderue veht-vehten e faren e fisin e veht.

Duhet qi Shqyptárt të j' a vén menden këtyne fjalvet t' yna, e të ndigjojn kshillën e mir', qi po ju apim; perse na nuk kemi as nji dishír ma të madh, se me pá Shqypnín mar' e mir', e të fort' e të pasun, e me na u-gëzue zembra, kur të shofim vllaznit t' ýn me u dasht' e me u-nderue njeni me tjetrin, e me u-lidh' të gjith me bes' e me fé, për të mir' e për lumní të dheut [të] Shqypnís.

Pashko Vasa
Shkodrani

2) SHQYPNIS SË ROBNUEME

Morì Shqypni, e mjera Shqypní, [1])
Kush të ka qitun me krye në hî?
Ti ké pas' kênun nji zojë e randë,
Burrat e dheut të quejshin *Nânë!*

Ke pas' shum t' mira, shum begatí,
Me vasha t' bukra, me djelm të rí;
Gjâ e dhên shum, ara e bashtina,
Me arm' të bardha, me pushk' llatina [2]);
Me burra trima, me grá të dlira [3])
Ti ndër gjith shoqet ke kên' mâ e mira!

---

23) *me gjak.* N' origjinal shkruen: *gjaq.*

II. — 1) Vjerrsha, përshkrue me alfabet e orthografí të soçme âsht nxjerrë nga *Kalendari Kombjar 1899, Sofje.* — 2) *pushk' llatina.* Janë armët e gjata, të njoftuna aso here e t' ardhuna sidomos nga Italija, si: *Bershana* (nga Brescia), *Karajfile* (Carlo e Figlio) *Lëtine* (latina) etj. — 3) *grá të dlira.* Në veshtrim moral: *Grá të pastra.*

Kur kriste pushka, si shkreptin' moti,
Zogu i Shqyptarit, gjithmon i zoti
Ka kên' për luftë, e n' luft' ká dekun,
E dhuní 4) mbrapa kur nuk ká hjekun!

Kur ka lidh' besën burri i Shqypnís,
I ka shtî dridhën gjith Rumelís: 5)
Ndër lufta t' rrebta gjith kund ka rá 6)
Me faqe t' bardhë gjiihmon âsht dá.

Por, sot, Shqypní, po m' thuej, si jé ?...
Ashtu si lisi i rrxuem për dhé!
Shkon bota, e sypri me kamb' të shklet,
E nji fjal' t' ambël kurrkush s' t' a flet!

Si mal me borë, si fush' me lule,
Ke pas' kên' veshun, sot jé me crule! 7)
E nuk t' ka mbetun as famë, as besë,
Vetë i ke prishun me faqe t' zezë!

Shqyptar', me vllazën jini tu' u vrám,
Në njiqind kolle 8) jini shpërdám!
Ca thon', kam *fé*, ca thon' kam *dín*,
Njêni âsht Turk, e tjetri Llatin;

Do quhen Grek, e Shqeh 9) disa tjerë,
Por jeni vllazën t' gjith, morè t' mjerë!
Prifnit e Hoxhët ju kan' hutue,
Për me ju ndamun, me ju vorfnue!

---

4) *dhuni... nuk ka hjekun.* Kupto: *Nuk ka lânun marre e turp mbas vetit.* — 5) *gjith Rumelis. Rumelija,* për sinekdohi, rrin përgjithësisht për Shtetet e Ballkanit, posaçe ato të lindjes. — 6) *gjithkuud ka rá.* Tue e bâ fjalí të varshme, ndoshta ka dashtë të thotë: *Ndër lufta të rrebta gjithkund kû ka rá...* Nji varjante tjetër këndon: *...gjithmon' ka rá.* — 7) *crule:* zhele, recka. — 8) *kolle.* Trq. për: *krah, parti.* – 9) *Shqeh:* Shkjé, Slavë.

Vjen njeri i huej, ju rrin ndë votër,
Me ju turpnue me grue, me motër ;
E, për ca pare, qi do t' fitoni,
Besën e t' parvet t' gjith e harroni,
E bâhni robt e njerit t' huej,
Qi nuk ka gjuhën, as gjakun t' uej !

Kjani ju, shpata, kjani dyfeqe, [10]
Se u zû Shqypnija, si zog ndër leqe !
Të kjajn trimnija bashkë me né,
Se rá Shqypnija me faqe n' dhé !
E s' i ka mbetun as buk', as mish,
As zjarm në votër, as drit', as pish' ;
As gjak në faqe, as ndér ndër shok',
Por âsht rrëxuemun e âsht bâmun trok !

Mblidhuni ju, vashëza, mlidhuni ju grá,
Me ata sy t' bukur, qi dijni me kjá ;
Eni, t' vajtojm' Shqypnín e mjerë,
Qi ka mbet' shtuer, pa erz, pa nderë ;
Ka mbetë e vej', si grue pa burr',
Ka mbet' si nan', qi s' pat [11] djelm kurr.

Kujt i bân zemra m' e lân' me dekë
Ket far' trimneshet, qi sot âsht mekë ?
Ket nan' të dashtun, a do t' a lâm,
Qi njeri i huej t' a shkel' me kâm' ?

Nuk, nuk ! [12] Ket marre kurrkush s'e do;
Ket faqe t' zezë gjithkush e dro !
Para se t' humbet kështu Shqypnija,
Me pushk' në dor' le t' vdes' trimnija !

---

10) *dyfeqe.* Trq. për : *pushkë, armë.* — 11) *qi s' pat djelm.* N' origjinal: *qi s' ka pas' djelm kurr.* Varjanten muerëm liri t' a bâjmë për hir të metrikës. — 12) *Nuk, nuk.* Për : *Jo, jo.* Shprehjen e guxueshme e spjegojmë psc auktori deshti ndoshta me i ikë kësaj s' onës, tue e marrë për turqishte *(jok, jok).*

Çonju, Shqyptar', prej gjumit çonju,
Të gjith si vllazën, n' nji bes' shtërngonju!
E mos shikoni kisha e xhamija:
Feja e Shqyptarit âsht Shqyptarija!

Qysh prej Tivarit deri n' Prevezë,
Gjithkund lshon dielli o vapë, o rrezë, [13]
Asht toka jon', t' Par't na e kan lânë,
Kush mos t' na prek', se desim t' tânë:
T' desim si burrat, qi diqën motit,
E mos t' marrohna përpara Zotit!

Vas Pashë Shkodrani

JUSTIN RROTA

---

2. — NAIM FRASHËRI (1846-1900)

a) Jetëshkrimi e veprimi kombtar

Naim Frashëri, luftari i Rilindjes kombtare dhe vjershëtori mâ popullori i Jugut të Shqipnís, lindi në Frashër me 13 të Majit në vjetin 1846. Fëminín e kaloi në vend-lindje. Mësuesi i parë i tij qe nji hoxhë për gjuhët e lindjes (turqishte, persishte e arabishte). Endè në moshën e njomë pêsëmbëdhetë vjeçare i vdiq e âma. Ndër disa vjersha të trishtueshme të poemit të Naimit mbí Skandërbeun, tue dashtë me e përmendun nanën e vet të vdekun, po me at dashuní e máll kujton nanën e Skandërbeut. (Kangë IV e poemit të tij epik mbí Skandërbeun). Fshati ku lindi, sikúr shkruejnë jetëshkruesit e tíj, (p. sh.: *Mali Kokojka*, pseudonym i shkrimtarit të njoftun Lumo Skëndos apo Mid-hat Frashërit), la në shpirtin e Naimit gjurmë të thella, kujtime e përshtypje të cilat i shprehi ndër veprat e veta lyrike.

---

13) *Ishon d. o vapë, o rrezë.* Mâ me kuptim varjantja: *Gjithkund lshon dielli 'i vapë e 'i rrezë.*

Nandëmbëdhetë vjeç shkoi në Janinë me vllazënt e vet. Në gymnazin e këtij qyteti i kaloi disa vjetë (1865-1870). Aty u njoft me klasikët e botës së vjetër, nga të cilët Homeri nuk mbeti pa ndonji ndikim ndër veprat letrare të Naimit. Kúr përmendën ndikimet e hueja ndër veprat e tija, duhet të shtohet se, në nji pjesë të mirë të prodhimit të vet letrár, Naimi i pati si pasqyrë vjershtarët e mdhaj të Persís: Sadi-un, Hafëz-in e Firdus-in. (Kalendari kombjar 1926, fq. 52). Lidhënija e tij, si vjershëtuer, me ketë poezí persjane e islamike, ka vijue gadi në të tana veprat qi ka hartue e botue ndër qendrat e ndryshme të Balkanit.

Në vjetin 1871 shkoi në Stamboll por, për arësye të njij sëmundjeje, u shtërngue të kthehej përsërí në Janinë. Prej vjetit 1874 deri me vjetin 1882 qe ndër vendet e ndryshme të Shqypnís porsi zyrtár i perandorís osmane në Limanin Edda (Sarandë), në Berat, në Janinë, në Frashër e së mbrami si zyrtár i Ministrís s' Arsimit në Stamboll.

Ndonji jetëshkrues e shenon ardhjen e Naimit në Stamboll në vjetin 1882 porsi nji datë për t' u kujtuem në letërsín e ré kombtare. Qyshë tash merr pjesë ndër veprimet për lirín e Shqipnís. Vepron përherë e mâ tepër si me anën e pendës ashtu edhe nepërmjet mësimit pa pushim deri në vdekje (në Samboll me 20 të Tetorit 1900), përcjellë prej njij dishiri: Për lirimin e Shqypnís nga zgjedha otomane e për zhvillimin kulturuer të vendit të vet.

Kishin pasë kaluem plot katër vjet qyshëse në historín e ré të Shqipnís kishin pasë ndodhun ngjarje të randësíshme në lëvizjen kulturore e kombtare, qi nisë prej Kuvendit të Berlinit e tekndej. Dy nga vllazënt e tij, mâ i madhi Abdyli dhe mâ i riu Samiu (1850-1904) i kishim pá kaherë në veprim për zgjimin e Shqipnís, i pari sikur prîs i Lidhjes Shqiptare të Prizrendit, ngjarje qi e këndon me aq frymë epike auktori i Lahutës së Malcís, — e i dyti Samiu, sikur kryetar i *Shoqërisë së Shkronjëzavet të Stambollitë* a i shoqnís „*Drita*“ (1879), qi u luftue nga Porta e Naltë edhe nga Grekët. Mallkimi i alfabetit shqip të kësaj shoqnije e i botimevet shqipe, vepra e enciklikës

s' Anthimit, metropolitit të Dryinopolit, ky mallkim ka për të mbetun gjithnji si nji dishmí apo njollë e zezë dhe e pándeрëshme e patriarhatit grek të Stambollit. Nji shkrimtár freng Emil *Legrand*-i në „*Bibliographie Albanaise*“, mbasi përmendë enciklikën e Anthim-it „*dirigée contre les livres imprimmés en albanais et tout spécialement contre l'alphabet ci-dessus* [1]) (shkruen kështu tue përmendë alfabetin e Stambollit)“: — „*Ce document ne fait guère d' honneur à l' ésprit de tolérance du susdit prélat, pourtant Albanais*“. [2])

Naimi, antár i mâ-vonshëm i shoqnís së mbípërmendun „Drita“, i këtij grupi arsimtar e nomad: Stamboll-Bukuresht-Sofí-Selanik-Shqipní, nisë veprimin e vet të pápushim në sheshin kulturuer e kombtar, tue e shpërblye në ketë dhetë-vjetore të mbrame të jetës së vet, at qendrim në heshtje të vjetve të para. Qyshë prej vjetit 1882 bâhet Nestori i Shoqnís së themelueme nga vllau i tij Samiu.

Ndërmjet atyne qi i a kanë sjellë kujdesin kryesuer arsimit të popullit, brezit të të rijvet e sidomos botës së fëmijvet shqiptarë, ka qênë Naimi. Dashunija e tij për fëmijt âsht e madhe. Me librat qi shtypi e pasunoi letërsín shkollore, të cilën në të vërtetën e ka mbajtë për mâ të nevojëshmen. Naimi ndër vjersha të vogla ase me ndonji kallxim në prozë, në nji gjuhë fare popullore, u paraqet fëmijvet nji botë qi ata i intereson, tue i vûm në ketë rasë themelin edukimit të njij breznije së ré, qi ndizet në dashunín e atdheut.

b) Veprat e Naimit

Në vjetin 1886 botoi në Bukuresht librin shkolluer: *E Këndimit çunavet Këndonjëtorja*. Libri i leximit, i pasunuem me mësimet e tija, do të bâhej udhëheqës, shkollë e zgjedhun e ushqim i parë i njij breznije e cila, si thotë Goethe-ja, „kë-

---

1) „drejtuem kundër libravet të shtypun në gjuhën shqipe e sidomos kundër alfabetit të poshtë-shenuem“.

2) Ky dokument nuk i jep fort ndér frymës së tolerancës së të përmendunit Prelat, ndonse Shqiptar ai vetë.

qyrte të dali nga errësija në dritë". Ketë dritë do t' a vijojshin veprat e tija të botueme ndër qendrat e ndryshme. Në vjetin 1886 botohen në Bukuresht *Vjersha*, *Istori e Përgjithëshme*. — *Dituritë për mësonjëtoretë të para* u shtypën ndër dý qendra, në Bukuresht (në 1888) e në Sofí (në 1893). Dý vepra tjera shkollore botohen në Bukuresht (vj. 1894) e në Sofí (në 1899) e para quejtë: *Mësime* e e dyta *Istori e Shqipërisë*. Këto vepra e pranë tyne artikuj të ndryshëm, shtypë ke fletorja *Drita* e cila mâ vonë u quejtë *Diturija*, dilshin mëshehë nën tre hyj (.˙.) apo përcjellë nga gërmat filluese të mbiemnit e t' emnit të tij N (aim) *H* (alid) *F* (rashëri) e *D*.

Në vepërzën, shkrue në gjuhë greqishte: *O alithís pothos ton Skipetáron* (Bukuresht, 1886), përkthye edhe në gjuhë t'onë: *Dëshira e vërtetë e Shqiptarëvet* (Sofí 1904, — këjo e mbramja përkthye e botue mbas vdekjes së tij), Naimi u paraqet të huejvet programin e breznís së vet. Në nji apostrofë të hijeshme ky romantik shqiptár i drejton fjalën hijes së Gjergj Kastriotit, tue urue atë ditë fatmadhe t' a shofin të ngrejtun monumentin e Skandërbeut në Shqipní:

„O ti! o i pavdekur! o shpirt i shenjtëruar!
O bir i dashur shumë! ti, o zembak i shkruar!
Q' e lartësove tepër të tërë Shqipërinë,
E cila të ka shënjë mbi tërë njerëzinë!
O djal' i lavduruar i Mëmëdheut të gjorë,
Që vdiqe e le jetimë, të varfër e pa dorë!

Të gjithë Shqipëtarët të lusim e të njohim,
E të nderojmë tepër, posi vëlla të shohim.
Me lotë të piklluar, të lusim të tërë,
Se dímë ç' ké punuar, të mira sa ké bërë!
Oh vallë, kur do të vinjë një ditë nga Perendija,
Shtatuen të mermertë, të të ngrerë Shqipërija?"

Në gjuhën persishte botoi nji mbledhje vjershash titullue „*Ëndërime*" (Tehajylat). Vepra tjera qi shkroi janë të gjitha në gjuhë shqipe.

Në vjetin 1886 botoi vjershën bukolike: *Bagëti e Bujqësija.* Asht kjo kryevepra e Naimit. Në tê vjershtori këndon bukurín e natyrës së Shqipnís, jetën baritore dhe bujqësín me nji gjuhë të kandëshme e, — sikúr të gjitha veprat e tija, — me nji gjuhë popullore. Në tê zên vend edhe nji pjesë tërhjekëse e *Mik-pritjes Shqiptare,* të cilën pranë tij e kanë përshkruem penda të ndryshme. Përshkrimi i Naimit në ketë rasë âsht nji pikturë e gjallë e besnike e këtij zakoni të vendit t' onë:

„Bujku mundohet në verë, po në dimër rri e prehet; 1)
Sheh shtëpizënë 2) *me kamje* 3) *edhe zëmëra i bëhet.* 4)
Gratë të gjitha punojnë n' avlëmënt 5) *e në të tjera,*
Edhe jashtë fryn' e bije; po kur ja 6) *trokëllin dera.*
Ësht nj' udhëtar i gjorë, që ka mbetur në dëborë,
I kanë ngrirë 7) *të mjerit vesh' e goj' e këmb' e dorë.*
Ngrihet i zot' i shtëpisë edhe të huajthin e mer,
E vë në krye të vatrës me njerëzi me të math nder.
Posa e shohënë që vjen, i ngrihen gjithë fëmija;
Se të huajnë më derë na e dërgon Perëndija,
Pa i bëjnë zjar e ngrohet, edh' e mbajnë me të mirë,
I sjellin 8) *shtresë të flerë, edhe të ngrën' e të pirë.*
Kështu të huajt' e miqtë njeriu q' është i uruar,
I pret me krahëror hapur e i përcjell të gëzuar".

Ajo zemër e ndieshme gjithnji në ketë vepër të zgjedhun u drejtohet maleve të Shqipnís, larg syve të tij, por jo larg zemre. Edhe këtu shpirti i ndieshëm i vjershtorit ka dijtun të preki ambëlsisht nji nga telat e kumbueshëm të lyrës shqiptare:

---

1) pushon; 2) në shenjë përkëdheljeje. Edhe *Lekë Gruda* në nji vjershë të bukur rijnore shkruente: „*Te ti m' flut'ron mendimi, o* shtëpíza *e ime, — Kúr vjen mâ í therëshëm malli me m' trazue*". 3) në gegn.: *kam-i* (pasuní); 4) në disa botime: *i dehet.* Thomi edhe: m' âsht bâ zêmra mal (prej gëzimit): 5) veriu njef trajtën: *avlimend* për turq.: *tezgjeh* (Bashkimi fq. 29); 6) *ja,* qe 7) në gegn.: *i janë ngrîm;* 8) i bijnë.

„O malet e Shqipërisë, që mbani kryet përpjetë,
Tëmer e frikë përhapni! përpini qiejt' e retë!
Të patundurë për jetë jini, pa kur oshëtini,
Udhëtaritë në zemrë frikë të madhe i vini 9).
Kini shkëmbenj, gërxhe, 10) *lisa, lumenj dhe dëborë ndë gji*
Përsiprë lulëz' e gjethe dhe brënda ërgjënt flori.
E ju, fusha bukuroshe, edhe të majm' e pëllore,
Ju sheshet e lulëzuar, ju bregore gjelbërore
Q' u fali Zoti të mira, u mba me shumë pekule, 11)
U dha bar e gjeth e veri, zoq e flutura e lule,
Zëmrën' e varfër' t' ime, aty ndër ju e kam mbluar
Tek buron nga gjithi juaj uj' i ftoht' e i kulluar,
Jam lark jush i dëshëruar, edhe s' e duronj dot mallë, 12)
Po s' e di si dua unë do t' u shoh një herë vallë?!“

Në vjetin 1890 botoi në Bukuresht *Luletë e Verësë*. U tha se n' ato *Lule Vere* ndigjohet nji valle. Ketë valle e heqin me radhë Vjershëtori, Apostulli, Begtashiu, Pantheisti, Atdhetari. Fytyrën mâ të plotsuemen e këtij romantiku shqiptár e kemi mbrenda njaj kunore njizetë e katër vjershash të vogla lyrike. Aty shqyrtimi i kritikëvet të jetës e të veprave të tija ndalet mâ tepër. Për këto „*Lule*“ K. Cipo-ja n' „Illyrín“ (vj. I, Nr. 37, 1936) shkruen ndër sa tjera: „...e në qoftë se aty-këtu ka vargje që çalojnë nga puna e teknikës, kjo mveshje e jashtëme e pákrehun mirë, s' e shuen dot dritën e poezís“. Cordignano e Lepeteni, mâ së forti nga „Lulet e Verës“ se nga veprat e tjera, tërhoqën vizat karakteristike të vjershës së këtij shkrimtari — vjershëtar, mâ popullori i Toskënís. Fulv Cordignano-ja n' „*Epopén komtare të popullit shqyptár*“ (fq. 123) theksoi pantheizmin esthetik të vjershavet e, nepër tê të Naimit, shkaktue ndoshta nga mësimet e mëshehta të Begtashijvet. Në nji të përkohëshme italishte, quejtë *Il Pensiero missionario* (vj. 1933 datë 30 Shtatuer) ky studjues i Naimit tërhoqi viza të tjera të konceptit fi-

9) i shkaktoni; 10) shkambij të gjallë apo të thatë. Në disa dialekte thuhet edhe për maje të njij mali; 11) dhuratë; 12) kallxore për *mallin*.

BKSH

lozofik të Naimit, tue i marrë si pikë-pështetjeje e sprovë disa vjersha karakteristike, kryesisht nga „*Luletë e Verësë*". Idén e *metempsyhozës,* e cila do të përmendet edhe ke K. Lepeteni, ketë idé e theksoi edhe F. Cordignano-ja kúr ky përmendi po ato vrejtime të K. Lepetenit. Cordignano ke *Il pensiero religioso in Albania,* fq. 299 shkruente : „...nji njerí mkatnuer, i keq, mund të kthehet për shkak të jetës së vet të pá-rregullshme në trajtën e njij gjarpni e tj. ...Në botë besohet pranija e njij shpirti apo fryme së përgjithëshme ; kjo frymë âsht vetë Perendija, njaj Perendí qi na del në shesh përmbí të gjitha ndër shpirtënt e mdhaj të njerzimit. Shpirti i ynë âsht prá shpirti *i gjithësís* e në tê âsht Perendija. Asht ky parimi filozofik e moral, i përsëritun aq shpesh prej vjershtarit të madh të Sektës bektashjane Naimit" (fq. 299).

Cordignano tue vijuem studimin mbí Naimin, shkruen : „...Besoj se âsht rasa të pohohet gjithkjo gjâ me disa pjesë të zgjedhuna nga vjershtori Naim Frashëri. *Asht vjershtori i dashunís së thellë e i ambëlsís, e i ep shpírt natyrës në nji mënyrë të mrekullneshme dhe tërhjekëse.* Ai, nji djalë i thjeshtë e i çiltërt (i sincertë) i shqipes arbnore, këndon atdheun e, sikúr nji nanë âsht e bindun se mâ fatziu i djelmvet të saj âsht mâ i bukuri. Në ketë mënyrë ai e vên Shqipnín e vet përmbí të gjith popujt. (Këq. „*Parrajza* dhe *fjalët fluturake)*". Kësaj race, mbas gjykimit të tij, të zgjedhun, e cila ndodhet në konflikt ndërmjet errsinës e dritës, ai i hjekë, si vlla, vrejtjen qi ndjekë. (Cord. ibidem, fq. 302) :

„O vëllëzër Shqipëtarë !
Pa të zëm' udhën' e mbarë,
T' i bijem pas artësisë,
Dhe dritës' e diturisë,
Të mos rrimë n' errësirë,
Se nuk është pun' e mirë".

Në kuptimin themeluer të luftës së përherëshme ndërmjet dritës e errsinës, kemi parimin e parë të metafyzikës bektashjane, qi âsht pá dyshim jehona apo ushëtima besnike e mâ të vje-

travet filozofí besimesh të lindjes. Nga ana tjetër Naimi në vjershat e veta u a gjason, përmbí të gjith' vjershtorëve të mdhaj të Persís e do t' ishte nji studim mjaft i interesantëshëm sikúr të bâhej ky krahasim (Cord.)... në radhën e kreshnikvet të drifës vêhen J. Krishti e Marija. Së mbrami *feja e filozofija e tij janë nji pantheizëm idealistik.* Disa nga thânëjet e tija kishin për të mujtë me u kuptue në veshtrimin thjeshtë mystik, sikúr vjersha JETA :

„Sa e dua gjithë jetën !
Se atje gjen të vërtetën,
Yjtë, hënën, hapësirën,
Të mugëtit, natën, ditën,
Mëngjezë, djellinë, dritën',
Mbrëmën, dh' atë errësirën.
. . . .
Dhe njeri' e bagëtinë
Dhe gjithë ç' është në jetë
I dua si Perëndinë,
Se nga do që këthenj sytë
Shoh atje Zot'n e vërtetë,
Q' është një e s' ka të dytë.

(„Luletë e Verësë")

K. Lepeteni (pseudonymi i K. Malokit), nji kritik i mirë letrár i asaj *kritike historike*, qi njofin letrat shqipe, në studimin „Naim Frashëri dhe Literatyra Shqiptare" u vû të studjojë njerín e veprat e këtij vjershtori të Rilindjes s' onë. Ky studim u botue ndër shtyllat e së përkohëshmes *Djalërija* edhe në veprën përkujtuese : „*Naim Frashërit* — 1925, vjershëtorit dhe edukatorit kombëtar". Disa gjykime karakteristike të këtij shkenctari shqiptár janë për t' u qitë në shesh. Religioni i Naimit âsht bektashizmi. Pantheizmi hindjan e shtŷni kah dashunija e botës dhe e çdo gjâje qi jeton në tê. Perendija i Naimit âsht *Gjithësija.* Çdogjâ e kësaj bote âsht nji pjesë e Perendís. (Këq. vjershën *Shpirti* ke „Luletë e Verësë"). Për të mujtun me e

plotësuem hypothezën, — se shpirti i Naimit âsht i prirun kah nji farë budizmi, do të sjellim sprovët mâ të dukëshmet. Ideja e metempsyhozës (kalimi i shpirtit prej njij sendi në tjetrin), duket ndër disa vjersha, b. fj. ke vjersha e *Qiriut*. Këtu vijon të sjellë provë lidhnije të shpirtit të Naimit me shpirtin budistik tue vûmun ré ndër veprat e Naimit frymën „ahistorike". Çekë O. Spengler-in në: „*Der Untergang des Abendlandes* (bl. XIV. — *Die Indische Kultur, deren Idee vom (brahmanisch) Nirvanna der entschiedenste Ausdruck einer vollkommen ahistorischen Seele ist* etj.) Ketë frymë ahistorike do t' a shofim ke dý veprat e tija epike.

Mbasi përpalli përkthimin shqip të kangës I t' Iliadhës së Homerit, [1]) prî prej njij parathânëjeje e ndjekë nga nji mbasthânëje dhe botoi *Fletoren e Bektashinj'et* (shtypë në Bukuresht në 1896), përkëthye në trí gjuhë: frengishte (në 1899), italishte (në 1918) e germanishte (në 1922), i fali letërsís s' onë dy epos-a: nji fetár e nji kombtar. Epos-i fetár *Qerbelaja*, âsht i ndám ndër 25 kângë tetë-rrokshe, sikúr shumica e vjershavet të tija. Këtu këndon luftën qytetare e fetare t' Arabëvet me vdekjen e Muhametit, deri me mbarimin e mbretnis s' Abassijvet. Po në vjetin e Qerbelás (1898) botoi në Bukuresht poemin e quejtun: *Istori e Skënderbeut*, shkrue ndër 8-rrokshe e ndá ndër njizetë e dý kângë [2]). Në ketë vepër, ndienjash të larta kombtare, Naimi bâni mjaft shërbime t' a popullarizojë jetën e veprat e Kreshnikut t' onë kombtar Skandërbeut. Në të kënduemt e këtij poemi, — libri mâ i lexuemt ndër Shqiptarë — (këq. Kalendari i Vatrës 1918), Naimin e përcjellë nji dishír i vetëm: të nxejë zemrrat e stërnipavet të Skandërbeut në dashunín e Shqipnís. Kritiku italjan Cordignano-ja, për kangën II të poemit të „Skandërbeut", shprehet në nji mënyrë të lavdueshme. Tue e përmendë moralin e viershtorit shkruen se, i bân nderim atij kombi i cili âsht i frymzuem prej këtyne ndiesísh. Për kangën IV të këtij poemi përfundon: „Kjo âsht poezí e vërtetë e cila do t' ishte ndér për çdo poet" (Këq. „Epopeja komtare" fq. 128).

---

1) Këq. në faqe 171 të librit «*Rreze Drîte*» me titullin «Zemrimi i Akilit»; 2) Pjesë të zgjedhuna nga ky poem u botuen në faqe 319 të librit «*Rreze Drite*» — «Vdekja e Vojsavës».

Në librin: „*Naim Frashëri — 1925, vjershëtorit dhe edukatorit kombëtar*", shtypë në Gratz në rasën e 25-vjetorit të vdekjes së tij, janë disa studime t' interesantshme mbi Naimin. Në këtë përmbledhje shkrimesh nga pendat shqiptare dhe nga albanalogu N. Jokl-i, u nderue kujtimi i këtij Shqiptari të madh në historín e Rilindjes e të letërsís s' onë.

FILIP FISHTA

c) Nga veprat e Naimit

1) „BAGËTI E BUJQËSIJA"

O malet' e Shqipërisë! e ju o lisat' e gjatë!
Fushat' e gjëra me lule! q' u kam ndër mënt dit' e natë.
Ju bregore bukuroshe! e ju lumënjt' e kulluar!
Çuka, kodra, brinja, gërxhe, dhe pylle të gjelbëruar!
Do të këndonj bagëtinë, që mbani ju e ushqeni,
O vëndëthit' e bekuar! ju mëndjenë më dëfreni.

Ti Shqipëri më ep nderë, më ep emrin Shqipëtar,
Zëmrënë ti ma gatove, plot me dëshirë dhe me zjar.

Shqipëri! o mëma ime! ndonëse jam i mërguar,
Dashurinë t' ënde kurrë, zemëra s' e ka harruar.

Kur dëgjon zëthin e s'emës, qysh e le qengji kopenë,
Blegërin dy a tri herë edhe ikën e merr dhenë,
Edhe në i prefshin udh5n, njëzet a tridhjetë vetë,
E ta trëmbin, ajy s' kthehet, po shkon në mest si shigjetë
Ashtu dhe zemëra ime, më le ketu, tek jam, mua,
Vjen me vrap e me dëshirë, aty nër viset e tua.

Tek buron ujët të ftohtë, edhe fryn veriu në verë,
Tek mbin lulja me gas shumë, dhe me bukuri e m'erë,
Ku i fryn bariu xhurasë, tek kullosin bagëtija,

---

4. *Gerxhe-t:* shkamb'j t' egjer e të çveshun. — 11. *zëthin:* zânin e vogël, blegrimin. — *kopé:* grigjë. — 19. *xhurá:* zamare, zanamare. — 20. *mërzen:* bân mriz, pushon.

Ku mërzen cjapi me zile, atje i kam mëntt' e mija.
Atje lint diell' i qeshur, edhe hëna e gëzuar,
Fat' i bardh e mirësija, në atë vënt janë mbluar;
Nat' atje 'shtë tjatrë natë, edhe dita tjatrë ditë,
Në pyjet e gjelbëruar, atje rrinë Perënditë.

Mëndje! merr fushat e malet, jashtë, jashtë nga qyteti,
Nga brenga, nga thash e thëmet, nga rrëmuja, nga rrëmeti,
Tek këndon thëllëza me gas, edhe zogu me dëshirë,
E qyqeja duke qeshur, bilbili me embëlsirë,
Tek hapetë trëndafili, atje më ka ënda të jem,
Bashkë me shpest edhe unë t'ja thërres këngës e t'ja them;
Të shoh kecërit e shqerrat, deshtë, cqeptë, dhëntë, dhitë,
Qiellin e zbuknruar, dhenë me lul' e me dritë.

— Vashë bukurosh' e bariut! që vjen me llërë përveshur,
Me zëmërë të dëfryer, e me buzëzë të qeshur,
Me dy shqerrazë ndër duar të bukura, si dhe vetë,
Në sythit t' ënt e shoh gazë që s'e kam gjetur ndë jetë;
Dashi sysk' e me këmborë, q'e ke manar, po të vjen pas,
Dhe qeni me bes' i larmë, të ndjek me dëshir' e me gas;
Dashç Perëndinë, pa më thua, a mos na pe bagëtinë?
— I lash' atje pas më të gdhirë.. ja atje përtej tek vinë!

O! sa bukuri ka tufa! sa gas bije bagëtija!
Vinë posi mblet' e plotë! i bekoftë Perëndija!
Në për shesh' e nër bregore, janë përhapurë shqerrat,
E kecërit në për rripat, dhe në gjethet e në ferrat;
Sa me vrap e me gas bredhin, edhe lozin shoku me shok,
Aty përhapenë me nxit, aty mblidhenë prapë tok,
Edhe prapë tufë-tufë, perhapenë duke bredhur,
Duke ikur me vrap shumë, duke lojtur, duke hedhur,
Nxitojn' e s' lodhenë kurrë, edhe kur i merr urija,
Sicili futet në tufë, suletë në mëm' e tija.

---

26. *rrëmuje:* trazim. — *rrëmet:* njerzi e shumtë. — 37. *Syskë:* emën delje me turij të njolluem. — *manar:* kingj i mesuem për të ndjekë të zotin; *të manarisur:* i ushqyem mirë. — 44, *rrip-i:* rrugë shum e ngushtë në shpat të malit.

Posa gjen mëmën e dashur, edhe me vrap i hyn në gji,
Ri më gjunjë dhe zë sisën, e qumështin e ëmblë pi :
Pa e ëma me mall shumë, ndo dhi qoftë e ndo dele,
Bir' e vetëm e merr në gji, me gas e përkëdhele.

Sa të mirazë ke dhënë Zot i math e i vërtetë !
E ç' nom të bekuar vure, për çdo q' është në jetë !

Sa më pëlqen blegërima, zëri i ëmbël i bagëtisë,
Qengji edhe kec' i bukur, që rri më gjunj' e pi sisë !
Përhapurë bagëtija, në për sheshe, në për brinja,
Ndër lajthi e në për dushnja, ndër murriza ; në dëllinja,
Bijen zilet e këmborët, dhe fyelli e xhuraja,

Dhe mbleron e gjelbërojnë fusha, male, brigje, maja,
Edhe gjithë gjë e gjallë, ndjen në zëmrë një dëshirë
Një gas t' ëmbël e të shumë. O ! sa bukur e sa mirë !
Pelën e ndjek mëz' i bukur, lopës i vete viçi pas,
Dellëndyshja punëtore, bën folenë me të math gas,
Ogiçi ikën përpara, i bije tufës në ballë,
Me zëmrë të çelur shumë, vete si trimi me pallë,
Zoqtë zënë këng' e valle dhe po kërcejnë e këndojnë,
E në për dega me lule, si engjëllit fluturojnë,
Larashi ngrihet përpjetë, thua q' i shpije Perëndisë,
Një lëvdatë të bekuar për gëzimt të gjithësisë.

Qielli sa ësht' i kthiellt, e sa është zbukuruar !
E dielli sa ndrin bukur, mbi lulet të lulëzuar !

Gjithë këto lule ç' janë ? që u ngjallë me një herë !
Ngaha qielli ke zbritur ? ver' e bukura verë !

Çdo lulezë ka me vet-he, një emër' e një fytyrë,
Një bukuri, një mirësi, një shtat, nj' erë e një gjyrë,
Si edhe çdo dru e çdo pemë, edhe çdo bar e çdo fletë,
Sa ësht' e bukur faq' e dheut ! s' të zë syri gjë të metë.

56. *nom :* ligjë, rregull ; — 71. *Larashi* : shpend rrëmbyes.

Gjithë kjo bukuri vallë nga dheu të ketë mbleruar ?
A me të matht të tij Zoti pej parrajs' e ka dërguar ?

Veç një njeri shoh pa punë dhe të mjer' e të brengosur,
Të këputur, të mejtuar, të grisur e të rreçkosur,
Lipën i gjori pa shpresë, se atje e pru përtimi,
S' i ka mbetur gaz në zëmrë, se s' i la vënt hidhërimi ;
Është njeri, si dhe neve, pa ep-i-ni, o të pasur,
E mos e lini të urët dhe të mjer' e buzë-plasur,
Se përtim' i zi, q' e pruri të gjorin më këtë ditë,
Nuk' e dimë vet' e zgjodhi, apo ia dhanë perënditë ;
Edhe për një mizë, kur heq, i vjen keq njeriut të mirë,
Zëmëra s' thuhetë zëmrë, me mos pasurë mëshirë.

Ah! edh' atje tej mbi udhë, i duket i shkreti varri !
Rrethuar me lul' e me bar, një të gjori udhëtari,
Që ka vdekur i ri shumë, e ka rarë lark shtëpisë,
Mërguar nga mëm' e motrë, dhe pej gjithë njerëzisë.
Një zok i helmuar mi varrt, i rri si mëmëzë dh' e qan,
Ndarë nga të gjithë shokët, edhe zi për të mjerin mban.

. . . .

2) „*LULET E VERËSË*"

a) FYELLI

Pa dëgjo fyellin ç' thotë
Tregon mërgimet e shkreta,
Qahet nga e zeza botë
Me fjalë të vërteta.

Që kur se më kanë ndarë
Nga shok' e nga miqësija,
Gra e burra kanë qarë
Nga ngashërimet e mija !

---

82. *pej* : prej. — 84. *rreçkosur* : i grisun, i zheluem ; — 88. *të urët* : t' ûnshëm.

Krahërorë e kam çpuar
E kam bërë vrima vrima,
Dhe kam qarë e kam rënkuar
Me mijëra psherëtima !

Dhe me botën e gëzuar
Bëhem shok edhe marr pjesë,
Dhe me njerës të helmuar
Bënem mik me besa-besë.

Puna si do që të bjerë
Unë qanj me mallëngjime,
Më çdo vënt e kur-do-herë
Psherëtin zëmëra ime !

Gjithë bota më dëgjojnë
Po së jashtëmi më shohin,
Dëshirën s' ma kupëtojnë
Zjar' e brëndëshmë s' ma njohin.

Njerëzit me mua rrinë,
Unë qanj' e mallëngjehem,
Po dufn' e pshehtë s' m' a dinë
Andaj kurrë s' përdëllehem.

Gjith' ata që janë ndarë
Fyellit shokë ju bënë,
Shkallët' e tij disa farë,
Na shkalluan mëndjen tënë.

O rrëmet i njerëzisë !
Zër' i fyellit s' ësht' erë,
Ky ësht' zjarr' i dashurisë
Që i ra kallamit mjerë !

---

9. *Krahërorë*: kallxore e shkurtueme për *kraharorin*. — 11. *rënkuar*: fshâ. — 24. *Zjar'*: edhe këtu kallxore për *zjarin*.

I ra qiellit e ndriti,
I ra zëmrësë e nxehu,
I ra verës e buçiti,
I ra shpirtit, dhe e dehu.

I dha erë trëndafilit
I dha dritë bukurisë,
I dha këngëtë bilbilit,
I dha shije gjithësisë.

Ay zjar ra në qiej,
Edhe duke përvëluar,
U bënë kaq yj e diej,
Që i mba Zoti ndër duar.

Nga ky zjar Zot' i vërtetë,
Që ka ngrehur gjithësinë,
Hoth një shkëndijë në jetë,
Dhe bëri soje njerinë.

O more zjar i bekuar'.
Unë me ty jam përzjerë,
Pa jam tretur e kulluar,
Po të kam shpirt, mos më lerë.

b) BUKURIJA

10.

. . . .
Do të shtrihem
Të venitem,
   Si kandili kur s' ka vaj,
Balt' e pluhur
Do të bëhem,
Të më shkelnjë këmb' e saj ;

---

b) — 1). *Venitem :* pakem.

BKSH

E të prehem
Duke puthur
Atë këmbë pasandaj.

. . .

As më thua,
Ç' ke me mua ?
Pse të dua paskam faj ?
Pse heq unë
Hidhërime,
A në vdekça, ti mos qaj,
Vdekja ime,
S' të prish punë,
Haj, e zeza jetë, haj !

. . .

O veri ! pa hiq i thua
Sorkadhësë qafë-gjatë :
Më ka thënë pylli mua,
S' të mblidhem dot as dit' as natë !
Pyète vallë përse,
Pastaj jak' e më rrëfe.

. . .

Bukuroshe ! sy-mëshqerë !
Shikomë një herë mua,
Trëndafil i kuq me erë !
E di vallë sa të dua ?
E mora vdekjen në sy,
Do të vdes, të vdes për ty !

. . .

Mos i hap leshratë n' erë,
Të m' arratiç mëndjen t' ime,
Mos më shiko dhe një herë,
Se m' u bë zëmra thërrime.

---

32. *arratiç* : arratisish, hutojsh.

Si thëllëz' e bukur mos shko
Mos vështro si pullumbeshë,
Shpirtinë mos m' a përvëlo
Mos u tunt si mbretëreshë.

Me qepallë si shtijë
Mos më vra mos më plagos,
Me vështrim po si shkëndijë
Mos më vdis e mos më sos.

13.

E pashë dije tek shkonte,
Soje ndritte gjithë jeta,
Pa hoth syt' e më shikonte,
Duke kthyer si shigjeta!
Posa pashë Bukurinë,
Zemrën' e varfrë m' a piku,
Ndjeva në të dashurinë,
Që më erdh, dhe mê s' më iku.
Pse s' ka fjalë të dëftenjë
Dashurin' e Bukurinë,
Nuk' e them dot atë ndjenjë,
Nuk' e them dot Perëndinë!
Mos u mundo kot,
Nukë thuhet dot.

14.

M' iku me vrap djalërija
E më la mbi dhe të shkretë,
Më erdh shtriga pleqërija
Pshehtazi, si qen' i qetë.
O popo! ç' më gjet, o shokë,
Do të qanj me thes më kokë,
O ditët e djalërisë,
Që kishit shumë gëzime
Ratë në det t' arratisë,

---

39. *Shtijë*: rreze. — 44. *soje*: prej saj, nga ajo.

Më latë në hidhërime !
Tani jetënë ç' e dua,
Mê s' ësht' e shkreta për mua,
Ti o bukuroshja ime !
Të ritë m' a paç për jetë,
Kurrë mos pafsh hidhërime !
Të dashtë Zot' i vërtetë !
Syri yt mos u venittë !

15.

Vera vate, shkoi,
Bilbili pushoi,
Lulet u thanë !
Dimëri u qas,
Dëborë vjen pas,
Fletëtë ranë.
Gjësendi më s' mbet
Thua për mbi dhet,
Shpestë pushuan !
Zëmra ime zjen,
E ty mê s' të gjen
Pa heq e vuan.

16.

Erdh e na gjet
Vera mbí dhet,
Dhe ketë herë
Për shumë vjet
E me shëndet
Na gjeç, o verë !
Sa më pëlqen,
E ç' më dëfren.
Luleja mua !
Ç' mirë më vjen
Se shëmbëllen
Faqet e tua ;
Del të të shoh,
Oh ! oh ! oh ! oh !

O sy mëshqerë
Dua t' a ngroh,
Se po m'u ftoh
Zemr' e mjerë,
Syri m' u vesh,
Po del në shesh,
Malli m' u shtua,
Shih, mos më lesh!
Popo! kur qesh,
  Ah, sa të dua!

3) *NGA „PARAJSA“*

Gjithë ç' jemi Shqipëtarë
Jemi një fis e një farë
Kemi të tërë një shpresë
Një gjak, një gjuhë, një besë.
Besë kemi Perëndinë
Dhe ligjë vëllazërinë,
Jemi gjithë Shqipëtarë
S' jemi të çarë e të ndarë,
Jemi shtëpi e fëmijë
At' e mëmë e bir e bijë:
Mëmë kemi Shqipërinë
Edhe motër' urtësinë.
Kemi ndihmës trimërinë,
Mëm' e atë Perëndinë,
Se asaj i prumë besë
Të gjithë atje kemi pjesë.
  Nga do kthenj sytë në jetë,
Të shoh o Zot i vërtetë,
Ke fletore gjithësinë
E këndojnë ata që dijnë;

---

105. *Del në shesh*: nënkupto *o bukurí.*

Yjtë shkronjat e sa janë
Në hapësirët pa anë
Për të dalë në shesht vetë
Zot i math e i vërtetë!
Bëre në jetë njerinë,
Si ç' e din' ata që dinë.
Dhe n' erë të trëndafilit
Edhe në zët të bilbilit
E shohëmë Perëndinë,
Që ka ngrehur gjithësinë.
Pa gjithësija është vetë
Zot' i math e i vërtetë;
Ay që ka urtësinë,
Ka me vehte Perëndinë.
S' jemi as Turq as Kaurë,
Mos e thoni këtë kurrë;
S' jemi Grekër as Bullgarë,
Jemi vetëm Shqipëtarë;
Ky emër na ep nderë,
Pa s' na duhenë të tjerë;
Kemi gjuhëzën t' ënë,
Zot' i math na e ka dhënë;
Dhe komp e mëmëdhe kemi
Të humbur në jetë s' jemi;
Ay që s' do mëmëdhenë
Dhe kombin e vetëhenë
E gjuhën që flet vetë
S' është njeri i vërtetë.
Ata janë trathëtorë
Janë të mjer' e të gjorë,
Faqe-zes e gënjeshtarë
Dhe të pa-qënë e të marrë.
Gjithë ç' jemi Shqipëtarë
Jemi një, s' jemi të ndarë
Kët' emër mjaft e kemi

---

28. *Zët*: zânin.

BKSH

Dhe na ep nder kur e themi ;
Eshtë emër' i Skënderbeut,
Emër' i gjithë mëmëdheut.
Me kët emër të bekuar
T' anëtë janë lëvduar.

4) NGA „ISTORI E SKËNDËRBEUT"

a) PROTAZA (Kangë I)

Këndo, ëngjëll, urtësinë
edhe gjithë mirësitë,
Skëndër-Ben' e trimërinë,
q' i dha Shqipërisë dritë.
Të lumtë goja, këndona,
me gjuhë t' ëmbëlë si mjaltë
Skëndër-Ben' e madh tregona,
Trimnë burrë, Zotn' e naltë.
Punëtë, që ka punuar
kordhetarl i vërtetë,
kombinë duke nderuar,
dhe Shqipërinë për jetë,
nga gjiri i Perëndisë
pa m' i sill nër ment të mija,
t' i ap dritë Shqipërisë
nga shpirt' i ndritshim i tija.
Ëngjëll i bukur, pa zbritmë,
dhe me dritët të uruar
shko përpara mej' e ndritmë,
të shoh gjithë ç' kanë shkuar.
Që kur ngrehu gjithësinë
Zot' i madh e i vërtetë,
ka bërë dhe Shqipërinë
e Shqipëtarët në jetë. 1)

. . . .

1) Në librin „Rreze Drite" gjindet „*Vdekja e Vojsavës*" nga Kanga e IV. (f. 319-322). Këtu po paraqesim nji pjesë të Kangës V dhe nji tjetër të së gjashtës, kështu qi mund të sajohet nji tânsí mbí pjesët kryesore të poemit.

b) SKËNDËRBEU FTOHET TË LIROJË SHQIPËRINË

(KANGA V.)

U ngrit fat' i Shqipërisë,
si i vdekuri nga varri,
mori udhën e Asisë,
duke ikur si i marri,
me një rrobëzë të çqyer,
me fytyrë të tmeruar,
dhe me gjak lyer e ngjyer,
e me sy të zgurdulluar,
posi hije mori dhenë,
duke ecur me vrap shumë,
papo u hodh përtej denë,
si ajy q' ikën në gjumë.
U shëmbëllye me Gjonë,
mori fytyrën e tija,
shtanë dhe zën' e zakonë,
edhe u derth nga Syrija.
Plaku, me shkop duke shkuar,
posi nata mori dhenë,
pa vëndëthit e uruar,
dh' erth e gjeti Skëndër-Benë ;
pa ju qas edh' e fërkojti
me mall shum i mjeri atë,
në mes të tëndës qëndrojti,
i zi sterë posi natë !
i ligur, i dobëtuar,
i grisur, i çkatëryer,
i shkretë, i varfëruar,
i qar e i mallëngjyer !
ish i venitur, i vdekur,
i rrihte si lumë gjaku,

---

8. *Zgurdulluar:* të dalun jashtë (thuhet për sy). — 11. *denë*: kallxore për *detin*.

ishte përgjunjur e tretur
dhe dridhej i tërë plaku !
si ajy lipës i gjorë,
që ka mbeturë pa bukë,
rri në shi e në dëborë
ngjeshur i mjeri me zhukë !
ahere kur fryn e bije,
jeta është gjith e qetë,
reja dëborënë shtije
mbi dhet të ftoht e të shkretë !

. . . .

Qysh bije në vjeshtë shiu,
lumi qysh i vete detit,
ashtu të thotë njeriu
i derdheshin lottë mbretit !
posi rrëkeja i vinin,
dhe i mirrin krahërorë,
nga mjekër e bardh' i binin,
që e kishte si dëborë !
„Fle ?" i tha, o jetë e gjatë !
nuk' e di se ç' është bërë,
ç' e gjet të zinë t' ët atë,
e Shqipërinë të tërë ?
T' u shue fare shtëpija !
nga Tyrqit e mallëkuar,
hyri ndë kurth Shqipërija,
është shuar e shkretuar !
Tyrqitë si egërsira,
armikët e njerëzisë,
me mënyra të pështira,
me dhelpërit e Asisë
e muarrë Shqipërinë !
dhe shkoi e vate lirija !
prunë dëmn' e babëzinë !
po mbretëron ligësija.
Vëndet e shumë i zunë,

---

63. *babëzí-ja* : zí e madhe, pa-ngopsí.

i prishnë duke shkretuar,
në zgjedhë të keq' e vunë
Shqipëtar' e varfëruar.
Ç' hoqi Shqipëriz' e gjorë !...
vashatë gjith' u përmblodhë,
për të mos rënë në dorë,
nga shkëmbi përposh u hodhë.
Tet' vëllezërë të tërë
egërsirat i vranë,
s' tregonetë ç' kanë bërë,
gjë të gjallë nuk lanë !
Fle ti ? shpres' e Shqipërisë !
Mëmëdheu të ka shpresë,
t' i përzësh mbren' e Tyrqisë
që ja ka me të pa besë.
Ti përpqesh si i marrë !
jakë në mënt e mos vuaj,
Murati po të bën varë,
armiknë tënt mos e duaj.
Atij që të shoi shtëpinë,
dhe bëri rop Shqipëtarë,
e të shkretoi Shqipërinë
duke ndar' e duke vrarë,
armikut të Shqipërisë
i bën të mirë në jetë ?
Errësirës së Asisë,
që të la kërcu të shkretë ? —
Apo rreh të març Asinë,
si Skënder i Madh një herë,
të ngresh këtu mbretërinë,
pa ta lësh nëpër të tjerë ?
Ish i madh me të vërtetë,
mbi të gjithë mbretërojti,
pa pastaj fron' e la shkretë,
mëmëdheu gjë s' fitojti.
Pirroja lëftoi Greqinë,

edhe Romën e të tjera,
n' Afrikë Evgjiptërinë,
sindëkur ja pruri hera,
i dhan' emrë Shqipërisë ;
po veç emërin i lanë,
t' ish urdhër' i Perëndisë
ishin ndryshe vëndet t' anë.
Burratë, që pinin retë,
botënë në dor' e vinin,
muntnin një themel për jetë
vëndit të tyre t' i shtinin.
Ty ta la radhënë moti,
që ta nderoç Shqipërinë,
fuqi mê të dhëntë Zoti,
e bëfsh gjithë mbarësinë !
Të gjitha humburë venë,
veç një munt emrë të lërë,
që lëfton për mëmëdhenë,
s' mundohetë për të tjerë.
Mëmëdheu të ka shpresë,
që t' a nxjerç prej robërije,
nënë zgjedhë të mos mbesë,
t' i apç dritë si ka hije.
Qysh munt të lësh Shqipërinë
në kurth e në të këqija
e të vuanç për Tyrqinë ?
ç' të mirë pe nga Tyrqija ?
S'të vjen keq për Shqipëtarët,
e për Shqipërinë e mjerë,
e s' të merr, biro ! të qarët ?
që humbi lirin' e nderë !
Robërin' e Shqipërisë
edhe gjëmën e t' yt eti,
dhe myzyrën e shtëpisë,

---

109. *që pinin retë*: burra të mdhaj, qi përpijnë rét (qiellin).

qysh munt ta shohç që të gjeti ?
Gjakn' e gjithë Shqipërisë,
tani ti je nënë barrë,
t' ja nxjerç nga hundët Tyrqisë,
veç teje s' ka kush ta marrë.
Do të lësh në këtë jetë
nj' emrë shumë të uruar,
e një dritë të vërtetë,
q' ajo kurrë s' ka të shuar.
A më sheh ti mua plaknë ?
të qënkësha si ti djalë,
Muratit i pinja gjaknë,
sot s' gënjehesha me fjalë,
të shoh vëllezërit vrarë,
shtëpinë t' ime të shuar,
Shqipërin' e Shqipëtarë
Të lidhurë këmb' e duar !...“
Kështu, tha, dhe posi era
iku duke qar' i gjori,
e dolli me vrap nga dera.
— Ajy qënëkë Mënttori ! —
Skëndër-Begu u tmerrua,
dhe zëmëra, q' e kish trime,
ju doq e ju përvëlua,
ju bë cop' edhe thërrime ;
me tmerr' e me brëng' u zgjua
burr' i madh e trim i mirë,
dhe ndënj pak' e u mejtua,
kur sheh që posa ish ngdhirë :
Qiellin e kishin zënë
e gjithë qarkunë retë,
dukej sikur kishte rënë
një zi e madhe ndë jetë.
. . . .

---

156. *Mentori* qe miku i Uliksit, i cili tue u nisë për në Trojë i a la nën kujdes të birin Telemakun. Simbas gojëdhanës, qe njeriu mâ i urti i asaj kohe. Me i u bâ kuj *Mentor* d. m. th. me i u tregue mik, këshilltar e shoq besnik.

c) KTHIMI I SKËNDËRBEUT NË KRUJË

(KANGA VI.)

Kruj' o qytet i bekuar!
prite, prite Skënder-Benë,
po vjen si pëllump i shkruar,
të shpëtonjë Mëmëdhenë;
Shqipëtarët t' i shpëtonjë,
nga zgjedh' e keq' e Tyrqisë,
edhe ty të të nderonjë,
që je krej i Shqipërisë;
ka pas' trima Shqipëtarë,
që s' u trëmbet syri kurrë,
ndë zëmërt të tij ka zjarrë,
ësht' i urt' e trim e burrë.
Mirë se erdhe, o verë!
që na prure mirësinë,
dhe për shumë vjet të tjerë
e zbukurofsh Shqipërinë!
O Shqipërizë! gëzohu,
se të erdhi prapë dita,
lulëzohu, zbukurohu,
të zbriti nga Zoti drita;
edhe juve, o të vdekur!
merri ngaha ky gas pjesë,
që shkuatë buzë pjekur,
nd' atë jetë, paçi ndjesë!
O moj vash' e Shqipërisë,
që më ri duke mejtuar,
pa i zhvish rrobat e zisë,
arriti dit' e uruar:
Zbardhi fusha, ndriti mali
nga armët e trimërisë,
hingëllint' e s' mbahej kali,
që sill Mbren' e Shqipërisë!
. . . .

Zjente bota, tundej dheu,
u ngrit gjithë Shqipërija,
duke thën' erth Skëndër-beu,
erdhi vetë Perëndija.
Mysliman' e të krishterë
u derdhë për mëmëdhenë,
e kishin të bashkë nderë,
si vëllezërë që qenë;
Pa Zoti nuk i la shkretë,
u bë mbret i Shqipërisë
trim' i mir' e i vërtetë,
u mbarua koh' e zisë.
. . . .
Mbretëri ishte lirija
që kish çdo Shqipëtar pjesë,
ligjë ishte njerëzija,
vëllazërija ish besë.
Si e ndritoi Shqipërinë,
vuri punëtë më radhë,
vate të shihte shtëpinë,
po ç' të shohë! — një gërmadhë!
Mall' i s' at ëm' e t' yt eti,
Skënder Be! atje të shpuri,
e madhe gjëmë të gjeti!
ra qielli e të zuri!
Dëllëndysheja kur kthehet,
e gjën prishurë folenë,
qysh qëndron e mallëngjehet?
Ashtu e gjet Skëndër-benë.
Gjësendi s' kishte harruar
të kohës' së miturisë,
i kishte ndë krahëruar,
me mallthit të njerëzisë!
pa andaj shum' u helmua,
se s' i gjet si i kish lënë,
me psherëtim' u mejtua

tha „nukë“ qënëka thënë !“
j' a mbuloi zëmrënë zija,
lottë si gurra i vanë,
me gjith' ato të këqija
për-një-herë erdh' i thanë :
„Motërat e Zotërisë,
të gjitha bashkë po vinë. !“
pa Mbreti në mest të zisë
ndjeu gaz' e la shtëpinë.
Me vrap qi qifti u kthye,
të shihte motrat e tija
zëmëra ju përdëllye,
i dha durim Perëndija.

. . . .

Skënder-Be ! pa lëre vajnë,
se po vijnë Shqipëtarët,
dhe burratë trima s' qajnë,
lëre, pa lëre të qarët,
se 'shtë në gas Shqipërija,
q' erdhe ti, Mbret' i vërtetë,
sikur zbriti Perëndija
nga qiejt' e lartë vetë.

. . . .

Lum ti ! Shqipëri ! o lule !
që pate trim të vërtetë,
kurrë në turp nuk u ngule,
të la nder të madh për jetë.
Mos ki keq, se kurdoherë
do ta kesh ditën' e mbarë,
koha ty do të t' a bjerë,
si t' a pat prurë më parë ;
po të dojë fati, plaku,
të t' apë foshnje të rezë,
qumësht të bënetë gjaku,

---

77. *qifti :* skyferi. — 98. *rezë :* zvoglim e zbunim i adjektivit *e ré.*

dhe më s' sheh ditë të zezë.

. . . .

Hapu, hapu, errësirë!
të shoh mbren' e Shqipërisë
trimn' e bukur e të mirë,
nder e gjithë njerëzisë,
rrethuar me burra trima
Shqipëtarë të vërtetë,
me fjal' e pa blegërima
me mënt e pa gjë të metë,
në fjalë t' urt' e të qetë
të but' e të kupëtuar,
në luftë trima me fletë
posi kuajt e harbuar.
Qysh duken yjtë kur erret
që ndrijnë në hapësirë
edhe në mest të të tjerët
Prëma ndrin shumë më mirë.
Ashtu edhe ti më ndrinje,
Mbret i math i Shqipërisë,
në mest të shokëvet rrinje
posi drit' e Perëndisë.
Zoti dha një vetëtimë
I tërë qielli ndriti,
një gjëmim, një kërcëllimë
malet e lart i trënditi;
Oshëtime dha Tomori
edhe zjar e flakë qiti
flaka qiellnë mori
gjithësija vetëtiti.

. . . .

Hodhë syt' e panë malë,
dhe gjithë më këmbë u ngrinë,
kur më der' u dha një djalë

---

112. *harbuar*: madhështorë, qi nuk përmbahen. — 116. *prëma*: në mbramje.

BKSH

„tha : rrëmct i math po vinë !“
Se fjala kish marrë vrapnë,
pa kishte mbushurë dhenë,
e hapi sa mundi çapnë
dh' e dëgjuan gjithë ç' qenë ;
Shqipërija an' e mb' anë,
ish në dasm' e në gëzime,
ditën e liris' e panë,
që e pritin pa durime.
— O liri e shënjtëruar !
ëngjëlli i Perëndisë
q' erdhe me gëzim ndër duar,
i dhe dritë Shqipërisë,
vallë kur do të vish prapë,
e të na sjellsh atë ditë,
përse rri pshtjellë me napë ?
Pa hiqe, të shohëm dritë !
. . . .

5) NGA „QERBELAJA“ 1)

a) PROTAZA (KANGA I.)

Urdhëro, Zot' vërtetë !
e më dërgo tatëpjetë
ëngjëllinë krahë-zjartë,
fjalë-ëmbël' e këmbë artë.
Do të këndonj urtësinë,
e do të rrëfenj Alinë,
edhe fëmijën e tija,
t' i mësojnë njerëzija,

---

1) *Qerbelaja* âsht vendi ku kanë rá deshmorë Imam Hasani e Imam Hyseni në luftën kundra Meavijes, sundimtar i Damaskut, i cili me qellim qi të marri fuqín e Halifatit në dorë, vrau Halifin Ali, të jatin e Imam Hasanit e Hysenit. Bektashijt e njofin Halifin Ali si krijuesin e tarikatevet dhe e mbajnë të njij shkalle me Muhametin.

Qerbelaja âsht qytet i Irakut, nji ndër qytetet e shenjta të Myslimanvet të sektës — Shii —, ku gjindet vorri i Imam Hysenit, xhamija e Imam Hasanit. („Larousse du XX Siècle) 1931.

të nxjerrë një pikë nga deti,
një drudhëzë nga rëmeti,
e të tregonj trimërinë
dhe durimn' e njerëzinë;
pa të them dhe Qerbe'anë,
edhe zotërinjtë t' anë.
Jakë, jak o e vërtetë!
ulu pakë tatëpjetë!
O ëngjëll i uruar!
andaj të kanë dërguar,
që të ndritosh njerëzinë
e t' u rrëfesh urtësinë.
Ti me gojët t' ime folë,
se pa ty po s' hap dot golë.
Pa eja, me ëmbëlsirë
na rrëfe bukur e mirë,
ç' hoqnë Zotërinjtë t' anë,
edhe ç' na lan' e na dhanë.
. . . .

b) KANGA XV.

Qiej, yj, edhe ti hënë,
ti flamëmadhe e thënë
Yll i Marë luftë dhënës,
gjak derdhës e brengë shtënës,
që je i kuq posi gjaku,
dhe ti dhé, ti vetë plaku!
E ti, që vjen duke kthyer,
e del me të zbardhëllyer,
Afërditëza bardhushe,
trup bukura sy-larushe;
ti dhé bar-e-gjethë-shumë,

---

2. *Flamëmadhe e thënë:* e quejtun flakëmadhe. — 3. *Yll i Marë:* Marti, Perendija i luftës. — 12. *lumë-madh e punë-lumë:* fatmadhe e shkaktare punësh të lumtuna.

lumë-madh e punë-lumë
qe, sikur t' a kesh në dorë,
e të hapç dot kraharorë,
do t' a shohç zëmrën t' ënde,
që s' ka tjetrë farë lënde,
po veç gjakthin edhe vrerë,
dh' ahn' e njeriut të mjerë,
munt dhe ti t' a mbanç mënt mirë,
çë ke ngrën' e ç' ke përpirë !
dhe ti njeriu i mjerë,
që vjen për një copëherë,
ju fusha, male e drurë,
ti lume, që s' lodhesh kurrë,
rini, rini, pa pushoni !
mos lëvrini, po dëgjoni,
se sot u them se qysh ka ngjarë
pa dëgjoni duke qarë :
Kur bije breshër' i shumë,
dhe rëketë bënen lumë,
pa me vërtik të madh vinë,
e rëmbejnë bagëtinë,
bariu sheh me sy vetë,
pa mbetet fare shkretë,
i kujtonetë kopeja,
lott' i venë si rëkeja,
mejton deshtë me këmborë,
dhe ri me krabë në dorë !
psherëtin dhe qan e zihet,
jeta të gjorit i nxihet,
më nuk i mbetetë shpresë,
pa do të bjer' e të vdesë !
Bariu qan bagëtinë,
po Ajy Zot njerëzinë !
q' i dërgoi një nga një vetë

---

31. *me vërtik* me vrull.

në atë luftët të shkretë.
Imam-Hyseni mejtohej,
rij më këmbë e nukë shtrohej,
ish psheturë mbi një ushtë,
q' isht e shëndoshë dh' e bushtë.
Aliu pa ashtu t' anë,
edhe e la të vëllanë,
dolli djali si fajkua,
q' ishte trim posi dragua ;
u nis në luftë të vejë,
pa u derth të mirte lejë.
Imami e puthi djalën,
dhe i mbajti vetë kalën,
e nisi për n' atë jetë,
për te Zoti i vërtetë.
Gratë të gjitha me lot qanë,
vdekjenë me sy e panë.
Ajy ah pse s' u bë rezë,
re e madh e shum' e zezë,
dhe lotët shi pse s' u bënë,
përmbi dhet të kishte rënë,
një pikëz ujë të pinin,
buzë-pjekur të mos rinin.
Aliu ngjante me Alinë,
kishte gjithë trimërinë,
ishte vetë urtësija,
edhe vetë bukurija.
Kur dolli në shesht kaluar,
ishte si pëllump i shkruar,
sa ishte e madhe gjëmë
për ato të zeza mëmë.
Armikëtë kur e panë,
mbenë në vënt e s' i ranë.
Aliu tha, luftëtarë,
dërgo-më-ni një të parë.

---

49. *ushtë:* heshtë. — 50. *e bushtë:* prej bushi (shimshir) d. m. th. e fortë.

Po njeri s' guxoi të dalë,
s' ju përgjiqnë as me fjalë.
Pa ja mbushi frenë kalit,
u derdh si dragoj i malit,
u fut në mest t' ushtrisë
s' armikut të Perëndisë,
u ra si shqipja mbi krye,
nj' ushtri e tër' u thye!
Djali ish trim i vërtetë,
ishte si Aliu vetë.
Po hekuri, që kish veshur,
dhe armëtë, që kish ngjeshur,
vapa edhe etj' e shkretë
e lodhë trimn' e vërtetë!
papo më nuk e zgjati,
prap' u kthye tek i ati,
i pa me sy dhe një herë
atën' e memën' e mjerë,
edhe prap u lëshua
djal' i bukur si fajkua,
përpara i del Tariku,
po e pa keq edhe iku,
po Aliu i ariti,
mbi dhet me një her' e shtriti;
dolli i biri, Ymeri,
ra dhe ajy porsi deri.
pas atij u ngrit e hipi,
e dolli Mezra-Galipi,
dh' at' e shturi me një herë,
e shtriti sa gjat' e gjërë.
U trëmp gjithë ushtërija!
nga trimëri' e atija,
më s' delte njeri nga frika,
të gjithëve u ra pika.

. . . .

KARL GURAKUQI

3. — PRENGË DOCHI (DOÇI) (1846-1917)

a) Jetëshkrimi e veprimi kombtar

I njoftun e i nderuem prej gjithkuj për atdhetarí të flakët e zotsí dijtunore, fetare e politike, ndër vjetët e para të meshtarís së vet, mbassi kreu mësimet e fillueme në Seminarin Papnuer shqiptár në Shkodër e të vijueme në Romë, në Kolegjën „Propaganda Fide", kishte organizue nji kryengritje në Mirditë, në vendlindje të vet, kundra qeverís turke. Si prîs i kryengritjes ishte Prengë Bibë Doda, qi për aso lëvizjesh ishte tepër i rí.

Shkaku qi i dha shkas Dom Prengë Dochit n' atë rasë qe deka e Bibë Dodës.

Tue pasë mbetë Prengë Bibë Doda tepër i rí, dikush i mirditas, në shërbim të qeverís turke, paska pasë andrrue me e zhdukë derën e Gjomarkajvet e me shtî ushtrín turke në Mirditë e mos m' e lânë qi të sundohej me kanun të Lekës, si Sulltani deri atëherë e kishte lânë. Natyrisht me hŷmjen e ushtrís turke ai, si zyrtar i Turkís, shpresonte të merrte sundimin.

Mirdita u dá dý partísh, njêna për Gjomarkaj e tjetra për Turkí.

Kryengritja deshtoi pse nuk mund i bâni báll vetmas fuqís së Turkís, e cila atëherë ishte mjaft e fortë. Këjo punë ndodhi në vjetin 1877.

Mbassi ushtrija turke mbuloi Mirditën, D. Prengë Dochi me pak besnikë kaloi në Malsí të Mbishkodrës, ku u përpoq me u a hapë syt malsorvet qi të lidheshin tok e mos të shtypeshin prej qeveritarvet turq.

Në kaq qeverija e kërkonte, e ky, me mendime autonomije qi çfaqte, i a kishte mbyllë rrugën vehtes edhe për në Mal të Zí. U ênd sa mujti ndër male e mâ në fund qe hetue e rrethue në Gusî. Qìndroi sá qindroi, e mbassi i u mbaruen fyshekët atij e shokvet, u dha në dorë. Nepër Pejë, Prizrend e Shkup qe dërgue në Stambollë për t' u gjikuem. Dihej e pritej se ndeshkimi i këtij njeriu ishte deka.

Ndërkohë edhe Prengë Bibdoda kërkohej. I rí e i parrahun, qe mbajtë mshehët për disa kohë në Lurë, e mâ vonë, me ndër-

mjetsí të disá miqve të fórt të Derës së Gjomarkajvet, qe dorzue e çue edhe ai në Stamboll. I vetmi ndeshkim qi pat qe mërgimi. Vetëm mbas konstitucjonit mujt me u kthye në vend të vet.

Përpiqeshin miq të fortë m' e shpëtue edhe Dom Prengë Dochin, por qeverija nuk përkulej. Kúr u pá se ajo rrugë nuk punonte, u gjet mënyra m' e bâ me ikë nga burgu e nën emnin „Pére Achile“ duel nga Stambolli e shkoi në Romë.

Tue qenë se Prengë Dochi nuk mund kthente në Shqipní, Selija e Shenjtë e dërgoi si Misjonár ndër Shtete të Bashkueme, në Neufundland. Në krye të 10 vjetvet ktheu në Romë, ku e bânë sekretár të disa Kongregacjoneve. Malli për Shqipní s' e linte me zânë vend e prandej lypi lêje të kalonte në Stamboll për me nxjerrë faljen e me kthye n' atdhé. Faljen nuk e nxuer e, sa me kalue pak mallin e Shqipnís, erdh deri në Tivár m' u pjekë me t' âmën e të motrën.

Ktheu në Romë e prej andej shkoi në Hindí t' Anglís ku Selija e Shenjtë e shenoi si sekretár të Delegatit Agliardi, mâ vonë Kardinal. Delegatit i hyni në zemër shum ky prift shqiptár, e i a nxuer lejën për të dytën herë qi të shkonte në Stamboll e t' i binte mbrapa faljes.

Ketë herë, mbas porosísh qi kishte, e muer punën përsipër miku i Sulltan Hamidit, Patriarku Azarian, dhe i a nxuer faljen e lejën tue hŷ dorzânë vetë se D. Prengë Dochi nuk do t' a përzinte mâ popullin.

Vjetin 1888 ktheu në Shqipní si Abat i Mirditës. Pat do kundërshtarë në fillim, por mbrapa të gjith i u shtruen nën ndigjesë.

Me të njoftun qi kishte bâ n' Amerikë e në vende të tjera, gjênte mjete financjare e me to ngrehi kishna, qelna e shkolla; nxuer vende për seminaristë në Shkodër e në Romë. Kujdesi kryesuer i tij ishte bashkimi i Shqiptarvet e u përpoq me shpírt qi të zêjshin krushkí Malslja e Mbishkodrës me Mirditë e tjera krahina e t' u vîhej nji pritë vrasavet e dasívet qi armiqt ngjallshin.

Ku s' i a mrrijnte vetë, dërgonte priftën qi t' a hapshin ketë idé bashkimi. Nji ndër Meshtarë qi âsht endè gjallë, Dom Mark Shkllaku, qe i ngarkuem me ket misjon qi t' u a mbushte mendjen malsorvet me u miqsue me Mirditas e mos me ndêjë aq të dám njêni prej tjetrit.

Shkollës e shtypit, tue u a dijtë vlerën, u a kushtoi që në fillim zellin e vet. Me D. Ndoc Nikaj, qi ishte dora e djathtë e tija, ngrehi shoqnín letrare „*Bashkimi*" e cila shtypi shum libra të vlefshëm e sidomos *Fjalorin* qi endè sot âsht ndër mâ të mirët qi kemi. 1) Fill mbas konstitucjonit u përpoq pranë auktoritetevet për të nxjerrë lejën qi të hapte shkolla në Mirditë. Turqit e Rij nuk e mohojshin haptas, por tërthoras siellshin arsyen e mungesës së buxhetit. Imzot Dochi për t' a përballue ketë vishtirsi proponoi shitjen e pyjevet të Mirditës, e me t'ardhunat të hapeshin e të mbaheshin shkollat. Këtij proponimi nuk i kundërshtuen, e Abati e ngarkoi për të tillë shitje D. Ndoc Nikajn, i cili me Adv. Nuri Borshin u nis për në Stamboll me krye formalitetet. Premtimet e dhânuna në Shkodër, në Stamboll gjetën pengime të pánjehuna. Dy vjetë i u deshtën D. Ndocit të sillej poshtë e përpjetë nepër Stamboll. Me durim e guxim i a duel qellimit e nxori lejën e koncesjonit për 1.500.000 m^3 dhe i a shiti nji shoqnís italjane në Milan, të cilën e kryesonte Giacomo Vismara. T' ardhunat do t' ishin nji miljon në vjetë, e do të ngjatshin për 15 vjetë. Si mbas marrveshtjes me qeverín, dy të treta do të përdoreshin për shkolla në Mirditë e Malsí të Mbishkodrës.

Këto projekte nuk u realizuen pse kryengritja kishte marrë dhén e me luftën ballkanike ndrruen shum sende.

Emzot Doçi lindi në Bulgër (Malcí e Lezhes) me 25 Fruer 1846 dhe vdiq me 22 Fruer 1917. Nuk ka lânë shkrime të shumta, por ajo pakicë qi kemi na tregon se qe nji poet i mirë me ndiesí të forta atdhetare dhe se gjuhën shqipe e ka njoftë me themel.

---

1) Shoqnija „Bashkimi" botoi ndër sa të tjerë edhe këta libra: 1) „*Historín e Shqypnis*"; 2) „*Historin e Turkís*"; 3) „*Lahutën e Malcís*"; 4, „*Anzat e Parnasit*"; 5) „*Folmarmen e gj. shqype*"; 6) *Dheshkrojën*; etj.

b) Veprimi letrar

1) NJI KUSHTRIM SHQIPTARVET

Vjershë e qitun prej t' Emzot Prengë Dochit, ish Abatit të Mirditës, qysh kah vjeti 1870, kûr ishte endè nxânës në Kolegjë të Propagandës në Romë.

Trima, mbrendë! me dor' me dorë!
Ndalnja gazin Osmanllís!
Bini, trima, mbrendë ushtorë!
Zbardhnja faqen Shqyptarís!
Kapni pushkën, dredhni shpatën,
Ndër né t' huejt 1) tepër ngjaten!

N' qaf' mâ zgiedhën kush e bán?
Kâmbve prângat fut' na i kanë.
Osmanllija edhe na shán,
Na pin gjakun, misht na hanë.
Shqyptar' trima, zgjedhën lshoni!
Kputni prangat e luftoni!

Erz mâ s' kemi, na marruen;
Varza e grá kan' shkue n' robní,
Të tân' vllazënt na i faruen,
Kush mbet nesh, mbet faqezí.
Shqyptar' desim! Asht mâ mirë,
T'zott n'mos kjoshim me u bâ lirë.

Desim sot si desin trimat!
Theret trimi në krahnuer:
Për dhé t' vet e për jetimat
Ai qi zgjodh me dek', s' u muer.
Ah! në past' Shqypnija bír,
Le t' thot' sot: ja dek' ja lír!

---

1) Këndo: hu-ej (dy gërmash).

Anmiq, çoheni t' ju shofim,
Zdrypni n' fush' ju djelmt e natës!
Osmanllít sot do t' i njofim,
Do t' i njofim n' tef të shpatës.
Jemi djelmt e Skandërbegut,
S' i veshgojmë na fjal't e tregut.

Zdrypni n' luft', se paq nuk kena
Për sá t' shkelni ju ket' tokë;
Jo mâ t' huej, 2) ndër kto dhena:
Me Shqyptar' nuk jeni shokë.
Jashtë i huej! Osmanllí,
Gjallë a dek' do t' dalish kndý 3)!

Jashtë i hueji prej Shqypnijet!
Asht e jona Shqyptarija,
Thrrasin t' par't e flasin hijet;
Bé kan' bâ me dekë ushtrija.
Gjith sá pat Shqypnija bír,
Ká vikat': ja dek' ja lír!

Po, Shqypní, dheu i jonë i dashtun,
Gjaku e jeta e jon' jan' t' uet;
Anmiqt prap do t' dijn' me t' drashtun,
O Mbretnesh', si 'i dit' në Kruet.
Me shpat' n' dor' gjithkush â bír
Vikat' sot: ja dek' ja lír!

ZEF VALENTINI

---

2) Edhè këtu dy germash, e kështu edhè gjithkund në ketë poezí.
3) *Këndy:* këndej.

BKSH

2) SHQYPNIJA NËN ZGJEDHË TURKE

I.

S' âsht mot për kang', âsht mot për váj, o zânë,
Gjith malet e dheut yt qi ké, gjimojnë,
Po derdhin vashat lot, e gjith ká lânë
Shqypnija dit't e gazit, e rrethojnë
Sot mjerimet qi ká mbledh' robnija,
Sot kján e mjera, sot vajton Shqypnija.

II.

Për rreth vjen zâni, me gazmend vikasin
Ndër disá dhena djelmt: Shum jet' lirimit!
Ah! zemrat t' ona sot, ah! sot pëlsasin
Pse sot po shofim vehten n' vorr t' harrimit.
Ndër ato gjith kish mê 1) m' nji kohë ushtrija
Por shndriste at-herë vetëm vet' Shqypnija.

III.

E mbramja kje m' u prulun, i u bâ pritë
Anmikut, i a thei shkopin qi pat çue
Me krah t' përgjakun, përmbi gjith madhnitë,
Europën e pështoi, por vetë u rrxue.
Ah, kush mban zí për né! n' Europ' dashtnija
I u dha sá kje, por sot s' asht mâ Shqypnija.

IV.

E mbramja kje m' u prulun, të përvûmit
Jan' çuemun në lirí, por nuk 2) ky dhé.
Trim, trim âsht kombi i Shqypes, por t' u çuemit, 3)
Kah duket zjarm, kah shkrepet gjithnji rrfé
Kush dorën nuk i a shtrîn, s' e njef vllaznija
Ja gjithkê paska, e paska m' rrên' Shqypnija.

---

1) *Me mê*: me pushue; 2) *nuk*: jo; 3) *t' u çuemit*: t' u çuemen, posá të çohet.

V.

O dhé : ndër dhena qi n' Europ' lulzojnë
Lulzove ti mâ i par' ; ti gjuhën ruen,
Qi foli Deukaljoni, 4) sot gjimojnë
Or' lisat e Dodonës, ku t' u shuen
Luftar' të mdhej, e Pirri trimushrija
Prej Shqypes veç do t' thohet — tha — Shqypnija.

VI.

Na thojshin heret Pleq, nji soj luftarë
Prej Kaspit ardhun n' Arg, prej farës s' onë
U mbush Epiri e Iliri. Fisit t' parë
Top Matja nguli e Macedon't n' e vonë.
Na bír e patme Lekën, e Limpija 5)
I fali at zemër qi i pat fal' Shqypnija.

VII.

Tub' tub' luftojshin ; dojshin me jetue !
Nevoja i çarti, por gjithmon Shqyptarë
Në paq e n' luft' vetvehten kan' diftue
Shkelxei prap drita e kthei prap jeta e parë.
Ah ! jetë e zes', ti u fike, po, si shkndija,
Mbi tý po kjánn, për tý vajton Shqypnija.

VIII.

M' at ditë dý cop'sh shpata i u kput, kunora
I u shkep prej ballit, i u shkye atij flamori, 6)
M' Lesh diq i Madhi e Shqypen e lshoi Ora.
Aj diq e dhén e veht me vehte bori.
Ah ! kjani male, kjani gjith trimnija,
Se Skandërbegu diq, mbet vej' Shqypnija.

---

4) *Deukaljoni :* mbret i Thesalís e djali i Prometheut ; shpëtoi nga përmbytja bashkë me të shoqen *Pirrën*, tue gjetë shpëtim mbí malin e Parnasit. 5) *Limpija :* Olimpija, e ama e Lekës së Madh. 6) *Flamori :* flamuri, pse në fillim kujtohej se kjo fjalë ishte me dyzânuer : *flamuer*.

IX.

Me dy Sulltana u kap, me pashallarë,
Sa kje luftoi e dit' për dit' mbi krye
I lulzoi lari, në luft' si zhgjeta i parë.
Si rêja turrej, gjithseshkaf [7]) tu' rrmbye
Nji fjal' vikatte, i a muer vesht ushtrija:
„Jetën qi m' dha, prap le t' a két Shqypnija".

X.

Trim, Arjanit, Toptan, ju kombe Shqypesh,
Ju krént e dheut, me dor'! me dor'! se djali
Skandërbegut i humbi, sot i lypesh
Dheut t' yt, o Moza i Dibrës, sot t' i dali
Anmikut para, çasavrap [8]) parsija!
O Lezhe, ruej at trup t' urdhnon Shqypnija!

Nxjerrë nga libri „*Mialt' e Mbletësë*"
të Viss. A. Dodanit, Bukuresht 1898.

KARL GURAKUQI

---

4. — SAMI FRASHËRI (1850-1904)

a) Jetëshkrimi e veprimtarija

Sami Frashëri, vëllaj më i vogël i Naimit, lindi në Frashër, në Qershor të vitit 1850 e këtu bashkë me vëllezërit tjerë mori mësimet e para në gjuhët turqishte, arabishte e persishte nga hoxha i familjes. Me vdekjen e t' et, Halit beut, vëllaj më i math, Abdyli, e ngriti të gjith familjen dhe e shpuri në Janinë. Aty Samiu ndoqi shkollën greke të Zosimenjvet, po vijoi të mësonte veçan edhe arabishten e persishten. Si mbaroi shkollën, shkoi në Stamboll, pastaj në Tripoli me detyrë si „shkronjës" i fletores së Vilajetit, ku qëndroi motmot, dhe më vonë, pas një

7) *Gjithseshkaf:* çdogjâ. 8) *çasavrap:* turravrap, me shpejtí të madhe.

qëndrimi të dytë jo fort të gjatë në Stamboll e në Shqipërí (në Janinë e në Frashër), u kthye për gjithënjë në kryeqytetin e Perandorisë otomane, ku qëndroi gjër sa vdiq si „shkronjës“ i njëj komisjoni ushtarak të Pallatit.

Ndërroi jetë më 5 të Qershorit 1904.

Si dy vëllezërit tjerë më të shquarë, Abdyli e Naimi, edhe Samiu deshi t' i japë ndihmesën e vet atdheut të largët e të robëruar. Madje munt të thomi se ai qe *mëndja* e shtëpisë Frashëri, ashtu si qe Abdyli *politikanti e luftëtari* dhe Naimi *apostulli* e *poeti*.

Puna më e madhe e Naimit — si shkruan Lumo Skëndua — qe shkrimi i shqipes. Themelimi i së famshmes *Shoqërisë së Stambollit*, i së cilës qe kryetar, i detyrohet kryesisht nisjativës dhe përpjekjeve të Samiut. Atij i detyrohet gjithashtu edhe i pari alfabet i përbashkët shqip — alfabeti i *Shoqërisë* — me të cilin do të fillonte një periudhë e re, periudha me të vërtetë kombtare shqipëtare e letërsisë s' onë.

Punë e tij qe edhe një nga më të parat abetare shqipe „*Abetare e gjuhësë shqipe*“ (1886). Vepra të tjera në gjuhën t' onë na ka lënë: *Shkronjëtore e gjuhësë shqip* (1886), që munt të mbahet, në mos e para, një nga më të mirat gramatika të kohës së tij; *Dheshkronjë*, ku jepen elementet fillestare të gjeografisë dhe *Shqipëria ç' ka qënë, ç' është e ç' do të bëhetë* (1899).

Përveç si patriot e letrar shqipëtar, Samiu ka emër edhe si një nga filologët më të mëdhenj që ka pasur Turkija. Madje përjashta si i tillë, e jo si shqipëtar, njihet Sami Frashëri. Në ketë gjuhë ai ka shkruar një „enciklopedí“ historike e gjeografike me titullin *Qamus al-al' lam*, e botueme në gjashtë vëllime në Stamboll që nga viti 1889 gjër më 1898; një *Fjalor turqisht-frëngjisht*, dhe një *Fjalor* krejt turqisht, *Qamus-i turki*, në dy vëllime (Stamboll 1899-1900), më i miri që kanë Turqit. Kish filluar të punonte edhe një fjalor turqisht-arabisht, po nuk e mbaroi dot; vetëm gjër te shkronja *xhim* arriti.

Turqisht shkroi edhe dramën me ambjent shqipëtar „*Besa*“, e njohur ndër ne nga përkthimi i Abdyl Yp Kolonjës. Përveç këtyre, qe themelonjës dhe redaktor i gjashtë fletorevet turke;

përktheu në turqisht *Historín e Francës*, gjithashtu edhe *„Les Misérables“* të V. Hugo-it.

Po nga të gjitha veprat që na la Samiu, ajo që ka më tepër rëndësi për letërsinë t' onë, jo vetëm pse ësht e para vepër politike shkruar shqip, po edhe nga të parat në prozë që i kapërxen kufiret e thjeshta të mësimit, ësht' *„Shqipëria ç' ka qënë, ç' është e ç' do të bëhetë“*.

Libri ndahet në tri pjesë. Në pjesën e parë — *Shqipëria ç' ka qënë* — auktori dëften shkurtazi historinë e popullit t' onë e u jep të kuptojnë Shqipëtarëve, se sa lart ishin një herë më një kohë ata. Si pas theorive t' atëherëshme edhe Samiu e fillon historinë e këtyre me Pellazgët.

Në pjesën e dytë — *Shqipëria ç' është* — në mënyrë dramatike përshkruan, si në një pikturë të tmerëshme, gjëndjen e vajtuarëshme të Shqipëtarëvet nën sundimin turk e duket këtu haptazi se Samiu ka dashur të bëjë një krahasim të gjallë e të fortë në mes të së shkuarës e së tashmes për të nxitur Shqipëtarët t' i thyejnë vargojt e të rrokin armët kundra Turkut.

Në pjesën e tretë — *Shqipëria ç' do të bëhetë* — passi dëften se në ç' mënyrë këjo munt të çlirohet nga robërija e perandorisë otomane, në çkatërrim e sipër, e si munt të lindë si shtet më vehte, Samiu jep udhëzime për krijimin e një admistrate shtetnore shqipëtare. Esht këjo pjesa e tretë pa dyshim pjesa më e bukur, më e zjartë dhe mjerisht më... utopikja e gjith librit, ku pasjonet e idealet e një patrioti, po edhe të një të dituri, gjejnë të pakën në kartë çfryrjen e tyre.

Vepra e Sami Frashërit, sado që nuk ka ndonjë vlerë si vepër arti, dallohet nga të gjitha tjerat e kohës, përveç mendimevet politike, atdhetare e propagandistike, aq sa u përkthye në shum gjuhë të hueja, edhe për këto dy arësye: *a) për gjuhën e pastër e të thjeshtë në të cilën ësht shkruar, b) për përpjekjet që diktohen kthjelltas në 'të, për t' i dhënë toskërishtes një orthografí të drejtë, t' arsyetuar, të lehtë e të qëndruarshëme.* Madje munt të thomi se Samiu, me Naimin, me Konitzën e me Fan Nolin janë, nga të vjetërit, të vetëmit toskë që përpiqen t' a qërojnë djalektin e vet e t' a bëjnë atë *gjuhë letrare* duke

i dhënë atij një orthografí të mirë e të qëndruarshëme. Vetëm për hir të punës së tyre ky djalekt u largua nga veçorit e krahinavet të ndryshme të Toskërisë e u bë i përgjithëshëm dalë nga dalë ndër të gjith shkrimtarët toskë e paralelisht orthografija arriti një farë unjisimi.

Po për Shqipëtarët vepra e Sami beut ka një interes e një vlere shum më të madhe nga pikëpamja kombtare. Ajo qe e do të jetë për ta „*Libri i shënjtë*" i tyre; ësht një nga më të çmuarshmet, më të vlerëshme, nga më të bukurat në pikëpamje të mbrëndisë, ndonse nga pikpamja e artit dhe e stylit ka shum të meta.

b) Nga vepra „*Shqipëria ç' ka qënë ç' është e ç' do të bëhetë*"

I. SHQIPËRIA NÊNË TYRQITË

Pas Skënderbeut e pas kohës' së këti burri, e cila, sado që shkoi e tërë me luftëra e me gjak, është m' e bukur' e m' e bekuar' e gjithë kohëravet për vëndinë tënë, se vetëm atëhere u mbloth i - tërë kombi me një qeveri të - dlirë, e ju dëgjua emëri në gjithë botët me nder të math, nga të qëndruarit kundrejt Tyrqet, të - cilëvet atëhere mbretëri të - mbëdha s' u qëndroninë dot; pas kohës' së këti burri të ndjerë, themi, Shqipëria u bë një copë e mbretërisë së Tyrqisë.

Shqipëtarët njerës trima e luftëtarë, kanë pasurë gjithë jetënë dëshirë të - madhe për luftë, e luftën' e kanë quajturë një pun' e një fitim për vetëhe të tyre. Vininë nëpër gjith' anët t' Evropësë me armë në dorë, e bëninë të fitonj' ay q' i merninë anënë. Pas këti zakoni të - vjetërë të tyre ishinë hedhurë edhe n' Asi, e kishinë hyrë në shërbim të Tyrqet duke ndihurë këtyre me armë e me trimërí. Bajazid Pasha, burri trim e me besë të - fortë, që nxori Çelepi Sulltan Mehmednë nga mez' i ushtëris' së Tamerlanit (Timur-Lengjit), e e shpëtoi nga mijëra rrezike duke vënë vetëhen e ti në rrezik të - math, e duke marr' atë shumë herë më krahë, e dyke lypurë; ky Bajazid-Pasha

që shpëtoi jetën' e ati Sulltani pa të - cilënë mbretëri e Tyrqet e fëmij' e Osmanit ishinë të shuara e të - humbura për jetë, ky ishte Shqipëtar, si edhe shumë të - tjerë pashanjë e të - mbëdhenj, njerës që kanë treguarë trimëri të - madhe e shërbime të - rënda n' ushtërit të Tyrqet shumë kohë më parë se të merretë Shqipëria prej Tyrqet.

Kështu Shqipëtarët kishinë zënë të marrënë besën' e Tyrqet e të bëhenë myslimanë që pa rënë Shqipëria në duart të Tyrqet. Po si u bënë këta zotërinjt' e Shqipërisë këthyerj' e besësë u shtua shumë më teprë, edhe më të gjith' anët të Shqipërisë zunë të marrënë besën' e mundëset, duke thënë *tek është kordha është besa.* Shqipëtarëtë kanë këtë vetië që rëndonenë çpejt nga një besë, e duanë gjithënjë t' a ndërojnë; si pan' edhe që Tyrqitë s' u bëjnë nder atyre që s' janë në besët të - tyre, s' përtuanë për të marr' atë besë. Po edhe ata që mbenë të - krishterë nuk' uposhtuanë e të bëhenë *raje* si kombet' e - tjerë, po mbajtënë armëtë e nder' e - tyre, edhe vininë edhe këta në luftë, e lëftoninë bashkë me vëllezrit' e - tyre myslimanë kuntrë armikëvet të Tyrqisë.

Puna që donte mbretëri e Tyrqisë u erth mbarë pas vetiës 'së tyre. Luftëra të-pa-prera, lodëra e vrape me kuaj, rrëmbime, vrasje, presje e të-tjera të-këtilla që doninë Tyrqitë këto ishinë punërat' e-dashura edhe të Shqipëtarëvet. Tyrqitë gjetnë në Shqipëtarët një shok të luftësë të-fortë e të besësë; edhe Shqipëtarëtë gjetnë në Tyrqit një zot q' u hapte përpara një shesh të-gjer' e të-çpenguarë për të bërë gjith' ato q' u donte zemra.

Shqipëria në kohët të Tyrqet ubë m' e-pasurë e m' e-begatë se kurdo ; se Shqipëtarëtë suleshinë bashkë me Tyrqitë nëpër gjith' anët të botësë, edhe këthehëshinë ngarkuarë me ar e me ergjent, me armë të-vjejtura e me kuaj të-bukurë t' Arabisë, t' Egjyptësë, të Qyrdistanit, t' Ungrisë etj. Me të qënë më trima e më të-zottë se Tyrqitë, shkoninë edhe nëpër më të-mbëdhenjt e më të - nderçimit vënde, e kishin më tepër nder se ata vetë Tyrqitë. Vetëm *sadrazemë*, do-me-thënë Vezirë të-mbëdhenj, janë bërë afro 25 Shqipëtarë, edhe më të-mirët' e më të-dëgjuarët' e atyre që kanë ndënjturë në këtë vënt janë Shqipëtarë.

Pa le në Shqipëri që s' vinte kurr i-huaj. Gjith' ata që qeverisninë Shqipërinë, të-vegjël' e të mbëdhenj ishinë të-gjithë e gjithënjë Shqipëtarë. Mundimë të themi se Shqipëria qeverisesh më vetëhe prej Shqipëtarësh e me zakonet' e saj. S' ish poshtuar as pakë nënë Tyrqët, e s' paguante gjë përveç gjaknë që derthte në luftë edhe i-cili i paguhësh e çpërblehësh fort shtrenjt.

Kjo është ngaja 1) që kanë lidhurë Shqipëtarët me Tyrqit. Shqipëtarëtë gjeninë në Tyrqit atë që doninë: gjë, nder, armë, kuaj, rrëmbime sa të doninë edhe dliri 2) sa u duhësh; edhe Tyrqitë gjeninë në Shqipëtarëtë atë që doninë: trimërí, besë e gjak të derdhurë pa kurcim.

Kështu qenë punërat gjër në kohë të *tenzimatit*; 3) do të shohëmë më poshtë se qysh undruanë q' atë-her' e tëhu.

II. Ç' ËSHTË SHQIPËRIA?

1. Kufit' e Shqipërisë

...Shqipëria është një cop' e Sinisis' 1) së Balkanit në jugëlindjet t' Evropës. Ka zënë mez e anës së perëndimit t' asaj sinisije, duke zgjaturë mb' anë detit Adriatik e detit Jonës që nga shkalla 42° gjer në Mëngëtë t' Artësë më poshtë shkallësë 39°. Kufit' e veriut të Shqipërisë, me të ndar nga an' e detit ngjitenë drejt veriut duke pshteturë në kufit të Malit-të-zi e Novi-Bazarit gjer në kufit' të Sërbisë më siprë shkallës 43°. Kufit' e jugësë kthehen prapë drejt veriut me lumët t' Artësë e me kufit' të Greqisë gjër në Zhigo. Sa për kufit' e lindjesë një vijë e hequrë që nga kufit' e Sërbisë afrë Vranjësë gjer në kufit' të Greqisë në Mali Zhigo, vijë e-cila dotë hiqetë nëpër krëhëret të malevet tek ndahenë ujëratë e nëpër lumenjt, duke vështuarë sa mundet kombësi e njerëzet do-me-thënë duke marrë brenda vëndet' e-ndënjturë prej të tjerë kombeve, një vijë e-këtillë dotë ndanjë Shqipërinë nga të-tjerëtë vënde të sinisisë. Kështu Shqi-

---

1) *Ngaja*: shkaku, arsyeja; 2) *dlirí*: lirí; 3) *tenzimati*: reformë e organizimit shtetnuer otoman rreth vjetit 1839.

II. — 1) *Sinisí*: gadishull.

përia ndahetë gjatazi në mest të 39° e të 43° shkallës' së veriut edhe gjerazi në mest të 17° e té 19° 25° shkallës së lindjesë. Eshtë pra afro 450 qilometra e-gjatë e 200 qilometra e-gjërë; edhe përcipj' e saj është afro 80.000 qilometra të katërçipta.

Shqipëria nga veriu ka kufí e fqinjë Mal'-e-zi, Novi Bazar, a Bosnjënënë q' e urdhëron Austria edhe Sërbinë, nga lindja ka Maqedoninë, nga jugë-lindja Greqinë, nga jugë-perëndimi e nga perëndimi ka denë [1]) i cili e ndan nga Italia e nga Evrop' e-qytetëruarë.

2. *VËND' I SHQIPËRISË*

Ky vënt q' ësht' i-rrethuarë me këto kufi që treguamë është Shqipëria, mëmëdheu yn' i dashurë. Është një nga më të bukurat' e vëndevet t' Evropës. Mbase s' ësht' aq' i-pasurë e aqë pëllor, po është shum' i-bukurë. Është malësí, ka male të larta me shkëmbënj të-rreptë e të çkrepëtuarë, po edhe me pllaja të-mveshura, me pylle të-dëndurë, me ujëra të-ftohëtë, me trape që mbajënë dëborënë në verë, me lule të-bukura, me barëra q' ushqejnë bagëtinë, e shrojnë njërëzinë, me metale që flenë nënë dhet që kur është kryerë bota e tëhu. Ka fusha të gjëra nëpër të cilat rjedhinë lumënj që mundinë t' i ujitinë e t' i bëjnë kopshta, po sot për sot, nga të qënë të pa zot, i mbytinë e i bëjnë moçale. Vetëm fush' e Myzeqesë është mjaft t' ushqenjë gjithë Shqipërinë, po të hapenë lumenjtë. Fush' e Kosovësë, fush' e Manastirit, vëndet' e Tetovës' e t' Ysqypit janë nga më të-bukuritë vënde të dheut që bëjnë drithë shumë e pemë më të-bukurat' e dheut. Bregoret e Çamërisë të mveshura me ullinj e kopshtat' e portokallavet e të limonjet janë pa shok. Gjith' an' e detit ësht' e-mbuluarë me ullinj e me pyje të-bukura, edhe portokalletë bëhenë gjer në mest të Shqipërisë, n'Elbasan. Lumënjt' e përënjt' i ka të-shumë. Këta me pakë të ndërtuarë munt t' ujitinë shumë dherëra, edhe shumë syresh munt të hapenë, e të punojnë ania nëpër tá që nga gryk' e tyre gjër shumë

---

1) *denë*: detin.

siprë. Shqipëria ka më të-mbëdhatë e më të bukuratë këneta 1) të Sinisis' së Balkanit, si kënet' e Shkodrësë, e Ohrisë, e Prespësë, e Kosturit, e Janinësë etj. të gjitha këto këneta janë plot peshq e munt të lëvrijnë nëpër to disa vapore.

Shqipëria ushqen edhe sot shumë bagëti e gjërëra të-gjalla të-vjejtura : dhën, dhi, lopë, kuaj, etj. Dhëntë *keverxhike* 2) e ruda të Shqipërisë mbushinë Stambollë e gjithë vëndet' e Tyrqisë me mish të-mirë edhe Shqipërinë me lesh. Myzeqeja munt të nxjerrë shumë kuaj, të-cilëtë, sado që janë pakë të-vegjëlë, janë të-fortë e ecinë shumë mirë. Shqipëtarëtë kanë shumë dëshirë e dinë të mbajnë bagëti e ç' do farë gjë të-gjalla. Sikur t' ishte një qeveri që t' u tregonte lehtësi e t' u hapte udhënë, e të dinin' edhe mësimn' e bagëtivet qysh shtohenë, qysh ngjallenë e qysh rritet' e zbukurohetë far' e tyre, do të muntinë të roninë edhe vetëm me bagëti.

Me një fjalë, Shqipëria, sado q' ësht' e-vogëlë, ka ç' do farë klime e ç' do farë dheu edhe shumë bagëti e shumë të mira. Të vështohetë mirë, munt të vejë shumë mbarë, e t' ushqenjë katrë herë më tepër njerës se sa ushqen sot.

3. SHQIPËTARËTË JASHTË SHQIPËRISË

Përveç afro dy miliunë Shqipëtarësh që janë në Shqipëri kemi edhe më tepër se gjymësë miliuni Shqipëtarë jashtë Shqipërisë, n' Itali, në Greqi, në ca anë të Tyrqisë, në Malt-të Zi etj. Nga këta, Shqipëtarët' e Greqis' e t' Italisë janë të-shumë. Ata që janë në Greqi kan' ikurë nga Shqipëria përpara Tyrqet, në kohët të Byzantinjet ; iknë nga Hunërit e nga të-tjerë kombe t' egërë q' usulë nga anët' e veriut, e mbuluanë edhe Shqipërinë bashkë me vëndet' e-tjerë. Mijëra Shqipëtarësh atë-here lanë mëmëdhen' e-tyre nga tëmer' i këtyre, e vanë nëpër nisit të Greqisë, në More, n' Attikë e në të-tjerë vënde të Grekërisë. Shumë nga këta vënde i gjetnë të zbrazurë e pa njerës ; po

1) *kënetë :* këtu ka kuptimin *liqê ;* 2) *keverxhike :* me krrela, me dredha, me kaçurrela, fjalë turke.

edhe tek kish njerës, me të qënë që këta vanë e ndenjtnë tok, muntnë të ruaninë gjuhën' e-tyre, shqipenë, të-cilenë flasënë edhe gjer më sot. Idhro, Speca, Porua, Kulluri (Salamina), Egjina e të tjera nisi janë edhe sot të-ndënjura fjeshtë prej Shqipëtarësh, edhe ndër to s' flitetë përveç shqipesë. Mê të-shumët' e vëndëset t' Attikësë janë Shqipëtarë : Athina, pa bërë kryeqytet i Greqisë, ish një qytetth fjeshtë Shqipëtar, e s' dëgjohesh në tê tjatrë gjuhë përveç shqipesë. Thonë që sot për sot një e tret' e vëndëset të Greqisë (veç Thesalisë) janë Shqipëtarë ; po në mos janë një e-tretë, për një të katrëtë s' ka dyshim. N' ato kohëra edhe shumë Shqipëtarë u përhapnë nëpër të-tjera anë ; e kështu nisija Marmara afrë Konstantinopojësë edhe disa pshatëra ng' an' e Adrinupojës' e të Fílipopojësë që thuhenë *Arnaut-Qoj* janë të ndënjturë fjeshtë prej Shqipëtarësh.

Shqipëtarët' e Italisë ndodhenë në Kalabrë e në Siqeli, tek kanë bërë fshatra e katunde edhe kantone (nahijëra) të-tëra më vetëhe, e rojnë veçan Italianëvet, duke ruajturë gjuhën' e besënë (se janë orthodhoksë) e tyre. Këta janë afro 300.000 njerës, fjeshtë Shqipëtarë që flasinë shqip. Këta kanë ikurë nga Shqipëria pas vdekjes së Skënderbeut, kur ra Shqipëria në duart të Tyrqet. Atëherë iknë shumë Shqipëtarë, po më të tepërtë u-përhapnë nëpër Evropë e humpnë duke haruarë gjuhënë e duke u përzjerë me vëndëset. Me gjithë këtë, ca fëmijë të-mbëdha, sado që humpnë e ruajtinë emëninë shqipëtar si fëmij' e Albanëvet n' Itali, e-cila ka nxjerrë shumë njerës të-mbëdhenj që kanë shërbëtuarë Italinë me diturit të-tyre e me mirëbërësirëra të-mbëdha. Nga kjo fëmijë ka dal' edhe një papë : Kleman' i-Dymbëdhettë.

Nga ky remet Shqipëtarësh q' ikn' atëhere n' Evropë vetëm ata që vanë në mbretëritë të Napolit, së-cilësë Skënderbeu e kish ndihurë, vetëm ata muntnë të rrinë tok e të ruajnë gjuhën' e kombësin' e-tyre gjer më sot. Gjuha që flasinë është shqip fjeshtë toskërisht, pak' e prishurë e e-përzjerë me italishte, po e-cila ruan e mban edhe sot shumë fjalë shqipe të-vjetëra që na i kemi lën' e haruarë. Në mest të Shqipëtarëvet t' Italisë janë shumë njerës të-ditur' e të njerë, që kanë dëshirë

të-madhe për kombërin' e për gjuhën' e tyre. Kanë mbledhurë shumë vjersha e këngë të-vjetëra, e kanë përhapurë disa libra shqip. Këta kanë shërbëtuarë shumë edhe Italinë, e kanë treguarë shumë trimërí me Garibaldinë.

Kështu Shqipëtarët që janë mi dhet, në Shqipëri e jashtë Shqipërisë bëhenë më tepërë se dy miliun' e gjymësë.

4. *KOMBËRI E SHQIPËTARËVET*

Për njerinë në këtë jetë s' ka gjë m' e-vjejtur' e m' e-dashurë se kombërija. Ç' do njeri, sikuntrë do t' an' e t' ëmënë edhe vëndinë tek ka lindur' e është riturë ashtu do edhe kombin' e ti. Ay që s' do kombin' e mëmëdhen' e-ti është trathëtor e i-lik; i-tilli s' munt të quhetë njeri. Shqipëtarëtë, më teprë se ç' do komp, e duanë e e nderojnë kombin' e mëmëdhen' e-tyre. Shqipëtar' i-vërtetë vritetë për kombërit të-ti, edhe s' munt kurrë të duronjë e të dëgjonjë njeri t' i shanjë shqipëtarinë. N' anërat tona të lindjesë njerëzitë vënë kurdo besënë përpara kombërisë; një Grek, për pasqyrë, me të ndruarë besënë le edhe kombërinë, edhe në u bëftë katholik, thotë *jam Frënk*, në u bëftë mysliman thotë *jam Tyrk*. Vetëm Shqipëtari e le besënë në radhë të-dytë, edhe vë kombërin' e ti përpara. Shqipëtari mysliman qoftë, orthodhoks qoftë, katholik qoftë, është gjithënjë Shqipëtar. Besa nukë sjell kurrë ndarje e çarje në mest të tyre. P'andaj edhe grindatë që ngjajnë në mest të besëvet për herë edhe në atë Evropë të-ndrituarë, ato grinda s' dihenë në Shqipëri, e s' kanë ngjarë kurrë në mest të Shqipëtarëvet.

Po me gjithë këtë dashuri që kanë Shqipëtarëtë për kombërit të-tyre e me gjithë këtë nder q' i bëjnë, s' kanë bërë gjësendi për të mbajtur' e për të ruajtur' atë. Me se mbahetë kombëri e një kombi? Më parë me gjuhët të ti. Sikuntrë thamë edhe më siprë, gjuha është m' e-par' e m' e-madhe shënj' e një kombërije. Gjuha me se mbahetë? Me shkronja. Një gjuh' e-pa-shkruarë s' munt të qëndronjë shumë kohë e pa-prishurë; duke përzjerë me gjuhëra të-tjera prishetë. Do të thoni qysh gjuha jonë, pa qën' e-shkruarë, ka qëndruarë kaqë mijë vjet

edhe pse të mos duronjë edhe paskëtaj ashtu ? Po, ka qëndruarë kaqë mijë vjet, se atëhere Shqipëtarëtë roninë në malet të-tyre më vetëhe, pa përzjerë me të-tjerë kombe, edhe se kombetë q'i rrethoninë ishinë edhe ata të pa-diturë. Atë-here ish puna me kordhë, edhe Shqipëtari në kordhët ish m' i-fortë nga të-tërë. Me gjithë këtë shohëmë që Maqedonasitë, sado q' ishinë aqë të-fortë sa muarrë gjithë botënë, me të mos pasurë gjuhën' e tyre të-shkruarë, posa q' u-përzjenë me kombe të-tjerë mê të-ndrituarë se ata, e humpnë kombërin' e-tyre, e ushuanë fare, aqë sa shumë botë i kanë marrë për Grekër.

Vetëm Shqipëtarët' e Shqipërisë e kanë ruajturë kombërin' e-tyre, duke mos përzjerë me të-huaj e duke rojturë të-ndarë nga gjithë bota e si t' egërë. Po në e kanë ruajturë gjer më sot kombërin' e gjuhën' e-tyre me paditje e pa të shkruarë, a dotë mundinë, me këtë mëndyrë t' a ruajn' edhe paskëtaj, ndo në Shqipëri ndo n' Itali e në Greqi ? Jo, jo kurrë ! Bota undryshua, njerëzit' uzgjuanë, kombet' undrituanë, si-cili-do përpiqetë të vejë mê parë se të-tjerëtë, si-cili-do vështon qysh të shtohet' e të madhohetë, edhe kujdesetë të përpijë ata që janë mê të-ve-gjël' e mê të-dobëtë.

Sot ç' do komp, për të ruajturë kombërin' e gjuhën' e-ti, ka nevojë të hapnjë sytë, të ketë mëndjenë të-mbledhurë, të shpjerë gjuhën' e-ti përpara, e të kujdesetë shumë që të mos t' a han' e t' a copëtojnë kombetë fqinjë. Në kombërit s' ka miqësi, si s' ka në lodrët ; cili-do vështon të fitonjë vetë, e të hajë shoknë. Kombetë janë si peshqitë që hanë njëri tjatrinë. Mjerë kush është i-dobëtë.

NAMIK RESSULI

---

5. — FILIP SHIROKA (1859-1935)

a) Jetëshkrimi e veprimtarija

Poeti i mërgimit, i njoftun në kohën e robnís me pseudonymin *Gegë Postripa*, lindi në Shkodër me 3 Gusht 1859. Në moshë krejt të ré, mbassi kreu disa mësime ndër shkollat e vend-lindjes së vet, mori rrugën e largët t' Egjyptit, ku gjeti nji rreth Shqiptarësh, qi përpiqeshin sikurse ai, për lirimin e Shqipnís nga zgjedha turke. Koha e gjatë, qi kaloi larg atdheut, dhe kujtimet e bukura të fëminís i a shtuen e i a ndezën mâ tepër ndiesít atdhetare, dhe malli i fortë për vendlindjen e vet i nxori nga zemra nji varg poezísh lyrike, të cilat i botoi kohë pas kohe në të përkohëshme të ndryshme qi botoheshin jashta atdheut, si në „*Albanin*" e Faik Konitzës në Bruxelles e në London ashtu edhe në revistat „*Besa*" dhe „*Toska*", qi asohohe i botonte Milo Duçi me qellim nxitjeje të djelmnís shqiptare në rrugën e përparimit e t' atdhedashunís.

Në vjetin 1933, nën kujdesin e atdhetarit të njoftun Dom Ndoc Nikaj këto vjersha të shpërndame nepër të përkohëshme u përmblodhën në nji vëllim me titullin „*Zâni i Zemrës*", titull qi ai vetë zgjodhi për të çfaqë se vjershat e veta ishin të daluna nga nji zemër e djegun për Shqipni. Këto vjersha, ndonse nuk kanë aq fuqi e bukuri artistike, janë për t' u çmuem për frymzim të pastër, për ndiesi të flakta atdhetare e për gjuhën e kulluet. Ndër disa prej këtyne hetohet nga nji herë edhe nji farë humorizmi dhe satyre kundra atyne qi e prishin gjuhën tue përdorë fjalë të hueja e kundra atdhetarvet të rrêjshëm.

Filipi i Engjëll Shirokës qe nji njeri besimtar, me ndërgjegje e burrë i ndershëm. Si dishmí të besimit të vet botoi në prozë me nji styl të thjeshtë e të rrjedhëshëm librecin „*Moji i të dekunve*", si edhe shum proza e vjersha në të përkohshmen „*Elçija a Lajmtari i Zemërs së Krishtit*", ku shifet edhe ndonji përkthim nga italishtja, përkthim i mveshun me natyrsi dhe me frymë të vërtetë gjuhe shqipe.

Për t' i a çfaqë botës së qytetnueme mjerimet e paudhnít, qi vuente Shqipnija nën pushtimin turk, u dërgonte javë për javë shkrime dhe artikuj fletoreve italjane „*L' Osservatore Triestino*" e „*Piccolo*" të Trieshtës. E mâ vonë kur avulloret luftare të botës së qytetnueme u nisën me ardhë, në 1878, ndër ujna t' Ulqinit, për me shtërnguem — kundra të drejtave të njerzís — ushtarët t' onë, qi ishin lidhë me vdekë, për mos me i a lëshue Ulqinin Malit të Zi, botoi në fletoren „*L' Osservatore Cattolico*" të Milanit, vjershën e bukur italishte „ALL' ALBANIA".

Tue përmbledhë të gjitha virtytet e veprimtn e tij për lirim t' atdheut, i afrohet mjaft natyrës dhe vetivet të larta qi pat apostulli i lirís s' onë Naim Frashëri.

Vdiq n' Egypt në 1935.

b) „Nga libri „Zâni i Zemrës"

1) SHQYPNIJA

S' e vejë e nanë pa djelm ka mbet'
Shqypnija !
Emzot Prengë Doçi

Shqypnija n' koh' t' kalueme
Zojë fatmadhe âsht kênun,
At her' kur Nanë e quejshin
Burrat e saj t' përmendun ;
Lumnija qi e hjeshote,
Në ball t' saj hyll ndritote,
Si diell qi rreze lshon.

Kur birt e saj, t' pavdekunit,
Atdheut me i shtue lumní,
Ndër lufta t' largta shtyheshin
Si luani me trimní ;
Anmiqt gjith tui shitue,
Tui prishë e tui dëbue,
Si rrfeja qi rrênon.

At her' trimnesha Shqypeja *)
Nalt ka pas' fluturue ;
Me Shqypen e Romanëve **)
Trimnisht shum ká luftue:
E gjith her' ku ká ramun,
Gjithmon me ndér âsht damun,
Lumní përher' fitoi !

Si u buerne, tash, si shkuene
Sot lumnít e Shqypënís ? !...
A u sos trimnija e burrave,
E u hup vlera e ushtrís ?
A por guximi i moçëm,
U sos n' Shqyptar't e soçëm,
Edh' anmiqt t' onë i gzoi ? !...

Ah ! mos thuej, se e mjerueme
Pá djelm ká mbet' Shqypnija !...
Jo, jo ! se n' birt e Skánderit
Nuk soset kurr burrnija !...
Kastrjoti pse ká vdekun,
Birt' e Tij gjáll kan mbetun,
E m' kamb' „Kushtrimi" i çon!

Çonju, ju birt e trimave,
Se anmiqt don' me na dá ;
Ju t' malevet e t' fushave :
Shqyptari *s' leu me qá !*
Gjithkund „Kushtrimi" t' qitet,
Pre' anmikut ndim' mos t' pritet,
Se anmiku na mjeron !...

---

*) Shqipja e flamurit të Shqypnis s' onë qi kemi edhe tash.
**) Edhe Romanët e motshëm kishin flamujt me Shqipe.

Prá, ti, Shqypja e tmerueme,
Çoi, Shqyptar't, se s' kan vdekun,
Çoi, se nuk ndrit' mâ dielli
Sypri nji kombi t' fjetun:
Sot gjith kund âsht bashkimi,
Sot gjith kah âsht guximi,
Me njall' atdhén e shkretë.

Njesh' armët Gega i maleve;
Për soj m' a ká trimnín,
Me Toskën e guxueshëm
Lidh besën e vllaznín:
Gjith kah ku shqyp po flasin
T' tan' nanat po u bërtasin:
„Anmikut s' duem me i mbetë!"
(1898.)

2) ATDHE-DASHTUNI...

Ankohej plaku, nji dit' ndêj' te dera,
Se âsht prish' Shqypnija dhe po hupë e mjera;
— Pse? — i thot' blegtori, qi ishte tue ndí —
— Pse, o plak po thue e mjera Shqypëní?
— Po tham — thotë — se anmiqt gjith na kan rrethue,
Edhe Shqyptar't s' mblidhen Shqipnín m'e pshtue! —
— Çud'! — thot' blegtori — kur vjen me damnue 1)
Ujku berret, t' tan' qenjt mblidhen m' e dbue;
Pra... Shqyptar't s' paskan dashtni për gjytet
Ashtu si kan qenjt t' on' për katund t' vet!...
(Tetuer 1902.)

HENRIK LACAJ

---

1) *me damnue*: me damtue.

6. — ANTON XANONI (1863-1915)

a) Jetëshkrimi e veprimi letrar

Shoqnija e Jezuitvet tash gadi nji shekull i ka sjellë Shqipnis shërbime të vlefshme në pikëpamje shoqnore e kulturore me shkolla, me shtypshkrojën e vet — mâ e vjetra në Shqipni, themeluem në vjetin 1870 — me Seminarin, e sidomos me botimet e ndryshme, të cilat zânë nji vend të meritueshëm në historín e letërsís s' onë. Meritimi âsht edhe mâ i madh, mbassi Jezuitët gadi të gjith kanë qenë edhe janë prej kombi të huej, me përjashtim të shum të pakvet qi janë Shqiptarë.

Në ket numër të vogël Shqiptarësh Jezuitë dallohet emni i At Anton Xanonit, i cili, me botimet e vlefshme e me shkrimet qi ka lânë, zên nji vend të mirë në historín e letërsís s' onë në nji mënyrë të veçantë si puntuer i palodhshëm.

Anton Xanoni lindi në Durrës në vjetin 1863, dhe studimet e para i bâni në Kolegjin Papnuer të Shkodrës e në vjetin 1879 i u kushtue rrugës së priftnís në Shoqnín e Jezuitvet.

Mësimet i vijoi mâ parë në Francë, pastaj në Hispani, ku u dha mbas leximit të vepravet kryesore të letërsis s' atij vendi, të cilat s' i lëshoi kurr dore deri në dekë, dhe qén i pari frymzim letrar i tij, e mâ në fund ato të Filozofís e të Theologjís i kreu në Krakoví, qytet polak, aso kohe nën sundimin e Austro-Hungarís, ku në 1892 u bâ meshtar. Si i tillë ktheu në Shkodër, e cila qe për 22 vjetë rresht sheshi i veprimit të tij.

Krej djersën e mundin e vet e derdhi si profesuer i gjuhës shqipe në Shkollën Saverjane e në Seminar, ku me nji zéll të palodhshëm u përpoq të përhapë ndër nxansit e vet shijen e letërsís klasike, qi âsht pasqyrë e domosdoshme për lulzim e naltim të çdo letërsije.

Xanoni kishte nji dashuni të flakët për gjuhën shqipe; mbante nji bibljothekë të pasun, ku kryet e vendit e zêjshin botimet shqipe, tue filluem prej mâ të vjetravet deri në mâ të rejat ndër të dyja kryedjalektet. Prej këtyne nxirte fjalët e rralla;

shqyrtonte dhe merrte shenime mbi rregullat e gramatikës dhe të syntaksës, të cilat mâ vonë në 1909 i përmblodhi e i botoi në vëllimin „*Gramatika Shqyp*".

Prodhimi i tij qe shum i madh, por vetëm disa prej veprave të tija kanë randsi letrare, ndër të cilat janë për t' u përmendë: 1) *Prîsi në lamë të letratyrës*, 2) „*Muzhiktari i verbtë*", 3) „*Gjenovefa*"; 4) „*Julja*", 5) „*Llagoret e Mullijvet*" (dram).

Në përpilimjn e libravet për Shkollat fillore me titullin „*Këndime për shkolla të para të Shqypënisë*", të botuem në Vjenë, qe bashkëpuntuer me Ndre Mjedjen, kurse libri i tretë i këndimevet âsht gadi krejt vepër e tija. Këta libra, ndonse të botuem përpara 30 vjetvet, kanë mbrenda copa leximi qi mund të vlejnë shum mirë për të stolisë librat e soçëm të shkollavet t' ona.

Gjuha e përdorun prej tij âsht e pasun, e kulluet dhe mjaft e rrjedhshme, por nga ndonji herë, për arsye neologjizmash gjithfarësh, styli i tij nuk del përherë i ambël e shpesh âsht i vrashtë.

Përveç dorë-shkrimevet të shumta me përmbajtje letrare, gjuhsore, fetare, morale dhe copavet theatrore, shum prej të cilavet kanë qenë çfaqë në theatrin e Kolegjit Saverjan të Shkodrës, Xanoni ka qenë bashkëpuntuer i së përkohshmes „*Albania*" të F. Konicës, „*Lajmtari*" dhe „*Përparimi*", ku gjinden romana, dhe shum kallxime historike të tijat, ndër të cilat janë për t' u shenue novelat „*Nji nanë me kryqja*", „*Kështjelli i vjetër*", „*Mësimet e plakut*" etj.

Dallohet edhe si përkthyes i mirë, qi din me u mveshë copavet të hueja natyrën e gjuhës s' onë. Shumica e vepravet të tija janë përkthime nga gjuhët e hueja, sidomos nga italishtja. Ka dijtë shum gjuhë, mbassi ka pasë rasë me shetitë shum nepër viset e ndryshme t' Europës.

Veprimi i tij u shtrî edhe në lamën poetike me vjersha të lehta origjinale dhe me ndonji përkthim, ndër të cilat janë për t' u shenuem sidomos disa Ekloga të Virgilit ndër vargje njimbëdhetë-rrokshe. Vdiq në Shkodër me 16 Fruer 1915, i përshëndetun për herën e fundit nga vetë Poeti Kombtar Gjergj Fishta me vjershën e zgjedhun „*Xanon a diqe ?*".

b) Nga shkrimet e Xanonit

ZAMSI E PALEMONI 1)

Zamsi

O Palemon, 2) me nj' a do kokrra *dhí*
Melibén 3) a m' a pae ndokund tu' u *síll ?*
Tash katër muej jam tuj e pritun n' *shpí...*
Ne e past' ndal' Titri, 4) thuej, t' m' a nise *fíll.*

E njat djaloç, njat Korido'n 5) *barí,*
Qi do kang' t' veta shkoi tuj knduemun n' *dílí,*
Krejt mêç i marrun mbas Aleksit t' *rí,*
Ne e pásh, m'a kap, m'a kthe, t'i a hjeki at *tríll.*

Ti kambën kurr s' e prite nepër *shkrepa*
M' u njit' t' Parnasit e m' u fut' ndër *skuta,*
Kah vet' ndër rranxa t' para krejt u *repa.*

Ashtu t' a gzosh at mal, ashtu *lahuta*
Jehoft' e jotja ndër radika 6) e *krepa,*
Për në m' i kthejsh ata dy vet' 7) me *shputa.*

---

1) At Fishta ngacmonte Xanonin për të vijuem në përkthimin e eglogavet të Vergilit. Xanoni atëherë i çoi Fishtës dy eglogat e para me lutje qi t' i a qortonte, por Fishta i a mbajti katër muej pá përgjegje; prandej Xanoni i a kërkon të qortueme pa mshirë *(me shputa)* me anën e këtij tingllimi idylik. *Zamsi* âsht pseudonymi i Xanonit.

2) *Palemoni*: emën bariu, qi n'eglogën III âsht gjyqtár i poezivet djalogore të barijvet Menalku e Dameti. Prandej Xanoni e quen Fishtën me emnin *Palemon* pse kërkonte gjyq për përkthimet.

3) *Melibeu*; emën bariu: n'eglogën I Melibeu paraqitet tue hikun me dhí.

4) *Titri*: emën bariu qi n'eglogën I ndalet në nji bisedim të gjatë me Melibén.

5) *Korido'n* = Koridonin (rasë kallxore): emën bariu qi n'eglogën II, tue kënduem në vapë, tregonte miqsí të madhe për Aleksin, djalosh të rí qi përmendet mâ poshtë në ket tingllim.

6) *Radikë-a*: naltsinë, kodër, sukë.

7) *Ata dy vet'*: d. m. th. Melibén (egl. I) dhe Koridonin (egl. II).

2) PREJ DRAMIT „LLAGORET E MULLIJVE“

AKTI II. — DUKA II.

Saturni, Olimpi e Priftën

Saturni — *(zên vend në mjedis porsi kryepar në kungare* 1) Ç' natë e mallkueme! Ç' kurban shêjzii!... Theroren e kushtueshme me të gjith ato sjella, qi i lypë rreligjoni... gjaku u derdh... e thirrme zânën e Romës!... Endè nuk më dahet sysh ajo hije e frigueshme veshun zí!... A ndiet edhe ju sa përvajshëm e hatashëm 2) kumboi aj ulurim kur briti... â mbarue për né!...?

Të gjith — (*me zâ t' ulët*) Mallkim!...

Saturni — Do të mêjë pra fuqija e juej edhe e emja?... — Do të fiket i moçmi shkelxim i emi edhe i jueji?... Un, dashamiri i Juljanit të madh, n' dorë t' eme e kishe zemrën e tij; kush ishte anmik me mue u bâte anmik me Perandorin... Un ishe hataja 3) e Galilejve; të shâmeve të tyne u përgjegjshe me shpatë e me zjarm. Jau kam shpartallue tempujt, jau kam dhânë zjarmin shpive të tyne; ata ikshin e syni i em i diktote edhe në pikë të territ; dora e eme i xête edhe n' gjí të dheut, e u shprazte furija e eme në ta porsi breshën... Vepra e Kostantinit u duk e shqymun. Galileu ishte thye! e na ishim të nderuem në Romë; tuba gjindsh na rrethojshin me drojní hyjnijet; hyjnderimin e lumnueshëm të Romës jetike e njallme na, e mbí Eltér të Fitores ngrehun përsrí, Senatorët u lidhne me bé me u shërbye zotave t' atdheut... Asnji ndër anmiq nuk guxote me na i ngulë sŷt në ftyrë për pá u dridhë!...

Olimpi — Oh ç' përmendime të përmallshme! por kjene si voesa para diellit!

Saturni — Po; kjén përmendime të nji motit, qi na u zhduk si vetima. Rá Juljani; e me tê rá për së dyti edhe Elteri i Fitores për urdhun të Gracjanit, i cilli gjân e tempujve t' onë ja falte tjetër kuj, e neve na hiqte pagesat, ndernat e të drejtat qi gzojshim... E tash, ah kujtim me të lânë pá mend! Teodozi,

---

1) *Kungare-ja*: mbledhje, asemblé; 2) *hatashëm*: fj. turq. *kobshëm*; 3) *hataja*: fj. turq. *kob, mënxyrë.*

mbasi i pat rrxue gjith tempujt në krah të Lemit, i bân zotat t' onë, misteret t' ona, prralla dheut, e jau qet të Krishtenve për gaz e lojë; i karmon [4]) lutat t' ona, e e mba ndrŷ në parsëm gjygjin qi ka për t' a shkrepë mbí né. Po të kishte dalë fitues n' Akvileje perandori Maksim, pat me dalë për né agimi i përsrilindjes [5])! Por aj rá e rán me tê bashkë të gjitha uzdajët t' ona. Oh fati i zi!...

Olimpi — Po, a s' mund t' i kapemi na ndoj shestimit tjetër, ku të punojë guximi, b. f. me e thye ushtrín me pare e me e ndezë t' a bâjë ndoj të përziem? qinda herë ja kena pá hejrin ksaj provë.

Saturni. E vërtetë; me kênë se ushtrija s' â marrë mêç mbas perandorit t' vet..

Olimpi — E me Senatin a s' mund të provohemi na?...

Saturni — Në Senat i kena Aniçejt, Grakejt; kena Probin, njat Prob, i cilli shkon tuj çue zân' e tuj thânë rrumbullak, se Elteri i Fitores s' ká për t' u ngrehë në kambë kurr, kurr...

Olimpi — E pra?

Saturni — A qafa a nafaka... Zotat e Romës jetike po më veshen unjí; diçka po më shtînë n' zemër... Mnija, furija me jau kthye uhán Galilejve po më trimnojnë... A po më lidheni me bé me e ruejtë në zêmër t' uej si n' arkë t' ndrŷme çka jam për t' ju diftuemun?

Të gjith — (*me zâ t' ulët*) Po lidhena me bé!

Saturni — A po lidheni me bé ju sa për nji ditë me më ndigiue në çka do t' ju urdhnoj vetë?

Të gjith — (*me zâ t' ulët*) Po lidhena me bé!

Saturni — Ani mirë; qe shestimi i em: Probit do t' i a grabisim djalin, e atê do t' a shtërngojmë m' i u shtrue vullndetit t' onë: Të na ngrehet Elteri i Fitores, Tempujve t' u kthehet pagesa... Në mos u shtroftë Probi, dhunën t' onë po e lajmë me gjak të djalit të tij.

Të gjith. — (*Me zâ t' ulët*) Dekën Galilejve!

---

4) *me karmue*: me shnotë, mos me pranue; 5) *përsrilindje*: neologjizëm për it. *rigenerazione*.

Saturni — Po dekë e mallkim Galilejve!... Tash âsht kah shtyhet nata; me zemër pra punës, o burra... Po m' a ndigioni ju nji fjalë (*priftënve qi janë kah e djathta*). Qitni and e kand fjalë kërcnimit; para se të dalë agimi, shpërdani nepër gjytet shkrime me mija, qi t' a çojnë popullin pésh, e nepër pallase të bujarve të Krishtenë shkrueni fjalë gjakut. (*Nisen të gjith priftnit, qi janë kah e djathta. — Priftneve, qi janë kah e rrmakta*). E ju futniu nepër shpija të vogjlís, qi mbahen kah na; bâni me dijtë se, në mos u ngreftë aj Eltér, hyjnesha Fitore po e lshon perandimin; 6) derdhni pare e pare, e nesër hallk i math t' a rrethojnë Kurjen e të bâjnë parradí 7). (*Priftnit, qi janë kah e rrmakta nisen; jet Olimpi vetun*) — Olimp, qi tash pak dit na ké ardhë prej Azijet, e në Romë nuk të njef kërkush, ké për t' u veshë pra si Senator e ké për t' i dalë para djalit të Probit me e grishë të duket në pallas të Perandorit n' emën t' et. Qe fjalët e grishes, qi Teodozi jau pat çue Senatorve (*i nep nji pshtíll* 8) *lkuret*). E pata prej nji shkrojtarit qi âsht prej nesh. Edhe pak çasta e ké me dijtë kohën, vendin, mndyrën tek e si; shko (*Olimpi del*). A kam për të dalë fitues vetë? O ju, hyjnít e Avernit, mos e lshoni hyjnderimin t' uej!... 9)

3) LETËRSI RINORE: „*MUZHIKTARI I VERBËT*"

I.

KALLXIMI I NANËS

Në fund të nji luginës malcijet ishte kah mjesdita 1) nji shpí e ngrehun mjerisht. Familja qi jetote mbrendë hiqte keq prej vobsijet, sado qi nuk rrite me dorë n' ijë. I zoti i konakut, emnit Zef, punote në nji dhedhenje 2) tuj nxjerrë argjandin prej shkrepave e fitote bukën e kërtollat me e mbajtë gjall familjen e vet.

---

6) *perandim*: mbretnim; 7) *parradí*: grindje, pështjellim; 8) *pshtíll-i*: kartë e pështjellun në mënyrë rrotullore; ital. *rotolo*; 9) Drami me titullin „*Llagoret e Mullijve* a *Prendimi i Paganizmit në Romë*" — me pesë akte u përkthye prej dramaturgut francez G. B. Lemoyne dhe u botue në Shkodër në vjetin 1915.

III. — 1) *Mjesdita*: jugu; 2) *dhedhenje*: neologjizëm i sajuem keq për *xeherore*.

Zefi, ndonse ngusht prej skamit, kurr s' merrte idhnim kundra zotnive as s' u ankote për ta. Në kohë të mbrames kur kthete në shpí e e shifte gruen e vet e të dy fëmít, qi i delshin para m' u përshëndetë me tê, i knaqej zemra, e atbotë e harrote vobsín e vet, e me i pasë thânë kush: I shkreti Zef, sa në skam je! as s' e kishte zânë besë. Nevojtari, qi e bár hallin e vet për hatër të Zotit, gzon paq e bekim me ja pasë lakmí pasaniku në pallas të vet.

Jashtë frŷte erë e fortë e bâte të ftoftë, pse vjeshta ishte shtŷ; lisave u kishin rá gjetht e njato pak arë e livadhe, qi kishte ajo lugje, u dukshin djerre. Ajri nepte shêj boret, e njeglla kishte mblue pyllën e malin. Mbrendë n' odë, ku zbét e lshote dritën kandili, punote nana tu êndetorja 3); kah e djathta i rrite Lini i vogël, kah e rrmakta Justina flokëzeze, e veshtojshin nanën, e cilla gjithnji tuj tjerrë, u kallxote ndodhina.

Nana kishte mbarue së folunit, e tjetër n' at odë s'u ndiete por të luejtunit e rrotës s' êndetores e gjâma qi bâte era në mal. Ngiati heshtija nji copë, kur duel Lini i vogël e tha: „Nanë moj, na kallxo historín e ati të verbtit, qi rrite n' at katund atje ku ti ishe e vogël". — „Lin — i përgjegji nana — me ndie ti historen e përlotueshme t' ati të verbtit, ti s' po flênë sundte".

Si s' po flêjë unë, moj nanë! — ja kthei Lini — unë madje për ditë kam me e thânë nji Atynë për të gjith të verbtit e botës".

„Ashtu bân, si po thue" — ja suell nana; e në kaq e hoq dorën prej veglet, e syt e saj i zû nji habí si me e soditë pikturën e ndodhinës, qi dote me kallxue.

— „N' at katund, ku vetë ishe vajzë e vogël, u gjindte nji njeri i verbët, të cillit për dhimbë ja kishin njitë êmnin Tobí. I kuj ishte ky nuk e dishe, e kur e pvetshe nanën për tê, ajo më përgjegjte rrebtë: nuk i përket fmís me kërkue çka s' i duhet. — Na s' e kuptojshim veshtrimin e ktyne fjalve, e prandej e mbajshim Tobín për njeri seri e fërshlitshim 4) me shoqishojnë se shtrigat do t' a kén verbue Tobín. Ashtu na u tutshim 5) prej

---

3) *êndetore-ja:* nji farë vegle në gjasë të furkës; 4) *Me fërshlitë*: me murmurue, me peshpëritë; 5) *me u tutë*: me pasë frigë, me u frigsue.

ktij njerit ; e kur me nji qên para, qi e kishte lidhë me konop, na u dukte në katund, na ikshim e mbas deret t' oborrit çilun nji grimë sa të delte shikimi, rrijshim aty tuj e vrojtë. Shum kush kishte dhimbë për tê, por me e dashtë mirë, kërkush. Do i bërtitshin, pse ishte rrahader 6); mirë, po si mund të jetote qyqari për pa e kërkue bukën derë më derë ? Sa e sa mandej e kishin në hundë, pse i mjeri ishte ftyrë shembtuem ; por çka ishte keq mjaft, djelt e rij shpesh herë e ngucshin e bâjshin gaz me tê, për mndyrë qi ftyra e të shuemit u zbete, buzët ju dridhshin, e qêni i sillej nepër kambë, lehte e kërcnote me zgrapë 7) kê do qi t' avitej. Reçkamanat 8) lojshin edhe mâ, e hapatshin, 9) e i mjeri Tobí e ndiqte udhën e vet me të vishtír tuj fshâ e tuj murmurue deri sa mrrijte e u ulte në nji skutë. Aty e blote idhnimin në zemër të vet e mandejna 10) e shfrete tuj mallkue ditën, qi kish lé, syt pse s'i punojshin e të gjith njerzit pse e trazojshin ; për nji kreatyrë të vetme kishte dashtní, për qênin e vet, e ktê e lmote me dorë e e quejte mik, me ktê e date kashatën e bukës, qi ja falte ndokush.

Nji ditë — e vetë ishe aso heret pesëmbëdhetë vjeç, e më kishte çue nana me blé krypë e lakna — më duel para Tobija i verbët. Kryet e kishte prunjue 11) në parzëm; me zi i luejte kambët, qêni s' durote e ngrehte konopin e u sjellte mbrapa hova hova kin si me thânë : pse s' po ecim na ?

Kur u gjetme báll për báll, Tobija zù vend, çoi kryet e i hapi ata dy sy pa dritë e tha : Dikush po vjen... kush jé ti ?

Un u trêma e s' bâjshe zâ ; në kaq vûna oroe, se ftyra e të ngratit ket herë nuk diftote rreshk 12), por trishtim e disi nji farë dishirit m' u çilë. E kah e shtrîte dorën me përkitë, duel me zâ të fortë e tha : Kush jé e kah jé ? — N' at ças flokët e krés m' u ngatrruene nepër gishta të tij e më shtërngoi.

„A jé vajzë ti?"

„Po".

---

6) *rrahader-i :* lypës ; 7) *me zgrapë :* me kafshue, me përpı ; 8) *reçkaman :* rrugaç ; 9) *me hapatë:* me ngacmue, me tallë ; 10) *mandejna :* trajtë djalektare për *mandej ;* 11) *me prunjue :* me përulë, me ulë ; 12) *rreshk :* mëní.

„Mirë !“ E në ftyrë të shkretit vezulloi me ’i herë si nji rreze gazmendit. „Po ; varzat e katundit kurr s’ m’ a kanë helmue shpirtin ; po !“ — E dora e tij m’ u hoq krejet e u përmblodh në grusht. Un drojshe se po më bje, por dora e tij e kërkote t’ emen, e vetë me frigë ja dhaçë. Nepër at shtërngim doret ndiesinat e mendimet e tija m’ a dërptuene zemrën.

„Si të thonë tý êmnit ?“

„Marí“.

„Oh ç’ êmën i ambël ! Ashtu dashtë Zoti, qi të jésh gjithmonë e dejë për ket êmën !“

M’ u dridh shtati prej ktyne fjalve, ndonse atëherë nuk dishe mirë çka dote me thânë aj.

„A më njef ti ?“.

„Posi !“

„A ké ti dhimbë për mue ?“

„Po, po, e fort madje !“

„Oh, sa përmallshëm po më tingllon në vesh fjala e jote !... Sa vjeç jé, Marí ?“

„Pesëmbëdhetë“.

„Kênke pra e zoja me arsyetue !“

„Nji grimë kujtoj, se po“. — I përgjegja vetë me mallëngjim.

„Ti mundesh me më kuptue“ — tha i verbti si t’ i shifte në shpirt t’ em mendimet e mija“. — Sa do qi të jésh e kujtueshme, a jé e zoja me dijtë, ç’ hall âsht me kênë pa sy ?“.

Un heshtojshe, jo pse s’ dijshe me i përgjegjë, por s’ më bâte zemra, sepse s’ kishe mujtë mandej me ja kthye fjalën.

„Ke arsye, ti s’ po flet, pse kurr s’ mund t’ a kapish me mend çka do me thânë me kênë pa sy, sikur na fatzezt, qi kena [13]) lé të verbët, s’ mundena [14]) me kuptue kurr çka na ka hupë prej ktyne syve pa dritë“. [15])

. . . .

KARL GURAKUQI

---

13) *kena :* për *kemi ;* 14) *mundena* : për *mundemi;* 15) Ky roman për të rijt âsht shkrue nga *Franz von Seeburg* e në gjuhën shqipe ká pasë pesë botime.

7. — NDOC NIKAJ (1864)

a) Jetëshkrimi dhe veprimi kombtár e shoqnuer

Shkrimtár i palodhshëm, puntuer i papërtueshëm, qi për 50 vjetë e mâ nuk e lëshoi kurr prej dore pendën për të lavruem gjuhën shqipe e për të ngjallë ndiesít kombtare me fjalë e me vepra, Dom Ndoc Nikaj ka nji vleftë me shum randsi në historín e letërsís shqipe, sidomos për sa i përket prodhimit të tij të shumët edhe kohës kur e filloi veprimtarín e vet, kohë, në të cilën shkrimi i gjuhës shqipe ishte i ndaluem rrebtësisht prej qeverís turke.

Kur ishte endè nxanës në Seminarin Papnuer të Shkodrës, ku vijonte mësimet e priftnís, ed u bâm meshtár, botoi në vjetin 1888 librin e parë të vetin me titullin : „*Vakinat e Kishës*" qi u shtyp në Shtypshkrojën e Propagandës në Romë. Me botimin e këtij libri Dom Ndoci ndiqte dy qellime : si pjestar kleri, donte të përhapte njohunít fetare ; por në tjetrën anë përpiqej të ngjallte shijen e leximit të gjuhës shqipe, e cila aso kohe ishte lânë gadi krejt mbas dore dhe rinija ishte dhânë mâ tepër mbas gjuhvet të hueja. Nji vjet mâ vonë, prap i shtŷm prej këtij qellimi, botoi romanin e vogël, por të bukur, me titullin „*Marcja*", i cili u përhap menjiherë nepër familjet shkodrane tue plotsuem nevojën e madhe të leximit shqip.

Abati i Mirditës Prengë Doçi, për të cilin u fol në numrin 3 të këtyne shkrimtarve, tue vûm ré zotsín dhe guximin e Dom Ndocit, në 1892, ndërsa ky gjindej si famullitár në Shkrel, vojti nga Oroshi bashkë me disa shokë të vet në famullí të Shkrelit dhe aty mbas disa bisedimeve erdhën në përfundim për të sajuem nji shoqni, qi do të kishte për program përhapjen e idés kombtare dhe të ndizte shkëndín e pamvarsís shqiptare. Kjo shoqní u quejt „*Lidhja e Mshehët*" [1]). Lidhja u përhap me njiherë sidomos nepër veprimin e Dom Ndocit, dhe mâ vonë dha frytet e veta në rasën e kryengritjes kundra Turkís.

---

1) Kqyr „*Hylli i Dritës*" vjeti 14, 1939, Nr. 7-8 faqe 385.

Mbas dy vjetësh qendrimi në Shkrel, u shpërngul në Dajç të Bregut të Bunës, ku, për t' i mrrijtë qellimit të vet atdhetár, përdori mjete tjera, simbas rrethanavet të vendit e të kohës. Mendimi i kryengritjes kundra qeverís turke u përhap me shpejtí, prandej lypeshin mjetet e nevojshme për zbatimin e këtij programi, dhe puna kryesore qe shtîmja e armvet në Shqipni dhe shpërndamja e tyne nepër Malsorë.

Dom Ndoci i a hŷni kësaj pune së rrezikshme me nji guxim të pashoq, tue shtîm armë e municjone kundrabandë, të cilat nepër Bunë dhe me anën e pjestarvet të „Lidhjes së Mshehët" në Shkodër përhapeshin nepër Malsi. Mbassi u bânë gatimet e duhuna, kryengritja plasi me 25 Mars 1910 dhe u zgjat deri në 1912; kjo kryengritje u përshkrue me të gjitha hollësít dhe me nji prozë styli të naltë prej Poetit Kombtar Fishtës në *„Hyllin e Dritës"* (Vjeti I-1913 me titullin *„Lot Gjakut"*.

Sikurse u pa në parathanjen e këtij libri (fq. 10), në vjetin 1899, Emzot Doçi sendërgjoi dhe përpiloi programin e njij shoqnije letrare, me emnin *„Bashkimi"*. Në ketë shoqní muerën pjesë mâ të përmendunit shkrimtarë t' asaj kohe, ku Dom Ndoci shvilloi nji veprim të gjallë, sidomos me botime të shumta e të ndryshme.

Mbas shpalljes së Konstitucjonit të Turkís, ky atdhetar përfitoi prej asaj gjymës lirije së dhânun dhe solli në Shkodër në vjetin 1909 nji Shtypshkrojë për të botuem nji fletore edhe libra në gjuhën shqipe. Kështu në 1910 nisi të botojë njênën ndër mâ të parat fletore politike në Shqipni. Fletorja e tij qe botuem me emna të ndryshëm : numri i parë doli me emnin *„Koha"*, por qeverís turke i ra në sy ky titull, prandej e detyroi drejtorin t' i ndryshonte emnin dhe e quejti *„Bashkimi"* ; mâ vonë e titulloi *„Besa Shqyptare"*, *„Zâni i Shkodërs"* simbas rasavet të politikës së mbrendshme e simbas pushtimevet të hueja në Shqipni, tue vijuem botimin deri në 1921. Artikujt plot guxim dhe frymë shqiptare i shkaktuen shum herë gjobitje të randa, burgime dhe kërcnime për vdekje.

Në vjetin 1897 Faik Konica pat nisë të gatonte përtrîmjen e Kombit dhe të Shtetit Shqiptar me botimin e së përkohshmes

„*Albania*", faqet e së cilës qenë stolisë me artikujt e pendavet mâ të bukura të shkrimtarvet t' onë. Gadi në çdo numër Dom Ndoci shkroi artikuj me përmbajtje politike, shoqnore dhe atdhetare, korrespondenca, vjersha me pseudonymin *Nakdomonici*, të cilin e përjetsoi Fishta në poezín satyrike „*Nakdomonicipedija*" në librin „*Anzat e Parnasit*".

Ishte në marrëdhanje e në korrespondencë të rregullshme me atdhetarët shqiptarë nepër qendrat e ndryshme t' Europës e me shoqnít shqiptare të krijueme jashta atdheut për fitimin e lirís. Kështu e shofim ket idealist në Paris, të thirrun prej Faik Konicës, ku u poq me grupin e përbâm rreth Aladro Kastriotit, grup qi përpiqej prej së jashtëmi t' a bânte të njoftun n' Europë çashtjen shqiptare. Kur u kthye në Shqipni solli me vehte dy flamuj kombtarë të mdhaj, të cilët në doganat e kufijvet i ngjeshte për shtat nën petka.

b) Veprimi letrar

E tanë veprimtarija letrare e këtij shkrimtari përmblidhet në nji grumbull tridhetë e sa vëllimesh me përmbajtje të ndryshme; librat e tij, me pak përjashtim, janë të gjith origjinalë dhe sillen rreth subjektesh thjeshtësisht shqiptare e sidomos rreth përshkrimevet të zakonevet të jetës e të historís së kombit, të cilat i përmblodhi ndër romanat qi botoi kohë pas kohe.

Libri mâ i çmueshmi e mâ me randsi qe „*Historija e Shqypnís*, nji vëllim prej 414 faqesh me shkroja shum t' imta, të shtypun në Bruxelles në 1902 nën fillestaret N. D. N. Kjo histori qe përpilue në mbështetje të historjakut shkodranë Marin Barletit.

Përshkrimet e luftimevet të Shqiptarvet kundra Turkut, nën kryesín e fatosit Skanderbeg, deri në ramjen e Shkodrës në vjetin 1478, janë të gjalla e të shkrueme me nji enthuzjazëm kombtar, prej të cilit shifet kjartë zemra e ndezun e shkrimtarit për fisin e vet.

Prap në vj. 1902 botoi në London librin „*Historija e Turkís*", për të cilin u ndoq nga qeverija turke, pse kishte guxuem të shkruente historín e Otomanvet shqip.

Për këto dy botime historike dhe për veprimet e tjera atdhetare, nji komisjon çmues i sajuem në Paris, i dha dekoratën e Skandërbeut edhe pat njimijë franga nga Aladro Kastriota, të cilat i përdori për të botuem libra tjerë.

Bashkë me Dom Koleçin, — qi âsht auktori kryesuer i fjalorit të përmendun „*Bashkimi*“ (1908) — punoi edhe ky në shoqní me të tjerë në përmbledhjen e fjalvet, të bâme nepër vendet e ndryshme ku kishte shërbyem si famullitár.

* * *

Për të pasë nji mendim të sigurtë mbi veprimtarín botuese të këtij shkrimtari, po rreshtojmë në radhë kronologjike vëllimet e shkrueme e të botueme prej tij:

1) „*Vakinat e Kishës*“ (1888).
2) „*Marcja*“ — Roman (1889).
3) „*Historija e Shqypnís*“ (1902).
4) „*Historija e Turkís*“ (1902).
5) „*Bleta ndër lule të Parrizit*“ (1907).
6) „Fletorja „*Koha*“, „*Bashkimi*“, „*Besa Shqiptare*“ etj. (1910-1921).
7) „*Kalendari me diftime gjithfarësh*“ (1910).
8) „*Diftime të natyrshme*“ (1912).
9) „*Bleta e Re*“ (1912).
10) „*Shkodra e rrethueme*“ (Pjesë e I, 1913).
11) „*Shkodra e rrethueme*“ (Pjesë e II, 1913).
12) „*Abetari i vogël për Msojtore*“ (1914)
13) „*Të ndollmet e Kishës*“ (1914) botim i dytë.
14) „*Abetari i Madh*“ (1914).
15) „*Libri i Blerët i Italís*“ (1915).
16) „*Kndime të Para*“ (1915).
17) „*Diftime të Natyrshme t' unjishme*“ (1915).
18) „*Tivari i marrun*“ (1915).
19) „*Bisedime shqyp-tedeshk*“ (1915).
20) „*Abetari*“ (dorë e dytë 1916).
21) „*Përmbledhja e Historís së Shqipnís për shkolla*“ (1917).
22) „*Bukurusha*“ — roman historik (1918).

23) „*Ulqini i marrun*“ (Roman historik — dorë e dytë (1918).
24) „*Bisedime shqyp-italisht*“ (1918).
25) „*Lulet në Thes*“ — Roman-historik (1918).
26) „*Berbuqja*“ — roman historik (1920).
27) „*Motra për vllán*“ (1924).
28) Kalendari „*Shqyptari*“ (1906, 1914, 1915), etj.

c) Gjuha dhe styli

Ndër botimet e veta, Dom Ndoc Nikaj përdorë gjuhën e popullit, pa stërhollime dhe me fort pak neologjizma, por nji gjuhë mjaft të pasun, me fjalë të rralla, të harrueme e të papërdoruna n' atë kohë kur shkruente auktori. Fjalvet të hueja e sidomos atyne të turqishtes, qi kishin hŷm në shumicë në gjuhën t' onë, përpiqet t' u rrijë larg sa mâ tepër, prandej edhe ky mund të vîhet në numrin e shkrimtarvet të pastër. Përshkrimet i ka të hijshme, të gjalla e tërheqse, gjithashtu edhe dyfjalimet i ka të natyrshme e të vetishme.

Styli përgjithësisht âsht i mesëm dhe i rrjedhshëm, por shpesh herë i paqortuem për shkak të prodhimit të shumët, mbassi qellimi kryesuer i tij ishte të përhapte mâ tepër leximin në gjuhë shqipe. Qe, pra, me të vërtetë apostull i idés kombtare.

Tue vrejtun shtillin e romanavet historikë e dokesorë, të cilët — duhet t' a theksojmë — u botuen në nji kohë kur jeta e Shqiptarit vijonte gjithnji ndër zakone e tradita të vjetra patriarkore, dhe disi të shtrembnueme nga ndikimet e Lindjes, auktori i ynë ka nji meritim të veçantë, pse ndër mâ të parët prozatorë, sidomos në krahinën e veriut, vûni në dukje me nji guxim paksá të tepërt për atë kohë, themelin e jetës : dashunín ; me nji fjalë i përmblodhi mbrenda kufijvet të njerzís ato ndiesí dashunore qi në të vërtetën zhvilloheshin në mes të dy seksevet edhe në Shqipni, por qi nji zakon linduer i tepruem kërkonte t' i mbante përherë mshehët, prandej auktori i dha shkas njij emancipimi t' arsyeshëm Shqiptarit edhe në lamën shoqnore.

Përveç botimevet qi u pane sipri, Dom Ndoci ka edhe shum dorëshkrime të pabotueme, ndër të cilat kemi shtatë romana: katër historikë të vendit dhe tre të marrun me përkthim të lirë. Këta janë. 1) „*Lulja e Veshkun*"; 2) „*Dashuni e Mshehët*"; 3) „*Per mik*"; 4) „*Ç' pat thânë gjyshja*"; 5) „*Han Islandi*"; 6) „*Nji Testamend*"; 7) „*Te Shpella e Murosun*".

Prodhimi i begatshëm i këtij shkrimtari âsht për t' u çmuem edhe mâ tepër, kur të marrim para sysh se të gjith librat i botoi me shpenzimet e veta dhe shpesh herë — po flasim për kohën e pushtimit turk — i shpërndante falas.

d) Prej prodhimit të Dom Ndocit

1) NGA „HISTORIJA E SHQYPNIS" 1)

„SHKROJSI SHQYPTARVE VET"

Në kohë mâ të bukurën e jetës, due me thanë në kohë të djelmnís, më nji aso ditësh të hishme kur xén e çilë Prendvera me zbukurime të veta, tuj u çue prej të shtruemjet mâ shpejt se kurrnji herë tjetër, u gjeta ndër sa kujtime atdhesijet qi më kishin kapërthye gjith menden t' ême pa mujtë me i u shporrë e me i pshtue asaj fuqí qi dukej se më kishte lidhë. Drita nisi me zbardhë për mí faqe të tokës e dita dukej se do t' ishte e kandshme e e ndritëshme. Qiella shkelxete me hyj qi endè ishin tuj diftue dritën e vet, tuj flakrue me gjysë dritësijet qi më të dridhun të vet duket se âsht tuj luejtë në vetvedi sikurse me dashtë me rá e m' u rrxue prej vendit të neltë ku gjinden, e unë kishe mbetë në dritësore tuj kqyrë për rreth e tuj blue në mende t' ême përshkimet e sa vjetve qi kishin ndollë n' at dhé ku ishe tuj shkelë! Ishte nji aso ditësh jetet qi dishka donë me thanë! Moti, qi në fillesë t' asaj ditë kje aq i shndritëshëm e i bukur, nisi kadalas me e bjerrë at hijeshim tuj përshkue n' at ditë shum ndrrime ku tuj i a mujtë drita ku tuj u përtrî

1) Ky libër âsht botuem me alfabetin e „*Bashkimit*" dhe ká ket tıtull: „*Historia é Shqypniis ch' me fillése e déri me kohe ku ra ne dore te Turkut*" préj N. D. N. — Brusel „Perlindia é Shqypetarevet" — 1902.

prej rêve terrinat qi prej gryket kishin nisë m' u çue përpjetë kah me hov e me duhí e kah mâ letas tuj kërkue me i a marrë ftyrën asaj ditë aq të bukur.

Dielli shkelxei n' at të parë, por tuba mbas tubash rêt u ndërmjetsuene në kupë të qiellës herë tue i ndalë hovin dritës e herë tuj i a lshue. Dielli at herë dukej se mâ të shndritshme hidhte mi faqe të tokës rrezet e veta gadi sikur me dashtë me i diftue botës se terrina e rêve nuk mujte me i' a marrë at fuqi rrezesh e dritet qi kishte në vetvedi e se terrina e pak kohës s'bâte tjetër veç se me diftue ndritësín e tij mâ të fortë e t'andshme

Kështu rêt m' at ditë u përpoqne deri në kohë të mjesit e gjith rèja at herë u davarit e u zhduk tuj i lanë rend diellit me ndritë me gjith fuqi të vet. E ndriti dielli njimend për disa kohë të ditës, por koha e mbrames u afrit e rê tjera gadi sikur në gzim të fitimit nisne m' u çue përpjetë të terrshme e të zeza tuj u përpjekë tubë më tubë e tuj u shumue përças kaq sa qiella kje mblue prej tyne e dielli qi ishte në të rrxuem i lshoi rend territ, e rê e terr nji herit kapërthyene faqen e tokës gjith mbarë.

Ajo ditë ishte kênë për njimend dita e kujtimeve mâ të mdhaja të jetës ême 1) pse si në fillesë si në mbarim më përtrîni kujtimet e Dheut t' onë ! Ndodhnít e Dheut t' onë i a giasoshin asaj ditë pa farë ndryshimit, tuj mjaftue përshkimet e saja për me marrë mbrapa të ndodhunat e vjetra deri në dit t' ona. Kombi i jonë i vjetër e i parë ndër gjith sa kombe tjera të botës, fis me Pelazgaj qi për mi gjith tjerë ndritne në parní, 2) porsi dielli qi shkelxen për mí faqe të tokës, kje i ndritëshëm sikur ajo ditë Prendveret qi më shtîni kta 3) kujtime e qiti dritë e rreze sikur dielli i kapë për rreth kur nisë me lé për mi faqe të dheut. Por ket dritë të kombit t' onë, q' n' at të parë 4) rê të pa dame kërkuene me e mblue tuj u mundue me e hupë me terrinë të vet e me i a tretë at ftyrë të ndritëshmë e ato

---

1) *Të jetës ême*: përemni *i êm. e ême* në krejt ket libër përdoret pá artikull prîs, me përjashtim të rasës emnore njêjës; solecizëm i shpeshët ndër shkrimtarët e vjetër; 2) *parni-ja*: prîsi, parí, kryesí; 3) *Kta kujtime*: kto kujtime (solecizëm i qytetit të Shkodrës; 4) *q' n' at të parë*: qysh prej fillimi.

rreze qt lshote për rreth. Rêt u shuene për anë tuj kërkue në smirë të vet me i a bjerrë at dritë, por tubat e rêve të paraditjes nnk mujtne me i a terrue [1]) krejt ftyrën sikur kërkoshin, e s' bâne tjetër por i dhane të ndritun e shkelxim mâ të madh, tuj ndritë për dhé të ve'n [2]) burrat e përmendun sikur Leka i Madh e Burroja [3]) e tjerë qi me teh të shpatës i davaritne [4]) gjith rêt e zeza t' anmiqve qi ishin çue peshë me shkelë e me vû nën kambë dhén e Shqypnís! Kta përshkime dritet e territ ngiatne deri në kohë të mjesit [5]) e at herë dielli i Shqypnís ndriti me mâ të madhen dritë tuj davaritë me shpatë të vet rêt mâ të fortat e të rrebtat qi msyne dhén e Shqypnís.

Por sa mâ e fortë kje fuqija e territ aq mâ e fuqishme u pa qindresa e dritës t' atij [6]) Diellit të Shqypnís qi në kohë të mjesit ndritoi e shkelxei gjith ket dhé e s' i la kërkund hov territ deri sa erdh koha e prendimit, e at herë terri i rêve e natës tuj u bashkue ndërmjet rrethuene Shqypnín!

Terri q' me at kohë ngiati ndër né me gjith farë poshtnimesh, e gjindja e kombit t' onë të përkulun nën zgjedhë të randë të robnís rane në terr të njimendshëm të rêve e të natës në harrim të kohve vjetra e të burrnive të hershme të parve vet.

Sikur fillesa e asaj ditë më çoi peshë kujtimet mâ të parat e kombit t' onë, ashtu mbarimi më ndezi zemrën më nji andshim [7]) të fuqishëm e të vetëm qi më shtŷte me u zblue atdhetarvet në gjuhë të vet ato përshkime të kombit t' onë qi më kishte përtrî në mende t' ême ajo ditë kujtimesh.

I u lidha vetvehtes me nji shtërngim të fortë qi me fuqí të pakë e të lét qi kishe un në vetvedi me nisë nji punë qi ndoshta shkapërcete shum fish ato të dhana [8]) qi lypeshin me krye punën e kujtueme.

Puna e lidhun në mbarim t' asaj dltë kje rreshtimi i Ndodhnive të kombit t' onë, tuj zanë fíll me të ndodhuna mâ të para

---

1) *me terrue*: me errsue ; 2) *të ve'n :* kallxore, për *të vetin ;* 3) *Burroja*: Burri, Pirri ; 4) *me davaritë*: me shpërndám ; 5) *mjes-i*: këtu me kuptimin *mjesditë, drekë*; 6) *dritës t' atij*: solecizëm për *s' atij*; 7) *andshim-i*: kënaqë, andje, endirë ; 8) *dhanë-a :* element (it. *i dati).*

e tuj u shtrî n' ato kohë të ndritëshme qi Dielli i Shqypnís ndriti e shkelxei me mâ të madhen dritë t' atí Drangonit të rrebtë qi me trimní të shpatës vet habiti gjith botën mbarë. Mbas tí terri i natës rá mí dhé t' onë e kaq kje mblue me terr ky dhé qi deri trimnít e tija qi djalë mbas djalit për disa mot kjenë diftue në Shqypní nisne në kohë të mbrame m' u qitë në harresë, pse terri ishte tuj mblue gjith-ku lypej drita! E as punët e hershme as petku i sotshëm qi për ditë mâ fort asht tuj u përhapë nepër Shqyptarë, due me thane xhurdijat [1]) qi barin në shtat e shuma e Shqyptarve qi në lulzim të Trimit fortë thohet se kje nisë m' u veshë, s' mujtne me e mbajtë aq të gjallë kujtimin e tí deri sa m' u diftue punët e burrnive tija në krye të votërs tuj njallë e tuj përtrî zemrën e t' parve vet ndër zemra të nipnís.

Ndër shum gjuhë tjera diftohen trimnít e të parve t' onë, por mjerisht në gjuhë t' onë përfliten tepër pak ndër né.

Nuk kje prá ditë kote ajo qi me përshkime të veta më përtrîni mendime atdhesijet tuj më shtŷ gadi me dhuni [2]) me u lidhë me vedi me qitë në dritë në giuhë t' onë Ndodhnít e vjetra t' onat, por mâ fort se tjerat burrnít e atí të fortit qi bâni me ndritë aq fort nipat e Lekës Madh e të Burros e të sa tjerve Trima qi i dhane dritë Shqypnís tuj davaritë rêt qi pá dá kërkuene me e errue [3]) at dritë qi pat ndritë ndër né.

Nuk âsht prá prej dijet të hollë as prej kujtimeve të nalta qi u shtŷna me rreshtue kta Ndodhni të vjetra, por mâ fort shkasi i zemërs më bâni me shtrî hapin deri ku e shifshe q' n' e parë se nuk mund m' i a mrrîtë fuqija, tuj e dijtë fort mirë q' at herë se punët e hershme e të vjetra lypin ndimë mâ të shuma se unë mujshe me pasë.

E njimend, me nji pakicë shkrimtarësh qi me shum të vshtirë mujta me pasë, u mundova me i rreshtue kta të ndodhuna tuj përqokue [4]) herë më njênë, herë më tjetrin sikur mâ të shtrime e mâ të mbledhta se i cilli i diftote punët qi mujshin me më vjeftë për mendimin t' em.

1) *xhurdi-ja :* xhokë-a; 2) *me dhuni* (adv.): përdhuni, me forcë; 3) *me errsue*)mâ nalt: me terrue); 4) *me përqokue :* me qukatë, me prekë, me kërkue.

Por tuj e dijtë fort mirë se tepër punë e vshtirë âsht me diftue të ndodhuna të hershme e fort pak të përfoluna pa frigë gabimesh, qi munden m' u marrë diku prej vehtes e diku edhe mâ fort prej shkrimtarve qi parandej kjene rrêjtë me të shtrîme të Ndodhníve veta, tuj qitë në shesh pakicën e vogël të shkrimtarve qi mujta me pasë për më doresh nën drejtim të ktyne Ndodhnive, kujtoi se me sy çilë mundem me e ndeshë përgojimin [1]) e kujdohit qi në ket Histori mundet ndoshta me kërkue mâ ndrejtim Ndodhnísh, tuj u mundue me gjetë ndonji të shmangun të lét për me përulë randsín e punës.

Por edhe në kjoftë se tjetër randsí në vehte nuk ka me pasë kjo Histori e kta të Ndodhuna të Skandërbegut të fortë, kam uzdajë se të pakën s' ka për t' i u mohue randsija qi mâ e parë duel në dritë n' giuhë t' atí Trimit qi bâni me ndritë aq fort Shqypnín, e sikur m' u gjetne mue për ndimë të Ndodhunat e Atdhetarit qi dolne në Skanderí q' me vjetë 1898, [2]) ashtu edhe kta Ndodhni në mos tjetër kan për t' u vjeftë do tjerve për me i shtŷ me shkrue mâ me hollim e dije, e kshtu tuj u shumue shkrimtarët, n' e vonë, mâ pá frigë gabimesh kan me u hapë Ndodhnít t' ona nepër dhé të dlirta e të njimendshme sikur kjene motit.

. . . .

N' uzdajë prá, o atdhetarë të Ndritëshëm, se keni me e pritë me shum andshim e të xét ket mundin t' êm porsi nji peng dashtnijet qi i u rrfen dashtnín t' ême për jú njihas [3]) me dashtní t' Atdheut me zemër plote po i a u pshtes ju ket Historí tuj mshehë emnin t' em nen tri shkroja të vetme.

N. D. N.

Në Shqypní, me 1 të majit 1901.

---

1) *përgojim-i* : të marrun në gojë ; 2) këtu auktori përkujton librin e Stefë Curânit me titullin „*Ndolljet e Shqypnís*“ — prej njij Gege, qi don vendin e vet — dhe qi u botue së pari n' Aleksandrí më 1898. Ky libër u ribotue edhe dy herë tjera ; i treti botim u bâ në Shkodër prej Shtypshkrojës „At Gjergj Fishta“ — në vjetin 1939 ; 3) *njihas :* bashkë, njiheri.

2) NGA „BERBUQJA"

FALLI

[...] Dý nuset e reja kaluene derë më derë ku tuj rrahë e ku tuj hî mbrendë sá heresh gjêshin dyer çilë.

— Moj vasha e bukur! Moj sy florine! Moj bukurija e gjytetit, e moj kshtu e moj ashtu, i afroheshin grues a vajzës a djalit qi gjêshin n' oborr o qi delte me pá mbas brîmve 1) të tyne e aty fillote rreshti:

— Nji djalë i rí u digjka 2) për tý! Ti ké lé me shum fat të mirë! — Ké me pasë nji lajm të bukur! Nji sihariq 3) po të vîka shpejt! Ké do shoqe qi të duen keq. Njena dashka me të hupun! Ké me bâ nji rrugë! Ké me hjekë keq, por ké me marrë atê qi të don zêmra jote! Të dashka nji me gjith të mirat! — e tjera e tjera qi rrshasin mbarë në gojë të gabeleve.

Ngitshin grát e varzat me ndie prej tyne fatin e vet për me e dijtë a të mirë a të keq, e kto për me çfaqë dijen e vet, dikúj i lypshin nji fije flokut, dikúj nji pê pëlhuret të hjekun prej manget të kmishës e kê shifshin se u besote për njimend prrallave të tyne e qi mujshin me e hangër mirë për kadalë, e shtroshin ndër bisedë mâ të giata tuj i lypë ndonji shêj të dashtunit a të dashtunës e kshtu deri sá murtd merrej shêji shkoshin e vîshin para deret tyne tuj tërhjekë gjith sá heresh kajsend. 4)

M' at mbasdite gjetne çilun derën e Petritit e të dyja u futne mbrendë. Berbuqja njat herë ishte kênë tuj zdrypë për shkallësh me dalë n' oborr. Tuk e pane, të dyja nji herit, tuj lmue hundët e veta me dorë për shêj me largue sŷnin e keq, britne nji zânit se e cilla fjalët e veta:

— Oh e bukura e dheut!... Drita e gjytetit! T' u bâfsha urë nën kambë! Mos të vraftë syni i keq! Të marrsha të ligat! Tý të don mâ i miri i gjytetit! Ké shum anmiq! Donë me të çartë me tê! Nji njeri tjetër prej lakmís s' ate, don me e hupë!

---

1) *brimë-a:* bërtimë; 2) *u digjka*: solecizëm i qytetit të Shkodrës për: *u djegëka*; gramatikisht mënyra habitore sajohet nga paskajorja me verbin ndihmtár *me pasë*; 3) *sihariq-i*: lajm i mirë; 4) *kajsend*: nga ndonji send.

Por ká me kênë i yti, nuk ká ç' i bân kush ! Të don si sŷt e ballit! Nuk mund të rrinë pá tý ! Tjera i lakmojnë atij farë djalit, por aj s' i kqyrë me sŷ ! Kan dashtë me të bâ mnjí,[1] me të largue prej tij ! T' a kan bâ nji mnjí të vogël ! Por na do t' a zgidhim ! e kshtu shum fjalë tjera pá i lânë rend njêna tjetërs deri sá e habitne mêç.

Berbuqja ngeli e hutueme. Dashtnija në Bardhushin ishte kênë rritë në zemër të saj pá masë, por kurr deri m' at ças s' i a kishte zblue kúj për jashta. Mundohej me i a mshehë edhe vedit. Kërkush nuk dite se ç' bluete ajo zemër për mbrenda e sá mâ e mshehtë ajo dashtní aq mâ e ndezun. Fjalët e gabeleve s' u ngulne në zêmër. I jati ishte mbrenda, i vllaj kishte dalë, e âma e shërbtorët ishin tuj bâ do rangë në nji tëkthime[2] të përfundshme të shpís e ajo ishte aty vetëm. I hîni andja me dijtë dojsend[3] për mbi dashtní të Bardhushit e :

— Pritni pak ! — i tha tuj u njitë për shkallësh.

Gabelet xûne vend në fund të shkallës edhe diç[4] biseduene në gjuhë të vet. Berbuqja u ul me nji pare në dorë qi i a lshoi në grusht njênës tyne edhe i tha :

— M' a kalxo fallin !

— Shtrîje dorën e rrmakët ! — i përgjegji gabelja — hiqe nji qyme flokut me dorë të djathtë e vêne në shplakë: ndreqe kryet e kqyr përpjetë : shtërngoje në grusht qymen e flokut : çile grushtin : kqyre dorën t' ande !

Berbuqja i bâni të tana.

Gabelja mori fijen e flokut e toj[5] se diç po mêrrte vesht prej sojet, tha :

— Ti ké nji dashtní të madhe për mâ të mirin djalë të gjytetit e edhe aj të don porsi sŷt e ballit ! Për tý ep kalin e shalës e armët e brêzit edhe gjith ç' ka ! Por tý të kërkon edhe nji tjetër mâ i madh, qi ti nuk e don sá ktê ! Shum çupa i siellen për rreth dashtnorit t' and, por ai nuk shikjon veç se tý. Keni me hjekë keq, por keni me marrë shoqishojnë !...

---

1) *mnji-ja* : magjí ; 2) *tëkthime-ja* : këthinë, odë ; 3) *dojsend* : ndonji send ; 4) *diç* : dishka ; 5) *toj* : (adv.) : trajtë djalektore për *kinsè*.

Aty u ndalue, nuk bzâni për pak çasta e mbrapa tha :

— Për me e dijtë punën krejt, duhet të marrsh edhe nji shêj prej tij e edhe t' i mârrsh nji rrushpe ! 1)

Sa ishte tuj mbarue gabelja kto fjalë, Skneri me Bardhushin hîne për deret. Berbuqja u turpnue se e kishin xânë befas tuj qitë fall me gabelet. Ftyra i u ndez më të kuq e zêmra i rrahi me turr. Desht me ikë me vrap kah shpija, por kambët s' i punuene, kaq kishte ngelë e pîme, e me krye ultë priti t' afroheshin djelmt. Skneri tuj qeshë :

— Oh ! oh ! — tha, tuj u sjellë prej Bardhushit — Kqyre Berbuqen qi don me kërkue fatin e vet me fall të gabeleve ! —

Njêna e gabeleve, tuk pá djelmt i duel para e :

— Ku jeni djelmt e mirë ! i tha — Keni ká nji vashë për zêmër qi u duen tepër edhe çuet e fjetun u kan në mend. Dikush u ká smirë e don me u prishë, por ju qëllimin t' uej keni me e çue në vend ! A jau qes fallin ? Lshoni në tokë do pare ! —

Skneri lshoi disá pare për tokë. Gabelja bâni për rreth tyne nji vizë okolle në pluhun me nji thupur të giatë e i tha :

— Ké me marrë nji begeshë shum të pasun ?

Keni m' u dashtë tepër !...

Po ti ? — i tha Skneri Bardhushit — a nuk po i lshon paret ! A po të dhimben për ket. farë gabeljet ? Mos u bân i shtërngueshëm, djaloç !...

Bardhushi qi nuk desht n' e parë me ndie prrallat e tyne, kúr Skneri i tha — po të dhimben — lshoi edhe aj do pare për tokë :

— Due t' i a diftoj fallin un ! — tha gabelja tjetër tuj i u afrue pareve. U suell tërthuer, bâni vizën okolle sikúr tjetra e tha :

— Do të hjeksh shum të vshtira para se me mrrijtë qellimin t' and e me pasë mâ të bukrën e gjytetit !...

Bardhushi e Skneri u njitne për shkallësh tuj qeshë e tuj u prrallë prej fjalvet të tyne, gabelet u suellne me dalë për deret, por para se me u largue, i thane Berbuqes në vesh :

— Mos harro, lum vajza, me marrë shêjin e dashtnorit t' and ! Kena me ardhë nesër me t' a diftue fallin krejt !...

---

1) *rrushpe-ja* : pare ari.

Berbuqja nuk i bzâni as se po, as se jo. I çoi deri te dera e e mbylli për mbrenda friget mos të ktheheshin prep. Skneri e Bardhushi deshte të vênë në gaz Berbuqen, por nuk kishin si, prej se edhe vetë kishin rá pá dashtë n' at faj. Për ata të dy, ai të ndeshun vjefti sá me u prrallë m' at ditë, por Berbuqes diç i ishte ngulë në krye e ndiete nji të dridhun zêmret prej fjalvet të tyne !

Gabelet për at ditë ishin dá shum mirë nepër gjytet. Kishin gjetë grá e varza të hutueme mêç qi kujtoshin me dijtë fatin e mirë a të keq të ve'n prej fallit të tyne e u gatuene me dalë për n' e nesre me uzdajë mâ të plotë. [...]

Nga «Berbuqja» — Difltim historjak
i vjetvet 1815-17 — Shkodër, 1920.

3) NGA «FEJESA NË DJEP»

TE KRONI

Nuset e çikat vîshin me buljera në shpinë me mbushë uj. Për posë Kishet e ndonji ditet panagjyrit të maleve tjera, për ditë të dielë e të kremte, te kroni, nuset diftoshin pasën 1) e shtatit të vet. Tejet 2) e buljerave të nuseve ishin e shuma të leshta me ngjyre me të kuq e më të zí, e të çíkave me të zi e më të bardhë.

Ballcat 3) e krés flakoshin me gajtana t' artë e me rrgjaní 4) të prarueme. Vargcat 5) me flutura të vjerruna tuj rá prej veshve më teposhte epshin flakim. Grykcat 6) e mbushuna me gajtana e tehrija t' arta u shtoshin hijeshí krahnorve të plotë qi mblidheshin prej nji rrypi të gjânë qi i shtërngote në të hollë, e xhubleta 7) e ngushtë, e ndrequn me rrypa cohnash të larueme më tehrija t' arta, epte hijeshín femnore : xhoka e sipërme, qi mbledhun ndër krahë mbas shpinet, në nduer 8) të jelekut,

1) *Pasë-a* : pasuní ; 2) *teje-a* : litár leshi ; 3) *ballcë-a* : balluke ; 4) *rrgjani-ja* : sende t' argjanta ; 5) *vargëc-a* : varg ruazash ; 6) *grykëc-a* : përparse qi mbulon krahnorin ; 7) *xhubletë-a* : petk i leshtë qi bajnë grát e Malevet të Shkodrës ; 8) *nduer-ët* : farë, mënyrë, lloj.

gjânohej kolle-kolle në të hollë 1) të shtatit, epte kandjen e dukës shtatit: çarapët e laruem e të ndrequn me shum hijeshí e opangët me dredha të shuma dukeshin si me kênë të qindisuna.

Petkat e vashave ishin gjith nji si të nuseve, veç nuk kishin njyre tjera për posë, të bardhë e të zí, e çikat sende të rrgjanta nuk vêshin njeti për posë nji rreshtit vargcash të rrgjanët për qafë e kush virte më tê nji kryq, kush nji medajë a ftyrim shejtit, se e cilla mbas andjet të vet.

Vîshin disa tuba-tuba bashkë e disa të veçme; dikuj i prîte ndonji plakë e shpís, dikuj ndonji vajzë e rriçme e fillkat e vetme nuk afrohej m' at rreth veç se ndonji e moçme ase ndonji tepër e njoftun për krenare e qi dote m' u diftue.

Se e cilla, tuj i u afrue kronit, epte për rrshit në kalim nji të kqyrun m' at rreth të burrave e mâ të marrshmet 2) ulshin kryet e syt me të shpejtë e dredheshin kah kroni për me mbushë buljerën e vet e tjerat, tuj ulë buljerën në nji skaj, ktheheshin me ftyrë prej burrave, gadi si me dashtë me u thânë: Më kqyrni!

Grát e varzat, mâ të sherrshme e tinzare se burrat, zduzhulloheshin 3) njêna me tjetrën, ku tuj kqyrë me bisht t' synit djelmt e mirë e të páshëm, ku tuj ngucatë njêna tjetrën për burra të tyne.

— Shitoftu zâna, — i thotë njêna tjetërs, — ti s' je kênë për Sokolin!...

— Heu cunga ti — i a pritte tjetra — se ç' kob i erdh tu dera Maçit m' at ditë qi ti u bâne nuse për at farë burrit!...

— Varzat, tuj u dredhë sherrisht kah djelmnija, me dikê bâshin buzën në gaz, dikuj i hidhshin kah nji fjalë therce, dikê e ngucshin për ndonji vajzë a nuse.

— Heu Gjelo! — i thotë njêna çikë nji djalit ri qi gjindej më skaj të burrave — ç' po jé tuj mendue? Ti sot ké ḋá, te Kisha, Sholën e Vrrithit e me giasë je hutue!

— Prefti bisha! — i a ktheu ai, — mbush njatë buljerë e mos nguc gjinden!...

---

1) *të hollë-t*: íja, beli; 2) *i marrshëm*: i turpnueshëm (*verecondo*, it.); 3) *me zduzhullue*: me tallë.

Por ajo sherre, i a priti tjetri qi ishte për afër Gjelos :

— Paj, edhe Maçi po m' duket habitshëm q' se ndeshi te rruga e Kishës Bjeshkën e Zogorës !...

Kshtu, me kso shpotinash, nguceshin djelm e çika e nuse e burra, pse Dedajt qi mbaheshin nji fisit e kushrinijet nuk merrshin e s' epshin me shoqishojnë. Çikat e tyne ishin për mahallë tjera e për tjera male e Dedajt, më njiqind shpi, s' martoheshin ndër vedi.

Prej vonet, barít me dhên, me dhí, me kual, gomarë, lopë, qé, u afruene buzë kronit.

Kroni i Dedajve nuk âsht rrjedhës për jashta sikur krojet tjera, por në thellinë të vet rrjedhë uji tre a kater pash nepër dhé tuj mbledhë n' at pus të ndrequn me grykë murit ujin e nevojshëm.

Për brî kronit janë të rreshtuem lugjet për baktí e më skaj të patalokut të burrave, gjindet nji buçinë [1]) qi ka uj deri në verë të shtŷme e aty pín baktít.

Në verë të madhe, kur gjith krojet e Shkrelit thahen, ai i Dedajve qindron për mbí tjerë e ep uj gjith nji : kshtu edhe grát e çikat e mahallës Berzhetës qi kanë ujin në mungesë, lshohen aty e kso kohet uji epet me rend e ruhet me rojtarë.

At herë mâ fort se kurr, nuset e reja e vashat e bukura mundohen me i a dalë njena tjetërs për m' u dukë e m' u përmendë. Emnat e mâ të bukurave kalojnë gojë më gojë nepër djelmoça.

Gazi, shpotimet, lojnat, fjalët e gërgastimet [2]) shtohen e hera herë për ndonji nuse a çikë, përtrîhen ndër burra e gjaqe të shumtueme.

Nxjerrë nga «Fejesa në Djep»
a. *Ulqini i marrun.*

---

1) *buçinë-a* : buçilë, hurdhë ; 2) *gërgastim-i* : ngacmim, ngase.

4) NGA «LULET NË THES»

LUFTA

Mustafë Pasha, mbasi kishte dalë prej Shkodret, me ushtrí të veta, kishte mrrîjtë deri ndër Kodra në Babune nj' a katër orë afër Monastirit ku ishte kênë ndeshë me ushtrí Turkesha qi gjindeshin nën sundim të Reshid Pashës.

Lufta kje e rrebtë, qindresa kreshnike, por aty Ivzi Pasha i Pejës u luejti beset Shqyptarvet e duel e i u përkrah anmikut tuj dhânë kshtu pshtjellimin ndër ushtrí të Mustafë Pashës qi kjene thye keqas e shpërdá për anë.

Mustafë Pasha, me nji tubë Shkodranë, me Lleshin e Zí, me Mirditas e me Malcorë u kthye në Shkodër, ku për të dytën herë qiti tre topa për shêj luftet afërme për m' u mbledhë burrat në kushtrim e me u shtërngue në qindresë.

Ushtrít Shqyptare, mbasi u thyene në Babune, nuk kishin mujtë mâ m' u bashkue për me u a pritë turrin ushtríve Turkoshake e mos me i lânë me u afrue kah Shkodra e kshtu anmiqt me tërbim guximit vîshin gjithnji tuj ndjekë t' ikunit për me mrrîjtë qellimin e fundshëm qi ishte me marrë Shkodrën.

Ushtrít e Sulltanit të Stambollës ishin kah afriteshin kadal-kadalë, në sá antarët e Mustafë Pashës vîshin tuj u mbledhë e tuj u shumue. Shkodra vlote me gjind e me gatime lufte. Lajmtarë shkoshin e vîshin pá i a dá. Kjene dá sogjtarë gjith kahit për me dhânë shêjet e para për t' afrueme t' anmikut. Kjene ndreqë gropnaje, [1]) çue stomije, [2]) ujdisë prita [3]) ndër shtigjet ku do të bâhej qindresa mâ e madhja. Armatorët punoshin pá pushim, me ditë e me natë, tuj ndreqë pushkë e tuj prehë armë të bardha. Shalë, Shosh, Mirditë, Malcí e Madhe, Dukagjin, Postribë, të gjith ishin tuj u mbledhë mbas kushtrimit. Ashtu edhe rranxat e katundet për rreth Shkodret, për me pritë turrin e Osmanllís. Gjyteti mbrenda dridhej e grá e fmí ishin mnerue friget të dhuníve qi mujshin me pasë prej ushtríve anmike të

---

1) *Gropnajë-a* : vend gropash ; 2) *stom-i, -ije :* sop ; 3) *pritë-a* : pusija.

tërbueme. Disá prej shpijave të gjytetit kaluene ndër Male robët e pafuqishëm për armë e burrat e vjefshëm u shtërnguene në qindresë.

Sá ishin kênë tuj u bâ gatimet për luftë për mbrenda Shkodret, Gjoni kishte mendue me dalë prej gjytetit e m' u largue, friget së bisë. Rrogtarin e kishte besnik e nuk drote me i a lânë gjânë në dorë. Mblodh çaklat qi i duheshin me vedi, ndrŷni erenít 1) e mira e tjerat tesha me vjeftim në nji tëkthime të madhe e u gatue me dalë përpjetë. Lena desht me ndêjë edhe ajo me ruejtë gjân e Zotnís, por Shuta e dote me vedi.

Kishin do kumbarë në Malcí. Ishte shpí e madhe e e përmendun. Shkuene atje e kjene të pritun me gzim. I lshuene nji odë të mirë. Ograja, livadhe, fusha gjithkund shifeshin për rreth. Shpija ishte e ngrehun më nji neltinë për kryeti 2) të nji fushores e nji krue derdhej për buzë shpijet. Kopshtnajet ishin të mbushuna me njomsín e Shutës ; kur mrrîni atje, i u bâ se kishte ndrrue jetë.

Ftyra e saj ishte e zbét. Nuk i kishte mbetë kërkund ai të kuqt i kandshëm qi kishte pasë parandej. Por aty nuk i mungoi farë sendit. Pat gjithshkahen porsi përmbrenda gjytetit e në pak kohë nisi me i u kthye ftyra e parshme e m' u shndoshë. Merrte Lenën me vedi e shetitte ograjat e livadhet për rreth. Si u shndosh tek mâ mirë, nisi me i u njitë kodrave kundruell e me vrue kah gjyteti.

Kishte nisë me u ndie topi kah rrihte Kshqelin Rozafat e topat e mbrendshëm kah lshoshin gjylet për mbí rrethimtarët, e Shutës i rrahi zêmra në përmallim të gjytetit.

Të ndeshunat e para me ushtrí Turkoshake u bâne në Lesh, ku Shqyptarët me egërsí të madhe u munduene me pritë të shtŷmen e tyne kah Shkodra, por pá dobí. Abdul Rrahman Begu i Tiranës qi kërkote me lá në Mustafë Pashën e në Shkodër poshtnimin e vet e dhunít e pasuna trí vjet mâ parë kur ushtrít Shkodrane e kishin shtrue e përmbysë e bâ me ikë prej vendit të vet, q' me ditë qi Mustafë Pasha ishte keqë 3) me Stambollë,

1) *ereni-ja* : vegël shtëpijake ; 2) *për kryeti* : në maje, në krye ; 3) *me u keqë* : me u keqsue.

ai kishte mujtë m' u miqsue tuj u bâ antár me Turkoshakë e me u kthyem në vend të vet e kshtu i kje përkrahë anmikut e Shqyptarët kjene thye aty prej trathtijet të tij.

Për me ndalue turrin e ushtrívc anmike mujse, u gatue qindresa ndër Kodra të Berdicës ku do të përpiqeshin për mâ të parën herë rreth Shkodret. Ishte i vetmi pshtim i lirís kjo qindresë e fundshme, por tepër e vonshme! Kur pat kênë koha e fitimit, kryeparët e Shqypnís kërkuene me përmbysë njêni tjetrin, e tash Mustafë Pasha kishte ngelë i vetëm veç me krahinë të Shkodërs e me nji tubë Pezrendjanë për me i bâ báll të gjith fuqís Mbretnore!

Ndër ato Kodra qi ndalin aq bukur rrugën e Lezhës, me të madhe shpejtí kje sajue qindresa. Kjene çue stomije e ndreqë sope për me pritë anmikun edhe dolne burrat e Shkodërs e të Malcís për me mujtë me ndalue të hîmen e Turkoshakve në gjytet. Vloi pushka batare, krisi topi me gjâmë të lemerueshme, 1) u dridh toka për rreth tuj dhânë ushtí shemtimit kah priteshin burrat n' armë të bardha qi ndesheshin ndër shpata anmike e qitshin shkndija zjermore.

[...] Jitshin të dekun me tuba, në lâmë të luftës anmiqt, por s' ishte farë giaset me u thye e kshtu mbas disá të ndeshunave qi u bâne ndër ato kodra, Shkodranët, të lodhun prej shumicet t' anmikut, u mnjenuene, lshuene vendin e hîne në gjytet për me bâ mâ të mbramen qindresë.

Mustafë Pasha me Kapidanin e Mirditës, Lleshin e Zí, e me tjerë, në vjetin 1832, u ndrŷ në Kshqel Rozafat, sá Shkodra kje shtërngue me i bâ báll anmikut okolle gjytetit.

U dha kushtrimi i mbram Malcís qi rrâni me të madhe shpejtí me i dhânë ndimë Shkodërs. Prîni flamuri i Hotit mâ i parë e mbrapa tjerët, qi rend mbas rendit vîshin tuj rá teposhte me shumicë. Malcija ishte kênë kah mblîdhej te Fusha e Shtojit kur ushtrít Turkesha, t' afrueme bregut të Drinit, xûne kodrat e Berdicës e Bahçellekun, e filluene me shkapërcye ujin e Drinit për me shtî Shkodrën në rreth.

Para se të ndrŷhej Mustafë Pasha më Kshqel, Shkodra

1) *I lemerueshëm*: i kobshëm.

kishte pasë lidhë besë me Malcorët me u rá nji herit ushtríve anmike më nji ditë të shênjueme, ata prej mbrendit e Malcija prej jashtit për me i lkundë e me i thye.

[...] Ishin katër muej q' se të ndrymët qindroshin prej mbrêndit pá u lodhë e nuk shifej farë giaset se do të bishin në dorë. Bumbullote topi pá pushim, kriste pushka batare, rrxoheshin për dhé rrethimtarët sá herë guxoshin me i u afrue Kshqelit e ndihej së lergut vigma e ushtarve kur ndezeshin për luftë.

Mbas katër muejve fati i gandshëm i u përkrah anmikut, e nji gjyle topit turkoshake rá mun në kullë të barotit qi muer zjerm e u dogj bashkë me shpijat e Mustafë Pashës qi kishte mbrenda Kshqelit. Me aq mêni qindresa. Shutiti krisma e topit mbrendshëm e u ndal zâni i pushkve! Mustafë Pashës, me sá pat mbrenda Kshqelit, i u desht me rá në dorë!

Mustafë Pasha me gjith robt e vet kje çue në Stambollë e Lleshi i Zí kje çue e mbajtë për disa kohë në Burgete të Janinës! [...]

Nxjerrë nga «Lulet në Thes» —
Diftím historiak i vjelve 1830-33 — Shkodër

KARL GURAKUQI

---

8. — ANDON ÇAKUA (ÇAJUPI) — (1866-1930)

a) Jetëshkrimi

Në Shéper të Zagorjesë, në fshatin e vogël të cilin e këndoi një ditë me aqë thjeshtësi dhe ëmbëlsi, lindi më 27 të Marsit 1866 Andon Çakua, i njohur në letrat shqipe me pseudonymin *Çajupi.*

Ishte edhe në moshën e njomë të vogjëlisë kur i la, një ditë, „*malet me gurë, fushatë me bar shumë*" për të marrë udhën e gjatë t' Egjyptit të largët. Zëmra e butë e fshatarit të vogël që nisej për në mërgim, ruajti gjer në fund, në thellësitë e veta, margaritarët që kishte mbledhur poeti duke vrapuar nëpër ara dhe nëpër fusha të Zagorjesë, përmes bërbuqevet, trandafilavet,

lilavet, kur thëllëzat i a thoshin këngës, kur vasha *„si hënëz e plotë"*, për të cilën digjej e përvëlohej poeti, shkonte me lule nëpër duar.

Me zëmrën e mbushur me lumtërinë e ditëvet të kulluara, i binte rrotull fshatit të vogël, por atëhere një valë trishtimi i a mbulonte mëndjen e njomë: atje përtej, gratë e fshatit ngisnin qetë dhe lëronin arën që pa gdhirë e gjer në mbrëmje, në pisk të vapës, tërë javën. I a lëndonin zëmrën këto fshatarka të shkreta që mbanin shtëpinë me djersën e ballit të vet kurse *„burrat nënë hije loznin dhe kuvëndonin"*. Erotizma i a linte atëhere vëndin një ndjenje më të thellë, më njerëzore: një frymë e vakur humanizmi i a lëkundëte shpirtin e dehur. Kjo frymë buronte që nga zëmra e vuajtur e gruas shqiptare, e jetës shqiptare. Me ketë frymë dhe me ketë jetë u gatua poezija e Çajupit.

N' Egjypt i kreu studimet e drejtësisë dhe ushtroi advokaturën për disa muaj, të cilën e la më vonë pas dore për t' i u dhënë me mish e me shpirt gjuhës shqipe. „Gjëndja ekonomike e mirë e lejoi të vazhdojë ketë udhë: u hoq më nj' anë, në një vilëz të bukur t' aristokratisë së Kairos, të quajtur Eliopoli" edhe aty i a kushtoi jetën këngës që i vlonte në zëmër.

b) Veprat e Çajupit

Mbledhja e parë e vargjevet të tija, vargje që ktshin lindur në moshën e djalërisë së njomë aty në fshat, qe *„Baba-Tomori"* që u shtyp më 1902. Vetë titulli i librit ësht kuptim-plotë. Tomori ësht për poetin *„Kish' e Shqipërisë, fron' i Perëndisë"*, orakull i fatevet të njerzvet të qëmotshëm. Por ay ësht edhe sot vëndi ku poeti vjen e ulet më gjunjë për të mësuar se ç' fat e pret Shqipërinë e nesërme. Shqiptarët e gjorë të cilët Baba Tomori i këshillon që të mos ndahen në besë të ndryshme për t' i dhënë shkas Turkut që t' i mbajë më mirë nën zgjedhë. Zëri i Baba-Tomorit ësht zëri i Çajupit, i poetit të dhëmshur që kërkon t' i bashkojë dhe t' i sjellë në rrugë të mbarë vëllezërit e vet.

Malet, arat, fushat, kënga e lumit, gratë që punonin nd' arë

burrat që prëheshin pranë burimit të ftohët, bërbuqet dhe trandafilat që kishin kundërmuar dashurinë e parë, fshati i vogël ku kishte parë rrëzën e diellit, fshati shqiptar, të gjitha këto kishin lënë një vragë të thellë në zëmrën e poetit të Zagorjesë, gjurmën e së cilës e gjejmë të freskët në Baba-Tomorin.

Atdheu dhe dashurija janë dy thema notash të forta dhe të buta rreth të cilavet trajtohet symfonija çajupjane, të cilën e përshkon nga mbarimi një tingull satyrik. Duke kënduar Baba-Tomorin na shtohet dashurija për atdhé, na ringjallet ndjenja kombëtare, na mbushet zëmra me vajin e Shqipërisë së shumë-vuajtur. Poezija e Çajupit, e thellë në thjeshtësinë dhe e prekëshme në butësinë e vet, na depërton shpirtin dhe na ngulitet në zëmër duke krijuar një atmosferë çilterije, dashurije, jete shqiptare.

Janë për t' u shënuar në pjesën e parë të titulluar **Atdheu**: *Shqipëtar*, *Ku kemi lerë*, *Robëria*, *Naim-bé Frashëri*, *Fshati im*, dhe në pjesën e dytë, kapitulli **„Dashuria"**, kemi poezi erotike të cilat, në se nga një herë çalojnë pak nga trajta, janë përkundrazi poezi të vërteta në kuptimin e vërtetë të fjalës.

Njomësi ndienjash, ëmbëlsi shprehjesh, një naivitet i këndshëm, i përshkojnë poezitë idylike të Çajupit. Krahasime të bukura shqipe gjejmë te „*Bukuria jote, leshërat e tua...*" një hidhërim të lehtë për dashurinë e harruar të vogjëlisë te „*Kur jeshmë të vegjil si moll' e pa bërë...*" ; një elegji të prekëshme në vjershën „*Vaje*" të hartuar në vdekjen e Evgjinisë, gruas së tij që e la vetëm me djalin e vogël. E këndëshme ësht grishja që i bën poeti „*pëllumbit të shkruar*" te „*Kopshti i Dashurisë*", në të cilën gjejmë një jehonë të largët frymëzimi të „*Invitation au voyage*" të Beaudelaire-it dhe më së fundi kënga baritore „*Fyell' i bariut*" na zgjon në shpirt një jehonë të cilën e degjojmë me ëndje të pashuar.

Pjesa e tretë, më e varfër nga fillimi se të dy të parat, ka një mbarim të lumtur me komedinë e vogël „*Katërmbëdhjet vjeç dhëndër !*" ku na pasqyrohet *Tana*, typi i vërtetë i plakës shqiptare. E martuar, ka burrin dhe një djalë 14 vjeçar, *Gjinin*, të cilin kërkon t' a martojë se „*punët janë të rënda dhe s' punon*

dot jashtë dhe brënda". Nusja e djalit do t' i vijë në ndihmë. Gjini ësht i vogël për martesë, gruaja që i ka zgjedhur mëma ësht katër vjeçe më e madhe se ay, po ç' ka të bëjë? ajo „*nuk merr nuse për sisë, por për punët e shtëpisë...*", edhe kështu do s' do Gjini martohet.

Kjo komedi e vogël ësht një pasqyrë e vërtetë e jetës shqiptare. Tana na paraqitet e gjallë dhe na ngrihet si një përmendore e përjetëshme me lashtësinë e vet. Lëviz, jeton në një rreth krejt shqiptar, me të gjitha zakonet t' ona. Tana me Marash Ucin — kreshnikun e malevet — edhe me Milosaat-in — djaloshin romantik shqiptar — heqin dorë më dorë valle shqiptare. Janë tri fytyra që nuk harrohen kurr.

Poezija e Çajupit, e derdhur në shprehje të kulluara shqipe, e përshkuar tej për tej nga ëmbëlsija dhe frymëzimi i poezisë popullore, futet në shpirtin t' onë si një jehonë e ëmbël të cilën, me t' a dëgjuar, mundim t' a këndojmë.

Shum vjet më vonë, më 1921, poeti përktheu në shqip 113 prralla të prralltarit të math frëng La Fontaine. Përkthimit, ndonse i mungon të përsosurit e trajtës dhe gjallërija e shprehjevet dhe e djalogëvet që e kanë ngritur me të drejtë poetin frëng në shkallën më të lartë të lavdisë, prap se prap i mbetet një shije që e bën të këndëshëm leximin e tij. Po në këtë vit dualën në dritë edhe „*Lulet e Hindit*" vjersha të përkthyera nga sanskrishtja. Çajupi ka lënë një tok dorëshkrime: „*Burr' i Dheut*" (tragjedi) „*Baba-Musa Lakuriq*" (vjersha satyrike) „*Detyra*" (Dramë në vjershë) „*Pas vdekjes*" etj.

Dhjetë vjetë më parë, në Korrik të 1930 u shua në Kairo t' Egjyptit kjo flakë e pastër e shqiptarizmës që kishte ndritur për të mirën e Kombit. Kjo kishte ndjekur gjurmat e pishëtarvet të mbëdhenj të lirisë dhe si ata ishte munduar, me zjarrin e zëmrës të çirrte errësirën që e kishte mbuluar Shqipërinë.

c) Nga „Baba Tomori“

1) SHQIPËTAR

Shqipërinë e mori Turku
i vu zjarr!
Shqipëtar mos rri, po duku
Shqipëtar!

*

Mjaft punove për të tjerë,
o fat-keq!
Kujto vënde tek ke lerë
dhe tek heq.

*

Të ka bërë Perëndija
luftëtar,
Si s' të lodhi Robërija
Shqipëtar!

*

Erdhi dita të ngresh kokë,
të kërkosh
Lirinë; bashkë me shokë
të lëftosh!

*

Mos bëni si kini bërë
gjer më dje,
Po të lëftoni të tërë
për Atdhe:

*

Pesë qint vjetë kemi rruar
me pahir
Lidhurë nga këmbë e duar
me zinxhir!...

Musylmanë e të Krishterë
jemi keq!
Të ngrihemi që të tërë
djelm e pleq!

*

Të ngrihemi të dëftojmë
trimëri,
Ja të vdesim ja të rrojmë
për liri!

*

O moj Shqipëriz' e dashur
mëmëdhe,
Të shoh me buzë të plasur
si më she.

*

U shkretove anë e mb' anë
Shqipëri,
Se Shqipëtarëtë s' kanë
dashuri.

*

Gjithë djemtë që ke qarë
dhe mban zi,
Për Morenë janë vrarë,
për Turqi!

*

Çvish robat e Robërisë
mëmëdhe;
Vish armët' e trimërisë
se ke ne!

2) FSHATI IM

Maletë me gurë
Fusha me bar shumë,
Aratë me grurë,
Më tutje një lumë.

*

Fshati për karshi
Me Kishë e me varre,
Rrotull ca shtëpi
Të vogëla fare.

*

Ujëtë të ftohtë,
Era punë e madhe!
Bilbili ja thotë...
Gratë si zorkadhe. 1)

*

Burrat nënë hije
Lozën, kuvëndojnë,
Pika që s' u bije
Se nga gratë rrojnë!

*

Gratë vënë nd' arë
Dhe në vreshta gratë,
Gruaja korr barë,
Punon dit' e natë.

*

Gratë në të shirë,
Në të vjela gratë,
Ikinë pa gdhirë,
Kthenenë më natë!

---

1) *zorkadhe*: drênushë, sutë.

BKSH

*

Gruaja për burrë
Digjetë në Diell,
Punon e s' rri kurrë
As ditën e diell !

*

O moj Shqipëtarkë,
Që vete nget qetë
Edhe drekë e darkë
Kthenej e bën vetë,

*

Moj e mjera grua
Ç' e do burrë zinë
Që ftoet në krua
Dhe ti mban shtëpinë !

3) *KAM DASHURË LULET...*

Kam dashurë luletë, konxhen, trandafilë, 1)
Zoqtë që këndojnë, thëllëzat, bilbilë ;
Tani s' më pëlqejnë, më lenë të ftohtë
Se dua një çupë si hënëz e plotë,
S' ka shoqe në botë.

*

Kjo është për mua lule trëndafili,
Konxhe, manushaqe, thëllëza, bilbili,
Kur më shkon në rrugë, me lule në dorë,
Leshrat prapa krahve hedhur si kurorë,
E bardhë si borë,

*

Më mirrenë mëntë, nga sytë verbonem
Dhe nga dashurija digjem, përvëlonem,
Si digjen në zëmër gjithë sa e njonë, 2)
Mahniten 3) të tërë trimat kur e shonë,
Mashalla ! i thonë.

---

1) *Trandafilë:* (kallxore) për trandafilin ; 2) *njonë*: njohën ; 3) *me u mahnitë*: me u habitë, me u shtangue.

4) DËSHIRË

Kur të vijë dhe për mua
Ditë e fundit, mike, dua
Të vdes në duar të tua:
Kur të më shëkosh të vdekur
Do të qash se s' je nga hekur, 1)
Se s' jemi më për të pjekur!
Kur të më bëjënë varrë
Do të më puç 2) duke qarë
Se s'jemi më për të parë!...
Do të më qash, moj e mjerë,
Se s' p'qemi tjetër herë!
Do t' më qajnë dhe të tjerë,
Se këndova dashurinë,
Këndova dhe trimërinë
Mëmëdhenë e Perëndinë.

5) NGA KOMEDIJA: **KATËRMBËDHJETË VJEÇ DHËNDËR!**

Pamje e parë: Burr' e grua.

Ësht natë. Mbrënda ndë një odë për të fletur zoti Vangjel e zonja Tanë bëhen azër 1) *për të rënur poshtë.* 2) *Në funt t' odës ndrit një llampë afër shtratit.*

Tana Ndëgjo, burrë...
Vangjeli Ç'ke moj grua?
Tana (*rënkon*) Jam sëmurë.
Vangjeli Që kur? ç' thua?
Tana Ç' them? ja them që jam sëmurë:
Koka më digjet si furrë;
S' e keshë pësuar kurrë...

---

1) *Nga hekur:* prej hekuri; 2) *puç:* puthësh.
V. — 1) *Azër:* hazër (turq.) gati; 2) *rënur poshtë:* me rám për të fjetë.

BKSH

Vangjeli Po tani vallë ç' pësove ?
Më duketë se u ftove : 1)
Gjithë natën u zbulove ;
S' di se sa herë më zgjove ;
Dhe s' më lë fare të flërë !...

Tana Gjithë ditën ç' keshe bërë ?
Ti për bar e për dru s' vete,
Dhe qahej se nuk flete ?
Tërë ditënë ngas qetë,
Dhe drekë e darkë bëj vetë !
Gjithë puna përmi mua !

Vangjeli Përse të kam marrë grua ?
Gratë për punë po janë.

Tana (*qesëndis*) Edhe burratë të hanë,
Dhe të rrinë nat' e ditë.

. . . .

(*dyke u lutur*) Të të vijë keq për mua :
Punëtë janë të rënda :
S'punoj dot jashtë dhe brënda...

Vangjeli Puno sa të duash vetë ;
Arat jepi me të tretë.

Tana Kjo punë s' bënetë kurrë,
Po djali na u bë burrë...
Ndaj të lutem t' a martojmë,
Erdhi dita të gëzojmë ;
Ne, pa nuse pse të rrimë ?
Kur të kem nusenë ndimë
Punëtë bënenë vetë
Nukë rojëmë më jetë !...

. . . .

Unë nusen ja kam gjetur.

Vangjeli Ja ke gjetur ! Po ç' e thonë ?

Tana Çupën e gjitonit 2) t' onë.

---

1) *u ftove* : u ftofe ; 2) *gjitoni* : fqini.

Vangjeli Cinë [1]) çupë, Marigonë ?
Çupën e zotit Kore ?
Tana E bukur e punëtore.
Mos pyet se ç' grua është...
Si për ara dhe për veshtë,
Punë e saj s' gjëndet në jetë,
Punon vetëmë sa dhjetë !
. . . .
Vangjeli Po ësht e madhe, moj grua.
Tana Njëzet vjeçe !
Kaq e dua :
Nukë marr nuse për sisë,
Po për punët e shtëpisë,
Të dijë të ngasë qetë
Se nukë munt t' i ngas vetë,
Të na bjerë dru nga mali...
Vangjeli Mirë ti, po ç' thotë djali ?
Gjini me të do të rrojë ?
Tana Do-e-mos që do të dojë !
Pse kuvëndon kshtu mor burrë ?
Pyeten fëmija kurrë ?
T' a martojmë ashtu më rruash.
Vangjeli Moj grua, bën si të duash,
Dhe më qafë t' i kesh vetë...
Tana Em [2]) këtu, em m' atë jetë.
Nesër do t' vete të bluaj,
Të shëtunë të gatuaj,
Të diel të bëjmë dasmë,
Gjithë miqtë t' i gërshasmë. [3]) (*qa*)
Vangjeli Tani pse qa ?
Tana Qa nga gazi :
Më shpëtove nga marazi.
Tani do të bënem vjerrë !
Vangjeli Shuaj dritën dhe shko bjerë.

VEDAD KOKONA

1) *Cinë*: cilën (formë dialektore); 2) *Em... em*: hem... hem; *si... si*; 3) *gërshasmë*: grishim, ftojmë.

9. — NDRE MJEDJA (1866-1937)

a) Jetëshkrimi e veprat

U lind në Shkodër në Nandorin e vjetit 1866. Mbassi mori rrugën e meshtarís si Jezuit, studjoi në Shkodër, në Spajë, në Poloní e n' Italí. Mâ vonë doli nga Shoqnija e Jezuitvet dhe si prift qe famullitár ndër djoçeze të ndryshme të Shqipnís Veriore. Me kohë u dha mbas studimit shkencuer të gjuhës shqipe, dhe u vû në përpjekje me albanologët e mdhaj t' Europës: Gustav Meyer, Norbert Jokl, Holger Pedersen.

Në vjetin 1902 në Kongresin e Orjentalistëvet të Hamburgut Mjedja foli mbí grykoret qiellzore në djalektet shqipe. Po n' at vjet kishte themeluem bashkë me të vllán Emzot Lazër Mjedjen shoqnín letrare „*Agimi*" e cila botoi libra shkollorë dhe përhapi në popull dashunín për gjuhën amtare. Në Kongresin e Monastirit qe dërguem si përfaqsues i shoqnís *Agimi* dhe aftsija e tij vlefti shum në shkoqitjen e alfabetit shqip. Nji dokument i gjallë i zotsís së tij gjuhësore âsht vepra e çmueshme „*Vrejtje mbí artikuj e prêmna pronës të gjuhës shqype*", i vetmi çils qi zhvillon në nji mënyrë shkencore të qartë e t' arsyetueme problemin e vështír t' artikujvet dhe të përemnavet pronës shqip. Ky studim âsht, praktikisht, i mbështetun jo vetëm ndër gjuhë klasike e moderne, por edhe ndër sa shembuj të nxjerrun nga shkrimtarët e vjetër, sikur Buzuku, Budi e sidomos Bogdani, veprat e të cilvet auktori i ynë i shqyrtoi dhe i sqaroi fare mirë me botime ndër revista e libreca.

Mjedja âsht pá dyshim nji ndër lyrikët e mdhaj të letërsís s' onë e në nji pjesë të vjershave të veta tregohet poet klasik në kuptimin e vërtetë të fjalës. Por, si poet, nuk ka prodhue aq shum, pse Mjedja e rroku pendën vetëm atëherë kúr, tue e zatetë në nji farë mënyre natyrën e vet të shtërnguet e të shqetsueme e ndieu vehten me të vërtetë të frymzuem e të denjë për të na dhuruem njato poezí të çmueshme qi kemi sot prej si. Qe, po thuej, shpírt i pangîshëm në lamën e hartit e të përso-

sunís, e kurr s' u zotnue të botonte nji pjesë të veprave të veta, të cilat qindrojshin vetëm në dorshkrim. Mjedja përherë pat para sysh detyrën e çdo shkrimtari, qi âsht shqyrtimi dhe lavrimi i pandám i njij vepre para se të botohet; këta Horati e quen në „*De Arte Poetica*" „limae labor".

Veprimtarija letrare e Mjedjes mund të ndahet në dý perjudha. E para âsht ajo e rinís së cilës i përkasin poezít qi përmblidhen nën titullin „*Juvenilia*": vjersha lyrike, shumica të tijat e nji pakicë të ~~pakicë~~ të përkthyeme. Ndër disá copa të kësaj vepre përshkohet nji frymë romantike-elegjike qi gufon nga malli për Atdhé.

Pjesa mâ e pëlqyeshme e „Juvenilia" âsht „*Andrra e Jetës*" e thurun me vjersha mase së ndryshme. Kjo vepërz përnjimend e përsosun na çfaqë nji epizod karakteristik e tërheqës të jetës fshatare.

Thjeshtësija e bukur e përshkrimevet, gjuha e pastër, fjalët e përshtatshme bujqsore e blegtore, rythmi i kandshëm i vargut, atmosfera naive e rrethit dhe ambëlsija e atij argumenti aq të hollë e bâjnë *Andrrën e Jetës* nji poemth të vërtetë qi pa droje mund t' a quejmë nji kryevepërz.

E dyta âsht perjudha e pjekunís qi ká për karakteristikë frymën klasike në përmbajtje e në trajtë. Ndër vepra qi i përkasin kësaj kohe hetojmë, përveç vetíve të tjera, mendimin e thellë historík.

Poeti kishte ndër mend të hartonte katër poemtha mbí qytetet e lashta të Shqipnís me tituj: *Scodra, Lissus, Dyrrhachium* e *Apollonia.* Pjesa e parë (vepër postume) u botue në mojin e Marsit 1939 në revistën „*Kumbona e së Dielles*", e mâ vonë doli vetmas në nji librec; pjesa e dytë pat dalë në 1921 në „*Hyllin e Dritës*" e mandej u botue damas; dy pjesët e fundit ndoshta mbeten të pahartueme nga poeti.

Poemthi i pakryem „*Scodra*" përfshînë njimbëdhetë tingllime qi përshkruejnë luftimin e rrebët në mes të Kulshedrës, dërguem nga hyjnít greke, dhe të Polifemit, mprojtsit t' Ilirís, e në fund ngritjen e keshtjellit Rozafat.

Në poemthin „*Lissus*“ kemi dymbëdhetë tingllime të cilat këndojnë lavdín e dikurshme të Lezhës që prej kohvet ilirjane e deri te Gjergj Kastrioti.

Ndër të dyja këto pjesë ndahen në shêj trajta e përsosun klasike, zhvillimi i thellë historik dhe kultura e hapët e poetit mbí historí e gojëdhana.

Poezí të tjera me randsí kryesore janë: „*Shqypes arbnore*“, dhe „*Meyerling*“ të cilat na rrëfejnë lidhnín e bukur të mendimevet të larta dhe ndërtimin klasik të periudhavet. Me nji fjalë, auktori i vlertë i poemthavet „Scodra“ e „Lissus“ ka dijtë të thuri mjeshtrisht fuqín dhe shkelqimin e hartit klasik me elementat historikë e gojëdhanorë mâ të zgjedhun të Shqipnís ilirjane. Përgjithësisht ndër veprat e tija poetike ndiehet ndikimi i Horatit, i Carducci-t, dhe i Pascoli-t.

Në „Scodra“ dhe në „Lissus“ shofim se faktorët kryesorë qi trajtojnë themelin e këtyne tingllimeve janë dy: gojdhana e historija, pse poeti për natyrë qe i prirun të hŷnte në thalbin e mythologjís dhe të ngjarjevet ilire për të krijuem nji historí të gjallë e të përhershme ndër vjersha.

Mjedja u ndá në shêj edhe si prozatár me veprën „*Historija shêjte*“, shembull i vërtetë i njij gjuhe së kulluet e popullore. Vepra të tjera në prozë janë: *Jeta e së Lumes Virgjines Mërí; Sh' Luigj Gonzaga*, etj...

Vdiq në Shkodër me 1 Gusht 1937.

b) Nga veprat e Mjedjes

1) «SCODRA»

(PËRMBLEDHJE)

Ky poemth nuk âsht tjetër veçse gojëdhana e Kështjellit Rozafat e modifikueme dhe e thurun fare bukur me mythologjí. Poeti në valën e frymzimit e të fantazís kërkon nji dishmitár shekulluer qi të tregojë ngjarjen e madhnueshme dhe tragjike të Rozafës, dhe e gjênë; dishmitár i vërtetë i njij ndodhjeje mijvjeçare mund të jét vetëm Taraboshi, porsi mâ i nalti mal afër kodrës fatale, e cila do të merrte emnin Rozafat. *Prandej*

katër tingllimet e para janë nji thirrje e parreshtun drejt Taraboshit të pyllzuem, mbí të cilin dikur qindrojshin zotat ilirjanë e për rreth mbarë natyra buzqeshte në lulzim dhe në harmoní, e bariu i begatun me të gjitha të mirat, zotnonte vetít e Orfeut.

Kundra këtij shkëlqimi ilir ngrehet smira e perendívet helenë, të cilët dërgojnë nji kulshedër për të shkretnuem tokën dhe nipat e Posejdonit. Vneri qi lëshon goja dhe trupi i përbindshit helmatisë viset e Ilirís. Në tingllimin e gjashtë e të shtatë kemi nji fuqí përshkruese dhe nji harmoní shkërbyese, të cilat gdhenin në fantazín t' onë luftën titanike qi zhvillohet në mes të Polifemit, mprojtësit t' Ilirís, dhe të Kulshedrës. E madhnueshme âsht skena në të cilën Katallani ngadhnjyes, tue shkelë sukën qi shtrydhë përbindshin, brohoritë: Këtu âsht themeli i Ilirís.

Në tingllimin e tetë kumbon kushtrimi i Kodrit, të parit të fisit shkodranë, i cili, i pajisun me vetít e Romulit të mâ vonshëm, fton popullin e vet në maje të kodrës fatale, dhe atje vizatë me gjakun e kulshedrës vendin ku do të ngrehet keshtjelli. I mbarë fisi ilirjan epet me shpírt të naltojë themelet e kështjellit, por puna e ditës shkon fare huq natën, pse muret nuk qindrojnë në kambë.

Priftënt me anën e orakujvet dhe të magjívet lypin prej hyjnísh arsyen e atij rrenimi të mystershëm qi ndodhë natë për natë, por shortet nuk zbulojnë kurrgjâ. E atëherë në tingllimin e fundit na çfaqet nji skenë besimtare e madhnueshme mbrenda faltores, prej kah naltohen lutjet e priftënvet përziem me fjollat e kêmit për të zbutun mënín e perendívet. Zotat para kësaj madhnije fetare denjohen t' apin gjegje, e nji zâ hyjnuer shungullon nepër qiell: „Kështjelli do të qindrojë në kambë vetëm atëherë kur mbrenda themelevet të tija të bâhet flî Rozafa".

TINGLLIM I.

1. O Tarabosh i mnert', ndêja hyjnore,
Ku e rrebt' rrufenat Fromboja farkote,
E e përzemruem', gjyteteve mizore
Pshtjell' me shtërgata e bumbullim' i lshote.

---

1) *Frombo-ja*: hyjní ilire në gjasim të Vulkanit; 3) *e përzemrueme*: e zemrueme.

5. Andej mbí breshtat e mbí land't pjellore,
Qi rreze diellit për dishír s' përshkote,
Ti soditshe gjarpnues nepër fushore
Kulmin e Drinit me qetí kah shkote.

9. E kuvendshe me tê madhnín e Ilirit,
Kú t' lir', si shqypet nepër bjeshk', banoshin
Nipat e hyjvet ilirjak' e t' robit.

12. E n' at' zemër u knaqshe pa fé kobit,
E u knaqshin hyjzit qi tinzisht veshtoshin
Npër heshtime t' pamatuna t' ethirit.

TINGLLIM III.

1. Difto si grigjën nepër shpat kur lshote
Me lkur' harushet veshë e njesh' barija.
Gjith rrotull Krajës e kah merr Rumija
Kumbin trokash mbí troje tingullote ;

5. E dhênt blegroshin nepër dushk ; gjíplote
Gjedhet ndër megje sílleshin me mija,
E t' përmallshme kundruell pallshin, e n' shpija
E ndër peqina 'i tjetër grigjë ushtote.

9. Maje currash tu' u pshtetun, me fýll shtogut,
E buz' kronit barít zgaçëm nën hije
Kndoshin, e ndalej fluturimi i zogut.

12. E i përkdhelun prej kang'sh, shpellë e shkambije
Lête gjarpni i helmuem, e mjedis t' logut,
Ngrehun kryetin përpjet', vrote me shije.

---

5) *breshtë-a* : pyll brejsh ; 6) *për dishír* : rráll, njaq sá me e dishruem
7) *me soditë* : me vrejtë ; 12) *pa fé kobit* : pa farë kobi.

III. — 4) *troke-ja* : kumbonë gjedhesh ; të vrehet harmonija ndjekore e këtij; vargu ; 6) *gjedh-i* : bagtí e trashë si lopa, buelli etj. 9) *peqinë-a* : zgavër mali ; zguer-i a zgore-ja.

TINGLLIM VII.

1. Ulurote prej dhimbet e përplasun
Ndër balta t' Buens, kû fillon koliku,
E tërbuemja kulshedër, tue i u qasun
Stonit t' përparshëm qi kish xân' kreshniku.

5. Por i veshej prej majevet i rrasun
Nji breshër qétash, si nji rê çeliku
Qi lumbarbhat flakrojn' n' mâ t' idhtin t' hasun
Qi ká me anmikun i tërbuem anmiku.

9. E mizoren përfundi 'i mal sá qiella
I nêlt' e shtrydhi për gjith an'sh, e ngeli.
Aq' e madhe për bind u çue gomilla.

12. E zbriti s' neltit, buzën n' gaz, e shkeli
Polifemi mb' at' suk', e n' zâne t' kthiella,
„T' Ilirijes", kumboi, „â ktu temeli".

2) «LISSUS»

(PËRMBLEDHJE)

Ndërsá në poemthin „Scodra" qindron si faktuer kryesuer gojëdhana, përkundrazi në „Lissus" zotnon veçanisht historija. Auktori në përpilimin e kësaj vepërze ká pasë para sysh dy faza të ndryshme qi karakterizojnë lulzimin e dikurshëm të Lezhës, e janë : koha ilirjane dhe koha e Skandërbeut.

Ndër nandë tinglimet e para poeti thekson, me nji fuqí të veçantë përmbledhse, ngjarjet mâ me randsi të cilat kunorzuen

---

2) *koliku*: tatpjetë, tërthore, teposhte mali.

4) *ston-i*: mâ mirë *stonë-a*; ví uji, hendek, kanal.

6) *qetë-a*: shkamb, shkrep.

7) *lumbardhë*: havan; *n' mâ t' idhtin t' hasun*: n' mâ t' idhtën ndeshje.

9) *e mizoren*, ndrejto: *e 'i mal sá qiella i nelt' e shtrydhi mizoren* (= kulshedrën) *për fundi përgjith anësh, e ajo ngeli* (= mbet nën 'tê).

11) *gomillë-a*: grumbull gurësh.

13) *sukë-a* kodër e vogël; (me grumbuj gurësh e dheu trajtohet suka: Kështjelli i Shkodrës).

epokën e madhnueshme të Lezhës. Këtu dalin në shesh tri fytyra historike gadi t' idealizueme qi u rrijnë përbáll tri shteteve të forta e të përparueme; Bardyli, mâ i pari mbret i Iliris, ngrehë lufta të përgjakshme me Makedoní; Agroni, mâ i rrebti ndër mbretën ilirë, sulmon Epirin dhe Greqin tue dalë ngadhnjyes; Teuta, mâ burrnesha ndër sunduese, ka guxim të matet deri me Romë.

Paraqitja madhshtore e Lezhës me rrethe, kushtrimi, bindja prej anës s' Ilirvet, sulmet dhe ndeshjet e tmershme qi zbërthejnë me të huej gjatë sundimit të tre vigâjve ilirjanë, janë përshkruem prej poetit me shije dhe hart të vërtetë.

Në të dhetin tingllim na çfaqet qyteti i Lezhës i lumtun për të dytën herë, pse në gjí të saj qindron përmendorja mâ e çmueshme e Shqipnis: vorri i të madhit Kruetanë; kah kjo therore e atdheut drejtohet krejt populli shqiptár. Dy tingllimet e mbrame përshkruejnë vdekjen e këthiellët, por të përlotueshme të Skandërbeut dhe apotheozën e tij.

TINGLLIM I.

Nepër kodra t' stolisuna me vneshta
Ku vilet arít xhixhillojshin n' dielli,
E, rrotull fushën tuj kanditun prilli,
Edhè lulzote kúr kish hîmun vjeshta:

Ndër ullîshta gjelbnore qi kah Kreshta
E tërthores s' Merqîj's vîshin nji filli,
Ku Velja e rrmbyeshme, qi përket te qielli
Ambël me hyjzit mban kuvende t' shpeshta:

---

3) *me kaditun*: me ertue, me kêmue.
6) *Merqîja*: krahinë ndër rrethe të Lezhës.
7) *Velë-a*: mal i rrëpîjtë afër Lezhes.

9. Darsmore t' Bahtit, t' Afërdites shkoshin,
Veshun me gunza, e krah't e bardh' t'shpërvjelun,
Vashat e Ilirvet me koshere n' krye.

12. E ngrehshin valle dora dora, e kndoshin
Kreshnik't e Ilirvet e anmiqt e ngêlun,
Gadhnjyes Bardylin e Përdikën thye.

TINGLLIM VI.

E u lshuen si 'i njeri t' tanë. Si shprazen shenat
Rrmbyeshëm prej majesh nepër gryka, e zbrisin
Bumbulluesa teposhtë, e tuj mblue dhenat,
Ksolla e ndërtesa shpartallojnë e krisin;

5. O si lshohen langojt kambshpejt' ndër brenat
E nelt' sá qiella t' bregut t' Tun's, e vrrisin
Për mbas drênave t' frigueshëm kúr, krenat
Ngatrrue ndër driza, tuj dihatun jisin:

9. Ashtu kombet e Ilirve turra turra
Ulen prej malesh fluturim pá u rrekë,
E presin rregjin grumbullue ndër curra.

12. E kúr fatosi n' patërshan' tuj prekë,
„Ç' detyr'", tha, „kemi për atdhén, o burra?"
Nji t' Ilirvet kje t' gjegjunit: „Me dekë"!

---

9) *Bahti*: *Dionyzi* i Grekvet, *Bacchus* i Romakvet, hyjnì e vênës.
14) *Bardyli*: mbret i Ilirís; *Përdika*, mbret i Makedonis.
VI. — 1) *t' tanë*: nënkupto: Ilirët.
4) *shpartallojnë e krisin*: mund të merren si dy synonime.
5) *langojt*: qêj gjahu.
10) *m' u rrekë*: me u përpjekë.
11) *curr*: shkrep.
12) *patërshanë*: heshtë.

TINGLLIM VII.

1. Jo kurr aq rrmbyeshëm nepër fusha s' rrodhi
Prej bor's s' maleve e fryme e prej stuhijet,
Rrotull tuj ngrehun varg gjithfar' baktijet,
E gjind e tréna qi ndër shpija mblodhi,

5. Rrjedha shkumues' e Drinit, porsi u hodhi,
Patërshanën nën dor' e zjerm prej mnijet,
Ushtrija e jon' mbas leprave Greqijet
Tuj rroposun gjithshka përpara i ndodhi.

9. E flak' shkrumbuesa nepër shpija shkoshin,
E npër drit' t' tyne xhixhillim si shkndija,
Patërshana t' përgjakuna vetoshin.

12. E váj e ankime për gjith an' granija,
Kúr ahte burrash e ulurime ushtoshin,
Nën thundër t' kualve tuj i shtyp' Shqypnija.

3) «JUVENILIA»

ANDRRA E JETËS

TRINA

Molla t' kputuna nji deget
Dý qershija lidh' n' njí rrfanë
Ku fillojn kufijt e Geg'et
Rrijn' dý çika me nji nanë.

*

Krekcë [1]) e bré përzie me lisa
Rriten rrotull me çetinë, [2])
Plepa t' butë e qeparisa
Mblojnë e veshin at ledinë.

---

9) *E flak' shkrumuesa* etj.: Ilirët ngadhnjyesa ktheheshin ndër shtëpija plot flakë dhe enthuzjazëm.

12) nënkupto: e granija *qitshin*, *lëshojshin* váj e ankime etj.

1) *Krekcë* (krekëz-a): nji gjinì palnjeje.

2) *çetinë-a*: nji gjiní pishe s' egër.

BKSH

*

S' ushton mali prej baktijet,
S' fryn murrlani me duhí ;
Paq i kthiellt prej Perendijet
Paq prej njerit e qetí.

*

Gurra e lugut veç ushtote
Si lahut' me kang' kreshnike ;
E ndër pem' bylbyli kndote
Valle darsmet e fisnike.

*

Ngreh, bylbyl, n' at hije valle,
Ushto, gurr' trimnesh' n' shkambije ;
Bulk i nat's, kungall', qi talle
Nepër gemba e për lamije,

*

Kndoni, kndoni, veç prej stanit,
T'ardhmen Trina mbramje n'shpí,
Tuj blegrue nji kîj [1]) mbas zanit
T' deles nan' keni me ndí.

*

Veç prej plehit gjel kokoti,
Me nji zâ qi s' ndrron kurrherë,
Ká m' u gjegj' se â tuj ndrrue moti
Se â tuj çue nji tjetër erë.

HENRIK LACAJ

---

1) *kîj-i* : kingj, qëngj.

BKSH

10. — MATI LOGORECI (1867-1941)

a) Jetëshkrimi e veprimtarija

Në vjetin 1867, kur lindi Veterani i Arsimit kombtár, Mati Logoreci, Shqipnija gjindej në nji errsinë të madhe nga pikëpamja e mësimit. As në ndonji kand t' atdheut t' onë s' kishte shkolla edhe vetëm, me pak përjashtime, aty-këtu shifeshin disá qendra kulture, por mjerisht këto e zhvillojshin veprimtarín e vet ndër gjuhë të hueja.

Matija nuk pati rasë të kryente ndonji shkollë të mesme a të naltë; vetëm mbassi e kreu shkollën fillore në qytetin e vendlindjes në Shkodër, plotsoi edhe katër vjetë të tjerë në shkollën Tregtare-Teknike, të cilën e kishin pasë themeluem në Shkodër Jezuitët në 1877.

Logoreci nuk zotnonte mjete të duhuna për të zhvilluem nji tregtí në vehte, sikurse ishte dishiri i t' et, prandej hyni si nëpunës në nji punore të madhe mundafshi në Monfalcone afër Udine-s, pronari i së cilës — nji tregtár shkodranë emnit *Parruca* — tue pám zgjuetsín e tij mendore e zotnimin e italishtes, e muer me vehte si sekretár-llogaritár. Ndonse mirrej me ketë punë, për tê të mërzitshme, djaloshi çaset e lira s' i kalonte kot: kurr s' i hiqte dore librat, ndër të cilët shquheshin veprat e Mazzinit, kështu qi, me ket shembull në dorë, zû t' ushqejë në zemër idealin e atdhetarvet italjanë për nji Italí të bashkueme e të fortë. Nga ky ideal lindi në zemër të tij nji dishír qi të bâhej ai vetë nji Mazzin i Shqipnís për t' a shpëtuem nga zgjedha turke, dishîr i cili mund të çohej në vend — si mendoi edhe ai — vetëm e vetëm nepër shkollën shqipe. Prandej, tue lânun m' anesh tregtín, me 1 Máj 1889 e shofim Matín kah hapë mâ të parën shkollë shqipe në Prizrend, ku u mësoi fmijvet shqiptarë për 15 vjetë rresht gjuhën amtare, tue ndezun zemrat e tyne të njoma n' atdhedashuní e ndër virtyte shqiptare. Mbas Prizrendit, e vijoi veprimin e vet në Shkup, prej kah mbas pak kohe shpërngulet në Shkodër prap si mësues për 8 vjetë me

radhë. Në ket qytet veprimi i tij qe mâ i gjallë e mâ i frytshëm, pse këtu gjeti rrethin qi e dishronte, e kuptonte dhe e ndiqte.

Në Shkodër në 1902 qe pjestár i zellshëm i shoqnís *Agimi* e cila në vj. 1907 e dërgoi në Sofí përfaqsues të vetin për t' u marrë vesht me Shahin Kolonjën mbí unjisimin e alfabetit. Nji vjet mâ vonë e gjêjmë prap përfaqsues të Shkodrës në Kongresin e Monastirit, ku u zgjidh çashtja e alfabetit shqip.

Në 1906 Filip Ashiku, mësues, kishte çelun të parën shkollë shqipe në Tiranë, të cilën e mbajti dhe e vijoi Logoreci në 1914; në kohën e tij nxansit u shtuen me shumicë, pse ky i nxitte prindët qi t' i dërgojshin fmijt në ketë shkollë, e cila për këto arsye quhej „Shkolla e Logorecit".

Në Tiranë përhapte ndiesít atdhetare në rinín e vendit e prandej në „*Lëvizjen e Rebelvet*" (1914) bashkë me tjerë atdhetarë u fut në burg, ku vuejti shum për katër muej nën kërcnim vdekjeje.

Rreth vjetit 1907 drejtoi fletoren „*Dashamiri*", qi botohej në Trieshtë, artikujt e së cilës i shkruente në Shqipní, i dërgonte mshehtazi, dhe fletoren e shpërndante vetë me rrezik të kapej nga qeverija turke.

Në 1908 themeloi në Shkohër, bashkë me disá shokë Klubin „*Gjuha Shqipe*", i cili përveç shërbimevet tjera, botoi dy librat e Logorecit me titullin „*Të ndollmet e historís së motëshme*" (1914), i cili u ribotue i qortuem me titullin „*Historija e Përgjithëshme*". 1) Në këta dy blêj gjêjmë nji visár të çmueshëm fjalësh të rralla shqipe, të cilat vetëm kujdesi i palodhun i auktorit ká mujtë me i gërmue e me i përmbledhë; në faqe të këtyne shofim edhe shum fjalë të krijueme prej tij, të mira e të liga, por tue qenë se nuk kishte nji gatim filologjik, krijimi i fjalvet të tija mâ të shumtën e herës, bâhej pá kritere të shëndoshta. Lavrimi i gjuhës, mbas mendimit të tij, qindronte në dëbimin e çdo fjale së huej nga gjuha shqipe; në ket drejtim punonte me nji fanatizëm të tepruem, sáqi kush përdorte barbarizma

1) Kjo historí u botue rishtas në 1924 në dy pjesë: Pjesa I „*Popujt e Lindjes e Grekët*"; Pjesa II „*Romakët*".

kundrohej prej tij si nji atentator i kombit. Neologjizmat dhe fjalët e rralla i përmblodhi e i botoi në nji vëllim prej 154 faqesh në vj. 1934 nën titullin „*Fjalorth i librit të leximit për moshën e njomë*". Po në ket vjet botoi „*Librin e Leximit*" prej 400 faqesh, ku gjinden copa të bukura të tija e të përkthyeme.

Për t' i vleftë arsimit, për të cilin shkrîni gjith jetën, botoi tre libra për shkolla fillore: „*Abetari*", „*Plotsori i Abetarit*" dhe „*Libri i Mësuesit*". Për shkollat e mesme, në bashkëpunim me Karl Gurakuqin botoi në 1920 „*Libër Leximi*" për Shkolla të Mesme, shtypun prej Komisís Letrare Shqipe, i cili vlefti si tekst shkolluer për shum vjetë.

* * *

Nuk pushoi kurr së punuemi për idealin kombtár: përveç nëpunsíve të ndryshme shtetnore, si drejtuer arsimi, si antár e mâ vonë kryetár i Komisís Letrare, si pjestár në Këshillin e Epërm arsimuer, si sekretár i Përgjithshëm i Ministrís s' Arsimit etj., nuk u themelue shoqní, nuk u mblodh kongres, nuk u bâ mbledhje ku Logoreci mos të két marrë pjesë.

Pendën në shërbim të gjuhës shqipe e përdori që në rinín e vet: tue nisë nga „*Albania*" e Faik Konicës, tue vijue në „*Diturija*" të Lumo Skendo-s, në „*Hyllin e Dritës*" të Gjergj Fishtës, në „*Lekën*", në të përkohshmet e ndryshme të Ministrís s' Arsimit dhe po thuej në të gjitha fletoret e vendit e shofim Logorecin tue shkruem me nji dashuní të jashtëzakonshme për lulzimin e përparimin e gjuhës shqipe, pse kryefjala e tij ishte: *nepër mes të shkollës e të gjuhës të mbiellte e të zhvillonte farën e lirís.*

Vdiq në Tiranë me 7 Fruer 1941.

b) Nga veprat e Logorecit

1) SOKRATI

(469-399 p. K.)

Nepër gallme 1) të luftës peloponese krejt Greqija buer shkelqimin e përparshëm, jo vetëm politikisht, por edhe moralisht. Váj e zí mbretnojshin mbí shtetën grekë, por mâ keq ishin prishun doket e shprehít 2) e mira. Nji frymë e ndŷt lak-

---

1) *Gallm-i*: shkak; 2) *shprehí-ja*: zakon, ves.

mimesh e gjakimesh [1]) për argtime e për kënaqa të pafrê kishte dërptue popullin grek e sidomos atê t' Athenës ; besimi e virtyti, këto dý shtylla të forta për çdo shtet, ishin trû [2]). Vetëm çmohej urtija e shekullit e nderoheshin të mirat e gëzimet e kësaj jete, tue qitun mbas shpine arsyet e ndiesít e bukura të njerzís e të nderís : nji pakurmení jetimi të pafrê qe qellimi mâ i naltë i çdo Athenasi, veshë e mbathë mundafshi e purpure ; ngulshim [3]) gjellësh e pijesh mâ të zgjedhuna ; shfrime të grithërta [4]) e të hakërta, [5]) këto ishin sendet mâ të kuprrueme. [6]) Edhe ndër qarqe të ditunarvet kishte çelë rrugë kjo rrymë rrenimqare e sidomos ndër ata, qi thirreshin „*sophistë*", dijetarë qi dikúr, ndër kohë mâ të mira e të bukura, aq shërbime të mdhaja i kishin pasë dhânë kulturës e qytetnimit, sikurse në kohë t' arta të Periklit ; por mâ vonë edhe ndër këta dijetarë hyni e zeza, e të gjith hollsín e dijes së vet e përdoruen për të trandun themelet e besimit të popullit e pa dijtun t' i apin themele të tjera mâ të shëndoshta e të sigurta. Me lodra fjalësh mundoheshin me cenue të vërtetën e me hijeshue ligsít e rrênat, aq sa qi sot emni i tyne, *sophist*, ka nji veshtrim të keq. Kundra ksaj fryme së zezë e së ndyt u mundue të çohej nji mik i së vërtetës e dashamirë i virtytevet, i madhi filozof *Sokrat*. Pat lemun ky n' Athenë në vjetë 409 p. K. ; i ati pat qênë hartár shtatnoresh [7]), e për sa mot edhe i biri, Sokrati, ndoq ket hart. Por mjerimet morale të popullit i a thekën zemrën e i a mërcatën [8]) menden për t' a shtŷmun të shtjerrtojë të vërtetat e natyrës e të nxjerrë ligjët e njij morali të shëndoshtë, mbas të cillavet çdo njeri mund të jetonte i knaqun nga mendja e nga zemra me ndér e me njerzí. U largue nga ushtrimi i atij harti për t' u dhânun mbas shtjerrtimeve të dijes ; aq fort kto i a kapatojshin [9]) menden sa për shum orë e madje unjí natën e kapërcente pa mbyllun sy për t' a prûmun në vedi agimi i diellit ;

---

1) *gjakim-i* : dishír i ndezun ; 2) *me trû* : me kalbë, me harmue, me llomitë ; 3) *ngulshim-i* : dishír i madh ; 4) *i grithërt* : i dhânun mbas epshi ; 5) *i hakërt* : synonim me adjektivin *i grithërt* (vre nr. 4) ; 6) *me kuprrue* : me lakmue për së teprí pasuní e të holla ; 7) *shtatnore-ja* : trupore ; 8) *me mërcatë* : me prishë ; 9) *me kapatue* : me kapë, me zanë.

atëherë hiqte ksulën prej krés e lutej. Në mjes t' atij populli, qi kishte marrë nji jetë vesesh e llasash të poshtërta, aj dukej si nji kjansí [1]) e mbinatyrshme e frymzueme prej Perendís. Vesha e mbatha, gjella e ushqimi e sjella e sajija [2]) e jetimit të tij ishin të mituna e të thjeshta: ishte nji shembull e nji pasqyrë shêjtnije. Kryefjala e tij, mbas së cillës rregullonte jetën e vet, ishte: „Moslakmija âsht punë e hyjnueshme; në mos tjetër lakmít e pakta na na afrojnë Hyjnís". Nji ditë nji Athenas i veshun me të mundashta e me të purpurta po i ankohej se sa e vishtirë ishte bâmun jetesa n' Athenë me ato shtrêjtí të mdhaja, tue i përmendun se sa të shtrêjta ishin mundafshi e purpura e vêna e zgjedhun. Sokrati në vend qi t' i përgjigjej, e çou në nji dugajë, ku shiteshin gjâna ushqimi e pyeti çmimin e miellit e t' ullijvet, qi ishin mjaft lirë; mbandej i prîni në nji dugajë tjetër ku shiteshin pelhurë, zhgun, e të tjera sende për veshë e mbathë të përditshme, të rendshme, qi s' ishin aspak shtrêjt. „Qe pra", i tha „s' qênka aspak e shtrêjtë e e vishtirë jetesa e Athenës!"

(Nxjerrun nga „Histori e Përgjithëshme"
— botim 1924, — fq. 235).

2) BESIM E KULTURË E ANASVET TË SIUJDHAZES ILLYRJANE

Sikurse të gjith popujt e vjetër të botës, përveç Israelitvet, edhe anasit e vjetër te siujdhazës së vjetër illyrjane patën humbun fare kuptimin në nji hý të vetëm e në vend të këtij patën hyjnizue fuqít e natyrës, sikurse kemi tregue për Grekë, qi njoftimet e para mbí të cillat ata themeluen besimet e veta i muerën nga Pelazgët. Tue u mbajtën mbas gojëdhanës popullore, por qi endè s' ka mundun të përmblidhet, shifet se ndër të vjetrit Illyrë „*Zojzi*", Zeusi i Grekvet, kishte pasë qênë nji ndër mâ të lartat hyjní të besimit të tyne, pse emni i kësaj hyjnije vijon gjithnji i gjallë në gojë të popullit, si bje fjala ndër të nemuna „*të vraftë Zojzi*"; ndër emna lisash të mdhaj e të vjetër

1) *kjansí-ja*: qênje; 2) *sají-ja*: mënyrë, trajtë, farë.

„lisi i Zojzit“ deri vonë, deri para luftës së Ballkanit të vjetit 1912, gjindej afër Perzrendit; katundi *Zojz* në Prefekturë të Shkodrës. *Qielli* e *Dheu*, ishin dý hyjní të tjera, si na e dishmojnë bét, qi edhe sot dëgjohen në sa vise të Shqypnís verjake, *„për Qiell e për Dhé“*. Edhe Marti do të két qênë nderue, pse edhe sot grát shqyptare disá punë dore i kanë të ndalueme *në ditën e marte!* Zoja *Prendë*, *Venus* e Latinvet, ká pasë nderime të mdhaja.

Zanat, *orët* e *shtojzovallet* ishin kjansí të dyta, shum mâ të vogla se hyjnít e mdhaja, por me gjith kaq fuqija e tyne mbí fate të njeriut do të két qênë e madhe, pse të drashtuna prej Shqyptarvet. Zanat ishin mâ tepër të buta e të kandshme, pse për të tregue nji njerí fatlum thohet si të kishte qênë në kërthiní të vet *„lamun zanash“*. Orët ishin të mira e të liga e paracaktojshin fatin e njeriut qýsh me të lém të tij. Të frigshme ishin shtojzovallet, sikúr e dishmon êmni i tyne *„Shto, Zot, vallet“*, don me thânë se emni i tyne i vërtetë s' përmendej, por thirreshin me nji urim për t' i tumirë [1]) e përkdhelë qi mos t' u bâjshin ndonji të keq njerzvet.

(Nxjerrun nga *«Historí e Përgjithëshme»* — botim 1924 — fq. 253).

KARL GURAKUQI

---

11. — GASPËR JAKOVA-MERTURI (1870-1941)

a) Jetëshkrimi e veprimi

Gaspër Jakova-Merturi ká lindun në Shkodër në vjetin 1870, dhe mësimet fillore e të mesme, ashtu edhe theologjín e kreu në shkollën e Jezuitvet. Mbassi veproi për nji kohë të shkurtën si famullitár nepër disá katunde të Shqipnís së veriut, doli nga Shqipnija dhe nisi nji jetë endacake, tue u marrë me punë të ndryshme. Në vjetin shkolluer 1903-1904 veproi si profesuer i gjuhës shqipe në Kolegjën e Shën Dhimitrit. Po në ket vjet u

1) *Me tumirë*: me pranue, me vleftësue.

botue i vetmi libër i tij me titullin „*Gramatica della lingua albanese*“ prej 217 faqesh. Qellimi i tij në përpilimin e kësaj vepre, sikurse shkruen në parathanjen, nuk qe të shkruente nji gramatikë shqipe të plotsueme, por vetëm të paraqitte nji shkurtim t' asaj gramatike së madhe, për të cilën kishte punuem dhetë vjetë me radhë e qi e kishte në mendje t' a botonte mâ vonë.

Gramatika e tij âsht ndër mâ të mirat e asaj kohe: mbas parathanjes vîjnë disá shenime mbí orthografín shqipe, të cilat janë të bâme me nji gjykim të shëndoshtë; në faqen 139 janë rreshtuem disá bisedime në dý shtylla shqip-italisht, dhe fíll mbas këtyne boton studimin e randsishëm të Pashk Vasës me titullin „*Shqypnija e Shqyptarët*“, të cilin e ká nxjerrë nga „*Alfabetarja*“ e Stambollit të vjetit 1879. Prej faqes 168 deri në 186 ká përmbledhë disá kangë dhe vjersha popullore shqipe, ndër të cilat janë për t' u përmendë „*Kanga e Brahim Pashës*“ e vjetit 1572, ashtu edhe rapsodija „*Gjeto Basho Muji*“. Ndërmjet këtyne vjershave ká edhe disá të vetat, nga të cilat shifet se auktori ká pasun nji tríll poetik mjaft të zhvilluem. Libri mbyllet me nji fjalorth shqip-italisht, në të cilin ká përmbledhë verbat mâ kryesorë të gjuhës s' onë.

Përveç kësaj gramatike, Gaspër Jakova ká botue shum artikuj me përmbajtje të ndryshme, sidomos historike, nepër fletoret e të përkokshmet e kohës së vet.

KARL GURAKUQI

b) Prendvera

(Poezí në gjasim t' odevet horatjane: për çdo strofë nga dý njimbëdhetërrokshe, nji pêsërrokshe dyfishe, nji shtatërrokshe; pá rimë).

Ah! m' a difto nji her' pse përgjithmonë 1
Për né n' gazmend, buzqeshunë prendverë,
T' zêmërs idhnimin — kthen me na shndrrue
N' hyrje shkaltore t' ande?

Odja ndahet në pesë pjesë: I. (V. 1-36) Pranvera, qi këtu përshkruhet me të gjitha bukurít e veta në mënyrë idylike, i jep bukurí të reja natyrës mbarë; — II. (V. 37-52, kalim). Porse edhe njerín, tue e vû në dalldí, duket se e rrên

Porsá kryet ngrehe për rreth t' atdheut t' onë,
Akllin e borën shkundi mali e bjeshka:
Prej ahtit t' njallshëm — t' frym's s' ate t' parë,
U blérne fush't e ograjat.
E mâ e hijeshme shndrit' hapsija e qiellës,
Porsi shatorre e ré qindis' me hyjna,
Përmbí shtegtarin — qi kputun shplodhet
N' ara laros' me lule.
Cukali e Maranaji vesh' me lisa,
Lerg kah zbardh' drita n' nadje bojargjandë,
Me 'i t' dukun tjetër — si vigâj t' mnershëm
Mbahen mbí fusha e kodra.
Tesh përmbí ujna t' kfill't bojqill' t' liqênit
Shkon fryma e er's e létë, e tuj vallcue:
E andej shërtueshim — vrepon me vridhë...
Mbí lisa t' lart' t' qytetit.
Prej hyrjes s' ate e t' xétit u mbars dheja,
Çili burbuqet porsi sŷtha sermit
N' oborr qershija: — rahán si qiellet
Vjollcat rreth gardhit qesin.

---

me shpresë të paqindrueshme; — III. (V. 53-60) e njimend, çdo shpresë qi i prûni Shqiptarit për shpëtim t' Atdheut, shkoi kot; — IV. (V. 61-72, kalim) edhe vetë poeti sá ká andrrue mbas aso shpresësh; por n' at kujtim qe se shpresa po i ndizet përsrí e — V. (V. 73-76, thirrje e fundit) Prendverën e thrret si hyll nga Perendija.

Pjesa I. — Mbassi e pat pyetë Pranverën pse po kthen për gjith vjet tue na ngjallë gazmendin (1-4) vijon tue e përshkrue imtisht në të gjitha ato bukurí qi i kthen natyrës: shkrîhet bora e akullí (5-8), qielli kthiellet (9-12), malet mveshen me dushk... (13-16), flladi i âmbël kalon prej liqênit në qytet (17-20), çelin lulet (21-24), shpendët këndojnë e bâjnë çerdhe (25-36). Lyrizma vjen tue u shtue deri n' elegjí, kah prej gjânavet të pajetë a të páshise vjen e përshkruen byl-bylin, *kangtarin* plot epsh, edhe kumrijat qi ngrehin çerdhen si njeriu shtëpín për familje.

4. *Hyrje*: fjalë tosknishte, zgjedhë në vend të gegënishtes „*të hymit*", pse me tingull mâ melodik, *shkaltore*, „*incantatrice*" d. m. th. magjístare. 7. *ahti*, diç si të fshám, por mâ i âmbël, e jo aq prej dhimbe sá prej dishiri. 10. *hyjna*: hyj, 11. *kputun* së lodhuni; *shplodhet*, shlodhet. 13-16: *Cukali* e *Maranaji* janë dy male të nalta kah lindja e Shkodrës. 17. vjersha me theksa gjithmonë krye dy rro-keve, merr nji të ráme qi i gièt asáj së valvet të liqênit. 19. *shërtueshim*, si tue pshertue; *me vridhë*, me luejtë, „*scherzare*". 23. *rahán*, turq., erë, „*profumo*".

Tesh sá u gdhí nata, n' agim t' dit's bylbyli
Dredhshim lshon zân' ndër çuba drandofillesh,
O nên fllad t' hijes — mbí prrue t' zabelit
Habit' për máll shtegtarin.
E kúr sërposet, për maraz, ndër lugje
Hidhet vajtueshim : gemb në gemb mbí kodra
Njitet e falet — rrezes mâ t' mbrâme
Qi lshon tuj prêndue dielli.
Tesh sá natyra na u ftyris me lule,
Nepër gjith shpija përmbí maje t' blinit,
Kthyene kumrijat — a n' luft' me grizhla
Dnesojn' tuj godit' çerdhen.
Ti njerit n' halle t' denduna trinue
Si shpreset t' ré n' zêmër ja shkrep' dishirin ;
Ballvrântë atloshit, — ne i ká shkue dimni,
Kthen e i njom' ditt e mbrâme.
Vajz's qi shkon kohën tuj qindis' ndër dnesa,
Djalit qi n' ball i vizlon drita e mendes,
N' shend i u çil zêmra : — e tuj shpnesue
Jeta i u shkon ndër gnjime.
Po ! sá na ktheve, o e bukura prendverë,
Natyra u njáll, e n' zêmër shpnesa ndezun
Flakoi, e mendja — për mote t' reja
Andrron t' bardhat Vitore.
Gjithçka po ndrrohet, e prej syresh t' tua
E njeri e shtâsa e shpendt gjithmbar' dalldisen :
Me qé fshatari — del me livrue
Arat dêjun prej boret.

---

26. *dredhshim*, me të dredhuna zâni, „*gorgheggi*“ ; *zân'* : zânin. 29. *sërposet*: bje nata, *me sèrposë* d. m. th. me prendue. 33. *u ftyris*, u zbukurue në fytyrë.

Pjesa II. Kalim. Porse edhe njerzvet nji farë ringjalljeje Pranvera u a bje plakut, vajzës së ré, djalit : të gjith marrin shpresë të reja, bashkë me mbarë natyrën, e me fshatarin qi gatohet me lëshue farë për korrën e ré.

37. *n' halle t' denduna trinue*, ndoshta i gërshetuem, i kapërthyem si në trinë. 39. *atloshi*, baba plak, në trajtë përkëdhelse. 41. *tuj qindis' ndër dnesa* : malli karakteristik i të rejavet kúr fillojnë e ndiejnë romanticizmën e moshës. 42. *vizlon*, shëndritë hove-hove në mënyrë të pápréme. 43. *ndër gnjime*, tue u gënjye : fillon të çekë themën qi do të zhvillojë mâ andej. 44. *Vitore*: Vitoret thonë Toskët se janë do shpendë qi kúr vijnë mbí shtëpija janë me orë të mirë. 49. *syresh*, sysh, trajtë, kinse toske, mâ tinglluese ; 52. *dêjun prej boret*, ku bora âsht dêjë, shkrî : ndërtim klasik.

Ti prep po kthen, por me na dhân' nuk dijke
Gzimin si motit, e madhnín e fisit :
Sojin e t' parve — me trima t' qitun
S' dashke me na përsrí.
Ti n' shend na dole porsi vajz' flokmndashe
E me gjí frŷ ndër t' mira na njall' jetën :
Por, haj ! prep ikke — lugjesh lulzue
E i ngrît na ktheka dimni !
Oh ! sá her' n' zêmër zjerm i dhae shpnes's s' eme
Fisit nji dit' për me i a pá lirimin !
E kúr zbardh' drita, — kúr prendon dielli
Me rreze si bakame,
O kúr ndiej ahtin t' and të vokt' prej détit,
O n' pylla t' blera, o përmbí kodra t' hieshme,
O n' buz' t' Liqênit — shprazun me kafka,
O n' rafshtim' t' zymt' vetare,
Zêmra m' u hap për mote qi do t' vijshin :
Porsì n' andërr t' prarueme u zallandisa
E thaç : Dheut prep — ká për t' i shndritun,
Flamori i Skandërbegut.
Prej fronit t' Perendís ulu, o Prendverë :
E porsì hylli i bardh', qi del mbas darket,
Shndrit, ndër terrína — tuj xhixhillue,
Shkëlxè mbí male t' ona.

ZEF VALENTINI

Pjesa III. Njimend çdo shpresë qi i prûni Shqiptarit për shpëtimin e atdheut, shkoi kot : Pranvera kaloi, e andrrat me tê.

58. *me gji fry ndër të mira*, si e përfytyrojshin të moçmit hyjneshën Plotní, nanë ushqyese.

Pjesa IV. Edho vetë poeti sá shum ká andrrue ndër pranvera të kalueme mbas aso shpresësh ! Por në ket kujtim, qe se shpresa po i ndizet përsrí.

64. *bakame*, turq., të kuqrrisuna. 67. *kafka* : kocka e krés. 68. *vetare* : vetmítare. 71. *Dheut* : atdheut.

Pjesa V. Thirrja e fundit. Pranverën e thrret porsi hyll shprese nga Perendija.

12. — PASHK BARDHI (1870)

a) Jetëshkrimi e veprimtarija

Nji ndër puntorët e pendës e të fjalës së kohës së Rilindjes s' onë dhe nji ndër frymzuesit e rinís shqiptare qe edhe At Pashk Bardhi.

Lindi në Shkodër me 4 Maj 1870. Mësimet fillore si edhe ato të mesmet i kreu pjesësisht në Kolegjën françeskane në Troshan dhe pjesësisht në Bosnje, ku plotsoi edhe mësimet e nalta të Theologjís. Ende nxanës, tue vrejtë lëvizjen kulturore dhe kombtare të Kroatvet e sidomos tue lexuem vjershat e tre poetve mâ të mdhaj të tyne, u përpoq të krijonte edhe në Shqipni nji rrymë shpëtimi nga zgjedha e huej dhe për ket qellim nisi të shkruente e të hynte në marrëdhanje me atdhetarët e pakët, të cilët kërkojshin nji Shqipni krejt të lirë. Kudo qi e qiti rasa, si perjashta ashtu edhe mbrenda atdheut, s'e kurseu as pendën as fjalën drejt këtij ideali të naltë.

Për 15 vjetë rresht shërbeu si famullitár në Mirditë, ku përfitoi prej kohe së lirë për të mbledhë visaret e kombit, si kangë, prralla, gojëdhana e në nji mënyrë të posaçme fjalët e shqipes, të cilat mâ vonë qenë nji ndihmesë e vlefshme, në përpilimin e fjalorit mâ të mirë të gjuhës s' onë qi e botoi Shoqnija „*Bashkimi*" (1908), në të cilën ishte pjestar i zellshëm.

Gjithnji tue vijuem misjonin e vet atdhetár, veproi si mësues i gjuhës shqipe prej vjetit 1901 deri në 1906 në Shkollën Normale të Borzo Erizzo-s afër *Zarës*. Këtu mblodhi gojëdhanat e Arbneshvet të kësaj kolonije, bâni studime mbi djalektin e tyne e mori shenime historike. Të gjitha këto, tue u mbështetë në vëllimin e randsishëm të prof. Tullius Erber, i cili përmblodhi të gjith dokumentat përkatës dhe shkroi në nji mënyrë të sigurtë historín e kësaj kolonije [1]), i botoi në të përkohëshmen

---

1) Prof. Tullius Erber, „*La Colonia Albanese di Borgo Erizzo presso Zara*" — Ragusa (1883).

„Albania“ të Brukselit e të Londonit. Në ketë të përkohëshme qi ishte votra e intelektualvet shqiptarë të kohës së robnís, At Pashku bashkëpunoi tue botuem artikuj të ndryshëm, folklorë dhe përkthimin shqip të poemit slav të Kaçiqit në vjershë mbi jetën e Skandërbeut, herë me emën të vërtetë e herë me pseudonymin e zakonshëm *„Vorf Dukagjini“* apo me anagramin *Oshkap Idhrabi*, *Bibë Gjeta* dhe herë me tjera pseudonyme.

Qysh prej themelimit të revistës *„Hylli i Dritës“* e deri sot qe bashkëpuntuer i rregullshëm, tue shkruem artikuj me argumenta të ndryshëm, por sidomos gjuhësorë, ndër të cilët âsht për t' u theksuem studimi mbi *„përdorimin e „ë“ në shkrim të gjuhës shqipe“* 1). Ndër 23 numra të vjetvet XII-XIV (1936-38) mbajti vijimisht rubrikën e kësaj së përkohëshmje me titullin *„Gjurmime“*. Mâ tepër se kudo ka punuem për 29 vjetë me radhë në të pëskohshmen *„Zâni i Shna Ndout“*, në të cilën prej 1917 deri në 1920 u muer me shqyrtimin e studimit me randsí për historín e vendit t' onë, d. m. th. me udhtimin qi Emzot Marin Bizzi bâni në Shqipní në vjetin 1610; e përktheu, komentoi dhe përmblodhi aty-këtu njoftimet mbí ket studim, të botuem nga akademiku kroat Raçki. Ky studim u bâ themë bisedimesh nga shkrimtarë të ndryshëm, sidomos në *Hyllin e Dritës*.

Ndonji vepër nuk kemi nga dora e tij, përveç disa blêjve të vogjël, gadi të gjith me përmbajtje fetare. Ndër dorëshkrime âsht për t' u shenuem *„Gramatika e gjuhës shqipe“* dhe *„Plotsimi i fjalorit të Bashkimit“*. Përdorë gjithmonë nji gjuhë të lehtë, pa stërhollime, të pastër, të qortueme e të kjartë.

Ka qênë për shum vjet profesuer gjuhësije në Lycen *„Illyricum“*, në Normalen e Stigmatinevet dhe drejtuer i Kolegjës Françeskane, ku mâ i pari shtîni shqipen si gjuhë mësimi, në nji kohë kur shoqi i tij Fishta pat marrë të njajtën masë për shkollat fretnore në Shkodër.

---

1) H. D. Vj. I Nr. 8, fq. 242; Nr. 9 fq. 274.

b) Nga Pashk Bardhi

1) *SHOQNIJA E „BASHKIMIT“ E SHOQNIJA E „AGIMIT“*

Shoqnija e „*Bashkimit*“ u themelue në Shkodër në vj. 1899 prej Abatit të Mirditës t' Emzot Prend Doçit. Ndër pjestarë të saj kjén Emzot Jak Serreqi, atëherë famullitar; Luigj Gurakuqi, D. Dodë Koleci, auktori i fjalorit të „*Bashkimit*“; Emzot Gjergj Koleci, atëherë prift i abacís së Mirditës, D. Ndoc Nikaj, A. Gjergj Fishta, etj.

Shoqnija e „*Bashkimit*“ për themel muer alfabetin latin, e ku shkrojat e këtij alfabeti nuk mjaftojshin për tinguj të gjuhës shqype, i dyzoi në mënyrë qi dy shkroja latine përbâjshin nji shkrojë shqype. Me ket alfabet kjén botue do libra shkolle, nji fjaluer, „Lahuta e Malcis“ „Historija e Shqypnis“, „Vargnimi i gjuhës Shqype“ e të tjerë libra të vjejshëm. Posë shkrimtarësh të „Bashkimit“, ket alfabet e përdoruen edhe tjerë shkrimtarë si Asdreni, Çajupi, etj. e gati të gjitha fletoret e të përkohshmet e atbotshme, si „*Albania*“, „*Shpnesa e Shqypnis*“, „*Kombi*“ etj. Kështu mundet me u thânë se alfabeti i „Bashkimit“ u bâ gati i përgjithshëm.

Pak mbrapa kundra shoqnijet të „Bashkimit“ kje themelue shoqnija e „Agimit“. Kundërshtimi i „Agimit“ ishte të përdoruemt e shkrojavet me shêje në vend të shkrojavet të dyzueme, e kështu n' alfabet t' „Agimit“ ishin nandë bashkzântore me shêje siprit. Për me botue ndoj send me ket alfabet, u lypte nji shtypshkroje e posaçme; e prandej ky alfabet, për kah ana e praktikës, duel i prapët gjithnji si alfabeti i Stambollës. Por nemose alfabeti i Stambollës ka gjith ato meritime, pse kje përhapë fort nepër Toskëri, ndërsa alfabeti i „Agimit“ s' kje përhapë aspak nepër Gegni. Me ket alfabet kjén botue nj' a gjashtë libra shkolle, nja 2-3 kalendarë të shoqnís „*Dieja*“ e fletorja „*Dashamiri*“ qi duel veç për pak muej.

Njimend, tuj e këqyrë punën mbas pikpamjet filologjike, alfabeti i „Agimit“ s' ishte i keq, e prandej s' âsht për t' u bindë, qi ky alfabet kje pelqye në Kongres t' Orientalistavet qi kje

mbledhë në Hamburg ndër kombe tjera, se filologjt përdorin ka 'i herë do shkroja, qi ndryshojnë prej asosh qi përdorojnë shkrimtarët tjerë. Shqypnija ka nevojë për nji alfabet praktik, qi të mundet me u shtypshkrue në çdo shtypshkrojë, e këjo nevojë kje njoftë edhe në Kongres të Monastirit.

(Nxjerrë nga „*Zâni i Shna Ndout*"
Vj. VIII — 1920, Nr. 6).

2) LUFTA E SKANDËR BEGUT KUNDRA FERISH PASHËS E MUSTAFA PASHËS

Në vjetin 1445-6.

(Përkthim prej Ndré Kaçiqit)

Po botojmë ket përkthim, qi na paraqet nji epizod nga jeta e kreshnikut t' onë, të përshkruem nga epiku kroat, nji ndër frymzuesit në pikëpamje ideali kombtár, të Fishtës, vetëm për të pasë idé se qysh mendojnë të huejt mbí Skandërbegun.

Para postit të *Dauletit*, [1]
Lot tuj derdhun prej *sikletit*,
Turqit kjajn' *hallet* e veta :
„Padishah, t' u rritte jeta !
Qe, na pre, ti, né robt t' ú,
Pse nuk mujm mâ me jetú
Prej *zollumit* t' Skander begut,
Cilli malit, fush's e bregut,
Na i ka djeg' katundet t' ona,
Dhent na i mori me kumbona,
Na ká pré ndër lop' të trasha,
Na robiti djelm e vasha".
Këto fjal' kur ndjeu Murati,
Sá me thânë aj nuk i a ngiati,
Por me t' shpejt' nji letër çone

1) Fjalët korsive janë turqishte qi si shifet, janë të shumta, por aso kohe ishin të zakonshme e gjuha e jonë s' ishte e pastrueme porsi sot.

Ferish Pashës n' Maqedone.
E kshtu mbrendë i thot' në letër:
„Ferish Pasha, burrë i vjetër,
Sá t'a duesh mblidh nji ushtrí,
E shko e bje me tê n' Shqypní,
Skandër begun xêne gjalle,
Qi m' përtrîni njikaq halle!
Tuj m' djeg' *shehre*, tuj m' djeg' kulla,
Tuj m' robitun djelm e *bulla*,
N'megje t' mija keq m' e gjetë,
Me trimij e *kusúr* vetë.
Mos i bje ditën për diell,
Por si hana t' bije n' qiell".
Sá i rá letra Pash's në dore,
Shpejt i mblodh pesdhet' taborre,
Edhe u nis kah Shqyptarija.
Natën ecte n' terr ushtrija,
Ditën lodhun n' rrug' pushote.
Ferish Pasha i ngrat' kujtote
Skandër begun tinz' m' e xânë,
M' e robit' Shqypnín të tânë.
Skandër Begu por s' u rrête,
Gjithkah shtiqet ktij i a xête,
Dersá 'i dit' kta báll për ball
U përpoqën bashk' m' nji mal.
Skandër Begu 'i rrfé prej qiellet,
Përmbi Turq u lshue prej pyllet
Porsi *asllan* i rrebt' pa frig',
T' tânë i preu si t' fort si t' lig.
Ferish Pashën preu të ngratë
Skandër Begu vet' me shpatë,
Njimij vet' me dorë i xune
Rob, në Kroj' të tanë i çune.
Kur Muratit vojt *haberi*
Se n' Shqypni i mbet *asqeri*,
Ndukte mjekrrën prej disprimit,

Lot tuj derdhun prej idhnimit.
Mbassi kjajti nji cop' herë,
Kshtu kuvendi [1] lott tuj terë:
„Skander beg, or *haramzade !*
Mâ nuk kemi na t' dy *vade,*
Ndo kryet t' em në tok' do t' bjén
Ndo kryet t'and qi m' rrênoi dhén.
Pa ndigjoni, or Pashallarë,
Ju Vezira m' janiçarë
A thue bâni nana djalë
Skandër begut n' luft' me i dalë?
Ndo m'e e pré, ndo gjall m'e prú?
Njat qi t' dale me m' pagú
Ferish Pashën trim daí,
Përmbí agë e mbí spahí,
Mbí Vezira e Pashallarë
Kam m' e bâ Vezír të parë".
Nuk u gjet kush me i u përgjegjun,
Me Shqyptar' pse ishin regjun,
Pos njaj burrit t' giatë e t' hollë,
Mustaf Pashet lé n' Stambollë.
Mustaf Pasha dredh musteqe,
Mbretit bân *selamaleqe :*
„Padishah ! na kjosh me jetë,
Pa m' i nep pesdhet' mij vetë,
E qe besa, s' ká me shkue
Larg, Shqypnín kam me t'a shtrue,
Skandër begun kam m' e xanë
Bashk' me Musën kapitanë.
Kam me i xan', ndo me u pré krýt,
Jo m' i xír, qe, të dy sýt".
Po i përgjegjë atij Murati :
„Mustaf Pashë, or mustak-giati,
N' Shqyptarí në don me dalë

---

1) *me kuvendë :* me biseduem.

Skandër begun m' e xan' gjallë,
Pesdhet' mij zgidh *asqer* t' fortë,
Pse nuk din shka jan Arbnortë :
Dhet' Shqyptarë i vijn' nji mí,
Skandër begu vet' nji ushtrí".
Mustaf Pasha u qesh atbotë,
E *Dauletit* kshtu po i thotë :
„Pasha *Dín* e pasha *Imán !*
Kastriot's do t' dal n' *mejdan*,
Në *bejleg* do t' i a pres qafën,
T'njofin Turk e Kaurr Mustafën".
Kështu foli Mustaf Pasha,
Edhe u çue mbí kamb' të trasha ;
Temená po i bân Sulltanit,
E i hyp atit vithe-gjanit.
Aj po niset kah Shqypnija
Me trumpeta e me *burija*
Skandër begun gjall' m' e xanë
Bashk' me Musën kapitanë.
Por s' i duel si e pat dishirin,
Shpesh *nafaka* e trathton nirin.
Skandër Begu mbí tê u lshue.
Pesmij vet' për shpat i vûni,
Pak gjâ mangut rob i xûni.
Por i hiku në Stambollë
Mustaf Pasha, djal i hollë.
I kjoft' fal' gjokut të letë,
Qi e çoi shndosh në shpí të vetë.
Ktej kjo fjal' n'Shqypní ka ardhë :
„Kamb't e leta e faqja e bardhë".

(Nxjerrë nga „*Albania*" —
Vit V, 1901, Nr. 2, f. 24-26).

KARL GURAKUQI

13. — GJERGJ FISHTA (1871-1940)

a) Jetëshkrimi e veprimi shoqnuer

Nji katund i vogël i Zadrimës, Fishta, i fali atdheut poetin kombtár At Gjergj Fishtën me 23 Tetuer 1871. Në fminín e vet pati fatin të kishte për mësues poetin Leonard de Martlni-n, i cili, tue pám zgjuetsín e tij, e mori në Kolegjën Françeskane të Troshanit (katund i ngjitun me Fishtë) dhe i a mbushi mendjen të mirrte rrugën e fretnís. Mbassi kreu këtu mësimet fillore dhe të mesme, të cilat i kishte pasë filluem në Shkodër, në vjetin 1886 u nis për në Bosnje për të vijuem mësimet ; filozofín e bâni në kuvendin e Sutiskës dhe theologjín në Livno. Ktheu në Shqipni në vj. 1893 dhe nji vjet mâ vonë e shofim profesuer në Seminarin e Troshanit.

Si mësues i rinís, u përpoq me të gjitha fuqít për të ngjallë në shpirtin e saj ndiesít e dashunís s' atdheut dhe e gatiti për të pritë shkundjen nga zgjedhja e huej. Në ketë kohë populli i ynë vuente tmershëm nga mungesa e zgjimit kombtár, gjâ qi ishte nji heshtë për zemrën e udhëheqsit të ri të kombit. Qellimi i qeverís s' atëhershme turke ishte t' i mbante Shqiptarët n' errsinën e padijtunís ; përdorte çdo mjet për t' a penguem popullin t' onë qi mos të lakmonte nji Shqipni të pamvarshme e mos t' i binte mbrapa lavrimit të gjuhës, qi âsht kurdoherë mjeti kryesuer për të mbajtë në kambë ndiesín e kombsís. At Fishta i luftoi këto qellime të prapta t' anmikut.

Në detyrën e mësuesís nuk qendroi shum, pse Eprorët e tij e dërguen si famullitár në Gomsiqe të Mirditës, ku në përpjekje të përditëshme me popullin e malevet, gurrë e pastër gjuhe dhe jete shqiptare, nxori ato visare të çmueshme frazeologjije, gojdhanash, dokesh, kanuni, mendsije dhe natyre arbnore, qi me aq mjeshtrí e natyrsí dijti t' i gërshetonte ndër veprat e ndryshme të veta e sidomos në kryeveprën „*Lahuta e Malcís*“. I shtŷm nga ideali i jetës së tij, për të cilin punoi sa qe gjall — *Shqipnija zojë më vehte mbrenda kufijvet ku flitet shqip* — hŷni në marrëdhanje të ngushtë me atdhetarin e njoftun

Prengë Doçin e bashkë me tê pleqnuen themelimin e njij shoqnije, e cila nën petkun e lavrimit të gjuhës, të ndizte flakën e lirimit nga pushtimi otoman e të përhapte në krejt Shqipnín shkëndín e vetqeverimit. Për ketë punë, në marrëveshje me disa atdhetarë, si Ndoc Nikajn, Pashk Bardhin, etj. në Shkodër e ndër rrethe të saja, në vj. 1899 themeluen shoqnín letrare „*Bashkimi*" në të cilën, tue qênë krahu i djathtë i Abatit, veproi si antari mâ i zellshëm tue përdorun krejt zotsín e vet për përparimin e kësaj shoqnije me botime librash e me shtimin e antarvet të rij.

Shoqnija „*Bashkimi*" ka nji meritim shum të madh, pse qe e para qi n' anën e veriut krijoi nji alfabet me kritere të shëndoshta, i cili tue qênë i përdorshëm, u përhap jo vetëm në Shqipni, por edhe nepër kolonít. Në ketë mënyrë i u pré hovi pështjellimit qi mbretnonte n' orthografín shqipe, dhe u bâ nji hap i madh drejt bashkimit kombtar. Fishta qe ndër krijuesit e këtij alfabeti, të cilin mâ vonë, në Nandorin e vjetit 1908, e mprojti me fuqín e fjalës së vet e me ndikesën e personalitetit në Kongresin e Monastirit, i cili, me pak ndryshime e bâni të vetin në parim: d. m. th. vendosi qi të pranoheshin shkrojat latine, si mâ të lehtat e mâ të pëlqyemet nga bota e qytetnueme. Ky Kongres qe i pari, qi përmblodhi në gjinin e vet krejt inteligjencën e atdhetarvet shqiptarë, pse në tê morën gjesë të gjitha shoqnít letrare, përfaqsít e shtypit, qendrat dhe grupet kombtare të qytetevet mbrenda e jashta Shqipnís. At Fishta u emnue kryetar i Komisjonit të njimbëdhetë vetve, qi pat për barrë përpilimin e njij alfabeti të përbashkët.

* * *

Qýsh prej vj. 1861 vijonte në Shkodër nji shkollë fillore, e cila, mbassi mbahej prej fretënvet, u quejt „*Shkolla fretnore*", ku fmijt e popullit, pá ndryshim rrangu, ndiqshin mësimet e veta. Simbas rrethanavet të kohës, kjo shkollë nuk ishte aq e plotë dhe programi i mësimevet ishte shum i thjeshtë, i ndám në katër klasë. Kështu qindronte puna deri në 1902 kúr u emnue drejtuer i Shkollës Fishta. Nën këtê muer nji drejtim krejt të

ndryshëm : u vû menjiherë gjuhë mësimi shqipja, dhe mësimet jipeshin në themel të ndiesívet kombtare ; përveç pesë klasve fillore, i u shtuen edhe katër klasë qytetse me nji program të gjânë e të plotë, tue u bâm kështu nji shkollë e mesme shkalle s' ulët. Kjo shkollë erdhi përherë tue u plotsuem me fuqí të reja arsimore, me vegla didaktike, me tekste shkollore shqipe e kështu u hodh fara e themelimit të Lyceut „*Illyricum*“ qi u sendërtue në 1921 nga vetë Fishta.

Në vjetin 1916 në kohën e qeverís austro-hungare arsimi kombtár ishte ishte në duert e Luigj Gurakuqit, si drejtuer i përgjithshëm. Ky u vû në të përpjekun me Fishtën dhe bashkarisht e poqën mendimin dhe themeluen „*Komisín Letrare*“, e cila kishte për qellim krijimin e njij gjuhe së përbashkët. Në ketë komisí, qi i vûni themele të shëndoshta orthografís së sotme — tue marrë si parim kryesuer fonetikën e si mbështetje djalektin e Elbasanit — Fishta qe ai qi u përpoq mâ së forti për ket qellim të bukur.

Ndër të gjitha ngjarjet me randsí për komb e atdhé, ky puntuer i palodhshëm gjindet në radhën e parë. Gjithmonë e gjithkund apostull i fatevet të lumnueshme të kombit ; jo vetëm me pendë, por edhe me punë, veprimi i tij nuk kufizohet vetëm në nji fushë, por derdhet në të gjitha lamijet : arsimore, fletorare, dijtunore, letrare e politike. Nuk duhet harruem kurr se në çdo ndërmarrje Fishta âsht Shqiptár e vetëm Shqiptár, asish qi pá Shqipní në fundin e zemrës së vet, nuk gjêjnë lumtuní në jetë, sido qofshin rrethanat e jashtme, të mira ase të liga, t' idhta ase t' ambla, të lavdishme ase kundërshtare. Atdhetarvet shqipiarë në kohën mâ të gjatën e jetës së vet u kishte mbetë varun mbí krye, porsi shpata e Damokleut, kujdesi i randë për nji Shqipní të madhe. Kúr vrejmë e të mbajmë para sysh ketë skutë psyhologjike t' atdhetarvet t' onë, na do të kemi në dorë çelsin e veprimit e të shkrimevet të Fishtës. Perjudhat e ndryshme të historís s' onë kombtare, mâ të shumtën e herës qenë të vishtira e t' ashpra, por Fishtën nuk e lëshoi kurr zemra, nuk u lodh kurr, por me synin e vet vezhgues e me shpresë të patrandëshme, hoqi vallen, e

qe gjithmonë i pari ndër të parët. Porsi „*Tirté i Shqipnís*" — si e gjykuen Francezët — u prîni aradhevet arbnore, në daç si qortues e vringllues i pamëshirshëm i vesevet të mbrendshme, në daç si poet i përmallshëm i ndiesívet atdhetare, qi vlojshin në zemrën e tij, në daç si kangatár i ambël i Vallevet të Parrizit, në daç edhe si hyjnizues i flívet të kombit të vet. Shërbimet e tija në fushën shoqnore qenë shum të çmueshme, pse nepërmjet të veprimit të tij horizonti i Shqiptarit nisi të smadhohet, zemra filloi t' i rrifte mâ hovshëm, shpresët e tija të mpîjta muerën rishtas gjallní, e breznija e ré nën udhëheqjen e tij, priti, e nuk priti kot, ditë gjithmonë mâ të mira e mâ të lumnueshme. Në kongrese, në mbledhje, në kuvende, në parlament si deputat në legjislaturën e parë të Shqipnís, në parlament si nënkryetár i tij, ndër përfaqsí të ndryshme, si delegat i Dërgatës shqiptare në Konferencën e Paqit (1919), si përfaqsues në dërgatat e Shqipnís në konferencat ndërballkanike (1930-1931), Fishta i la ndér gjithkund emnit shqiptár. Jo vetëm bota shqiptare e naltoi edhe për së gjalli tue i dhânë titullin „*Poeti Kombtar*", por edhe bota e jashtme, mbassi shijoi e çmoi frytin e pendës së tij, i a njofti vleftën dhe e nderoi me levdata, dekorata e tituj. Klubi „*Gjuha Shqype*" i dhuroi në vj. 1911 dy basreljeva symbolikë të punuem mjeshtrisht, dhe nji kunorë argjandi ; më 1917 qyteti i Beratit i dërgoi nji pendë ari, për kujtim të veprimit të tij letrár e politik ; Perandorija otomane i dha dekoratën *Mearif kl. II* (1912) ; Mbreti i Austro-Hungaris e dekoroi me *Ritterkreuz* (1912) ; Papa Piu XI e nderoi me *Medaljen e Meritimit* (1925) ; Parija e përgjithëshme e Urdhnit françeskan me titullin „*Lector Jubilatus*" (1929) ; Greqija me dekoratën *Phoenix* (1931) dhe në vjetin 1939 Qeverija Fashiste Italjane i vûni kunorën e lavdís, tue e bâm mis t' Akademís së vet.

Vdiq në Shkodër me 30 Dhetuer 1940.

b) Veprimi Letrar

Jeta e Fishtës qysh prej rinije e deri në ditën e vdekjes qe nji varg i páprém veprimtarije së dendun letrare. Veprimi i tij në fushën e letravet nisë para vjetit 1900 në të përkohëshmen

Albania, qi ishte kathedra prej së cilës atdhetarët shqiptarë lëshojshin kushtrimin për lirimin e Shqipnís ; në këtê Fishta, përveç artikujvet me frymë kombtare, botoi me shumicë vjersha me frymë popullore, qi mâ vonë u bânë pronë e popullit tue u përcjellun me lahutë, si edhe nji numër të mirë poezísh satyrike [1].

Veprimtarín e vet e vijoi në të përkohëshmen *„Diturija“* të cilën e pat themeluem në Selanik në 1909 Lumo Skendo ; edhe këtu botoi ndonji vjershë satyrike. Bashkëpunoi edhe në të përkohëshme e fletore të tjera, si në *„Dielli“* të Bostonit, në *„Përparimi“*, në *„Grueja Shqyptare“*, në *Zâni i Shna Ndout“*, në *„Rivista d' Albania“* t' Akademís Mbretnore t' Italís, në *„Shkëndija“* të Tiranës, në *„Bota e Re“*, në *„Leka“*, në *„Zâni i Popullit“* e në të tjera si para ashtu edhe mbas shpalljes së pamvarsís së Shqipnís.

Në pikëpamje të prodhimit, dallohet mbi të gjith shkrimtarët t' onë si në sasí ashtu edhe në cilsí. Qe themelues dhe njikohësisht drejtuer fletoresh dhe revistash ; në vjetin 1916 themelói dhe mbajti me nji zotsi të rrallë fletoren politike-letrare *„Posta e Shqypnís“*, e cila doli rregullisht për dy vjetë dy herë në javë e ku ká, përveç shum studimevet gjuhësore me randsí, edhe pothuej se gadi të gjith kryeartikujt. Në krye të çetës së Françeskanvet shqiptarë — thotë Hylli i Dritës — qe përherë At Fishta. Kombi i ynë po zgjohej prej letargjís shekullore të robnís. Nuk ishte mbushë ende vjeti që se Shqipnija ishte shpallë shtet i pamvarshëm kur Fishta sendërtoi mendimin e vet të ngahershëm, d. m. th. themelimin e njij së përkohëshmje, të cilën e quejti *„Hylli i Dritës“*, numri i parë i së cilës doli në Tetuer 1913. Fishta qe drejtuer i saj që nga fillimi deri në ditën e vdekjes. Në çdo numër shofim shkrime të tija si në prozë ashtu në poezi ; artikujt e tij na paraqesin në nji mënyrë mjeshtrore se shka hoqën dhe sa u flijuen burrat shqiptarë për pamvarsín e kombit e prej tyne shifet kjartas gjendja nepër të cilën u

---

1) Fishta ndër shkrimet e veta përdori pseudonyme të ndryshme si b. f. *Mar Pepa*, *Castigat Ridendo*, *Suta*, *Fushk në Dushk*, *Rrushman Sokoli*, *Rrushmani*, *RR. Gegë Toska*, *Criticus*, *P. Gj.* etj.

përshkue jeta e jonë gjatë perjudhavet të ndryshme të Rilindjes s' onë. Ndër artikujt për t' u përmendun âsht studimi i thellë ndër tre numrat e vjetit të parë me titullin „*A janë të zotët Shqyptarët me u mbajtë shtet më vedi*", edhe studimi historik i kryengritjes shqiptare të Malevet të Shkodrës „*Lot Gjakut*", gjithashtu edhe serija e artikujvet „*Nji udhtim në Turki të ré*" e mâ në fund edhe pjesa kronike e vjetit të parë. Në këto shkrime na çfaqen cilsít e njij prozatori të shkelqyeshëm e të njij kritiku të mprehët.

Veprat e Fishtës janë të shumta e të ndryshme dhe për 40 vjetë rresht qe përfaqsuesi mâ i denjë i letërsís shqipe. Në çdo gjini letrare e ka zhvillue m trillin e vet poetik, n' epikë, në lyrikë, në satyrikë e në dramatikë.

1) **Epika.** — Zotsija e tij qendron nalt në gjinín epike, sikurse tregohet në kryeveprën „*Lahuta e Malcís*". Jeta shqiptare, në vehte e thjeshtë, por e mbushun me vetí të rralla zakonesh dhe jetese në mes të njij rrethi ende virgjin ndër ndiesí e parime, ka qênë nji fushë në të cilën syni i poetit dhe mendja e tij ka dijtë të dallojë se çfarë gjâje mâ të shëndoshtë, mâ të zgjedhun e mâ karakteristike ka banori i malevet t' ona. Shqiptari në poemin fishtjan del i gjallë dhe i pikzuem sikurse e ka bâm rryma e vishtirë e kavaljetevet mizore, nepër të cilat ai âsht përshkuem, paraqitet me tërheqsín e paçmueshme po t' atyne cilsive stërgjyshore, qi e kanë dalluem kurdoherë racën t' onë porsi grumbullin mâ typik të gadishullit të Ballkanit. Këndon me nji fuqí epike të lindun, me nji styl të madhnueshëm e të gjallë, me nji gjuhë të rrjedhshme, të pasun e të punueme e me nji natyrsi shembullore fatosat e lirís shqiptare; ngelë i mrekulluem përpara jonevet të natyrës, lëmon me dorë të njomë e me limontí [1]) flokët e artë të Zanavet e t' Orvet të bardha të Shqipnís, dhe plot mallëngjim derdhë lotë mbi fangjet e mjerueme e mbi vorret e harrueme të kreshnikvet të rám për trollin e të parvet. E tanë kjo kreshnikí, kjo njomsí e këto përmallime

---

1) *Limontí-ja:* it. delicatezza (Dukagjin).

përzihen, harmonizohen e dalin nga ndonji herë si ylbér e nga ndonji herë të pikzueme me ngjyra të flakta të njij kuadri herë të gëzueshëm e herë të mjerë, si vetë historija e Shqipnís.

„*Lahuta e Malcís*" nuk hŷn në dhomzën kategorike, gojdhanore qi radhuesit e gjinivet letrare i kanë caktuem epikës, nuk âsht as si „*Iljadha*" e Homerit, as si „*Eneida*" e Virgjilit e tjera epopé të hueja. Asht nji gjâ krejt origjinale, porsi origjinal âsht populli qi ai këndon. Rrugët e poezís janë të panumërta, pse poezija âsht krijesë. Klasikët këndojnë të gjith nji njerí ase nji ngjarje tue e ndërlikuem me shum ngjarje të dyta e në ketë pikëpamje shkërbejnë njêni-tjetrin. Fishta këndon nji perjudhë fatosash, nji epopé historike. Lahuta âsht kryevepra e letersís shqipe, rreth së cilës poeti punoi për mâ se 30 vjetë. Nji radhë tridhetë kangësh të gjata (16.838 vargje), të shkoquna e të lidhuna njîheri, plot hove, plot shpirt lufte, plot burrní, njomsí e limontí qi na rrëmbejnë; vlojnë pushkë, vringllojnë tagana; derdhet gjak e shtrohen kuvende; kreshnikë e kreshnike, zana, drangoj e kulshedra, kacafyten e luftojnë ndërmjet vedit.

Masa e vargjevet âsht tetë-rrokshi i kangvet popullore; âsht rythmi i gjakut të Shqiptarit: i ngutshëm e i padurueshëm. U tha ndo nji herë se kjo masë âsht monotone, por në dorën e hartistit çdo brumë âsht i përkulshëm; auktori — herë tue këputë tetërrokshat për midis, tue i ndám ndër katët-rroksha qi jehojnë njêni me tjetrin, herë tue shpeshtuem të njajtën rimë, herë tue e bâm këtê të plantë, herë cunge, herë tingulli të gjatë e herë tingulli të mesëm, etj. — i a ka dalë të zhdukë çdo monotoní. Kangët e bâme në riní kanë nji hov të pandalueshëm, ndërsa në kangët e mâvonshme, në të njajtën naltësí poetike, na paraqitet mâ tepër si psyholog, pse pëlqen të rëmojë kandet e shpirtit, t' arsyetojë mbi ngjarje dhe të japë mësime.

Fishta ndër shum vende përsëritet në madhsín e veprës së vet: përshkrimet u gjasojnë përshkrimevet, takohen shpesh herë po ato shprehje, ato epitete e ato gjykime. Të gjith auktorvet u ka ngjám kjo punë. Me gjith këtê, ndër kangët e *Lahutës* gjêjmë për çdo vend fytyra të reja, ndiesí të reja e fllad të ri.

Kreshnikët e Lahutës janë po të gjith kreshnikë, të gjith luftojnë *„për mbret e troje të veta“*, por ndryshej âsht Oso Kuka, ndryshej paraqitet Marash Uci, ndryshej Ali Pashë Gucija, ndryshej Tringa, ndryshej Eufrozina e ndryshej Dedë Gjo' Luli etj.

Në pikëpamje gjuhësore, Fishta në *Lahutën* e në të gjitha veprat tjera ka përmbledhë frazeologjín e gjallë të malevet me atë pasuni shprehjesh e thanjesh qi âsht karakteristika e gjuhës së pastër së ruejtun prej ndikesavet të hueja. Ka dijtë të thithë gjithshka ká mâ të bukur goja e popullit, madjè ka kënduem me gojën e tij, por tue qendruem gjithmonë ndër sferat e ndrituna e të kullueta të poezís.

2) **Satyra.** — Krahas me epikën, ndoshta edhe mâ nalt, qendron Fishta në satyrë. Kjo âsht fusha në të cilën shfren natyra e tij therse, tallse e sarkastike. Këtu e zhvillon hartin e vet poetik mâ mirë se kudo, e kjo vetë çfaqet, jo vetëm në veprat e tija thjeshtë satyrike, por edhe në prozë, madje n' epikë e në tjerat gjiní letrare. Mjeshtrija e tij në ketë lamë âsht e rrallë dhe e pa kurrkund shoqe, âsht mâ i pari satyrik i letërsisë s' onë dhe vjershat e tija do të jén themeli i shëndoshtë i kësaj gjinije letrare në gjuhën shqipe.

Prodhimi i tij satyrik përmblidhet në vëllimet *„Anzat e Parnasit“* dhe *„Gomari i Babatasit“*. Me këto dy vepra qellon dhe goditë pa mëshirë padrejtsít e bâme në kurriz të Shqipnís, atdhetarët e rrêjshëm, sidomos ata qi, tue dashtë të shkërbejnë jetesën e Europës moderne, duen të fusin n' atdhé veset e liga dhe prishjen e zakonevet të shenjta arbnore. Fishta, nuk mundet me i duruem n' asnji mënyrë hypokritët dhe të metat shoqnore e politike, qi kishin filluem të lëshojnë rranjë në jetën t' onë shtetnore. Shufra e tij âsht e hollë, por prekë përherë aty ku dhemb e djegë mâ fort. Fishta tregohet nji humorist i hollë e satyrik i mprehët, e kur duket se të përkëdhelë mâ ambël, aty të jep grushtin mâ të fortë, çveshë vesin lakuriq tue e paraqitë në pjesën mâ qesharake të tij. Satyra e tij bâhet mâ e hollë, mâ tallse e mâ zhigatse kur kritikon mendsín e shkurtën t' ashtuquejtunës jetës shoqnore shqiptare. Landa e satyravet të tija

âsht nxjerrë krujtësisht nga jeta e jonë; ngjarjet janë të gjitha të vërteta.

Edhe ndër këto vepra Fishta i a ka marrë popullit e sidomos qytetit të Shkodrës krejt sarkazmin e humorizmin qi e dallon, tue i shtuem atë mrekullí çpikjesh qi mendja krijuese e poetit përfton pa pushim.

3) **Lyrika e dramatika.** — Veprat „*Mrizi i Zanavet*" dhe „*Vallja e Parrizit*" përfshijnë vjershat mâ të mirat lyrike. Zemra e Fishtës âsht shum e ndieshme, nga e cila dikojnë si mjalti lyrikat e tija të pavdekëshme. Vepra e parë âsht votra në të cilën ndizen e flakojnë shkëndijat e ndiesivet mâ të thella t' atdhedashunís, hymnet mâ të përsosunat për kombin, rrufét mâ të tmershmet kundra anmiqvet t' emnit shqiptar, mallkimet mâ të rrebtat kundra atyne qi kërkojnë cungimin e Shqipnís. Në veprën e dytë kemi kangë lyrike me përmbajtje fetare, të shkrueme të gjitha me nji njomsí, bukurí, ambëlsí e mystikë kristjane, fryt i jetës së tij mungare. „Gjuha në çdo varg pasqyron thesarin e saj më të madh, styli kudo merr rrjedhshmeninë e dlirësinë më të plotë, forma poetike kudo bëhet më e harmonishme dhe dufi i zemrës në çdo fjalë çfaqet më i fortë. Zemra e tij bëhet zemra e kombit. Lyrikat e odet rrëmbehen e bëhen prona e të gjith Shqiptarvet" [1]).

Edhe në dramatikë Fishta ka nji prodhim mjaft të madh, por në këtë gjini letrare mâ tepër se dramaciteti zotnon lyrizmi, si shifet veçanisht në poemthat melodramatikë: „*Jerina*", „*Shqyptari i Gjytetnuem*" dhe „*Shqyptarja e Gjytetnueme*", etj.

Përveç melodramatikës, i ka dhuruem theatrit në Shqipni edhe disa komedí të përshtatuna e gadi të thuesh origjinale, si „*Dredhít e Patukut*"; „*I ligu për mend*" etj. ku vrehet prirja e veçantë e tija edhe në ketë degë letrare.

---

1) **Sterjo Spasse**, „*Shkolla Shqiptare*", vj. IV. Nr. 47, fq. 242.

c) Veprat e Fishtës

a) PRODHIMI NË POEZI

I. **Epika.**

1. „*Lahuta e Malcís*" (16.838 vargje).
2. „*Mojs Golemi e Deli Cena*".

II. **Lyrika.**

3. „*Mrizi i Zanavet*" (vjersha atdhetare).
4. „*Vallja e Parrizit*" (vjersha me frymë fetare).

III. **Dramatika.**

5. „*Shqyptari i Gjytetnuem*" (melodram).
6. „*Shqyptarja e Gjytetnueme*" (melodram).
7. „*Barít e Betlemit*" (melodram në trí akte).
8. „*Françesku i Asizit*" (melodram në trí akte).
9. „*Luigj Gonzaga*" (melodram në trí akte).
10. „*Juda Makabé*" (tragjedí).
11. „*Ifigjenija n' Aullí*" (tragjedí).
12. „*Jerina, ase Mbretnesha e lulevet*" (poem melodramatik).
13. „*Të kthyemt e Uliksit n' Itakë*" (pjesë e vogël theatrore).

IV. **Satyra.**

14. „*Anzat e Parnasit*" (satyra atdhetare-shoqnore).
15. „*Gomari i Babatasit*" (poem dramatik-satyrik)

V. **Agjografí.**

16. „*Shna Ndou i Padues*" (poemth).

VI. **Përkthime e shkërbime.**

17. „*I ligu për mend*" (komedi në 3 akte, mbas Molière, prozë).
18. „*Dredhít e Patukut*" (komedi në 3 akte, mbas Molière, prozë).
19. „*Shkolla e Muzikës*" (operetë).
20. „*Nji darkë në konvikt*" (operetë).
21. „*Triumfi i virtytevet mbi vese* (melodram i R. Rondina S. J.)
22. „*Vjersha të përshpirtshëm*" (A. Manzoni).
23. „*Iliada e Homerit*" (Libër V).
24. „*Prozodija latine*" (treshe).

b) PRODHIMI NË PROZË

25. „*Komsija e Kleri katolik*".
26. „*Kisha katolike ka trajtue kulturën okcidentale*".
27. „*Rivista e Shtypit*" („Grindje me klerin").
28. „*Letër e hapun Hil Mosit*".

c) TË PABOTUEME

29. „*Në llogor të së vërtetës*": vepër e ndáme në katër pjesë: pj. I. — *Socjologjí*; pj. II. — *Ligjirata*; pj. III. — *Polemikë*; pj. IV. — *Miscelanea* (Dý vëllime prej 700 faqesh).
30. „*Dekolacjoni i Sh'Gjonit*".
31. „*Taralloqja e Ballkanit*".
32. „*Gjashtë net kazanash*".
33. „*Mjek përdhuni*".
34. „*Kufijt e Shqypnís*".
35. „*Psikologjija e Popullit shqyptár*".
36. „*Paralipomenon i Gomarit të Babatasit*".
37. „*Tingllime e kangë të Françesk Petrarkës*".

ç) Nga „Lahuta"

1) KANGË IX

LIDHJA E PRIZRENDIT

Midis krenvet qi patën qênë mbledhun në Prizrend për të mprojtun të drejtat e Shqipnís qe edhe Abdyl Frashëri. Fishta e bân Abdylin të flasë përpara të mbledhunvet edhe i vên në gojë nji fjalim të denjë për tê d. m. th. vjetërsín dhe emnin e lartë qi ká pasë Shqiptari gjatë motevet.

. . . .

Enè breshtet t' Kapitolit
Dal' nuk kisht' e murrtë ulkoja,
Për me i dhânun sisë Romolit,
Mbassi sham' kje për dhé Troja:
E atje larg, po, kah Urali,

---

1) *Breshtë-a*: pyll brejsh; *Kapitoli* = sot quhet *Campidoglio* dhe âsht nji ndër shtatë kodrat e Romës; 2) *ulkojë-a*: femna e ujkut; 4) *Trojë-a*: qytet n'Azí të Vogël, qe rrethuem e djegun prej Grekvet, pse djali i Priamit, Paridi, pat rrëmbyem Helenën, të shoqen e Menelaut të Spartës.

Npër ato breshta të larta,
Sillej Shkjau si shkërbé mali,
Tue kërkue për molla t' tharta,
Kúr m' ko vise të Balkanit
Të Par't t' on', Pelazgt e motit
Gjân e gjall' kullotshin planit,
Qét i ngitshin n' fush' të Zotit.
Kishin frone e ligj' të mbara
E gjat' shtegut t' gjytetnimit
Ishin shtŷ ata larg përpara
Q'me prendver' të rruzullimit.
Prej kah fíll zên rriba e Verit
E m' Vezuv t'veshun n'gjineshtra :
Fis mâ t' vjetër kund nuk ká
Se âsht ky fisi n' zâ i Shqyptarit,
Në mes t' cillit pun't e mdhá
Për Europ' zûn' t' ênden s' parit.
Po, m' kto male e karpa t' ona,
S' parit Zeusi njerzt i rysi,
E me augure te Dodona
Egërsín ai u a përmbysi.
Ktu edhe s' parit Orë e Zâna
Nisën valle me vallzue,
E npër vrrîje e fusha t' gjâna
Zû Pegazi me lodrue.
Këtu Leka mati hapin
Me i dal' botës n' fund e n' krý,
Edhe n' Hind e çpori vrapin
Rrufén n' dor', vetimën n' sý :
Si edhe Pirri, qi mbreť pallën
E dal' detin si duhí
Shi nën Romë e shtroi hamallën

7) *shkërbé-ja* : bishë, shtasë e egër ; 8) *të tharta :* të tharbta ; 11) *plan-i* : shesh, fushë ; 17) *rribë-a* : stuhi, erë ; 23) *karpë-a :* shkrep, shkamb ; 24) *me rysë* : me zbutë, me vûm në rregull, me mbushun mendjen ; 33) *e çpori* : e shpuri, e çoi.

Të tan' n' krena Romak'sh t' rí.
Kudo rrâni turr Shqyptari
Mirë ai lidh' me besë e fé
Atje lufta mori zhari
Atje gjaku rrmei npër dhé ;
E as s' u gjet kund mal a rrmore,
Qi atij hovin me i ndalun
I rá zhyt ai val's mizore
Me arm' n'dor' npër flak' ká dalun,
Gal, Romak', po, dikur motit
Kjén përshkue npër tok' shqyptare,
Si edhe fiset e Ostrogotit
Me ata Slavt, kta dalshin fare !
Por Shqyptari s' e përkuli
I gjall' qafën nën zgjedh' t' huej:
E lshoi tokën, në mal duli,
Por të dheta s' i lau kúj.
Porsi njai tallazi i detit
Qi dynd' mal e bardh prej shkume
Dekë e mnerë tue lân' mbas vetit,
Vjen e thehet n' kep t'ndo 'i gume,
Njikshtu forca e cilldo anmiku,
Qi desht dam t' na i sjell' liris,
Erdh e u thye n' parzme çeliku
T' bijve t' maleve t' Shqypnís.
Pat kujtue Sulltan Murati
Se Shqyptar't i ká lshue zemra,
Se prandej po u rrin ai gati
E rob t' zân' po i shtron nën themra;
Edhe dynd' nji ushtrí kreshnike,
Të tan' djelm t'regjun ndër gjaqe :
Bota mbar' heshtet prej frike ;
Kján Europa, lott për faqe.

---

37) *hamallë-a* : ara me kashtë mbas të korrunit ; 43) *rrmore-ja* : rrëpinë, tërmale e vrashtë ; 53) *duli* : duel, doli ; 58) *gumë-a* : shkrep në dét.

Por n' ket punë u gjet gabue :
Skandërbegu 'i rrfé prej qiellit
Pallën xír atje në Krue :
Se ç' vetue ká n' rreze t' diellit !
E si ulâ tue buluritun,
Shqyptarís i a lshon kushtrimin,
Qi shk' â burr', në luft' me zbritun
Turkut m' arm' m' i a shtyp' guximin.
Trup në kambë i a bân Shqypnija,
Mir' ndër armë edhe shtërngohet
E si breshni e si duhija
Fulikare mbí Turk lshohet.
N' at turr t' tyne trândet toka,
Tymi çohet der' mbi rê,
Bumbullojn' male edhe boka;
Rrëmen gjaku shtojt kurrnê.
Shtrî n' fush' t' Dibrës Jeniçeri
E, si kau nën thik' t' kanarit,
Tu'u përpjek' për tokë i mjeri,
Ka' e ndrydh' m'fyt kamba e Shqyptarit,
Ai e shef, sado qi vonë,
Se me dhun' Shqypnija s' shklitet
E' se rrêjnë ata qi thonë,
Se p'r' Atdhé Shqyptari s' vritet.
. . . .

82) *fulikare* : hovshëm, turrshëm, me vrull.
85) *bokë-a* : kodër, bregore.
86) *shtojt* : shtojit, fushës ; *kurrnê* (adv.) : si rrjedhë uji me shkumë, rrëkajë.
88) *kanár-i* : mishtár (kasap).

2) KANGË XXVI

KOHA E RE

Poeti, tue u gjetun në Monastirin e Lezhes, në pranverë, frymzohet nga bukurija e natyrës, i sillet Zanës për t' i shtîm në zemër ndiesí të reja e për t' i kujtuem ngjarje tjera, të cilat don t' i këndojë në Lahutë. Përshkrimi âsht idylik, ku frŷn nji fllad i ambël njomsije, ku del në shesh shpirti lyrik i Fishtës. Duket sikúr poeti të két harruem për nji ças kreshnikët e vet, zhurmën e luftës, gjakun e padrejtsít europjane qi jehojnë ndër telat e Lahutës; na shpjen e na êndë nepër lule, gurgullime e fllade; na bân me ndiem kangë bylbylash e trille Zanash, tue na kënaqun me freskín pranverore të fushavet e të livadhevet.

Hej, moj Zan', tý t' kjosha true,
Si s' po t' bje ndër mend për mue,
Pun' të hershme me m' kumtue;
Kangë e valle me m' fillue;
Por më rrin tue fluturue
Moll' më mollë e ftue më ftue
Me ato shoqe tue këndue,
Me ato shoqe tue vallzue,
Tue vallzue moj tue lodrue
Npër ledina e npër rudina,
Np'r ata bıej, aha e çetina,
Ku bân çerdhen gjeraçina,
Bulon molla e lulzon thâna
E prîjn' valle Orë e Zâna
Nepër rreze qi lshon hâna.
Ardhun shtatit si „breshana"
Rreze diellit dora e llana,
Ftyra shtrue n' flet' drandofilit,

---

3) *Me kumtue*: me lajmue; 10) *rudinë-a*: fushore, bregore; 11) *çetinë-a* nji farë pishe s' egër; 15) *Nepër rreze qi lshon hana*: varg qi të kujton Horatin: *imminente luna* (Carm. Lib. I Kangë IV).

Kamba mat' për gjeth të lilit,
Shartue zâni m' zâ t' bylbylit,
Dishka borë e dishka brymë
Si njai hylli me fërfilimë :
Mori sumblla sumbullore,
Mori dardha dimënore,
Si t' shkoi moti kangë e valle,
Kangë e valle e zanamare :
Tash mbas flutrash nepër zalle,
Tash mbas lulesh npër livadhe,
Her' ndiq sutat nepër curra,
Zhytu e mbytu nepër gurra,
Ngallit shoqet n' shtiqe t' vshtira :
Si, përzet ! tý t' raftë e mira !
T' raftë e mira si t' ká rá
Bjeshkë e vrrî qi m' ké shkëlqá !
  A din shka, moj gërxhelí,
Mori rrezja npër frangí :
Se mue kripit m' i rá bora,
Se kah m' lên âsht kamba e dora,
Se edhe as von', tham, s'ká me shkue
N' jet' përtej un pá u kalue,
Prej kah s'lân' kend me u kthye dalë...
Prá ndigjoma ktu nji fjalë :
Lêni sot, moj Shtozovallet,
Lêni flutrat t' marrin zallet,
Lêni sutat t' marrin malet :
Shporru vjollcash edhe lilash,
Shporru gurrash e currilash :
Se, përzet, kshtu, moj petritë,

---

23) *Mori sumblla sumbullore*: mori sumbulla rrumbullake, njimend si sumbull : shprehje për të treguem bukurí, si takohet shpesh ndër kangë popullore ; 31) *me ngallitë*: me ngacmue, me nzitë, me gërgá ; 35) *gërxhelí*: sŷ-bukur ; 36) *frangí*: dritore e vogël, sidomos për qindresë me armë ; 37) *krip-i*: flok ; 41) *Prej kah' s'lân' kend me u kthye dalë*: Illuc unde negant redire quemquam (Katuli Kangë III.)

Tue m' u lá, tue m' u flladitë,
Her' npër hanë e her' npër dritë,
Drue po m' ngrihesh akull-ó
Drue po fik' mue e vedin-ó ;
Edhe Ishou prej Dukagjinit,
Kû m' a shkon të cemt't e dimnit
Nepër biga e zgavrra blinit,
E flutrim nepër ajrí,
Si njai hylli qi shkëndí
Shkrep' prej mbramjet nepër etër,
Behma ktu n' ket *Lissus* t' vjetër,
Ku, larg zhurmet e poteret,
Dola edh' un n' ket buz' prendveret,
Për me kndue n' Lahut' t' Malcís,
Se si u ênd fati i Shqypnís,
Kúr pshtoi kthetravet t' Shkjenís
E duel zgjedhet të Turkís :
Perendija si e kisht' shkrue :
E zoj' m' vedi edhe u ndërtue,
Mbas sá gjakut qi pat dkue.

. . . .

Se edhe as ktu s'ké me u mërzitë :
Me u mërzit' jo cok nuk ké,
Ke në fllad t' ksaj stine s' ré,
N' jet' natyra tue shpërthý,
Këtu gjên shka t' kande tý :
Vezullime e xhixhillime,
Gurgullime edhe blerime,
Me lugina e me kodrina,
Me ledina e me rudina,
Hije, kroje edhe currila,
Dejka, mjellme e m' shteg kojrila,
Vjollca, lila e karajfila,

---

54) *të cem't* : të ftofët, acarim ; 55) *bigë-a* : vrimë, shpellë ; 68) *me dkue* : me dikue, me derdhë ; 70) *cok* : tosk. *dot* ; 79) *dejkë-a* : dallëndyshe mali ; *mjellme-ja* : nosit-i, pelikan ; *kojrilë-a* : it. *gru*.

Drandofille në bubuqe
Flutra t' larme e mollakuqe :
Kndo bylbylat npër filiza,
Këce dhizit nepër driza
Tue blegrue kingjat npër mriza :
End' hardhija n' qeperiza,
Lulzon bjeshka e zerdelija,
Me u shêj' matet n' gemb qershija ;
Bleron bunga e bleron vidhi
Shatorr flku kokrrat lidhi ;
Njethet plepi bregut t' Drinit
Rahá t' mirë ep lulja e blinit,
Kërset fyell e zanamare,
Ushtojn' hijes kang' shqyptare :
Qiella kaltër, toka blerë,
Njeti dimën, ktu prendverë :
Njimend stin' për Orë e Zana,
Me prî vallet, tue ndrit' hana,
Mal e m' mal, rudin' m' rudinë,
Jo qi ktu në ket' krahinë
Ku npër molla gembe-holla,
Ku npër male e mriza hale,
E npër zalle e npër hamalle
Shum po i kisht' do Shtozovalle
Shoqe t' ua, qi po kndojshin :
Qi po kndojshin e lodrojshin,
Larg e larg m' i u ndie jehona,
Bâne bén si kah Valbona,
Se ky vend, q' se mbahet mend,
Po kisht' kênun nji dërvend :
Nji log zanash m' nám e n' zâ,
Ku vigâ e katallâ,

82) *mollakuqe-ja :* nji farë kandrre me flatra të kuqe e njolla të zeza ; 88) *me u shêjë* : thuhet për pemët kúr fillojnë të piqen ; 108) *Valbonë-a* : emën mali dhe lumi në Dukagjin ; 110) *dërvend-i* : vend, rrugë e rrahun.

RISHT

Edhe n' koh' para se Iliri
Vend ktu zû e Arbnori i biri :
Na i'n ndesh', na i'n shkëlveshë,
Dikúr heret m'dhamb' tu' u shkye,
Mâ von' s' largu tuj u msye,
Kush me zhgjetë, kush me baetë,
Njani m' mzdrak, tjetri m'çomak,
E me lata e me supata,
Me tagana e pushk' të gjata ;
Edhe rán shakull për dhé,
Kush për Atme e kush për Fé,
Njani cub, tjetri dishmuer,
Kush gjaksuer, kush simahuer.
. . . .

(„*Lahuta*“ fq. 436-440).

d) Nga „Anzat e Parnasit“

1) NAKDOMONICIPEDIJA

Pjesa e dytë

Nakdomonicipedija *âsht anagrami i D. Ndoc Nikaj.* Tartufi *âsht nji ndër kryeveprat e komedís franceze, shkruem nga Moliére (1667). Tartufi protagonist âsht nji hypokrit; këtu Fishta na paraqet nji typ Tartufi shqiptár, i cili nuk ká asnji ideal dhe në veprim s' e ndalon asnji pengesë morale, por jipet mbas interesës, tue mohuem edhe ndiesít mâ të bukurat e natyrës, edhe vetë besimin.*

Me t' pvet' kush se ç' ishte jeta,
Mik e fis thuej ktu âsht kuleta !

Fjalë e vjetër.

1 Tartufi plak, krye-tul e bark-sandall,
Nji ftyr'-fudull, sy-xhixh' si gjeraçina,
Dhelpën për vedi e ndryshej krejt batall ;
4 Qi pa shum mund e dije, me dredhina,
Porsi hardall i gjat' mbí lule tjera,
Tue kên' vet' hîth, u rrit mbí shok' stërvina:

---

115) *i'n*: shkurtim për *ishin*; *me shkëlveshë*: me dërmue, dërmishë, 118) *baetë-a*: hobé, sabe, bêhë-a it. *fionda*; 119) *mzdrak*: mëzdrak, shtîzë; ushtë; 122) *shakull*: (adv.) i rrëxuem; 125) *simahuer-ori*: ndihmuesi i vrasësit. d) — 2) *Ftyr'-fudull*: ftyrë e ndyet, e poshtër; 6) *stërvinë-a*: coftinë, qelbsinë.

7 T' cillit, kúr vodh, i u duk e vogël dera,
E kúr n' ket' jetë atij i a levërdisi
Krishtin si Juda e shiti disa hera,
10 Pa pas' nevoj' mandej m' u vjerr' te lisi :
Tu dasht' limuet m' e shkue mbí shekull jetën
Kto kshille t' bukra rresht e resht ujdisi,
13 T' cillat me Kempis njit' mbas dek's i a gjetën :

---

1 O i biri i Adamit
A do me gzue
Sa t' jésh mbí shekull
Ti tue jetue?

•

2 Ti ké me mbajtun
Gjithmon' ket rregull :
Erzin e shpirtin
Do t' losish shrregull.

•

3 Do t' shesish vllazënt,
Do t' mohojsh fisin,
Sa her' qi n' shekull
T' a levërdisin.

•

4 Gjithmon' përkulu
Kah t' bjen mâ mirë :
Përse t' a marrish
Vehten me t' vshtirë?

•

5 Prandej ti rueju
Se thue t' vërtetën,
N' daç t' xét m' e pasun
Gjithmon' kuletën.

•

6 Mundou me u dukun
Gjithmon' shka s' jé :
Mâ mir' se duka
S' â gjâ m' ket dhé ;

•

7 T' nandhetenandat
Ti n' terr n' daç bâni,
Por para shekllit
Mos t' dale zâni.

•

8 Prandej kurr qafën
Mos e drejto,
Gjithmon' gërmuqas
Pak gjâ ti shko :

•

---

9) *Juda* : nji ndër 12 Apostujt e Krishtit, i cili për 30 pare argjanti u a shiti Mësuesin e vet Çifutënvet. Kúr pau se Krishtin e kryqzuen, prej dishprimi vari vehten ; 13) *Kempis* : âsht auktori i njij libri me titull „*De imitatione Christi*“ qi përmban këshille fetare. Asht nji libër asketik ndër mâ të randsishmit. Asht përkthyem shqip prej *A. Tomë Marcozzi* francescan (Romë, 1881).

str. 2 v. 4 *shrregull-a* : shilarth.

9 Pse kshtu i përvujtun
Ti ké me u dukun,
E t' mdhejt nën sjetull
Tý kan me t' strukun.

10 Kurr sŷ për sŷ
Mos kqyr ti njerin,
Pse ndryshe t' zemrës
T' a kndojn' tefterin.

11 Kurr mos bân llafe
Kúr t' jésh n' shoqní :
Mâ e zezë âsht llafja
Se nji turpní.

12 Mâ e zez', po, âsht llafja
Qi âsht thân' pá sherr,
Se nji turpní
E kryeme n' terr.

13 Hodum do t' dukesh
Përpara shekllit,
Sepse ti mshehtas
T' bâjsh pun't e mrekllit.

14 Kqyr se t' rrên mendja
Me thân' ndo'i fjalë,
Qi t' përkas' fisin
Prej kah ké dalë.

15 Kush don me shkue
Limuet mbí tokë
Ai s' do t' két vllazën
As fis, as shokë.

16 Me t' pvet' ndokushi
Se ç' fisit jé,
Thuej, fis e atme
Na s' kem' mbí dhé...

17 N' daç p'her' me t' shkue
Kunglli mbí új,
Gjithmon' do t' flasish
Ti n' gjuh' të húj.

18 Si shtup' ti mrrudhu
Përpara t' mdhejve,
Dridhu si qêni
Nën cirka t' hejve.

19 T' i u rrijsh përpara
Me turî dashit,
N' t' u kand't tý shkopi
I koçobashit...

20 Sá her' t' i ndeshish
Bân me u puth' kamben :
Prrallave t' tyne
Përgjegju *Amen !*

21 Me lavd tymiti
Kryq e tërthuer,
Pse tash t' qet tymi
T' pjekmen dikuer...

22 Mundou sá t' mundesh
M' e hup' ti vehten,
N' daç t' xét m' e pasun
Gjithmon' kuleten.

---

str. 9 v. 4 *me strukë*: me mshefë nën...
str. 13 v. 1 *hodum*: njerí në pá mundsí krijimi (impotent).

23 Prandej mos t' lodhesh
Me u zbé ndër kndime
Përse tý dija
T' përtrîn ankime.

24 Mjaft âsht për tý
Qi t' dijsh me kndue,
Edhe ndo 'i letër
Si do m' e shkrue;

25 Pse për mâ tepër
Nuk âsht nevoja:
Mâ fort se mendja
Do t' lodhet goja...

26 Ku duert me i njomun
Ti munde t' dyja,
Ani se t' rrije
Mbas shpin's arsy'ja.

27 Për Zot e mbretën
Mos bân shum fjalë
Pse, m' beso mue,
Mir' ká me t' dalë.

28 Hyut ndezja qirin,
O i biri i Adamit,
Ndezja edhe djallit
Nji tjetër vjamit...

(*„Anzat e Parnasit"* fq. 12-16)

2) BUJARI

Pjesa e dytë

TATA

Në ketë satyrë na paraqitet me ngjyra të gjalla fotografija e njij nxansi shqiptár qi ká shkuem përjashta kinse për të kryem mësimet. Ky, në vend qi të thithë kulturën e shëndoshtë dhe pjesën morale të kombevet, pranë të cilavet studjoi, ká marrë vetëm pjesën e dobët e për mâ tepër, tue përbuzë çdo gjâ shqiptare, si ide të mbrapametun, kthen në vend të vet me nji kál krení, i përlyem me smundje, i mbushun me prralla romanash e don me shitë dije e qytetní, të cilat s' i kanë lânë asnji gjurmë.

1 E njitne djalin n' shkollë
Kinse me xân' për letër;
Por besa dukej hollë
Se ai kisht' lé për tjetër:
Pse mendt i kishte djerrr,
Pse isht' mbrend' si qêni m' qerr.

---

str. 1 v. 1. *me njitë në shkollë*: me shkrue, me regjistrue; v. 2 *me xân' për letër*: shprehje popullore për: *me nxânë shkollë*; v. 6 *si qêni m' qerr* frazë popullore për: *ngusht e keq.*

2 Habitun krejt n' dhé t' huej,
Porsi huti ndër sorra,
Isht' shkandulli i gjithkúj,
Kúr n' bark s' i kriste zorra...
Paj shpesh bytyka e shkretë
S' pëlqete me kuletë.
3 Përse paret i ati
Gjithmonë i a çote mengut,
T' cillat mandej krahthati
Ky i epte mbas ahengut —
M' ndo 'i *ballo* a m' ndo 'i theatër
Ja mbas ndo 'i punës tjatër...
4 Ku mandej ky muer
Nji lngat' të fllig't, mizore
E cilla e la tërthuer
Për disá muej n' smutore,
E i shkuen do pare t' thata
Dersa i kaloi lingata.
5 Kulim e gjithmon' fmí,
Kah trût i ngath't e shterbë,
I dekun n' shpírt, fatzí,
Porsi nji pulë e verbë,
Npër romanxa e gazeta
Përpushte mendt e veta.
6 Me kso prrallash barsue,
Oh ! sá e sá her' qyqari,
Ndêi n' tryes' kinse me shkrue
Mbí kob qi hjek Shqyptari,
Mbí terr ku flên Shqypnija,
Mbí t' mir't qi sjell' lirija...
7 Por kurr, hae dreq! dy viza
Përmbí kto pun' s' ujdisi ;
Pse, mendeleht' si miza,

---

str. 2 v. 5 *Bytykë-a* : bark.
str. 5 v. 1 *Kulim* : rrugaç ; v. 2 *i shterbë* : i shterpët.

BKSH

Sá her' me shkrue ky nisi,
Kalote prej Shqypnijet
M' nji letër ashikijet.

8 Tu' u rrit' — tu' u çoroditë,
Krenár e zemër lepër,
Ken dijen n' pah me qitë,
(Majmun n' setcillën vepër),
Mohoi ky Hyj'n e qiell'e,
La kishë e çarti mnjille.

9 Mbas disá ditsh, krahthati,
U çue e kthei te shpija,
E jo pse isht' bâmun gati
Kah puna e kah urtija,
Por përse i ati t' holla
S' i dha mâ ktij për shkolla.

10 Qit tash pushk', moj Shqyptarí,
Ke sod n' gjí po t' kthen kjo lule!
Si po t' kthen, as vet' s' po e dí...
Pat shkue ark', po kthen baule;
Ja se shqyp: pat vojtun n' Domën
E po kthen tu' t' prû n' gjí kromën.

11 Po t' hîmit n' Shkodër
Goditë e lmue,
Për bir' t' kamishit
Si t' isht' përshkue;

12 Me qaf' t' shtangueme
Për gryk' t' koletit,
Si qaf' breshkanit
Qi etshon prej t' xetit,

13 Si t' isht' Katoni
Kshtu xû aso here
Me derdhun dije
Kjo llogobere:

---

str. 8 v. 3 *Ken :* kinsè, kense.

str. 10 v. 4 *baule-ja :* arkë e vogël; v. 5 *Domën :* emën katundi afër Shkodre; v. 6 *kromë-a :* zgjebë.

str. 13 v. 4 *llogobere-ja :* ênë e madhe dhe e pá trajtë.

14 „Ehu! tha, na t' shuemit,
Se posht' kem' rá,
Se me lot gjakut
Jem' bâ me u kjá!

15 Shka kjoft' për né,
Po u pves un, jeta,
Kúr mbas Europet
Jem sá qindvjeta?

16 Paj, s' kém theatra,
Nuk kém *kasina*,
Kafe-shantanta
As *ballerina*:

17 Nuk kém *ferrata*
Nuk kém *vaporre*,
Jem' n' terr tu' ndêjun
Si t' deknit n' vorre.

18 Po, tepër mbrapa
Ka mbet' Shqypnija,
E fajn' mue m' duket,
Ká meshtarija.

19 Pse, sá Kshtênimin
Rrijn' tu' e frigue,
Me buba! buba!
Me dreq t' mallkue:

20 Me dokrra tjera
T' asaj koh's s' moçme,
Batall qi i qiti
Krejt dija e soçme,

21 Me pas' me i folun
N' kish' pun' lirijet,
Me i qit' mendime
Autonomijet;

22 Me pas' për t' dhânun
Për shkoll' shqyptare
Për qela e kisha
Sá tresin pare,

23 Oh, po Shqypnija
E ngratë at-hera
S' kishte për t' hjekun
Shkaf hjek e mjera!...

---

str. 22 v. 3 *Qelë-a*: shtëpija e priftit.

BKSH

24 Por Meshtarija
Duen para t' thata,
Duen makerona,
Bibâj e pata...
25 Prandej kërcuna,
Mori Shqypní,
Asht ndêjun n' pluhën
E â veshun zí".

26 E njiksosh, e tjera e tjera,
Me nji dije t' nji kokotit,
Xû me fol' ky djal' m' at-hera,
Plak' prej vesit para motit.
27 Ken për dije n' shok' m' u dá
Rrug's e mbate kryet përpjetë,
Porsi kál qi mban kȓyet m'trá,
Sân' përpara kúr mos t' két.
28 E kúr ndeshte m' ndo 'i Meshtár,
Jo veç Krishtin s' e levdote,
Por, ngërthye vetllat kulár,
As me sŷ nuk e shikjote.
29 Shqymit berr n' doktrin' të kshtênë,
Me romanza e me gazeta
Dote Unjillin m' e qit' n' rrênë,
Veç për shkas t' vesevet t' veta.
30 Oh, po, po ; për vese t' kqija
Nuk i a Ishote rrugën kúj :
Kto pa'n kên' filozofija
Qi pat xânun n' shkoll' të húj.
31 Pa rá pupca nepër ara
E der von' si kisht' prendue,
M' kamxhik dreqi e vête para
Për t' gjat' Shkodrës tu' e lodrue
32 Pse me mend qyqari u djerrte
Se çdo vajzë a nuse e ré,
Frym' për tê veç ajo merrte,
Se për tê veç kishte lé.
33 Prandej, thá si Prendja e Madhe,
Endej rrug's ky karabush,
N' Maj si êndet npër livadhe
Vesh-dypllambshi n' Barbullush.

str. 29 v. 1 *Shqymit* (adv.): krejt.
str. 31 v. 1 *Pupëc-a* : pupë-a, nji farë zogu vere.

BIST

34 Njiqind pun' p'r 'i dit' fillote,
N' mend i mbate njiqind tjera:
Por, asnji, hae dreq! s'mbarote
Përse mendt i kisht' si era.
35 Edhe dote ky stërvina,
Fatziu i vedit edhe i shpís,
Me c a s i n a — e b a l l e r i n a
Me i sjell' t' mbarën Shqyptarís!...
36 Por pse i ati kishte pare,
E pse ai dite 'i gjuh' të húj,
Tungjatjetat n' tok' shqyptare
I rigojshin prej gjithkúj.

„(*Anzat e Parrasit*" fq. 82-88).

dh) Nga „Gomari i Babatasit"

PROLOG

Në vjetin 1922, Ministrija e Arsimit merr masat dhe ndërton nji Muzé në Tiranë dhe thrret arheologun e përmendun Dr. Karl Patsch-in për t' a organizuem. Mbas disa kohe ngarkohet me detyrën e drejtorit të këtij instituti „Visk Babatasi", i cili gomarin e vet e lidhte për dritore të Muzeut. Fishta, në ketë kohë deputat, argtohej shpesh në bashkëfjalim me Babatasin.

Në ket poem (me pseudonymin „Gegë Toska") poeti na paraqet në tri pjesë gjendjen kaotike të jetës shtetnore t' asaj kohe. Mbas pak, Babatasi, i pushuem nga detyra, del t' a shesë gomarin, por për mrekullí — simbas poetit — gomari shëndrrohet në njerí: në S. S. korrespondent i fletores „Vllaznija", qi, me nji dityramb kishte pasë vûm në tallje grupin Parlamentar t' Opozitës.

Si ndër të gjitha veprat ashtu edhe në këtê shifet nji pasuní e madhe fjalësh, nji fuqí shprehjesh e nji gjallní styli.

Prá ktu 'i herë e pik' mâ s'parit
Po i diftoj rodit t' Shqyptarit
Se un ktu s'kndoj burrnín e t'Parit,
As trimnít e ndo 'i luftarit,
Veç nji gaç, nji zog gomarit,

---

str. 33 v. 1 *Prendja e Madhe*: e Premtja e Zezë, në të cilën të krishtenët agjinojnë; v. 4. *Barbullush*: katund afër Shkodre i përmendun për gomarë.
str. 36 v. 4 *Me rigue*: me rrjedhë pak nga pak.
dh) — 5) *Gaç-i*: visk, zog gomari.

Qi, qyqari, për send tjetër
— N' dashtë i rí t' jét', n' dashtë i vjetër —
S' duhet gjâ, veç se me bartë
E me ngran' — t' thuesh, si Shqyptartë...
M' thot', por, mendja se ndokuj
Ká m' i u duk', se un mifi n' uj
Me ket' kangë, e se mâ gjasë
Sod për mue do t' kishte pasë,
Ndo 'i send tjetër po t' kish zgjedhë
Tort' me vjersha ktu me dredhë.
Po, por shka, se ata e dijn' vetë,
Qi ká cof' mikrobi i shkretë
I burrnís e i trimnís,
E qi sod në Shqyptarí,
Besà, ká nji t' madhe zí
Jo aq për bukë e miredí,
Sa për burra — burra t' dheut —
Qi për komb e ndér t' Atdheut
Me jetue t' dijnë, e me dekë.
Jo, po, âsht kot, besà, me u rrekë,
Se po gjên' fatos ndër né,
Se po gjên' burra n' ket dhé —
Burra fjalet e atdhetarë :
Kta veç, Zot ! kjoshin për farë ;
Se, për tjetër, mbyti n' uj :
Gjâ — ha i keq — : s' i duhen kuj.
E vërtet' qi nj' a disá
Ndër né flasin fjal' të mdhá,
E na mbahen se ata kjén
Qi shpëtue na kan Atdhén :
Sado qi, kúr ishte puna
Me u shpëtue Shqypní kërcuna
E për të n' luft' me qindrue,
Ata rrijshin tue guksue
Npër Stambollë e np'r Anadoll

---

15) *me dredhë tortë :* me e bâ tërkuzë, me e zgjatë tepër ; 21) *miredí :* begatí, pasuní, mirqênje.

A se villshin kund m' ndo 'i stjoll
T' ndo'i hotelit npër Europë
A l k o o l ' n, me t' cillin ngopë
E ki'n barkun si bagtija,
Dërsá n' gjak lahej Shqypnija...
Por, kujtoj, s' ká kund nevojë
Qi un t' i zâ kta ndopak n' gojë ;
Pse për ta „D i e l l i" i Bostonit
Nji epopé ka shkrue tash s' vonit,
Nji epopé me kaq do krypë
Qi mâ mir' s' ké aspak pse e lypë.
Prandej mue nuk m' jitte tjetër,
Veç me kndue ndo'i fatos t' vjetër :
Ndo'i Bërdyl a ndo'i Kastrjot.
Po, por shka, se sot me sot
Edhe ktyne u ká dal' fryma,
E si t' ishin do gjygyma
Të pa fund, jan' lân' m' njan'n anë
E askush n' goj' mâ s' do me i zanë,
Kúj për ta ndër mend s' i bjen.
— Der tash von', qe, fjala vjen,
Posta e jon' pat përdorue
Nji lloj pullash, m' t' cillat shkrue
Ishte ftyra e Skandërbeut,
Nami e ndera e parë e Atdheut.
Tash, kto pulla mbí sergjí
Na i kan hjedh' nji pal' zotní,
Qi ktu marr' kan Postën n' dorë,
Kin për organizatorë,
E t' kan qit' do tjera pulla
Me kambë urash e me kulla
E me plepa e rrema shkjope
T' gjâna e t' gjata si gjuh' lope. —

---

41) *stjoll-i* : vend ku lahen ênet ; 45) *dërsá* : ndërsa, kurse ; 66) *sergjí-ja* : sergjen, lëpîzë.

Ani prá Shqyptar't e sotit
S' çájn' fort kryet për pun' t' Kastrjotit,
As për njat trimnín e t' Parit,
Ke jan' dhân' mbas rrogash arit.
Prandej thash un, se për s' mbarit
Do t' tinglloj' për vesh' t' Shqyptarit
Nji poem mbí 'i zog gomarit.
Edhe kshtu, si fola s' parit,
Vet' me vedi kam mendue,
— Mbassi ngeshim paç' qillue —
Mbí 'i gomár nji kang' me shkrue,
Her' tue qesh' her' tue vajtue,
Si mbas rregllave t' poezís,
E nevojve t' Shqyptarís.
Eja, Zan', prá, prej Parnasit,
E kaluer ti m' shpin' t' Pegasit,
Mendes s' ême shkundja lbozën,
E m' difto metamorfozën
E njatij gomarit t' rí,
Qi nja' i vlershmi zotëní
Babatasi bleu sivjet
Në Tiran', n' at kryeqytet,
Ku Ministra e Deputetën
— Ktyne Zoti i a u rrit't jetën ! —
Qesin xhixha atdhedashtnije
Për lulzim të ksaj Shqypnije
E për... kamb' t' ndo'j sandalije
Sado qi, mâ e shumta sish,
— Si thân' m' ká mue nji dervish —
Der dje kjén... nuk dij se shkah...
Kush n' *kapic'* kush në *qylah*,
Por qi sod, npër rroga arit,
Na jan' bâ t' gjith frot' Shqyptarit,
Edhe pshtetun mbí k o l l t u k ë,

---

90) *lbozë-a :* çagjë, thirr ; 100) *sandalí-ja :* karrigë, fron ; 106) *frotë-a :* çetë, grumbull, skotë.

Kalamuq e si terrçukë,
Fâ mir' barkun me *mastikë*,
Pa logjik' — pá gramatikë,
Na pshtŷjn' dije e politikë ;
E me *gisht* ngordhun përpjetë,
I pijn' gjakun kombit t' shkretë
Jo me hing'z por me s a h a n a.
Veç se shka, mori lum Zana,
Kah të dirgjesh m' shpin' t' Pegasit,
Zíre 'i vishkull n' pýll t' Parnasit —
Vishkull t' hollë e t' gjat' zaranet ;
Pse ksaj her', besà, po m' kandet
Me i a hjekun qaf's dikúj,
Për m' e bâ qi zâ'n t' a shuej,
Se t' jét gjall'. Due t' a marr' vesht,
Se me buej s' kapet nji plesht.

(*„Gomari i Babatasit“* fq. 5-10).

e) Nga „Mrizi i Zanavet“

NJI LULE VJESHTET

Kjo „lule vjeshte“, *qènje së cilës i drejtohet poeti, dallohet ndër mâ të bukurat lyrika të Fishtës ; ku, tue u vajtuem nji njerí shum i përzemërt i tij, shprehen ndiesí të prekëshme dhe idé shum të hapta, qi tregojnë shpirtin lyrik dhe kulturën e gjânë klasike t' auktorit. I duket njeriut si të gjindej pranë njij* „Nerine“ *së zhdukun, njij lulje së thâme.*

N' at rrahe t' dekne mbrenda vorrit t' errshëm
Tash pluhën jé. Ata dy sŷ t' janë errun,
— Ku qiella prirej me sá hana e diellla
Tërthores s' epër m' sharte vrejn' t' njerzimit ! —
T' jan' sosun fjal't e ambla e plot urtí,

108) *kalamuq :* gërmuq, kurrizo ; *tërrçuk* : lëkurë në trajtë thesi, zhabë, shakull, rrëshiq ; 109) *me fâ* : me ngopë ; 112) *me u ngordhë* : me u ngrehë, me u çuem ; 114) *hingëz-a* : lakomicë, pirí, honí ; 117) *vishkull-a* : thupër e gjatë dhe e hollë.

e) — 1) *Rrahe-ja* : (rrah-i) shumës *rrahe* e *rrihna* : copë toke e papunueme ; 2-4) *të janë errun sŷt ndër të cilët pasqyrohej, bridhte (prirej) qielli me të gjith hyjt, qi prej horizontit t' epër vrejnë mbi sharte të njerzimit.*

E ai zâ t' â kputë, i cilli bijte m' zemër
Si kum' lyret t' tinglluesshme, qi prej s' largut
Ndiehet tue rá, kúr dora e prekë e msueme !
Ehu ! po ; „deka, qi baras m' der' t' pellazvet
Trakllon, si m' trin' t' kolibave", ku i vorfni
Me lot' njom' bukën, tý edhe ajo ke dera
T' traklloi, e ti kalove porsi vesa
E nat's kalon, kúr dielli bjen me shndritun
Mbí kobe t' dheut, Sod përmbí vorr t'kan bîjtun
Hîthat e madërgona ! 'I kryq dullijet,
Qi e përshpirtshme nji dor' t' a vû te kryeni,
Ndër to ká hupë, as tjetër send trishtimin
E vorrit nuk t' a zbut' pos' va'it t' trishtueshëm
Të hutit t' nat's ; qi nepër curra t' malit
Dhimbshim në rreze t' han's rrin tue gjimue !...
Njai grumbull gursh, qi m'vorr t'randon përsypri,
Vet' gjaksorit t' pashpírt, qi mbyti njerin,
Lugat i duken, n' hik' kah i bjen nget vorrit,
Edhe t' përqetht' atbotë i shkon npër zemër
  Po, a thue, krejt deka n' asgjâsend t' përpîni
E, pos' se do kocîjsh, edhe 'i grusht pluhën,
Nuk t' la tjetër ? Jo ! N' prehën t' t' Amëshuemit
Pjesa mâ e mira e jotja ká flutrue
Me gzue n' drit' t' qiellvet, ku pushon dishiri
I njerit t' drejt', si drita m' sŷ të kthiellun.
Po, po, se përtej vorrin shpirti i njerit
Gjallon për jet' ! Njeky mendim i ambël
Dekën e zbutë e vorrin bân t' pëlqyeshëm,
Kúr zemrën fa'i s' e gris'. Prej ktij mendimi
As vet' për tý s' lotova shum, kur ndieva
Se diqe : se n' mâ t' mirën lule t' motit
E le ti ket' shkretí, ku shuen e Drejta

---

7) *kumë-a* : tingull; 9-10) vrè Horatin : *Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas — Regumque turres...* (Carm. Libër I kangë IV); 15) *ma-dërgonë-a* : bimë ferrçe me rrajë të gjata; 16) *kryeni* : kryet (tr. poetike).

E Paudhnija ku sundon mizore ;
Ku i zhyemi m' vese sod me dor' dhunuese
Vesin shinon me *Theta* t' zí, e selija
M'rrashta t'përgjakshme t'njerzvet m'kamb', ku mbahet
Ehu ! po, se shpirti i yt, kulluet si rrezja
E diellit qi përfton lulet e erandshme,
Kúr bora dêhet, s' mujt me e bajt' qelbsinën
E rand' t' ktij shekllí t' zí ; por flet't i rrahi
Kah jeta e dyt', ku njai qi rruzullimin
N' themel e dridh' veç me 'i vetim' t' qerpikut :
Amshon n' lumní shka Atij t' i két përgjá.
S' kje toka, jo, për tý ; për tý kje qiella !
E tash, qi vet' jam tue ravis' kto karta,
Ti, kushedi npër vrrîje t' amëshueme
Shkon tue kërkue për lila e drandofille,
Qi s' dijn' me u veshkë, e ndreq' me ta kunora
Për me u lulzue mandej ndër t' zjarrtat valle,
Qi nepër vrrîje rrijn' tue kndue t' Parrizit :
Ku, flet't e arta bashk' kryqzue me Engjuj,
Kndon Zotit lavde npër ylbera t' qiellit ;
A, marr' krejt n' t' pám t' s' hyjnueshmes faqe t' Zotit,
Porsi m' pasqyr' t' kulluet skjyrton shestimin
E rruzullimit, vû prej s' Eprës Mende,
E cilla n' t' kênun sendet thirri t' tana
Prej hijevet t' kthellueshme t' asgjâsendit,
Kúr bâni Ajo furín me hesht' t' thellimit,
E me 'i fuqí t' pamatne prapi terrin
E pakthellimit, qi atje n' t' skâjshmet megje
T' ktij shekllí ndîhet mnershëm tue gjimue,
Kah për ledhe plandoset t' rruzullimit. –
E aty, n' at drit' plot ambëlcim dashtnijet,
Qi porsi lum i kjart' prej Atit t' Dritvet
Gjithkah dikohet nepër ver' t' Parrizit,

---

40) *me shinue*: me shenuem ; *Theta t' zí*: me dekë të zezë ; *theta* âsht shkroja fillestare e fjalës greke *thánatos* = vdekje ; 64) *me prapë*: me zmbrapë ; 65) *pakthellim-i*: kaos.

Shpirtënt e lum krejt m' rreze tu' i përshî,
T' kthiellta ti i prir' t' vërtetat, t' cillat Hyji
Desht t' muzta njerit me i a lânun t' shkrueme
Ndër flet' t' hyjnueshme t' t' amëshuem Unjillit.
Oh ! sá e sá her', kúr n' mbrame shuen natyra,
E tjetër s' ndihet, veçse rryma e prronit,
Qi përmallshim gurgllon npër rrâjë e curra,
Un, lodh' mbí letra t' t' dijshmvet t' kahmotit,
Mbas t' cillvet fjalën rríj tue lmue shqyptare,
Dal në dritore me kundrue shatorren,
Qi i Lumi t' kthielltë i a vûni rruzullimit,
E kqyri hyjt, qi, thue, se njaq sŷ Zotit
Flakojn' mbí dhé — kushdi, për me felgrue
Njerin, qi egrue mâ fort prej mnerës s' territ,
Përbluen pun' t' mbrapshta — e atbot' mendoj për tý ;
E, ku t' a shof mâ t' flakshëm tue xhixhllue
Njí hýll, aty selín, un thom me vedi,
Ti do t' a késh, e sŷt m' at hýll pa dá
I nguli, e m' bâhet si me t' pá. Me êmën
Un t' thrras atbot' npër terr. Nji váj bylbylit,
Qi përmallshim ndër gemba rrin tue kjá
Fatin e vet, a ndoshta, zojt e dashtun,
Jehon' m' i bâhet t' grishunit ; e m' duket
Se bisedoj me tý... Nuk dekka i miri,
Jo kurr ; e sidomos njai, i cilli 'i zemër
E lên mbrapa m' e ankue. Prej vorrit t' errshëm,
Gjumin e dek's ku ai bân, na i flet mendimit,
Ambël edhe na nzit' kah pun't e mbara,
E n' mende t' on' gjallnon. — Kûr Aleksandri
Prej Bregut t' Mat's ngadhnyes u kap ke vorri,
Ku shuen idhnimi i Prîsit t' Mirmidonvet,
Qi atje nën Shé vorfnoi me aq djalë Ekuben,

---

73) *i muzët :* i errët ; 83) *me felgrue :* me frigsue, me trembë ; 84) *me egrue :* me egërsue ; 101) të vrehet gjetunija klasike e këtij vargu : mënija e Akilit u shue vetëm në vorr, si dishmon Horati : *...gravem — Pelidae stomachum cedere nescii* (Carm. Libër I, kangë VI) ; 102) *Shé :* nji ndër dyer të Trojës.

I u·ndez aty flak' zemra kah lumnija.
Mbí njat vorr, po, u betue me ngul' flamurin
N' skâj t' dheut, e prej selís me i zhdrypun mbretënt;
E at her' përpara tij tan' bota shuejti.
Mue edhe, qi sheklli e nji dishír lirijet
T' thepisne ravën m' i a kan shtrue gjallimit,
Mue, po, edhe zemra mbí vorr t' and t' përvujtun
M' ndezet kah pun't e mbara e kah burrnija.
Përmbí vorr t' and, po, kâ të fort' me e mbajtun,
Besën e dhânme — e miqasín e zânme;
Për Fé e për Atme n' báll me i dal' rrezikut:
Të ligshtit dorën me i a njitë e t' fortin
Mos me e gledhue; kúr t' jét me u thânë e drejta,
Mos me i shmang' sýt prej cakut, n' t' cillin mendja
Dishron me u kapë; as kurr mos me u ligshtue
Ndër sá t' vishtira, qi t' na sjellin motet.
Po, po! se pre' atij vorri kam me shkepun
Hovin kah pun't e mdhana. Ai kryq dullijet,
Mnerën e vorrit qi t' a zbutë, ai qandërr
Ká me m' kên' ndër salvimet; Englli i Zotit,
Qi roj's besnik fuqít t' i pruen mizore,
Gjumin e dekës në vorr mos me t' turbllue,
Der qi të shkimen n' qiellë e hana e dielli
E t' ngele moti e sheklli mbar' t' rroposet,
E t' vije dita e gjygjit t' rruzullimit,
Ai ká për t' m' kênun Zâna. E at her' pá u tutun
Zhgjetat e prehta e t' zjarrta kam me i prefun,
Qi kundra vesit do t' i a lshoj njerzimit:
At herë un kang't kam me i ndërtue kreshnike,
Me t' cillat bot's un do t' i a lâ të shkrueme
Se shka vijnë arm't besnike n' dor' t' Shqyptarit.
E me kang' t' mija 'i përmendár t' madhnueshëm
M' vorr t' and kam për t' ndërtue, të cillin moti

---

115) *me gledhue*: me miklue, me gethletue, me përkdhelë; 122) *Englli i Zotit*: trupore mbí vorr; 129-133: përkujton veprimtarín satyrike dhe epike.

Me flet' të ngrîjta kot ká për t' a rrahun :
Pse, si curr, qi n' mest' detit rreh tallazi,
Edh' ai njashtu do t' jes' ndër gjire t' motit
Gjithmonë i rí, tue njeh' furít e mnershme,
Qi bumbullojn' mbí faqe t' rruzullimit.
E at her' prej bjeshkvet kan me u djergun Zanat
E me të njoma vjollca e drandofille
Vorrin kan me t' vallue, e kan me rritun
Me shum kujdes për qark selvija t' blerta ;
E shtektarit mundqár, qi n' ato hije
Ka me zan' vend, me ndal' pakgjâ t' dihamet,
Kam me i kallzue se sa pjes' qiellet vrâni
Deka n' at vorr. E atbotë i larg' shtektari
T' lét dhén ka me t' urue, e t' paqta e t' buta
Shinat e borën ; e, kúr m' male t' veta
T' dredhoj' ke stani, fmís ká me i a kallzue
Shka ndieu për tý. E fmija e tí aso bote
Emnin t' and kan për t' kndue, e vrrîni e bjeshka
Ambël prej emnit t' and kan me jehue.
Me maje t' briskut kan me shkrue mbí lisa
Me shkrola t' njoftne veç prej barívet :
Kan me e rrit' lisat, përse spata as rêja
S' e prekin landën ku â ravisë ai êmën :
E tu' u rrit' lisat kan me u rritun shkrolat ;
E kshtu mâ t' kjarta mbas disá qindvjetve
Nipat mâ t' von't kan me i këndue, e êmni
Sá t' bjere dielli tok's ká me t' u kndue

(,,*Mrizi i Zanavet*" fq. 120-124).

---

143) *me vallue* : me qarkue, me rrethue.

f) Nga „Vallja e Parrîzit"

MATER DOLOROSA

Attendite et videte si est dolor
sicut dolor meus !

Pezull n' mjet tok's e qiellit,
Atje mbi krep t' Golgotit,
Npër ag t' përgjakshëm t' diellit
Ul' kryet i Biri i Zotit,
Mbassi me 'i zâ t' pushtueshëm
Dha shpirtin e hyjnueshëm
Ndër duer te Atit t' vet.

E âma, zbé si qiri,
Prej dhimbet bâmun gúr,
E shef kah kryet i Biri
E ul' përmbí krahnúr:
E shef, e mâ fort zemra
I thér atbotë, e themra,
Tu' u dridh', mâ m'tok' s'i shklet.

Por, kah s' don me mendue
Se i Biri shpírt ká dhânun,
I kandet me kujtue
Se ai don ndo 'i fjal' me i thânun;
Prandej me dashtuní,
I qaset Krygjës s' Tí
E i thot' plot ambëlcim :

Qe nana e jote, o Djalë !
Qe nana, o Bír, ngjat tejet !
A don me m' thân' ndo'i fjalë,
Qi ule kryet prej mejet ? —
Po a fort gojën t' idhnuene
Me at tamth, qi tash t' a kuene
Kta njerz të lém n' verbim ? —

Por m' Kryq i Biri shuete,
E veç nji ushtim' tërmetit,
Qi t' dekunt n' vorr i squete,
Qi tundte ujt e detit,
Qi male e krepa çáte,
Qi n' tempull tisin dáte,
Për tê t' përgjegjun kje !

U dridh atbotë e Ama,
Po krejt s' e la shpënesa ;
E tue shungllue enè gjama,
Tu' u trandë e dheut ndërtesa,
Me dor' kambën i a prekë,
N' uzdaj' se nuk ká hjekë,
Se shpírt s' ká dhânë enè.

Por se me dor' tue ndî
Se kamba ftofun ishte
Me gjak e cilla isht' rî, 1)
Tue pá se Djal' mâ s' kishte,
„Ahi !" fshâni 'i her' prej dhimet,
E, si nji dritë kah shkimet,
Gadi nën Kryq u pak.

E pane Êj't e qielli
E ftyrën me flet' mbluene ;
U muz 2) mâ kobshim dielli,
Humbneret prap gjimuene :
I Amshuemi, edhe, Atê e pá,
E dhimb' për tê i rá,
E mnís at her' vû cak.

---

1) *me rî :* me lagështitë.
2) *me u muzë* : me u muzgë.

BKSH

U vesh në zí natyra,
Bregut u thane plepat,
U vrâ e qiell's pasqyra,
Plasën prap dhimbet krepat,
E u veshkën fush's zymbylat,
E u heshtën n' mal bylbylat:
Mbar' rruzullimi ankoi.

Vet' Romakut gjaksuer
Qi t' Bir'n i a bâni t' dekun,
Zemra i gufoi n' krahnuer,
Ashtu ka' e pá të lmekun: 1)
E kah prej malit zdrypi
Ai t' Lumit mshirë i lypi,
Pse aq t' dhimbshme Nan' mjeroi.

Veç ti, moj zemra e ême,
Veç ti të lodh't nuk ké,
E egërsue, nuk trême
Ashtu ka' e shef ti zbé,
Njatê, qi kje ndër bija
Si lil ndër kulumrija, 2)
Si drita kúr agon.

Po kje se ti nuk pîhe
N' gjith ket' mjerí t' shemtueme,
Po kje se ti nuk shkrîhe
Kah shef se at Nan' t' bekueme
Heshtat zemrën i a therin,
Mâ t' fort' se tý mermerin,
M' kallzò se ku e kërkon?

(„*Vallja e Parrîzit*" fq. 37-40)

---

1) ***i lmekun***: i pakun, i lodhun prej së fiktit.
2) ***kulmrí (kulumrí-ja)***: nji farë bîme.

BKSH

g) Nga „Dramatika"

«SHQYPTARI I GJYTETNUEM»

Pjesa e parë

Dukë e parë

(Mal e zabele)

SHQYPTARI

(veshë me zhele e crule)

Shqyptár un jam. Ke njato maje t' rrmbyeshme
Rand' t' ngarkueme me borë, e qi kah qiella
T' hjedhta e t' madhnueshme si vigâj naltohen,
Thue, jan' mburoja e Shqyptarís kreshnike,
Prej ka' edhe synin porsi rrfé Lirija
Shekllit i a lshon pa u tutë ; atje un kam lé,
Atje pik' s' parit, me brohrí të zemrës
Tue kndue fatosat, larg përmend' mbí dhé
Për Besë edhe për Fé,
Me armë un u vllaznova
E me luftue për Besë e Fé u msova.
Të Par't mue tjetër trashigim nuk m' lane,
Veç Fén e Besën me ndo'i pllamb' ditë are ;
Por Fén m' a lan' t' hyjnueshme,
Por Besën m' lan' shqyptare,
Por arën t' ême m' lan' t' trashigueshme,
Qi kurr parmenda e huej
Nuk e lavroi, as t' dhet' nuk i lau kúj.
E kurdoherë anmiku ká guzue
Me m' prekun n' kto trí t' mira,
Qi prej të Parit i trashgova t' lira,
Me arm' në dorë e bâna me u pendue.

I hapti e din, po, rruzulli,
Se si për vend të t' Parit
Arma në dor' t' Shqyptarit

Mndershim npër mal veton!
Shi n' zjarm s' e lshon, jo, zemëra
Kudo t' a lype Feja,
Edhe gjimon si rrfeja
Besa kudo e kërkon.
Por váj Shqyptari, me gjithkta, n' vetvedi
S' e ká nji t' mir', nji fat ai kund s' e ká!
Skamit i rreshkun e i irnuemun kobit,
Harrue krejt prej njerzimit,
Në terr t' padijes motin shkon tue kjá,
E lén e des pá kênë ankue prej robit,
Pá ndie mbí tok' far' gzimit.
Ujet ep shpirtin mbí visare t' veta
Ke dije s' ká në dritë e në pun' me i qitun,
E ke për vedi msue s' âsht me punue.
Gjân e përbuzë e nuk i dhimbet jeta,
E des ai pá pritue, por pá qellim. Padija
S' e lên me dajtë urtija
Ku i vien, e ku trimnija i lypet njerit.
Të huejt, si lakuriqa t' zez, vampira,
Jo veç se ûnshim rreth e rreth i rrijnë
E gjakun krejt i a pijnë,
Tue i a grabitun miradít mâ t' mira;
Por duen kombsín, mâ tepër, me i a shkimun,
Tue bâ qi gjuhën t' a harroj' Shqyptari,
Trashigim t' cillën i a pat lânë i Pari.

Po n' koh' t' sodshme të bijt e Shqyptarvet,
N' mend prej t' huejvet mahitun ndër shkolla
Kan për marre me folun n' gjuh' t' Parvet:
Gjuha shqype, thon', gjuhë â për ksolla,
Gjuh' barbare, po, quhet n' dit' t' sotit

---

23) *Me irnue:* me përxî (thuhet për plagë).
44) *vien:* vlen, hyn në punë.

Njajo gjuh' me t' cillën motit,
Leka ligj' vû rruzullimit,
E qi n' gojë ushtoi t' Kastriotit
Porsi rrfeja n' at' thellimit! —

O Zot! qi nalt pre' Empirit
Mbí sharte vren të nirit,
E me drit' t' ande rrugën
E pagj's i a zblon, e tugën
I a zbut', sá rrnon n' ket' jetë,
Deh! ti Shqyptarit t' shkretë
Lshoja nji rreze drite
E n' mend me dije shndrite,
E nepja gjytetnín,
Qi t' mrrij' me gzue Lirín
Pá gjak edhe pá dhunë:
Qi veç me dije e punë,
E me t' hyjnueshmen Fé
T' gzoj' pagjën mbí kët dhé.

(*„Mrizi i Zanavet“* fq. 32-34)

gj) Nga proza

NDËR BLERIME TË VORREVET

Nji ditë tash, — qi tue u dê bora malevet, gurrat e cemta porsi argjant i shkrîm gurgullojnë nepër gryka të jehueshme e prendvera, bukur stolisë me lila e drandofille, pret zânin e bylbylit, për me nisë mbas jonesh të tija hymnin e madhnueshëm të natyrës ndaj Krijuesin e vet — dola prej atij zhumhurit shurdhues, qi resa, mënija, egoizmi i prûjtun përbân në qytet të Shkodrës, e shkova te „Fusha e Rmajvet“ 1) për me pá n' atë rrahe të dekne, (ku nepër gurë të zymët t' atyne vorreve të mjerueshme përplasen e thehen tallazet e epshevet të zemrës së njerit

64) *tugë-a:* ngashrim, mërzí.
gj) — 1) *„Fusha e Rmajvet“*: vorrezat e Shkodrës.

e prendon jeta) se si kërthneset [1]) natyra, e për me redue [2]) ndër shkrola plumbçe t' atyne rrasavet të ngrîjta se sá të kota e të pavend janë punët e rangët e njerit e... kjo lufta europjane, e cilla ashtu keqas i a zû shpirtin njak [3]) an-e-kand njerzimit. Oh! sá mâ i tingllueshëm — për atê qi din me mendue — âsht zâni i natyrës se fjala golle e të gjith Ministravet t' Europës, e sá mâ të kthellta janë thânjet e përmbledhuna me pak shkrola mbí shpinë të ngushtë të rrasës së nji vorrit se ligjeratat e gjata e libravet të randë e të pluhnuem të bibljotekavet të mdhaja!

Qe „*Fusha e Rmajvet*". Këtu nji vorr, aty nji tjetër, mâ andej nji tjetër; e mandej, dhetë, pesmbëdhetë, njiqind, nji mijë. Njani mermerit; tjetri gurit të dhênun; e shuma me carâj [4]) prronit. Mbrendë nji heshtim i plotë. As s' ndiehej zhurmë as zâ. Por as të dekunt mue nuk m' ndien kúr hîna mbrendë. — Të lumtë ata qi nuk ndiejnë mâ punët e këtij shekulli e... zhurmën e luftës. — Nji njerí, nji dishka si akullim m' a ngushtoi zemrën atëherë. — Mendja mâ e ngulta e mâ e forta në ket shekull trandet nën hije të kosës mizore të dekës. — Por njajo shtroje e blerët' qi Natyra kishte nisë t' a êndë përsypjes [5]) s' asaj fushe së mjerueme, aty-këtu pikalosë me ndonji lule të kandshme e qi përshtrîhej anavet e ndërmjet nji vorrit e tjetrit, ambël m' i u përkue shpirtit, edhe zû me u davaritë trishtimi, qi s' parit m' pat përshkue menden e zemrën. M' u duk se edhe natyra, me njomsí t' atyne blerimeve të veta, dote me zbutë m' nji farë mënyre mjerín e pîjshme t' asaj moje [6]) deket. Njato pak landë e filiza qi aty mbrendë i pështuekan spatës serbjane, ato kishin bulue e flladi i prendverës, tue fërfullue nepër gjeth të blerët të tyne dishka ligjrote me zogj, qi edhe këta, plot jetë e gëzim, tue kalue gemb m' gemb circilojshin pá dá. Aty-këtu mbí ndo'i vorr, mbajtun me nji farë kujdesit — punë e rrallë ndër né — kishin nisë të shpërthejnë mâ të parat burbuqe lulesh, qi thejshin e

1) *me u kërthnesë*: me u ringjallë, me u përtrî; 2) *me redue*: me rendue, me radhitë; 3) *njak*: (adv.): nga emni *njak-u*: e dalë, mullâ i shkaktuem prej së rrahuni a prej së shtypuni: *m' a zune shpirtin njak*: m' a plase shpirtin; 4) *carâ-ni*: gúr votre; 5) *përsypje*: sipërfaqe; 6) *moje-ja*: maje qi del mbí tjerat.

e disi zbutshin mjerín e shemtueme të vorrit, si njato kujtimet e kohës s' pafajnís menden e travajueme të nji tregtarit gjakpís fukarásh. Përtej ledhet e asaj rrahje së shkretnueme grunajet e rîme me djersë të bulkut të ngratë u valvitshin plot jetë e shëndet para flladit të kandshëm të prendverës — flladit të jetës. Ç' kontrast i madhnueshëm m' at *„Fushë Rmajsh"* ! Më njanën anë deka, qi me kosë të patopitne të vetën rroposë, zhbîn gjithshka mëkambë natyra ; më tjetrën anë natyra, qi me forcë të pashterrshme vjen tue vû më vend shka të két rrênue deka. Dy vigâj të fuqishëm, qi luftojnë pá dá në moje të rruzullimit. — E mbasandej sá i bukur dielli atje te *„Fusha e Rmajvet"* ! Ato pika veset, qi drita e ré i kjasoi 1) më gjí t' erandshëm të lulevet, kúr duel në balkue të qiellvet, për me njallë të thjermtët 2) e Empirit e njysjet 3) e blerimet e tokës, nën rreze t' ambla të diellit të prendverës dajshin si gurët e paçmueshëm më kunorë të njí mbretneshës s' hijshme, kúr, pështetë më selí të prarueme, me zemër nanet fshîn lotët e të travajuemve. Ato rreze të vokta, ato gurra të gjalla dritet, kudo qi ndeshen, kudo qi bredhen, thue po u hingzojnë 4) deri carâjve të vorreve nji jetë, nji shpírt. M' u bâte se nën rreze t' atij diellit të shëndritshëm pomendoret e dhênuna, po ishin dishka të gjallë : këtu m' u dukte nji mbret, atje nji prelat: mâ andej nji kapitan ushtrijet, nji tregtár i pazemër, nji letrár i pá krye, nji zyrtár me ksulë të thimtë etj. etj. edhe m' u bâte se po jam aty mbrendë me të gjallë — punë qi aty për aty nuk m' erdh mâ s' mirit.

Kúr qe, tue kundrue me sŷ të përmallshëm tash dekën tash jetën në *„Fushë të Rmajve"*, po më shkojnë sŷt në vorre t' ushtarvet austro-hungarë, rëmue 5) krahas njêni tjetrit e ashtu në rreshta të gjatë — si ndër llogore, sá kjenë gjallë. Ndreqë e rreshtue ato vorre për bukurí, gjithshka ishte të blerët e të hijshëm për rreth sosh ; vetëm ata kryqa drûni mbí krye të secillit ishin enè të thatë... Kúr pásh ata kryqa edhe mendova se të kúj ishin ato vorre, më rá disi të përqethtë për zemër e

1) *me kjasue*: me tajitë, me qá ; 2) *të thjermtët*: kaltërsí ; 3) *njyse-ja*: ngjyrë ; 4) *me hingzue*: me shtîm, me përpajnue, me shkaktue ; 3) *me rëmue*: me gërmihë, me çelë vorr: këndej *Rmaj-t* (vr. 1) = vend vorresh.

thashë me vedi : po kta ç' i prûni prej viseve të Danubit me ardhë e me lânë kryet këtu kah zalli i Kirit ? Të kishin dekë e t' ishin kênë rëmue nën hije të kishavet të veta, ndoshta kta kryqa s' kishin mbetë deri sod kaq të thatë : ndoshta lotët e nanavet, lotët e fmijvet, flladi i të fshamevet të grave të veta deri sod i kishin bâ me bulue ; por këtu, në dhé të huej, larg trollit të të parvet, pa kend të vetin qi me i ankue, ç' i prûni me hî në vorr shi 1) në mâ të mirën stinë të motit të vet ? — Ç' i prûni ? I prûni detyra shêjte ndaj mbretin, ndaj atdhén e vet. — Por sá panë se anmiku po niset me i u kërcnue me armë në dorë mbretit e atdheut, këta shkrefën qét, ndrŷnë farkat, mbyllën dugajët, u danë prej shpijet e prej fmijvet, rrokën armët si burrat, e me to në dorë kapërcyen male të ngrîjta, kaluen fusha, zaje, prroje, lume, kneta, kënalle, e nën nji breshën të padám hekurit tue luftue krahas me beslidhun të vet, bânë qi flamuri i atdheut të zhvillohej madhnueshim mbí kalána e mbí qytete t' anmikut, e atëherë nji shekull mbarë u dridh përpara sish. Ah ! po ; vorret e përvujtuna të tyne janë pomendore jetese, shkrolat e shkurta më kryqa të thatë të vorrevet të tyne janë poeme — Iliada të pavdekshme : pështuen nji Atdhé të madhnueshëm ; nuk kanë dekë, por kanë lé.

E po nanat e shkreta ? e po nuset e mjera ? e ata fmij të njomë e të dashtun kúj i a lanë ? Zotit e tokës. Heu, po, por qiella âsht tepër e naltë e toka âsht tepër e fortë, e këtyne të ngratve ká me u rá me pá tepër zí mbí shekull, po kje qi kush 2) s' e mbajti kujdesin e tyne. Sado qi qiella âsht e naltë, e fshâmja e të mjeruemvet mrrinë gjithmonë te veshi i Tënzot ; edhe Ky i lumi e ká sigurue gjallnimin e nevojtarvet, tue u dhânë pasanikvet fort mâ tepër se u lypet atyne për nji gjallnim të mjaftueshëm e të nderët në shoqní të njerzimit. [....]

(Nxjerrë nga ,,*Posta e Shqypnís*"
Vj. II, Nr. 41, 8 Maj 1918).

KARL GURAKUQI

---

1) *shi* : mun ; 2) *kush* : ndokush.

14. — MIHAL GRAMENO (1872-1931)

a) Jetëshkrimi

Mihal Gramenua — njëri nga luftëtarët e ferrit kombëtar, që u përpoqnë gjer sa qenë gjallë për t' a bërë dritë errësirën shqiptare e përtrirë dhe e ushqyer kurdoherë nga robërija e kaqë qindra vjetëve — lindi në Korçë më 1872. Në vëndlindje mbaroi shkollën fillore greke dhe ngushtica ekonomike e prindërvet të vet nuk i a solli për mbarë, që të vijonte mësime më të lartëra. Por që në këtë moshë të vogël të fillores Mihalit i lëvroi në gjak e në zemër dashurija për Atdheun e tij të neveritur : *Zura gadalë të lëçis shqip edhe shëkonja që sikur më hiqte një magnet*, — shkruante më vonë vetë në veprën „*Kryengritja Shqiptare*". Shumë i vogël, katërmbëdhjetë vjeçar, më 1885 merr rrugën e mërgimit për të siguruar krodhën e përditëshme edhe për të ledhatuar më lirisht shqiptarizmën e pakristalizuar të zemrës së vet. Kolonija shqiptare e Bukureshtit e tërhoqi sakaqë : Atje mëmëdhetari i flakët *Nikolla Naço* i a kristalizoi patriotizmën të riut të hovëshëm dhe po aty krenar e i lirë shijoi së pari bukurinë e vargjevet t' Apostullit Kombëtar *Naim Frashërit* e zbuloi magjinë tërheqëse të gjuhës së nënës së vet. U njojt me shumë atdhetarë të tjerë shqiptarë të Rumanisë e të Bullgarisë, brumosi mirë tërë lëvizjen shqiptare të gjeratëherëshme dhe u bë pjestari më i flakët i shoqërivet *Drita* dhe *Diturija*. Autodidakt i mirë, Mihali pastaj filloi të bashkëpunojë me vjersha e me shkrime të ndryshme nepër fletoret e nepër të përkohëshmet e atëherëshme : te fletorja „*Drita*" e Shahin Kolonjës, te „*Albania*" e Faik Konitzës, te „*Kalendari Kombiar*" i Lumo Skëndos e gjetiu.

I mitur e pastaj i ri, i huaj në mes të huajvet, Mihali nga mërgimi së pari çfaq me vargje nostallgjín e madhe, që e ka pushtuar për Mëmëdheun e vet të largët dhe u lutet zoqvet e sidomos qyqes, që i ngjante qyqarit vetë, për t' i shpënë shëndete malli Shqipërisë, për të cilën i *ishte përvëluar zëmra e lotët*

i shkonin çurkë. 1) Por kishte edhe një ankim kundër fatit të tij të zi 2), që e shtrëngoi të marrë aratinë që në vogjëli. Përmes kësaj nostallgjije zemra i gufon dhe jep kushtrimin guximtar revolucjonar :

Për Mëmëdhenë, për Mëmëdhenë,
Vraponi, burra, se s' ka me pritë !
Të vdesim sot ne me besa besë..... 3)

— E nga vargjet e këtij të riu — shkruante posht e lart diku Kristo Luarasi — qante Shahin Kolonja !

Në vargjet e në shkrimet e tjera të Mihalit shihet se shpirti i tij kryengritës nuk kënaqej vetëm me lëvizjen shqiptare të mërgimit : Aje tej, nga e kishte burimin nostalgjija e tij e më parëshme, atje në Shqipëri të robëruar duhej trumbetuar lirija e ëndëruar e duhej ndezur flakë zemra kombëtare. Atje duhej të zgjohej populli i tërë, i pasur e i varfër, mysliman e i krishterë, katundar e qytetar për të formuar frontin e përbashkët e të papërkulëshëm, që do të ndeshej me *shpatë çveshur shqipëtarisht me armikun shekullor,* që shkelte me madhështi vatrat t'ona. Komiteti Kryengritës i organizuar nga *Bajo Topulli* më 1905 në Monastir dhe lëvizjet e shumta të tij i a bënë zemrën mal Mihalit, i cili gjuante rasën për t' u hedhur në Shqipëri për luftë kundër armikut.

Dhe rasën e gjeti : *Bajoja* dhe *Çerçis Topulli* kishin vajtur në kolonít shqiptare të Rumanisë dhe të Bullgarisë për t' organizuar një çetë kryengritëse — krijonjëse, që do të vepronte në Shqipëri. Gramenua u-bë anëtari i parë : Mend çmëndej nga gëzimi :

Lamtumir' Ju le shëndenë,
Se ardhi dita që të shkonj ;
Për liri, për Mëmëdhenë
Me gas vete të luftonj ! 4)

. . . .

u këndonte miqvet e shokëvet të mërgimit.

---

1) Shih vjershën : *Lutje* ; 2) shih vjershën : *Fati* ; 3) shih vjershën : *Për Mëmëdhenë* ; 4) shih vjershën : *Lamtumirë.*

Pastaj Mihali vjershëtor ëndëroi *mëmën trime* të Shqiptarit, që i jep uratën komitit të ri për të *shenjtënë liri*, sepse rrojtja pa nder ishte si vdekja e pambuluar. Spartanja e jonë edhe i buzëqesh : Këta trima, kur do të kётheheshin nga lufta, kishin për t' i përqafuar dhe kurora trëndafilash kishin për t' u ngjeshur për mbi krye.

...Për lirin' e Shqipërisë,
— tha — do vdes! — e fluturoi! 1)

Fluturoi i riu dhe u hodh në jetën e luanëvet : Hoqi rrobet e buta e veshi koparanet, jakucet e zyrdet 2) ; la penën me një anë dhe ngjeshi kollanët me fishekë, pushkën e bombat ; përbuzi jetën e salonevet dhe rrëmbeu strajcen e calikun 3) me bukë misri e me qepë ; dogji dyshegun e butë dhe hodhi krahavet gunën e bariut edhe nepër malet e Shqipërisë, bashkë me luftëtarët e tjerë kreshnikë, në Prillin e vitit 1907 çpalosën lirisht Flamurin e math të Skëndërbeut, mbi të cilin ishte qendisur kryefjala kryengritëse : *Liri a Vdekje!* Nepër shkrepat e gërxhet, dhe nepër pyjet e kasollet e Mëmëdhethit të vet Komiti i ri jepte kushtrimin kryengritës të çetës së Çeços :

Ejani, burra, malit përpjetë,
Dyke betuar : Vdekje a Liri,
Se s' ka më ëmbël në këtë jetë,
Kur vdes Shqiptari për Shqipëri! 4)

. . . .

Këta komita malesh, që kanë pasur kohë radhazi pushkën për *mëmë të dashur*, gunën e dhirët me malet e pyjet për *shtëpi* dhe që s' i tmeronte as shiu e as breshëri, as dëbora e as urija, përjetësuan me gjakun e vet fletën e artë të therorisë e të trimërisë shqiptare dhe krijuan epopera, si lufta e Mashkullores, që do të ruhen t' idealizuara në gjirin e legjendës kombëtare.

Më 1908, kur Konstitucjoni turk u premtoï liri më të plotë Shqiptarëvët, komitat ngadhënonjës hynë nepër qytetet e ka-

---

1) Shih vjershën : *Uratë për liri* ; 2) *koparanet, jakucet e zyrdet* : janë veshje të komitavet ; 3) *calik-u* : = strajcë prej lëkure, që e mbajnë më tepër barijtë ; 4) shih vjershën : *Për Mëmëdhenë*.

tundet të pritura kudo me lule e kurora trëndafilash, nj' aqë sa edhe *onxho-bonxhot* [1]) shqipëtarë i përqafonin!

Mihali, dyke hequr pushkën nga krahu, nuk pushoi luftën: kapi përsëri penën. Në këtë vit priftërija greke bënte ç' mos për t' elenizuar të krishterët. Për të luftuar këtë rrezik të math kombëtar, Gramenua themeloi në Korçë shoqërinë „*Lidhja Orthodhokse*" njëkohësisht botonte edhe një fletore po me emrin e shoqërisë. Më 1911 filloi po në Korçë botimin e fletores „*Koha*". Gjatë këtyre vjetëvet atdhemohonjësit dhe armiqtë nuk lanë dy gurë bashkë për t' a dëmtuar luftëtarin e penës e të pushkës: Mihali burgosej shpesh herë e rrihej mos më keq. Gjatë luftës së madhe u hodh n' Amerikë. Edhe atje nuk heshti: Punoi me ç' i erdhi përdoresh për idealin e vet edhe vijonte botimin e fletores së vet „*Koha*". Vitet e fundit i kaloi në Korçë, por i pashëndet e i lodhur nga jeta e malevet, nga burgimet e nga vuajtjet e ndryshme, medje ka pasur edhe të paralizuar krahun e djathtë.

Vdiq në Korçë më 5 të Shkurtit 1931.

b) Veprimi letrar

Sigurisht vlerën letrare të Mihal Gramenos — sikurse edhe po thuaj të të gjithë shkrimtarëvet të Rilindjes s' onë Kombëtare, duhet t' a shohim nepër prizmën e rrethanavet të kohës: Mihali, që ishte një autodidakt i mirë, veç prirjes së natyrëshme, shkruante më tepër e thjeshtësisht për qëllime kombëtare e i frymëzuar po nga qëllime kombëtare. Penën pra e ka përdorur për qëllim lufte, jo për art. Por disa vjershavet të tija nuk mund t' u mohohet veshja artistike, përmbajtja lyrike, fjalët kumbonjëse edhe teknika e përdorur mirë në vargjet. Si shëmbëll kemi vjershat „*Për Mëmëdhenë*" „*Uratë për Liri*" „*Lamtumirë*" „*Ardhi Dita*" „*Robërija*" „*I burgosuri*" etj., të cilat u bënë hymnet e Kryengritjes Shqiptare. Edhe sot këto vargje tronditëse të Mihalit të ngjethin mishtë dhe kanë fuqinë të pasqy-

---

1) *onxho-bonxho* quante M. Gramenua të gjithë Shqiptarët atdhemohonjës.

rojnë luftën e madhe, që bënë të parët t' onë për lirinë e Atdheut. Esht për të theksuar se edhe vargun erotik ka dijtur aty-këtu t' a përdorte me mjeshtëri :

Nën ata lisa të lulëzuar
Losnin bilbilat duke kënduar :
Të përqafosur rinim qendronim
A e mban mënt sa bukur rronim ?

dhe pastaj :

Të vdisnja atëherë, sa bukur qè,
Në krahun t' ënd, kur bënje bè ! [1])

këndonte në vitet më të shkuara të jetës së vet.

Vargun e ka përdorur disi me kujdes edhe në satyrë : Libri „*Mallkimi i Gjuhës Shqipe*" ësht një komedi në vjershë. Në këtë veprëzë ve në lojë propagandën e priftërisë greke në Korçë e sidomos ngatrresat e Dhespotit kundra mësimit të gjuhës shqipe nëpër shkolla, aty rreth vitit 1886. Ka botuar në vargje edhe dramën „*Vdekja e Piros*", ku tregon luftërat e trimërit e Pirros dhe vdekjen e 'tij tragjike.

Prodhimin letrar në prozë e ka mjaft të pasur : Ka botuar veprëzat „*Oxhaku*", „*Varr' i Pagëzimit*" dhe „*E Puthura*", të cilat auktori i quan romane. Në njëmendësi këto janë novela të zgjatura. Te novela *Oxhaku*, e botuar së pari si nënë fletë në fletoren *Drita* e Sofijes, zhvillon nji dramë familjare e ngjarë te oxhaku i Rushan bej Frashërit në kohën e Ali Pashë Tepelenës : bije në sy dashurija e djalit të Beut me një nga vajzat e bujqëvet të tyre, dhe tronditja e Rushan beut për të mos i u shuar Oxhaku. Te *Varr' i Pagëzimit* thuren epizode të luftës së mëmëdhetarëvet shqiptarë kundra priftërisë greke edhe ngjarja zhvillohet në katundin Vithkuq të Korçës, ku edhe sot, përmes varrevet të fshatit, dallohet prej së largu me hije të rëndë kryqi i math i ngurtë i *Varrit të Pagëzimit.* Novela *E Puthura* sillet rreth zakonevet të Korçës, sidomos don të ngrejë lart besnikërin' e femrës. Në të trija novelat ka përdorur një gjuhë të pastër me një styl disi të rrjedhëshëm, por ka dijtur të krijojë

---

1) Shih vjershën: *Muaj i Mait.*

epizode me thurje të ndërlikuar, të cilat e mbajnë kërshërin' e lëçitësit edhe janë një nga përpjekjet e para për krijimin e novelistikës shqiptare.

Ësht për t' u theksuar libri „*Kryengritja Shqiptare*", i cili ndahet në dy pjesë: Te pjesa e parë — që ësht më me rëndësi e më tërheqëse — shkruan, pa fuqi përshkronjëse të gjallë, por në mënyrë të thjeshtë kujtimet e veta nga jeta e malevet si komit në çetën e Çerçis Topullit. Në pjesën e dytë tregon ngjarjet historike të Shqipërisë pas vitit 1909.

Mihali si gazetar ka dijtur t' a përdori penën shumë më mirë: Artikujt e shumtë, që ka shkruar nepër fletoret e ndryshme të kohës së vet e sidomos në gazetat e tija „*Lidhja Orthodhokse*" dhe „*Koha*" — të periudhës s' Amerikës — përmbajnë prozë të bukur, gjuhë të qëruar, thumba të qëlluar mirë edhe argumente kundërshtimi me vënd.

c) Nga prodhimi i Gramenos

1) URATË PËR LIRI 1)

Merr uratën, bìr, prej meje
Edhe armët i gatit,
Se erth dita e shënuar,
Dolli ylli e na ndrit.

Është ylli i lirisë,
Me të tjerët nuku ngjet;
Shqipërija kaqë shumë
Këtë yll që po e pret.

Djemt' e saj le t' a dëftejnë,
Kush mban emër Shqipëtar,
Që s' ka kurr' për të duruar
T' a urdhronjë një barbar!

1) M. Gramenua ká botuar një përmbledhje të poezívet të veta në vëllimthin „*Plagël*". Ky libër tani nuk gjindet. Poezít e tija gjinden të botuara nepër të përkohëshmet, kalendarët dhe fletoret e kohës; vjershat qi po botojmë këtu i kemi nxjerrë nga libri „*Kângë Kombtare*" përmbledhur nga Lef Nosi.

Vdekje, djema, të kërkoni
Për të shenjtënë liri,
Se rrojtjen përse e doni
Nënë zgjedh' e robëri !

Rrojtja pa nder është vdekje,
Po një vdekj' e pambuluar !
E kur vdes për Mëmëdhenë
Je i gjall' i paharruar !

Të gëzuar atëhere,
Kur për juve do të msojnë,
Që për Mëmëdhen' u-vratë,
Me këngë do t' ju mbulojnë.

E do shkruajnë mbi var
Që ju vdiqtë për lirinë,
Pranë Flamurit të kuq,
E nderuat Shqipërinë !

A të kthyerë nga lufta
Burrërisht a të plagosur,
Nënat t' uaja me gas shumë
Ju kanë për të qafosur !

E kurora t' trëndrafilta
Për mbi krye do t' ju ngjeshin,
Edhe emrat do t' ju rrojnë,
Kurrë, kurrë do mos vdesin !

Andaj, bir, pa ndarë dua
Për mbi armët të betosh :
Që i vdekur, a i gjallë
Kthe nashti të më nderosh !

Si i dha uratën djalit,
Mori armët e betoi :
Për lirin' e Shqipërisë,
— Tha — *do vdes !* — e fluturoi !

BKSH

2) PËR MËMËDHENË

(Kënga e Kryengritësvet Shqiptarë)

Për Mëmëdhenë, për Mëmëdhenë,
Vraponi, burra, se s' ka me prit!
Të vdesim sot ne me besa besë
Pranë Flamurit të kuq q' u-ngrit!

Pranë Flamurit, pranë Flamurit
Me shpatë çveshur shqipëtarisht,
Për dhen' e Babës edhe të Burrit
Duhet të vdesim sot burrërisht.

Tym edhe flakë, ujë të valë
Baba Tomorri nxjerr e buçet,
Të gjithë trimat atje me dalë,
Se dita erdhi, koha më s' pret!

E Drini plaku me oshëtima
Mbi Shqipërinë valët po derth;
Toskë dhe Gegë, si vetëtima
Armikut bini, se dita erth!

Ejani, burra, malit përpjetë
Dyke betuar vdekj' a liri;
Se s' ka m' e ëmblë në këtë jetë,
Kur vdes Shqiptari për Shqipëri!

Shpatat gatitni e t' a përzjejmë
Armikun' e egër nga Mëmëdheu,
Se afroi dita, që t' i dëftejmë,
Që kemi lerë nga Skënderbeu!

Vdekje, vëllezër, ne të kërkojmë
Se sa një jetë në robëri!
Më mir' një ditë neve të rrojmë,
Po zgjedhën shkundur e në liri!

Posht' robërija! Posht' errësira,
Që po përdorin armikët sot!
Njëri më kisha, tjatri xhamira,
Jemi vëllezër, s' na ndajnë dot!

3) KUJTIME NGA MALET

ABAS NIVICA

Të drobitur nga një udhëtim i gjatë, në muaj të Korrikut kur pëlcasën dhe gurët, arrimë në mal të Radomit, në kaza 1) të Kolonjës. Si hedh një vështrim rreth vëndit, Çerçis Topulli, kapedani i ynë, zgjodhi një pyll dhe na thotë, që të limerjasim 2) atje atë ditë. Pastaj rregullojti karaullin 3) për të rojtur edhe neve ramë për të flejtur. Ishte nji gëzim i math mbí neve, kur pas 8-9 orë udhë të ngarkuar me trajstat, me armët, me fishekët edhe me gunat, dëgjonim që arrimë në limer 4) për të prëjtur, që të udhëtonim prapë me të perënduar dielli.

Nuku kishte shkuar as gjysmë ore që kishim rënë, kur vjen karaulli, Zeman Mashkullori, e na zgjon dyke i thënë Çerçizit: Një fyell dëgjohet përtej majës së malit dhe më duket që afrohet për këtej. Vumë veshnë të gjithë, e ç' të dëgjonje? Një melodi nga ato që të ngreanë në qiell! Më tjatër anë qetësija e madhe, që mbretëronte, edhe buçim i malevet bashkonin zëret e bënin një harmoni kryevepre. Dita s' kishte zënë të hapet, prandaj me tejqyrën s' mundnim të shihnim cili ishte a sa njerës ishin edhe si gjithënjë, që në çdo zë mëndja na shkonte në ushtëri, Çerçizi thotë që fyellit, pas melodisë, i bije nonjë lap, po këjo ësht për të çuditur se ç' mund të kërkonjë lapi gjer këtu, prandaj na rregullojti të zëmë vënde të shëndosha për çdo rrezik e na porositi që pa urdhratë të tij të mos bëjmë asnjë lëvizje. Duke thëthirë melodinë e fyellit, habiteshim me bukurin' e natyrës, kur zuri të hapeshe dita. Dielli zuri të lëshonte rrezet e 'tij edhe atëhere dukeshe një panoramë mi ato fshatra nëpër rrezet të malevet. Ja Shqerija, ja Zavalani, ja Frashëri, ja Orgocka, ja Kolonja, na thotë Çerçizi, duke na treguar gjithë ato vënde të bukura, q' i kish shëtitur më parë. Mua sytë më mbetnë mbërthyer mi Frashërin, m' atë vënd të bekuar edhe nga Zoti m' u dha të bënj një vjershë për të pavdekurin vjershëtor *Naim*

---

1) *kaza* = (turq.) nënprefekturë; 2) *limerjasim* = (greq.) të zëmë vënt; 3) *karaulli* = (turq.) rojë; 4) *limer-i* = (greq.) vend i strukur, i fshehur.

be Frashërin. Të gjitha do t' i shëtitim, djem, me emrin e Zotit, thotë Çerçizi, se këjo është detyra e jonë, që të mundim të përhapim qëllimn' e shënjtëruar nëpër vëllezërit t' anë; po tani të kujdesemi për ditën e sotme! — Edhe vuri tejqyrën në drejtim ku dëgjoheshe fyelli. Si pa mirë, i gëzuar na thotë: Barí është edhe mirë e njoha nga fyelli që është Lap, se i shoh brucnë [1]) mi krahë. Vrapo ti, Zeman i thotë, edhe bjere këtu.

M' i miri e m' i papërtuari nga gjithë shokët, trimi Zeman mori armët edhe flytyrojti dyke marrë të përpjetën, ku ishte bariu me berrat.

Bariu, me berrat përpara duke kullotur, i binte fyellit edhe, duke ecur madhërisht, dëftente lumtësin' e tij nër ato male, kur me të dëgjuar Zemanë q' i bërtet, pushon fyellë edhe i përgjigjet me të bukurën labërishte: *E, cili je ti, orée!* — Mik, oré, mik! — i thotë Zemani. Atëhere, ja tek rrëzohem, përgjigjet, edhe si një sorkadhe merr tatëpjetën edhe si u puthnë të dy bashkë, ardhë në limer. Me të arrirë puthemi të gjithë edhe duke qeshur na thotë: Ju kërkonja në qiell e ja tek ju gjeta mi dhet!

Çerçizi, i cili kishte të veçantë mjeshtëri për të kupëtuar e për të afruar miknë, si e pyet e mëson nga ishte e qysh quheshe, i thotë: E po ç' të bënj, o Abas, të lesh berrat e të vish me neve? Mos kërkon të nderosh Nivicën e të të këndohet nonjë këngë si Shemos? M' u mërzit thotë Abazi — i cili ishte 27 vjet — se që kur kam lindur me berrat kam rrojtur nëpër malet edhe sot nuk kam përveç 10, se tufa është e Tase Çobanit, andaj t' i therim të mijat e të vinj me juve, se unë që vjet, kur dolli Hoça [2]), ju kërkojta t' ju gjenj, që të vinja bashkë me juve.

— Po nuk' e di për se kemi dalë neve? — e pyet Çerçizi.

— Si jo! — përgjegjet Abazi. — Për shqipen e mjerë, andaj dua të vinj të vdes me juve, po më tej do të më lini të bënj nonjë plaçkë të mirë.

— Po mirë, ore Abaz, — i them unë — qysh t' a jep zemra që t' i marrësh tjetrit kafshën ose gjënë të tij, kur ty s' të pëlqen kjo? — edhe zura t' i kuvendonj për qëllimin' e shënjtëruar e për virtutet.

---

1) *brucë-a* = gunë prej leshi me theka që veshin Lébërit; 2) *Hoça* = *Hoxha*, e quanin Bajo Topullin.

— E po s' kam, — thotë Abazi — e kam një karvan mi krye!

— Për këtë do të kujdesem unë, — thotë Çerçizi — po vetëm i zoti të jesh e mos na turpëronç.

Q' atë ditë Abazi, si na poqi edhe dy shqera, mori armët dhe u-bë shoku i pandarë. Pas ca ditë zura t' i mësonj abecenë edhe duke dëgjuar bisedimet t' ona për mi çështjet kombiare, pas ca kohë Abazi u bë një mëmëdhetar i flakët sa kurrë nuku mendonte as fëmijë as gjësent përveç të vdiste për qëllimin' e shenjtëruar që gjyrmonim!

Trim me fletë kurrë nuk i druheshe vdekjes. Një herë Çerçizi u mërgua nga na duke vajtur të haset me ca ushtarë pranë Kosturit edhe vonojti tri ditë, kur dëgjojmë që ushtarët bëjnë luftë me komita Bullgarë, atëhere Abazi më nuku mbaheshe: deshte të shkonte të lëftonjë se mos ishte edhe Çerçizi në atë luftë e me pahir e mbaitmë gjer ardhi Çerçizi.

Pas 6-7 muaj u sëmur rëndë e kështu u shtrënguam t' a dërgojmë në Çamëri ne z. Musa nga Filati, një nga më të flaktë mëmëdhëtarë, i cili e priti fort mirë gjer sa u shërua. Mjerisht më nuku na gjeti neve, se shëtitnim, e vetëm 10 ditë përpara lirisë u hasmë me Abazë në malet e Boboshticës, ku ishte bërë prapë barì. Na gostiti e na u lut t' a presëm tri ditë sa të vinte i zoti, po duke mos mundur t' a presëm nga shkaku se nxitoheshim të hasemi me Njazi benë në Pogradec, i thamë të qëndrojë atje gjer të këtheheshim neve.

Kur u dha Lirija Abazi vate në Korçë edhe në festë të lirisë ay mbante Flamurë të shkruarë shqip, për të cilin ishte përpjekurë!

Edhe sot gjith' ay Abas është e me berrat përpara kullot nëpër malet e bukura të Shqipërisë duke kënduar me fyellin këngën e malevet që këndonim:

Për Mëmëdhenë, për Mëmëdhenë
Vraponi, burra, se s' ka me prit!

(Nga gaz. „*Lidhja Orthodhokse*“
Nr. 4, mot' i parë, 31 Gusht, 1909)

STERJO SPASSE

15. — ALEKSANDËR S. DRENOVA (1872)

a) Jetëshkrimi dhe veprimi

Nën pseudonymin e shkurtuar *Asdren* fshihet në letërsinë shqiptare Aleksandër Sotir Drenova.

Lindi më 1872 në Drenovë, fshat i bukur rëzë malit, afër Korçës. Studimet e mesme i kreu në Shqipëri dhe si e mbaroi Gjimnazin grek e la atdhenë dhe u hoth në Rumani dyke vijuar mësimet në Shkollën Shkencore të Shtetit në Bukuresht, ku rron edhe sot.

Sikurse Çajupi edhe Asdreni i ruajti të gjallë, në zëmrën e vet kujtimet e ëmbla të vogjëlisë së lumtur, kujtime fshati ku kishte lindur, ku kishte lojtur bashkë me shokët, ku kishte bredhur nëpër vreshtat që i kanë „*rushtë t' ëmbël mjaltë*", ku „*ka arra e qershi e thana, por ku më shumë bëhen mana, të cilëvet u mvaren vêthet porsi varg*". Këto kujtime fshatarake që i vlonin në shpirt poetit në mërgimin e hidhur, — ashtu sikurse i kishin vluar edhe Çajupit, — do të derdheshin një ditë në vargje të thjeshta dhe t' ëmbla të vjershës domestike „*Letrë prej katundit t' em*" ku na paraqitet së jashtmi dhe së mbrëndëshmi Drenova e bukur. Gjithashtu — por në një skicë të shpejtë, vetëm në disa „pennellata", — Çajupi pikturon nga ana e tij Sheperin e Zagorjesë në vjershën „*Fshati im*".

Po të bënim një krahasim midis vjershavet „*Fshati im*" dhe „*Letrë prej katundit t' em*", do të shihnim se në të dyja poezitë kemi një përshkrim fshati shqiptar: tek e para, të njëj fshati të rrethit të Gjinokastrës dhe tek e dyta të njëj fshati të rrethit të Korçës. Atje nuk do të gjenim vetëm një përshkrim të thatë të katundit, por sidomos të jetës fshatarake, të psykologjisë së fshatarëvet.

Po të zgjeroheshim pak më tepër edhe të bënim një krahasim të përgjithëshëm midis dy poetëve, do të vërenim se këta të dy kanë ndjekur në jetën e vet, në veprimtarinë letrare dy rrugë paralele, por që piqen në një pikë nga e cila nuk shkëputen kurr: atdheu.

Si auktori i Baba-Tomorit ashtu edhe Asdreni këndoi në vjershat e veta dashurinë për atdheun e robëruar, për malet e fushat e saj, për Shqiptarët; shkroi me shpresë se një ditë edhe Shqipërija do të shijonte diellin e ëmbël të lirisë; foli me zërin e flamurit për Kosovën heroike të mbetur jashtë kufijvet të Shqipërisë, dyke i këshilluar Shqiptarët që të gjithë, tosk' e gegë sa ishin, që mos t' u a vinin veshin besimevet të ndryshme, por të bashkoheshin në një trup të vetëm për të mëkëmbur Shqipërinë e së nesërmes.

Që më 1900 e ngriti Asdreni lart zërin në fletore dhe të përkohëshme që botoheshin jashtë atdheut: në „*Albania*" të Faik Konicës, në fletoren „*Drita*" të Sofjes, në „*Bashkim' i Kombit*" të Manastirit, pastaj, më vonë, në „*Dielli*", në „*Dituríja*", në „*Kombi Shqiptar*", në fletoren e Kolonisë shqiptare të Kostancës „*Shqipëri e Ré*" dhe në shum të tjera.

Mbledhja e parë e vjershavet të tij merr titullin „*Rreze dielli*" dhe botohet në Bukuresht më 1904. Zef Skirò e pret me këto fjalë lindjen e kësaj vepre :... „Nuk kemi nevojë për shum fjalë për të lavdëruar veprën e Asdrenit, vetëm themi, me gëzim të math, se me këto vjersha, të cilat shpërndajnë me të vërtetë rreze dielli, ay ka fituar një vënd me nder pranë poetëve kombëtarë më të famshëm". Revista „*Albania*", nga ana e saj, shkruan : „...Gjuha e z. Asdren ësht e kulluar, elegante dhe e gjallë..."

Tetë vjet më vonë del në dritë vëllimi i dytë i vjershavet të Asdrenit „*Endra e Lotë*", ku poeti këndon atdheun, natyrën, bukurinë ; ku mirret me mendimet e tij, me „*unë-in*" e ndërlikuar. Zëmra e tij, kur pushon së rrahuri për atdheun, hyn në natyrë, humbet në vallen e amëshuar të zoqvet, të lëndinavet, të lumenjvet, të qiellit t' yllëzuar, shkrin në bukuritë e jetës, por sidomos të jetës shqiptare. Ketë rrymë do t' a gjejmë edhe në mbledhjen e tretë të vjershavet të tij të titulluar „*Psallme Murgu*" ku poeti, në shtegtimin që bën përmes ëndërimevet, humbet nga një herë në botën e prrallavet ase në botën e lashtë shqiptare.

Kur Çajupi në lyrikën e tij do të këndonte së jashtmi na-

tyrën, arat, fushat, lulet, vajzën, Asdreni zhytet i tëri midis kë-saj natyre, humbet si një pikë uj midis njëj oqeani dhe kërkon të zgjidhë mysterin e shpirtit dhe të frymës në fenomenin e metempsykozës. E mbulon një avull subjektivizmi, e tërheq një forcë e panjohur nga „*uni*" i pazbërthyer. Kur kërkon të jetë objektiv — gjë të cilën do t' a bënte me lehtësi Çajupi — mbetet si i huaj përpara natyrës, e përshkruan si ç' do të bënte sicilido tjetër, në vija të përgjithëshme, të thata dhe pa koloritë. Bir' i natyrës, e dashuron këtë me gjith zemër, ësht i dehur nga bukurija e saj, por kjo bukuri nuk shprehet dot si duhet në vargjet e tij: çdo përshkrim i saj, në vënd që të jetë një film i gjallë, mbetet një negativ fotografije.

Esht përkundrazi poet i vërtetë kur këndon botën e katundit, jetën e fshatarëvet: Koci „me fustanen klinda bërë, me baluket përmbí ballë, me opinga majë-ngritur" ësht i gjallë dhe plot jetë dhe, posa e shëkojmë — dhe e shëkojmë fare mirë — na hyn në zemër. Romantik i njëj fshati të pastër shqiptar na merr me vehte e na shpie në një botë dashurije së sinqertë dhe prrallore. Atje gjejmë vehten t' onë edhe prandaj e duam.

Një vjershë tjetër e bukur e Asdrenit ësht ajo që ka për titull „*Letrë prej Katundit t' em*" ku na paraqitet Drenova me të gjitha të mirat e saj. Kemi me të vërtetë deshirë t' a pranojmë grishjen e poetit dhe të kalojmë ca kohë n' atë fshat shqiptar që mban përherë portat çelur për t' i pritur miqtë që mund t' i vijnë.

Dyke mbaruar. nuk duhet të harrojmë — siç thotë edhe Faik Konica — se Asdreni „*ësht një poet i cili në vargjet e tij ësht përpjekur që të përhapij midis djalërisë shqiptare ndienjën kombtare*".

b) Nga Asdreni

1) PREJ KATUNDIT

Vështro Kocin si po tundet
Me fustanen klinda [1]) bërë,
Udhës ecën, robës shkundet
Që t' a shohë fshati i tërë.

---

1) ***klinda-at:*** pala-t, kindat.

Ndënë feste sërë sërë
Mban baluket përmi ballë ;
Dreth mustaqet si gjilpërë —
Djal' i bukur, djal' i gjallë.

Anterin' e ka stolisur
Gjith me sumbulla, me lule,
Mëngët, jakën të qendisur
Vija, vija plot pekule. 1)

Mbathur kalcat 2) pulpës ngjitur
Lidhur dizgat 3) çufka, çufka ;
Me opingat majë-ngritur —
Telatinë 4) plot me bufka. 5)

Mban silahun me pallaska 6)
Me pisqollën të fërkuar ;
Edhe unazë Koci paska :
Si një dhëndër i gatuar...

Por as Nonka faj s' ka fare ;
Çup' e gjatë si selvija,
Faqe-kuqe si fshatare
Që s' di ç' është djallëzija...

. . . .

. . . .

Lyer leshkat me vaj afshi
Mban gërshetat krahve zgjidhur,
Me mandilen prej mëndafshi
Majë kokës bukur lidhur.

---

1) *pekul-i :* kujdes ; 2) *kalcë-a* : kallm çarapi ; 3) *dizgë-a* : lidhës ; 4) *telatinë-a* : lëkurë lope ; 5) *bufkë-a* : tufa e këpucës ; 6) *pallaskë-a* : vezme, rryp fishekësh.

BISHT

Kur mëngjezit del në krua
Si sorkadhe shkel nga dalë;
E përveshur si një grua
Çupë trime më s' ka fjalë!

. . . .
. . . .

Si dy lule të rinjtë ishin
Kishin bashkë dashurinë,
Gra e burra zili u kishin
Kur u shihnin bukurinë!

. . . .
. . . .

(„Endra e Lotë")

2) MISTER

Nuk di, në trupin t' im në kam
Një shpirt, dikur që munt ka rrojtur
Që munt ka qeshur a ka vojtur:
Nuk di, në brum' i tija jam.

E shoh, e ndienj se si lëvis
Një frymë tjetër, frym' e huaj;
Lirisht kur dua që të luaj
Më vënd më mban gjësend po nis.

I zoti s' jam që t' a kuptonj
Në trut' e mij sado kulluar,
Fuqi t' a njoh s' më rri në duar:
Përmbrênda ç' kam t' a përjashtonj.

Ky shpirt që gjakun m' a pushton
Nuk di ç' krijesë vall ka qênë;
Nj' i pasur a po nj' i pa-ngrênë
A një që botën njohu von.

BKSH

Nuk di, në mbret ka qênë a rob
Mundonjës a po i munduar,
Në shkoi një jetë mê udob
A po n' u shojt i dëshpëruar.

S' di si t' a marr e si t' a nis
Të di dhe unë se s' jam unë,
Dhe si ç' e nis ashtu e gris
Kur shoh se fund mê s' ka kjo punë !...

Shpesh herë vehten e pyes
Por një përgjigje kurrë s' marr ;
Mister që mbetet gjer sa vdes
Që tretet bashk me ty në varr !

(„Psallme Murgu",

3) LETËR PREJ KATUNDIT T' EM

Urdhëroni, zot, në fshatin t' onë
Me shtëpi të bardha si gjithmonë,
Me avlli dhe porta pleqërishte
Gjith me buzëqeshje dhëndërishte,
Ku dritaret qeshin bukurije
Nga të vëndit lule plot me hije :
Bozilok i gjelbër që mban erë
Që të deh sikundër deh një verë,
Me 'të bashk' e bufka magjistare
Që të tërheq me pamjen ledhatare
Dhe qershiz' e turpshme por si vashë
Q' i çel sytht' e kuq të saj gjumashë
Si dhe karamfil' e trëndafili
Që pa dashur vjen të fton sicili.
Po të hyni brënda do të shihni
Si ju prêhet syri nga q' e shtini :
Në të bardhë muret gjith të lyer
Si një trup i paqm' i papërlyer !

Dhomat, posht e rrotull bukur shtruar
Gjith me shtresa dore zonje shkruar,
Q' u shkëlqejnë ngjyrat qysh ylberi
Me fytyra shkabe dhe sklifteri ;
Prej shtëllungash — dita pa u gdhirë
Tjerur lesht' e bardhë, fije-dlirë,
Si velenxa, shkorsa dhe qilime
Endur gjith me këng' edhe êndërime ;
N' avlimend punuar dit' e natë —
Siç tek na me zell punojnë gratë ;
Çdo q' u del nga duart e qendisur
Esht gjith lule e flutura stolisur ;
Më çdo send të vet' e të shtëpisë
Duket dora, mjeshtri i bukurisë !
Pa le djellit rrezet kur i çohen
Faqe faqe ngjyrat, sheh si ndrrohen,
Dhe kur hën' e plotë vjen e bije
Sheh pallate prrallash plot magjije ;
Ku gjen krejt një pritje miqësore
Si nër viset t' ona malësore,
Tek ju presin — jo më pak bujare
Zonja si dhe vajza shtat-krenare !

* * *

Urdhëroni zot, në fshatin t' onë
Që pret dyer hapur si gjithmonë,
Se mundimi kot s' ka për t' ju vajtur
Sa-do, mênt e kini për t' a mbajtur !
Se një drek' e darkë do të gjeni
Dhe një shtrat të mirë ku të fleni ;
Dhe tek një të varfër po të shkelni
Pa ju pritur mirë s' do të delni !
Ka sicili miqtë për t' i prekur
Një lakror e mish a zog të pjekur ;
Vez' e petka, 1) gjalp' e kos a shalcë

1) *Petkë-a :* petë si makerona.

Po gjith aq të majmë mu si palcë !
Pa le qumësht, djath' e gjiz' e dhallë
Plot, se fshati ka mjaft gjê të gjallë,
Dhen e dhi, si kecër ka dhe shqerra
Lopë — e viçër, dema dhe mëshqerra
Ndër kullota çuar me barinjtë
Të shijojmë barin e kërthinjtë ;
Dal nga dal kur kthehen mbrêma herë
Fyell e këmborë zjejnë n' erë,
Tufa, tufa malit kur se vijnë
Të zë malli kur po blegërijnë
Që t' u a mjelësh qumështin e majmë !
Siç tek na q' e kanë, mënt sa mbajmë !

* * *

Urdhëroni zot, në fshatin t' onë
Ku fryn er' e malit si gjithmonë,
Se katundi ynë, fala Zotit
Është plot nga çdo prodhim i motit :
Grurë ka, dhe misër e tërshërë,
Pa le vreshtat, zot, kur janë bêrë
T' ëmbël mjaltë rushtë si ngaherë
Që del syresh fort e shijshmja verë !
Ka edh' arra e qershi e thana
Por ndër ne më shumë bëhen mana
Porsi vêthe varg q' u mvaren sêrët
Gjer sa skuqen, nxihen në të bêrët,
Që, prej frytit tyre kaq të shquar
Del një e pirë me emër të dëgjuar !
Pa ka dhe fasule t' êmbla shumë
Se burimet rrjedhin porsi lumë ;
Ndër luadhe rritet bar me lule
Dhe në kopshte kunguj plot me tule !
Uj' i ftohtë derdhet nëpër kroje
Ujë, q' ep shëndet po pive soje
Që del malit, shket përmes lajthije
Gur mi gur me sulmin engjërvije.

Pa ne kemi bujq e punëtorë
Gjith flori që del ku vënë dorë.
Në fshat t' onë burrat nuk përtojnë
Si dikû që gratë t' u lërojnë.
Ca, dhe vatrës tyre në largohen
Gjith për fshatn' e vet ata mendohen
Nga të gjitha t' jetë plot shtëpija
Siç e do dhe nderi dhe vetija.
Portën miqve ne gjithmon u a çelim
Se zakonet, zot, na nuk i shkelim.
Se ky Vêndi i yn' munt ka të meta
Po, për pritje miqsh, i tretet jeta!

(*„Psallme Murgu“*)

4) CILËT JEMI!

Ku mundim na t' a njohim kombësinë
Që e dimë si atdhe edhe Shqiqërinë?
Kjo është gjuha e nënës që po flasim
Si edhe zakonet na që i përqasim.
Po cila ësht shënja e kombit t' onë
Nga t' huajt që na çquan gjithëmonë?
Ky ësht flamuri ynë shum' i ndjerë
I kuq edhe shqiponja me dy krerë,
Ay ësht i kuq si zjar, me gjak i larë,
Ajo e zezë, malevet ka shkarë;
Na e lanë ata të parët, trimat t' anë
Për 'të q' e derthnë gjakun, që u vranë!
Po me emrin Geg' e Toskë ç' kupëtojmë
Sa herë njëri tjetrin e kujtojmë?
Një fis dëfton se jemi edhe një farë,
Një shpirt, si dy vëllezër të pa-ndarë;
Sepse një mëm' e madhe na ka pjellë
Por si dy lisa rritur në një djellë,
Të dalë prej një rênje, prej një gjiri
Prej dheut ku qesh qielli e fryn zefiri;
Dhe Zoti atê q' e bëri mê së pari:
Ky jemi ne, ky është Shqipëtari!

(*„Endra e Lotë“*)

VEDAD KOKONA

PAST

16. — SHTJEFËN GJEÇOVI (1874-1929)

a) Jetëshkrimi e veprimtarija

Ja edhe nji fytyrë tjetër e ndritur atdhetari të flakët dhe shqiptari të pastër, qi — si shoqi i tij i jugut Negovani — ra deshmuer i çashtjes shqiptare nga dora e anmiqvet të Shqipnis.

At Shtjefni lindi në Janjevë të Kosovës me 12 Korrik 1874 dhe mësimet fillore i kreu në vendlindjen e vet, kurse ato gjymnazjare i bâni në Kolegjën Françeskane të Troshanit. Në 1888 Gjeçovi shkoi në Bosnje ku muer udhën e meshtarís n' Urdhnin françeskan. Mësimet lyceale dhe të filozofís i kreu në Banjalukë dhe ato të Theologjís në Kreshevë, ku n' atë kohë i kryejshin studimet françeskanët e ríj shqiptarë, e ku pat rasën me u njoftun me epikun kroat Gegë Martiq-in.

Në vjetin 1896 ktheu në Shqipni dhe shërbeu si famullitar në Pejë, në Laç të Kurbinit, në Vlonë, në Gomsiqe, ku u dallue gjithmonë për zéll dhe për përhapjen e ndiesivet atdhetare, dhe ku me nji kujdes të jashtëzakonshëm mblodhi nga goja e popullit fjalë, fraza, kangë, zakone e sidomos Kanunin e Malevet t' ona. Mbas At Pashk Bardhit, qe mësues i gjuhës shqipe në Borgo Erizzo, ku la përshtypje të mira në popullsín e vendit e cila e çmoi dhe e nderoi.

Veprimtarija e Gjeçovit shtrîhet sidomos në fushën atdhetare: nuk u lodh kurr së punuemi për fatet e atdheut. Sa qe në Durrës mblodh rreth vehtes Shqiptarë nga viset e Shqipnís së mesme, tue i mësuem e tue i këshilluem për bashkimin kombtar, qi ishte i vetmi shpëtim i tokavet t' ona.

Kërkoi me dorë të kujdesëshme visaret e paçmueshme të nëntokës së vjetër shqiptare; kështu mujti të bashkonte me nji shije të madhe nji ndër kolekcjonet mâ të bukurat arheologjike dhe shkroi nepër të përkohëshmet t' ona shum artikuj me nji vleftë të rrallë mbi zakonet dhe mbi mbeturinat e kohvet historike shqiptare. Në ketë fushë âsht për t' u theksuem në nji mënyrë të posaçme radha e studimit të tij me titullin „*Trashigime*

thrako-ilirjane" i cili qe filluem të botohej në fletoren „*Populli*" të Shkodrës me pseudonymin *Komen Kanina* e qi mâ vonë qe vijuem rregullisht në „*Hylli i Dritës*". Ndoshta aty-këtu shkencatari gjên shka të kritikojë në këto studime por, po të mirret para sysh shka mund t' ishte bibljotheka e njij famullitari të vorfën malsije, i hjedhun tash në nji vend e tash në nji tjetër prej detyre, ato kanë me u dukë vepra me nji vleftë shum të rrallë.

Si rëmues i vjetërsivet shqiptare qe çmuem dhe njoftun prej arheologvet të huej, si nga Prof. Marucchi n' ekspozitën e Vatikanit, prej Dr. Ugolinit, drejtuer i misjonit arheologjik italjan në Shqipni, prej Nopçës etj. Gjithnji e pa pushim botoi shkrime tjera të randsishme historije, arheologjije dhe folklore nepër fletore dhe të përkohëshme gjithfarësh dhe bashkëpunoi rregullisht n' *Albania* me pseudonymin „*Lkeni i Hasit*".

Gjeçovi botoi në Shkodër në vjetin 1910 vëllimin e bukur me titullin „*Agimi i Gjytetnís*" kushtuem A. Fishtës, ndër fletët e të cilit frŷn gjithkund nji erë e pastër ndiesísh të flakta atdhetare. Asht për t' u shenuem në ketë vepër nji studim i hollë mbi fjalorin e gjuhës shqipe, ku rrihet çashtja e pastrimit të fjalvet të hueja, të kujdesit në të folun pa gabime dhe të mënyrës së mbledhjes së fjalvet nga goja e popullit. Përveç këtij libri, kemi nga penda e tij edhe përkthimin e dramit tri pamjesh të Pjetër Metastasit „*Atil Reguli*" (1912) ; „*Shna Ndou i Padues*" mbas Dal-Gal (1912) ; „*Vajza e Orleans*-it a *Joana d' Ark*" (1915) etj.

Por mbi të gjitha veprat e Gjeçovit naltohet dhe mbetet përmendore e pavdekshme „*Kanuni i Lekë Dukagjinit*", rreshtuem mâ parë në „*Hylli i Dritës*" dhe mbas vdekjes shtypë në vehte (1933) në nji vëllim madhështuer e me nji parathanje të gjatë e të peshueme mirë të Fishtës mbi randsín e folklorës kombtare, të ligjvet dokesore dhe sidomos mbi vleftën juridike të Kanunit. Në ketë vepër janë përmbledhë ndër 12 libra dhe në nji shtojcë parimet gjyqsore, me anën e të cilavet rregullohej ndër male shqiptare administrata dhe tagri ndeshkimuer. Ky monument ligjuer u vên përpara të huejvet malsorin jurist dhe shlyen me dishmí të gjallë në dorë paragjykimet e kundërshtarvet t' emnit

t' onë, tue i bâm të kapërdijnë titujt e lëshuem falas se populli shqiptar âsht *barbar* dhe *i egër*. Këta sidomos n' ato pjesë qi i përkasin së drejtës familjare e civile dhe statutit të fisit ku ndritë nji drejtpeshim e nji shpírt dishipline i bashkuem me nji nderim të madh për të drejtat e personalitetit qi të kujtojnë pjesët e kohët mâ të bukurat e së drejtës romake. Zotsija e Gjeçovit ndër ligjët kanunore âsht e dallueme; „*askush* — thotë F. Konica — *nuk munt t' i afrohet At Gjeçovit në dlturinë e këtij kanuni, që ësht nji studim i palodhur dhe i hollë ku ka mbledhur, radhitur dhe ndritur të gjitha sa kanë mbetur nga mendimet juridike të Shqipërisë në Kohën e Mesme, mendime të cilat ngjan t' i kenë rrënjët shumë përtej Kohës së Mesme*".

Përgjithësisht shkrimet e Gjeçovit nuk kanë vleftë të përsosun letrare: nuk âsht artist i ambël i fjalës, dhe stylin shpesh herë e ka të vrazhdë për arsye të pastrimit të tepruem të fjalorit. Porsè nji fuqí skulptorike vigane ngrehet prej periudhavet të tija lakonike e të rrebta. Ai i ngján Salustit.

At Gjeçovi âsht nji ndër ata kreshnikë, qi fushën e luftimit dhe flamurin shqiptar e njomën me gjakun e vet: 13 Tetuer 1929, mbassi qe thirrë trathtisht nga auktoritetet slave në Prizrend, ndërsa kthente në Zymb, ku vepronte si famullitar dhe si mësues i gjuhës shqipe, qe vrám prej Serbvet, të cilët shifshin në tê nji ndër mâ të rrezikshmit përhapës të bashkimit të Kosovës me nanën Shqipni.

Për këto të gjitha atdheu e deshti dhe rinija adhuroi mbas tij.

KARL GURAKUQI

b) Nga Gjeçovi

1) SHOQNIJA

§ I.

„Mbassi nuk mund u queka njeri as shtazë as hyjní, nevoja e shtŷn qi të rreket e të përpiqet, për me lypun fatin e mirë të jetës e argtimin e vet ndër shokë" (Aristoteli).

„Vetë natyra e shtŷn arsyen e njerit, qi të két të marrë e dhâna me shokë" (Ciceroni).

Shka âsht njeri ?

„Asht nji ndërtesë e shkatrrueme e lakuriq, qi pá ndimë të natyrës jet krah-këput : [1] nevojár i ndimës së huej“ (Seneca).

Njeri âsht nji të kênun i morit, [2] i tukejmë [3] edhe i lânë ndër krajata të zeza në mënyrë të nji shtazës ; e me e lânë vetëm, bâhet gadi-gadi si shtaza. Me gjith këtê, mund të bâhet i vjefshëm, i fuqíshëm, i madhnueshëm e i dijshëm, i ndihmuemun prej krahit të shoqit.

Shka âsht njeri në të lém të vet ?

Mund e mendojmë si nji kafshë të pá-arsyeshme : lén cullak, i kalamend, i págojë, e gjith e zeza qi mund të mendohet në të lém, lén me tê. Për ketë arsye ai gjindet në nevojë për gjithshkaf, gjithkafja i mêngon ; në mos u gjetët kush me i a njitë dorën në këto mêngime e nevojë, ai do të jesë si nji cnuk, [4] mbassi me folë s' din e me lypë s' mundet. Pra vetë natyra e ngushton njerin qi të két të marrë e dhâna me shokë.

A thue rrëshita, a mos gabova ?

Na dijmë, se njeri qi trajtohet prej dashtnimit të Perendís âsht i arsyeshëm ! Po, kësaj së vërtetës edhe unë i vêhem ; porsè, lêne vetëm atë foshnje qi leu tashti, mos u përkujdes për tê, mos i a veshtro vajin, e do të shofish se ajo arsye qi leu me tê, ká për të mbetë e errme, e për t' u shue ká me tê. Nysh, [5] i duhet nji mësues qi t' a mëkambë e të i a shfillojë [6] menden e shisen.

Kush mundet me mrrî me i a vû për fije veshtrimin, e me i mësue përmbajtat e mendimit, të të folunit etj. ?

Të siellet ke të siellet njeri i ngratë, pá shokë nuk mundet me pasë të gjallë ! Foshnjes, porsá të lejë, i duhet afër ndokush : ajo do ngjí, do lá e do ndrrue e sá të fillojë m' u rritë, i duhet fllaku [7] për me e vaditë të rrijë në kambë ; do marrë për

---

1) *krah-këput :* i pafuqí ; 2) *i morít* (*i moritun*) : i ligshtuem ; 3) *i tukejmë :* i dobët, i pashëndet ; 4) *cnuk :* i shkjepët, i mangët ; 5) *nysh :* ndiç, d. m. th. 6) *shfillojë :* zhvillojë ; 7) *fllak-u :* tamblik, kulár fmijsh.

dore, për me e mësue qi t' i ndrrojë kambët e të trimnohet me hecë, i duhen kallxue sendet, e ajo gojë mamaçe 1) i do çilë. E në të tana këto, do t' i prîje i rrituni, shoqi i vet.

A mund e mendojmë na natyrën aq mizore, qi, mbassi të lejë njeri, t' a lâjë m' atë kambë krajatet e mos t' i gjindet kush me i a njitë dorën ? A kishte me mujtë me mrrî mje mb' at skâj natyra, e mun mb' at hov qi na ngushton mjerimi, e jeta e jonë rrin e vjerrë në fille të pênit, e mos të na gjindet me dhantí të veta, qi na duhen, pá ndryshim, për m' u mëkambë e m' u rritë ?

Jo ! gjithëketë mizorí, jo qi nuk mund e mendojmë në natyrë mbassi ajo vetë don qi t' i gjindemi shoqi shoqit ndër nevojë, por âsht edhe urdhni i natyrës qi t' i ndihmojmë t' afërmit t' onë.

A na merr mendja se mund të bâjë e mund të jetojë njeri vetëm e pá shokë edhe kúr të rritet e kúr të bâhet i zoti i vedit ?

Po zâmë tashti, se njeri u rrit, edhe i hodh prej vedit lvere e shpërgâj, vetë mendon, vetë punon, e vetë fiton, ase, si thonë Shqyptarët, u bâ : „*njizetë, pushkë ; tridhetë, ujk ; dyzet, kuptim ; pesëdhetë, skilë !*"

A na ve mendja se mund të qindrojë pá ndihmë të shokvet, edhe pse dán burrë krah-fortë e mendçár ?

I mjerë mbí të mjerë kishte me kênë pá shokë. Me gjith fuqí të krahvet, me urtí, punë e fitim, kishte me mbetë si gogla mbi ujët. Prandej goja e Shqyptarit të moçëm pat thânë : „*Trimi i mirë me shum shokë*".

Shka kishte me i ndodhun njerit me kênë se jet qyqe vetëm në ketë jetë e mos të shofë nji frymë të gjallë ?

Shka kishte me i ndodhë ? Kurrgjâ tjetër, posë në ju ká rá me pá mizën pá krye si siellet, ashtu kishte m' u sjellë edhe njeri. Gjith ditën kishte me luejtë tërmal teposhtë, si i hutue mendësh e pá i dalë m' u ndeshë mbë kand për me çfrye zêmrën e vet. S' kishte me lânë male, fushë, gjytet as katund mjè qi kishte me mrrî me gjetë donji shoq. — Qe nji pasqyrë :

Po zâmë se unë qi po shkruej këto punë, o atdhetár vllá,

---

1) *mamaçe* : menece.

mbeta i curk [1]) vetëm në Shqyptarí t' onë sá âsht e gjânë edhe e hapët kryq e tërthuer ; m' i ndiqni shtiqet, e vêni oroe se shka do të mësoj e ku do të mbaroj ashtu i vorfnue shokësh.

Msyna gjytetin : hîna mbrendë, por e gjeta të shkretnue. Vojta në katund e gjeta mâ zí se të parin trajtísh [2]) rrênue, e s' shifshe tjetër, posë do sharânash [3]) e gamere [4]) gurësh si t' ishin marâna ! [5]) Zû me më rrektue zemra, e si njeri qi e lên mendja, i a solla shpinën edhe katundit e dola në fusha, por edhe këto i gjeta të mblueme prej ujnash ; prroje e lume të dalë âmet e kishin pasë marrë dhén, për ngâjë [6]) qi govadna e lugje për të cilat rrjedhshin ujnat kishin kênë mbushë. U solla për rreth nj' a disá herë, e si i hutue i zgavrroshe sŷt tuj soditë, kúr më ráne për sŷsh pêmë e bimë tjera, por edhe këto t' egrue e të bâme gajushë [7]) ferrash. Qyshë se u zhduk njeri, toka mbet e djerrë, pêma e drûja nuk u përtrî as nuk shkemoi [8]) mâ me hijeshí të hershme. Tuj pá gjithë ket shêmtim natyret, më hini friga, e jeta m' u mnerue, sidomos kúr pásh se zagorija [9]) e ujqvet edhe e egërsinavet të tjera, ishte kênë lëshue nepër fusha, e deri shtâzët shpijake kishin kênë bâ mâ t' egra se t' egrat, e butësín e vet e kishin pasë ndrrue.

Me fjalë të shkurta : nuk shifshe tjetër rreth vedit, posë shkretís së mnershme ; nuk ndiejshe tjetër, posë brimash, ulurimesh, gërthitmesh e fishkllimin e gjarpijvet edhe t' egersínavet të tërbueme. S' paçë me kê m' u argtue mâ, më hypne dënesët e kokrrat e lotvet m' u lishuene rrëkajë për fëtyrë ; më la zemra e jeta m' u idhtue, dishrojshe edhe unë m' u hjekë këso jetet e me shkue mbas shokësh ! Jeta âsht e ambël po, por unë thirrshe dekën edhe e lutshe qi të më çote ke shokët tjerë. E lutshe dekën, por nuk m' a veshtrote vajin ; edhe ajo dukej e idhnueme kundra mejet, e dote me më lânë qi të hjekshe e të mrrîjshe me marrë vesht, se sá vështirë ishte me kênë i vorfnue shokësh.

---

1) *curk* : (adv.) : krejt ; 2) *trajtí-ja* : trajtë, formë ; 3) *sharânë-a* : grumbull ; 4) *gamere-ja* : grumbull ; 5) *maranë-a* : gurë përmendorje ; 6) *ngajë-a* : shkak, arsye ; 7) *gajushë-a* : kaçubë, kule, çufërr ; 8) *me shkemue* : me u gjethë ; 9) *zagori-ja* : grumbull, lavë ujqish.

Kah t' i a mbajë tash? Vetë me vedi të flas? Fjalët e mija nuk m' a bijshin donji gëzim; zemrą e jeme gjindej mâ e trazueme prej valash, se ato qi përplasen në dét në motna mâ të vështira e mâ të mnershme! Më vete mendja me msy ket a at skâj botet, por kah më bite ndër mend se ishe vetun, friga m' i këputte gjûjt. T' i platasem [1]) malit? porsè i shifshe me sŷ të kërveshunat e egërsínavet, qi me dhambë të zgërdhye e me gojë të haprrueme [2]) rrijshin të shtrîme shtiqevet, tuj pritë gjuetín e vet. — T' a drejtoj hapin kah fusha; por edhè këtê do t' a gjêj të bâme dét. Në të djathtën e në të shmajtën, para e mbrapa shtiqet i shifshe të ndrŷ. Kandet e dheut muzg e errsí m' u dukshin! Zû me m' u bâ dita njimí! [3]) Fillova me bërtitë me sá zâ qi kishe në krye e me thirrë ndokend, por kush do të m' u përgjegjte?! Ushtimin e zânit t' em e ndieshe, i cilli, grykë më grykë derdhej si nji gjamë. — Më muer ûja, e rrîjshe tuj pritë, palè a do të shtrîhej donji dorë bâmire me nji thermikë [4]) buket, porsè kot më rrête mendja! — U laskarova petkash, u bâna mishët e kalit, mbeta lakuriq, e aq u molisa, qi s' ishe i zoti mâ për farë gjâjet. Shpirti më mrrîni në fyt prej mërzîs, e mbas sá rravgimesh, [5]) u smûnda, e as në ket mjerim s' u gjet kush me më ndihmue. — Vetëm, i lânë e i harrue: u lodha, u këputa, u thava si nji krande, u zburita, [6]) e n' e mbrâm më là fuqija, m' u err arsyeja e u bâna pak gjâ mêngu shtazet. — Më pushoi së rrektuemit zemra e diqa, si mo' Zo' mâ keq! Njekëso doret i shkon jeta njerit të dám shokësh. — Hec e thuej, prá, se mund të jetojsh pá shokë e shoqní!

A na u mbush mendja tashti, se njerí pá shokë e shoqní âsht si peshku pá uj? A besojmë tash, se pá ndihmë e krahë të shokvet, s' kishim me kênë të zotët e farë sendit? — Prá shoqnija âsht e nevojshme në daçim për punë, për ndihmë, për mësim, për rojë të ndërmjedëshme, e në daçim për me pështue prej rreziqesh qi na kërcnohen e për me i gëzue të mirat e

---

1) *me u platasë*: me u plandosë; 2) *i haprruem*: i hapun fort; 3) nji ditë e vetme e gjatë si njimijë ditë; 4) *thermikë-a*: thërmí e vogël; dromcë; 5) *rravgim-i*: peripetí; 6) *me u zburitë*: me u zbé, me tretë fytyra.

jetës pá frigë. E si nuk mund t' i gëzojmë të mirat e jetës pá shoqní për arsye qi përmendme, ashtu edhè jeta e jonë, nuk kishte me kênë jetë por hjekë 1) pá shoqní. Vetë puna na mëson prá, se njeri ká nevojë për shoqní, jo veç sá të jét më kambë të vogla, por edhè se kúr të rritet s' mund bâjë pá shokë.

„Njeri i vetun i tretun. — Triml i mirë me shokë shum. — Nji gúr s' bân múr. — Nuk mbahet shpija me nji shtyllë".

(Nxjerrë nga „*Agimi i Gjytetnís*" fq. 9-15)

2) *NJI ARGTIM ARHEOLOGIK*

. . . .

Arheologija âsht nji argtim aq i kandshëm, sa s' kallxohet me gojë; e sa âsht i kandshëm, aq e mâ âsht i vjefshëm.

Nji arheolog, për n' u dhashtë me zéll zemret mbas këtij argtimit, nuk do të thehet pse ka me i u dashtë më u dá shoqnijet; kjo vetmi s' ka pse e trembë, se shpejt ka me ngulë rrajën në zemër të tij, e ka me i tingllue në vesh zâni i zemrës: I lumi unë se kjo mënyrë jeteset kênka knaqë e jo mjerim. — Jeta shoqnore âsht e kandshme, porse shum heresh i del për hundësh njerit. Për kundra, jeta e nji arheologut âsht gjithherë e kandshme, e sa mâ me zéll t' epet mbas kësaj jetese, aq mâ i thelltohet në palc, ashtu qi do të i a mrrijë ditës, kur ka me mujtë me thânë me filozofin: „*Shoqnija e njerzvet mundet me m' u mërzitë, por vetmija kurr*".

Arheologu si të lodhet prej punet, si t' i mërzitet shoqnija, të shlodhmen e kënaqën e vet mâ të kandshmën ka me e gjetë, kur t' u afrohet sendevet të vjetra qi i ka gjetë vetë ndër vorre të lashta, a i ka blé prej kuj për me shtue visarin e vet. — Nji arheolog nuk mundet me ndêjë në pritesë; ai, a do të përlajë shatin e me shkue me rëmue ndo'i vend a vorr të vjetër, ase do t' ulet në karrigë për me shkrue mbi sende të gjetuna, e me botue ndo'i send të posaçëm mbi to, tuj bâ tri punë të

1) *hjekë-a*: të hjekun, psim, rektim.

mira me nji herë : tue qitë në dritë visarin e kombit, qi pat ndêjë disa mija vjetësh nën dhé ; tuj u dhânë zemër bashkë-atdhetarvet qi të jepen mbas këtij argtimi, e tuj e çfaqë knaqën e vet e të mundit të shpërblyem.

Posë qi âsht nji argtim i kandshëm arheologija, âsht edhe tepër i vjefshëm. — Qellimi i nji arheologut mund t' i parazohet 1) qellimit të nji shkrimtarit. — Qellimi i të parit do të jét për me bâ të pasë visarin e mshefët të kombit, tuj u a krahasue sendet e gjetuna kohve të lashta për vleftim të historís kombtare, e i të dytit me bâ të pasë visarin e literatyrës kombtare. — Arheologu do të përpiqet me shtue pasunín e hambarit kombtar, qi âsht „M u s e u m" me sende, qi gjên në gjí të tokës, e letrari me shtue libërtoren 2) kombtare me shkrime të veta. — Arheologu do t' i a vêjë menden imtimit të sendevet të gjetuna tuj i matë me metra, centimetra e me milimetra, të rrasavet, të tullavet, të gjânsís, të gjatësís e të thellësís së vorrevet a të gropavet, e letrari do t' i masë e do t' i imtojë shkrimet e veta me rregulla gramatikore e të prosodís. — Arheologu do të kallxojë vendin se ku kje gjetë se i cilli send, a në fushë a në mal, a në sukë a në kodër, në gjytet a në katund, a në ndo'i gjytetëz të motnueme. Ashtu letrari, në marrët uhá prej tjerësh, a në mbledhët gjâ prej gojet së kombit, do të kallxojë vendin, a krahinën, katundin a gjytetin, malin a fushën ku â mbledhë kanga, vaji, vallja a prralla a gojë-dhâna, e do t' i qesë në letër ashtu si i kallzon goja e kombit, pa ndërlikim e pa dënue e pa shtue gjâ. Si ka randsi ajo astër 3) e gjetun në vorr prej shkrimit qi mundet me pasë, a vâthi, katramza, 4) sumbulla, unaza, heshta, e tjera prej trajtash a vizash qi mund të kén, ashtu ka randsi ajo kangë e gojëdhânë kur t' u dihet krahina e vendi ku janë shkrue.

Shifni, pra, se gadi kurrnji ndryshim s' ka ndërmjet arheologut e letrarit ; qellimi i njanit e i tjetrit ka nji qandërr, e âsht e mira e vendit e të qitunit në dritë të visarit kombtar. —

---

1) *Me parazue* : me barasue, krahasue ; 2) *libërtore* : bibljothekë ; 3) *astër-a* pare e vjetër ; 4) *katramzë-a* : togëz-a, mbërthejcë rrypi.

Mbas mendimit t' em thom se, sa vlerë ka literatyra për nji komb aq ka edhe arheologija. Rrezige të mdhaja i kërcnohen literatyrës, kur të lêhet mbas doret gjuhësija kombtare, porse arheologija i ka edhe mâ të mdhaja rreziqet. Edhe n' u rrekët kush me na prishë gjuhën — posë Qeverijet — kemi njerz qi i rrijnë punës në krye me mësojtore, të cillët përpiqen me i a mbajtë larg rrezikun gjuhës amtare. Për kundra — arheologija sa âsht e lakmueshme. aq e mâ gjindet në rrezik me na pështue duersh. Mjafton nji kuletë e mbushun me sende të vjetra të gjetuna në tokë t' onë, prej nji të huejit, për me na lânë në terr ndo'i pikë historijet.

Të gjith e dijmë se, q' se ka shkelë tokën e Shqypnis a Pelazgu a Hylliri tash mâ se 4000 vjet, ndodhít e tyne pak a pak fort dihen. Ata mos kjofshin kênë dhânë mbas literatyret, do të kén pasë harte. Po ato ku janë ? Do kanë mbetë mbi dhé, në të cillat edhe sot bindet bota, si janë ndërtesa të madhnueshme e ledhe vigane qi shifen nepër Shqypni e ndër vende, ku kanë pasë banue e kalue këta. Ashtu do të kén pasë edhe stolí e zbukurime, si unaza, vargje, sumbulla, katramza, vâthë, gjerdana, rruza, të holla, heshta, zhëgjeta, shpata, spata, thika, kurtjela, 1) e tjera ; e në mos i paçim pasë t' arta e t' argjenta, pa dyshim, do të kén pasë të hekurta e të remta. — Po këto ku gjinden ? Do të kén hî në dhé me ta, disa do t' i kén mblue nën dhé, e tjera do të jén lânë këtu-atje.

Pra, visari i ynë, historija e jonë gjinden të mblueme nën dhé kush e din sa pash a pëllambë, e na s' i bijmë mprapa historís s' onë, e shka a mâ zí edhe në paçim gjetë gjâ nën dhé ndo'i herë, për nji fitim të veçantë e kemi shitë at gjâ send, e me tê e kemi vorfnue kombin t' onë me ndo'i pikë historijet e për nji çmim të faqes së zezë ! — Duhet të na mbushet koka nji herë, e të kuptojmë, se nji komb qi s' ka histori të veten, xêhet si i dekët ; se historija, si e çanëson mâ i për-

---

1) *kurtjelë-a* : thikë e vogël, shish.

menduni gojtar roman Ciceroni âsht: *dishmuesja e motevet, drita e së drejtës, përmendorja e jetës, mësuesja e gjallnimit, lajmtarja e vjetërsís.* Kjo, pra, né na mêngon.

(Nxjerrë nga „*Zâni i Shna Ndout*",
Vj. VIII-1920, Nr. 4-6).

3) VRASA E GRUES ME SHTAT ZÂNË

«Grueja me shtat zânë âsht si mâza e tamblit». 1)

Dy vetë ishin kênë tuj u fjalisë e, përmbassi i trashën fjalët, u shkuen edhè duer m' armë.

Nji grue me shtat zânë ndodhi aty n' atë valë të gjakut, 2) e cilla — përmbas dokjet të vendit — me të shpejtë u hîni ndërmjet 3). Këta dy vetë të tërbuem e të verbuem sŷsh s' e muerën ndore ndërmjetsín e grues; u dhanë zjarm pushkvet, u gjuejten, porsè kurrnjana lagje 4) s' u bâ dâm. I a kthyen shpi nën shoqi shoqit edhe hikën; grueja edhe ajo shkoi në shpí të vet. — S' ngjati shum, e grueja e bâni fëmín të dekun. Grueja u kallxoi gjindes së shpís, se pse i shkoi dâm fmija, d. m. th.

---

1) Kjo copë âsht nji aso „motërzimesh" qi A. Gjeçovi shtoi mbas tekstit të redaktimit të Kanunit të Lekë Dukagjinit. Fjala motërzim rrjedhë prejsè në gjyq mbas kanunit, sidomos ndër çashtje mâ të kapërthyeme qi n paraqitshin gjyqevet mâ të nalta sikúr ajo e „Xhibalit" të Shkodrës dhe e Derës së Gjomarkut të Mirditës, zakoni ishte të pyeteshin antarët e gjyqit: *a ka motër?* — kinsè: kjo çashtje a ká ndonji çashtje tjetër qi i gjason e qi tue pasë qênë ndá parandej prej gjyqtarësh t' urtë të mund të na japë shembull e udhëzim?

2) *Vala e gjakut,* nuk âsht të derdhunit e gjakut, por shpejtsimi i qarkullimit të tij qi zên kryet e s' i lên mâ shteg urtís; këtê, pá dijtë gjâ për punë të qarkullimit, e din mirë populli psyholog i malit.

3) *me hî ndërmjet,* âsht fjalë teknike qi difton veprimin e atíj qi don të paqtojë dy miq qi shamatohen (kr. fjalën e Oso Kukës tue i urdhnue armpushim Kerrni Gilës: („*Jam ndërmjet*"); t' a shqiptuemen atë fjalë rituale, kush nuk e merr ndore quhet se e ká përbuzë ndërmjetsín e prandej e ká tash anmik. Frazë e cila, kaq e shkurtë e konkrete tue qênë, e tue thânë materjalisht mâ pak se do të tregojë në të vërtetë, difton gjith atë ndiesí të masës qi trajton klasicitetin e gjuhës malsore.

4) *lagje,* partí; çdo njerí aso kohe ishte krye në vehte; e prandej, të i a hŷmen shamatës, ishin si dý shtete në luftë!

se vetëm prej krizmës së pushkvet t' atyne dyve qi u gjuejten. — Tashti ngrehen [1] gjindja e shpís së grues e u lypin arsye atyne të dyve. — E, si nuk deshtën me u ardhë n' arsye, ashtu hîni puna në Pleq [2].

Muerën e dhanë Pleqt, porsè kurrkund mbë tê s' i bijshin gjygjit e nuk dijshin me i dhânë fund punës. — Nji ndër asi Pleqësh [3] ndër mâ të regjunt ndër gjygje e pleqní, u tha Pleqvet tjerë qi t' a mirrshin mbrapa. Pleqët i u gjegjën zânit. Ky u prîni e i çoi ke çerraniku [4] i tamblit të ndêm nepër ênë e me mâzë të ngrîme e të páplasaritun kund [5]. — Përmbassi e panë Pleqët mazën e paplasaritun e të lëmueme ndër ênë, e mbylli çerranikun Plaku, edhè shprazi dý pistole flakë për flakë. Nganë te çerraniku, e çilën, edhè e gjetën mazën e tamblit krejt të plasaritun ndër ênë. Atbotë foli Plaku, qi u prîni Pleqvet tjerë te çerraniku: „Grueja me shtat zânë âsht si maza e tamblit. — Hovi i krizmës së pushkvet e ká trandë gruen si tamblin e çeranikut, e ká trishtue e, prej atij trishtimi, ká dekë fmija në bark të s' amës. — Shkaktarët e dekës së fmís kjén ata dy vetë“. — Të gjith Pleqt tjerë e hangrën ketë arsye [6], edhè i mblodhën mendimet më nji, tuj i lânë në gjak ata dy vetë, qi u gjuejtën mësá rrekej grueja me dá zjarmin [7].

(„*Kanuni i Lekë Dukagjinit*“ — *Shtojcë* — fq. 122)

---

1) Mbas kallximit lakonik, me perjudha të shkurta e të ftofta, të ngjarjes për të njoftun të çashtjes, styli ngjallet në dramaticitet kúr hym në të shoshitun të saj ku e ká qellimin auktori: këta ndodhë me anën e shëndrrimit të kohës prej auristit në të tashmen.

2) Thânje teknike qi d. m. th. se çashtja mâ i mbet në dorë gjyqit.

3) Hjektore pjesore, si në latinishten *ex illis senatoribus*.

4) Rafti ku ruhet tambli (qumshti) gjalpi e djathi.

5) *Me plasaritë*, prej „me plasë“ diftn se plasat do të mendohen të holla fort; kr. ital. „*crepare*“ e „*screpolare*“. — *Kund*: sikursè latinishtes (p. sh. „*sine ulla rima*“ ashtu edhe shqipes malsore i pëlqejnë do adjektiva, perêmna e adverba qi zakonisht janë mohuesa, por mbas njij mohimi tjetër e çveshln fjalzën mohuese qi kanë në krye; këta pse i japin jo vetëm shkurtësí styli, por edhe masën, matunín klasike qi kurr s' i a tepron shprehjes, sikurse kishte për të ndodhë tue përsritë mohimin.

6) Shum përdorime të fytyrueme paska ky verb konkret „*me hangër*“, të gjitha veç me at kuptim themeluer të pranimit mbrenda vehtes e t' asimilimit.

7) *Me ndám zjarmin*: shamatën, por me fuqí mâ të madhe të shprehuni.

„*SHKA DO TË BÀJNË TË METUJT* 1), *BURRNIMI I SHPIS DO T'A LAJË*"

Ndodhi nji fmí barí lukursh, 1) i cilli në sá ishin tuj kullotë lukurt, i hudhet njij kopështit të huej e me nji nagaçe në dorë, vêhet me qokë 2) nji trup hardhije mjè qi e rrumbulloi faret. — U beh i zoti i kopështit, i cilli, përmbassi e njofti fmín, vojt menjiherë hem me i kallxue prindës së fmís, hem me lypë arsye.

Prindja e përcollën të zotin e hardhís me nji „Punë fmíjsh!" — Uli kryet i zoti i hardhís edhe kthei e qiti ndër pleq ketë punë. Pleqët u mblodhën në ditë të caktueme e, mbassi muerën e dhanë, nuk mujtën me rá në nji merde të gjith. Njani ndër Pleqt u tha: „Burra, t' i hudhim mêt e mos të dahemi pá e këputë ket gjýgj". — E shuma e Pleqvet mbetën me mende të ngulun, se gjygji i dâmit nuk e kapë fmín, e deshtën me u shpërdá; Plaku i përmendun nguli 3), e nuk la qi të shpërdahen Pleqt përpara se t' i a bijshin fmín aty në kuvend. — E prûn fmín qi pat pré hardhín; Plaku, i cilli nuk desht me u ndêjë në gjýgj 4) Pleqvet tjerë, e muer fmín për dore edhe u tha Pleqvet qi t' a mirrshin mbrapa. — U çuen Pleqt e varg e vistër i u vûn mbrapa Plakut, qi me fmí për dore u prîte. — Hîn në kopësht të prindvet të fmís, edhe e afroi fmín nji hardhís, tuj i thânë: „Hudhu këtu, or mêc, e preje ketë hardhí me atë nagaçë. — Mêci i ndêjt gadi plakut edhe i tha: „Jo, nuk guxoi me e pré hardhín, sepse më bërtasin gjindja e shpís. — Plaku atëbotë u suell kah Pleqt tjerë, edhe u tha: „A ndiet, or juni? 5) Mbassi mrrijtka mêci me e njoftë gjân e vet e mbassi dijtka, se, me bâ dâm, do t' i bërtasin gjindja e shpís, hardhís së huej i don pré dâmi 6) e i don lá të zotit.

Leka e ká lânë: *Shka të bâjnë të mêtujt burrnimi i shpís do t'a lajë*".

(„*Kanuni i Lekë Dukagjinit*" — Shtojcë fq. 118).

ZEF VALENTINI

---

1) *lukur-a*: dele; 2) *me qokë*: me qukatë, me latuem; 3) *nguli*: qëndroi në mendimin e vet; 4) nuk desht me i u përulë gjyqit; 5) *juni*: ju (tr. djalektore); 6) *me pré dâmin*: me caktuem shpërblimin e dâmit.

17. — PAPA KRISTO NEGOVANI (1875-1905)

a) Jetëshkrimi

Papa Kristo Negovani — martyri dhe prinjësi shpirtëror i Shqipërisë për krah të cilit mbas njëzet e katër vjetëve u rreshtua martyri i madh i Veriut At Shtjefën Gjeçovi — lindi në katundin Negovan të Maqedhonisë në vitin 1875. Negovani, katund në rrethet e Florinës, ësht i banuar krejt nga Shqiptarë e thuhet se këta, bashkë me ata të katundit Bellkamen, kanë vajtur atje dyke u çpërngulur nga katundi Plikat i Kolonjës së Korçës njëqind e pesëdhjetë e ca vjet më parë.

Kristua në fshatin e vet mbaroi shkollën fillore greke edhe pastaj për mësime më të lartëra hyri në një gjymnas t' Athinës. Mbas tre vjetve u shtërngua t' a lërë shkollën, sepse atin e tij i a vranë kusarët dyke i marrë tërë pasurinë edhe të riut i u desht të kujdesohej për ushqimin e familjes së vet. Më 1890 në Negovan e emëruan si mësonjës të shkollës greke. Në ketë kohë filloi veprimtarija e tij atdhetare: Shqiptarët e Negovanit edhe të Bellkamenit, të rrethuar vetëm nga armiqtë, po kërcënoheshin me një mijë të zeza, që të humbisnin gjuhën, zakonet edhe të harronin fare Mëmëdheun e tyre të vërtetë: nën rrogozë e sheshazi Patrikana e Fanarit me agentat e saj e me andarët e malevet bënte ç' mos për t' i greqizuar këta Shqiptarë të kulluar. Kundrejt këtij rreziku nisi luftën e parë Mësonjësi i ri i shkollës së Negovanit: Kultura greke nuk i dha asnjë valë ideali helenik, rroga e saj nuk e ëmbëlsoi aspak: Kristua vendosi të krijojë n' ato katunde të vetëmuara çerdhen e vërtetë të shqiptarizmës. Dyke u mësuar nxënësvet alfavitën greke, nuk rreshti fshehurazi e ku sheshazi t' u predikojë të rinjvet e bashkëfshatarët të vet dashurinë për Mëmëdhethin e vërtetë: „*Për mbi çdo gjë gjuha shqipe ishte ajo që duhej mësuar, sa më parë,* — i thoshte or' e çast, kujdo e kudo.

Kristua - mësonjës kishte dije të plotë për zulmën e madhe të stërgjyshërve t' anë, ndoqi këmba-këmbës lëvizjen e

madhe të Rilindjes Kombtare pas Lidhjes së Prizrendit, u thith nga veprimtarija e Shoqërisë së Stambollit të vitit 1879 e nga ajo e shoqërisë *Drita* të Bukureshtit të vitit 1881 edhe u familjarizua me udhëheqësit më në zë të lëvizjes shqiptare t' asaj kohe. Por kishte formuar besimin e patundur se nën petkun e zí do t' i sillte shërbimet mê të mëdha Kombit të vet të robëruar, prandaj, edhe në marrëveshje me mëmëdhetarët e mërgimit, më 1892 mësonjësi i ri shkelmoi dëfrimet e djalërisë dhe u bë prift i katundit dyke u bërë njëkohësisht pararendësi, frymëzonjësi dhe krijonjësi i Kishës së më vonëshme Orthodhokse Autoqefale Shqiptare. Edhe punës i dha zjarr: në shtëpin e vet hapi një shkollë shqipe të natës:

...O djem, o vashë, vraponi
Nd' i bekuar mësim!
Gjuhën e Mëmës mësoni
— Me dëshir' e mallëngjim!

sepse:

Mësimi do t' shpëtonjë
Të varfrënë Shqipëri!... 1)

u bënte thirjen Shqiptarvet kudo e veçanërisht bashkëfshatarëvet të vet. Puna ideale mori rrugën e mbarë: Njëqind djem e vajza katundare natë për natë në këthinën e ngushtë të shtëpisë së tij mësonin abecenë shqipe dhe historinë lavdi-plote kombtare nga goja e *At Kristos*. Për mësimin e gjuhës shqipe i mungonin të gjitha, por Prifti - mësonjës - idealist i plotësonte me shpenzimet e veta edhe or' e çast shkruante me duart e veta abetaren nepër fletore edhe u a çpërndante nxënësvet. Më vonë gjuhën shqipe filloi t' a përdorë dalë ngadalë në kishë: së pari e këndonte shqip vetëm ungjillin, pastaj shtoi lutje të vogla e së fundi meshën e tërë. Kisha dhe shtëpija e tij u bënë çerdhe kombtare: Aty grumbulloheshin të mëdhenj e të vegjël për të marrë kungatën e shqiptarizmës nga *Papa Kristo Negovani*, i cili me veprat e gjalla e me ligjeratat e

1) Shih: vjershën *Punët e mira*, Kalendari Kombiar, vjeti 1904.

shumta i nxiste për të ruajtur si syt e ballit gjuhën e zakonet, këngët edhe vallet thjesht shqiptare edhe të bënin theror çdo gjë, sa edhe jetën për të fituar lirinë e vetëm lirinë! E Negovanësit dhe Bellkamenësit u magjepsën aqë fort nga vepra e nga fjala e Atit të Mirë sa që çdo botim, që dilte nepër kolonitë shqiptare, me një herë fluturonte nepër këto vënde me aqë ankth e dashuri *sa edhe një abetar vetëm shetiste më njëzet vetë sa grisej e bëhej lëvere!*

Ketë propagandë tërë flakë atdhedashurije Papa Kristua e përhapte edhe ndër zemrat më të strukura shqiptare me anën e libravet të tija që botonte, si edhe me anën e shkrimevet të tjera të shumta që shkruante nepër fletoret dhe nepër të përkohëshmet.

As kërcënimet e Mitropolitit të Kosturit, as ato të komandantit të komitetit grek Pavllo Mellajt edhe as ngatrresat e parreshtura të atdhemohonjësvet edhe t' anmiqëvet të tjerë nuk e trembën *Atin e Bekuar.*

Emri i Shenjtorit e i Mësonjësit idealist mori dhenë nepër Shqipëri si prinjës i lirisë, ndërsa u çfaqej si fantomë tmerri armiqëvet. Por atdhemohonjësit edhe armiqt e Kombit nuk lanë dy gurë bashkë gjer sa e vunë në vijë punën e tradhëtisë: *Papa Kristo Negovani* ishte halë në sy, luftëtari më i rrezikëshëm edhe armiku më i math i tyre, prandaj duhej çdukur! Vepra e shëmtuar e trathëtisë nuk vonoi shum: Në natën e errët të 12 Shkurtit të vitit 1905, atëherë kur *Shenjtori-Mësonjës* çpërndante mendimet dhe idealet e veta ndër Shqiptarët nj' ashtu si çpërndante naforën në kishë, një grup njerëzish të panjohur e rrëmbyen nga shtëpija dhe e shpunë jashtë katundit. Atje u zhvillua tragjedija më çnjerëzore: Gjakpirësit së pari me sopata e me thika i a copëtuan trupin e pastaj me tehin e përgjakur të sopatës më të rëndë i a çanë kryet në dysh e i a derdhën trutë dyke e përcjellur gjakësin' e tyre me fjalët therëse:

— Shko tani të bësh propagandë për lirin' e Shqipërisë e t' a thuash ungjillin shqip!

E:

...Papa Kristonë e vranë,
Dhe s' ra për 'të një këmbanë!... 1)

Por zemra e përvëluar e Kombit e vajtoi me dënesë:

...E gjithku në Shqipëri,
Mbajën e rin ndë zi;

---

1) *Logory:* Papa Kristonë e vranë!, — Kalendari Kombiar, 1907, fq. 111.

Cilido si për nji bir,
Çë la jetën me pa-hir ;
Cilido si për një vlla,
Çë nga Grekërit u vra ;
Jo në luftë e jo për ftesë,
Po ndë fshehie e me pa-besë ;
Jo te sheshi i burrëris,
Po te prita e kuseris !.... 1)

e qau me plot vrer Poeti i math arbëresh *Zef Skiroi.*

Edhe gjaku i martyrit dhe i Shenjtorit - mësonjës - idealist *Papa Kristo Negovanit* rrodhi rrëke në moshën tridhjetë vjeçare për të zbukuruar e për të kristalizuar për jetë të jetëvet lulen e lirisë Kombtare.

b) Veprimi letrar

„*Ësht e madhe nevojë të përkthenen' e të shtypenë vivlla,* 2) *të shkruhen Istorira Kombiare, të leçitet gjuha kudo ; ata që dijnë të këndonjënë shqip, të stërvitin e të mësonjënë të paditurit jo vetëm në shkolla, po edhe nëpër shtëpitë njëni jatrin, gjer sa të vinjë koha që të këndonjetë liruar gjuha e jonë. Ësht nevojë të dërgonjenë dërgimëtarë* 3) *kudo që gjendenë Shqipëtarë si në Itali edhe n' Elladë, në Rusi e në Bullgari edhe kudo. T' i këshillojnë, t' i mësojnë e t' i stërvitin të duanë gjuhën e vet, edhe të ndihnjënë, gjithë se cili sa që mundet për të shtypur ato. Atëhere, sikundër janë dëgjuarë shtërgjyshërit t' anë, përsëri edhe neve degat e asaj rrënj' e drurit të rrëzuarë, do të dëgjonemi edhe do të lulëzojmë, do të bashkoneml edhe do të keml fuqi të madhe, do të jemi të mësuar e të qytetëruar edhe do të mbyllim gojët e të huajvet, që po shkruanjënë mijëra fjalë kundra nesh...*" — Shkruan diku vetë Papa Kristo Negovani. 4) Ja pra qëllimi i përdorimit të penës s' Atit të Bekuar 5) *që të dëgjo-*

---

1) **Zef Skirò :** *Vrasja e Negovanit,* Kalendari Kombiar, v. 1907, f. 73 ; 2) *vivëll-a* : libër-i ; 3) *dërgtmtar-i* : përfaqësonjës-i ; 4) *Mbifjalejën* : Prishja e Hormovesë ; 5) Papa Kristua shum shkrime e vjersha të tija i ka nënëshkruar me shkronjat P. H. H. N., ase P.

neshim e të lulëzonim, që të bashkoheshim e të kishim fuqi të madhe si komb. Prandaj edhe prodhimi i tij mendor, jo fort afër artit të vërtetë, frymzohet nga dashurija e madhe që të shohi vëllezërit e vet të dijtur e me karakter për t' i vjeftur sa më tepër Mëmëdheut të robëruar. Në të gjitha shkrimet e tija na gjejmë shkëndinë përvëlonjëse e njëj mëmëdhetari të flaktë edhe ajkën morale e njëj njeriu të shenjtë.

Papa Kristua ka shkruar në poezi edhe në prozë :

a) — Prodhimi i tij në poezi më tepër se çdo gjë tjetër ësht *vepër didaskalike* edhe bën pjesë me krenari në *Literaturën t' onë Fëminore.* Mungesa e libravet shqip për nxënësit si edhe për tërë atë Shqipëri të robëruar e detyruan Papa Kriston, që të përpilonte shum vjersha shkollore. Këto vjersha i ka përmbledhur që më 1899 në librin *Vjershëshkresëtoreja*, pjesën tjetër te veprëza *I Drunjti Kryq*, kurse të tjerat, për mbi dyzet e ca copa, gjinden të botuara nëpër numërat e ndryshme të *Kalendarit Kombiar* të Lumo Skëndos. Në pikëpamje pedagogjike Papa Kristua ka dijtur vargjet t' i përshtatë pas fuqisë mendore të nxënësvet edhe i ka thurur me mbrendi, që sillen rreth mësimevet të nevojshme, të cilat zhvillohen edhe sot, pas pesëdhjetë vjet, nepër shkollat t' ona fillore. Në këtë grumbull vjershash ay këndon Mëmëdheun edhe dashurinë për gjuhën e ëmbël të shqipes, për prindërit, për miqtë e për çdo gjë të mirë e t' urtë; na ngjall mëshirë për të varfërit e për të shumëvuajturit nga jeta edhe na fut në botën prrallore të La Fontaine-it; Papa Kristua, po në vitërat e *Baba Tomorrit* të Çajupit, medje edhe më parë, na ka njojtur me prralltarin e famshëm frëng : Prrallat e bukura *Dhelpra dhe rrushtë*, *Dragoj dhe Dhelpra*, *Ujku*, *Qengji e Dhelpëra* edhe shum dhjetra të tjera me mjaft mjeshtëri i ka punuar shqip në vjersha mësonjësi i vetëmuar i Negovanit që pesëdhjetë vjet më parë.

Vepra *Prishja Hormovësë* del nga rrethi i poezisë didaskalike e hyn në poezin Lyrike : Në trajtë dialogu Manusheja hormovite së pari i kujton Lules se si u mund Ali Pashë Tepelena nga Hormovitët e se si u këthye ky kryeunjur dhe i turpëruar pa plotësuar dot porosinë e nënës së vet. Pastaj hidhet mbas njëzet vjetve, atëhere kur Manusheja ishte nuse e re me një

foshnje në gji : Satrapi i Tepelenës, i rritur nga fuqija, një ditë i turret Hormovës për të larë turpin e math të nënës e të vetes së tij : Katundin e shkreton, e djeg dhe e plaçkit ; var, vret dhe pret me qindra katundarë e katundare të çdo moshe. Disa nga ata që mundën të shpëtojnë nga ky ferr, u shpërngulën në vende të largëta, por një pjesë e madhe ra robër në duart e armikut. Një robëreshë e tillë ka qënë edhe Manusheja, e cila në ketë gjakësi humbi të shoqin edhe të birthin. I ati i Lules, për hir të vllamërisë që kish pasur dikur me të jatin e Manushes, kundrejt njëj çpërblimi të math, e shpëtoi nusen hormovite nga skllavërija.

Në ketë vepër auktori ka përdorur vargun gjashtëmbëdhjetë rrokësh ku qëlluar mirë, ku kaluar rrëshqanthi, por vlen të theksohen episodet mallëngjenjëse, që ka krijuar.

Në vjershë ka bërë edhe libërthin *Istorija e Plikatit* që ësht një monografi e katundit nga janë çpërngulur Negovanësit dhe Bellkamenësit [1]).

b) — Prodhimi në prozë përmblidhet në këto libra : *Hijetore Istori*, ku kallzon historinë e shenjtë ; *Bënjat e Shenjtorëve Dërgimtarë*, ku kallxon jetën dhe veprat e Apostujvet edhe *Istori e Dhjatës së Vjetërë.* Vlerë letrare më tepër kanë veprat *Lodër e Shpesave*, *I Drunjti Kryq* edhe *I Vogëli Donat Argendi*. *I Drunjti Kryq*, pjesa e parë, se pjesa e d*y*të ësht me vjersha, kallxon jetëshkrimin prekës e vajzës Anushë. Vepra *I Vogëli Donat Argendi* ësht një tregim shum i bukur : Ngjarja zhvillohet në kohën e Princnivet shqiptare : Në një pyrg rronin të lumtur generali Argend me të shoqen Teftë edhe me të birthin Donat. Por koha u përgatiti fatkeqësitë : Argendi vete në luftë e aty plagoset rëndë, kurse të birin i a rrëmbejnë kusarët. Tefta mbeti qyqe në shtëpi. Donati u rrit në një shpellë pas edukatës

---

1) Në librëzë, që u botua pas vdekjes s' auktorit (1909), Kristo Luarasi bën këtë shënim : «I ndieri Papa Kristo në dorëshkrimet e kësaj libreje në parathënjet dhe në funt të vjershavet, ka nënëshkruar si bërës një emër Simeon Nikolla Bezhali, po nuk dijmë ky njeri ja ka rrëfyer historinë e pshatit Plikat, a po vetë ka dashur t' a verë ketë emër, se shkrimet dhe mendja janë gjithë të të ndierit dhe shpirt-ndriturit Papa Kristo».

së kusarëvet edhe pa parë fare dritën e diellit. Një ditë nepër një të çarë të shpellës l vogli pa u kuptuar e për habi të madhe të vet dolli e u gjind jashtë në natyrë. Mahnitet me bukurin' e natyrës ; pastaj një bari i vogël, që e gjeti rasësisht, e shpuri te një prift. Ky e edukoi edhe pas shum kërkimesh mundi t' i a gjejë prindërit. Kusarët, që tmerronin vendin, patën dënimet më të rënda. Epizodet njëra pas tjetrës thuren me mjeshtëri edhe të mallëngjejnë fort.

Proza e Papa Kristos ka një styl aty-këtu të rrjedhëshëm, por gjuha e përdorur, sado që ësht e këthiellët, ka mbrenda shum neologjizma, të përkëthyera nga greqishtja, që s' duhet të hyjnë në përdorim.

c) — Shkrimet politike t' Atit martyr i gjejmë më fort të botuara te fletorja *Drita* e Shahin Kolonjës edhe te *Kalendari Kombiar* të Lumo Skëndos. Në këto shkrime ay fton Shqiptarët për t' u kapur dorë për dorë e me sy hapur për idealin kombëtar ; të botojnë e të këndojnë libra shqipe, të përdorin një lloj shkronja, të mos bëjnë martesa me të huajt edhe të bëjnë theror çdo gjë për t' i arrijtur ditës së madhe fatbardhë. Çfryhet me pikëllim kundra atdhemohonjësvet, të cilët *hiqenë të diturë, por Zoti e marrosi diturin' e tyre : u ka dhënë veshë që të mos dëgjojnë edhe sy që të mos shohin.* Qërton ashpër edhe ata që s' marrin pjesë në lëvizjen kombëtare e i quan përtacë, *që mbushin barkun me erë, që rrinë gjithënjë e shullëhetenë* 1) *duke hapurë gojënë për gjumë, flenë e përsëri u flihetë...* 2)

Gjuha e këtyre shkrimeve ësht shum më e pastër se ajo e libravet edhe ka përdorur me kujdes të math frazeologji thjesht popullore.

c) Nga prodhimi i Negovanit

1) LYPËSI

„Për emërin' e Perëndisë,
pak bukë, se po urëtonj ;
ah, merrni pjesë prej njerëzisë,
i mjeri do të perëndonj !"

1) *shullëhetenë* = koten ; 2) *Dëmi i Shqipërisë dhe dobi e kombevet fëqinj,* P., Kalendari Kombiar, 1905.

Një plak i lasht' edhe i thinjur
me lot ndë qiell po këlthet 1),
i gjori shumë i përgjynjur
dhe zemërë bardhë rrëmet 2).

Na, shumë përpar' atij shkojnë
të veshurë me barkun plot,
po sytë s' kthejnë t' a shikojnë,
s' lëshojnë fare as një lot!

Vetëm „Zoti të përdhëlleftë",
i thonë, po s' i apin gjë,
Dhe ketë fjalë me të reftë 3)
i esëlluar ç' mbetet mê!

Për veç një tjatër' afëronet
fort i vobegët' e i flet,
me reçka veshur, pjesëtonet
bukë të thatë një thel' i jep!

(„*Kalendari Kombiar*", vj. 1904).

2) PROVA PËR TË HIKURË

Kur u moshëtua 1) djali ca, ishte shumë rredhergar 2) të mësonte ku e kishinë zakon të venë ata të ndohëtë 3) njerës. Po edhe shumë herë u lutej t' a merninë me vetëhen' e 'tyre, po gjithënjë e mohoninë 4) ashpërë edhe shkurtuarë dyke thënë „*një tjetërë herë*". Edhe Evgiçka plakë nga pafuqija e dobësija e këmbëvet të 'saj rrinte gjithënjë brenda në gravë 5), po me qënë q' ishte e prapë 6) edhe mënyrë ligë 7) i pruajtonte 8) pikllim çunitë dyke bashkëkëthyerë 9) me atë.

---

1) *këlthet*: thërret, bërtet; 2) *rrëmet*: rreh; 3) *me të reftë*: me të rrebët.

ç) — 1) *U moshëtua*: u rrit; 2) *rredhergar*: kërkësuer (kurios) (fjalë e bërë nga greqishtja); 3) *të ndohëtë*: të ndyrët, të këqijt; 4) *e mohoninë*: e ndalonin, nuk e pranonin; 5) *gravë-a*: shpellë-a; 6) *ishte e prapë*: ishte e keqe; 7) *mënyrë ligë*: e pasjellshme; 8) *i pruajtonte*: i shkaktonte, i sillte (ndoshta fjalë e bâme nga greqishtja); 6) *bashkëkëthyerë*: duke u shoqëruar (fjalë e bërë nga greqishtja).

BKSH

Një herë kur Evgiçka kishte fjeturë rëndë edhe gëritte fort thellë, djali mori llashë 1) nga këjo, ndezi një qirí, zuri të ecënte udhën' e errëtë prej së cilësë gjithëherë kusarëtë dilninë jashtë, vinte përpara pa mungim 2) dyke ecurë, edhe nde funt hariu në der' e hekurtë. Po nukë mundi t' a hapte, sepse ishte e mbyllturë shtrënguar me të rëndë kyç. I zhuliturë 3) pra këthehetë prapë. Po udha prej së cilësë kishte ardhur gjer ndë këjo, kishte tërthorazi shumë të ngushta të tjera udhë, ndë të cilatë munte ndonjë me orë të shkonte ndënë dhé. Po çun' i vogëlë i trembureë hyri ndë e para udh' e ngushtë, të cilën' e vuri 4) ndë të këthyerë. Passi eci kohë të gjatë edhe qirir' i tij po thua u doq gjithë edhe zuri të shuhej, i u duk sikur pa një dritë që po ndrite larkazi 5). Plot pra rredhërgari 6) përdrejtonej 7) mbë atë, kur e kuqeja edhe shpekëhedhëja dritë 8) bëhej gjithënjë më e madhe edhe ndë funt kaq' e madhe, sa kulimëzonte 9) se shihte të përzjartë fytyrë që po qëndronte orent 10). Ndashti pra vinte gjithënjë përpara me llashë 11) edhe në funt qëndroi ndë një të çarë shkëmbi, prej së cilësë dukej ndë të brëndëshmet vagullesa 12) edhe prej së cilësë liruarë munte ndonjë të dilte jashtë: atëhere si këceu, me një të këcyerë dolli jashtë çuni dyke gëzuarë me fort të madh gëzim.

Po si i u duk djalit, prej atij t' errëti edhe ndënëdheseli 13) burk, kur u gjent të parënë herë ndënë të bukurinë të Perëndisë të kaltërë qiell, ndë hiemadh vënt plot male pyllëtore 14), këtë asnjë gluhë 15) nukë munt t' a shkruanjë. Ishte i bukurë mënges i verësë. Atëhere millëtonte 16) nd' atë ngrimëje 17) të

---

1) *mori llashë* = (krh. *llasë-a :* guxoi, pati zemër, kurajë; 2) *pa mungim :* pa reshtur; 3) *i zhuliturë*: i hidhëruar; 4) *të cilën e vuri* : të cilën e vuri re; 5) *larkazi* : prej së largu; 6) *rredhërgari* : kërshëri (kuriozitet) (fjalë e bërë nga greqishtja); 7) *përdrejtonej :* shkonte drejt (neologjizëm); 8) *e kuqeja dhe shpekëhedhëja dritë* : dritë e kuqe që nxirte shkëndija (duket fjalë e bâme); 9) *kulimëzonte* : kujtonte; 10) *orent :* drejt, në këmbë (fjalë e bërë); 11) *me llashë* : me guxim, me kurajo; 12) *vagullesa :* agimi; 13) *ndënëdheseli* : të nënëdheshmi (fjalë e bërë nga greqishtja); 14) *pyllëtore* : të pyllëzuara (fjalë e bërë); 15) *gluhë-a* : gjuhë-a; 16) *millëtonte* : mëshironte (fjalë slavishte); 17) *nd' atë ngrimëje* : n'at minut.

përdilte[*] dielli edhe i mëngesmi qiell llapëtite[1] posi zjarr: avull i kuq çvarej[2] mbi pyjet e mbi maletë. Trualli ishte gjithëtehu[3] i mbuluarë me bar të njomë edhe të larushitura[4] lule: po edhe shpesatë fort ëmbëlë këndoninë. Poshtë ndë gropore[5] ndërej[6] e pushuarmë e ngadalëshmë edhe e llapëtishme[7] kënetë, mbë të cilënë pasqyrosej rrotull me të çuditëshme përdukëje[8] vagullesa, edhe ndë majat' e mbleruara të malevet, si edhe gjithë gjerrat' e fyresë[9].

Djali mbet si i godituarë nga rrufeja. Ishte jashtë vetëhesë[10] prej habitëjesë: i u duk sikur ishte zgjuarë nga i gjat' e i rëndë gjumë. Të shikonte vetëmë munte edhe të çuditej, shumë kohë nukë gjente fare fjalë për të ligeruarë habitëjen' e 'tij: mundë funt klithi: „ku erdha unë kështu? Sa i gjërë, sa i papërtejtur[11] është vëndi qark meje! O sa të bukura, sa të llapëtitura janë të gjitha!" Ani[12] çuditej përsëri të lartëta lisa dyke shikuarë, ose ndonjë shkëmp të math plot me të gjelbëruara bredha, ose kënetënë si pasqyrë, ose të gjelbëruaratë dushnjëza[13] plot trandurë[14] t' egërë.

Po tani lartonej dielli ndër mes të revet t' arta fort lart një bregu bredhas. Djali vështronte përsëri me sy të habiturë andej: i dukej sikur ndrite zjar mbë të sipërme, edhe kulimëzonte se vërtet zunë të digjenë retë, të cilatë të parënë herë i pa. Pakapritëje[15] vështronte andeza gjersa dielli i rrethmbuluarë me avull të lehtë të mëngjezit, posi me fort të hollë pëlhurë, u naltësua i artë, rrumbullak edhe i bukurë përmbi brigjetë. „Ç'është këjo pra? Ç' farë e çuditëshme dritë!" thiri djali edhe qëndronte gjithënjë atje ndë një vënt plot çudi me të habiturë sy edhe me të ndërtura llërë[16], gjer sa si u thámbua[17] nga llapëtimi që po shtonej u ngut të këthenjë me nj' anë sytë.

---

*) *të përdilte*: te çfaqej.

1) *llapëtite*: shëndritte, çkëlqente; 2) *çvarej*: varej; 3) *gjithëtehu*: kudo; 4) *të larushitura*: të shumëngjyrëshme; 5) *gropore*: luginë; 6) *ndërej*: shtrihej; 7) *e llapëtishme*: e shëndritëshme; 8) *me të çuditëshme përdukëje*: me pamje të çuditëshme; 9) *fyresë-a*: natyrë-a (fjalë e bâme nga greqishtja); 10) *ishte jashtë vetëhesë*: ishte i habitur; 11) *i papërtejtur*: i paanë, i pafund; 12) *ani*: pastaj; 13) *dushnjëza*: kaçube; 14) *trandur-i*: trëndafil-i; 15) *Pakapritëje*: duke i ngulur sytë (fjalë e bâme nga greqishtja); 16) *të ndërtura llërë*: llëret e shtrira, e ndëra; 17) *u thambua*: i u mueren sytë (fjalë e bâme nga greqishtja).

Pas këtu shatiti pakëzë atje rrotullë, po mezi guxonte të vinte përpara ca më lark dyke trëmburë se mos shkelte të bukuratë lule, të cilatë ishinë ndë truall gjithëtehu të mbjella. Befas pa një qengj të vogëlë, i cili kishte rënë të flinte ndënë një të vrastalluarë trandure [1]. „E, i egërë qenq! — klithi [2] me gëzim edhe shpejtoi atje edhe e zuri. Qengji u ngrit, qendroi edhe blegëriti, po çuni me të drithturë [3] u këthye prapazi... „Ç' është ky!" klithi me zë të math. „Ky edhe ron! Munt të écenjë, ka zë! Tonatë janë të gjitha të pazëshme [4] edhe të ngordhura. Ç' farë çudije! Cili pra i ka dhënë rojtje këtij?" Edhe donte të fillonte bashkëligjëri [5] me qëngjinë: i paratendoi [6] pra shumë llojsh pyetëje së vogëlësë kafshë: ndë funt u zemërua, sepse kafsha përgjigjej gjithëherë me atë zë.

Tani erdhi një bari i bukur e vrastalar [7] djalosh me faqe të kuqe edhe me peruke të çlulëtë [8] i cili, kishte humburë qëngjinë edhe e kërkonte. Çuni u tmerrua më parë ndë parëje [9] të djaloshit: po kur djaloshi me shumë mënyrë miqësije e përshëndoshi atë, mori llashë edhe tha: „O sa i mirë je! Më thuaj", pasoi dyke treguarë me duart hapurë qiellin edhe dhenë, „këjo e madhe edhe fort e gjerë gravë [10] është jotëja? Nukë munt të mbetem afër teje edhe afër qengjit t' ënt?" Djaloshi kullotës s' e kupëtoi çuninë, edh' e kulimëzoi më parë, se ishte i çkalluarë nga ménttë. Po kur e pyeti si erdhi atje, edhe çuni u përgjegj se u shpërburgjëzua [11] jashtë dheut, ani i tregoi edhe për plakënë mëmo edhe për buratë me mjekër, atëhere bariu hyri ndë shofpësi [12] edhe e madhe frikë e zuri atë. Po si u stërlëvis [13] ndë mëshirë, mori çunin edhe qëngjinë edhe iku s' andejmi me shpejtim, sikur po ndiqej këmba këmbënë prej kusarëve.

(Nga libri „*I vogëli Donat Argendi*").

STERJO SPASSE

---

1) *të vrastalluarë trandure*: trandafile të lulëzuara (duket fjalę greqishte); 2) *klithi*: briti; 8) *me të drithturë*: me të dredhura; 4) *të pazëshme*: që nuk flet; 5) *bashkëligjëri*: kuvendim bashkë; 6) *i paratendoi*: i propozoi (fjalë e bâme nga greqishtja); 7) *vrastalar*: i bëshëm, i shëndoshë (duket fjalë e huaj); 8) *me peruke të çlulëtë*: me leshëra të verdha (fjalë e bâme nga greqishtja); 9) *ndë parëje*: ndë dukjen; 10) *e gjerë gravë*: shpellë e madhe, (krahason qiellin e tokën me shpellën, ku u rrit vetë); 11) *u shpërburgjëzua*: doli nga burgu; 12) *shofpësi*: dyshim (fjalë e bâme nga greqishtja); 13) *u stërlëvis*: u prek, u thek (fjalë e bâme nga greqishtja).

18. — FAIK KONITZA (KONICA) (1875)

a) Jetëshkrimi

Faik Konitza lindi më 1875 në Konicë. Përveç mësimevet fillestare që i mori në qytetin ku lindi, ndoqi të mesmet në Kolegjën e Jezuitvet në Shkodër, pastaj në Licén perandor të Galatës në Stamboll e më vonë në Francë, në Dijon, ku u diplomua në Letërsi. Në Paris studjoi filologji romanike. Më 1896 i përvishej botimit të njëj reviste shqipe e më 25 të Marsit 1897 dilte në Bruxelles numri i parë i saj me emrin „*Albania*". Me përpjekje e mundime të parrëfyera Faiku e mbajti gjallë ketë revistë, — më e mira e Rilindjes s' onë kombtare — dymbëdhjetë vjetë rresht. Me shpërnguljen e tij në London, edhe „*Albania*" u botua në kryeqytetin e Anglísë gjer më 1909. Në ket vit Faiku hidhet në Boston e merr drejtimin e fletores „*Dielli*", gjer sa më 1912 me themelimin e Federatës panshqiptare „ *Vatra*" zgjidhet sekretar i përgjithëshëm i saj. Po në ket vit u kthye prap në London si delegat i „Vatrës" në Konferencën e Ambasadorvet për krijimin e Shtetit shqiptar. Më 1913 qe zgjedhur kryetar i Kongresit shqiptar të Triestit. Në Prill të vitit 1914 qe emëruar konsull i përgjithëshëm i Shqipërisë në Washington. Gjatë Luftës së madhe e gjejmë Konicën n' Austri e në Svicër, ku, në Lousanne botoi një libër të vogël „*L' Allemagne et l' Albanie*" (1915). Më 1919, në sa gjëndesh n' Itali, i përzënë nga tokat e perandorisë austriake, Shqiptarët e Amerikës e zgjithnin kryetar të *Vatrës*, detyrë që Faiku nuk e pranoi. Po në Gusht t' atij viti Qeverija e përkohëshme shqiptare e emëronte përfaqësonjës në Washington. Kur u kthye n' Amerikë, që nga viti 1921 e gjer më 1926 qe kryetar i „Vatrës" një dekret i këtij viti e emëronte Ministër Fuqiplotë të Shqipërisë në Washington, detyrë në të cilën e gjeti viti 1939. Në vitin 1929 Kongresi i „Vatrës" e zgjodhi edhe kryetar Nderi (sh. vep. e Petrotta-s).

Monumenti i pavdekshëm i veprimtarisë kulturore, artistike, politike, atdhetare, shkencore e Faik Konicës ësht kolekcjoni i „*Albania-s*". Vijnë pastaj me radhë të gjithë artikujt e botuar

BKSH

dora dorës gjer në ditët t' ona në shtyllat e *Diellit*. Për t' u kujtuar ndër këta, pjesa satyrike „*Dr. Gjëlpëra*". Vepra „*Nën Hijen e Hurmave*", që ësht një mbledhje e vogël e disa prrallave nga të „*Njëmij e një netë*", mund të kundrohet si nga përkthimet në prozë ndër më të bukurat e toskërishtes. Botime të tjera janë : *l' Albanie et les Turcs — Libre parole* (Paris, 1895) ; *Albania e vogël*, (fletore 1899-1901), *Trumbeta e Krujës*, (fletore, Saint Louis 1911).

b) Analyzim i veprimtarís

Faik Konitza ësht një publicist shum i dëgjuar ; ësht gazetari e politikani më i adhuruar, por edhe më i urrejtur në Shqipëri ; ësht polemisti dhe satyriku më i fortë, më i rrepët e më i druajtur në vëndin t' onë. Po ësht njëkohësisht edhe shkrimtari e prozatori më i mirë, më i math e më tërheqës i Toskëvet. Asnjë shkrimtar tjatër toskë s' ka dijtur t' a përdorë gjër më sot me aqë mjeshtëri, me aqë lehtësi e me aqë rrjedhëshmëni e fuqi gjuhën t' onë ; asnjë si ai s' e ka ndierë dot muzikalitetin, poezinë, fuqinë kumtonjëse të fjalës, të shqipes s' onë s' ëmbël.

Për trajtimin e tij kulturor, për shijën e tij të hollë, për zbërthimin e talentit të tij artistik e për hapjen e horizontevet të reja e të gjëra, rëndësi themelore patën për Faikun studjimet që ndoqi në Kolegjën e Jezuitvet të Shkodrës e sidomos ato që kreu në shkollat e mesme e të larta të Francës. Këjo fazë e jetës së tij, që kaloi nepër bankat e shkollavet prendimore qe një fat i math për shkrimtarin e arthëm, e ësht pikërisht këtij fati, përveç prirjes së tij natyrore, që ai duhet t' i a dijë aftësinë e mjeshtërinë e artit. Vetëm me ketë rasë Faiku, që kish bërë studjime edhe në shkolla turke, mundi të bëjë krahasimet e duhura e dijti t' i shpëtojë atij ndikimi balkanik-oriental, aqë sa kur arriti moshën e kuptimit, shkelmin më të parë e më të fortë pikërisht këtij ndikimi i a dha.

Faiku qe i pari toskë, pra, që u ushqye e u rrit me kulturë prendimore të madhe e të shkëlqyer, i pari që jetoi e

njazoi mënyrën e jetesës, mënyrën e të menduarit, mënyrën e të vrejturit e të gjykuarit të sendevet që na rrethojnë e në mes të të cilave gjallojmë ; me një fjalë, i pari toskë që trashëgoi „mentalitetin“ e një populli europjan. Ky ndikim e bëri Faiknn të largohet sa më shum prej Toskëvet tjerë të kohës së tij, këjo mënyrë të gjykuari e shtyti atë të bjerë në kundërshtim të thellë me „*mehmurët*“ e „*zaptijet*“ e Shqipërisë s' atëherëshme, të cilët, me gjithë përpjekjet e tyre, s' dinin të shqiteshin nga mëndësija orientale, — pikërisht nga ajo mëndësi që qe një nga trashëgimet më të hidhura e më të dëmshme për zhvillimin e kombit t' onë edhe pas fitimit të vetqeverimit — pse u kish hyrë gjër në palcë „turqisma“ ; e shtërngoi, thomi, t' urrejë të gjitha ato zakone, të gjitha ato mënyra sjelljeje, bisedimi, arësyetimi që s' janë pa dyshim *shqipëtare*, po vetëm trashëgim i këtij ndikimi turk lindor.

Typ gjaknxehtë, revolucjonar, i rritur në një Francë demoliberale ku nuk pati kurr fre gjuha e ku plasën e u rrahën luftat më të rrepta fletorare, që shpesh mbaruan në degjenerim, në lule të djalërisë së vet, Faiku, si kaq shkrimtarë të tjerë të huaj, e ndien nevojën të ngrihet kundra disa systemeve e metodave të bëra të zakonshme ndër ata pak Shqipëtarë që merreshin atëhere me shkrime. Atij s' i pëlqejnë më mjetet e lartësonjësvet të disa Shqipëtarvet, po përkundër e mërzitin këto mjete të vakëta e të buta ; nuk i pëlqejnë më lëvdatat, *vetëm lëvdatat*, që i ngriheshin këtij populli sikur t' ishte më i miri e më i madhi i gjithë botës ; me një fjalë, e loth muzika e rënë vetëm më një tel, e atëhere këmben metodë, kërkon tela të rinj për notat e veta të reja. Në vënt që të dëftejë vetëm cilësitë e vetijat e mira të popullit shqipëtar, — e të lërë në heshtje të këqijat, Faiku, në sa i ruan të parat si pasqyrë për të huajt, në politikën e vet të mbrëndëshme pikërisht kundër këtyre të këqijave vërsulet, kundër atyre „*mehmurëve*“, kundra atyre „*zaptijeve paturakë*“, kundra atyre „*efendëmëve*“ festellinjë, të mësuar vetëm të fshehin hypokrizinë e ndyrësinë e shpirtit e gjithënjë gati të përfitojnë, natyrisht pa rrezikuar lëkurën, lëshon shëgjetat e veta plot helm e përshkruan e stolis me bushtëri të hollë veset

e tyre më të dëmshme, me bindje se duke goditur këta, duke i dëftyer popullit të pafajshëm të larat e të palarat e tyre, do të munt t' i çdukte e t' i paralyzonte për të mirë të Shqipërisë. Pse për të kuptuar pa keqkuptime veprimtarinë e Faikut si fletorar e propagandist, duhet pasur para syshë ky fakt: se Faiku, që e njihte shum mirë gjendjen e Shqipëtarvet t' atëherëshëm, të lënë në padijën më të thellë prej sundimtarvet e të ndarë e të përçarë në grindje krahine e feje, në ketë fushë veprimtarije qe gjithënjë një realist më tepër pesimist se optimist; nuk dijti kurr t' i shikojë e t' i gjykojë punët me sytë e idealistit; me një fjalë nuk pati kurr në jetën e vet politike as edhe për një hop *ekzaltimin* e Apostullit, sado që nuk munt të thohet për 'të as që qe në ketë fushë *realist* i ftohët e i pandienjëshëm, gjykonjës „kalkolator" që mat e peshon çdo gjë më parë se të shprehet e të veprojë. Shpesh herë, o gadi gjithënjë, *artisti* me të gjitha pasjonet e „inkoherencat" e tija e çduk politikanin e njerinë e shtetit. Esht e nevojshme, ësht e domosdoshme prandaj, që të munt të gjykojmë me të drejtë veprimtarinë e Faikut, të kemi gjithënjë përpara syve *artistin*, të gjykojmë e të kritikojmë vetëm e vetëm *artistin* e jo njerinë, pse personaliteti artistik e çduku, e asgjësoj njerinë tek Faiku.

Këjo „bixarri", këjo „inkoherencë" përpara syve të të rinjvet, që nuk qenë përzjerë me çështjet që ai rrahu a në të cilat mori pjesë, pse ndothta n' ato kohë nuk kishin lindur edhe, e bëri më tërheqëse, më sympatike, më të këndëshme fytyrën e Faikut, po përkundër i tërhoqi antipatinë e urrejtjen e shum bashkëkohëtarve, edhe pse shum herë shkrimet e tija nuk u kuptuan a nuk u kënduan dot me gjakftohtësinë e duhur. E vërteta ësht se me përjashtim të njëj pakice bashkëkohëtarësh me karakter *jo „bixarr" jo artistik* si ai i tij, po barazi me 'të në kulturë e shum më realistë e më të matur se ai në gjykim e në punë të brëndëshme të kombit, ka qëndruar gjithënjë një humbnerë e thellë në mes të Faikut e të turmës së shkrimtarvet e fletorarvet tjerë „poturakë". Këta fletorarë e shkrimtarë e luftuan më tepër Faikun, pse, pa e thënë, e kuptonin ket ndryshim, e shihnin me sy ketë humbnere që i ndante prej tij.

Proza e Faikut ësht shum e këndëshme, shum e limuar e njëkohësisht shum e thjeshtë e fort e rrjedhëshme. Ajo zbret në zëmër të lëçitësit mu si nektari i perëndivet që deh dhe ngreh shpirtin në një botë tjatër, në një botë bukurishë të pasosura. Përveç *mentalitetit* europjan, ai trashëgoi nga kultura frenge spontaneitetin, epmërinë, kthielltësinë e njëkohësisht harmoninë e muzikalitetin e stylit. Në ketë fushë t' artit Faiku arriti maja të pa arritura kurr gjër atëhere nga shkrimtarët toskë, aqë sa aty edhe armiqtë e tij më të rreptë u përkulën e e çmuan dhe e admiruan të pakën nga këjo pikëpamje. Çdo gjë që ai shkroi si polemist e si fletorar zëmroi qindra këndonjës për gjërat që thoshte, po të gjithëve u a mbylli gojën për mënyrën si i thoshte këto gjëra. Askush s' guxoi dot t' i a mohonte bukurinë e zotsinë e asaj aftësije së të shprehuri, e asaj mënyre së rënditurì të fjalvet e t' idevet.

Nga atdheu i Voltaire-it Konitza trashëgoi edhe një cilësi tjatër : humorin ; rreptësinë e mprehtësinë e ironisë e të sarkazmit, „*esprit*-in". Në çdo luftë që ai rrahu, doli gjithënjë ngadhnjenës vetëm për hir të këtij „esprit-i" ; ai i përkuli, i shpartalloi armiqt vetëm e vetëm me armën më të rrezikshme që natyra i fali, me sarkazmin, me talljen e përbuzjen. Furija e rrëmbimi i sarkazmit konitzian e fuqija humoristike e tallëse i kalon çdo kufi e po të donim të bënim krahasime, vetëm tek vepra satyrike e Fishtës do t' i gjenim një „rival" të denjë. Atë që bëri poeti i veriut në poezi, Faiku e kreu në prozë, sado që, për hir të së vërtetës, duhet shtuar se shkrimtari i ynë nuk u mbajt dot gjithënjë në lartësinë e dlirësinë e „esprit-it" e të ironisë fisnike të shkrimtarvet frëngj.

Kësaj së mete, duke e gjykuar në „tërësinë" e saj veprimtarinë artistike të Faikut, edhe një tjatër duhet shtuar, atë për të cilën lëçitës të ndryshëm e kanë kritikuar Konitzën : se ai deri tash nuk na ka dhënë dot një vepër të vërtetë e me plot kuptimin e fjalës, një nga ato vepra të gjëra e „komplekse" që të bëheshin shprehje e gjallë e përfaqësonjëse e prirjevet më të mira artistike të shkrimtarit, dua të thom një vepër që t' i kapërxente kufiret e artikullit e të fragmentarietetit. Vërtè

ashtu qe ; Faiku gjër më sot nuk ka shkuar dot përtej artikullit e ketë të metë ai ndothta i a detyron pikërisht karakterit të vet nervoz e të padurimshëm në punë të gjata që kërkojnë kohë dhe qëndrim të vijueshëm. Natyra, që atij i fali me duar plot një talent e një shije artistike të rrallë, natyra që atij i dha, si një shoku të tij gegë, të pavdekurit At Gjergj, intuitën hijerore të fjalës e të shprehjes, e dënoi përkundër duke i mohuar fantazinë, duke i mohuar një mëndje synthetike e krijonjëse që të munt të përpilonte një vepër të ptotë e të kryer. Me gjithë atë, artikujt e „*Albania*-s" e të „*Diellit*", shtyllat e *Dr. Gjëlpërës* e përkthime si ato të përrallavet arabe, përbëjnë në vetvete më se një vepër të plotë e të kryer. Ato do të mbesin për Shqipëtarët si ca nga faqet më të bukura e më të hijeshme të prozës, si një model i gjallë i shqipes, jo vetëm nga pikëpamja esthetike po edhe nga pikëpamja e punimit të gjuhës. Me sa kujdes e me sa dashuri i qe përveshur kësaj pune së rëndë e të vështirë Faiku e dëshmojnë dymbëdhjetë vjetë botim i revistës „*Albania*" ku s' ka numër në të cilin ai mos të dëftejë mendimin e vet, mos të qertojë a mos të ndreqë gabime e keqpërdorime të shkrimtarëvet tjerë, mos të japë këshilla e drejtime rreth mirëshkrimit të gjuhës shqipe. Faiku në çdo numër të „*Albania*-s" a të „*Diellit*", në çdo shkrim a në çdo shtyllë, për dyzet vjetë rresht s' u loth kurr së punuari, së këmbyeri, së modifikuari orthografinë e vet, gjër sa më në funt e kristalizoi, deri më një farë pike, në përkëthimin „*Në Hijen e Hurmave*". E nga këjo pikëpamje me gjithë të metat, me gjithë këmbënguljet e e tija nga ndonjë herë më tepër „pasionale" se sa të pajtuarshëme me parimet e methodat thjeshtë shkencore-gjuhësore, ai u bë një mjeshtër me të vërtetë i math i shkrimtarvet toskë më të mirë.

NAMIK RESSULI

c) Nga prodhimi i Konicës

1) *KOHËTORE E LETRAVE SHQIPE*

Ç' është kritika letrare ? — Kritika letrare është një gjykim, i vlerës së librave. Po në letra si në jetë, mund të thohet se janë dy mënyra gjykimesh : Gjykimi i shkurtë e i prerë, i pampshtetur n' arësyera ; edhe gjykimi i gatitur me dëftime e me

çpikje, e i sjellë si një rjedhë e pritur, jo i hedhur si një urdhër mizori. Kur del një njeri e më thotë se akësh libër është „fort i bukur", mund të ketë të dreqtë, po nukë jam i shtrënguar t' i zë besë fjalës së tija. Edhe një çaush a një dragat [1]) mund të presë me hanxhar gjykime t' atilla. Kritika është një punë tjatër, dhe ca më e vështirë. Kur më pëlqen a kur më shpëlqen një veprë, nuk arrin të këcej a të shfryj : duhet të shfaq përset' e pëlqimit a të shpëlqimit t' im, në qoftë se dua të përpiqem të shokësoj këndonjësit në një ndjenjë me mua. Ashtu, kritika bëhet edhe ajo vetë një veprë letrare.

Methudha e kritikës letrare. — S' duhet kurrë harruar se kritika letrare është subjektive. Nuk është një shkëncë ku çdo e thënë mund të provohet me dy-e-dy bëjnë katër. Është vetëm një përshtypje. Kur shkruan një kritikëtar se një veprë është e bukur, duhet kuptuar se ajo veprë *i u duk* atij e bukur. Po lipset shtuar se, në qoftë se kritikëtari një njeri i ushqyer me letrat e mira, nuk e gjeti veprën si të bukur pa ndonjë mënyrë arësyeje. Në të tjera fjalë, kritika, sa do që nuk është një shkencë, ka një methudhë më vete. Kjo methudhë është përqasja. Çdo *gjiní letrare*, si tragjedija, komedija, prralla, etj. ka disa kryevepra të cilat njihen prej njerëzve të një kohe — prej njerëzve me letra e me shije — për pasqyra. Kritikëtari, i mësuar t' admirojë ato pasqyra të njohura, e përqas me 'to çdo vepër të re dhe e gjykon pas tyre. Edhe kur nuk i zë ato kryevepra në gojë, kujtimi i tyre peshon mbi kritikë të tija. Nuk thom se kryeveprat kanë një vlerë absolute edhe se çdo vepër e re qi largohet nga mënyra e tyre duhet dënuar ; t' ish ashtu, letrëtyra do të qe një pun' e vdekur, si dija e Çinasve, edhe nuk do të lindeshin për ditë shkollë letrare të rea. Desha të thom vetëm se kryeveprat janë *pikët e përkrahjes* (les points de comparaison) pas të cilave, shpesh edhe pa ditur vetë, kritikëtari gjykon veprat e rea. Këtej kuptohet se sa e vështirë është një kritikë *shqipëtare ;* se kur na mungojnë kryevepra në gjuhë kombëtare, pas ç' pasqyrave do t' i ndihim gjykimit t' onë ?

---

1) *dragat-i* : ftues gjyqi.

Natyrë edhe logjikë. — Ay mungim, për të cilin fola, munt gjer më një pikë të përmbushet me të marrë për pasqyrë kryeveprat e huaja. Po përveç kësaj, kritika pshtetet mbi ca kanune qi nuk janë bërë prej njerzvet, po rrjedhin nga natyra e gjërave. Është në natyrë e në jetë, një mënyrë logjike, së cilës është i shtrënguar t' i lidhet çdo gjinije letrare qi merr për pasqyrë jetën dhe natyrën. Për tregim, le të xëmë theatrën. Në këtë degë të letratyrës, është një kanun afër mënç : *njësija e karaktereve.* Po i dhe një njeriu një karakter, në qoftë se do të na bintsh të besojmë në të qënë të njeriut, duhet të i a mbash atë karakter gjer në fund, e, si në jetë, t' a bësh të sillet *pas* karakterit të tij. Kur, n' *Othello,* Shakespear-i na bën t' a njohim Jagon si një çpifarak e një tradhëtor, nuk mund të presim prej këtij ndonjë të bërë kalorërishte, se nuk është punë të jetë edhe zëmër-zi edhe zëmër-bardhë ; dhe përandaj, gjer në funt, Shakespear-i na tregon sjelljen e Jagos si një varg tradhësijesh të poshtëra. Kur, në *Romeo* edhe *Juliet,* Shakespeare-i na bën të njohim Tybaltin si një trim të krisur, burrë të besës po tepër të rrëmbyer, gati kurdoherë, me shkak a pa shkak të xihet me armiqt' e tija, gjithë n' atë tragjedi, na tregon Benvolion, aqë trim sa Tybalti, por armik i gjakësive edhe i shtyrë të lëftojë vetëm kur fjalët urtësije duallnë pa dobi ; — kur i njohmë këto dy karaktere, nuk besojmë dot se Tybalti munt të dëgjojë arësye, a Benvolioi të tërbohet nga mërija ; e me të vërtet, i madhi vjershëtor englis na tregon se Tybalti, me pallë në dorë, u vra në një xihje, edhe se Benvolioi u suall gjer në funt si paqëbërës. Nga ana tjetër, në marçim, për tregim, komedinë e quajtur *Të Zbuturit e Shtrigës* („The taming of the Shreww"), të Shakespear-it, te e cila, në pamje të parë, Katharina i fut dacka Petruçios, e, në pamje të funtme, i jep arësye kur ay thotë se dielli nuk është diell po hënë, — s' duhet parë këtu ndonjë kundërshtim në kanun të njësisë së karaktereve ; se qellimi vetë i kësaj komedije është të na tregojë si munt të ndrrohet një karakter. Katharina nuk zbutet as një herë as pa mundime ; shohim se, po u ngrint pakë, Petruçoi e lë ditëra pa ngrënë e pa pirë, netë pa shtrat ku të flerë. E thyer, e lodhur, e besdi-

sur, Katharina mundet pakë nga pakë ; dhe ky shvillim, i shkallësuar si në jetë, është aqë pas natyrës sa, kur më në fund Katharina bëhet e urtë, dhe e butë, do të çuditeshin vetëm sikur t' ish edhe një shtrigë e tërbuar.

(Nxjerrë nga „*Albania*", Vj. X. 1906.
Nr. 5, fq. 99-101).

2) ANËS LIQENIT

Për Gegë Pos'ripën

Nata po afërohet. Drita e ditës tretet dalë nga dale ; e, mbi tjegullat e shtëpive, mbi drrasat e rrugëve, mbi fletët e pemëve, mbi trupet e epëta [1]) të çupave qi shkojnë, një ngjyrë manushaqje — një ngjyrë gushë pëllumbi, si thonë në ca male t' ona, — shtrihet, e i mpshtjell. Mbasandaj, pakë nga pakë manushaqet çfletohen. Hijet bëhen më të dëndura, më të zeza. Njëri mbas tjatërit, yjtë çpojnë qiellin, e pikëlojnë dritë. Nata u afërua. Nata erdhi.

E kur afërohet nata, kur vjen nata, më pëlqen të vete të rri anës liqenit. S' është si liqeni i Ohrit, me ujëra të kulluara si të një rrëkeje, si liqeni i Janinës, qi shkëlqen si një fushë e shtruar me pasqyra, si liqeni i Shkodrës, det i vogël i rrahur tej e këtej me lundra të moçme sa Shkodra e n' anë të të cilit gjallojnë malësorë të rreptë. Është një liqen nuk m' i math se një kopësht, në mes të një pylli të punuar, liqen i ndyrë e i bukur, — i ndyrë se uji i qelbet, i bukur se pemët që e rrethojnë mvarin degët e tyre gjër mbi faqe të tij, edhe mbi faqe të tij hëna ndrit e lot. Në pushim të natës bretkosat këndojnë. Herë herë, një peshk, e një tjatër, e një tjatër, shumë pishq, tingillojnë ujin. Uji për sëri pushon, e fle. Po një erë e ngadaltë (shum e ngadaltë !) unjet mbi liqen e i zubravit [2]) faqen.

(*Albania*, v. II, n. 6, fq. 92).

---

1) *Trup i epët*: trup i lakueshëm. Thonë te na: *Kjo shufër epet lehtë*;
2) *zubravit*, (zhubravit): rrudhëzon.

3) MALL I ATDHEUT

Kur vete njeriu, i lirë e i vetëm, lark atdheut, — viset e ra, ndryshimi i zakoneve, ëmbëlsija e udhëtimit, e një mijë gjëra qi vihen re ndër popuj të huaj, të gjitha këto t' a përgëzojnë zemrën, e të bëjnë jo t' a harrosh Shqipërinë, po të mos të vejë te ajo aqë dëndur mëndja... Më tutje, si ngopen sytë së pari ndryshime, gazi shuhet pakë nga pakë. S' di se ç' të mungon, s' di se ç' të duhet. Një hije trishtimi t' a mbulon fytyrën ; e, pik së pari herë herë, mbastaj më dëndur, e më në funt shpesh e po thua kurdo e kudo, kujtimi i prindve, i miqve e i shokve, kujtimi i dheut ku u lintmë e ku u rritmë, ku qajtim foshnja e ku losmë djelm, kujtimi i atyre maleve lark të cilave nuk rron dot mirë një Shqipëtar, kujtimi i kombit qi, me gjith ca të liga që ka, është kombi jonë, e më tepër kujtimi e dëshira e etja e gjuhës s' onë — t' a shtrëngojnë e t' a dërmojnë me të vërtetë zemrën...

Ah ! malli i Shqipërisë, malli i Atdheut të dashur, i shëntmë mall e dashuri e shëntme, kush ësht ay Shqipëtar qi s' e ka pasur në dhe të huaj !... Duhet të jesh jashtë Shqipërisë, e të jesh lark, për të kuptuar se ç' forcë e ç' bukuri t' ëmblë ka për veshët kjo fjalë : *Shqipëri !* Ajo m' e zbrazura letrë, ajo fjala m' e vogël, na sjell, kur vjen nga Shqipërija, një gas të parrëfyeshëm, se na sjell si një copë t' Atdheut. E ky mall është m' i nxehtë te ne të mjerët, këtu te *Albania*, se s' kemi shpresë t' a shohim Shqipërinë ; jemi të dërmuar, për dashuri t' Atdheut, të rrojmë tej e këtej ndër dhera të hueja ; e, veç të bëhemi tradhëtorë e të poshtërit e të poshtërve, s' e kemi për të puthur tokën e Shqipërisë edhe shum vjet, ndofta kurrë...

(„*Albania*“, Vj. III. Nr. 10, fq. 5-6).

4) VIJA E URTË

Atdhetarët ndjejnë trishtim të math duke shikuar se, me aqë mundime, me aqë vullnesë të mirë, nuk e suallmë edhe kombësinë t' onë n' atë bashkim të fortë pa të cilin s' kemi kurrë për të vajtur mbarë. Thonë : „Vërtet Shqiptarët sot për sot zunë

të kenë një dëshirë të pambajtur për gjuhën t' onë ; vërtet, ata më të ftohtët zunë të kuptojnë se është nevojë t' i fryjmë gjallim kombit ; vërtet dalin libra e të përkohëshme, në të cilat kombi mori shije e pa të cilat nuk jeton dot pas sodit; vërtet, në një fjalë, punët ndryshuan në ca vjet e sipër, e kush nuk ësht i verbër s' mundet të mohojë që sot për sot shumë Shqiptarve u digjet zemra për përparimin e Atdheut. Po, me gjith këto, nuk kemi edhe lumtimin të shohim një bashkim të vërtetë e të fortë. Sot, si dje, feja — në vënt që të jetë një rugë, qi, më tepër e mirë këtu e më pak e mirë aty, i goditi sicilitdo për të shpënë zemrën e vet te Perëndija — është ndër ne një shkak për t' u larguar njëri prej tjatërit, për të mohuar prindësinë e një gjakut qi rrjedh ndër dejtë t' anë. Mirë Shqiptarët që i ka vënë në gjumë e i mban të fjetur padija, çilimimi i tyre, misuri i gjëlbër i magjistarve të huaj. Por edhe ndër atdhetarët të mos jetë bashkim, aty është trishtimi për zemrat tona. Nuk thomi se është ndonjë mosbashkim për shkak feje, se lumtisht atdhetarët e kanë mëndjen mjaft të gjërë për të kuptuar se ndryshimi i feve s' ka pse t' a ndalë bashkimin kombëtar qi është për të mirë të të gjithve e qi, me shumë të tjera, ka për qëllim edhe çlirimin e lartësimin e mëkëmbësve të fesë ; por u mungon atdhetarve bashkimi në fijë të punës kombëtare : shkurt, s' kanë një lojní [1]) kombtare.

Ashtu flasin disa atdhetarë ; e, duke folur ashtu, kanë arësye.

Janë shumë Shqipëtarë që mendojnë se duhet — më parë se të bëhet bashkimi në gjithë mendimet — të zëmë të jemi të bashkuar të gjith atdhetarët në këtë : që duhet t' i kundërshtohemi pakë nga pakë Turqisë, e më në funt t' i ndahemi fare. Mendim i rrezikshëm për kombësinë t' onë, se mundet të jetë shkak për mënimin më tepër se për shpejtimin e gjuhës shqipe.

Shqipëtarët qi mendojnë me atë mënyrë s' marrin vesh pse shkronjëtorët e së përkohëshmes *Albania* nuk i bien pas këtij mendimit, duke folur ashpër e rrepët kundrë Turqve.

---

1) *Lojní* : politikë.

Disa javë më parë, një Shqipëtar ndër miqtë t' anë, që është në punët e qeverisë në Vilajet të Monastirit, kish vajtur të shkojë ca kohë në Stamboll. I shkrova : „Kam dëshirë të madhe të di se ç' mëndojnë për *Albania*-n ata *evet-efendëmët*, ata *bash-ustunetë*, ata *festellit* e Stambollit, të cilët, t' ardhur nga Shqipërija, bëhen në pakë kohë më Turq se Turqtë, po ndër të cilët mbetet shpesh — e mpshehur më nj' anë të zemrës — dashurija e kombit t' onë. Dua të di se ç' mëndojnë, që t' a qesim sa më tepër vijën e propagandës që bëjmë me vijën e mëndimit të tyre".

Ay mik më shkruajti gjër e gjatë një letrë e cila munt të shkurtohet kështu :

„Përshumërisht, Shqipëtarët e rinj të kanë në nder të madh, e flasin për *Albania*-n me nxehtësi të vërtetë" e më tepër ata të rinj qi s' janë *hyzmeqarë t' evet-efendëmve*. „Po Shqipëtarët e motuar" — ata qi, duke marrë prej Turkut ulefeçka të majme, i rrëfejnë kombit t' onë dhen' e premtuar, po për së largu e pa u tundur, si Moizër ulogë, në mundem të flas kështu, — „Shqipëtarët e motuar s' janë të kënaqur qi nuk flet *Albania* kundrë Sulltanit e kundrë Turqisë ; thonë se dëshira më e madhe e Shqipëtarve është të çlirohen nga zgjedha e paduruar e Turqve, e pra ç' është një e përkohshme e cila edhe kërkon të jetë zëri i dëshirave të Shqiptarimit edhe lëvdon Sulltanin ? — U poqa një ditë me një Shqipëtar qi ndodhet në një shkollë shumë të lartë ; ësht burr me mënt të lëruar e të hollë e me zemër atdhetari të vërtetë. E këndon *Albania*-n. Beson se ti merr një ulefe prej Sulltanit. I thashë këtij atdhetari se as ti as një ndër bashkëpunëtorët e *Albania*-s s' kini marrë një pesësh dhuntí prej Sulltanit. — Në qoftë ashtu, m' u përgjegj ahere atdhetari, kryeshkronjëtori i *Albania*-s, duke folur si flet për Sulltanin, rrëfen se s' di ç' punë të tutëshme ngjasin në këto vise, e ç' të këqija të pathënëshme, ç' gjaqe të pafajshme derdhen në ket qytet ; ka dalë tepër i ri nga Turqija, e përandaj s' i di të gjitha këto".

Fal-m' a fajin, o bej, po s' jam aq i paditur sa duket në të ligat qi helmojnë botën n' ato vise andej ; e di edhe më te-

për se si është jeta në Stamboll. E di se në shtëpitë flasin me zë të unjët, e, kur bien të flenë, ata më të pafajshmët dridhen se mos i zgjojnë për në burg, a, pa pyetur, për... gjetkë. Në rrugët, nj' a dy veta të bien kurdo e kudo mbrapa e ajo m' e vogëla fjalë e pamatur është humbja t' ënde. Ndodhen disa vise ku, nat' e ditë, me ato më të tutëshmet hollime, përvëlojnë e përdredhin mishin e të pafajshmëve. Kur hyn në gjellëtoret, ke frikë të hash peshk, se mos i gjesh në bark mish njeriu të kalbur e mos helmohesh...

Të gjitha këto, e nuk vetëm këto, i di fort mirë. Po, beso-më, o bej i ndershëm, s' është pun' e urtë për kombësinë shqiptare të kujdesemi për ç' bën guverna, e më tepër ç' bën në Stamboll. Qëllimi i atdhetarve shqipëtarë s' është të këshillojnë, të qërtojnë e të ndreqin Turqinë, po të lulëzojnë Shqipërin' e tyre. Nuk vetëm s' kemi detyrë, po s' kemi as të dreqtë, të bëhemi udhërrëfyesit e Turqve. Kur i flasim Turqisë, mundim e duhet t' a pyesim për ç' arsye e lëshon Shqipërinë n'atë ditë — e këtë i a kemi thënë pa pushuar, — po nuk na hyn në punë t' i kërkojmë numërim 1) për ç' ngjet n' anët e Bosforit e më larg. Si njerëz, munt të na vinjë keq e të na qajë zemra për të 300.000 Armenët e therur; si Shqiptarë, duhet të pushojmë. S' jemi, si ata trima të prallave të motshme, të lindur për të ndarë dreqtësin' e mirësinë më të katër anët e Turqisë.

Bashkimi munt e duhet të mbarohet me një tjatër mendim. Është nevojë të përpiqen atdhetarët e vërtetë të largojnë cmirin nga zemra e tyre e të qasen më tepër njëri tjatërit. Cmir i turpëshëm, të cilin të pakën të përpiqemi t' a mpshehim, se është nga ato cmire qi e çnderojnë një burr të mëntshëm. Janë disa Shqipëtarë qi sillen si të vërtetë këndezë, e zemërohen po sa zë të këndonjë kokorikooo ndonjë tjatër se ata. Mjerisht, në Shqipëri ka pakë pula. Shqipëtarët janë të gjithë këndezë. Që të flasim më kulluar, Shqipëtarët, duke nderuar fort mëndjen edhe shërbimtarët e atdheut, e duke i vënë veshin me kujdes fjalës qi del prej çdo gojës më të përvuajtur, s' duan as kanë

---

1) *Numërim* : hesap, arsye.

dashur kurrë një njeri qi del e thret: „Unë jam!“. Historija e Shqipërisë s' është tjatër përveç vërtetimi i kësaj që thomi.

„Unë jam!“ Uah! Ti je? pa dil të të shoh pakë. A e shihni? Ay është? Ay është, a e shihni? Mor qas-u të të shohim edhe më mirë. Ay është, besa. Ay është! A e shihni, Ay është!!!

Të m'a falin fajin atdhetarët e Shqipërisë së Sipërme, të cilët, duke mos ditur punët e propagandës kombtare në Shqipëri të Poshtme e jashtë Shqipërisë, s' i marrin vesh të gjitha sa po thomi.

Vëllezër Shqipëtarë, atdhetarë të vërtetë! bashkëpunëtorët e *Albania*-s ju ftojnë e ju luten të bashkohemi të gjithë me një mendim e me një dëshirë! Unjni pakë kokën, e duke e unjur për dashuri të kombit, do t' a lartësoni e dò t' a madhësoni veten t' uaj. T' i shtrëngojmë pakë krahët, që të marrin pjesë edhe të tjerët në tryezë të madhe t' atdheut.

Ajo është pika e parë e vijës s' urtë qi e ka për të shpënë kombin shqipëtar — NË DRITË!

(„*Albania*“ v. IV, n. 2, fq. 49-52).

5) *NË HIEN E HURMAVE*

Prralla e tregëtarit dhe e Xhindit

Më kanë rrëfyer, o Mbret fatbardhë, tha Shehrazadi, se ish një herë një tregëtar shum' i pasur, i cili bënte tregëtira të mbëdha me mbretëritë rreth e rrotull; dhe një ditë i hipi kalit, dhe shkoi në një vent fqi për të mbledhur ca borxhe që i kishin; dhe kur e zuri vapa, u ul të rijë në hije të një shelgu, dhe kalli dorën në hejbe, dhe hëngrí një kafshore bukë dhe një hurma që kish marrë bashkë me gjëra të tjera. Si e hëngri hurmanë, e hodhi bërthamën më nj' anë, dhe më një herë i dolli përpara një Efrit, me një madhësi trupi të frikshme, i cili j' u afrua me një pallë të xhveshur në dorë edhe i tha: Ngreu, që të të vras, ashtu siç vrave t' im bir. Tregëtari pyeti: Si e paskam vrarë t' et bir? U përgjigj: Kur hëngre hurmanë dhe flake bërthamën më nj' anë, bërthama e qelloi djalin t' im në gjoks, dhe, siç ish thënë nga Fati, vdiq me një herë.

Tregëtari, kur dëgjoi këto fjalë, briti: Me të vërtet jemi gjëj' e Perëndisë, dhe te Perëndija do të kthehemi! S' ka forcë as fuqi veç se te Perëndija, e Larta, e Madhja! Në e vrava, nuk e vrava me qëllim, po pa e dítur; edhe besoj se do të më falësh. — Xhindi u përgjigj: Do të vdesh do-e-mos, se më vrave djalin. Dhe si tha ashtu, e hoqi xvarrë, e plasi mbë dhe, edhe ngrijti krahun që t'i bjerë me kordhë. Ahere, tregëtari nisi të vajtojë me helm, edhe i tha Xhindit: E lë punën t'ime në mëshirë të Perëndisë, se as njeri s' mundet të shpëtojë nga vendimet e Perëndisë! Edhe nisi të këndojë ca vjersha. Po Xhindi i tha: Kurce fjalët, se nga vdekja s' ke shpëtim.

Ahere tregëtari i tha: Mëso, o Efrit, se kam borxhe për të paguar, edhe kam shumë mall, dhe fëmijë, dhe një grua, edhe kam plaçka që m'i kanë dhënë peng: le-më, pra, të kthehem në shtëpi, edhe t'i jap sicilitdo atë që i bie, dhe pastaj do të kthehem te ty: Zotohem me betim që do të kthehem te ty, edhe të bësh si të duash; edhe Perëndija është dëshmonjës për fjalën që jap. Ahere, Xhindi e pranoi besën që lidhi tregëtari, dhe e çliroi, duke i dhënë vade gjer në funt të motit.

Përandaj tregëtari u kthye në qytet të tij, mbaroi gjith punët që deshi, i paguajti sicilitdo atë që i kish, dhe lajmëroi të shoqen edhe fëmijën për ato që i kishin ngjarë; të cilat, kur i dëgjuan t' afërmit edhe grarija, i shtynë të gjithë të nisin vajtimet. Emëroi një vasi për çiliminjt' e tij, dhe qëndroi në shtëpi gjer në funt të motit; kur mori qefinin nënë sqetull, u la me shëndet njerësve të tij, edhe fqinjëve dhe miqve, edhe shkoi pa dashur, në mes të lotve dhe të vajtimeve të shtëpisë.

Udhëtoi gjer sa arijti tek ay shelg ku i ish çfaqur Xhindi; edhe ish dita e parë e motit të ri; dhe si ndënji e nisi të qajë për fatin e zi që e priste, një sheh, i përparuar nga versa, j' u afrua, duke hequr pas një gazele me një zinxhir në qafë. Shehu ju fal tregëtarit, duke i uruar jetë të gjatë, edhe i tha: Cili është shkaku për të cilin je ulur i vetëm në ketë vënt, kur duhet të dish se ky është dheu i Xhindit? Aherë tregëtari i kallxoi se ç'i kish ngjarë me Efritin, edhe shkakun për të cilin priste aty; dhe shehu, i zoti i gazelës, u çudit, edhe tha: Për Perëndi,

o vëllai im, besnikërija jote qënka e madhe, edhe historija jote është për të habitur! Sikur t'ish e skalisur në tru të njerëzisë, do t' ish një mësim për botën! — Edhe ndënji mbë dhe pranë tij, edhe tha prapë: Për Perëndi, o vëlla i im, nuk do të largohem këtej gjer sa të shoh çdo të të ngjasë me këtë Efrit. Ashtu, u ul edhe nisi të kuvëndojë me tregëtarin. Edhe ky po thua se u çmënt; i hyri frika, edhe tmeri, edhe një helm i ashpër, edhe një i tepërt shtrëngim i zemrës. Dhe si rrinte pranë tij i zoti i gazelës nameta, ku afrohet një sheh i dytë, me dy langonj të zinj, edhe i pyeti passi i përshëndoshi, për ç' shkak rrijin n' atë vent aty, duke qënë se ish dheu i Xhindit: edhe i treguan të ngjarët që nga nisja e gjer në funt. Edhe sa po u ul edhe ky, u afrua një sheh i tretë, me një mushkë laragane; edhe u bëri gjith' atë pyetje, dhe mori gjith' atë përgjigje.

Me një herë pastaj, u turbullua pluhuri, edhe u ngre një shtyll' e lartë që rrotullonte, duke u afruar nga thellësija e shkretëtirës: dhe ky pluhur u çduk, dhe nameta dolli Xhindi, me një pallë të xhveshur në dorë; dhe nga sytë i diljin shkëndija. Vajti pran' atyreve, edhe e rrëmbeu xvarrë tregëtarin, edhe i iha: Ngre-u, që të të vras, siç vrave t' im bir, dritën e zemrës s'ime. Edhe tregëtari nisi të derdhë lot e të vajtojë; edhe të tre shehët u ngashëryen dhe nisnë të qajnë edhe ata; po shehu i parë, që ish i zoti i gazelës, mblodhi veten, i puthi dorën Efritit, edhe i tha: O ti Xhind, edhe kuror' e mbretërve të Xhindeve, në të rrëfefsha historinë t' ime dhe të kësaj gazele, dhe në e gjefsh të çuditshme edhe se atë të tregëtarit, a do të më falësh të tretën hise të gjakut që ke të drejtë të marrsh nga ky njeri? U përgjigj: Po, o sheh; në më tregofsh historinë, edhe në e gjefsha ashtu siç thua se është, do të të fal të tretën hise të gjakut që kam për të marrë.

(„*Në Hien e Hurmave*" — Pralla t' Arabisë, 1924, fq. 21-24)

NAMIK RESSULI

19. — KRISTO FLOQI (1876)

a) Jetëshkrimi

Kristo Floqi lindi më 1876 në Korçë, ku mbaroi edhe mësimet fillestare. Shkollën e mesme dhe studimet universitare i kreu n' Atenë, dhe më 1899 fitoi Doktoratin në Drejtësi. Ushtroi advokaturën për disa vjet në Greqi e mbasandaj në Shqipni. I ndjekun prej qeverisë turke, pse muer pjesë në lëvizjen kombëtare, vojti n' Amerikë, ku drejtoi për disa vjet fletoren *Dielli* dhe bashkë me shokë të tjerë themeloi Federatën panshqiptare *Vatra*. Në kohë të qeverrisë së Vlonës u emnue n'atë qytet kryetar i gjyqevet civile e penale dhe mbasandaj Sekretar i përgjithshëm i Ministrisë së Drejtësisë në qeverrin' e Durrësit në kohë të Wiedit. Mandej u emnue prokuror në gjykatoren e Korçës. Gjatë kryengritjes së Shqipnisë së Mesme vojti e u ngul në Shkodër, ku ushtroi advokaturën për disa kohë. Më 1920 u thirr në Tiranë e u emnue Ministër i Arsimit në Kabinetin e Ilias Vrionit. U zgjoth deputet i Dibrës së parit, pastaj i Korçës në Parlamentin shqiptar dhe më 1929 u emnue anëtar i Këshillit të Shtetit, ku gjindet edhe sot si Nënkryetar.

Përveç gazetës *Dielli*, Kristo Floqi ka drejtue edhe të Përkohëshmen *Agimi* (Vjeti I), fletoren e Amerikës *Zëri i Popullit* dhe *Independencën* e Tiranës.

b) Veprat

Kristo Floqi âsht nga shkrimtarët mâ pjellorë të Shqipnisë; prodhimi i tij letrar në prozë e në poezi âsht i mbushulluem e i larëm: ka hartue katër drama, gjashtëmbëdhetë komedi, gjashtë vëllime në poezi e satira, vepra juridike e letrare dhe artikuj me shumicë nepër fletore e të përkohëshme. Gjuha e vepravet âsht nji toskënishte e rrjedhëshme dhe stili i tyne populluer.

1) DRAMA

1) *Fe e kombësi*; 2) *Karllo Topija*; 3) *Pirro Neoptolemi*; 4) *Triumfi i lirisë.*

2) KOMEDI

1) *Rrogat e nëpunësvet*; 2) *Lojnat e studentëvet*; 3) *Do të vras vedin*; 4) *Vllazni e interesë*; 5) *E bij' e Bankjerit*; 6) *Dhandërr me përdhuni*; 7) *Merre t'a marrim*; 8) *Ndér e qytetëri*; 9) *Kundrështarët e prikës*; 10) *Pësimet — Mësime*; 11) *Zi e më zi*; 12) *Reklamë e blofë*; 13) *E mbes' e Krahinarit*; 14) *Akraballëket*; 15) *Ministri kandidat*; 16) *Tetua e Karlit.*

3) JURIDIKE E LETRARE

1) *E drejta themelore*; 2) *Administrata*; 3) *Ekonomi politike e shoqënore*; 4) *Patriotismë e nacionalismë.*

4) POEZI E SATIRA

1) *Tingëllimet e zemrës*; 2) *Shkëndija*; 3) *Shqiptarët*; 4) *Qerthulli politik*; 5) *Epope e Korçës* ose *Dëshmorët e Rilindjes*; 6) *Dëshira e vërtetë e Shqiptarëvet.*

Përveç këtyneve, Kristo Floqi ka edhe vepra të tjera të pabotueme në dorëshkrime, si edhe nji Fjaluer të gjuhës shqipe.

c) Copa të zgjedhuna

1) ATDHEU I JUAJ

Po kush është atdheu i juaj, o djelm? Atdheu i juaj nuk është fusha ose kodra e katundit t' uaj, xhamija ose kisha e fshatit, minaretë ose kambanoret kryepërpjeta, oxhaqet e shtëpive, ose kësollet t' uaja. Atdheu i juaj është Shkodra për Korçarin, Korça për Kosovarin, Kosova për Kolonjarin, Kolonja për

Hotasin e Grudasin, Hoti e Gruda e Plava e Gusija për Devollasin e Dangllijasin, Devolli e Dangllija për Brekdétasin e për Çamin dhe Çamërija e Himara për Dibranin e Lumjanin. Atdheu i juaj është gjithë toka shqiptare brenda e jashtë e përtej detevet e kudo, ku ka Shqiptarë e ku flitet gjuha e lehtë e e bukur, gjuha tingëllore e Shqipërisë. Atdheu është gjaku i jonë, i prindëvet e i të parvet t' onë, ay gjak i vlertë që është derdhur mbi altarin e Atdheut për shpëtimin e tij ; është bashkimi i jonë dhe dëshira për një rrojtje të lirë e të panjolltë ; është qielli i bukur e i kalltërtë që mbulon Shqiprinë, është Dielli i flakët e i ëmbël që ndriçon Shqiprinë, është deti i blertë me tallazet e valët e tija që përlak zallet e Shqiprisë, janë fushat e malet e kodrat e bregoret e pllajat e rrypat e liqenjt e lumenjt' e kulluar të Shqiprisë ! Atdheu është Kombi i jonë i prirë prej flamurit t' onë të kuq e të zí dykrenor, që duhet t' a duam me mish e me shpirt e t' a adhurojmë e t' a mbrojmë me gjakun t' onë. Ky është, djelm, Atdheu i juaj !

2) BESA SHQIPTARE

Besa Shqiptare, djelm, është fjala që del prej gojës së Shqiptarit, fjala e premtimit, ose e betimit, fjala e burrnisë e e nderit të një Shqiptari, i cili nuk betohet si çdo komp mbi Perëndi, ose mbi profetët, ose mbi fen' e tija, mbi prindët, ose mbi të dashurit e tij, por vetëm mbi *b e s ë n* e tija, që është fjala karakteristike e fisnikërisë së Shqiptarit. Pra, B e s a është burrërija, fisnikërija, kombësija e karakteri i çdo Shqiptari, dhe ketë besë Shqiptari e quan si mê të naltin e mê të shêjtin betim, që munt t' i japë tjetër kujt. Shqiptarët tjetër herë, si paganë që ishin, betoheshin mbi Perëndit' e tyre, mê vonë mbi Qiell e mbi Dhé dhe shpesherë mbi armët e tyre, po qysh se u çfaq burrërija shqiptare e u dallua karakteri i Shqiptarit, çdo farë betimi u forcua e u kristalizua vetëm në *Besën Shqiptare*, vetëm në një fjalë, që është aq e naltë e kuptimplotë.

(Nxjerrë nga libri „*Patriotizmë e Nacionalizmë*").

3) FE E KOMBËSI (dramë)

(Diallog midis GANIUT e MARROS)

Feja dhe besa jan' ata që munt të ndrrohen pas zakonë,
Po kombësija s' ndrrohet dot, ish e ka qënë për gjithmonë,
Kemi një gjuhë, një zakon, kemi një palë vetëdija,
Një gjak, një shpirt, një far' e fis, kur se na lindi Shqipërija!
Përpara se të marrim fen' o Musliman' o të Krishterë,
Shqiptarë ishim gjithënjë edhe vëllezër kurdoherë,
Kemi një nënë që të dy atë Atdhenë Shqipërinë,
Mbasse ndryshuam fetë sot, po kurrë, Marro, kombësinë!
Është m' e lartër nga çdo gjë, m' e shentëruar kombësija
Nga mëm' e atë e bes' e fé, kshtu ka urdhruar Perëndija!...
......Kish' e xhamí për mua një, arrin të flasë gjuhën t' ime,
Që t' a nderonj, t' a kem vëlla të mos i ndahem as një thrime.
Kush nuk i njeh këto që them, kush nuk u jep një rëndësirë
S' është përveç se fanatik, njeri i dëmshëm, egërsirë,
Si mjerë, mjer' ajy i zí, që nuk njeh vehten, kombësinë,
Është fat-zí, është i keq, ajy s' beson as Perëndinë!

. . . .

(Epillogu i shërbëtorit BIDOS)

O ju zotrinj, ju qofsha fal', mos u habitni, po qendroni,
T' ju them se qysh ndodhem këtu, urdhroni pak e më dëgjoni:
Sot jam i lumtur se po msonj një gjë të vlertë që s' e dinja,
Që s' ka m' i vyer se Atdheu, ndonse gjë tjetër mbi fé s' vinja,
Jam shum' i lumtur e harronj sa që më ngjanë të këqija,
Bes' edhe fé për mua sot do t' jet' ATDHEU, këjo SHQIPRIJA!
Kam qënë fanatik i math, por sot e mora vesh gabimin,
Tani po ndjenj se jam Shqiptar, do ndjek' gjith' përparimin,
Mjaft për Turqi punuam, mjaft, turp, kurse né jemi Shqiptarë,
Kjo njollë, ky gabim i math duhet të shduken t' jenë larë!

(Nga drama „*Fé e Kombësí*").

4) BISEDIME MIDIS NJË SHQIPTARI E NJË MAXHARI

— Historija jon' e vjetër,
Moré zot, fillon q' atjé,
Kur s' ka qënë as gjë tjetër
Përveç uj' e Qiell e Dhé,
E kur krisnë piksëparit
Bubullimat me rrufé
Dolli zogu i Shqiptarit
Trim, kresnik me bes' e fé
E gjëmuan pyj' e vrî,
Male, fusha, bot' e tërë,
E u ngjall kjo Shqipërí,
Vent i pasur e i gjërë!
Perënditë kush e kush
Dojshin që të mbretëronin,
Dhe u vran' e dheu u mbush
Plot me gjak që sijsh pikonin,
Tek e mbramja mundëtar
Dolli Hyji — Jupitéri —,
Dhe ky mori gur e ar
Dhe të gjith' i kapi tmeri,
Dhe mbretrin' e tij e ndau
Me Neptunin e Plutonin,
Dhe Titanët i shpërlau,
Vetë Hyji zuri fronin!
Mal mê i math Tomori ish,
Kryenalt' e madhështuar,
Edhe Hyji atjé kish
Fron' e tij te adhuruar;
Kish në dorë një rrufé,
Po si një shkëndí të zjartë,
Që friksonte Qiell e Dhé
Dhe selin' e kishte t' artë,
Rrotull tij kish shoqërí,
Perëndí e Perëndesha,
Turmësi për mjetësí,
Dhe *Minerva* virgjinesha,
Mars, Apóllon e *Vullkan*,
E *Dhemotër* e *Dijanë*,
Afërditë, Erë e Pan,
Edhe *Dét* e *Oqeanë*.
Edhe kush e di se sa
Atij Hyji i shërbenin,
Dhe e dronin për gjith ç' ka
Edhe fjalë kurrë s' kthenin!
Kshtu filloi, i dashur zot,
Histori e kombit t' onë,
Trashëgim na mbet qysh mot
E do jetë për gjithmonë.
Pak të shkurtër po t' a flas
Prallën e Mythollogjisë,
Po me kto të jap një shkas
T' historisë së Shqiprisë,
Sepsé Grekët, mor zotní,
Prej nesh muar gjith sa shkruan,
Këtë prallë bukurí
Prej Shqiptarvet e ngjeruan,
Muarn fenë q' u pëlqeu,
Atë fé që ish hyjnore,
Me hollsitë q' u rrëfeu
Prall' e këndshme Pellasgore,
Dhe nga dale mbi këtë
Kaq të prekëshme rafshtinë
Ngrehn' Elenët një pas një
Ellinomythollogjinë!

(*„Shqiptarët“*)

5) HYMNI I DJELMËNIS

Agoi dita çohi burra, o luanat e Arbnís
Trima t' hekurt porsi zana, shkelni vargjet e robnís
Dhe në duar tue flakrue t' shêjtin flamur kuq' e zi
Jepni dorën shoqi-shoqit, lidhni bes' e miqësi.

Për Shqypni djelm, për Shqypni
Mos duroni t' huejën kambë :
Si nji fis e nji vllazní
Mproni vendin pllamb' e pllambë.

Pesë shekuj a mjaftojnë nënë zgjedhe e tirani
Mjaft mjerime e potera, tym e mjegull gjer tani
E gjallnís i a mrrini dita, djelm vraponi koha s' pret
Shkrepi dielli i lirís, zân' i kombit po ju thrret
Për Shqypní, djelm, për Shqypní, etj.

. . . .

(Nga „*Shkëndija*")

6) DOLLI HYLLI MBI MORAVË

Dolli hylli mbi Moravë
Shum' i vranët, mjergull plot
Edhe retë ravë-ravë
Zunë qiellin, s' shihet dot!
Moti duket mjaft i trubull
Poshtë fushës një qetsi
Nuk pëptin as zhurm, as vrundull
Vdekj' e plotë, vaj e zi ;
Nuk lëvis as gem, as fletë
S' fryn as erë, zagushi,
Fush' e Korçës âsht e qetë
Thua se vërtitet shi.
Përrenjt u thanë, shterroi lumi
Krua, çezmë ujë s' ka

Korçën e ka marrë gjumi,
Një rrezik mbi kok' i ra
I ra mbi krye rreziku
Shum' e dergji, e dërrmoi
Sepse s' i ndahet rreziku,
Ky anmik që e faroi !
Asnjë dritë s' sheh gjëkundi
Asnjë llambë nuku djek,
Gjama popullin e tundi
Shumë vuan, shumë heq !

. . . .

Hafëz Pasha asqer' e mblodhi
E kshillon e pregatitë
Disa oficerë zgjodhi
Një nga një i porositë ;
U dha urdhën të vrapojnë,
Dërgoi shpejt një kalori
Që komitat t' i rrethojnë
E t' u bien me furi.
Do të tjerë ndan në çeta
Nepër fshatrat i drejtoi
Korçën me nj' a dyqint veta
An' e mb' an' e qarkulloi,
Dhe në kisha e xhamija
U këndua urdhn' i ri
Fort e rreptë shkrep duhija
Ish një tmerr, një mizorí.

(Nga ,,*Dëshmorët e Rilindjes*``)

ALEKSANDËR XHUVANI

BKSH

20. — LUIGJ GURAKUQI (1879-1925)

a) Jetëshkrimi e veprimtarija

Ishte vjeti 1879 kur Sulltan Hamidi dha lejën të mëkambej në Stamboll nji Shoqni Letrare Shqipe.

Veprimi i saj qe i shkurtë, pse Sulltani mbas pak kohe ndrroi mendim e e shpërndau, por ajo Shoqní e nisun në Stamboll prej njij trinije atdhetarësh të ndriçëm, emnash në zâ: Pashko Vaso, Sami Frashëri e Jan Vreto, nuk pushoi, kaloi në Sofi e Bukuresht, prej kah, si nji flakë e pashueshme, ndriti mendjet e ndezi zemrat në dashuní për Atdhe.

Asht kjo datë me të cilën zên fill për popullin shqiptar zgjimi i shkrimit të shqipes e i lirivet të shtypuna.

Shi n' at vjet, me 20 Fruer, u lind në Shkodër Luigj Gurakuqi.

Edukatën e parë e muer në Kolegjin Saverjan e pat për mësues ndër sa tjerë, Anton Xanonin e Gaspër Jakova-Merturin, emna të njoftun në letërsín shqipe.

Nxanës shembull, lexues plot nxehtësi i klasikvet, dëftei qysh atëherë nji prirje për hartin e shkrimit.

Të parat hartime në vjershë qenë në gjuhë latine e italjane, gjuhë mësimi e Kolegjit, por shkroi edhe shqip e i botoi në „*Lajmtarin*“ (Elçija), pa emën.

Në 1897 la Kolegjin e Shkodrës për të vijuem mësimet e lyceut në Shën Dhimitër të Kalabrís.

Aty u njoft me Arbreshët mâ të përmendun, ndër të cilët Jerolam De Radën, vjershtarin e math e atdhetarin e flakët.

Prej Shën Dhimitri kaloi në Napuli për studime universitare. U shkrue në fakultetin e mjeksís, por u laureue në shkenca e studjoi edhe filosofi.

Këtu nisë veprimi i tij letrar e politik.

Njoftun me Zef Skiroin e Gerard Konfortin, muer pjesë ndër të gjitha mbledhjet e veprimet e tyne. Bashkëpunoi në gjuhë italishte e shqipe në fletoren „*La nuova Albania*“, drejtuem prej Gennaro Lusit, nën pseudonymin *G. Vico* e në fletoren italjane „*L' Espansionista*“ si në „*La Nazione Albanese*“ të Romës, drejtuem prej Anselm Lorecchio-s.

Në ketë fletore botoi më 15 Qershuer 1902, artikullin „*Due colonie albanesi finora sconosciute*" (Dy koloni shqiptare deritash të panjoftuna), i cili pat nji jeh të math politik në Stamboll, aq sa më 1904, i ndjekun prej qeverís turke e i gjikuem me burg, s' mund të këthei mâ n' Atdhé.

Kështu nisi jeta e tij mërgimtari, plot vishtirsí e ngushtica, i ngushlluem vetëm prej njij ideali e prej njij dashunije së madhe qi qe në tê e pashueshme, ideal e dashuní qi patën nji emën të vetëm : Shqipní.

E ish i ri, i njij moshe fare të ré e zâni i tij kishte marrë dhén.

Shqiptarët e mërgimit, ata Shqiptarë qi digjeshin me pám Atdhén e lirë, e njoftën nën emnat *Jakin Shkodra* e *Lek Gruda*, pseudonyme me të cilat nënshkroi vjershat e shkrimet e veta, në fletoret e revistat e mërgimit : „*Drita*" e Sofís „*Albania*" e Londonit, „*Liri e Shqipëris*" e *Kalendari Kombjar*".

S' ka shkrim të tij, s' ka vjershë të tij ku mos t' ankojë për fatin e mjerë të Shqipnís, mos të nxisi-Shqiptarët me u bashkuem e me u përpjekë për lirín e Atdheut, me lavruem gjuhën shqipe, me përtrîm doke e zakone shqiptare.

Kështu i leu prej zemrës së dërptueme nga jeta e turpëshme të Shqiptarit nën robnín turke, vjersha „*Deka e Zanavet*", hartuem në njimbëdhetrroksha.

Në strehën e kthjellë të Napulit, ku kish zânë vend n' at rreth të flakët t' atdhetarvet arbreshë, i ngushlluem edhe nga atdhetarija e Shqiptarvet të mërgimit, jeh i gjáll i njij Shqipnije qi qe shpresë e ardhëshme e saj, shkroi e botoi në vjetin 1906 librat për rendet e para shkollore, me nji gjuhë të pastër e mbas abés së Shoqnís „*Bashkimi*", i së cilës ishte pjestár.

N' at vjet botoi „*Vargënimin*", nji blê me rregulla për poetët e rij, me nji parathanje të bukur e të hollë mbi gjuhën shqipe. Dhe i a kushtoi Gjergj Fishtës, poetit të „Lahutës", me nji vjershë „*Pengu i nderimit*", si i a kushtoi djelmënis së ré, qi mbas shembullit të tij të punonte e të hartonte vepra t' amshueme.

Por veprimi letrar e politik i Gurakuqit shqetsonte Stambollin e Jilldizkjoskun, qi bâni çmos m' e larguem edhe prej Napulit e Gurakuqit i u desht me vijuem udhën e mërgimit.

Kur u përmbys sundimi i Sulltan Hamidit, në 1908, e Turqit e rij shpallën Kushtetutën, Gurakuqi kthei në Shkodër i pritun me nderimet mâ të mdha prej popullit qi e kish ndjekë në salvimet, në veprën atdhetare e desht t' a përshëndesë luftar të lirís.

Përfaqsues i Shkodrës e i Arbreshvet muer pjesë në Kongresin e Monastirit për unjisimin e alfabetit të gjuhës shqipe (1908). Mandej nisë vepra e tij mësuesi nga kathedra e gjuhës shqipe në Shkollën Normale t' Elbasanit, themelue dhe mbajtë prej klubevet kombtare, në 1909, e qe drejtuer i parë i saj.

Por as shkolla, për të cilën Gurakuqi kishte mend e zemër me i shërbyem, s' e pat gjatë, pse Turqit e rij mbyllën Shkollën Normale të trêmbun nga ajo çerdhe atdhetarije.

Kjo masë e të tjera kundra shtypit e alfabetit kombtar, qi shkelshin lirít kushtetore të shpalluna me aq bujë popujvet të Perandorís, qelluen randë rrethet kombtare shqiptare, të cilat çuen krye.

N' ato ditë plasi kryengritja e Kosovës, e cila me gjith se për shkaqe të ndryshme, por gjithashtu prej sjelljes shtypse të sundimit të Turqvet të rij, smadhoi ballin shqiptar kundra tyne. Gurakuqi vrapoi në Kosovë e u bashkue me krenët e kryengritjes.

Dërgimi i Xhavid Pashës në Kosovë nuk solli paqën, por shtoi anmiqsín e Shqiptarvet kundra Stambollit e kryengritjet nuk patën pushim.

Mbas Kosovës u ngritën Malsorët e Mbi-Shkodrës (1911), dbuen ushtrít turke dhe për të parën herë, mbas sa shekujsh, valoi mbi Deçiq flamuri kombtar, i mprojtun prej njij grushti trimash kundra urdivet të Shefqet Turgut Pashës, qi shkretnuen ato male, por s' mujt me i shtrue.

Dhe aty u duk Gurakuqi veprues me fjalë e me shkrim, me urtín e me atdhetarín e tij në të gjitha mbledhjet e krenvet të kryengritjes, në të gjitha marrëveshtjet e kushtet qi u nënshkruen me përfaqsuesit e Turqís e kryengritja muer fund me forcimin e idealit kombtar të njij vetqeverimi të Shqipnís, të cilin Stambolli u shtërngue disi ndër dhambë t' a njofë, por edhe shpejt t' a mohojë.

Në ketë kohë, më sa lëvizja kombtare për liri shtrîhej anë e kand Shqipnís, Sllavët bâheshin gati me i rá Turqís e lufta

plasi me 1912, mbas njij kryengritjeje tjetër të Kosovës s' atij vjeti, qellimi i së cilës qe, — janë fjalët e Gurakuqit, — *lirimi i Mbretnís nga zgjedha e Xhemjetit mukaddes e fitimi i të drejtavet të Shqipnís me kufij të çquem e me gjuhë e me flamur të vet.*

Luigj Gurakuqi ndodhej n' ato ditë në Stamboll, prej kah mujt msheftazi me ikë bashkë me Ismail Kemalin e me dalë në Rumaní. Në Bukuresht u bâ mbledhja e Shqiptarvet të Rumanís, me 23-25 Nanduer, e kryesueme prej Ismail Kemalit e u vendos mprojtja e të drejtavet kombtare e shpëtimi i Atdheut prej lakmimevet sllave e greke, dhe në Vlonë me 28 Nanduer 1912 i u gjegj mbledhja e përgjithëshme e përfaqsivet të të gjitha visevet shqiptare qi shpalli mvehtësín e Kombit.

Kronisti i asaj dite historike, kështu shkruen: *Më* $3^{1}/_{2}$ *hapet mbledhja... Në krye të sofrës rrin Ismail Qemali... Afër tij âsht Don Kaçorri... Aty pranë gjindet edhe Luigj Gurakuqi, i cili, në ketë çashtje âsht, me të vertetë „dora e djathtë e Plakut".*

E u zgjodh Ministër i Arsimit në të parën qeverí të Shqipnis së rilindun.

Por nji Shqipní në vehte me mbret të vetin nuk shifej me sy të mirë prej anmiqvet të Kombit shqiptar. Këta e trathtija e Esad Toptanit shkaktuen kryengritjen verio-epirote dhe t' elikjamit e Gurakuqi rroku armët e luftoi në radhët e para të mprojtjes kombtare në Rashbull (1914).

E mandej qe mërgimi me tjerë atdhetarë, jetesa e vishtirë, salvimet qi kanë ndjekë kurdoherë atdhetarët e vërtetë, internimi në Cetinë kur Shkodra u pushtue prej ushtrís malazeze në vjetin 1915.

Austro-hungarët mbassi pushtuen Serbín e Malin-e-Zi, në vjetin 1916, ndoqën ushtrít e thyeme të tyne në Shqipní, ku mëkambën nji Administratë qytétse e Gurakuqi muer drejtimin e arsimit me fryt të math për shkollën shqipe. Ngrehi *Komisín Letrare* për unjisimin e gjuhës letrare, bâtuer i parë i bashkimit kombtar, tue kthye në realitet nji veprim të rinís së vet, rrahë në shtyllat e së përkohëshmes „*Albania*" të Londonit në vjetin 1905.

Mbaroi Lufta e Madhe, u mblodh Kongresi i Durrsit, u ngreh nji qeverí e përkohëshme, u çue nji Dergatë zyrtare në Konferencën e Paqës në Paris për me mprojtë të drejtat kombtare të mohueme prej Traktatit të mshefët të Londonit, e në të gjitha Gurakuqi pat pjesë të parë.

Por i kuptuem keq e i luftuem nga ata, qi ardhun vonë, dojshin me i a dalë n' atdhetarí, u vû më nj' anë prej Kongresit të Lushnjes, qi rrëxoi atê të Durrsit.

Heshti, por për nji kohë të shkurtë, pse s' vonoi kthimi i thirrun prej besnikvet të tij me përfaqsuem Shkodrën në Parlamentin e parë, në vjetin 1921.

Shqipnija për arsye historije, mendore dhe politike, ishte edhe atëherë e rrahun nga të dridhuna kryengritse.

Të shumta e të ndryshme ishin kundërshtimet, të cilat, për faj edhe qeveritarësh të pazotë e ngatrrestarë, kishin prishë mendje dhe zemra.

Gurakuqi u gjet në luftë me ta e me klasën sunduese, e cila emnin Atdhé e trumbetonte për të kënaqun interesa vehtjake të vûme para atyne kombtareve.

Dhe erdh ngadhnjimi i fuqívet kombtare në Qershorin 1924, por të sulmueme në Dhetuer t' atij vjeti prej fuqívet t' armatosuna përtej kufînit, qeverimi i vendit kthei rishtas në dorë të të parëvet.

Më 3 Mars 1925 qe vra në Bari e u vorrue përvujtnisht.

Si në poezí ashtu në prozë ndiesít e tija bredhin në përfytyrime dhe në harmoní shprehjeje. Zotnues i gjuhës shqipe në të dyja djalektet, u përpoq mâ i pari për nji gjuhë letrare të përbashkët. Vepra e tij përmblidhet, përveç sá shkrimesh ndër fletore të ndryshme, në këto botime: „*Kndime t' para për msojtore filltare të Shqypnís*“ (Napull, 1905); „*Abetari i vogël shqyp mbas abevet të Bashkimit e të Stambollit me tregime në të dy dhjalektet*“ (Bukuresht 1906); „*Vargnimi në gjuhë shqyp*e“ (Napull, 1906). Janë punuem prej tij në gjuhën e përbashkët edhe: „*Abetari i gjuhës shqipe*“ mot i parë; „*Shtimi i Abetarit shqip për çunat*‘„ mot i parë e i dytë; „*Kndimet e para për çunat*“ mot i dytë, i tretë, dhe i katërt (Athinë, 1912 nën shkrojat D. H.) La në dorëshkrim nji gramatikë shqipe dhe përkthimin italisht të njij pjese së *Lahutës së Malcís*: „*Te Ura e Rrxhanicës*“.

b) Nga prodhimi i Gurakuqit

1) DEKA E ZANAVET

Për gjasht-qind her' kish toka rrotullue
Rreth diellit, q' se n' shpell' t' Plutit Alighieri
Pat kênë ul' me pendes' për me u qirue ;

E q' at-her' shkelun s' kishte mâ kamb' njeri
N' at Pjes' ku kthye ká përsrí Maroni,
Ku ndodhet Dija e ku mbretnon Homeri.

Njimend se Hije tjera plot Karoni
Kish qit' m' atë an', për kto t' ksaj bot' kujtimin
N' uj t' Letit kishin bjerr', si e lyp' zakoni.

Qetí e thell' pështjellte prá gjith Limbin,
E t' struktë e pá dhân' zâ n'tym Shpirtnat rrijshin,
Se ata t' mjer't s' njofin gazin as ankimin.

Kështu mbas gjasht-qind vjetsh aty pun't ijshin,
Kúr qe, pá prit' nji gjam' mâ e thellë u ndije
Sá t' gjith bâjn' çudë, e çka do t' ish nuk dijshin.

N' at rrahe dhimbet t' errt', n' at vend shkretnije,
Ku pá váj shdridhet, por pá gzim jetimi,
Mâ e vogla zhurm' shtje frig' ndër t' mjerat Hije.

Mâ t' moçëmvet aty i u shkoi mendimi
Tek ajo dit', qi m' shtat i u ķish shtî mnerën,
Kúr vetëm për nji ças kish pá drit' Limbi

V. 1. — Thohet se Danti e filloi „Komedín Hyjnore në 1300, prá tash 600 vjetë ; v. 2. — *t' Plutit :* zoti i Ferrit ; v. 5. — *N' at Pjes' :* në limb ku mbas Dantit ndodhet Vergili *(Maroni)*, dijetarët *(Dija)* dhe poezija (Homeri) ; v. 7-9 — *Hìje :* shpirtënt e të vdekunvet, të cilët *Karoni*, dertari i Ferrit, kalonte nepër lumin e Letit në jetën e andejme ; v. 10-12. — *Limbin :* mbretnija e jetës s' andejme, ku shkojnë shpirtënt e mirë, qi s' kanë pasun fatin të njofin dritën e vërtetë, dhe ku nuk vuejnë as nuk gëzojnë ; v. 20. — *tek ajo dit' :* dita në të cilën pati zbritun Krishti në Limb, prej nga nxori shpirtënt e Patriarkvet të vjetër.

22 E Ferri t' gjith ish dridhë e i kish thye derën
Nji burrë i rrebt' si rrfé qi çeta-çeta
Etnit kish xjerrë, e kish me ta marrë erën.

25 Prej frig's u mblodhën prá gjith ato t' shkreta
Bashk' m' u marr' vesht, mandej u nisne e fielli
Kah vijte ai zâ drejtuene kamb't e veta.

28 Tue ec' npër mjegull, qi s' e dán kurr dielli,
S' mbramit me rresht atij i u gje'n për ane,
Qi, përmbí tjer', si shqype njitet n' qielli.

31 Aty zûn' vend e s' ecunit mâ prâne;
E, tue pá t' Madhin në mjerim, prej dhimbet
Për tok' sŷt ulne e n' ftyrë u zbén e u vrâne.

34 Për rreth Tij mbledhun ishin t' gjith shkëlqimet
T' Parnasit t' hershëm, t' cilve, tharp si thana,
Kshtu i verbti nisi t' i u diftojë ankimet:

37 „O t' nalt' Vjershtorë e t' ndershëm qi për nana
Pat't t' Zojzit t' bukrat Vasha, e Djal'n e ndritshëm
T' Laton's për At, për t' cilin gzohet Hana;

40 „O ju qi jeni përmbí tjer' n' fam' t' rritshëm,
E, der qi trina mos t' i vêhet shtegut
T' jet's, prap do t' keni nderë e lavd t' përditshëm,

43 „Po a nuk po e ndieni at augurim, qi bregut
T' Akerontit po vjen tue na shurdhuemun,
Sikúr kingalla kúr âsht mbyt' prej zhegut.

V. 25. — *t' shkreta:* Hije të shkreta; v. 29. — *i u gje'n:* i u gjetën; v. 34-35. — *shkëlqimet t' Parnasit:* poetët e mdhaj të vjetërsís; v. 36. — *i Verbti:* gojdhana na e paraqet Homerin të verbët; v. 37-39. —: Poetët, mbas mythologjije, lindeshin prej njanës nga nandë Zanat *(t' Zojzit t' bukrat Vasha)* dhe nga Apoli, i biri i Latonës dhe vllau i Hanës *(Djanës);* v. 44. — *Akeronti:* lumi i parë i Ferrit, dikohet në Shqipnín jugore, dhe shqip emnohet *Lumi i Zí.*

46 „A nuk po e ndieni si jan' tue hinglluemun
T' nipnit e atyne qi prej nji gjinijet
Me Hanë e Dïell unë i paç' kujtuemun?

49 „A nuk po i shihni si kan dal' krejt dijet
Si kjajnë e vrrasin, sikúr Grát Ismare,
Kúr n' kreme t' Bakut lodheshin prej pijet?

52 „Ah ç' váj e t' zeza sot për tok' shqiptare!
T' bijt i kan' tretun fyella edhe lahuta,
Si Korybantat zûn' me rrah' çapare!

55 „Oh sot Shqipnija t' pshtjellet t' gjith ndër futa,
Vallet n' shêj Zije t' prâjnë e t' shuhet gazi
E Zanat t' ikin, t' mshehen nepër skuta!

58 „Po a thue se andejna kênka zhgulë Parnazi
Po a thue i Kastálit paska shterrun Kroni,
Po a thue n' gomár na kênka kthye Pegazi?...

61 „M'falni, o t' Hyjnueshëm, fajin, mos m' u idhnoni
Për fjal' qi m' pshtuene gojet prej dishprimit,
E faqe Jush si dhûn' mos t' i besoni!

64 „Por kta fatzez t' i lshoni n' dor' t' mallkimit,
Qi po dhunojn' kaq Artën mâ t' madhnueme
Pá kurrfar' turpit, pá kurrfar' ndalimit.

67 „Guxojn' me shkel' ndër malet e shêjtnueme,
Prej kah kan xjerrun Drïadat e Zanat,
Tue shtî n' vend t' tyne shtriga e bish' t' shemtueme.

V. 47. — *T' nipnit e atyne:* Pelazgët, të cilët Homeri i quen të hyjnueshëm, farefis me Hanën dhe Diellin; v. 50. — *Grát Ismare:* priftneshat e Bakut, hyjnis së pijes; emni rrjedhë nga *mali i Ismarit* (në Thrakí); v. 54. — *Korybantat:* priftënt e hyjneshës *Kybele;* v. 59. — *i Kastalit... Kroni:* nji ndër krojet e Zanavet; v. 65. — *Artën:* hartin, këtu poezín; v. 67. — *malet e shêjtnueme:* Parnasi, Helikona, Pieri dhe Pindi, ku banojshin Zanat; v. 68. — *Drïada:* nymfat e pyjevet.

70 „Aty ku para çilshin tulipanat,
Ku hije bâte Dafne, e er' Narcizit
Derdhej, sot rriten bungat e ferrmanat.

73 „Sot nepër neje t' grrêmçave t' morrizit
Korbaça e huta vrrasin shtjerr't e thershëm,
E u mblojn' bylbylve notat e parrizit.

76 „E t' Zanavet ndër kroje t' kjartë e t' ndershëm,
Ku lahej pâci e mbate zogjt Kyprina
Sot bërtet bretku me zâ t' shkyem e t' mnershëm",

79 „Po a ndieni, o shok' si kndojn' si sorrashkina
Shqiptar't e sotshëm, kqyrni si tërbohen
Si cirikokat kúr kan' rá n' stërvina !

82 „Po a thue kështu si kta po bâjn' do t' kndohen
Trimnít e Gjergjit t' dêj' për nji Tirté
Për t' cil'n Eneu e Akili mund t' levdohen ?

85 „Po si kshtu, o Safo i Djalit kyteré
Malli do t' kete nderë e deka e Adonit ?
Çka thoni ju, Tibul, Katul e Alké ?

88 „Po kta a s' e njifkan Ndjeksin e Maronit ?
As tjer't qi duelne tij si ata, Dardanin
Qi mujtne, duelne Kalit n' luft' t' Iljonit ?

V. 71. — *Dafne :* ishte bija e lumit *Pené* dhe e dashuna e Apolit, të cilën i ati e pati shëndrruem në lari ; *Narcizi :* djalë i bukur shum, i cili i tërbuem nga bukurija e vet, u mbyt në krue tue u pasqyruem në tê : zotat patën dhimbë për tê dhe e shëndrruen në nji lule me të njajtin emën ; v. 77. — *pâci :* it. *cigno* ; *Kyprina :* Afërdita, hyjnesha e bukurís, êmën i rrjedhun nga ishulli i Kyprit ku nderohej për së forti ; v. 79. — *sorrashkina :* sorrëshkina a grizhlêmca ; v. 85. — *i Djalit kyteré : i Heros*, birit t' Afërditës, hyjní dashunije ; v. 86. — *Adoni :* i biri i Kinyrit, mbretit të Kyprit dhe i dashuni i Afërditës, për të cilën digjej në dashuní Safo.

91 „Oh âsht kot t' pyesim s' i u a kan ndîe as zanin
E mjaft keq q' emnin mos t' i a dijn' skyferit,
Qi t' Tepelenit i u pat kndue Luanin.

94 „Por pse kaq fort ti, o Feb, po i bár ? njiherit
Si Mid's pse s' po u a bân ? E ju me i shndrrue
S' po doni, o Zana, si t' bijat e Pjerit ?

97 „Por do t' ish tepër ! Mjaft i ká mallkue
Ati i hyjnueshëm : sikúr gjethi i dushkut
Emni ká me i u hjedhë e me mbarue,

100 E pun't e tyne kan me kên' pjell' mushkut".

(Nxjerrë nga libri „*Vjersha*")

2) ZOGZËS KRYEZEZË

Po pse, moj zogza ime, kshtu m' harrove,
E ktu mâ nuk po shihe
Tu' u tund' mbí at gemb dullije
Ku për sá dit' n'e nadje aq mallshëm kndove ?
Po a thue s' do t' kthehesh mâ, a po nga unë
Ndër lule e gjeth po fshihe,
E s' do mâ t' m' bâjsh me ndije
Zânin t' and t' dridhun, ndoshta me m' bâ dhunë
Pse tepër t' mora mbrapa,
E fort mbas teje u kapa ?

A po gjâ tjetër t' ndal' t' marrsh fluturimin
E t' kthehesh n' breg t' ktij prronit
Me zân' kangën e parshme,
Me notat t' lautit t' im, me murmurimin

V. 92. — *shkyferit :* Byroni-t, i cili në Kangën II të *Childe Haroldit*, flet për Ali Pashë Tepelenën ; v. 96. — *bija e Pjerit :* vasha qi guxuen me thânë se këndojshin mâ ambël se Zanat, prandej këto t' idhnueme kundra sosh, i shëndrruene në grizhla.

T' puhizës s' lehtë e t' ujit me e bashkue?
E mbrapa, mbas zakonit,
E butë e gjith e mbarshme,
Me ardh' përmbí dor' t' ime me pushue,
Me zânin t' and me m' knaqun,
E t' ndiemet t' ua me m' çfaqun?

A thue, moj zogze, t' ndodhi ndonji e keqe,
A thue, si e pavaditun
Qi jé, fjal's s' njij skyferit
Ju bâne vesht e ré ndër t' tijat leqe?
Ah po, mori fatzez'! Sá fort u rrêjte!...
Mbas shpinet ti tue qitun
Këshillet e mue t' mjerit,
Ré n' lak tue bjerr' çka t' ish mâ shum e shtrêjte
Bore, po, lirín t' ande,
Qi aq fort t' a kishte kande!

Njimend se arit t' ndritshëm mâ se dielli
Thuprat i ká kuvlija
Ku ndër kto dit' t' kan ndrye;
Por prap âsht burg për tý, sikúr âsht fielli
I mndafsht', qi n' kamb' t' kan lidh', vargue i vështirshëm.
Aty ndër t' zeza e t' kqija,
Prej mallit keq tue rye
Ké për t' shkue jetën; e sá herë i lirshëm
Tek un t' flutroj' mendimi,
Ká për t' trazue pendimi.

E kshtu për ty do t' rrjedhin moti e stina
Dér q' kanga mos t' két mbetun,
E koha, pend'sh tue t' zdeshun,
Mos t' hape dyert e t' sjell' prap n' kto krahina:
At herë, ah po! do t'lânë e ktu do t'kthehesh!...
Por mue s' ké për të m' gjetun,
As mâ s' ké për t' i ndeshun
Shoqet e moçme, e në vetmí do t' mbetesh
Deri qi toka, t' shueme,
Mos t' mbledh' n' paq' t' pambarueme!

(Nga libri „*Vjersha*")

3) BAZAT E BASHKËPUNIMIT

Arsyet mâ të para e mâ të forta, qi anmiqt e njij Shqipnije së lirë e më vehte, kanë përdorun mâ shpesh për me kundërshtuem, qysh nga nisja, lëvizjen t' onë kombtare, kanë qênë këto: „Shqiptarët nuk mund të lirohen, Shqiptarët nuk mund të ndërtojnë nji Shtet qi të két jetë të gjatë, qi t' organizohet e të përparojë, mbassi nuk kanë ndiesí kombtare, tue qênë se janë të ndamun në tri besime të ndryshme".

Këto fjalë përsëriteshin, kjo propagandë ngatrrestare luhej si mbrenda si jashtë Shqipnís. Por prîsat t' onë, — ata qi, nga mâ të parët, rrokën në dorë flamurin kombtar e nisën luftat për lirí, — nuk u dobsuen as nuk u trêmbën fare prej kësaj profetije ogurzezë, tue qênë se njifshin thellë shpirtin e butë të vllazënvet të vet, e dijshin mirë se sa janë të lidhun për gjuhë, e se sa kryenaltë janë Shqiptarët për vend e kombsí të vet. E nuk u gënjyen ; provat i kemi në shesh. Ideja e gjuhës dhe e kombsís triumfoi mbi të gjitha pengimet.

E me të vërtetë, lidhja e besimit me Shtetin qi na sundonte, nuk i rrudhi aspak muhamedanët atdhetarë qi të kërkojshin të ndamit e Shqipnís nga Turqija. E të krishtenët, ndonse e dijshin mirë se Shqipnija ethnografike, qi ata andrrojshin të lirë, do të kishte nji shumicë muhamedane tepër të madhe, nuk e muerën kurrsesi para sysh ketë punë as nuk u dhanë randsí rrjedhimevet të saja.

Vijuen, pra zbashku, si vllazën qi ishin, e me zéll, ditë për ditë mâ të nxehtë e me guxim, herë për herë mâ të madh, veprimin e luftën për gjuhë, për kombsí, për lirí ; e disa prej tyne patën edhe fatin e bardhë me e pamun të realizuem idealin e vet, e me gëzuem edhe frytet e therorivet të veta.

Në kohët e para të mëvehtësís s' onë, ndodhën, me të vërtetë disa ngjarje të këqija, të cilat u dukën, për nji herë, se po u epshin të drejtë profetvet ogurzez. Kundërshtarët e Shqipnís së lirë, si të mbrendëshëm ashtu të jashtëm, u tërbuen prej gëzimit e besuen, për nji minutë, në fitimin e mendimevet e të qellimevet të veta ; por veteranët t' onë, me gjith mjerimin qi

u ndieu zemra, nuk e humbën besimin as shpresën në fatin e atdheut. E patën të drejtë. Mu në mes të trazimevet, shpirti i butë i popullit shqiptar u shque mâ tepër se kurr ; e lidhjet e gjuhës, të gjakut e të kombsís nuk vonuen me dalë ngadhnjyese mbi lëvizjet e ngatrresat jetëshkurtuna.

Po të marrim para sysh kushtet e vishtira e rrethanat anormale ndërmjet të cilavet leu Shqipnija, nuk duhet të çuditemi fare për këto ngatrresa e trazime as t' i a ngarkojmë, të gjitha, influencës së besimevet të ndryshme.

Kur t' a mendojmë Shqipnín, të cungullueme në pjesët e saja mâ të mira, me kufijt e pacaktuem e të shturun, me tokët e pushtueme prej ushtrivet të hueja e me nji komisjon kontrolli ndërkombtar mbi krye, duhet të mrekullohemi se si populli i saj ka mundun t' a mblidhte vehten, e se si nuk ka vdekun përpara se të niste me rrojtun !

Për sa i përket, tashti, çashtjes fetare e kundërshtimit, qi mund të ngjajë ndërmjet besimevet të ndryshme, mund t' a thomi, me krye të naltë, se edhe në ketë pikë nuk kemi arsye të qahemi, mu, mâ fort të gëzohemi e të shpresojmë mirë. E qi të mos duket se kënaqem vetëm me shpresa e se, në mungesë argumentash mâ të vjefshëm, kondendohem me rreshtuem vetëm fjalë të bukura për t' i bâmun qejfin njênit a tjetrit, kësaj here do të bie nji shembull, tue e marrë, shi, prej Irlandës.

Po të krahasojmë, pra, gjendjen shoqnore t' Irlandës me atê të Shqipnís, e po të masim shkallën kulturore të popullit të saj me atê të popullit t' onë, e po të kujtojmë, mbasandej, se banorët e Ulster-it nuk duen të ndahen nga Anglija e të lidhën me shumicën e vllazënvet të vet katholikë për me kërkuem, zbashku, lirín e plotë t' atdheut, vetëm nga shkaku pse janë protestantë, duhet të përfundojmë tue pohuem, pa frikë kundërshtimi, se ndryshimi i besimit sjellë pengime shum mâ të mdhaja n' Irlandën e qytetnueme e të përparueme, se sa në vendin t' onë të mjerë.

Nën ketë pikëpamje, kombi shqiptar ep, me të vërtetë, nji shembull të shkelqyeshëm vllaznimi e butsije shpirti, sa qi rráll se gjindet kund !

Përpara se të përfundojmë, na vjen tashti, të pyesim: Si do të sillen, si do të rregullohen Shqiptarët qi të munden me bashkëpunuem lirisht për të mirën e atdheut, qi të largojnë çdo shkak konflikti, e të mos ndeshën n' asnji pengim, sado të vogël, qi mund të rrjedhë nga ndryshimi i besimevet?

Unë s' jam aspak me ata qi mendojnë se, me nji mënyrë a me nji tjetër, me të butë a me të fortë, duhet të shuhen besimet për të larguem konfliktet, qi mund të shkaktojnë. Përveç se nji çashtje, qi i përket ndërgjegjes së njeriut, feja âsht nji e mirë, âsht nji ndihmë e madhe edhe për jetën e kësaj bote. Parimet e fés, të ndjekuna mirë, i bâjnë njerzit qytetarë të ndershëm, i mësojnë qi t' i shërbejnë atdheut, qi t' u shtrohen ligjve të Shtetit.

Unë besoj se qellimi i dishruem, domethânë, largimi i konfliktevet ndërmjet besimevet të ndryshme, mund t' arrihet lehtas, e vetëm e vetëm, tue siguruem, me ligjë të drejta e të njinjishme, lirín e nderimin e besimevet, e tue ndaluem qi shteti të përzihet në punët e tyne. [...]

(„*Ora e Maleve*", Vj. I, Nr. 32,
me 10 Nanduer 1923).

GJON KAMSI

---

21. — FAN S. NOLI

a) Jetëshkrimi

Fan Noli lindi më 6 Jenar të vitit 1880 në Qytezë, në një nga të shtatë katundet shqipëtare, të vëndosura me kohë afër Adrianopojës. Mësimet fillore i bëri në fshatin e vet; mësimet e mesme i plotësoi n' Adrianopojë. Së këtejmi shkoi në Greqi e n' Egjypt, ku u shoqërua me pionerët Kombëtarë t' atij vëndi Thanas Tashkon e Jan Vruhon, me të cilët filloi filloi luftën për çlirimin e Shqipërisë nga zgjedha e huaj.

Më 1907 Fan Noli vepron në Shtetet e Bashkuara t' Amerikës dhe shpejt dallohet midis atdhetarve shqipëtarë. Në Boston, Mass. mbaron me lavdërime Universitetin „*Harvard*", theolo-

gji e filozofi, dhe rasa e solli që ay të flijojë të rijt' e vet e të dorëzohet prifti i parë kombëtar i Kishës Orthodokse më 8 Mars 1908 ; dorëzimi u bë prej Peshkopit rus Imzot Platonit. Prej kësaj date fillon themelimi i Kishës Autokefale Shqipëtare, e cila ka lojtur një rrol të math për vetëqeverimin t' onë.

Më 15 Shkurt 1909, Fan Noli emërohet drejtor i fletores „Dielli" dhe në Korrik të këtij viti zgjidhet prej Kuvëndit të parë të Shqipëtarvet t' Amerikës si sekretar i përgjithëshëm i Federatës Panshqipëtare „Vatra".

Më 1912 ky me Faik Konitzën venë në London, si përfaqësonjës të Kishës e të Kolonisë shqipëtare n' Amerikë, për të mprojtur të drejtat t' ona pranë Konferencës s' Ambasadorvet që ish mbledhur atje për të caktuar fatin e Ballkanasvet.

Më 1915-1918 Noli kryeson përsëri „*Vatrën*", e cila nën drejtimin e tij arrin kulmin e lavdisë dhe të veprimit.

Në Qershor të vitit 1919 kurorëzohet prej Kryepeshkopit rus Aleksandër si peshkop i Kishës Autokefale Shqipëtare dhe si i tillë kthehet n' Atdhe, ku shtiri themelet e Kishës Orthodokse. Interesa Kombëtare deshën që Fan Noli të marrë pjesë vepronjëse si burrë shteti ; zgjidhet deputet i jashtëzakonshëm, si përfaqësonjës i Shqipëtarvet t' Amerikës në Parlamentin Shqipëtar ; vete i dërguar i posaçëm në Gjenevë, ku mundi të radhitë dhe Shtetin t' onë midis anëtarvet të Lidhjes së Kombevet ; mbas Kryengritjes Kombëtare që shkaktoi vrasja e Avni Rustemit, ay kryeson qeverinë e atëherëshme dhe më 24 Dhjetor të vitit 1924 lë Shqipërinë. Sot Fan Noli ndodhet në Boston, Mass. t' Amerikës si kryetar i Kishës Autokefale Shqipëtare.

Kur t' a sjellë rasa që të kqyren arkivat e pasur të „*Vatrës*" e të „*Diellit*", do të zbulohen thesare të vërteta shkrimesh që merren me çështjen kombëtare dhe me çvillimin e letërsisë s' onë. Broshura, letra, revista, rrëfenja, libra etj, të shkrojtura me alfabetin e vjetër dhe me të sotmin, pasurojnë raftet e „Vatrës". Nër 'tó, pënda e Nolit çquan. Shkrimet e këtij dallohen dhe hahen në styl e në forcë me ato të pakta që na ka dhënë pënda e mprehët e bashkëpuntorit të tij, Faik Konitzës.

Si patriot, si shkrimtar, si përkthenjës, Fan Noli radhitet në radhën e parë të listës shqipëtare. Idealist i madh, atdhetar

i vërtetë, për 'të Atdheu ësht fé, ësht dogëm. Tërë veprimet e veta i ka lidhur me çlirimin e Shqipërisë nga zgjedha e huaj ase nga sundimi i brëndëshëm dhe me përparimin e saj si shtet i qytetruar.

b) Veprimi letrar

Si përkthenjës ësht i pari që na ka dhënë vepra serioze me rëndësi letërsije së dorës së parë. Dhe atëherë kur gjuha e jonë — si mjet shkrimi — ish edhe në farë, ay dijti dhe mundi të përkthenjë *Ungjillin* e *Psalmet* në mënyrë që këto kanë sot një rëndësi gjuhësore të veçantë. Më 1907, Noli botoi dramën „*Izraelitët e Farisenjtë*". Po famën, lavdinë i a dhanë përkthimet për bukuri të vepravet të pavdekura të Shakespear-it e sidomos *Rubairat* e Omar Khajamit, të cilat i ka qarë me lot, aqë sa Albanologu i dëgjuar, Profesori Jokl, i ka lavdëruar si një nga përkthimet më të goditura të Rubairavet.

Prej vepravet të Shakespear-it ka përkthyer: „*Hamletin*", „*Othellon*", „*Makbethin*" e „*Jul Qezarin*" me parathënje që janë vetë vepra të plota, pasqyra të gjalla të regjimit t' errët që sundoi vjete me radhë vëndin t' onë si ndonjë kamshik i huaj.

Kryevepër përkthimi janë vjershat e Edgar Poe-s „*Korbi*" dhe „*Kthimi i Skënderbeut në Krujë*" prej Longfellow-s, dy kryevepra amerikane.

Gjithashtu Noli ka përkthyer me zotësi mjeshtri veprën e Ibsen-it „*Armiku i Popullit*"; „*Don Kishotin*" e Mikel Cervantes dhe „*Kasollen*" e Ibanez Blaskos.

Po vepra më e shkëlqyer e Fan Nolit nga çdo pikëpamje, ajo që kallxon sheshit mjeshtrin shqipëtar në tërë gjërësinë e kulturës dhe të zotësisë, ësht „*Historia e Skënderbeut* (*Gjergj Kastriotit*), *Mbretit të Shqipërisë, 1412-1468*", botuar më 1921 me shpenzime të shoqërisë Korçare „*Arësimi*". Gjith librat që janë shkrojtur mbi Skënderbejnë prej Marin Barletit dhe prej të huajve shkrijnë përpara kryeveprës së Fan Nolit, e cila sot, e përkthyer dhe në gjuhë të hueja, përdoret si mbështetje, si dritë për ata që studjojnë jetën e ndritëshme të Kreshnikut t' onë.

Shum vjersha të këndëshme, si ajo që këndon trimërinë e dëshmorit Thomson: „*Te Ura te Ura, Vraponi o burra...*“; vjersha që trumbeton Flamurin; ajo për Fushatën e Qershorit: „*Mbahu, Nëno, mos kij frikë, se ke djemtë n' Amerikë*“; vjersha që vajton patriotin Luigj Gurakuqin etj. tregojnë se Noli ka talent dhe si vjershëtor. Sidomos ay ka fuqi ndër vjershat humoristike plot thump e vrer, të cilat çdo nxënës e atdhetar i shkonte dorë më dorë, i mësonte për mëndësh dhe i thonte fshehurazi në kohën e errët të sundimit, kur ato dhe gjith veprat e Fan Nolit ishin të ndaluara.

Çquhet sidomos si ligjeratar i shkëlqyer dhe si poliglot. Ligjeratat e tija zgjuan admirimin e përfaqsuesvet të huaj në Lidhjen e Kombevet e më shpesh në mbledhjet e Parlamentit shqipëtar, ku dalin në shesh zotsija e tij oratorike dhe njëkohësisht ndiesitë e thella atdhetare dhe hollësija stylistike.

c) Veprat e Nolit

1) NGA „RUBAIRAT“ *)

3

Dhe posá në tavernën këndoi gjeli,
Besnikët jashtë thirrë: „Portat çeli!
E shkurtër është Jeta, ja, u mplakmë
Dhe mbetmë si kofini pas të vjeli“.

4

A di përse këndesi po këndon
Me natë dhe nga gjumi po të zgjon?
Që shkoi një ditë po të lajmëron,
Dhe ti, çkujdesur, fle dhe ëndërron.

---

*) *Rubaí:* fjalë përsishte qi d. m. th. strofë katër vargjesh; në shumës bân *Rubaiját.* Këto vargje nga ndonji herë përkojnë të gjitha njëni me tjetrin, por përgjithësisht dý të parat me atê të fundit. Nuk janë pjesë të njij poemi dhe s' kanë lidhje të ngushtë midis tynë.

Rub. 3. — Kjo *rubaí*, dhe tjerat qi vijnë pas, predikojnë gëzimin e ditës, mbas fjalës së Latinvet: *carpe diem... post mortem nulla voluptas.*

5

U gdhi ! Me Verë zëmrën zbardhëllonj,
Për dhé çdo Fé të Natës e dërrmonj :
Në Djall dërgonj Parajsën e përpjetë,
Gërshetin me Llaútë e lavdëronj.

6

Kúr Dïellin, me zjarr kurorëzuar,
E pret me gas Natyra faqe-shkruar,
Shoqen me mall po shoh në gjumë shtruar
Dhe foshnjen buzë-qeshur më të zgjuar.

7

Ja, Kupë e Qiellit skuqet prej Agimit,
Bilbili nisi këngën e dëfrimit
Me trëndafilin : Eja faqe-pjeshkë,
Natyra qesh ; nem Qelqin e Rubinit.

8

Zgjohu ! Mëngjesi me shigjetë e grisi
Perden e Natës, Yjt i arratisi,
Dhe Dielli gjahtár me rreze kapi
Çdo maje mali e pallati e lisi.

9

O Engjëll faqe-dritë, já u gdhí
Shtir Verë dhe këndo me ëmbëlsí
Xhamshidi e Khosroj qýsh lulëzuan,
Qýsh dimërojnë sot në Varr-verrí.

---

rub. 5. — *Fé të Natës :* fatet qi e nxîjnë jetën e njeriut mbí dhé, tue i dhânë shpresa të kota për nji Parajsë të paqênun.

rub. 7. — Mbas besimit populluer në Përsí, *Bilbili* dashunohet me *trëndafilin* ; *Rubini* àsht nji gúr i kuq dhe i çmueshëm qi këtu përfytyron vênën.

rub. 9. — *Xhamshidi :* mbreti Diell, i cili besohet të két themeluem *Persepolin.* Thuhet se ky mbret zbuloi i pari fuqín e vênës dhe kishte gotën magjike qi ishte burimi i urtís ; ketë gotë e kishte bâm *Khosroi,* mbret i dynastís khajane.

10

Ja, Mars' i rí dëshirat na valon,
Çdo shpírt i mënçur në Gërmadhen shkon,
Kur dor' e Moisiut zbarth nga degët
Dhe frym' e Krishtit tokën gjelbëron.

11

Mbi lulet po pikojnë vesë retë,
Dhe me një zë qiellor Bilbil' i shkretë:
Ah, Verë! Verë! Verë! Trëndafilit
I lyp të skuqë faqezën e zbetë.

13

Shiko luadhe, lule, bukurí,
Lumenj kristali, kronj e brohorí:
Nga dimri Ferr prënvera Qiell' na ndriti,
Gëzo mbi Dhé Parajsën me Hurí.

14

Qesh trëndafili e thotë: „Lulëzonj
Dhe botës bukurinë po i a shtonj:
Pastaj e hap kuletën e mëndafshtë
Dhe përmbi kopsht thesarin po e shtronj".

16

Tufani kopshtin kur m' a çkatërron
Dhe Rrot' e Fatit shpresat m' i dërrmon,
Pështillem si burbuq' i Trëndafilit,
Po zëmra gjak përbrënda më pikon.

29

E prisnja! Si rrufeja më tronditi!
E Dashura më shkoi, më neveriti:
S' e çmonja kur e kisha... Ah! ç'm'a priti!
Në Ferrin nga Parajsa më vërviti.

---

rub. 10. — *Mars i rí:* Moti i rí qi niste me 21 Mars; *Gërmadhen:* tempulli i Zarathustrës; *dor' e Moisiut:* mbas gojdhane i stolisë pemët me lule të bardha; *frym' e Krishtit:* e ngjáll tokën e vdekun nga dimni, dhe i jep nji jetë të ré.

BIST

30

Rënkonj e psherëtinj, se s' të kam pranë,
M' u çuar zëmra, vojtjet mënt s' më lanë,
Askujt s' i a qanj dot hallin, djallë o punë:
Vrer mjaltë e flagë-vesë e qiell-hapsanë!

31

Nga hidhërim' i ndarjes jam përpirë
Sa e sa herë zëmra m' është grirë:
Tý natën të kujtonj e psherëtinj,
Nga malli digjem, si qirí kam shkrirë.

40

Në këtë Dhé pa prëhje, pa pushim,
Jam lodhur me kërkim e udhëtim:
Të bukur Qiparis si tý s' kam parë,
S' të kapërcen as Hëna në shkëlqim.

(Nxjerrë nga „Rubairat e *Omar Khajamit*",
Bruxelles, 1927).

2) NGA „HAMLETI"

Hyjnë fantazma e Mbretit të Danimarkës, të vrarë, dhe i biri Hamleti, i cili nuk e di èdhe vrasësin e t' et.

Hamleti: Ku po më shpie? Fol! S' të vinj më tutje.
Fantazma: Dëgjomë.
Ham.: Urdhëro!
Fant.: Pothua ardhi ora
Të kthehem prapë dhe të hynj në flagët
Prej squfri ku mundohem.
Ham.: Plak i mjerë!
Fant.: Mos m' a qaj hallin, po dëgjo, vër ré
Ato që vinj të të zbulonj.
Ham.: Fol, jam gati të të dëgjonj.
Fant.: Dhe m' a merr gjakun passi të dëgjosh.
Ham.: Si?

Fantazma: Jam fantazma e t' yt ati,
Dënuar të barès ca kohë natën
Dhe mbyllur ditën në një burk prej zjarri
Gjer sa të digjen e të shuhen krimat
Që bëra më të gjall'. Po t' çfaqnja dot
Sekretet e tmerruara të Ferrit,
Të thosha gjëra, që m' e lehta fjalë
T' a ngjethte shpirtin e t' a ngrinte gjakun.
Si yj, shkëndija të lëshonin sytë,
Flokët e shtruara të çthureshin,
Dhe qimet lart të ngriheshin nga tmerri
Si drizat e një eshi [1]) t' egërsuar ;
Po çfaqj' e amëshimit nukë bën
Për veshët e të gjallëvet. Dëgjo, dëgjo !
T' yt-atë n' e patsh dashur ndonjë herë. —
Hamleti : O Zot !
Fantazma: Gjakun i a merr ! Pá shpirt, pa besë e vranë !
Ham : E vranë !
Fant. : Një vrasje e pabesë sa më s' bëhet,
Pa shpirt, pa turp, pa zëmër sa s' ka më !
Ham. : M' a thuaj sa më parë që me krahë
Të shpejtmë dashurije dhe mejtimi
Të fluturonj të t' a marr gjakun.
Fant. : Të shoh që ke dëshirë !
Do t' ishe më i fjetur se mëllaga
Që rritet anës lumit Leth e ngjallme,
Po të mos tundëshe. Tani dëgjo ;
U hap se gjója më kafshoi një gjarpër
Në kopsht tek flinja ; Danemark' e tërë
Nga ky raport i rremë u gënjye,
Mbi vdekjen t' ime ; po mëso, o Hamlet,
Se gjarpëri që t' a kafshoi t' yt atë
Tani i mban kurorën.

---

1) *Esh-i :* iriq, uriq.

Hamleti : Oh, shpirti profetik sikur m' a thoshte !
Im unq !

Fantazma: Po, ajo shtazë incestare
Dhe adultare, me magjinë e mëndjes
Dhe me disá dhurata të pabesa —
Sa na gënjen magjija dhe dhurata ! —
Fitoi për dashurí të turpshime
Dhe mbretëreshën t' ime që më dukej
Aq e virtytme ! Oh, sa poshtë rá !
Nga unë q' e kam dashur fjesht me zëmër,
Siç i u betova ditën e kurorës,
Më ra në prëhër të një faqe-ziu
Katil, që nga dhuratat natyrale,
Përpara meje, është liparak.
Po, kur virtyti s' tundet kurr — as kúr
E nget harvalërija formë-qiell —
Përkundër, vesi, lidhur me një ëngjëll
Po velet në një shtrat të perëndishmë
Dhe u vërvitet kërmave.
Po dale ! se ndjenj erën e mëngjezit ;
Le t' a shkurtoj pra fjalën. Tek po flinja
Në kopsht pas dreke, pas zakonit t' im,
Yt unq më vjen në gjumë me një shishe,
Plot me lënk hebone të mallkuar,
Dhe helmin-lepër m' a kullon në vesh.
. . . .
Kështu në gjumë më rrëmben vllaj,
Jetë, Kuror' e Mbretëreshë bashkë ;
Më vrau mu në lulëzim mëkati
Pa myrë 1), pa pendim e pa kungatë ;
Më çoi në gjyq pa larë asnjë hesáp
Me fajet e të zezat përmbi kokë !
O tmerr ! o tmerr ! o tmerr i patreguar
Në qoftë se ke gjak, mos e duró !

---

1) *myrë-a :* mirrë, aromë.

Mos e lër shtratin mbretëror Danez
Të bëhet grazhd incesti të mallkuar.
Po, sido që t' a ndjekësh këtë punë,
Mos e nxi shpirtin e mos bëj asgjë
Kundër s' at-ëme ; lërja Perëndisë
Dhe gjëmbavet përbrënda krahërorit
T' a çpojnë e t' a kafshojnë. Lamtumirë
Shkëndijëzat më thon' — afroi mëngjezi,
Se drit' e tyr' e dobët po u zbehet ;
Prá, mirëmbétsh e mirëmbétsh ! kujtomë ! *(Del)*

Hamleti : O Qiell ! o Dhé ! E ç' të shtonj tjatër vallë ?
O ferr ! oh turp ! Qëndro, qëndro, moj zëmër,
Dhe ju, o mushkulla, mos m' u zbërtheni
Po mbajmëni më këmbë. Thé, të të kujtonj !
Po, moj Fantazmë ! po, sa kam memorje
Në kokën e trullosur. T' a kujtonj !
Po, po ; se nga tabella e memorjes
E shova çdo kujtim të dashur tjatër,
Çdo libër e çdo form' e çdo përshtypje.
Të djalëris' e t' observatës s' ime,
Edhe kumanda jote do të rronjë e vetëm
Në librën dhe vëllimin e trurit t' im
Pa lëndë më të poshtër ! Po, për Zotin !
O grua faqe-zezë !
O vrasës buzë-qeshur, vrasës i mallkuar !
. . . .

(Nga „*Hamleti*" Shkenë V, Akt I.)

3) *KORBI* *)

Një mes-natë të tmeruar tek këndonja i lënduar
Disa libra të çuditshme të një shkencë së harruar,
Tek dremitnja i kapitur, befas vjen një e trokitur
Me ngadale e goditur mun mbí derë t' odës s' ime,
„Dikush është, thashë, jashtë që troket te dera ime
Vetëm kjo s' ká gjë më".

---

*) Korbi ësht vjersha më e mallëngjyer dhe më artistike e vjershtorit amerikan *Edgar Allan Poe*. Poe e shkroi ketë vjershë më 1845 kúr e shoqja e tij u sëmur dhe s' kish më shpresë shërimi. Si themi shqip, e qau të gjallë...

*

Ah, e mbaj ndër mënt fort mirë, ish një dimër i ftoht' i ngrirë
Dhe çdo urë më të shuar hithte hijen përmbí dhé.
Dëshëronja fort t' ish gdhirë, se më kot në çfardo librë
U përpoqa të hesht helmin e së lumurës Lenorë —
Vajzës rrallë dhe rëzorë q' i thon' ëngjëjtë Lenorë
Përmbí dhé pa emër më.

*

Era frynte që përjashta, rrihte perdet e mëndafshta
Dhe më ngjethte e më derthte tmerrë që s' i ndjeva kurrë ;
Dhe tani që të pushonte zëmra ime që lëftonte,
„Dikush është, thosha prapë, që kërkon të hynjë brënda,
Ndonjë vizitor i vonët që kërkon të hynjë brënda : —
Kjo do t' jetë e s' ka gjë më".

*

Mora vehten me njëherë edhe frikë me pandjerë
„Zot, i thom, a Zonjë, lutem shumë fajin të m' a falni,
Se për Zotin po dremitnja dhe aq' e hollë ish trokitja
Aq' e lehtë ish goditja mun mbí derë t' odës s' ime,
Sa më zi m' a zuri veshi" — dhe krejt hapa derën t' ime :
Errësirë e s' kish gjë më.

*

Sytë thellë n' errësirë, shumë ndënja në drithtirë,
Ëndëra dyke shëkuar, që njerí s' ka ëndëruar ;
Mirpo nat' e errët heshte edhe tjatër gjë s' më theshte
Veç një fjalë, veç një emër, pëshpëritur si „Lenorë" !
Këtë fjalë e pëshpërita, prapë m' oshëtin : „Lenorë" !
Vetëm kjo e s' kish gjë më.

*

N' odë prapë më të kthyer, shpirti ndezur, zëmra thyer,
Përsërí vjen një trokitje pak m' e fortë se më parë.
„Pa dyshim, pa fjalë, thashë, dikush është në dritare;
Duhet vajtur, duhet parë që të zgjidhet ky myshter ;
Le të heshtë zëmra ime që të zgjith këtë myshter ; —
Era është s' ka gjë më".

*

Hap ahere xhamën t' ime kur me shumë fërfëllime
Brënda hyn një Korp i mvrojtur, madhështor i kohës s'vjetër.
As u fal, as përshëndoshi, as bën tjatër punë boshe;
Po si zot më shkon trimoshi dhe qëndron mbí derën t' ime —
Ngjitet mbí një bust Palladë mun mbí derën t' odës s' ime.
Ngjitet, rri e s' bën gjë më.

*

Më zu gazi, më shkoi tmerri, m' atë Korp të zí si Ferri
Që po mbahej aq' i rëndë, aq' i lartë, dhe i thom:
Ndonëse je perçe-prerë, s' kam dyshim je trim i ndjerë,
Korp i mvrojtur, i vrerosur, arratisur zall më zall —
Thuam' emërin t' ënt me nam anës deti Plutonjan"!
Thotë Korbi: „Kurrë më!"

*

U çudita fort, pa masë, kur dëgjova Korb të flasë
Ndonëse ajo përgjigje s' kishte as kuptim as lidhje;
Se askush nuk munt të thotë që ndonjë njeri në botë
Gjer ahere pa një shpendë vaun mbi derë t' odës tij —
Shpendë e shtazë mbí shtatujë mbí derë t' odës tij.
T' emëruar „Kurrë më".

*

Mirpo Korbi rrinte shtruar përmbí bustin e lartuar
Dhe thosh vetëm atë fjalë, asnjë pendë nuk lëviste
Gjer sa mezi murmurita: „Miqt' e tjerë iknë e vanë" —
Nesër edhe ky do t' ikë, si edhe shpresat që më vunë
Thotë Korbi: „Kurrë më".

*

I habitur nga përgjigja që më dha kur nuk e prisnja,
„Pa dyshim kjo fjalë, thashë, është e vetëma që di
Q' e mësoi nga i zot i mjerë, derë-mbyllur, derë-sterrë
Që e ndoqi, e dogji zija gjër sa tërë këng' e tija
Gjer sa vaj' i shpresës tij s'qe veç dëshpërim i zí
Dhe kurrë, kurrë më".

*

Këtë desha të çkoqitnja, po as fjalë nuk i flisnja
Korbit që me sy prej prushi zëmrën si me zjarr m' a mbushi ;
Kështu rrinja i trallisur, kryet pshtetur mbi përkresën
Kadifeje së qëndisur, që e ndritte llampa sipër —
Mbí të cilën, ah, e mjera do mos prëhet më përsipër
Do mos pshtetet kurrë më !

*

Era u dënt, m' u duk, ahere me temjan nga Serafimet
Që u tingëllinin zilet me të shkelur mbí qilimet.
„Ja, me ëngjëj, mor i mjerë, të çoi Zoti këtë herë
Prëhje — prëhje dhe nepënthë [1]) të harrosh Lenorën lart!
Pi, gëlltit këtë nepenthë dhe harro Lenorën lart" !
Thotë Korbi : „kurrë më".

*

„Profet, thashë, nëmë-rëndë, po profet, qofsh djall a shpendë!
Dreqi në të çoi, a shqota [2]) në të shtyri të shpërthyer,
Të përhumbur, po t'patrembur te ky vënt i shkretë i shembur—
Te kjo shpí me tmer xhindosur — thuamë, vërtet, të lus —
A ka, a ka ballshëm në Gallad — Thuamë — Thuamë të lus !"
Thotë Korbi : „kurrë më".

*

„Profet, thashë, nëmë-rëndë, po profet, qofsh djall a shpendë!
Për at Qiell dhe Perëndi, që të lusim unë e ti
Thojmi zëmrës s' ime s'ënjtur a do shoh n' Eden të shenjtë
Vajzën a do kap të shtrenjtë q' i thon' engjëjtë Lenorë —
Vajz' e rrallë dhe rëzore q' i thon' engjëjtë Lenorë" !
Thotë Korbi : „kurrë më".

*

Këtu preje dreq a shpendë! Ngrihem e thërres me këmbë
Çporru prapë mun në djall, në Skëterrë dhe në zall !
Pendë mos më lër të zezë të më rrej' e të më ndezë !
Mos lër shënjë të gënjeshtrës që më the, po shko prej derës!
Nxirma qipin t' ënt prej zëmrës, thyej qafën jashtë derës!
Thotë Korbi : „Kurrë më".

---

1) *nëpënthë-a :* shpendër, mjekim prralluer për të harruem idhnimet.
2) *shqotë-a :* stuhí.

*

Edhe Korbi pa lëvizur dergjet edhe, dergjet edhe
Mbí të zbetin bust Palladë mun mbí derë t' odës s' ime;
Edhe sytë i shkëndritin si prej djajsh që ëndëritin
Edhe llampa lëshon dritën e i heth hijen përmbí dhé
Dhe im shpirt nga ajo hije që valon atje mbí dhé
Do mos ngrihet — kurrë më!

(Nxjerrë nga „*Këndime*" të K. A. Çekrezit, Boston. 1921 fq.85-92).

4) SKËNDERBEU 1)

„*Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria...*
(Dant. Inf. C, V. v. 121-23).

S' ka më të math hidhërim se sa të kujtosh kohën e bardhë në mjerësi...

Ky mejtim plot dhëmbje na bie kurdoherë nër ment, kur godit shpirti i ynë të qëndrojë më gjunjazi përpara kujtimit t' ënt të shënjtë, o mbreti i ynë i dëgjuar, o trim mbí trimat Gjergj Kastriot.

Dhe atje tek pregatitja lahutën që të tonisja për kujtimin t' ënt një këngë trimërore të pa dëgjuar dhe shtrëngonja kordhat që të nxjerrin zën' e tyre më të naltë, ky mejtim më ra nër mënt dhe m' u pré fuqija, zëri më qëndroi në grykë si thëngjilli prej zjarri dhe lahuta më ra prej dorës.

Dhe kënga e pa-dëgjuar, që do bënte gurët të kërcisin si shqera dhe egërsirat e pyjevet të derthnin lot si vajza, nuk' u këndua; dhe zana iku e tmeruar nga faqja e mvrerët dhe e hidhëruar e këngëtorit.

Po trimit nuk i pëlqejnë vajtimet dhe e kremteja do faqe gazmore. Le të mos bëhemi hyéna dhe të rrëmihim varret e të

---

1) Me 5 të Majit 1907 Fan Noli e mbajti ketë fjalë përpara pikturës së kunorueme me lule, të Kreshnikut t'onë Gjergj Kastriotit.

vajtojmë mbí to. Le të harrojmë për një çast mjerimin që mbretëron në Shqipëri e le të gëzohemi me këtë ditë të shënuar që na kujton kohëra të shkëlqyera. Le të mbushim shpirtet t' ona me trimëri e le t' i dalim përpara mbretit t' onë me dafina e me kurorë e le t' i fshehim lotë, se na shikojnë armiqtë. Shqipëri ! o nën' e dhëmpshëruar, hiqe zinë sot ! Se shkon hija e Mbretit t' ënt kaluar mbí malet e fushat t' uaja. Shpirt' i tij s' ësht larguar kurrë nga ato vise që lëftoi aqë për to. Kal' i tij hingëllin, duke njohur fushat dhe brigjet që kanë qënë dëshmorë të trimërisë së tij.

Le t' i biem pas, le të fluturojmë në kohërat e lumura që patnë fatin e bardhë të kenë në gji të tyre një të këtillë trim.

Në Krujë pra që lindi ! atje pranë një djepi princëror rrinë tri Fatijat dhe tjerin. Shtëllunga merr formë në duart' e tyre dhe boshti me pë të kuq e të zi mbulohet me dafina.

Po diell' i Shqipërisë nuk e gëzoi shumë kohë këtë djalë. Sa pa baritur mirë, ipet penk nër Turqit bashkë me të vëllezërit dhe rritet nër ushtëroret e tyre bashkë me ta, yllth' i Shqipërisë dhe bëhet diell nga shkëlqimi i pallës së tij.

Cili ësht ay trim i bukur dhe i rreptë që hidhet i pari në një kala t' Anadollit dhe qëndron flamurin mbi bedenat ? Cili ësht ay që në një shesh të Adrianopojës e çan me gjithë kalë Anadollaknë që guxoi t' i dalë përpara ? Cili ësht ay që kudo vete munt ? Ësht Aleksandri i Math që u ngjall prej varrit thonë të gjithë ushtarët Turq.

Po përse ky trim me aqë nder e lavdi, mbyllet i vrerosur në tëndë të tij dhe synë gjithënjë e heth nga Perëndimi dhe lottë i pikojnë nga sytë ? Përse del natën fshehur nga të tjerët dhe baret duke revitur ? Në rrënjën e një shelgu vate i huaji dhe e qau hallin e tij dhe nër gojëdhanjet e shekujvet tingëllin vajtim i trimit : „Ati më vdiq, vëllezërit m' i helmoi Turku, Shqipërija po ep shpirt, ç' e dua rrojtjen unë ?“

S' e mbaroi vajtimin dhe Zoti i a dëgjoi lutjen. Krisi lufta në Serbi dhe ardhi urdhër të ngrihet tërë ushtrija për atje. Rëndin Turqit kundër ushtarëvet Europjanë, po nukë rënt Skendërbeu gjith' m' atë zëmër. Çukat dhe brigjet, q' i kish lënë fë-

mijë xbardhullojnë së largu dhe e ftojnë. „Qatip i Sulltanit, nëm' një urdhër me myhyr' e Muratit që të më ipet mua fortesa e Krujës". — „Kush më urdhëron që të t' a ap?" — „Palla e ime"...

„Dhe tani, o shokë, bëni krahë e fluturoni në Shqipëri"! Dibra i a hap dyertë Kastriotit dhe fortesa e Krujës bie në dorë të trimit pas urdhërit të Sulltanit. Lart në kalá po prier valë shqiponja e zezë dhe Shqipërija gjeti mbretin e saj të humbur.

Eni tani, ju Anadollakë, t' a zbrisni flamurin që ngriti i biri i Shqipërisë. Që tani e tutje s' ka gjumë! luftë pa prëhje gjer në vdekje, luftë natën, luftë ditën, luftë nër brigjet, luftë nër fushat, luftë nër shkëmbijtë, luftë nër përrenjtë, luftë për Shqipëri, luftë për nder e për lirí.

Ju, o Engjëjt' e Zotit, epmëni krahë t' i bie pas mbretit që fluturon mbí male e mbí fusha si sklifter, e u ep arratinë armiqve t' atdheut t' onë, atje ku kuajtë hingëllijnë dhe shigjeta vërshëllejnë, atje ku përzihen klithmat e atyre që vrasin dhe t' atyre që vriten, atje ku njeriu bëhet tjetër njeri nga muzika orgjastik' e luftës, atje ku shpirti marrësohet me një shdefrim Shturnal e Bakhanal. Ngremëni lart në një brek të shekoj shqiponjen mundëse të ngarkuar me kurorë e me lavdi në Shqipëri, në Maqedoni, në Thesali, e n' Itali.

Dhe tani lëshomëni, se do vete me këmbë në Lesh. Veç një gjë ju lutem! Kam një barrë në gjoks, nxirmani, se më zihet firoma dhe s' eci dot.

Ça po thot' Shqypní e gjorë?
„Zot, për né kujdes të késh"!
Me lot qán i math e vogël,
Skandërbegu diq në Lesh.

Klithi e përpoqi krahët shqiponja e fluturoi lart në dielli t' i shpierë lajmën e zezë, u unj flamuri i nderuar në mes të shtizës, pyjet pushojnë s' oshëtituri dhe burimet e lumenjvet kullojnë gjak. Vdekja — Neroni vuri zjarr në Romë?

Rreth të vdekurit të math rrinë me krerë dhe me armë të unjura kapedanët e tij e po lotojnë. Kali hingëllin së largu dhe rrmih dhenë me thëmbrën e tij; kërkon të zonë t'a shpierë në luftë.

— Krerë e kapedanë, që nderuat Shqipërinë me trimërinë t' uaj, bëmëni mënt dhe mua të gjorit që të vajtoj mbretin t' im. Që së largu vinj dhe një vajtim të larkshim prej 500 vjetsh po përpiqem të këndoj. Lermëni t' afrohem e t' a puth Baban' e kombit t' im me mall, dhe t' i them dy fjalë: „Ati më vdiq, vëllezërit po m' i helmoi Turku, Kruja u shkel, Shqipërija vdiq, ç' e duam rrojtjen na?"

Këtë vajtim do t' a këndoj me çdo rrënjë shelgu dhe do t' a shkruaj më çdo gur e më çdo mur.

Skënderbenë e zbresin në varr! Tingëllini ju këmbana, tingëllini, se varroset një trim, varr' i të cilit ësht burim jete për tërë kombin. Ti na e shkëlqeve historinë me faqe t' arta dhe ty po të sjellin kurorë prej lulesh djemt e Amerikës plot me shpresa. Varri i yt do sjellë Ngjalljen e Kombit.

Dhe kur hynë Turqit në Lesh i u afëruan me frikë e me nder varrit t' ënt dhe shekonin kush e kush të marrë një copëz prej koskavet t' uaja që t' a mbajë për hajmali. Ju që jini bijt' e tij kijini pak besim si ushtarët Turq dhe suluni, puthni fytyrën e mbretit t' uaj dhe merrni pak grurë e kijeni për hajmali në zëmër t' uaj, e të bëhi shqiponja të trimërisë. Hani prej këtij gruri dhe të mbijnë nër shpirtet t' uaja shelgje ku të varen armët të cilat do t' a ngrënë prapë flamurin e përmbysur në Krujë. Dhe kini shpresë ne Zoti, se Shqipërija e ka barkun të gjërë dhe do mos mënojë të na falë një Skënderbe të ri.

Ashtu qoftë.

(Nga „*Albania*" — Vj. 11, Nr. 3, 1907, fq. 52-54).

5) NGA „OTHELLO"

Jagua përpiqet me mënyra dredharake, me çpifje e gënjeshtra që t' i futë në zëmër zilinë Othellos, duke i lënë të kuptonjë se e shoqja, Desdemona, e tradhëton me Kasin.

Othello : Ç' mendohesh?
Jago : Ç' mendohem, Zot?
Othello : Për qiell, po oshëtin çdo fjalë që të them,
Sikur të kishte një kuçedër të shëmtuar
Në kokë që s' rrëfehet dot. Diç do të thuash.

Dëgjova që the se nuk të pëlqen
Kjo punë, kur u nda nga ime-shoqe Kasi.
Ç' gjë nuk të pëlqen ? Edhe kur të thashë
Që Kasi, që në krye e gjer në funt më ndihu
Në dashurinë t'ime, thirre e the : „Vërtet?“
Edhe u mvrojte e përmblodhe vetullat
Sikur të kishe kyçur mun në kokë brënda
Një ide të tmerrëshme. Në më do vërtet,
Tregomë ç' ke në mëndje.

Jago : Imzot, e dini që ju dua ?

Othello : E besonj :
Dhe me që di që jé i nderçim dhe më do
Dhe që peshon çdo fjalë para se t' a thuash,
Andaj më tremp më tepër heshtja jote.
Se gjëra të këtija janë djallëzira
Pa rëndësi, kur vijnë nga një shërbëtor
I poshtër, i pabesë ; mirë po kur vijnë
Nga një njeri i drejtë, janë lajmërime
Që dalin drejt nga zëmr' e mikut që s' duron.

Jago : Për Mihal Kasin munt me bé t' i u shigronj
Që e pandeh njeri të nderçim.

Othello : Ashtu pandeh dhe unë.

Jago : Njeriu duhej të ish siç duket,
Ose ata që s' janë të mos dukeshin
Siç nuk janë.

Othello : Vërtet njeriu duhej t' ish ashtu siç duket.

Jago : Kështu pandeh që Kasi është i nderçim.

Othello : Vërtet, po diç ke një gjë tjatër që m' a fsheh.
Të lutem, folmë zgjeshur, siç mendohesh vetë,
Dhe thuajmi mendimet më të liga,
Me fjalët më të këqija.

Jago : Zot, më ndieni
Se ndonëse jam i shtrënguar të mbaronj
Detyrën t' ime, po nuk jam fare i shtrënguar
Për gjëra që edhe skllevët janë të çpenguar.
Të çfaq mendimet? Ndofta janë të padrejta

Edhe të poshtëra; — se cili është ay pallat
Që s' ka dhe gjëra të fëlliqura
Dhe cili ka një krahëror aqë të paqmë
Ku të mos ketë hyrë brënda e të shtrohet
Në mes të mëndjeve të mira asnonjë
Dyshim i ndyrë?

Othello : Jé armiku im, Jago,
Në qoftë se beson që mikut t' ënt
I bëhet një e keqe e ti nuk i ep zë,
Po rri më nj' anë si i huaj edhe hesht.

Jago : Me të vërtet mëndja vete në të keqen gjithnjë —
Sepse t' i u thom të drejtën, e kam si një sëmundje
Që të pengonj çdo shtremberi dhe shumë herë
Dyshimi im sheh faje dhe atje ku s' ka, —
Po ju, përkundër, jini i mënçim dhe ju lutem
Mos vini ré shybetë e mija pa themel
Edhe mos hyni në merak nga sa m' u duk
Që pashë atje, këtu, pa qënë shigur mirë.
S' e do as qetësija, as e mira juaj.
As burrërija, nderi e urtësija ime
S' më lënë që t' i u thom ç' mendohem.

Othello : Ç' do të thuash?

Jago : Për burrin dhe për gruan emër i mirë është
M' i shtrënjti xhevair i shpirtit tyre, Zot;
Kush vjeth kuletën t' ime, më vjeth plehë, asgjë;
Ish imja, është e tija, ka qënë skllav' i botës;
Po kush rëmben prej meje emërin e mirë
Më vjeth një gjë që nuk e pasuron atë,
Po mua më vobekëson pa masë.

Othello : Për qiell, do t' i kuptonj mendimet që më fsheh.

Jago : S' kuptoni dot sikur t' a kishit zëmrën t' ime
Në dorën t' uaj; edhe nuk do kuptoni
Sa kohë e kam në dorë dhe e ruanj.

Othello : Ha!

Jago : Kij mëndjen nga zilija, Zot, se është
Kuçedra sy-jeshile që përqesh

Viktimën që po ha. Brinjari që e di ç' i ngjet,
Po nuk e do të shoqen, rron në lumëri;
Po ç' farë jetë të mallkuar shkon ay
Që digjet po dyshon, që i bie erë keq
Po do me gjith shpirt?

Othello: Si mjer' ay!

Jago: I varfëri i kënaqur ësht' i pasur
Edhe i pasur mjaft; po pasuri' e botës
Eshtë vobekësi e zezë për atë
Që gjithënjë ka frikë se mos varfërohet.
O Zot, i ruaj prej zilisë miqt e mij.

Othello: Pse? Pse këto të gjitha? Mos pandeh
Që kam nër mënt të shkoj një jetë prej zilijari
Edhe të ndronj dyshime si ndron hëna faqen?
Jo; se unë, me të patur një dyshim,
Do t' i jap me njëher' funt dhe u mbarua.
Të mos më quash burrë, në më pafsh të rri
Dhe të mundonj shpirtin me gjepurat që thua.
Nuk jam zilijar se ime-shoqe është e bukur
Ha mirë e i pëlqen të bënjë muhabet,
Se flet lirisht, këndon, e lot e këcen mirë;
Virtuti i madhohet ca më tepër nga këto
Kur është e ndershime; as munt të kem dyshim
Aspak, a frikë që s' më do, se s' i kam hije:
Se s' qe e verbër kur më zgjodhi. — Jo, Jago,
Dua të shoh më parë se të kem dyshim;
Në paça një dyshim, do t' a provonj me fakte;
Pastaj, si t' a provonj, s' ka tjatër veç kësaj: —
Të çporr në çast dhe dashurinë dhe zilinë!

Jago: Gëzohem shumë që tani do munt t' ju flas,
Nga dashurija dhe detyra që ju kam,
Me gojën zgjeshur: më dëgjoni pra, ju lutem.
S' kam edhe nonjë provë: kiji mëndjen gruas;
Vere mirë re me Kasin; kiji syrin
Pa qënë as zilijar, as i shigurtë fare.
Se jini zemër-mirë dhe fisnik

Dhe s' dua t' ju gënjejnë; kij mëndjen pra.
I di fort mirë pabesitë e gravet t' ona ;
Në Venetik i a thonë priftit të këqijat
Që nuk kuxojnë t' u tregojnë burrave.
M' e madhja mirësi e tyre është
Jo të mos bëjnë faje, po t' i bëjnë fshehur.

Othello : Ashtu pandeh ?

Jago : Gënjeu t' anë e saj me ju, kur u martua,
Dhe kur i dukej që ju kishte frikën,
Ahere po ju donte ca më tepër.

Othello : Ashtu vërtet.

Jago : Nga kjo të merni vesh ahere :
Ajo që, kur ish vajzë, fshihej aqë shumë
Sa rrejti t' anë dhe i a mbylli sytë fare, —
I ziu, thosh që ish magji... Po kjo që bënj
Nuk është pun' e mirë dhe ju lutem unjur
Më falni që ju dua kaqë shumë.

Othello : Do t' jua di të mirën gjithënjë.

Jago : Po shoh që kjo ju ndezi dhe ju egërsoi.

Othello : Aspak, aspak.

Jago : Për besë, dronj se po.
Kam shpresë të pandehni se këto q' ju thashë
I thom nga dashurija që ju kam ; po shoh
Me të vërtet që kjo ju turbulloi pak gjakun.
Ju lutem, mos pandehni asfare nga sa thashë
Që ngjau gjë me rëndësi ; atë s' e di,
Po kam dyshime vetëm.

Othello : Besonj që Desdemona ësht' e nderçime
S' m' a merr dot mëndja ndryshe.

Jago : Dhëntë Zoti
Të jet' ashtu e t' a besoni ashtu sa rroni.

Othello : Shko, shko.
Në pafsh gjë tjatër eja dhe m' a thuaj.
Vër gruan t' ënde t' a përgjonjë. Shko, Jago.

Jago : Imzot, me lejen t' uaj *(Del)*.

Othello : Ky burrë ësht i nderçim dhe besnik pa masë
Dhe di, si mjeshtër i mësuar, gjithë sojet
E djallëzivet njerëzore. N' u provoftë
Që ime-shoqe s' m' a mban besën e më rren,
Qoftë çdo dell i saj një fill i zëmrës s' ime,
Do t' a këput t' a heth në lumë si një reckë.
Ndofta, se jam i zi dhe s' kam të folur t' ëmbël,
Siç kanë kurtizanët ; a, se jam i thyer
Nga vërsa 1) ; — ah, kjo jo, se s' jam edhe aqë plak.
Shkoi ; më gënjen, dhe do të ngushëllohem vetëm
Kur të më vinjë ndot 2) t' a shoh me sy.
Ah, e mallkuara martesë që na bën
T' i quajmë si t' onat këto gra e shoqe,
Kur zëmra dhe dëshir' e tyre s' janë t' onat.
Më mirë do desha t' isha një bretkosë
Edhé të rronja nga notja e një budrumi
Se sa të kem te gruaja e shpirtit t' im
Një çip për qejf të botës. Për fat të keq,
Kjo është plaga dhe sëmundj' e të mbëdhenjvet ;
Këta janë më pak të lumur se të vegjëlit.
Është si fati dhe si vdekja, s' ka shpëtim ;
Na është e shkruar mun në ballë që kur lindim.
Vjen Desdemona. Po të jetë e pabesë,
Ahere qielli tallet e përqesh me vehten.
S' do t' a besonj kurrë.

(Nga „*Othello*", Akt III, Shkenë III).

ANDON FRASHËRI

---

1) *Vërsë-a* : moshë ; 2) *ndot* : të ndyet.

22. — MID-HAT FRASHËRI (LUMO SKENDO) (1880)

a) Jetëshkrimi e veprimtarija

Lumo Skendo âsht pseudonymi i puntorit të palodhshëm Mid-hat Frashërit. Lindi në Janinë më 25 Mars 1880 dhe tre vjetësh vojti në Stamboll, ku kreu edhe mësimet e veta dhe ku kaloi të gjith rinín e vet nën kujdesin e t' et, Abdyl Frashërit, i cili bashkë me familje ishte ngulun n' at qytet që në 1883. Zbritës i njij familjeje e cila kishte zhvilluem gjithnji nji propagandë të pandame ndiesísh atdhetare, Lumo Skendo veproi për shum vjet n' administratën turke, mâ parë si nëpunës i Ministrís së Mbrendshme deri në vjetin 1905 dhe pastaj deri në vjetin 1910 si Drejtuer i Punvet Politike në Selanik. Ndonse i shërbente qeverís otomane, nuk pushoi kurr të zhvillonte nji veprimtarí të gjallë edhe nji propagandë të hapët për shlirimin e Shqipnís nga zgjedha turke dhe për fitimin e pamvarsís kombtare, tue ndjekë në ketë mënyrë shembullin e atdhetarís së Frashërvet.

Ka nji meritim shum të madh në caktimin e alfabetit t' onë. I shtŷm prej dishirit të njij bashkimi të shkrimtarvet shqiptarë e për t' i dhânë fund pështjellimit t' alfabetevet dhe t' orthografís, hapi nji fushatë në fletoren e vet „*Lirija*" të Selanikut, për t'organizuem nji kongres, ku të merrshin pjesë shoqnít e ndryshme letrare, klubet dhe përfaqsuesit e letravet shqiptare. Përpjekjet e tija për ket qellim të naltë u sendërtuen në Nandorin e vjetit 1908 në Kongresin e Monastirit, ku Mid-hati u zgjodh kryetár e bâni pjesë në komisjonin e veçantë t' alfabetit, i cili kryesohej nga At Fishta.

Prej vjetit 1910 Lumo Skendo i a kushtoi krejtsisht jetën e vet veprimtarís politike dhe fletorare në dobín e çashtjes shqiptare, tue marrë pjesë ndër të gjitha shoqnít dhe lëvizjet kulturore, letrare dhe atdhetare, tue botuem libra, fletore, kalendarë, dhe artikuj, nga të cilët mund të dallohen ndiesít e drejtimit të veprimit të tij, për të cilin veprim qeverija turke nisi t' a shikojë me sŷ të keq.

Në çdo çfaqje të jetës politike shqiptare pati pjesë të madhe kështu në 1912 ndërmjet atdhetarvet guximtarë gjindet si përfaqsues në Kongresin e Vlonës ku u çpallë vetqeverimi i Shqipnís dhe ku u emnue Ministër i Punvet Botore në të parën qeverí shqiptare. Në kabinetin e dytë të krijuem në Durrës prej Turhan Pashës në kohën e qeverís së Wied-it, më 28 Máj 1914, qe ngarkuem me Ministrín e Postavet dhe të Punvet Botore. Gjatë luftës së madhe qe ndjekun dhe burgosun nga qeverija romune dhe në mbarimin e luftës në vjetin 1918 u ngul në Lozanë, ku botoi artikuj të randsishëm mbí Shqipní dhe mbí çashtje shqiptare në gjuhën frengishte. Passi ktheu n' atdhé qe emnuem Ministër pa portofol në qeverín e përkohëshme të dalun nga Asembleja kombtare e Durrsit në vjetin 1919 nën kryesín e Turhan Pashës. Në 1920 qe dërguem si delegat i Stambollit dhe i Shoqnís „Vatra" t' Amerikës në Konferencën e Paqit në Paris, ku mbeti deri në 1923. Prej këtij vjeti deri në 1926 qe Ministër i Shqipnís n' Athinë.

b) Veprimi letrár

Gjatë krejt kohës së kushtueme veprimit politik, nuk e la më njênë anë veprimin letrár. Lumo Skendo njifet mâ tepër në letërsín shqipe me botime perjodike : Në vjetin 1897 deri në 1928, me pak ndërpremje, nxori vjet për vjet „*Kalendarin Kombiar*"; çdo vëllim âsht nji encyklopedí e vogël kulture e letrare, të gjitha me të vetmin qellim për të përhapun arsimin në popull dhe për të zgjuem ndiesít atdhetare. Në 1898 qiti në dritë në Sofí përkthimin e veprës „*Guillaume Tell*" të poetit francez Lamartine, tue u a kushtuem „*Shqipëtarëvet të rinj qi përpiqen për lirinë e për dritën e mëmëdheut*"; këtu përshkruhet lufta e Sviceranvet për ruejtjen e pamvarsís së vet politike. Gjithnji në Sofí në vj. 1900 botoi përkthimin „*Bëje të mirën pa hidhe në det*" prej Franz Hofmann, nji prrallëz morale në të cilën i rrëfehet rinís se qysh të rrojë fatbardhë dhe të mrrijë në nji shkallë të lartë tue bâm mirë dhe tue punuem pa përtesë e me nderë. Në 1901 botoi me pseudonymin *Mali Kokojka* vëllimthin e ti-

tulluem „*Naim be Frasheri*",' qi âsht i pari jetëshkrim i hollsishëm i poetit apostull, qi u botue rishtas në Tiranë në 1923.

Midis shkrimevet tjera të shumta të këtij auktori janë për t' u përmendë : 1) *Robensoni* (botim i dytë 1912, kurse i pari u botue në Selanik në 1909), historí morale ; „*Shkurtabiqi i verdhë* (Sofí, 1914), prralla të kandshme për të vogjël ; „*Hî dhe Shpuzë*" (Sofí, 1915), novela dhe kujtime ; „*Pritmi i Shqipërisë*" (Sofí 1915), studim mbi Shqiptarë dhe mbí t' ardhmen e Shqipnís ; „*Letra mbí një udhëtim në Svicrë*" (Soff 1915), shkrime të nxjerruna nga *Kalendarët Kombiarë* ; „*Plagët t' ona*" (Tiranë 1924), studime mbí gjendjen morale, landore dhe psyhologjike si edhe mbí nevojët e vendit t' onë.

Veprimin e vet mâ të madh e zhvilloi në lamën fletorare. Në vjetin 1908-909 qiti nji fletore politike-letrare të përjavëshme me titullin „*Lirija*" në Selanik ; po në ket vjet (1909) filloi në edhe Selanik botimin e së përkohëshmes letrare-kulturore-historike „*Diturija*", qi doli ndër 10 numra gjithsejt 160 faqe, të cilën e vijoi në Bukuresht në 1916 vetëm në 3 numra, dhe përsërí në Tiranë në vj. 1926-1929, tue botuem dý mote të plota dhe tre numra të motit të tretë. „*Diturija*" e Lumo Skendos âsht nji ndër revistat mâ të mira të gjuhës shqipe, sidomos për sá i përket historís së pamvarsís shqiptare dhe përgjithësisht folklorës, leksikografís e letërsís.

Njohës i shum gjuhve të hueja shkroi dhe botoi fletore dhe l'bra në gjuhën franceze, tue mprojtë me to si përherë të drejtat kombtare ; ndër to âsht për t' u përmendë fletorja politike dy-muejore „*L' Indépendence albanaise*" prej së cilës 14 numra duelën në Sofí (1914) dhe po aq në Bukuresht (1915).

Ka shkruem ndër të tjera edhe këto broshura : „*L' Affaire de L' Epire*" (Sofí, 1915) ; „*La Population de l' Epire*" (Sofí 1915) ; „*Les Albanais chez eux et á l' Etranger*" (Lozanë 1919) dhe *Albanais et Slaves* (Lozanë 1915).

Ka bashkëvepruem edhe ndër fletore të hueja franceze dhe angleze, tue shkruem artikuj të ndryshëm mbí Shqipní dhe Shqiptarë.

c) Nga shkrimet e Lumo Skendos

1) AY MAL

— E sheh atë mal, biro, atë majë të shkëlqyer? E sheh si ndrit nga dielli? A vë re qysh kryet vete gjer në qiell, më lart se retë?

Ay ësht Tomorri, mali plak i Shqipërisë. Ay mal sheh gjithë Shqipërinë t' ënë. Synë e ka gjithënjë mbí këtë dhe t' ënë. Ecë më të djathtë biro, ecë më të mëngjër; shko nga fryn veriu i freskët, ngaha vjen jug' e vakur, tekdo e ke për të parë majën e tij, që del mbi malet e tjera, që ngrihetë mbí fushën e gjerë.

Eja, biro, të vemi ne mali plak. Edhe im atë ka vajtur atje. Edhe gjyshi i im, edhe gjyshi i gjyshit ësht ngjitur n' atë majë. Më kanë thënë se të moçmit t' anë, ata që na kanë ruajtur dhe na kanë lënë këtë dhen' e Shqipërisë, venin atje sipër si në një vënt të shënjtëruar, venin të vizitonin atë majë të zbardhur dhe të shkëlqyer prej vitvet.

* * *

— Udha po bëhet e rëndë, kam frikë mos lodhemi.

— Ecë, biro, mos shiko gjithënjë përpjetë; shiko dhe një herë poshtë. Shiko sa udhë kemi marrë, sa jemi ngjitur. Edhe pak' guxim e do jemi në majët.

Ky që përgjigjesh kështu ësht ati. Të dy, me të birë, kanë marrë udhën e malit, mveshur lehtë, një shkop në dorë, një trajsë në kurris. Djali do ish nj' a dymbëdhjetë vjeç, i ati nj' a tridhjetë e pesë.

Edhe po ecin që të dy me gëzim, si dy shokë, jo si at e bir. Të dy janë të shëndoshë; dielli u ka skuqur faqet, një djersë e hollë u njom ballët, ballë të gjëra, të çelura, se kësulën e kanë hedhur prapa, dhe flogje leshi dalin nën të, leshra me ngjyrë të gështënjë si edhe syt' e tyre. Thotë njeriu se janë dy vllezër, aqë janë të qeshur. Një të penguar, një trap për të hedhur, një shkëmb përpara udhës, një zok që u pritte udhën, një drizë e kërrusur, një vijë e vogël që rrëkëllehesh nga brinj' e malit,

të gjitha i vinin në gaz, i bënin të qeshin. Thoshte njeriu se nuk lodheshin, po sa ngjiteshin aqë më tepër një fuqi dhe një zell të ri gjenin.

* * *

— Puth dhenë, djalë, se jemi në majë të malit. Kok' e një mali plak s' munt të shkelet si një kodër e fushës ; këtu jemi në prak të qiellit.

Mos u trëmp, s' na prish kjo erë. S' ësht er' e moçalit, as er' e luginës së thellë. Dëbor' e qiellit vjen çdo mot dh' e pastron këtë krye të nderuar. Këtu çdogjë ka një bukuri ; duhet respektuar si një gjë e bekuar.

Shiko tani, djalë. Nuk sheh a ? Na, merr këto qelqe dhe shiko.

— At, po shoh tani fort mirë ; më duket sikur më dhe një palë sy të rinj.

— Janë syt' e zemrës, djalë.

* * *

— Shiko, me të gjith anët. Këtej sheh Shqipërinë t' ënë. Na më të mëngjër këtë det të kaltërt që na pushton gjithë tokën e prendimit. E sheh si ësht i shtrirë, i qetë dhe i butë ! Ky ësht Adriatiku, i kaltërt si një rrobë mëndafshi, i kulluar si një copë qielli.

I sheh ato male atje tej ? Thotë njeriu se janë vllezërit e këtij plaku të bekuar. Ato janë malet shkëmbor të Shkodrës ; janë si një varg ruajtës besnikë në mes t' ënë dhe t' armikut të përjetshëm. Rrëze tyre ësht shtrirë, afër atij liqeni të gjallë, Shkodra, e mbuluar me gjethet e drurëvet.

Eja më këtej, djalë. Vër-i re mirë kësaj maje që ngrihet mbí ato male rrëmujë : ësht mali Kavanje, afër të cilit ësht mal' i Skëndër-beut. Mos zër ngoje kurrë ket' emër të math pa një nderim të thellë.

I sheh edhe ato brigje, atje, sipër Shkumbinit ? ato janë malet e Dibrës dhe të Matit, ujitur me shumë gjak Shqipëtari, gjak të nderçmë dhe të bekuar që rrodhi për mprojtjen e mëmëdheut.

Shiko tani fushën e Myzeqesë, shih Beratin t' ënë që duket si nënë këmbë të Tomorrit, nënë hije të tij, me ato kisha të moçme brënda në fortesë.

BKSH

Ktheu nga juga. A i sheh atje tej malet e Sulit, të Filatit, të Janinës... E sheh sa e bukur ësht Janina, mbí atë liqen të kaltërt, me atë xhamí të bukur mbi fortesët...

— I shoh, at, po shoh dhe ca njerës që më duken të huaj.

— Pusho, djalë; mos lëndo një plagë. Edhe ato male duhet të jenë ruajtësit midis këtij vëndi t' ënë dhe t' armikut të përjetëshëm! Ngjitu tani drejt burimit të Vjosës, të këtij uji të kulluar t' ënë. Vashdo fushën e gjërë që kemi nënë këmbë, ecë lart atyre grykave t' egëra po të dashura, dil në Pind.

Tani ktheu nga lind dielli në mëngjes, dhe shiko mirë djalë, se janë kaq' gjëra të vërejshime.

E sheh edhe Gramozin e math, me ballë mbuluar me pyll. Andej buron Devolli i uruar që na shkon këtu pranë. Sheh pastaj edhe të dy tepsitë e ergjënta? Ata janë liqenet e kandshim të Prespës e t' Ohrisë, uj të kulluar si ergjënt i derdhur.

Lër-e Drinin e vjetër që t'oshëtijë në gryka e në male; lër-e le të vejë afër Shkodrës. Shiko atë mal të gjatë, më të gjatë dhe më të math edhe se ky Tomorr: ësht Shari madhështor në mes t' atyre fushave pëllore, t' asaj Kosove që ujit djersa e atyre njerësvet të shëndoshë dhe të gjallë.

— At, më duket se edhe këtu ca këmbë të huaja...

— Pusho, djalë, mos lëndo një plagë. Më tej atyre fushave, ato male të vogla, ato ndajnë dhen' e bukur të Shqipërisë prej truallit t' armikut.

* * *

Që të dy po shikonin. Rreth tyre ish një pushim i thellë. Shkëmbenjt e moçëm thua se kishin vënë veshin dhe po dëgjonin. Nga çdo anë dheu i bekuar po zgjatesh, në fusha, në brigje, në male, i vijosur prej lumenjet, me ca njolla të kaltërta si ergjënt i derdhur.

Të dy tani dukeshin si të rritur, dukeshin si dy shqiponja të varura në qiell. Dheu u dukesh kaqë lart dhe kaqë poshtë!

— Merr ket' erë të pastër, biro, se më s' e ke për të gjetur përposh. Edhe shpes' i malevet këtu vjen dhe kërkon fuqi për krahët; shqiponja këtu e mpreh sqepin, kaprolleja këtu u

ep uj këmbëvet të çelnikta, ret' e qiellit këtu vinjë dhe mbushen me shi, dëbora këtu zbardhet, rrufeja këtu merr zjarin.

Rri e patundur kjo majë. Po ruanë gjithë Shqipërinë. E ka pushtuar me shëkimin e saj.

Djali po dëgjonte i mejtuar, sytë atje lark. Përnjëherë një hije shkoi përpara syvet :

— At, sa e vogël qënka Shqipërija e jonë !

— Mos blasfimo Perëndinë, thirri i ati i këqësuar. Mos poshto veprën e të Madhit Zot. Kjo Shqipëri që të duket e vogël, ësht dhurat' e Zotit, ka një vleftë të madhe në zëmrët t' ënë.

Kjo baltë që sheh ësht mbrujtur me eshtërat e të parëvet t' anë; me qindëra gjyshër e stërgjyshër, që nga kohët e errëta të shkuara. Këtu në këtë baltë kanë eshtërat e tyre të bëra pluhur, të lagura prej shiut që dërgon ky mal.

Gjithë këtu janë të lumtur a të vuajtur, gjithë mbí këtë dhe kanë mbirë dhe atje janë shtrirë në funt. Ky dhé ku ësht pluhur i të parëvet, kjo baltë mbí të cilën piqet kalliu dhe ngrihet dushku i hekurt, ky truall ku tingëllin fjala „Zot“ në gjuhë të shqiponjës, kjo tokë ësht Shqipërija e jonë, e lënë prej të parëvet në kujdes t' ënë, që t' a ruajmë, se ësht e bekuar, ësht mëmëdheu i ynë.

(Nxjerrë nga „*Hî e Shpuzë*“,
Sofje 1915, fq. 138-144).

2) *NJË MBRËMË MBI UDHËT*

Një mbrëmë mbí udhët të fshatit pashë dy qé hiqnin një qerre. Udha ish e bardhë; një pluhur i hollë po e mbulonte, dhe me të dy anët barra dhe driza i epnin një stoli. Ish udh' e gjatë; vinte nga arat dhe vente për në funt të fshatit. Lisat e Korrikut i bënin atje tej një gardh të lartë.

Qetë po ecnin me çape të qetë. Kërcinjt' e shëndoshë po çaponin me ngadalë, dhe sa herë që lëvizte bishti, një dredhje e fortë shkonte mbí cipën e zezë ku shkëlqenin qimet e ashpëra.

Fshatari kish ndënjur mbí një thes bar, në këtë qerre të gjatë, shata dhe lopata pranë tij.

Qetësi e natës po afërohesh ; duke pushuar zëret e ditës, zgjoheshin xinxërit. Një cingar në gojë, bujku kish sytë gjysmë të mbyllur, nën një ballë të djegur prej diellit dhe rudhosur prej dyzet vjet pune ; duart e lodhura, po të forta, i kish lëshuar mbi gjunjët.

Ish i qetë, pa nonjë dredhje, mbí atë fytyrë të shëndoshë ; as një brengë s' dukesh t' i unjin qafën. Nga një herë një zë, një thirrje arrinte që t' u japë guxim qevet, se s' kish nevojë që të marrë në dorë hostenë me thump në majë. Edhe qetë, të dy zverqet marrë në zgjedhë, tuntnin kokën dhe u shkëlqente hund' e qullur.

Duke parë këta të tre shokë, të dy qet' e zgjedhës dhe fshatarë këmbë-kryq mbí thesin me bar, më pëlqente durimi dhe shpres' e tyre.

(Nxjerrë nga „*Lirija*", Mot III, Nr. 99,
Selanik 25 Vjesht' e parë 1910).

3) GJASHTË JAVË NË SHQIPËRI

NGA KORÇA NË FRASHËR

Pa dalë dielli rri më këmbë n' oborr të hanit dhe kuajtë po bëhen gati : kur dal me të dy shokët e mij ora akoma s' ka vajtur dy-mbë-dhetë.

Thonë se udhëtim të martën s' ësht mirë, po mua kurrë s' më ka dalë nonjë e keqe sa do që unë shumë herë kam dalë n' udhë të martën.

Rruga ku udhëtojmë na shkon përpara teqes së Qatromit, Kamenicës, Floqit : Këta dy fshatra së largu na rrëfejnë një bukuri dhe dukën që njerëzit do të jenë të prëhur dhe të lumtur.

Në rreze të Qarit e lëmë rrugën dhe marrim udhën nëpër mes të bregorevet më të djathtë : tani më mos kërkoni rrugë, po ecni qysh t' ja u marrë mendja, si në det !

Bregje të xhveshur, pa një dru, pa një bimë ; aty këtje një kopé e vogël me nj' a dy qen të mëdhenj : thotë njeriu se vetëm fuqija çqyenjëse ësht e fuqishme. Nga një majë kemi një pamje t' ëmbël : më nj' anë fusha e Korçës, kjo fushë që

munt të bëhet si një kopsht në e shikofshim dhe që tani ndodhet në rrezik të mbytet dhe të baltohet; n' anë tjatër maja e Qarit dhe karakolli i vjetër mbi të. Pastaj udha zë e zbret dhe një çikë më tej arrijmë në një pellk, ku shkon një uj, ku ngrihen ca shelgje dhe ku gjelbëron bari! një urë e vjetër dhe e vogël: Ura e Roshanit.

Nga vendi i hiejshim udha na shkon nga ca bregore mbuluar me bredha të vegjël dhe më 4 e gjysëm arrijmë në Bubonjë, një fshat çiflik, ku hamë drekë dhe çlodhemi pakë në shtëpi të një miku: nga shtëpija ku jemi shohim një fushëzë të vogël me një uj brënda, dhe përkundreq Kolonja me malet e saj. Natura duket se nuk ësht dhe kaq kurcenjëse, ka dhënë mjaft gjëra që mund t' ushqejë njerinë; po njeriu ç'ka bërë? Tek më shkonin këto nga mentë shoh se një prej atyre që kishim zënë miqësi dhe kuvëndonim, tek po na përcillte në disa çape kish dhe manliherë në dorë dhe koburet në brez! E ku na kanë lënë ne të mjerët armiqësitë që të zëmë pakë punë dhe të jetojmë me ëmbëlsi?

Nga Lubonja marrim udhën e Qesarakës duke shkuar nga Shënt Mërtiri: një han dhe katër a pesë shtëpi ku bëhet treg çdo t' enjte; këto janë t' ardhurat e teqesë së Qesarakës.

Një çlodhje dhe një kuvënt në teqe të Qesarakës na ep një fuqi të re, se vëndi ka një bukuri dhe një hije fare të veçantë që me të vërtet e gëzon njerinë. Nga Qesaraka unjemi në përrua dhe pastaj zëmë të përpjetën e Ogorckës.

Kur dualëm për udhëtim kishim në mënt që të qëndronim një natë dhe në Kolonjë, po koha me qënë se u shtrëngua, tani na duhet që të bëjmë ditë të mëdha dhe të mos ndalohemi gjëkunt: me udhë të dreqtë ditët t' ona s' do ishin dhe aqë të mëdha, por me këto udhë dhije, me këto brigje dhe rripa ku kali s' gjën ku të vërë të dy këmbët bashkë dhe ku shumë herë kalorësi shtrëngohet që të zbresë më këmbë, udhëtimet me të vërtet janë mundime.

E përpjeta e Ogorckës ësht mbuluar me drurë jo lisa të mëdhenj, po korija e vogël që sëpata e pret dhe e varfëron çdo mot: pyjet e gjora në vëndet t' anë çdo ditë po humbasin

dhe kurrë s' ësht parë gjer më sot që të mbillet një dru i ri: përtim i njeriut a po armiqësi e tij kundër drurëvet dhe gjelbërimit?

Në Qafë të Delinjës më do shpirti që të ndalonj dhe të qetohem pakë, në këtë pyll të vogël ku njeriu e pandeh vetëhenë larg dhe jashtë njerëzisë; po koha na ësht e ngushtë dhe shokët e mij më thonë se kemi dhe një udhë të bukur gjer në Frashër. Kjo Qafë ësht kufi në mes të vilajetevet Manastir dhe Janinë, edhe shokët më thonë se n' atë Qafë, në mes t' atyre delinjave mjaft njerës gjer më sot do jenë vrarë dhe rjepur: desh Zoti dhe ka motmot që njeriu mund të shkojë pa i ngrirë fare gjaku.

Tani udha po zbret dreq Frashërit edhe në mes të drurëvet arrijmë në Grykë: një shkëmb i tmeruar hapur si një portë, vërtet një grykë e fortë, ku pa dyshim në kohëra mitologjike fantazi e njerëzvet do të çpikte një tok dëftime të tmeruara.

S' andejmi kemi një pamje mbí qytetthin Frashër, po koha zë e erret, se dielli ka perënduar, shohim vetëm teqenë, m' atë brek atje përkundreq. Tri gjëmime kobureje rrëfejnë gazin e kësaj arritjeje.

— Mos zgjo zëre të vjetër, më thotë një prej të dy shokëve. Po unë s' dua që të përsërit kujtime të hidhura: pamje e atij shkëmbi, ata gurë të mëdhenj të hedhur atje me aqë madhështi më pëlqen mjaft shumë që të mos dua të prish ketë përshtypje në kujtimet e njerëzvet.

Nga Gryka monopati na zbret poshtë; tani ecim më këmbë si-cili-do duke u përpjekur të gjëjë vetë udhën e tij, sa-do-që një dervish i uruar (Dervish Iliazi) na e ka ndrequr ketë udhë për gëzim t' udhëtarvet të mjerë që hiqnin kaqë mundime gjer vjet.

Kur arrijmë në Frashër brënda, ora kish vajtur një; nukë shihim gjë fare: një tym i hollë kish mbuluar fshatin, ca të ehura qeni na thoshin se çdo gjë nukë flë akoma.

Në ketë t' errët edhe kujtimet e mija janë farë të shuara: dalë prej këtij qyteti që kur isha mezi katër vjeç, rritur jashtë fshatit dhe mëmëdheut, kot po kërkoj që të çpoj t' errëtit e vitevet dhe të natës që të gjëj një kujtim, makar të largët.

Arritmë! më thotë shoku dhe vërtet jemi përpara një porte së madhe.

Ca më pastaj ajo portë çelesh dhe gjëndeshim brënda në teqe ku një pritje e zëmrëçme dhe gazmore na harronte lodhjet e këtij udhëtimi.

(Nxjerrë nga „*Lirija*", Mot' i II, Nr, 78, me 6 Mars 1910).

4) TË SHPREHIM VETËM NGA VEHTËJA E JONË

Në këto faqe të vogla duke kuvënduar me vëllezërit e mij, duke karë hallet t' anë, gjithnjë kam patur në mënt një gjë: Të përpiqemi që të përmirësojmë vetijat t' ona, të ndreqim të metat t' ona, të lartësohemi dhe të përparojmë vetëm me përpjekjet t' ona.

Të tjerë — dhe të shumë — kanë mbledhur gjith kujdesin e tyre në të zbuluar dhe në të numruar fajet e të tjerëvet, të këqijat dhe të padrejtat që na bëhen prej të huajet. Edhe kanë thirur, edhe kanë qarë.

Edhe ne fort mirë i shohim të këqijat që na punojnë të huajtë, fort kulluar na radhitet përpara syvet vargu i ligësivet që na vijnë prej tyre. Po këto të këqija dhe të liga janë aq të shuma sa duam gjithënjë të gjëjmë një gjë dhe një shkak më të fjeshtë, dhe rrahim të kërkojmë të metat që kemi ne vetë.

Më duket se çdo gjë ndreqet kur të ndreqemi ne vetë; çdo së lige i pritën krahët kur të ndreqim të metat t' ona; çdo së keqje së huaj i pritën këmbët kur të bëhemi ne vetë të zotërit që të mprojmë të drejtat t' ona, që t' u kundërqëndrojmë.

Shëmbëlla ësht: e dijmë që moti na sjell shi, dëborë, breshër, erë edhe shtërgatë; a ësht mirë që të qahemi nga këto të këqija, a po duhet që të ndreqim pullasin dhe dritoret e shtëpisë? — E dijmë që lumi del, na mbyt arën, na mbush me uj dhe baltë oborë; a duhet që të qajmë dhe të thërresim, a po të bëjmë ledhe e hendekë?

Me fjalë të tjera: a ësht nevojë që të ndreqim njerëzit e tjerë, a po të ndreqemi vetë? Kur kemi shum armiq, kur janë

shumë njerës që na bienë në qafë, a ësht më mirë që t' u lidhim duart e këmbët, a po të forcohemi ne vetë dhe të bëjmë botën që të na trëmbet e të na nderojë ?

Edhe kështu kam qënë gjithënjë në mendim që duhet të kërkojmë, të gjëjmë dhe të shohim të metat dhe fajet t' ona, t' i zbulojmë në shesh, të hapim syt, të mejtohemi dhe të ndreqemi. Fuqinë duhet t' a kemi brënda ndër ne, në shpirt, në vetijat, në mendimet t' ona ; duhet të kemi karakter dhe vullnetin të fort, gjykimin të drejtë që të mundim të rrojmë në këtë shesh lufte të jetës, pa frikë se mos na rrëzojnë mbërdhe bota, pa u ndrojtur se mos një çilimi i dobët a një armik i fort të vijë dhe të na vërë ndalime mbi udhët, të na dobëtojë dhe të na poshtërojë.

Sa gjë e madhe, sa gaz shpirti ësht për njerinë të jet' i fort dhe të ketë besim te veht' e tij ? A kini parë kurr, kur shkon një qen bariu i fort në rrugat e një qyteti, qysh i mblidhen qent e mëhallës rreth e rrotull dhe i lehin ? Po atë a e keni parë me sa madhështi ecën, dhe qysh as përulet fare që t' i shikojë. Ashtu ësht edhe njeriu i fort, kombi i fort, fuqija lëndore e morale i shtrëngon armiqtë që t' a nderojnë, t' i trëmben, të mos i qasen dhe të mos e trazojnë.

Njeriu me të vërtetë në këtë jetë s' mund që të ketë besim veç se në fuqi të tij. Në daçim që të mos përbuzemi, të mos vuajmë dhe të mos vdesim, duhet që të jemi të fortë, të kemi mjaft fuqi për të prapsur rreziqet dhe kundërshtimet.

Le të jemi më të këthielltë. Shpëtimin t' ënë t' a presim nga vehtëja e jonë, si një pemë të përmirësimit dhe të naltësimit t' ënë, një pemë që të vijë vetiu, me djersët, me përpjekjet dhe me dëshirat t' ona. Kjo ësht për ne mënyra më e drejtë, udha më e sigurtë, shpëtimi më i nderçim.

(Nxjerrë nga „*Libër Leximi*", për Shkolla të Mjesme, Shkodër 1920, fq. 82-83)

KARL GURAKUQI

23. — ALEKSANDËR XHUVANI (1880)

a) Jetëshkrimi e veprimtarija

Aleksandër Xhuvani lindi n' Elbasan në vjetin 1880, ku bâni mësimet e para të cilat i mbaroi në degën e filologjís n' Universitet t' Athinës prej vjetit 1902 deri në 1906. Menjiherë mbas mbarimit të mësimevet vojti në Shën Mitër ku për tre vjet me radhë mësoi gjuhën shqipe në Kolegjën e Shën Adrianit dhe ku pati rasë të nxente gjuhën italishte dhe të njifte në ketë mënyrë letërsín italjane.

Me 20 deri më 27 të Gushtit 1909 u mblodh n' Elbasan nji Kongres në të cilin patën marrun pjesë 28 shoqni shqiptare me 35 përfaqsues. Ky kongres vendosi, përveç të tjeravet, të themelohej n' at qytet nji shkollë Normale me 6 klasë dhe 7 mësues, prej të cilvet njêni drejtuer. Shkolla hapi dyert për nëshkrime me 24 Tetuer dhe me 3 të Nandorit t' atij vjeti nisën mësimet. Nji ndër profesorët e parë të kësaj shkolle, nën drejtimin e Luigj Gurakuqit, qe edhe Xhuvani, emni i të cilit âsht i lidhun ngushtësisht me ketë shkollë; pse deri në vjetin 1929, kur u emnue Sekretar i Përgjithëshëm i Ministrís s' Arsimit, veproi si drejtuer i saj, tue i dhânë gjithnji zhvillim si në pikëpamje të programevet ashtu dhe të fuqivet mësimore e të veglavet didaktike. Tue qênë gjithmonë në përpjekje me nxansit dhe tue u dhânë mësim në nji koh: kur mungojshin krejtsisht tekstet shkollore, Xhuvani qe ndër mâ të parët qi i dha shkas botimit të këtyne teksteve, tue përpiluem ai vetë libra shkolle, sidomos gjuhësije dhe pedagogjije. Në vjetin 1924 botoi *„Librin e gjuhës shqipe“* për klasën e tretë të fillores dhe po n' at vjet për klasën e katërt të fillorevet; ky âsht i pari botim i njij gramatike shqipe për shkollat shtetnore. Në vjetin 1925 qiti librin me titullin *„Njohunít e para të syntaksës shqipe“* (për klasët e nalta të fillores), kurse në vjetin 1934 botoi pjesën e dytë të kësaj syntakse (për klasët e ulta të shkollavet të mesme).

Për të pajisë shkollat Normale me tekste pedagogjike, përpiloi këta libra: „*Fillime të Pedagogjís*“ për shkollat Normale — Didaktikë dhe Edukatë (Elbasan, 1926); „*I. H. Pestalozzi*“ — jeta e veprat e pedagogjija e tij (Elbasan, 1927); „*Psikologji*“ për shkollat Normale e për mësuesit e filloreve (Tiranë, 1933); „*Didaktika*“ (Tiranë, 1937),

Edhe në pikëpamje të lëvizjes kombtare Xhuvani ka zhvilluem nji veprimtarí mjaft të gjânë, në kohën kur Shqipnija gjimonte nën zgjedhën e të huejit, me pjesmarrje të rregullshme dhe vepruese në klube, kongrese dhe shoqní e me artikujt e ndryshëm qi ka shkruem nëpër të përkohëshmet dhe fletoret politike, si n' „*Albania*“, në „*Dielli*“ e sidomos në fletoren shqipe „*Shkreptima*“ qi botohej në Kairo, i së cilës qe kryeredaktuer në vjetin 1911, n' atë kohë kur shkolla Normale e Elbasanit pat qenë mbyllun nga qeverija e Turkís, dhe Xhuvani qe shtërnguem të hikte n' Egjypt. Në fletoren *Shkreptima* botoi me vijime jetëshkrimin e Mehmet Ali Pashës, të cilin e botoi si libër në vehte në vjetin 1921 në Tiranë. Ky libërth na paraqet në nji gjuhë të pastër e të rrjedhëshme jetën e krijuesit të dynastís mbretnore t' Egjyptit, të këtij pinjolli të gjakut shqiptar. Bashkëpunoi gadi në të gjitha të përkohëshmet dhe fletoret shqipe, tue shkruem artikuj të randësishëm rreth filologjís, gramatikës, folklorës dhe fjalorit.

Xhuvani prej këtij jetëshkrimi të shkurtën edhe prej bottmevet qi na ka dhânë tregon cilsí të mira të njij kallximtari të kjartë e të njij njohtësi të thellë të gjuhës s' onë, për të cilën u përpoq gjithmonë t' a fuste në nji udhë të mesme simbas shembullit të shoqit dhe bashkëpuntorit të tij Luigj Gurakuqit.

N' administratën shtetnore pati nëpunsí gjithmonë të nalta si antár i Komisís Letrare në Shkodër në vjetin 1916, mis i Këshillit t' Epërm Arsimuer në Tiranë, Sekretár i përgjithëshëm i Ministrís s' Arsimit, antár i Komisjonit Teknik, në të cilin ká bashkëpunuem me këshille dhe me vepra në përpilimin, përmirsimin dhe qortimin e gadi të gjith librave shkollorë. Asht antár efektiv i Institutit për Studimet Shqiptare.

b) Nga shkrimet e Xhuvanit

1) *PSIKOLOGJI FËMINORE*

Ndjenja intelektuale i çfaqet fëmisë fort heret në formë kërkësurije [1]: në moshë tre a katër muejsh foshnja, përpara se të flasi interesohet për gjânat që e rrethojnë, tue lëvizë me shpejti për të vërejtë e për të vështgue rreth e rrotull dhe tue ngjatë duert për të rrokë dishka, për me e shikue se ç' ka mbrenda. Pika e nisjes së kësaj kërkësurije të fëmisë âsht *çudija :* sikurse i madhi çuditet për çdo gjâ të re e të pa-zakonshëme dhe dëshiron me kuptue shkakun, kështu edhe fëmija, për të cilin çdo gjâ âsht e re, çuditet dhe ka kërkësuri të madhe të shohi, të vërejë e të vëzhgojë gjithçka ; dhe ai *instinkti i çkatërrimit* që ka fëmija shumë herë nuk âsht tjetër veçse çfaqja e kërshërisë instinktore, prej së cilës don me pamë të mbrendshëmen e gjânavet. Së parit kjo farë kërkësurije âsht ndijore dhe e interesueme : i u drejtohet personavet dhe gjânavet që kanë lidhje me nevojët e para të fëmisë e që çfaqin nji interesë të përnjiherët. Kur bâhet fëmija tre a katër vjetsh nis mosha *pyetëse*, mosha e „*qysh-ve*" dhe e „*pse-ve*" ; fëmija atëbotë kërkon të njofi shkakun e gjânavet, zanafillën e tyne, dobinë dhe përdorimin e tyne.

Kjo kërshëri e fëmijvet nuk âsht nji cenë [2]), por nji shenjë e mirë, nji cilësi e nevojëshme për me shtue dijën e tyne. Nji fëmi që nuk âsht kërkësuer nuk âsht i zoti me përparue, sepse nuk e tërhek gjâ as nuk e përmban ; përkundrazi ai që çuditet për çdo gjâ dhe kërkon me nxanë gjithçka, mund të fitojë njohni e të shkojë përpara në punë të dijës. Prandaj prindët a kujdestarët a edukatorët nuk duhet me i marrë me të lehtë pyetjet e fëmijvet kërkësorë, të rrjedhuna prej kërshërisë dhe dëshirës me dijtë çdo gjâ ; nepër çfaqjet e kërkësurisë së fëmijvet buthtohen [3]) aftësitë dhe prirjet e tyne, të cilat mund të na ystin [4]) shumë mendime dhe mënyrë të tjera për edukimin e tyne. Më-

---

1) *Kërkësuri-ja :* dishiri për të dijtë çdo gjâ *(korkosuri, kërshëri)*, kureshtë ; 2) *cenë-a :* mungesë, e metë, gjymtim ; 3) *me u buthtue :* me dalë në shesh ; 4) *me ystë :* me qitë ndër mend, me këshilluem.

suesi mbë tjetër anë lypset t' ua mbajë gjithëmonë zgjuet kët korkosuri të nxanësvet të vegjël, tue u përgjegjë pyetjevet të tyne, ose tue e ndryshue mënyrën e bisedimit e të mësimit dhe tue u dhânë vetëm nji të çemun [1]), që të mund ta mendojnë e ta gjêjnë vetë përgjigjen.

Porse nuk duhet me u dhânë përgjigje në çdo pyetje, që na bâjnë or' e ças fëmijt korkosurë; janë disa gjâna që nuk duhet me i dijtë fëmijt e për të cilat n' asnji mënyrë nuk na jipet lejë me bisedue me ta. Por nga kjo nuk kuptohet se lypset me u dhânë përgjigje të rrême pyetjevet të tyne, qofshin edhe të kota e të pa-arsyeshme: gënjeshtra âsht gjithëmonë nji mjet i pa-mirë i edukatës. Për me i u përgjegjë pra këtyne pyetjeve, shumë herë të vështira, sa me na shtî në ngecë [2]), ose duhet me i përdredhë fjalët tue ua kthye mendjen fëmijvet në punë e mendime të tjera (gjâ që nuk âsht pun' e randë, tue u dijtë lëvizmenija e fëmijvet dhe tekat e fantazisë së tyne), ase tue u thânë „nuk e dij", „nuk mundeni me e marrë vesh tani këtë gjâ", „do t' i kuptoni këto, kur të rriteni", etj. Këto farë mënyrash janë për t' u pëlqye mâ fort, se sa me u dhânë përgjigje të kota a të rrême, prej të cilavet mund t' u mbeten gjurma të rrezikëshme edhe kur të rriten.

(Nxjerrë nga „*Psikologji*" fq. 187-189),

2) *EDUKATA MORALE MBAS PESTALOZZI-T*

Edukata morale ka randësi të madhe, pse me anë të kësaj ngrihet dinjiteti njerzuer. Kësaj edukate ja mrrijmë:

a) Tue mbjellë në zemër të fëmîsë ndjenja moraliteti: dashuni, besë, mirënjohje, ndëgjesë. Këto të gjitha do t' i fitojë së parit fëmija prej jetës së tij shtëpijake, e mâ fort prej nanës, e cila âsht mâ e para e mâ e mira edukatore e fëmijvet. Në jetët familjare do të ketë kohë fëmija të mbushë detyrë të caktueme, e nga kjo jetë do të marrë të shtŷmen për të mbarue detyrët e veta e për të veprue në jetët të pastajme. Prandaj çdo

---

1) *me çemë*: me cekë, me përmendë largas; 2) *ngecë-a*: pamundsí, pengim.

Institut edukate duhet të jetë nji plotësim e nji parafytyrë e edukatës familjare. Edhe në shkollë duhet t' iu mbyllet fëmijvet po ajo dashuni që gjêjnë këta në shtëpi. *Ai edukatuer që s' mundet të ketë për fëmijt atë dashuni që ka për ata baba e nana e tyne, ai që s' mund të jetë në vend të prindëvet, ai s' duhet ta zajë atë vend.*

b) Tue bâmë që të fitojnë fëmijt intuita morale. Për Pelozzin intuita nuk duhet të jetë vetëm themeli i edukatës mendore, por edhe i asaj morale. Puna mâ e parë pra e njij edukate morale s' duhet të jetë nji mësim moral e nji të nxanë përmendësh të preceptevet morale, por të ndiemit e të jetuemit në të drejtën e në të padrejtën, në të mirën e në të ligën. Sikurse flet fëmija, para se të nxajë me këndue, sikurse këndon kangë pa nxanë përpara nota, kështu do të jetë i virtytshëm, pa i folë mâ parë mbi virtytin. Edhe këtu shkolla duhet të ketë për pasqyrë jetën familjare, e cila mëson me veprimin e gjallë e jo me fjalë : i u shtie ndëgjesë fëmijvet, pa iu folë atyneve mbi këtë gjâ ; i bân fëmijt që të punojnë, pa u nevojitë që t' i u thotë : „puna âsht e nevojshme, puna ju jep bukë" : i bân fëmijt që t' i duen prindët e vet, pa u shtrëngue që t' iu thotë : „ju duhet t' i doni prindët". Në Stanz Pestalozzi punoi në këtë mënyrë ; edukata morale e tij në Stanz ka qênë nji veprim i vërtetë, me punë e me të jetuem në moralitet e jo nji mësim i thatë me fjalë.

c) Së mbramit duhet me i përçue fëmijt që tue u mendue e tue krahasue të fitojnë nji ide të kthjellët mbi të drejtën e mbi detyrët morale. Këtu hyn mësimi moral, i cili duhet bâmë, kur ta bjeri rasa e nevoja. Pas këtyneve, edukata morale e Pestalozzit mund të përmblidhet në këto tri fjalë : *ndjenjë, ushtrim, maxim* 1).

Gjithashtu edhe n' edukatë fetare Petalozzi ishte i mendimit që mësimi i fesë nuk duhet të jetë nji verbalizëm i thatë. Feja, thonte ai, âsht mësimi i jetës, âsht jeta vetë. Mësimin e fesë s' duhet t' ua mësojmë të tjervet me fjalë e me të nxanë përmendësh mendimesh fetare, por me punë. Asht e kotë me

1) Leon de Meutter, Self Governement, fq. 46.

u thânë të vobegvet: „ka nji Zot“, edhe bonjarvet: „keni nji babë në qiell“. Me fjalë askush s' mundet njij tjetri t' ja bâjë të njoftun Zotin. Por në qoftë se iu ndifim të vobegvet, që të mund të rrojnë si njerëz, atëhere u a dëftejmë Zotin; e në qoftë se e rrisim nji bonjar, d. m. th. sikur me pasë babë të vërtetë, atëhere ja mësojmë atij atin që âsht në qiell. Zoti âsht për njerëzit vetëm me anë të njerëzvet, Zoti i njerëzvet. Njeriu njef Zotin vetëm deri sa ai njef njerinë d. m. th. vehten e vet, edhe e nderon Zotin, në sa ai nderon vehten e vet, d. m. th. deri sa sillet me vehten e vet e me njerëzit e tjerë me nji zemër të kthjellët e të pastër.

(Nxjerrë nga „*I. H. Pestalozzi*“, fq. 41-43).

3) BESA

Ja nji fjalë që e përdor gjithënji Shqiptari në jetën e vet, për të kallxue fjalën që ká dhânë nji herë e që nuk kthehet mâ prapë. *Besa* âsht ndoshta e vetmja fjalë që ka hymë në Fjaluer të të huejvet, tue u njoftë me këtê Shqiptari si njerí besnik, që e mban dhe nuk e kthen fjalën e dhânë nji herë. S' ka dyshim se fjala *besë* ka edhe kuptimin e kultit mbë Perëndinë, kuptim që e çfaqim sot edhe me fjalët *besim* e *fé;* por kjo fjalë ká edhe kuptimin tjetër, d. m. th. atê të virtytit që qëndron në të mbajtunit e zotimit të dhânë dhe të kryemit e përlimevet që ká marrë kush mbí vedi. Me këtê kuptim moral fjala *besë* lidhet si etimologjisht ashtu edhe semasiologjisht me fjalët greqishte e latine *pristis* e *fides*, që edhe këto kanë po atê kuptim, sikurse edhe fjala e jonë besë. Medjè fjala latine *fides*, ngaha ka ardhë ndoshta fjala e jonë *fé*, dëften edhe *burrni*, *çiltëri*, *drejtësi*, *të vërtetë*, *zemër të bardhë*, d. m. th. ka gjith' ato kuptime që ka edhe në shqipet fjala *besë*. Sepse në gjuhët t' onë kjo fjalë ka kuptimin e drejtësisë, të burrnisë, të vërtetësisë. Të trija këto kuptime përmblidhen në fjalën *besë*; ai që jep besën, âsht burrë, dëften burrni, drejtëni, nuk bân dredha, por âsht i lidhun me dishmue të vërtetën.

Mbas këtyne që u thanë, besa âsht si nji sinthesë e atyne virtyteve, dhe si e tillë ka nji randësi të madhe në punë të mo-

ralit ; mund të thohet se gjith shoqnija e njerzvet pshtetet në këtê parim të besës : çdo punë a barrë që merr njeriu përsipër duhet me qênë nji gjâ e shenjtë për tê dhe me e detyrue që ta mbajë e ta çojë në vend pa dredha ; baza e gjithë marrëdhanjeve t' ona në jetën shoqnore âsht *besa*, *besimi* që kemi në fjalët e në punët e njêni-tjetrit. Pa qênë kjo bazë mungon moraliteti, nuk ka njerëz të besës e burra : njeriu, që ka dhânë besën për dishka, ai që âsht burrë nuk kërkon shkak që të përfitojë prej ndonjij fjale s' errët a të dyshimtë, prej ndonjij parregullije veprimi, për me i u shmangë detyrës që ka mârrë përsipër ; porsa ta ketë dhânë nji herë besën, e mban fjalën dhe do të përpiqet me e çue në vend besën e dhânë, sido që t' i ngjajë puna.

Nga këto kuptohet se besa nuk âsht nji virtyt individual, por krejt shoqnuer : mundet me qênë kush i urtë, i mënçëm, i fortë për vehten e vet, por i besës âsht njeriu, i drejtë vetëm marrëdhanisht me të tjerët. Mbassi baza e moralit qëndron pikërisht në të dalunit jashtë t' individualitetit dhe në të marrit para sysh të së mirës së të tjervet, *besa*, si nji virtyt që përmbleth në vedi drejtëninë dhe çiltërinë, âsht nji virtyt krejt moral, e bazueme mbi altruizmin ; ajo merr para sysh *tò allótríón agathón*, sikurse ka thânë Aristoteli për virtytin e drejtënisë.

Këtê virtyt të *besës* që âsht shenja karakteristike e Shqiptarit duhet ta lavrojmë e ta mbajmë gjallë me çdo mjet, si me anë të fletorizmit, si me anë t' edukatës ; qysh prej së vogëli, si n' edukatën familjare ashtu edhe n' atê shkollore, duhet t'u a tregojmë gjallë e me shëmbëlla fëmijvet se ai që nuk e mban fjalën e dhânë, ai që e thyen besën, vepron kundra nderit të vet dhe dinjitetit personal, bân nji padrejtësi kundra atij tjetrit, dhe prandaj me të drejtë përbuzet, poshtënohet e nuk nderohet prej të tjervet.

(Nxjerrë nga flet. ,,*Besa*'', Vit. I, Nr. 1, me 1 Korrik 1931).

KARL GURAKUQI

24. — TERENC TOÇI (1880)

a) Jetëshkrimi e veprimtarija

Terenc Toçi leu në S. Cosmo Albanese (Cosenza) më 9 Mars 1880 nga një familje e shkëlqyer dhe e çquar për tradita atdhedashurije.

Mësimet e para i bëri në Kolegjin italo-shqipëtar të Shën Mitër Korones nën drejtimin e Jeronim De Radës.

Duke qënë endè shum i ri nga mosha, zuri të shkruante artikuj për çështjen shqipëtare.

Më 1901, tuke qënë atëhere student universiteti, e në një kohë kur opinioni botëror dhe diplomatija europjane vinin në dyshim vetë ekzistencën e kombësisë shqipëtare, Terenc Toçi botonte broshurën e flakët me emërin : „*Questione Albanese*" (Cosenza 1901), ku ay mpronte të drejtat kombëtare të popullit shqipëtar.

U diplomua në drejtësi, por pasjoni i tij kanë qënë gazetarija e politika.

Më 1894, në bashkëpunim me italo-shqipëtarin Manlio Bennici-n nga Piana e Arbëreshvet, botonte në Romë fletoren „*Gazetta Albanese*".

Bashkëpunonte në „*Nazione Albanese*" të Anselm Lorecchio-s e shkruante artikuj nepër fletore të ndryshme italjane. Shkoi n' Amerikë, udhëtoi, mbajti fjalime e përhapi në mes të Italo-shqipëtarvet e të Shqipëtarvet të mërguar në këto vënde idenë kombëtare shqipëtare dhe problemën e çlirimit të Shqipërisë nga zgjedha turke.

Më 1906 frymzonte botimin e së përkohëshmes „*Il Corriere dei Balcani*" e më 1908 botimin e „*Shpresa e Shqypnís*" në të cilat ay ka qënë kryeredaktor 1).

Më 1911 boton në Milan një broshurë përhapëse përmbi Shqipërinë të quajtur : „*L' Albania e gli Albanesi*" që u shpërnda në të katër anët e Italisë.

---

1) O. C. Mandalari — *L' Albania del 1939*. Roma 1940 fq. 25.

Po në këtë vit, e tuke qënë në një mëndje me Ricciotti Garibaldi-n e me atdhetarë të ndryshëm shkodranë, shkoi nga Milani dhe vate në Mirditë, për t' organizuar kryengritjen e Shqipërisë së Veriut kundra perandorisë otomane. Më 26 Prill të këtij viti në Gimaj të Dukagjinit shpall „*një Qeveri të përkohëshme shqipëtare*“ dhe me votën e popullit u zgjodh Kryetari i saj. Por kohët nuk qenë pjekur endè!

Terenc Toçi kthehet prapë në të bërit propagandë: njeri i gjallë e punëtor; shkrimtar e polemist i fortë përballon n' Itali rrymat politike filogreke, filoserbe e filomalazeze e i zbulon opinjonit botëror qellimet e fshehta të luftës ballkanike: coptimin e Shqipërisë!

Më 1912, tuke qënë në Romë e në bashkëpunim me Francesco Argondizza-n, boton „*La Rivista dei Balcani*“.

Më Shtator të vitit 1913 e gjejmë të vendosur për gjithënjë në Shkodër, ku fillon, në mes të vështirësivet të çdo fare, botimin e së parës së përditëshme që e kishte emërin „*Taraboshi*“.

Që nga ky vit, e me gjith ndalesën e shkurtër të luftës së madhe, Terenc Toçi mund të thuhet se nuk ësht larguar më nga Shqipërija, duke zhvilluar këtu një veprimtari të shumfarëshme, politike, profesjonale, letrare e fletorare, të cilat e bënë këtê një nga fytyrat më të dukëshme të jetës shqipëtare të këtyre tridhjetë vitërave të fundit, aq sa ky si shkrimtar e me plot arsye, hyn në radhën e shkrimtarvet shqipëtarë, më shumë se n' atë t' Italo-arbëreshvet, sepse ësht thjesht shqipëtar, e gjuha që përdor ay ësht gegënishtja, të cilën ay e zotëron mirë.

Ka qënë Deputet në Parlament, Prefekt, Konsull, Sekretar i Përgjithëshëm i Republikës Shqipëtare, Drejtor i Zyrës së Shtypit, Kryetar i Diktimit, Ministër i Ekonomisë Kombtare e tani Kryetar i Dhomës së Korporatavet.

Terenc Toçi, me gjith ketë veprimtari të gjërë që ka zhvilluar e me gjithë zyrat e larta që ka patur, mbeti prap se prap e gjithënjë gazetar e shkrimtar.

Si fletorar duhet të shënohet fletorja „*Shtypi*“ e themeluar prej tij dhe e drejtuar në Tiranë më 1923 me bashkëpunimin e Karl Gurakuqit si edhe veprimi pjellor në të gjitha fletoret e

në rivistat më të rëndësishme të Shqipërisë, ku ay mirej me politikë, letërsi, problema shoqërore, çështje drejtësije e tjera.

Bashkëpunoi me zell e rregullisht, e ajo që ësht m'e madhja, pa u çfaqur, në revistën „*Agimi*" të drejtuar asaj kohe nga Karl Gurakuqi. Në revistën „*Hylli i Dritës*" t' etënvet françeskanë të Shkodrës, ay botoi shum artikuj të rëndësishëm, në mes të të cilvet përmëndim : *Ekonomi e Financë*, *Rryma e kohës së tashme*, *Nji jetë e re*, *Ligja*, *Nji popull i trathtuem*, etj...

Nga Terenc Toçi si shkrimtar, kemi një numur të madh monografish e broshurash, shpesh herë të nxjerra nga fletore e revista. Po përmendim :

1) «**Krimet e politikës**» — Korçë 1922. Ësht përmbledhja e artikujvet të ndryshëm të botuar nga Toçi në fletoren „*Posta e Korçës*" më 1922, kur ay qé prefekt i kësaj krahine.

Artikujt qenë shtypur me ketë titull : „*Nevojat e Shqipnís*" e bënin fjalë për problemet më të dukëshme të jetës politike e shoqërore të popullit shqipëtar, tuke dëftuar njëkohësisht me shikime origjinale, larg-vështronjëse e me ndjenja atdhedashurije zgjidhjen e këtyre çështjeve.

2) «**E drejta ndeshkimore**» — Tiranë 1926. Këtu flitet për një Traktat të vërtetë të së Drejtës Ndeshkimore me 404 faqe; një vepër konsultimi kryesor e e vetme për studjonjësit shqipëtarë të së drejtës.

Vepra, që pati pëlqimin e merituem t' Enrik Ferri-t e t' Eugen Florian-it, ndërsa dëfton kompetencën juridike t' auktorit e vê këtë, me plot të drejtë, në mes të shkrimtarvet shqipëtarë, e tuke e radhitur pa dyshim si prozator shkëncor.

3) «**Fashizmi**» — Tiranë 1928. Në këtë vëllim 400 faqesh Terenc Toçi, në kohë kur të folurit për fashizëm në Shqipëri ishte një gjë jo e urtë, mblodhi, duke përkthyer në shqipet, fjalime të ndryshme e shkrime të Benit Mussolinit.

„Shkrimet që përktheu T. Toçi — shkruan Lumo Skëndua — janë fjalët e Mussolinit, me të cilat u dëfton Italjanëvet udhën që duhet të ndjekin për nderin, shvillimin e fuqinë e atdheut të tyre.

Këndonjësi shqipëtar po të lexojë *shqipëtar* atje ku thuhet *italjan* e *Shqipëri* ku thuhet *Itali*, ky libër mund të mbahet për cilindo prej nesh si një udhë-heqës që meriton të ndiqet e t' i vihet veshi" [1]).

Në këtë libër gjejmë doktrinën e Fashizmit e zhvillimet e tija, politikën shoqërore të Regjimit, notat e lartësimit të punës, mprojtjen e klasavet t' ulta, shpirtin e bashkëpunimit shoqëror të korporatavet fashiste, lumtërinë e idesë kombëtare e shënjtërimin e Atdheut.

4) «**Gramatika e Italishtes pa msues**» — Tiranë 1929. Ësht një punë gramatikore e pëlqyer, e qartë e praktike.

b) Nga shkrimet e Toçit

1) Ç' ÂSHT LIGJA?

[...] E përnjimend : kur Shqiptarët — kohën e Skandërbeut — kanë habitë botën, e qiell e dhé kanë tundun me nji qendrim fatosash kundra Turkut, shkaku shtytës i trimnís cili qe? Vullndeti me zotnue vendin e vet dhe me e sundue me Ligjën Krishtjane [1]). E kur qinda mijësh të tyne kanë pá se trimnija nuk e përballonte numrin e tepërt, pse hikën, pse lëshuen vendin e vet me gjân e vet e me kujtimet mâ të shtrêjta dhe të shêjta për nji jetë të mnershme si vdekja? Ka qênë bindja se me shdukjen e së drejtës së ligjës kombtare, jeta fizike mbetej pa mprojtje, pa qellim e pa frymë, e se duhej pështuem s' paku lirija shpirtnore. Kur Hoti e Gruda — kasnecat e deshmorët e vërtetë të Rilindjes Kombtare — u çuen në kambë kundra Osmanllís dhe i diftuen kombit mbarë rrugën e detyrës dhe të

---

1) „*Diturija*" — Korrik-Shtator 1928, fq. 352.

1) b) — Të mos na idhnohet kush. N' atë kohë mâ tepër se ndienjat kombtare kanë qênë të gjalla në zemër të kombit t' onë ndienjat fetare.

nderit, a mund të thomi se s' patën për qellim e idheal nji jetë kombtare, d. m. th. nji tjetër „ligjë" për zbatimin e b e s ë s (pactum) ndërmjet popullit e qeverís dhe ndërmjet shoqnís së gjindjes shqiptare ? Ndoshta ai qi me drû a me gurë në dorë, ka dashtë me e bâ fli vedin për me fituem nji pushkë, mjetin për me vdekë për „Shqipen" — ndoshta nuk e dinte çka don me thânë „Ligjë" mbas teknikës së majmunavet qi kapërcejnë mundimin e nënshkrimit e vishen a l l a f r a n g a m e t a n u z, por e ndiente çka âsht „kanun" ; tjetër nuk kërkonte, për tjetër nuk e derdhte gjakun e vet nepër malet, sepse zemrën e ushqente me nji flakë të trashigueme brez mbas brezit — flakë qi e bâni të ruente e të zhvillonte instinktin e dashunís së racës së vet për nji misjon. E po u përjashtue në sjelljen e Hotit e të Grudës idheali i „Ligjës" — idheal qi nuk përfytyrohet as s' përshkruhet, pse âsht si frymë hyjnore dhe ka forcën vulkanike e së drejtës natyrore — qysh merret vesht epopeja e tyne ? Qysh atëherë kuptohet përbuzja qi ata i banë flamurit të Malit të Zi ?

Tue studjuem shpirtin e popullit t' onë, na vërtetojmë prap edhe nji herë se Zoti i Madh u ka dhânë popujvet qi duen me pështue instinktin e racës, i cili i ka detyruem me e ruejtë gjuhën e vet, me i u shmangë miklimit të të huejvet, e mos me harruem kurr se çilsi i burgut për popujt rob âsht gjuha me zakonet e gjindjes, qi në kohën e dobishme kanë me mprojtë „Ligjën" kombtare [1]). E ketë vrejtje na e bâjmë për qortim miqsuer t'atyne qi legjislacjonin turk e quejnë „mall t' onin" dhe harrojnë se në mbështetje të gjuhës, Shqiptari mujti me e dalluem vendin e vet dhe vehtjen kombtare, e mujti me lypë lirín qi të sundohej me „Ligjë" mbas natyrës së fisit të vet.

Por të shqyrtohen m e m o r a n d u m e t qi i kemi drejtuem botës mbarë kur fqinjët dojshin me zânë vendin e Turkut, shifet se argumenti i parë e mâ i forti — ah ! sa shpejt harrojmë na Shqiptarët ! — mbështetet në kërkimin e njij „Ligje Kombtare !".

Prandaj, me filosofín e së Drejtës e nga kjo pikëpamje,

---

1) A. D a u d e t : La dernière classe.

kemi leje të thomi se nën emnin „Ligjë“ na mbështjellim e paraqesim mundimet, flít, lumnít, fletat arit mâ të përndritëshmet e jetës së popujvet.

(Nxjerrë nga „*E Drejta Ndeshkimore*“ 1926, fq. 13-16).

2) *FRANO KRISPI*

Me 12 të Kallëndorit 1924, në Ministrín e Punvet të Jashtme t' Italís i qe kushtuem Frano Krispit — njênit ndër burra të mdhaj qi dheu i ynë i ká dhânun Romës — nji rrasë mermeri e në ketë rasë Benit Mussolini mbajti në Pallatin Chigi ketë fjalë:

Zotníj,

Marr në dorzim ket mermér nderi si Italjan, si fashist e si Kryetár i Qeverís. Nuk marr në dorzim vetëm ket gúr, mbí të cilin janë të gërmueme fjalë madhështore, por guxoj të thom se marr në dorzim shpirtin e Frano Krispit! Ndoshta brêzat e rij nuk e dijnë se Frano Krispi âsht nji nga fytyrat mâ të nalta e mâ veprimtare të Rilindjes Italjane. Lypset që t' a vêmë pranë katër Themeluesvet t' Italís [1]), tue bâm nji pentarkí: me kaq kishte me u nderuem historija.

Frano Krispi për herën e parë i paraqitet botës si gazetár: shum i rí, posá i diplomuem në drejtësí, ka 18 vjet kúr në Palerm boton nji fletore qi merr emnin prej lumi të vogël qi rrjedhë pranë Palermit. Ishte nji fletore letrare, por shprehja e saj ishte plotësisht kundra Borbonvet [2]). Kjo punë ndodhte më 1843. Me 12 Kallnduer të vjetit 1848 Palermi u çue kundra Qeverís: Krispi merr pjesë në kryengritjen e përsërí merret me fletorizmen, tue botuem nji gazetë me titullin madhështuer: *Apostulati.* Kryengritja qe shtypun: mërgim! Për sá vijoi mërgimi,

---

1) **Viktor Emanueli i II, Zef Mazzini, Kamil Benso** e **Zef Garibaldi** quhen veprimtarët mâ të mdhaj të Rilindjes italjane. Mussolini u shton edhe Shqiptarin *Krispi.*

2) Fletorja quhej *Oroteo* dhe *Borbonë* êmnoheshin mbretënt e Napullit.

prap u kap me fletorizmën : në Torin hŷni në fletoren *Concordia* të drejtueme prej Valerios, por ajo s' ishte për Krispin, i cili shkoi në fletoren tjetër *Progresso*, të drejtueme prej Correntit. Bâni gazetarín edhe në Paris, ku piqej fati i Europës.

Më 1859 Frano Krispi gatiti veprën e „*Të Mijëvet*" — Ai e gatiti, ai i a urdhnoi general Garibaldit. S' ká gjâ mâ dramatike se bisedimin ndërmjet Garibaldit e Frano Krispit. Garibaldi pyette : „A më siguroni ju se Sicilija ká me e bâm kryengritjen ?" — E Krispi me nji herë : „Po, general ! Edhe me jetën ! Po, edhe me jetën e siguroj !".

Të vreni shpejtín e kësaj mendjeje së naltë. Me 1848 thonte : „*Lypset me sjellë Kryengritjen prej Sicilije në Gadishullin*". Por mësimet e historís nuk janë të kota për njerzit me mend. Prá me 1859 thonte : „*Lypset me sjellë Kryengritjen prej Gadishullit në Sicili*". Por qysh ? Edhe këtu diktohet shpirti i naltë. Pse Kryengritja e vjetit 1848 nuk kishte fituem ? Pse s' ka pasë organizim e nji drejtim, pse kishte pasë vetëm treqind pushkë e treqind njerz t' armatosun me drapna e me thikë...

Por pse me 1860 fitohet Sicilija e me Sicilín fitohet krejt Jugu i Italís ? Pse ka pasë nji grumbull njerzish t' armatosun e të rregulluem, të cilin e frymzonte udhëheqsi pa shok qi quhej Zef Garibaldi.

Frano Krispi u nis prej Quartos, mrrijti në Marsala, bâni gjith luftën e qe sekretar i besimit të Garibaldit.

Po n' at vjet — 1860 — qe i pari Ministër i Punvet të Mbrendëshme në Napull e në pak kohë qiti shum ligjë qi sot, mbas 60 vjetësh, mund të quhen fashiste : nji nga ato urdhnonte Kombin me marrë nën mprojtjen e vet fëmijt e të vdekunvet në luftë 1).

Por Frano Krispi ka pasë nji idhé madhështore të Shtetit. E shifte Shtetin mbi të gjith, kundra të gjithvet ; në tokën e tij

---

1) Garibaldi, kúr mrrijti në Napull, bâni nji dekret me të cilin e detyroi kombin italjan qi të jipte nji shumë për Kolegjën e Shën Mitrit, si shenjë mirënjohjeje kundrejt shërbimevet qi Shqiptarët e Italís bânë në dobín e bashkimit italjan.

nuk pranonte auktoritet mâ të naltë se interesën shtetnore. Kjo punë ka randësi të madhe e lypset me e kujtuem qi të mos linden pamarrëveshtje. Ka pasë nji system qeverimi qi Ai e shtrînte edhe mbi punët e vogla.

Qe nji paraprîs, pse qe afrikanist. Atëherë Italija ka pasë 22 miljuj frymë, sot ka 42, poendè 48. Krispi e ndiente, e parandiente se Italija nuk mund të rronte pa u lëshuem mbi rrugën e njij mbretnije kolonjare. Andrra ka qênë e madhe : ndoshta krahët e Italís nuk kanë qênë tepër të fortë aso kohe për atë barrë. Më mbetet nji kujtim i largët prej atyne ndodhjeve mbassi ishem endè djalë i ri, por mbaj mend se më ka trishtuem lufta e Adues, e mâ tepër më ka trishtuem lëvizja qi bâni populli italjan — sado qi kishte pasë luftuem trimnisht nepër shkretít — qi t' i shtrohej fatit të zi të thyemjes e qi të mbetej mbasandaj për njizet vjetë nën atë hije të zezë, shkaku i ndikesës së demagogjivet të bashkueme.

Pa dyshim Krispi âsht nji nga burrat mâ të naltë të shekullit të kaluem : nuk teprojmë po të pohojmë se ka shtatin e Bismark-ut.

Njofti në jetën e vet të gjitha kohët : veprimin pa pushim si n' at hov qi gatiti Kryengritjen e Sicilís, ashtu edhe të thartat e mos-mirënjohjes. Gjithmonë ngján se sendet e dobta e të këqija bashkohen qi të plagosin zemrat qi dallohen e naltsohen mbi shumicat.

Për të gjitha këto, e për të tjera qi nuk kujtohen pa nji bisedë të gjatë, na e përmendim Frano Krispin. Dhe e përmendim qi të nderojmë atdhetarin, kryengritsin, burrin e Shtetit; qi të nderojmë Sicilín ku lindi e popullin italjan, qi na duem qi t' eci mbi rrugën e lirís e të madhnís.

(Nxjerrë nga „*Fashizmi*" — Biseda e shkrime të B. Mussolini-t — Tiranë 1928, fq. 89-93).

ROSOLIN PETROTTA

25. — SIMON SHUTËRIQI (1883)

a) Jetëshkrimi

Ky arsimtár i vjetër leu n' Elbasan me 16 Fruer 1883, ku kreu mësimet fillore dhe trí klasë të shkollës së mesme, të cilën e vijoi dhe e kreu në shkollën greke të Monastirit në vjetin 1902. Menjiherë, mbas mbarimit të mësimevet u emnue drejtuer i gjymës-gjymnazit në qytetin e vendlindjes, ku veproi deri në vjetin 1908. Në ket vjet u çpallë Kushtetuta e Turkís e nisën të themeloheshin aty-këtu nepër Shqipní disá shkolla shqipe, ndër të cilat edhe ajo e Elbasanit, ku Simon Shutëriqi nisi karrjerën e mësuesís shqipe. Me hapjen e Shkollës Normale t' atij qyteti në vjetin 1909, Simoni u emnue si profesuer i gjuhës shqipe, në të cilën detyrë vijon edhe sot me nji zéll të veçantë mbassi lavrimi i gjuhës shqipe ká qênë gjithmonë pasjoni i parë i tij, të cilin e ká treguem me artikujt e shumtë qi ká shkruem nepër të përkohëshme dhe fletore shqipe para dhe mbrapa shpalljes së vetqeverimit. Ká bashkëpunuem rregullisht në kohën e lëvizjes kombtare me shkrime dhe vjersha të ndryshme në „*Dielli*" të Bostonit, në „*Drita*" të Sofís, në „*Lirija*" të Selanikut, në „*Kalendarët Kombiarë*" të Lumo Skendos etj. me pseudonymet „*Shkambi i Lètanit*" dhe „*Ura e Shkumbinit*".

Ká shkruem këta libra : „*Abetare shqipe*" (Monastir, 1911); „*Vorri i Dashtnorit*", përkthim i lirë nga origjinali greqisht i Tiranasit *Naum Voilla* (Selanik 1911) dhe *Jetëshkrimi i Kostandin Kristoforidhit Elbasanasit* (Selanik, 1911).

b) Nga „Vorri i Ashikut" 1)

„Ku kemi për të pushuem" ? Pyesin, të lodhun e të kapitun, udhëtarët, qi shkojnë prej Tirane në Durrës, a prej Durrësi në Tiranë. Ke „Vorri i Ashikut", — përgjigjen me nji herë kalorët. E me të vërtetë, kësaj udhe qi thamë, ndodhet prej kohësh, në hijen e njij rrapi shum të vjetër, nji vorr i math, qi

---

1) Botimi i parë (1911) e ká pasë titullin „*Vorri i Dashtnorit*", kurse në botimin e dytë qi e ka filluem në të përkohëshmen „*Shkëndija*" (Vj. II, Nr. I, Korrik 1941) i a ká ndrruem titullin në „*Vorri i Ashikut*"; mbassi vendi ku zhvillohet ngjarja quhet kështu prej popullit.

thohet „Vorri i Ashikut“. Vendi, aty për qark, âsht qi të ketë anda shpirti e gjithë bar të njomë. Nga lén ka nji han, nga perëndon nji teqe, nga ana e Veriut, ara qi s' kanë të mbaruem, e nga ana e Jugës udhën. Në këte vend pra rrijnë e bâjnë vapën kalorë e udhëtarë bashkë, ujë më djersë e të këputun fare prej gjithë kësaj rruge së gjatë. Aty n' ate farë hijesine e gjelbërimi, të rihet shpirti besa e të ngjallet zemra, e i del e lodhmja njeriut e vetiu pastaj uron e bekon ate, qi i shkoi për mend herën e parë, të mbielli aty nji lis e t' i japi kësaj ane gjithë këte farë bukurije e hijeshije. E ç' vend âsht ky pra, qi rrijnë e shplodhen e marrin frymë njerëzija nji copë herë, e si do të ketë qênë puna e këtij vorri të gjatë këtu ? Historija qi do të zamë e të rrëfejmë ndashti, kjo ka për t' a kthjelluem mirë, se si ka ndodhun nji herë e âsht çelun gjithë ky vorr i math.

Dhiarja rri e vret mendjen
e preme, e preme e gjithë idhëni.

Ishte verë e kohë dreke. Bânte vapë e madhe e thue qi s' kuzonte njeri të luejë vendit e të dali kundi. Aty në Shkozet nuk dëgjohesh frymë njeriu e s' luente gjethe. Buka piqesh në diell e lisat kishin marrë zjarr e ishin thamë të thuesh. E ke pamë qi i rrinte atij tjetrit, sikur po faleshin e i luteshin diellit ke kishin varun kryet tërposhtë, prej piskut të vapës ! Gjinkallat të shurdhojshin nga veshët e kanga u shkonte në qiell. E do të thojshe qi nuk kishin anë e vend të shkretat, prej ufmës [1]) së madhe, e i luteshin me të vetët Atij nalt qi t' i dëliri prej këtij zjarri. Aty drejtë nuk pipilinte gjâ, si thamë, e veç ndëgjoje, rrallë e tek, sëpatën e druarit ke bânte drû në pyll, e pendarin tue shamtimë [2]), ke i delshin qét e egjer prej hulıís e epshin mbë krah, e s' kishte nge i mjeri as djersën e ballit të mbëshijë mâ në fund. Aty afër, hije njij bredhi të shpeshë po rrinte nji katundare, gocë gati për t' u martuem e e bukur, e bukur, si lulja ke ze e çel. S' ka pasun Zoti punë, kur e krijoi, thojnë plakat t' ona. E t' ishte me qênë aty e t' a shifje me sý,

1) *Ufmë-a:* të nxehtë i madh, zabullinë; 2) *me shamtimë:* me fshâm.

t' a dijsh nji herë, qi, aty për aty, s' kishje për t' a ndiem gjithë atë vapë të lodhët, qi kishte kapalisun vendin anë e kand. Goca në kryet kishte hudhun nji napë të bardhë si bora në mal e thurte a s' thurte shporta të vogla për t' i shitun në Ndroq ditën e pazarit. Nji ashtu hundë mbë buzë, si thamë, e me zemër nepër kambë, i a kishte hudhun njij kange së mallnjyeshme, qi të këpuste shpirtin e të pikonte mu në zemër! Po i a thoshte kangës, qi i kishte dalë të vllait Bardhulit, nji atij qi s' e kishte shoqin për trimëni e bukuri e mend dhe e kishte vramë me të pa besë, sa kohë përpara, Demir Aga Preza, shpirtëhumbtë njeri! Goca po këndonte me zjarr e me afsh të math e ishte harruem kësaj bote fare. Shamtimat e ngashërimat i vijshin palë mbas pale, nga shpirti fellë, e zemra i kullonte gjak, ke i shkonte përmend i vëllai. E këjo ishte, të thuesh, qi i epte bukuri të madhe kësaj kangë trimnije, e të vinte sekur po i a huthshin engjëllit aty përqark. Herë e herë vinte ndër mend, çilte syt nga këjo andër e bukur e atëherë linte kangën metë e lëshonte syt, aty për aty, nga faqja e shkambit, qi kishte përpara. Dridhesh e mbëlidhesh e ngrata, se mos i largohen e i tresin dhít, aty nepër ferra e gërmusha, e rrijshin e përçapshin mbasandaj ç' kishin ngranë, nji ashtu si pa të keq e si puna e atij stoikut mb' at' anë, qi s' di njeriu t' i vejë kokës rreth ndonji herë e s' e vret mendjen për farë gjâje në jetë!

Thëllimi

Aty me këte gocën, qi quhesh Bukuri, po rrinte në bisht nji qen bariu i math, e kush ishte aji, qi mbyllte sytë vinte dorën mbi të zojën; se i hudhesh në grykë e për besët qi e çante dhe e bânte copë e felë! Aty mb' at' anë, disa hapa lark, shkonte nji përrue; e, ke ishte tue ndêjtun goca ndëgjon me nji herë, qi zanë e këndojnë bretkocat, e qeni aty po zen e po lef fort e fort më këtë zhurmë të madhe e me këte farë zâni të vështirë. Ke pamë ti, sekur po i vinte hora njeri për t' i rrëmbyem të zojën e gjânë e gjallë! Po e zuni frika dhe Bukurin, se nuk kishte ndëgjuem nji herë vetëm nga plakat, qi, kur zanë e i a hudhin bretkocat pa pritë e pa kujtuem do të prishi moti e

vjen furtunë e madhe. E trishtueme atëhere, ngre kryet përpjetë e shëkon me kujdes, pale kanë zanë e po luejnë ret kundi. Po s' i bije gjâ për sy, se koha ishte pihar e qielli kishte marrë zjarr e flakë nga rrezet e diellit. Aty nga perëndon vetëm, sa mezi dallonte nji re e vogël, e cila i futi frikë të madhe Bukurís, se mbas kësaj ke kishte filluem e po frynte nji erë e hollë, po delshin palë palë edhe re të tjera e erdhën e t' u grumbulluen njij ane të gjitha. Po se mos ishte vetëm këjo: aty mbë nj' anë, kishje nji herë korbin, qi s' të prante gjallë tue bâmë kron kron për shëmtí; nga ana tjetër ishin ato shpezët e detit, qi kishin zanë e po fluturojshin sa andej këndej; e, ke po dridheshin mâ në fund lehtë, lehtë edhe gjethet e lisavet, këto të gjitha atëhere nuk lanë asnji fije shpresë, e Bukurija po e dinte si vdekjen mâ, qi stuhija i a mbërrini e ishte mu në derë të shtëpís!

Po, o rob i Zotit, nuk shkoi gjatë, e si e humbi qielli për ate ndriçim e bukurí, qi kishte përpara, e erdhi e t' u vesh me nji herë me re të zeza e u bâ pus e skëterrë e gjallë! Ret, shtyj njana tjetrën, erdhën e më t' u përhapën, kur e shef, mbë katër anët, e vendit i ra anë e mb' anë nji hije e zezë; e veç kur i a krisi me nji herë nji duhí, qi s' mbahet mend, e bota u themeletis e deri aty qe! Ret zanë e përpiqen e shkreptimat i a apin njana mbas tjetrës, me krisëm të madhe, e i fusin dridhëmën e lemerín dhe egërsinës atje në pyll e jo vetëm robit! Aty sa çtl e mbyll syt, zanë e tundin e shkundin male e fusha gjëmimet e bubullimat, e rrëfét mbë krah tjetër, lëshojnë zjarr së nalti e djegin e bâjnë shkrum fundë e majë edhe lisat mâ të mëdhej, e dridhet fëmija, si thojnë, mu në barkun e s' âmës! Pa kur t' u çelën pastaj çurgjet e qiellit e ra e ra shí gjerbë qiellesh! Sa orë e ligë e si kërkon i Madhi Zot, t' a përmbysi e t' a humbullojë robin e shkretë, se u prishën zemërat, thotë aji qi âsht në frikën e Perëndís gjithnji! Me ketë trishtim e lemerí, bujku lëshon parmendën nga dora e vete futet në brimë të vet. Druari e rroga godisin dorë për dorë, nji si kolibe me dega e shkojnë e mbëçefin kokën aty. Po edhe gjuetari mâ në fund, me armë në sqetullë, u ep kambvet e le vrapin mu n' ushtizët, qi ka ngrefun aty ngjat për të vramë turtuj.

(Nxjerrë nga „*Shkëndija*"
Vj. II, Nr. I. fq. 18-20).

26. — ALI ASLLANI (1884)

a) Jetëshkrimi

Lindi në Vlorë më 1884. Mësimet fillore i kreu në Vlorë, të mesmet në Janinë dhe ato të lartat n' Istanbul. Mę parë hyri në mjekësí ku vijoi vetëm për një vjet, pastaj mori pjesë në konkurs dhe u pranua të regjistrohej në shkollën e lartë Mylqîe (shkenca administrative, politiko-shoqërore), ku pas tre vjetësh studimi mori diplomën.

U emërua për herën e parë, si pas rregullës së Perandorís turke, nëpunës pranë Guvernatorit në Janinë, pas dy vjet u gradua zëvëndës nënprefekti në Delvinë. Në këtë detyrë e gjeti shpallja e lirís turke.

Më vonë, pas ngjarjes 31 Mars, u internua në Alep (Arabí) sepse ish bashkëpuntor i Ismail Qemalit në lëvizjen parlamentare dhe në ato të tjerat që ngjajtën n' Istanbul. Në vënt që të shkonte në Alep, mori rrugën për në Korfus dhe s' andejmi u thirr si Delegat i „*Klubit Bashkim*" të Janinës për të marrë pjesë në Kongresin e Dibrës, ku ish mbledhur e gjithë parija e Shqiprís si edhe ajo e Shqiptarvet të tjerë që ndodheshin nga Adrianopoli e tëhu. Kongresi i Dibrës kish për qëllim të caktonte kufitë e Shqiprís, por me një herë u përnda nga kundërshtimet dhe vështirësitë që bënin Turqit e Rinj. Me gjithë se Kongresi nuk pati përfundimin e duhur, prapë se prapë solli një dobi të madhe sepse u dha rasë Shqiptarëvet të njiheshin midis syresh e të lidheshin shpirtërisht për mbrojtjen e tokës.

N' organizimin e ri t' administratës së Perandorís turke, Komisjoni i Lartë i asaj kohe e emëroi nënprefekt me kusht të shërbente n' Azin' e Vogël dhe jo në vëndet shqiptare. Dhe ndodhej në Konjë atëhere kur plasi lufta ballkanike dhe kur një ditë agjencija e Anadollit lajmëronte se nënë kryesinë e Ismail Qemalit ishte duke u mbledhur një Kongres në Vlorë për vetqeverimin shqiptar. Ali Asllani porsa dëgjoi këtë lajm, e la detyrën dhe pas shumë mundimesh arriti në Vlorë. Ish një nga më të parët që nuk u ndoq prej Perandorís, porse iku me dashjen e tij kur dëgjoi se Shqiprija po bëhej më vete.

Në Kabinetin e parë që formoi dhe kryesoi Ismail Qemali u emërua Krye-sekretar i Këshillit Ministror. Kur shumë të tjerë filluan të ndaheshin nga Ismail Qemali, ai mbeti pranë atij gjer në ditën e fundit kur Plaku i 28 Nëndorit u largua nga Shqiprija.

Ali Asllani u zgjoth Përfaqësonjës i Vlorës së bashku me Ismail Qemalin e të tjerë për të shkuar nënë kryesinë e Esad Pashës pranë Princ Wiedit, mirëpo nuk mori pjesë në këtë mbledhje sepse Kontrollori i Anglís e ndaloi të dilte jashtë Vlorës për shkak se mund të sajohej ndonjë grup kundërshtarësh nënë kryesinë e Ismail Qemalit dhe se mund të pengonte veprimin e Esad Pashës.

Më vonë u emërua nënprefekt në Fier. Dhe pas kryengritjes së rebelavet më 1914 u largua me disa shokë të tjerë n' Itali.

Nga mezi i vjetit 1918 dhe gjer më 1920 u emërua Kryetar i Bashkisë në Vlorë.

Më 1920 kur Senati ngarkoi Ilias Vrionin për trajtimin e Kabinetit, Ali Asllani u emërua Këshilltar i Kryeministrís gjer në vitin 1922 ; dhe, kur Parlamenti i hoqi Këshilltarët, u riemërua Sekretar i Përgjithshëm i Kryeministrís. Më vonë pas dëshirës së tij shkoi Konsull i Shqipërís në Trieshtë.

Më 1925 u emërua I Ngarkuar me Punë në Sofje. Më vonë Ministër po në këtë qytet. Më 1930 u akreditua si Ministër i Shqiprís pranë Kryetarit të Republikës n' Athinë. Më 1932 u thirr nga Athina dhe mbeti për dy vjet në dispozicjon të Ministrís së Jashtëme. U emërua Kryetar i Bashkís në Vlorë gjer në Gusht të vjetit 1939, më vonë Antar në Këshillin e Shtetit, ku ndodhet edhe sot.

b) Veprimi letrar

Vjershat e para i ka shkruar në gjuhën turqishte në moshë të re, kur ishte nxënës në gymnazin e Janinës. Vijoi së shkruari edhe kur vajti n' Istanbul. Atëhere kur filluan lëvizjet shqiptare jashtë Perandorís, filloi të shkruajë vjersha në gjuhën shqipe me subjekte dashurije dhe trimërore. Vjershat turke i ka botuar nëpër të përkohëshmet : „*Malumat*“ (Diturija), „*Mysaver fen e edep*“

(Përfytyrimi i Shkencës dhe i Edukatës), „*Baballëk*“ që dilte në Konjë. Më vonë pushoi së botuari, sepse lëvizja letrare në Turqí u ndalua nga censura e Portës së Lartë nga shkaku i idevet të reja që u përhapën gjer më 1908, atëhere kur u shpall lirija turke.

Vjershat thjeshtë shqiptare filloi t' i shkruajë më 1914, atëhere kur u largua në kohën e rebelavet për n' Itali: në një poemth në dialog përshkroi ngjarjet rreth rebelavet si edhe shpërndarjen e nacjonalistavet shqiptarë. Vijoi së shkruari vjersha të tjera, atëhere kur Shqiprija ish pushtuar nga Fuqitë e huaja.

Në të gjitha vjershat e tija të para vihet re malli i Liris dhe përshtypjet e emocjonet që ndiente herë pas here sipas ngjarjevet që vendosnin fatin e Atdheut.

Disa nga vjershat e tija gjënden të botuara nëpër të përkohëshmet shqiptare si „*Dasma*“, „*Fshati Vajzë*“, „*Gjoni*“, „*Vajza Shqiptare*“, „*Flamuri*“, „*Ismail Qemali*“, „*Hanko Halla*“ etj.

Por vjersha ku Ali Asllani ngrihet si Poet ësht kryevepra e tij „*Hanko Halla*“. Në këtë poemth janë vizatuar jeta, mendimi dhe ndienja përmes zakonevet dhe virtytevet që janë në perëndim e sipër. Prototypi i këtij poemthi ësht Hanko Halla, e cila me gjuhën e saj të thjeshtë, plot humor, çuditet me kontrastin që gjen jeta e saj në krahasim me atë të vajzavet e të nusevet të sotme. Në shprehjet e saja karakteristike parakalojnë typa burrash, grash, vajzash e djemësh të kohës së saj si edhe typa të jetës së sotme e t' asaj që po vjen.

Kjo vepër humoristike shqiptare që përfaqëson kohën-urë të së kaluarës e të së tanishmes, bëhet më e gjallë dhe më interesante atëhere kur Halla plakë pranon me habí dhe bindet pa kuptuar për çdo të pa pritur e të re që s' i përshtatet mendësisë së saj. Ajo dhe nusja e nipit formojnë dy paralele që më në funt përkulën në një vijë të drejtë përpara jetës së sotme që ndryshon orë e ças e që duhet t' a pranojnë fatalisht.

Me Hanko Hallën u krijua typi i gjyshes s' onë dhe përmes kësaj poeti interpreton kompleksin e ndienjës e të mendimit me një gjuhë të thjeshtë e të bukur, plot fytyra plastike dhe krahasime poetike. Në gjithë poemthin përshkohet një frymë stërgjyshore shqiptare që thithet me buzën në gas e pa keq-dashje nga çdo zemër vajzërore e djaloshare. Për këtë arsye „*Hanko Hallo*“ ka një popullaritet të math sepse çdo shqiptar do të gjejë një pjesë të mendimit e të ndienjës së vet.

c) Copa të zgjedhura

1) NGA „HANKO-HALLA“

Xhiko xhevahirja, Halla e Xhixhija,
Krushka Hanko Shega, edhe Xho Inxhija,
Bulla Qeribaja, dadara gegera,
Zonjat e mëhallës që na vin' përhera;
Veshur kadifera, veshur me shalira,
Roba, rob' Stambolli, s' paska më të mira!

S' paska më të mira, po për syt e ballit,
Bora më e pastër ësht në maj' të malit;
Roba më e pastër ësht në trup të Hallës
Mu si shkum' e bardhë përmbi sup të valës!

Edhe rreth' i Hallës, pem' e atij gjiri,
Ruaj Zot nga syri mu si prush floriri
Duket krye dera, bukuri e derës,
Çquan mbi katër stina, stin' e paraverës.

Ngulur në shiltera, gjith ato shiltera,
Hapur gjer te dera, shum e shum të vyera,
Me ixhat Janine, lulet ylyver,
Dy mexhide topin, Halla i ka bler!

Pa digjoni zonja — nisi Halla plak' —
Do ju them një fjalëz, fjala pa kapak:
Erdhi sot një lajmës, e... mir' se na erdhi;
Pati çar nuk pati, një nga një i derdhi;
Lajkat më të rralla, lajkat më të holla;
Kryepem' limoni, kryepem' dhe molla;
Fjala vinte rrotull, rrotull e vërdall,
Çdo t' i thot limonit moll' e kuqe vall?
Thuaj' e thuaj' e thuaj' edhe shum përalla;
Herë i terej zëri herë i terej fjala;
Herë i terej fjala herë i terej zëri;

Dale me gadale mos këputej përi;
Herë i çelej buza herë i çelej gazi;
Dha e dha e mbushi, pasandaj... e zbrazi!
Qënka mos na qënka një hadi bilmes,
Na e do për grua çupën t' ime mbes';
Fët e fët e mora një kongjill nga zjarri;
Nxora dhe nga xhepi një sahat prej ari;
Na — i thash — trazoi, nuk trazohen kurr:
Njëri për në gusha, tjatri për në furr;
Uh më marrt' të keqen e m' u bëft kurban
Far' e fis e tija anë e mban' ku jan!

Halla thot të drejtën, çupën si dy sytë
Si mund e t' a japi te një derë e dytë?...
. . . .

Gjyshi paska pasur shum para të thata!
Paska pasur arqet plot me kollonata [1])!
Paska pasur mbushur arqe dhe sunduqe
Me para të bardha, me lira të kuqe!

Pasandaj, thot Halla, patëm disa halle
Malet u bën fusha, fushat u bën male
Fushat u bën male, malet u bën fusha,
Humbi dhe floriri varur nëpër gusha!

E ku janë ajanët [2]), burrat hane hane
Pleqësij' e vëndit veshur me fustane?
Veshur me fustane, hej... fustan' e shkretë
Humbën parësija, humbe dhe ti vetë!
Lisit e gërmisur më s' i mbetet fletë!

S' mbeti bor' në male, bora paska shkrir!
S' mbeti uj në fusha, uji paska ngrir!

---

1) *Kollonatë-a:* pare spanjole: 2) *ajan-i:* kryetár bashkije.

Fusha paska dimër, mali paska vapë,
Sqifi [1]) dhe sorkadhi humbi krah e çapë!

. . . .

Ku janë ato kohra kohra te ergjëndit,
Kur na sillej qielli si baba i vëndit?
Po ashtu dhe shiu po ashtu dhe dielli
Kurse na i deshim binin që nga qielli,
Me të hapur gojën qielli na i çonte,
Mu në mes të vapës shi flori pikonte!

. . . .

Nashti kur betonet burri thot „për nder“
Be-e par' dhe feja mbeti pa një vler'!
Bota u çkallmua, puna u trazua;
Burri u bë grua, fëmra u harbua [2]),
Hoxha u bë prift, prifti u tërbua
Dhe gjynah mos qoftë bënen mish e thua!
Vera u bë dimër, dimri u bë bishë,
Shiu na kalbi mish edhe këmishë!

Gjëja më e vyer mbeti pa një vler'!
E... pra hund' e botës duhej pakëz thyer!

Edhe mir u thye,
Pa kapell në krye,
Mu si njeri pylli,
Humbur vul' e ylli,
Del e shëtit burri;

Vdiqën duke qeshur turku dhe kaurri!
Çdo gjë e ka humbur, humbi dhe pusullën!
S' ka në dorë as kokën që të vër kësulën!

. . . .

---

1) *sqif-i:* këtu skyfér, petrit.
2) *me u harbue:* me u tërbue.

Hall i math me nuse, hall i math me çupa;
Një lëkur' kunadhe 1) hedhur përmbi supa,
Tunden e lëkunden dhe në mes këputen
Nepër duar të shkasën po në zëmër futen!

Pun' e tyre vetëm: lahen edhe lyhen
Edhe nëpër valle venë e vinë e thyhen!
Fëmra me një mashkull, vallja vet i dytë
Plasur dell i ballit, më u plaçin sytë!
Gjith me flok të prera!

Jo alla garsone, jo alla bebera;
Me një llër' të freskët mu në diell të thekur
Me një trup të zeshkët, nëpër kume 2) pjekur.
Gji e gusha hapur, digjen ylyver;
Me një mes të hollë gati për t' u thyer,
Më një buz' të kuqe shum e shum të nxehur
Dhe me atë vetull tej për tej të prehur;
Me ato vështrime mu sikur të lutet;
Ngjan se hallemadhes shpirti i këputet,
Me ato kapelle varur gjer në vesh,
Zjarr i xhehenemit dolli krejt në shesh!
Jo moj xhane, kurr s' mundem që t' a heq;
Që të thon se nusja ka një huq të keq
Na i bën qepallet sikur qan e meket
Hyn e del me burrin kur asaj i teket;

Me ditë e me orë zgjatet e mufatet
Me hije të sajë afër drekës matet!

Nus' e kësaj kohe tjetër zanat s' paska,
A do marr kalemin a do bëj laraska;
A do zër të shkruaj ose do digjojë:
Një kuti të vogël që na flet me gojë!
Një kuti të vogël që mos qoftë të jet'
Ësht një frënk i marrë, çiret e bërtet!
. . . .

---

1) *kunadhe-ja:* shqarth; 2) *kumë-a:* zall, zallinë lumi.

Mir' se mëndje-shkurtër fëmra u harbua,
Burri q' është burrë ç' ka që bënet grua?
Çdo gjë ka të ngjarë po kurrë edhe kurrë
Dorën e një fëmre nuk e puth një burrë!

Si ka sy e faqe?
Si mundet e bënet mashkull pa mustaqe?
Kur se be e burrit, beja më me hije,
Dora në mustaqe bënej deri dije,
Dora në mustaqe edhe mos u tund,
Mbassi fjal' e burrit aty merrte fund!

Çdo gjë u ndryshua, çdo gjë u çkallmua,
Koka u zbulua, këmba u mbulua!
Kur në kohrat t' ona me të hyr që hyje,
Kundra mbetej jashtë, festja për mbi krye!
Nashti futet brënda çdo këpucë e lyerë
Dhe kapell' e pastër përmbi derë!

. . . .

Të rit e të rejat, janë si drita prilli,
Rriten me minuta; dhe si trendafili,
Herë i deh bilbili, herë i deh veriu,
Her' po kot së koti dehen vetvetiu!
I riu veriu, thënka dhe i pari,
Fjala e të parit, vlen më shum se ari!

. . . .

Tej një shesh i gjerë, bota jep e merë,
Edhe një gjëlpërë s' ka se ku të bjerë!
Zonja e Zojushe, si thëllëza fushe,
Mu si pika ari, mu si flori gushe!
Dy nga dy po ecin, me bëryle shtyhen,
Në se i u hedh dorën, me një her' do thyhen!
Me një her' do thyhet, mes' i holl i vajzës,
Shkon përmes të rrethit, rrethit te unazës!

Hedhur si lastare, hedhur si billonja [1]),
Zonjat mu si çupa, çupat mu si zonja!
Palët mu si valët, shkon e vjen një tjetër
Duket thanë e kuqe, fëmra shum e vjetër!
Blegërin një dele, tingëllin një zile,
Bota paska halle, hallet me kaçile
Hallet me kaçile, halle prej Tirane
Lum Tiran' e kuqe, mbushur me zeshkane,
Mirpo — vashdon Halla — pakëz e çuditur,
Rri si rri zorkadhja, çap e vrap lajthitur,
Mirpo, ra mëngjezi rrugët do i masën
Erdhi darka vjerrës buzën i pëllcasën!
Lozën edhe kartra, birçe ose briç
Çekan e çekiç në kokë i godiç!
Folu, nuk të flasën, ktheu, zënë e shkasën
Dhe me cep të syrit din se si të vrasën!
Dhe ajo që duket, ëngjëlleshë e butë,
Në një shishe brënda dy shejtanër futë!
Llëra lakuriq, këmba lakuriq,
Demek, sa për mua... edhe burri vdiq!

(Nxjerrë nga „*Shkëndija*"
Vj. I. Nr. 8-9, 1941, fq. 23-26).

2) *VAJZA SHQIPTARE*

I.

Kush të ka dërguar, hëna apo dielli?
Lu.. e lu.. e lutem, ka shum' kate qielli?
Në për ato kate, madhëri e arte,
Ka të tilla shtate si të zotris s' ate?

Në je ndonjë ëngjëll, udhën ke lajthitur?
Apo siell dermanin zemrës së goditur?

---

1) *billonjë-a:* pelë e bukur.

Në je ndonjë lule, vall ku do keç mbirë?
Si mundet e bënet lulja kaq e mirë?
Kush të paska rritur, kush të ka selitur?
Trup' i yt i bukur si flori i situr!

Në je ndonjë çupë do të mbaj mbi sup,
Që të fus në zëmër do të pi me kup',
Në se je sorkadhe, lum kush do ket çapa
Lum ai që vete zotris s' ate prapa!

Në je ndonjë xhinde, xhind i arratisur,
Cilin ke vithisur [1]), kujt i je kolisur [2])?
Ku ësht ai pyll, ku ësht ai mur,
Ku ti vete fute dhe qëllon me gur?

II.

Kush të ka dërguar, hëna apo dielli?
Pa më thuaj, të lutem, sa yje ka qielli?
Ka të tillë pyje nëpër ato yje?
Ka të tilla xhinde nepër ato pyje?

Qofshi të ergjënda... ka të tilla xhinde?
Qofsh' e qofsh' sa malet, zotrote ku linde?
Desha që të dija ku ësht yll' i yt,
Desha që t' a dija ku ësht pylli i yt?

Në je ndonjë erë, një veri në verë
Nga se po të digjet trupi ylyver?
Në je ndonjë ëndër, shum të lutem shumë,
Në të dashtë qejfi, të të shoh në gjumë!...

Në je xhevahire, nga se nuk je dukur?
Nga se xhevahiri rri në kuti futur?
Në je ndonjë flutur, kush të ka qëndisur?
Kush ësht ajo dorë që të ka stolisur?

---

1) *Me vithisë:* me përmbysë; 2) *me u kolisë:* me u ngjitë.

III.

Pa lër t' a digjojmë një her' e dy herë,
Fol moj dallandyshe që këndon mbi derë!
Fol moj dallandyshe se sa më vjen mirë,
Mos je ndo një vajzë nga një vënt i lirë?

Un jam një arbreshe, rroj këtu në rrëza,
Një gjak e një gjuhë kemi me thëllëza,
Pullumb e sorkadhe jemi far' e fis
Kemi dhe shqiponjën gjyshen e shtëpis!

Çdo të mira kemi, dielli ar ar
Derdhet përmbi neve nga çdo vënt më par,
Lul' e vëndit t' ënë katër stina çelë
Edhe erë e bukur tërë botën velë!

A e more veshë kush më ka qëndisur?
Është drit' e diellit që më ka stolisur,
Është drit' e diellit, është drtt' e hënës,
Por se nga të gjitha është sis' e nënës!

3) FLAMURI KOMBËTAR

I.

Kurse erret dor' e Zotit na ndes yje nëpër qieje
Vala jote madhështore na ndes gjakun nëpër deje...
Vala jote madhështore
Rrëfen armët arbërore,
Ngjyr' e huqe rrëfen sheshit,
Rrëfen gjakun e Arbëreshit.

Rrëfen gjakun e Arbreshvet faqe bardh' e çepe [1]) zes,
Për të mbajtur ty mbi supe van' u thyen të gjith në mes.
Që të gjith në mes u thyenë
Mir' po nam' i tyre vlenë,
Vlen' sa syri mu në ballë
Për një Komb që ësht i gjallë!

---

1) *çepe-ja*: perçe.

Ti je tash nga dot' e tyre më i madhi amanet,
Amanetin, thotë Arbreshi, edhe toka nuk e tret'.
Sa të rrojë e sa të jetë
Gjir' i qiellit plot me yje,
Ty Shqiptari do të ketë
Si ka diellin përmbi krye.
Si ka diellin, si ka hënën
Mu si foshnja që ka nënën,
Mu si nëna që ka djalën,
Mu si burri që ka fjalën !...

II.

Deri dije një shqiponjë, bijë e mbes' në gur të that,
Luft' me sqep e luft' me thonjë, luftëtare me të shtat,
Deri dije një shqiponjë
Luftëtare me të shtatë,
Tash e tutje rrofsh si zonjë
Të kulloftë nga buza mjaltë !

Mjalt në buzë e mjalt në zëmra, dielli në krah e ver' në sqepe,
Jemi thekur në një vatër, jemi rritur në një djepe,
Kemi gjakun më të situr,
Si dhe zoqt e dallandyshes,
Ky bulmet që na ka rritur
Ka pikuar nga gjir' i gjyshes !

III.

Gas për ne e gas për botë, gas në buzë e shpres' në zëmër,
Mbassí shekull' i tanishëm me sy hapur sheh një ëndër,
Sheh një ëndër me sy hapur,
Gati nesër për t' a kapur,
Nuk ësht ëndër po një yll
Që së largu çel e mbyll.

Yll i bukur, yll i paqes
Si një vajzë e dashuruar,
E pret buzë e përvëluar
Që t' a puth në mes të faqes !

NEXHAT HAKI

27. — HILË MOSI (1885-1933)

a) Jetëshkrimi

Hilë Mosi lindi në Shkodër me 22 Príll 1885, dhe qe i biri i Mark Mosit, i cili qe ndër atdhetarët mâ të vlefshmit, qi kah mbarimi i shekullit të kaluem luftuen për idén kombtare, tue dalun nepër male me pushkë në krah dhe tue shpërndám në kohën e robnís libra shqip dhe flamuj me rrezik kreje.

Në Shkodër i filloi mësimet në shkollën italjane, të cilat i vijoi në shkollën teknike tregtare dhe në Kolegjin Saverjan të Jezuitvet e mâ vonë ndoqi degën e mësuesís në Shkollën Normale të Klagenfurt-it. Tue ndjekun shembullin e prindit, që në moshën e ré i u kushtue propagandës kombtare e tue u gjetun në Vjenë, në vjetin 1902 me shokët tjerë shqiptarë nën kryesín e Gjergj Pekmezit bashkëpunoi në shoqnín letrare „*Dija*", e cila mot për mot botoi nji kalendár, dhe qiti nji fletore me emën „*Vllaznija*". Qysh prej aso kohe Hila filloi të shkruente me pseudonymin *Sakoli* proza dhe vjersha atdhetare. Mbassi u çpallë Kushtetuta e Turqvet të rij në vjetin 1908, ktheu në Shkodër, ku themeloi shoqnín „*Gegnija*" e mâ vonë qe përfaqsues i saj në Kongresin e Monastirit.

Gjatë pushtimit austrjak në Shkodër (1916-18) qe mis i Komisís letrare, të cilën detyrë e vijoi edhe mâ vonë kúr Shkodra u bashkue me qeverín e Tiranës mbas lirimit të vet nga ushtrít franceze. Në vjetin 1919 me 16 të Frorit shoqnít e Shkodrës „*Mustafa Pasha*" dhe „*Vaso Pasha*" u bashkuen dhe sajuen shoqnín e vetme me emnin „*Vllaznija*", e cila qe nji ndër shoqnít mâ t' organizuemet e Shqipnís dhe qi me veprimtarín e vet letrare, theatrore, muzikore dhe gjymnastike pati nji meritim të madh për zgjimin e rinís shqiptare, sidomos me botimin për tre vjet me radhë të së përkohëshmes „*Agimi*". Hilë Mosi qe kryetár i kësaj shoqnije për nji kohë të gjatë dhe me artikujt e përkthimet e veta të ndryshme e zbukuroi organin e shoqnís. Në këto përkthime âsht për t' u përmendë studimi historik mbí Vlonën e kohës së mesme, të nxjerrun nga vepra e historjakut

Kostandin Jireçek-ut, i cili bashkë me Milan Sufflay dhe Tallotzi-n mblodhën dokumentat e historís së Shqipnís dhe i botuen në dý vëllime të mdhaja me titull „*Acta et Diplomata res Albaniae Mediae illustrantia.*„

Jeta e Hil Mosit âsht njì shembull i gjallë atdhedashunije, zelli, veprimtarije dhe vetmohimi për qellime kombtare : e dishmojnë shoqnít e themeluerne me nisjativën e tij, të përkohëshmet dhe fletoret qi nxori ai vetë, ase qi i përkrahi me bashkëpunimin e vet. Jeta e tij qe nji j të ravgimi, dhe kudo qi zuni vend, edhe për pak kohë, u pá menjiherë vepra e tij shoqnore dhe letrare, e frymzueme përherë prej njij shpirti dynamik dhe prej dishirit të zjarrtë për t' u liruem nga zgjedha e huej. U përshkue nepër shum lëvizje politike tue përballuem trimnisht pengime dhe kundërshtime të mdhaja. I shërbei kombit edhe me veprimtarín e vet të pareshtun si zyrtár shteti : si mis i Komisís Letrare të Shkodrës, si deputat, prefekt, si Drejtuer i Përgjithëshëm i Sigurimit botuer, si Ministër i Punvet Botore dhe mâ në fund për nji kohë të gjatë si Ministër i Arsimit.

Vdiq në Tiranë në Frorin e vj. 1933 dhe u vorrue në Shkodër.

b) Veprimi letrar

Thamë mâ përpara se Hilë Mosi tue qênë endè në moshën e ré nisi të shkruente nepër fletore shqipe vjersha dhe aty-këtu edhe proza ; kështu, gjithnji nxanës n' Austrí, bashkëveproi rregullisht n' „*Albania*" të Konicës me pseudonymet *Zog Sakoli, Sakoli, Zog Dushmani, Lirijasi, Speci* etj. gjithashtu edhe ndër të përkohëshmet e kohës si „*Drita*" e Sofís, „*Kombi*" i Bostonit, „*Albania*" e Belgradit, „*L' Albania*" e Dervish Himës, „*Shpnesa e Shqypnís*" e Raguzës, „*Diturija*" e Lumo Skendos, „*Lirija*" e Selanikut, „*Vllaznija*" e Vjenës, „*Lidhja Orthodhokse*" e Korçës, „*Shqiptari*" i Stambollit, i së cilës qe kryeredaktuer, „*Agimi*" i Shkodrës etj. Në vjetin 1913 themeloi dhe drejtoi, bashkë me Karl Sumën dhe Risto Siliqin, fletoren e përdyjavëshme „*Shqypnija e Ré*", e cila e vijoi botimin deri në plasjen e luftës botnore.

Në vjetin 1913 botoi në Trieshtë nji grumbull poezísh me emnin „*Zâni i Atdheut*“, vjersha atdhetare të përpilueme, mâ të shumtën, mbas frymës popullore, ku qindron si faktuer i parë malli për atdhé. Në ketë përmbledhje Mosi këndon Shqipnín kúr kjo vuente, dhe kúr coptohej prej diplomatís së pamëshirshme europjane, për të ngopun lakmít e popujvet fqîj.

Vepërza „*Lotët e Dashunís*“, e botueme në vjetin 1916 përfshîn nji tubë lyrikash me landë të ndryshme dhe me masa vargu gjithfarësh ; nji pjesë e këtyne janë originale, të tjerat janë përkthime të lira dhe shkërbime auktorësh germanë si Goethe, Sehiller, Heine, Koerner, Lessing etj. Këtij vëllimi i bâni nji botim të dytë me titullin „*Lule Prendvere*“ tue i shtuem vjersha dhe balada të reja dhe tue përmirsuem të parat.

Në nji vëllim të vogël përmblodhi në 1924 nën titullin „*Kangët Shqipe*“ disá prej vjershavet të veta dhe të shokvet të vet qi këndoheshin prej kryengritasvet nepër malet shqiptare në luftat kundra Turkís, ndër të cilat morí pjesë edhe ai vetë në malet e Shkodrës dhe të Korçës.

Edhe si përkthyes penda e këtij shkrimtari njifet nepër „*Cubat*“ (1928) vepër e Federik Schiller-it, të cilën e ká punuem lirisht tue i a përshtatë gjendjes shqiptare ; nepër „*Filja*“ dram trí aktesh nga Theodor Koerner-i, tue e prûm ngjarjen në Kurbî rreth kullës së Kapitan Gjekajt; nepër komedít e Goldonit. „*Shërbëtori i dy zotnive*“ e „*Dy Shërbtorët*“.

Poezít e Hilë Mosit me përmbajtje kombtare nuk kanë nji vlerë aq të madhe hartistike, por të gjitha janë të mveshuna me ndiesí të holla atdhetare, familjare e shoqnore, dhe meritojnë të çmohen për zgjedhjen e shprehjevet dhe për kumbimin melankolik e të thekshëm.

Nji meritim të veçantë për historín e letërsís shqiptare ká Hila për poezín prej 138 vargjesh me titullin „*Natyra*“ (Albania, Vit X. Nr. 10-11-12, 1906 fq. 188-191) në të cilën takohet prova mâ e para e përshtatjes së heksametrit në shqipen, provë e cila — si do të vrehet në nji pjesë qi po paraqesim këtu — ká dhânë nji përfundim të pëlqyeshëm.

c) Nga shkrimet e Mosit

1) NATYRA

Bora e bardh' qi t'gjith dimnin kish tokën m'syprin t'vet t'bardh' mblue,
Dal e kadal' qe prej diellit rreze fillon me u shkrîmun;
Ernat e shínat e t' ngrîmit po nisin kadal' për me tretun,
Kshtu dhe rrfenat e bumbullínat nuk jan' t' u ndigjuemun.
Dielli rrezet e veta po nis me i shtuemun përmbí dhé;
Shkurt m' bukurín e vet i a mrrîni prendvera e dashtun.
Qe edhe qiella m' nji tjetër ngjyr' bukurí tek âsht veshun!
Gzueshëm sot duket ajo në ket kohë aq te ambël, me buz' qeshë.
N' katër anat ti syt t' u sjellun, n' i késh për me pamun,
Suka, kodrina, prozhme e ograja e bjeshkë aq te nalta,
Kshtu edhe fusha, livadhe, ara e pyje blerue kanë...
Shifen sot me nji ngjyrje të bukur të gjitha kah jan' veshë,
Dukën krejt me blerime e ngjyrje të veta kah qeshin
Kshtu edhe lulet e ver's qi përmbí fushë, ara e livadhe
Rá ato kan' dajn' t' gjitha si t' thojshin bashk' për nji hera:
Gzonju të gjith, se sot ardhun prendvera e dashtun me gzim ká,
Qe dh' atje posht' blegtoresha madhshtore tek shifet se si shkon
Tuj e kullotun bagtín n' ato rrethe aq t' blerta e t' bukra,
Herë i bërtet, her' çohet në kambë e i mbledh' n' vend të vet tubë...
Ulet mandej edhe rrin e nji kang' nis mallshëm m' e knduemun.
Qingjat e vogjël rreth nanave t' veta, shpesh shifen kah shkojn', vîjnë
N' gzim, e përmbí të njomin, t' blerueshmin bár, sejcili
N' to lodron prej gzimit qi ka natyrën n' gzim tuj pá.
Larg edhe larg prap barija tek shifet, e ndihet kaleca
Fyellit m' do ramje aq t' mallshme e t' bukra qi zemrën m' t' a djegun.
Tubë e tub' tek i shifen rreth tij edhe berret grumbulluemun —
Qe edhe pêmët me lule të gjitha po shifen si jan' mbushë
N' gjyrje të bukra e t'shkrueme gjithfarsh... se sa mir' tek po lulzojnë.
Kangën e par' të prendverës e nis' trishtili i verdhi
Bashk' me gush-kuqin, krye-zezën, vërzlinën, verdhonin e çikën:
Vallet i shtojn' krye-kuqet, trumcakët e tjer' zogj prendveret;
Duken se t' gjith Perendís për nji herit lavde i napin
Dhe e nderojn' p'rato t' mira t' panjehna qi falun t' gjith bot's ká.

N' prozhme, ndër pyje, kaçuba e pemë edhe fusha e tjera
Vallet e bukra të zogjve gjith sojesh t' përziemun po ndîhen.
Kandshëm kand — era fëtyrën t' a puth' me dashtní të pashoqe;
Pemët të gjitha me luejtun i bân me nji val' mjaft të vogël...
Lulet qi m' qinda e qinda ngjyra n' to jan', qe tek shifen
Si të luejtuna lét prej asaj aq të kandshme t' prendver's erë,
Si t' kishin detyr', fillojn' nji mbas njij t' u përhjedhun
N'tok' për me ramun palë edhe pal', si me kên' t' ish flok' boret
Bletat me tuba prej tyne at-herë edhe ato po largohen,
Shkojn' me t'shpejt' ndër t'livadhit të bukurat lule t'kërkojn' mjalt.
Kshtu dhe nën t' njomin e t' blertin bár tek âsht tuj lulzuemun,
Mshehun prej shoqeve t' veta e kandshmja vjollc' me nji ngjyr' t' mbyllët.
Q' duket se âsht e mjera në zí, e veç t' kandshimen er' lshon;
Thue q' ajo dashtënore don bot's me i diftuemun nji t' ré n' gzim:
„Gzonju të gjith, si pleq edhe plaka, se erdhi prendvera!
Kshtu edhe ju o djelm t' rij e ju vasha te dashtuna gzonju!
Lule me mija tek keni m' pertrí dashtënín tash n' prendver' t' ré,
Veç po ju lutem qi mue t' më lêni, se un për dashtní s' jam!
Ngjyra e ême i a u qet përpara q' un n' zí e shkoj motin,
S' jam për dashtní, as për gzim unë e mjera, se mshehun i jam bot's".
Poshtë atje brî asaj kodër, o shok, a nuk ndieni për s' largut
Zânin kaq t' kandshëm e t' lét qi bân tuj gurgulluemun në shtrat t' vet
Kroni kah rrjedh' ndërmjet t' ahave, t' lisave e t' frashnjeve hije?
Qe këtu afër n' breg t' tij a se shifni si bari i bler' çilë
E i argjenti krue tek e puth', duke shkuemun kaleca,
Ktê edhe lulet me qinda qi n' breg po lulzojn', m' bukurí shum?
Qe dhe ndër ara e livadhe, ju sillni pak sŷt për me pamun
Bujkun kah tokën âsht tuj e livruemun, pa u lodh' me ustê n' dor'
Ther' her' njênin her' tjetrin ká, e parmeuda n' dy anët
Tokën e çán, e mandej kur ai lodhun tejèt shkon t' pushoje
M' brî të njij gardhi nën hije t' njij lisi e shûjtën m' qetí merr.
Nalt n' at ograj' rreth berreve q' grumbull tek jan' kah kullosin,
N' hije t' njij peme, mbí t' njomin e t' blertin bár, tek âsht shtrîmun
M' gzim t' madh barija, e kingat e dashtun lodrojn tuj blegrue;
Gzueshëm blegtori kta tuj i ndigjuemun, merr fyellin e i bje m' gzim.
Zani i rasës përzihet me valle të zogjve q' me mija
Kndojn' nepër pemë e kaçuba, lavdime P'rendís tuj i dhanun
Pr'at bukurí aq të madhe q' i fali natyrës së dashtun!

. . . .

(Nxjerrë nga „*Albania*", Vit. X,
Nr. 10-11-12, — 1906, fq. 188-191).

*2) LUFTARIT *)*

Atje n' at vend të lamun
Me gjak t' Arbnorit t' dlirë ;
Atje nji djalë âsht vramun
Atje mbet nji Ilirë.

Atje n' at vend barbari
E njofti mirë djelmnín ;
Atje rrëfei Shqiptari
Sá shtrêjt e blén lirín.

Atje Shqypja luftovi
Trimnisht me zogjt e vet ;
Atje nji zâ ushtovi :
„Në zjarm, se nji na mbet !"

Ai vend nuk do t' harrohet,
I gjall' do t' jét për né ;
Mbas tashit do t' emnohet :
„Nji çerdhe e Shqipes s' ré".

(Nxjerrë nga „*Letratyra Shqype*"
e J. Rrotës 194-195).

*3) MBRAMJA E 1 NANDORIT **)*

Pushojti ulërima edhe vaji,
Qi ditën t' vjetrat vorre patën mblue !
N' qetsí t' mjerueshme rá tek ká Ermaji [1]),
Mbí záll veç ndiehet Kiri [2]) tuj ushtue.

---

*) Ketë vjershë auktori i a pati qitë shoqit të vet t' idealit **Zef Harapit,** i cili rá dëshmuer i atdheut ndër kodrat e Rrashbullit afër Durrsit tue luftuem për liri me 15 Gusht 1912.

**) Në rythin katholik me 1 Nanduer në mbramje fillon përkimi ë i tujt Adekunvet ; n' e nesre âsht „Dita e të Shuemvet".

1) *Rmaji :* vorrezat katholike në Shkodër.

2) *Kiri :* lum i rrëmbyeshëm që rrjedhë brî vorrezavet.

BKSH

Qe hyjt e hâna m' qiell tek lamparisin
E fushën mbarë e mblojn' m' nji drit' të zbét,
Do drita t' ndezme mbí shum vorre ndrisin...
Mbí tufa lulesh, rrzue me krye për dhét.

Vorrtari, i cili s' njef ç' âsht friga e mnera
Tek shkon mbí vorre dritat tuj i shue,
E si mbaron, këthen... po frŷn m' turr era,

E gjethti bân nga nji e nji m' u rrxue...
E kukuvajca mbí çinár, e mjera.
Përpiqet vajin si për m' e mbarue !...

HENRIK LACAJ

---

28. — VINÇENC PRENNUSHI (1885)

a) Jetëshkrimi dhe veprimtarija

Mâ í mbrami i shkrimtarvet të Rilindjes nga mosha, me të cilin mbyllet kaptina e parë e këtij vëllimi dhe i jepet fund njij perjudhe letrare së dallueme veçanisht për ndiesí atdhetare, âsht Vinçenc Prennushi. Lindi në Shkodër me 4 Shtatuer 1885. Mësimet fillore edhe ato të mesmet i bâni pjesësisht në Shkodër e pjesësisht në Seminarin fretnuer të Troshanit, kurse studimet e nalta të filozofís dhe të theologís i kreu me lavdim të madh në Tirolin e Austrís. U bâ meshtár françeskan me 25 Mars 1908 dhe ktheu në Shqipní, ku nisi menjiherë të zhvillojë veprimtarín e vet si shkrimtár, si barí i mirë shpirtnuer edhe si atdhetár i radhës së parë. Gojambël dhe njerí i urtë tërhoqi rreth vehtes sympathín e të gjithvet pá ndryshim besimi, klase a rangu ; u thirr për këshíll, u kërkue për ndihmë, u lyp ndër rrethana e rasa të vështira të jetës së kombit. Të parët e tij, tue pám sjelljen e lavdueshme, vullndetin e punës, ndërgjegjen e përpikët e zotsín e tij të rráll, e emnuen profesuer në Kolegjën françeskane. Orët e shumta të mësimit dhe punët e tepërme qi merrte vullndetisht

përsipër, i shkaktuen sëmundjen e hemikranís, por megjithkëta nuk ishte gjâ qi t' a ndante nga nxanësit e vet e qi të linte bankat e të rijvet, të cilët thithshin nektarin e parë të dijtunís, t' atdhedashunís edhe t' urtís. Në qarkun e Shkodrës, ku kaloi shumicën e jetës, gëzonte nji popullorsí aq të madhe për butsín e sjelljevet dhe gojtarín e shqueme si prej kathedre së kishës, si prej tribunavet popullore ndër rasa çfaqjesh, sá vëllaznit e tij myslimanë e quejtën „*melek*". Populli prendonte mbas tij, kaqsá shpesh herë ndër zgjedhjet parlamentare i a vûni kandidaturën për deputat, por ai lutei përherë qi t' a mbajshin larg nga ngatrresat e jetës parlamentare. Gjithashtu në 1919 qe zgjedhun nga shteti shqiptár senator, por as ketë detyrë politike nuk e pranoi.

Ndjekës shembulluer i rregullës françeskane, shokët e tij të provincës shqiptare e çmuen dhe e nderuen, tue i ngarkuem detyrë me randsí e me përgjegjsí, ku u ndá përherë faqebardhë. Përveç profesorís në lycén „Illyricum" dhe në Normalen e Stigmatinevet, qe edhe drejtuer i Kolegjës Françeskane, i parë kuvendi në Gjuhadol për gjashtë vjetë me radhë, drejtuer i Shoqnís fetare „Bijat e Zojës", ku për nji kohë shum të gjatë me shembull e me fjalë rriti rinín femnore shkodrane me themele të shëndoshta virtytesh shpirtnore dhe kombtare, e mâ në fund porsi provincjal i fretënvet i zgjedhun dy herë radhazi (1929-35). Selija e Shenjtë, tue marrun para sŷsh veprimtarín e tij në fushën apostullore, letrare dhe kombtare rreth 28 vjetësh punimi të pandám, e shenjoi si epishkop të Sapës (1936) e mâ vonë e rriti në shkallën e kryepishkopatës së Durrsit (1940), detyrë qi e kryen edhe sot.

b) Veprimi letrár

Vepra e parë e Prennushit âsht e vjetit 1904, prá porsá kishte kapun moshën e nandëmbdhetë vjetvet e kishte për titull „*Rrenimet e Jeruzalemit*" por mjerisht i humbi në nji kohë trazimesh në Shkodër; disá pjesë të kësaj patën qênë muzikuem nga i vlefshmi muziktár A. Martin Gjokaj. Po të kësaj kohe janë artikujt dhe poezít e ndryshme me të cilat nisi të

paraqitej në fushën letrare dhe qi i shofim të botueme nepër fletore dhe të përkohëshme, sidomos n' „*Elçin*".

Veprimi í tij letrár perjodik âsht aq i shumtë sá mund do të përbânte vëllime të mdhaja. Për njimbëdhetë vjetë me radhë që nga vjeti 1918, drejtoi „*Zânin e Shna Ndout*" tue e bâm ketë të përkohëshme mâ tërheqse, tue e përmirsuem e tue e smadhuem; ky e nisi mâ së pari në 1920 botimin e saj me 32 faqe, tue i shtuem pjesës së parë fetare pjesën e dytë kulturore-letrare me titullin „*Historí-Letërsí-Harte*". Mbas Fishtës, drejtimin e së përkohëshmes zâmadhe „*Hylli i Dritës*" e mori në dorë Prennushi në krejt përjudhën e dytë (1921-24). Përveç artikujvet të shumtë me landë të ndryshme qi shkroi këtu, botoi edhe shum poezí të veta dhe të përkthyeme nga gjuhët e hueja, nga të cilat janë për t' u përmendë katër kangët e veprës germane „*Dreizehnlinden*" të *Friedrich Wilhelm Weber*. Bashkëpunoi po me ket zéll edhe ndër dý fletoret politike „*Posta e Shqipnís*" dhe „*Ora e Malevet*".

Tue radhitë veprat e Prennushit, kemi mâ spari nji përmbledhje kangësh popullore me titullin „*Visari Komtár*" — Kangë popullore gegnishte, qi u botue në Serajevë (1911). Kjo vepër, e paraprîme prej njij parathanjeje mjeshtrore mbí poezín popullore shqiptare dhe mbí bukurín e saj, tue e krahasuem me atê të popullit të vjetër grek, paraqitet si nji visár i vërtetë i kombit e për atëherë si mâ i randsishmi përpilim i folklorës s' onë.

Në vjetin 1919 botoi dramin „*E Trathtuemja*" me pesë veprime për institute femnore shqiptare, të përkthyem e të përshtatun prej veprës së T. A. Rolando dhe qi u ribotue në 1937 Âsht dhânë në shqip me të tana hije-dritat dhe shijet e holla të vendit t' onë, aq sá mund të thuhet se mâ fort se nji përshtatje, âsht nji vepër originale shqipe. Na parashtron nji skenë të gjallë të gjallë të jetës shtëpijake, të kundërshtisuna ndiesísh, gjallsí veprimi, natyrsí dyfjalimi, gjuhë të pastër dhe styl elegant.

Pá i u ndám kurr lavrimit të letërsís s'onë, botoi në 1924 përkthimin e romanit të përmendun të Kard. Wiseman, në dý pjesë me titull „*Fabiola*". Me nji fjaluer krejt të zakonshëm, pá përdorun shprehje të vështira, ky përkthim âsht nji shembull. Perjudhat e kjarta rrëshqasin njana pas tjetre me nji lehtësí të madhe.

„Prej robnije në lirí“ âsht titulli i njij drami tjetër pêsë veprimesh i përkthyem e i përshtatun për institutet t' ona femnore (1931).

Si nënfletë për katër vjet rresht (1932-35) Prennushi botoi në „Hyllin e Dritës“ përkthimin aq të përmendun të Henrik Sienkiewiecz-it më dý pjesë afër 400 faqesh, të cilin e shtypi pastaj edhe si vëllim në vehte.

Prap në 1939 botoi përkthimin e Silvio Pellico-s *„Burgjet e mija“* me parathanje, hŷmje dhe shenime nga Benedikt Dema.

Kryevepra e Prennushi't âsht libri me titullin *„Gjeth e lule“* (dý botime), ku përmblidhen të gjitha poezít, të tija ase të përkthyeme, gjithsejt 55 vjersha tue përjashtuem ato fetaret, të cilat janë të shpërndame nepër faqet e ndryshme te *„Zâni i Shna Ndout“* e qi do të përbâjshin nji vëllim të madh.

c) Botimet e Prennushit

Përveç vepravet të naltpërmenduna, Prennushi ká bâm edhe këto botime:

1) *„Fjala e Zotit“*, zhvilluem ndër të dielle të motmotit; predikime fetare (1918);

2) *„Vorri i fratit“*, 1717-1918. Dý fjalë mbí jetë t' A. Anton Soranit, dëshmuer feje françeskan (1918);

3) *„Nder lamije të demokracís së vërtetë“* (1922);

4) *„Fé e heroizem“* — Novela (1922);

5) *„Lumnít e Kalvarit e dhunít e paganizmit“* (1925). Asht e para provë qi bâhet për të bajtun ndër vargjet shqipe vargjet petrarkore;

6) *„Java e Madhe“*, libër feje, për javën para Pashkvet.

7) *„Bijat me Nanen“* — libër lutjesh për „Bijat e Zojës“ (1925);

8) *„N' Agape“* — vjershë (1926);

9) *„Sh, Françesku i Asizit“* — Jetëshkrimi i Themeluesit t' Urdhnit françeskan (1926);

10) *„Jeta e Shna Ndout prej Padue“* (1931).

Kaq për mos me përmendë edhe botime tjera me përmbajtje thjesht fetare.

ç) Vlera e vepravet

Prennushi njifet si kangatari i ambëlsís dhe i melankolís, e me të vërtetë ndër të gjitha poezít e tija kumbon nji jeh i kandshëm dhe nji ushtimë zymnuese, në dashtë të këndojë atdhén e bukurít e tija, në dashtë të vargnojë mysteret e besimit. Ai e kundron botën landore si nji ndër arsyet e prishjes së njeriut për shkak të rojës së pakët dhe lakmívet të pangîshme vehtjake: në çdo kangë i pëlqen të sosë me tingull të njomë e të përvajshëm. „E n' atë mënyrë qi At Fishta — shkruen J. Rrota — mund të thirret për kah trajta e gjuhës *poeti i Gegnís*, pse dijti me i a vjedhë popullit të malit e të fushës bukurít mâ të pikatunat e të shprehunit, kështu Prennushi mund të mbahet si *poeti i qytetit të vet*, mbassi gjithshka gjeti të hijshëm në fjalë e në frazeologjí të këtij djalekti e mblodhi si bleta dhe e vendoi me shije të madhe ndër shkrimet e veta".

Mund të thomi se ndër poetët shkodranë, ndërsa Fishta na çfaqet me fuqín e viganit të Malsís s' onë, Prennushi të pret me dhelën e ngjyravet qi ai rreshton herë të buta, herë të forta, por pá prekun kurr dramaticitetin. Në të parin na ndiejmë fuqín vulkanike të majevet të Malsís së Shkodrës, në të dytin i njajti frymzim lên m' anesh fjalën e fortë për të na dhânë nektarin e lulevet të freskta të pranveravet shkodrane.

Përgjithësisht në rythmin e kangvet të këtij poeti, të plotsuem dhe të limuem për nga vargu, gjindet nji dishka qi i afrohet lutjes, nji dishka mystik. Kanga popullore e lavrueme prej frymzimit të këtij mjeshtri ká mrrijtun të mblidhet në nji ajrí të hollë, të kaltërt, dhe aty-këtu shef tue u êndun në tê do ngjyra të forta qi të bâjnë me nji herë për vehte. Pá dijtun se si, ndiejmë në shpirtin t'onë dishka të piklluveshëm qi nuk na ligshton, por na bân përkundrazi të fortë edhe tue na mallëngjyem ; fjala qi del nga zemra ká shpesh fuqí profetike. Kângët e Prennushit janë të tâna si nji tufë e pasun lulesh ndër të cilat, nuk dihet se si e ku mund të zgjedhish mâ të bukurën prej sosh ; gjêjmë ngjyra të forta qi na mbushin synin, ndeshim tinguj të thellë qi na këpusin shpirtin.

Vjershtori i ynë âsht gjithmonë i çiltërt: gëzimi ká në tê hovin lyrik të njij shpirti të fortë e dhimba ká dishka idylik. Ai mund të zêhet si nji nga lyrikët mâ të fortë të vendit t' onë, pse i ká dhânë platonizmës nji trup, i ka frŷm mbrendë zjarmin e njij ndiesije së vërtetë dhe e ká pastruem prej filosofizmës abstrakte nga e cila Shkolla Zanonjane nuk dijti të shkëputej gadi kurr. Ai synon të përmbledhë shum në pak, t' i shtrydhë në nji brum të përmbledhun mendime e përfytyrime qi shpesh të paraqiten jo aq nga fjalët, por nga rrjedhimi i shkëlqimit dhe i hijes së jehut. Atij i pëlqen qi trajta të jét e bukur jo vetëm për landën qi përmban, por qi të jét e bukur në vetvehte: fjalët e tija janë të gjitha fisnike, dhe vargjet para se të përkasin në shpírt, ndalen me hijeshí në vesh.

Pastërtí, fisnikí, elegancë e zanorsí, qe arti poetik i Prennushit.

STEFAN SHUNDI

d) Nga prodhimi i Prennushit

1) GRUEJA SHQYPTARE

(Amë e bí)

Ka rá rrezja ndër bajama!
T' bín e vet kshtu e pvetë e ama:
— Ç' ké, moj bí, qi kján e fshân?
Kján e fshân, e vetllat vrân? —

— Kjava shum, mori lum nana,
Tue qindisë e m' rá gjylpana;
M' rá gjylpana nën balkue,
E jam ul' tash m' e kërkue. —

— Po çka kje qi lot't t' i xori?
Ku kje dhimba, e ku kje zori?
A por, drue, mos m' jé harlisë [1]),

1) *Me u harlisë:* me lëshuem shtat, me u rritë fort; këtu metaforisht: *me u krenuem.*

Qyshse kján-o tue qindisë?
Pasha nanën nuk mund t' barı,
Qi t' më ndezet bija zharri!
Do t' a dijë e zeza nanë,
Pse ti vetllat shpesh m' i vranë;
Pse ç' kah mot, moj, buza s't'qeshet
E n' argtime zemra s' t' ndeshet. —
— Nuk â gjâ, moj nan' s' â gjâ;
Por po t' thom, se as kot s' jam vrâ:
Diçka vlon n' ket çerdhe zanash,
Vlon dashtní, si n' bija nanash!
Nan', dashtnija m' ká molisë 1),
Prandaj kjaj-o tue qindisë! —
— T' u thaf't goja, bí, ç' po thue?
A kaq shpejt ti m' jé tërbue?
Po shikjo, moj bí kërcuna,
Se, po bâna 'i herë e t' zuna,
Bâna e t' pava tue m' dal' n' derë,
Nuk m' ké pshtim, jo mbetsha e mjerë! —
— Jam shqyptare e bí Shqyptari,
E ato fjal', nan', s' mund i bari:
S' ké me m' pá, jo, tue dal' n' derë,
Sj kujton, pse m' ké për nderë;
As, moj nan', nuk jam harlisë
Veçse kjaj-o tue qindisë,
E shka n' zemër m' ká pengue,
Asht gjâ e dêjë, o nan', për mue. —

Fillon nana tash me u vrâ:
Diçka nakël s' mjer's i âsht bâ;
Don me çil' të ngritën gojë;
Por dro e mjera mos t' gabojë:
— Fol, moj bí, mos m'lên ndër grepa,
Mos m' mshef gjâ, moj, se do djepa
I kam luejtë der tash e m' ké

1) *me molisë:* me lodhë fortë, me shkrîm së lodhuni, me këputë.

Dhelpën t' vjetër : Tý sot bé
T' paça lshue, tash me m' diftue,
Se pse zemra pesh' t' âsht çue. —
— Nan', dashtnija m' ká molisë,
Prandej kjaj-o tue qindisë. —
Bindej [1]) nana, gjâ s' kuptote,
Por, të mirën kah i a dote
Muer me t' ambël e i tha e mjera :
— Mori bí, moj si prendvera,
Pásh njat diell e pásh njat hanë,
Pásh njat Zot, qi kthiell e vranë,
M' difto sot ç' sokol ke zanë ? —
— Ç' far' sokoli thue, moj nanë ?
T' thaç', moj, t' thaç' se s' m' a bán ndera,
S' m' a bán shpija, as s'm'a bán dera
Me luejt' mendsh, moj nan', mbas kuj :
S' i kam dhân', jo fjal' kurrkuj.
E po t' thom : se n' t' êndun t' motit,
Po t' thom, po, me bes' të Zotit,
Tý due fjal't me t' i ndigjue,
As s' kam mend me t' u largue.
Zemrën dýsh un s' mund e dáj :
M' lên t' qindisi, m' lên të kjáj ! —

U ngrî nana, lot't i pshtuen ;
Para s' bís fort syt i u zuen.

Kaluen dit e kaluen net,
Vajza mâ me goj' s' po flet :
Me goj' s' flet edhe na a smue,
Rát e mjera â tue lingue ;
Lingon keq n' at shtroje deket
E shpesh paket edhe meket.
Ftyra e saj porsi flok bore ;
Mndash, gjylpan' s' i hjek prej dore ;

---

1) *me u bindë :* me u habitë, me u çuditë.

Por punon e tue punue,
Shef pëlhurën se â mbarue:
I lshon syt mbí tê me máll
Edhe e puthë e e vên në báll.

Nana vajzën tue dihatë
Shpesh e ndien e: — Mori e ngratë,
A njimend s' don me m' diftue,
Se pse zemra pesh' t' âsht çue? —

— Nan', dashtnija m' ká molisë;
Kjava mjaft-o tue qindisë!
Kjava mjaft... — Mâ desht t' ligjrojë,
Por í u kput ksaj fjala n' gojë.
Si fjal' tjera nuk mund t' xori,
Mndash, gjylpan' prap n'dorë i mori;
Por dy duert, porsi florini,
Mbí pëlhur' deka i. a ngrini.

— Kukú nana kján me lot,
Se ç' më gjet mue t' mjerën sot!
Se ç' e gjet të zezën nanë
Nën ket diell e nën ket hanë. —

Merr pëlhurën, qi pat ênë
Bija e saj; kishte pasë kênë
Kuq e zí e m' tê qindisë
Gjet dashtnín qi e kish molisë.
N' krye t' flamurit kish punue,
Për rreth shqypje, m' dor' prarue
Fjal't e hershme, fjal't e t' Parve;
Se Shqypnija âsht e Shqyptarve;
E ndër skâje fjal't „lirí".
Me ket flamur kuq e zí
Merr nan'-shkreta e pshtjellë at bí,
Qi, pá njoft' tjetër dashtní,
Ishte *shkrî veç për Shqypní.*

Eni, bija, zana malit,
Ju qi kjani n' dek' t' nji djalit,
E, përmbys' mbí ket bujare,
N' tê nderoni bín shqyptare ;
E tue puth' me máll e vaj
Njat flamur, qi dora e saj
Dijti aq bukur me qindisë,
Pse dashtnija e kisht molisë ;
Lidhnju tok : *Përher' dashtnija*
Për vend t' uej t' ju jét stolija ;
Pse, po kje qi, si kjo bí,
Rriten vashat në Shqypní
N'vend do të shkoj-o fjala e t'Parve,
Se *Shqypnija àsht e Shqyptarve.*
Lidhnju tok, si bâjshin motit
Ato bijat e Kastriotit,
E broh'ritni n' gzim e n' vaj :
Rrnoft' Shqypnija e flam'ri i saj.

(Nxjerrë nga ,,*Gjeth e Lule*"
Botim II, 1931 fq. 21-25).

2) HOT E GRUDË

T' huejt, qi deshtën t' kalojshin kufînin
Shkrumue viset e blera t' Shqypnís,
Tue shkel' dhunshëm ndër zagna [1]) t' lirís,
Ku e kreshnikve vet' lulja buloi

Kah kta krepa p'rimend të nderueshëm
Syt t' i sjellin ; mbar' bota t' i sjelle,
E t' dishmoj' se t' natyrshme ato kshtjelle,
Kjén muroja e lirís qi flakoi.

---

1) *Zagën-a :* hullí, vija qi lên parmenda tue livruem.

Kundra anmikut t' njaj toke s' bekueme,
Çveshun shpatash, qi s' njoftën mâ ndore,
Luftuen luftat e zemrës arbnore,
Mprojtën çerdhen e Shqypes me gjak.

Por a patën kto çeta fatosash
Pse me u ndesh' ndër lamije kombtare ?
S' i u kujtuen, thue, njaj lidhjes trathtare,
Qi kombsín s' do t' i a kqyrte aspak ?

Dje mâ i ardhshmi n' nipní t' Kastriotit,
Sot mâ i shkelni ndër tagre e ndër t' drejta,
Dje p'r Atdhé porsi plumbet e shpejta,
Dek' ndër t' gjall', sot ai n'vend s'ká pse kthen.

Librue né prej njaj zgjedhe barbare,
Me gjoks t' vetin na u bâne muroje,
Zemra e tyne prap gjak do t' pikoje,
Pse mâ Shqypes nuk ká si i shërben !

Ah ! se â i lum kush pushon sot ndër vorre,
Jan' mâ t' lum sá ndër t' ndeshna dek' rane
E ket ditë ata t' mjer' nuk e pane,
Qi â n' mâ t' kobshmet qi njofti ky vend.

Q'prej Deçiqit der m'Kodra t' Moksetit 1),
Derdhun eshtënsh, fatosa qindruene,
E kombsín me gjak t' vetin nënshkruene :
Ky nënshkrim, thue nuk vijka 2) njimend?

Tash flet koha : Ngadhnime trathtije
Kurrnji kombi der tash t' mbar' s' i dhane ;
Askurr kobet njaj dheu nuk i u dane,
Qi mâ t' vorfnin ndër kthetra e pengoi.

---

1) *Deçiqi* âsht nji mal afër Tuzit mbí të cilin fatosi i Traboinit Dedë Gjo' Luli ngrehi flamurin kombtár me 6 Príll 1911 : *Kodrat e Moksetit* janë disá suka mbí Kastrat mbí të cilat u zhvilluen luftime t' ashpra në 1920 ndërmjet Shqiptarvet e Serbvet ; 2) *vijka :* vlefka, prej *me viejtë.*

Nuk â rrfeja mizore sá nama
E njaj zemre, qi rob e shkon motin...
Shqypnís ktheja, Zot, Grudën e Hotin;
Ti verigat e tyne coptoi [1])!

(Nxjerrë nga „*Gjeth e Lule*"
Botim II, 1931 fq. 28-29).

3) NDËR BURGJE TË ROZAFATIT

Ngrehu, moj Zân' shqyptare,
Me at lyr' trí her' t' prarueme,
E zemrën, qi m' visare
T' atdheut kqyrë e mjerueme
Me ndihm' t' ande kujtoje:
Njitja ti dhimbshëm dorën,
Ksaj, qi â tue t' lypun ndorën,
Pse ai burg fort e trazoi.

Po a s' din, se sá ká psue
Ktu zogu i Shqypes lidhun?
Prej t' mbrapshtve ai ktu ngujue,
Shkoi mote shum tu' u dridhun,
Kur, bâ ky loja e kohvet,
I u shtrue furís kah duka,
E ushqimi i tij kje buka,
Qi fati i zí i coptoi.

Heu! se sá her' trazohej
Kur merrte n' mbramet dilli
E me zâ t' vet ankohej
Pre' andej, ku s' njifet Prilli:
A por, pá zâ tue mbetë,
Lotote sŷni i tí;
Ngarmue [2]) pre' asaj dashtní,
Qi ushqete për vend t' vet.

1) Kjo vjershë qe punuem në rasën e kobshme kur populli shqiptár mori vesht se fiset fisnike të Hotit e të Grudës do të mbeteshin të shkëputuna nga gjini i atdheut.

2) *me ngarmue:* me ngacmue, me nzitë, me shtërngue

Bylbyli npër gardhîje
E ndieu at gjâmë ka' ushtote,
E me zâ t' vet t' përtrîje
Desht ai, shka ish kah ndigjote:
Ky kjáte, pse mbet' vetun,
N' furrik nuk kish pse kthete;
Shqyptari idhshëm shfrete,
Kah shifte vendin shkret.

Por erdh nji ditë e mêni [1])
Ai zâ. Verigat randë
U kputën porsi pêni
E u çilën dyert tu' u trandë.
Prej burgut dalë e pshtue,
Muer ky me kthye në shpí:
Bylbyli fíll mbas tí:
Me tê jetën e shkon.

Por kur nën dhé e mbluene,
Ku nji, ku 'i tjetër dorë
Mbí vorr t' shkretnuem venduene
Me lyr' dhe ndo'i kunorë.
Q' at her' ke ato rudina
Kthei zogu e natë e ditë
Përmallshëm rrin tue pritë,
E n' váj zânin e lshon [2]).

(Nxjerrë nga „*Gjeth e Lule*"
botim II. 1931 fq. 33-34).

---

1) *me mê:* me pushue, me u ndalë.

2) Âsht kjo nji vjershë e punueme mbas njij gojdhane popullore e cila ndër sá të ndrŷm ndër ato burgje të tmershme paraqet edhe nji kangatár të popullit.

4) NGA „DREIZEHNLINDEN“

VAJI I HILDEGUNDES

7.

„Ndërmjet malesh, posht' n'luginë,
Delte 'i bár emnit harresë ;
Bár për mrekull, kush t' a haje,
Thon' kollaj se nuk mund t' desë.

Kush po e gjête, n' mshehsí t' pyllve
Tu' e kërkue, për tê tue dnesë,
T' gjitha dhimbat, veç t' a kputmen,
Ktij po i bijshin fíll m' harresë.

Randuen n' mue fuqít e epra,
Se s' ká kush mâ randë shka t' presë,
E veç dhimba trashigova,
Qi nuk due t' i qes n' harresë.

Dhimbat m' jan' gjith pasunija,
Kah s' kam mâ kê paç' për shpnesë ;
E, po t' mujshem me i harrue,
Gjithnji s' due t' i qes n' harresë.

Gjethi i yt, o bár për mrekull,
N' lulisht' t' ême edhe po t' m' presë,
Sá fort psoj, sa fort un due,
Kta nuk due t' a qes n' harresë“.

8.

„Përmbí skut, skutin e ndritshëm,
Shkrue detyrë edhe atdhé,
Ai tu' u prî, Saksont t' na dbojshin,
Pa na lânë kurrgjâ mbi dhé ;

E, po t' vîte për me shfrye
Përmbí dhun', qi tjer't na sollën,
Për me zbrû njata qi e lane,
E, ku ai desht, ata nuk ndodhën;

Edhe t'm'pvete: Hilde, a m' jé
Shi njajo qi un laç' tue shkue?
Thue t' a mnîj? Un kambën vedit
Kish m' i a vû, thaç' se s' e due.

9.

„Mrrijtka 'i nier i huej, rá lugut,
Nepër akull, nepër borë:
N' gjith ket dimën shkaf e prûni,
Kndej shka e solli, cilla dorë?

E trokllueka n' der' t' oborrit;
Se fort zemra kish me m' rrahë:
Thue ka lajme për at t' vetmin?
Para i dal, si t' kishem krahë.

Ardhka lodhë e kput' prej rruge,
Lypka bûjë e lypka ndimë,
E, te votra, kupën para,
Tue xé duert, ndêjka nji grimë.

Bijka fjalë, holl' tue kallxue
Për sa u ngrîne rrug's a tretën,
Der ku ujqt i shtŷni ûja,
Der ku dhelpnat bâne t' vetën;

Si ngushtue kaprojt e shkretë,
Der ndër ksolla u shtŷkan mbrendë;
Shum fjal' tjera, por për t' vetmin
Kurrnji fjalë nuk po e përmendë.

Ari t' verdh' — nji kup' të madhe,
T' mujshe, n' dor' kishesh me i lânë,
Kujdo t' vîte, e për at t' vetmin
T' mujtte 'i lajm-o me m' a dhânë".

10.

„Smû kah trupi e kurrkund n' vedi,
Smû për dek', prej gjarpnit prekë,
Ai u nis ; për her' mâ t' mbramen
Ju përshndeta, m' sŷ tu' e ndjekë,

Për her' t' mbram'? Kje 'imend e mbramja
Udha e mbar' për rrug' të mbramë?
S' kje mâ e mbramja, e pse at herë
U ngushtova e meç' shtang m' kambë?

S' kje mâ e mbramja, pse thue pra
M' rrahi zemra tue m' ndie zí?
Po t' ish gjáll, kudo t' jetote,
Kishem pasë un lajm prej tí".

11.

„Bijte pyll's, tuj ardh' kaluer,
A npër ara kúr kalote,
Se si shndritshin sŷt e ballit,
Bukur faqja atij i lulzote!

Sot, qi e kam un para n' shpírt,
At qi treti e qi un due,
N' ftyrë e shof un terë e thá,
Idhtë e turbull tue shikjue.

Mure t' bardha, drita t' mekne,
Hije t' zeza atij përbrî ;
E 'i heshtim, thue se fíll nesër
Dikê n' vorr po duen me shtî".

12.

„Vjen tregtari dhe hîn mbrendë,
Zverdhun lkure e flokun zí ;
Ai flet shum e përmbí tryez
Mall gjithfare merr me shtrí.

Cohë e mnashna prej Grekije,
E pëlhurë gjithfare prûni,
En' Milani e xhingla ari,
Sá mâ arka nuk i zûni.

Tue vû dor' n' at mall gjithfare,
Baba bleu ashtu n' t' pamasë ;
Krejt t' a blete at mall krenije,
Un veç mir' pata me pasë.

Paç' me dá gjithshka ndër varza,
Qi kan menden me u fejue ;
Tise s' vejash e shajaku,
Ruba lotsh, kto jan' për mue".

(Nga „*Hylli i Dritës*", Vj. XV, 1939
Nr. 8-10 fq. 393-396).

5) *MOJI I TETORIT* 1)

[...] E qe se tue u avitë ky muej aq i kandshëm, shpijat e katundit çileshin të gjitha, për me përtrî ajrin, e rob të panjehun nuk bâjshin tjetër veç tue shkundë pluhnin e tue dlirë, tue goditë gardhijet gjithfarë trajte, tue çilë vija, tue drejtue prroje, tue zhgulë barin e keq nepër rruga të shtrueme me rânë. Kujdestari i shpís së katundit prîte e drejtote punët të gjitha ; e me fjalë të vrashta, a me nji thupër edhe mâ të vrashtë, bâte me hjekë zí shum kêndin, për me gëzue ndoshta nji nieri të vetëm.

Nepër udhë ku pluhni çohej si rêja, përkoheshin qerre gjithnduer trajte, ngrehë prej qeve a prej kualve ; e mbasi rrugët ishin të ngushta e karrocarët e asaj kohe nuk kishin gjuhë aspak mâ t' ambël se e kanë karrocarët e sotshëm, mundet me na e marrë mendja se sá shamata, se sá potera u bâte nepër ato rruga. E vendet ishin njani mâ i bukur se tjetri ; nuk dite njeri se ku me e ndalë mâ parë synin. Kodrat e Sabinës, të Tuskulit, e t' Albanit ishin veshë me shpija të bukura gjithfarë trajte, banue ku prej ndonjij Mecenati, ku prej ndonjij Horaci ; e sot fusha e gjânë e Romës shifet e mbushun me rrenime shpijash këso dore ; prej grykave të Tibrit, gjatë brigjeve të Laurentit, të Lanuvit, t' Ancit, e gjatë e gjatë deri në Gaetë, Bajë e në vise tjera rreth Vesuvit, mund të thohej se sŷni nuk të date

1) Pjesa e parë e kësaj cope u botue në vëllimin „*Te praku i jetës*" fq. 352.

tjetër veç banime të hieshme pasanikësh. E pra as me kaq nuk ishin të kënaqun Romakët e hershëm, kaq ishin të dhânun për jetë të katundit n' atë stinë. Brigjet e Benakut (sot liqê i Gardës) ato të Komit, si edhe gjatë bukuríve të natyrës në Brenta shifeshin mbledhë shtegtarë, ardhë jo veç prej gjytetesh t' afërme a prej kufijve të Germanís, por deri prej kryegjytetit të Mbretnís.

E shì kah nji ndër këso „dritë sŷni" t' Italís, si i thrret Plini, pse përbâjnë nji ndër bukurí mâ në shêj, ishte drejtue Fabiola me kohë, para se të zêheshin rrugët, e shì nji ditë mbas atij të përpjekun qi pat robnesha e zezë me Korvinin. Banimi i saj në katund ishte ngrehë brî njaj kodre, qi merr në teposhte deri në gjí të Gaetës, e, si shpija e saj në Romë, dahej në shêj për bukurí trajte e për gjithçka përmblidhte mbrendë sende të nevojshme për jetë, pa rá në sy kurrnji teprí. Prej terraset qi shtrîhej para ballit t'asaj shpíje së bukur, shifej gjiu i kjartë e i qetë, rrethue prej blerimesh gjithfarësh, porsi pasqyrë e shtîme në nji suazë të bukur, mbí të cillën rrëshitshin barkë me vela të bardhë ku mâ të mdha e ku mâ të vogla, barkë shetije e barkë tregtije ; e andej prej fundit vîte ka nji herë vallja, zâni i ndonjij harpe, a kanga e kadalshme njimend por e fuqishme e ndonjij bulku. Nji pjergull me landë shum rodesh mblote me hije të vet rrugën qi çote fíll e n' at vend qi ishte gatue për me u lá, e njaty kah mjedisi i pjergullës, hapej nji shatorre e madhe gjith blerim, mëkambë mbí nji patalok të gjânë, ku nji krue me uj t' ambël e të kjartë të vetin, dalë prej njij shkambi t' afërm, njomte viset gjithkund për rreth e qi përmblidhej mâ parë në nji hurdhë të punueme për bukurí e derdhej mandej me nji krizëm të letë e të kandshme, tue përshkue, ashtu i kjartë gjysën tjetër të pjergullës derisa rrëshitëte e shprazej në dét. Dy çinarë vigana bâjshin hije mbí atë tokë klasike, qi Platoni e Ciceroni kishin mujtë me dishrue me pasë vetëm sá me u përpjekë njani me tjetrin e me rrahë çashtje filozofike. Lule e landë fort të bukura kishin kênë bartë n' at vend, prej visesh edhe fort të largta, e aty rriteshin të mprojtuna si prej thatinet, ashtu edhe prej akullit.

(Nxjerrë nga „*Fabiola*"
Pj. I faqe 107-108).

KAPTINA II.

Shkrimtarë të kohës

Kaptina e parë e këtij vëllimi përmblodhi shkrimtarët e perjudhës së quejtun e Rilindjes, *të cilët, në shumicën e vet, me pushkë në dorë e me libër nën sjetull përhapshin pak vjetë mâ parë idén e njij Shqipnije së lirë. Shum prej sish u janë kushtuem letravet mâ fort me nji qellim të jashtëm: patën para sysh mâ tepër apostullimin kombtár — si e lypte n' atë kohë nevoja e atdheut — se sá hartin, prandej vlefta e tyne letrare, përgjithësisht tue folun, âsht relative dhe e lidhun përherë me historín e zgjimit shqiptár.*

Ndonsè, prá, vetëm disá prej sish prekën hartin e vërtetë, u radhitën pá përjashtim me jetëshkrime sá mâ të plotsueme, me rreshtimin e prodhimit dhe, deri ku ká qênë e mundun, me kritikën e vepravet. Kjo gjâ u bâ pse — sot qi jemi ndër të parët hapa të zhvillimit — këta janë përfaqsuesit kryesorë të letravet shqipe; këta edhe, mbassi, a janë shuem ase janë shtym në moshë, përgjithësisht e kanë kryem veprën e vet letrare; këta pastaj meritojnë qi rinija e jonë t' i két si shembull veprimi dhe të shofë si të Parët e saj të njij kohe punuen pa pushim simbas zotsis, ku mâ të madhe ku mâ të vogël, për t' i vûm themele të shëndoshta idés kombtare, gjuhës e letërsis qi janë vula pamvarsije.

Në ketë kaptinën e dytë puna ndryshon. Kemi të bâjmë me shkrimtarë të rij, të cilët janë endè gjallë jo vetëm, por edhe shumica e tyne âsht në kohën mâ të mirën e zhvillimit të vet, prandej arsyeja këshillon qi të kufizohemi, sá të jét e mundun, si ndër jetëshkrime, si në kritikën e vepravet. Ndër disá nga këta shkrimtarë ndeshin nji përparim të madh në qortimin e gjuhës e nganjiherë nji zotsí të dallueme harti, për mâ tepër edhe puntorë shum të mirë për lavrimin e gjuhës së përbashkët letrare. Koha duhet të randojë mbí ta dhe kjo të pjekë ngadalë gjykimin e drejtë të vepravet të tyne gjithnji në zhvillim.

---

1. — KOLË THAÇI (1886-1941)

Jetëshkrimi. — *Leu në Shkodër me 2 Dhetuer 1886. Mësimet fillore teknike dhe tregtare i kreu në Kolegjën Saverjane të Jezuitvet në Shkodër, në të cilën prej vjetit 1905 deri në 1911 veprol si mësues. Mâ vonë u emnue nëpunës në zyrën e doganës së qytetit të vet e pastaj drejtuer i saj. Kúr u bânë në Shqipní zgjedhjet e para parlamentare, u zgjodh deputat i Shkodrës në 1921. U emnue Ministër i Financavet ndër Kabinete të ndryshme dhe për shum kohë qe kryetár i Këshillit Kontrollucs. Qe edhe Senator i Shtetit Shqiptár, dhe për meritime të nalta mori dekoratën „Oficer i Madh“ dhe doktoratën „honoris causa“ në Drejtësí nga Universiteti i Barit. Vdiq në Tiranë me 14 Korrik 1941.*

Veprat. — *Provën e parë në degën letrare e dha në 1909 me përkthimin e dy drameve të Metastazit :* „Sh' Eustaki o Familja e Martirve“ *(tragedi me 5 akte) dhe* „Zefi i njoftun“ *(dram në dy pjesë) ; të dyja ndër vargje 11-rrokshe. Mâ vonë u dha mbas botimesh originale tue nxjerrë dy vepra lyrike me titujt* „28 Nanduer“ *e* „Ora e Atdheut“. *Shkroi në të përkohëshmen* „Përparimi“ *e në Kalendarët e Veprës Pijore, artikuj dhe punime letrare me pseudonymin* Sh. P., *ashtu dhe në fletoren* „Koha“ *dhe në revistën* „Cirka“ *me pseudonymin* „Dora e harrueme“. *Vepra e tij mâ e punueme âsht hymni* „Tu Tempulli i Marís“ *në vargje 11-rrokshe.*

ROJA E SHQIPNIS

1.

Atme, kush â qi gojën
Me gzim â tue m' a çil' ndër t' âmblat valle
T' mâ s' dashtunes djelmní ? Kush â qi zânin
M' a ngreh' me brohorit', atme fatlume,
Ndër tingllime t' harés ?
Qe, sikur duhma e rrfés
Shdavarit' nepër qiell rrpinat mizore,
Nji forc' karmoi ulkojën
E trêmbshëm t' kombit t' onë, e nepër halle
T' idhta t' ksaj bot', potera
Pshtjellue me kobe tjera

Zgjon edhe 'i herë ulânin
Qi megjet po u cakton tokvet arbnore.

2.

Atme, po e shof : mbí krepa
T' rudin's kruetane si vigan empiri
Me sŷ t' përgjakun po e vrullon Kreshniku
Shpatën e hershme, e me vikam' luftare
Thrret e kërkon mbí dhé
Nipat ku rane pré.
E nipat tue prigjue rrijn' kuturesën 1)
E bot's porsi ndër grepa
T' u djegë e tu' u përvlue n' at vap' dishiri
Qi n' Tý kje zânun fíll.
Atme, kur shndritë ai díll
Qi e terratisi e e fiku
Moti i salvimit tue t' helmue jetesën ?...

3.

Nji fjalë ah po mbí mure
T' Qytetit t' vet me nâm sikur gjam' mali
Ushtoi mâ i madhi Gjergj 2) ndër katër vorre
Eshtnat u dridhën e përbashkuen ndiesínat
E s' amblës Shqiptarí.
Qe, si fatosa t' rí
Me shêj fitimit n' báll ngulën mbí shkama 3)
T' vjetër porsi fugure
Pse për atme me u lodh' gjâ nuk i ndali.
Kaq nën themele t' vjetra
Rrxuen e pushtuen me kthetra
Krenat nepër shatorre
Kur t' fortat zemra i turbullonte trâma.

---

1) ital. *sentenza*.
2) Gjergj Kastrioti.
3) mbí shkambij.

AKSH

4.

Deh ti sodite, Arbnuer,
Sodite n' Thepshanik at hije Plaku [1])
Qi djelt e Hotit për lirí gilatë [2]).
Atij i a shkruene për koh' t' ardhshme zânat
Nâmin e madh mbí fletë
T' kombit qi shkon përpjetë.
E Atij mâ i madhi Skandërbeg prej Krueje
Sot po i dërgon ndër duer
Jo lajme paqit, por ndalim prej gjaku :
E vrân't përsrí po i thotë :
Ded', s' â qetí n' ket botë ;
Me kshíll e jo me shpatë
Lypet n' gatim me ndêj' : Atmen deh rueje.

5.

Ndër gryka t' Kaçanikut [3])
Ká ngul' nji çet' trimnesh' : çet' porsi lulet
E prendverës s'Kosov's: shkelqyeshëm Trimi
Gjith camerdhokët [4]) i rrokullon e i ndiell
Plot me ndiesí bujare
Për qellime kombtare.
E vendimin urdhnues e pret prej Krueje,
Atij si krizm çelikut
Zâni i Kruetanit t' rrebt' ndër vesh' kshtu i ngulet:
„O Isá [5]), nuk â qetí
Sá megjet n' Shqiptarí
Mos t' i caktojn' njerzimi :
O Isá, qindro edhe pak, por gjuhën rueje",

---

1) Dedë Gjo' Luli, flamurtár lirije; 2) *gilatë:* neologizëm për: *i nzitë, i shtýn ;* 3) grykë e randsishme për luftat e pamvarsís shqiptare mbetë jashta trupit t' unjishëm të Shqipnís. Le t' u kujtohen nxansvet vargjet e Fishtës „...*Edhe Flamuri i Shqypnis, Si flakë mnije t' Perendís — Do t' valvitet n' Kaçanik*" („Mrizi i Zanavet"); 4) djaloshat; 5) Isá Boletini.

6.

E shi ktu mbas salvimit
T' robnís Ti përnjiher' ngule mâ s' pari
Flamurin t' onë, o Smajl. Shka t' thot' prej s' largu
Skandërbegu fatos, mbassi gjith bota
Po ndîen shka lyp, tue fshâ
Gjith kombi i yn' me 'i zâ ?
Ah fjal't, qi me dashtní po t'thot' prej Krueje
Goja e lumnueshme e Trimit,
Do t' i ndîej' me gëzim gjithkah Shqiptari.
„Smajl, koha âsht mâ tuj ardhë
Qi qytetit fatbardhë
T' i shndrisë i vjetvet vargu :
Por sot mâ fort se kurr Flamúrin rueje".

7.

E atje në mes t' Epirit
A ngreh' si shkambi n' dét hija e atij Burri
Qi trandi anmiqt nepër Ausonje [1]) t'hershme :
Shqype kje Burri ndër luftime, e fiset
Me shkrola mâ t' lumnueshme
Thadruene [2]) pun't e çmueshme
Qi kreu për Atme t' onë. Atij prej Krueje
Nepër rriba [3]) t' ethirit [4])
Po i mbrrîn kshtu i fjalve t' Kastrijotit turri :
„O Burrë, o Burrë, a thue
Se Epiri s' ká me u pshtue
Kthetrave t' hueja t' mnershme ?
Kje Epiri i yn' gjithmon ; o Burr', deh rueje !

(Nxjerrë nga „*Kalendari*"
i Veprës Pijore, 1922).

---

1) Tokë e Ausonvet, vend i banorvet të parë t' Italís qendrore e jugore; 2) dhênën, skalitën; 3) *rribë-a:* veri, rrymë e fortë ere; 4) pjesa mâ e holla e ajrit, shprehje poetike për ajr, qiell.

2. — KOLË KAMSI (1886)

Jetëshkrimi. — *Lindi në Shkodër me 23 Shtatuer 1886 dhe mësimet fillore si edhe ato tregtaret i kreu në shkollën italjane të qytetit të vet e pastaj mbaroi Shkollën Normale në Shën Mitër Korone në Kolegjën e Shën Adrianit. Menjiherë mbas mbarimit të mësimevet u emnue mësues në Vlonë në vjetin 1907 në shkollën italjane t' atij qyteti, dhe në vjetin 1915 u bâ Drejtuer i Shkollës shqipe po n' at vend, ku qindroi deri në 1920. Veproi prap si mësues në 1922 në Qytetsen françeskane në Shkodër e në vjetin tjetër u emnue profesuer i Gymnazit Shtetnuer po në ket* vend. *Në vj. 1927 u gradue si Drejtuer i Institutit tregtár në Vlonë, pastaj përsrí profesuer në Gymnaz të Shkodrës e për trí vjetë radhazi Drejtuer i Institutit femnuer* „Donika Kastrioti“ *e mâ në fund Drejtuer i Institutit* „Nana e Skandërbeut“ *në Tiranë. Asht mis i Institutit të Studimevet Shqiptare.*

Veprat. — *Veprimtarín e vet letrare e zhvilloi ndër fletoret dhe të përkohëshmet e ndryshme me artikuj sidomos gjuhësorë letrarë. Bashkëpunoi në* „Dielli“ *të Bostonit, në* „Lirija e Shqipërisë“ *të Sofís, në* „Përparimi“, „Agimi“, „Shkolla e Ré“, „Diturija“, „Leka“ *etj. Ká shkruem këta libra :* „Jetë e Ré“ — *Abetár (1915) ;* „Mësime mbí natyrë“ (*1917)* ; „Gramatika shqipe për të huej“ (*1931 e 1940*); „Shkollë e Jetë“ — *anthologjí për shkolla të mesme në bashkëpunim me Ndue Palucën e Ernest Koliqin* (*1935*) ; „Goja e popullit t' onë“ — *mbledhje folklore* (*1940*); „Historija e Shqiptarvet t' Italís“ (*monografí*); „Te Praku i Jetës“ *e* „Rreze Drite“ — *anthologjí për shkolla të mesme nën kujdesin e Ernest Koliqit, në bashkëpunim me Karl Gurakuqin.*

1) DITA 28 NANDUER E KRYENGRITJA E MALSIS SË MADHE

28 Nanduer : ditë e mallëngjyeshme e fatbardhë për njat brez idealistash shqiptarë, qi kujtojnë me trishtim kohët e zeza të robnís e gjakun qi derdhën dëshmorët përpara Altarit t'Atdheut; ditë gëzimi e plot enthuzjazëm për breznín e ré qi ká fatin të rrojë e lirë nën hijen e flamurit kombtár.

Asht folë e shkruem se mvehtësija e Shqipnís âsht nji krijesë e interesavet politike austro-italjane. Kjo âsht nji e vërtetë historike qi nuk mund të mohohet. Sikúr popujt e tjerë të Ballkanit patën përkrahës e mprojtës disá Fuqí të mdhá në ngadhnjim të tagrevet të veta politike, ashtu edhe Shqiptarët mujtën me dalë më vedi me ndihmën e atyne dý Pushtedeve shi atëherë kur sundimi i Qeverís Otomane ishte kah shdukej n' Europë. Mirpo duhet dijtë se rilindja e Shqipnís âsht edhe fryti i mundimevet të sa vjetve e të sa pionerve të kombit, e se lirija âsht e mbrujtun edhe me gjak të dëshmorvet.

Përpara lëvizjevet kombtare qi ngjanë në Kosovë, në Malsín e Madhe të Shkodrës e aty-këtu edhe në ndonji qytet të Shqipnís së Jugut, mund të thomi se popujt e Europës nuk dijshin qi ekziston nji komb Shqiptár. Shqiptarët nisën të tregojnë gjallsín e vet e të çfaqin ndiesít e andjen për lirí vetëm kur Zhonturqit deshtën t' u ndrydhin virtytet, doket e ligjët e të parvet e t' u shdukin edhe të vetmin shêj të njisís kombtare, gjuhën.

Qe atëherë qi burrat e malevet, të rritun gjithmonë të lirë e me zakone e kanune të veta, lëshuen kushtrímin kundra rrezikut qi po u kërcnohej jetës së Kombit, e me nji trimní vërte spartane, u bânë báll urdívet të shumta të Turqvet, qi nën komandë të Turgut Pashës kishin ardhë me shtruem Shqipnín.

Kujtimi i atyne ngjarjeve të përgjakëshme i a tronditë zemrën çdo Shqiptari të vërtetë qi ká ndodhë e ká vuejtë ndër ato ditë të tmershme të kryengritjes. Nji mallëngjim i a kapllon shpirtin tue kujtuem qindresën e heroizmin qi treguen kreshnikët e lirís nepër krepa të malevet të stërpikuna me gjak fatosash e mjerimet e familjevet të tyne të strukuna, pá mblojë e pa veshë, nepër shpella të ndragta të Moraçës.

Në lamë të luftimevet këta fatosa dhanë edhe shembuj atdhetarije dhe burrnije, diftuen dashunín e flakët qi ushqejshin për truell, për gjuhë e doke të vendit. Nji ditë tek ndieu nji kësi luftarësh tue përmendë pushkët e Krajl Nikollës me të cilat luftojshin kryengritsit ai me 'i herë me nji theksim t' ashpër tha në sý të disá Malazezve: „Por ky (Krajl Nikolla) nuk âsht as s' ká me qênë kurr Krajli i ynë“. Fjalë mjaft e kuptueshme qi

dishmon se ata burra e derdhshin gjakun për lirín e vendit, e jo, si kujtojshin disá, për me u bashkuem me Mal të Zí, e me hŷm nën zgjedhë të njij kombi tjetër.

Mjerisht trimat e Malsís fatose, qi u dogjën e flijuen gjâ e máll e bindën shekullin tue luftuem për atdhé nuk mujtën me dalë ngadhnjyes ndër qellime të veta. Numri i madh i urdívet turke i shtrëngoi të rrasen afër kufinit, por aty, në ditën mâ të ngushtë, qenë trathtuem e lëshuem dore prej Qeverís Malazeze.

Nji mengjes tek gjindeshin të gjith të mbledhun te Ura e Tamarës e bâheshin gatí për të mësyem ballin e anmikut u ndigjue zâni i ashpër i disá oficerave malazez, të cilët urdhnojshin Malcorët me vojtë në Koritë për të dërguem armët e për të dalë mandej sá mâ parë në Podgoricë për të hŷm në marrëveshje me përfaqsuesit e Mbretnís Otomane. Kryengritsit ndonse të lodhun prej luftimevet të pandame e prej vuejtjevet të njij jete plot mundime, qi shkojshin nepër krepa e shpella të malevet, patën guximin të qindrojnë edhe 48 orë të tjera pá bukë e pá fishekë. Kur panë ne e mbram se Mali i Zí u a preu krejt ndihmën e ushqimin e se nuk do t' u nepte bukë as familjevet të tyne, zbritën atbotë në Podgoricë. Qenë gjithsejt 2800 luftarë. Ndër fytyrat e të gjithvet shifej nji dëshprim i madh ; prej zemravet të tyne plot varrë delshin fshamje dhe ankime. Ankoheshin se kishin qênë të trathtuem, se nuk dojshin me kthyem ndër shtëpijat e veta të djeguna e të shkretnueme prej Turqvet, ndër vende të veta të lame me gjak të vllazënvet, pa tagret e lirís. E u luteshin përfaqsuesvet të shtypit të huej qi ket mjerim t' i a bâjshin të njoftun Europës. Si mund të qindrojshin mâ pá bukë e pá fishekë ? Duhej me i u shtruem fatit të zí. E me 4 Gusht 1911 n' orën 4 pasdreke, të prím prej krenvet të lëvizjes, i u paraqitën Ministrit të Turkís, Sadedin beut, për të nënshkruem protokolin e koncesjonevet. Por jo të gjith. Traboinasit, qi qenë luftarët mâ të mirët e kryengritjes, me Vojvodën e vet Dedë Gjo' Lulin, nuk ndigjuen. Dojshin të gjitha tagret qi përmbante „*Libri i Kuq*". Qeverija Malazeze i dëboi atëherë përtej Moraçës.

Plaku i Traboinit qi quhej kreshniku i panjollë e i pa frigë nuk pranoi as 2500 lirat turke qi i qenë premtuem prej Bedri

Pashës, Valís së Shkodrës, po të kthente edhe ai me njerzit e vet në Hot. Kreshnikun e malevet nuk e theu as forca e pares. Me gjith këta vojt në mes të luftarvet të vet e, me zemër të dëshprueme, u foli : „Askush, o burra, nuk duhet të zâjë besë se unë nuk u lâ me kthyem nder troje t' ueja. Ju e kini detyrë me menduem për familje, e në kthejshi, prap kam me u dashtë e me u mbajtun për trima, pse unë tash nuk mundem me i u siguruem mâ as bukën".

Të gjith vikatën njij zâni : „Aty ku të shkojsh ti kemi me ardhë edhe na ; dersa të jét nji copë bukë kemi me e ndá të gjith bashkë ; na kanë mbetun edhe njiqind fishekë e mund të luftojmë edhe nji ditë apo dý : mandej kena me marrë pushkë tjera ase me vdekë ; por dhetë fishekët e mbramë kanë me qenë për Malin e Zí... !"

Kryengritja u shue, por gjaku nuk u derdh kot. Ai gjak dëshmorësh ngjalli ndër zemra të sá Shqiptarve ndiesit e atdhedashunís e kujdesimin e shtypit të huej e të botës së qytetnueme për kombin t' onë. Qe si një vegim kushtrimi qi zgioi anë e kand Shqipnís fuqít e mpîta të Shqiptarvet e andjen për rilindjen e atdheut. E dita e rilindjes nuk vonoi me ardhë ; i a mrrîjti në nji kohë të papritun shkaktuem prej luftës balkanike. Shqiptarët u gjetën të lodhun, të ligshtuem nga kryengritjet e të pabashkuem, por ideja kombtare kishte marrë shkas të madh : gjaku i fatosavet kishte ndezë gjakun e sá e sá vetve, numri i atdhetarvet ishte shtuem, e në shtypin botnuer e në rrethet diplomatike ishte ngjallë nji çashtje e ré : çashtja e rilindjes shqiptare.

Në ketë ditë historike të pamvarsís ideali e martirizimi i dëshmorvet të Kombit duhet pra të jét nji pasqyrë për të gjith Shqiptarët e sidomos për djelmnín.

Prej gjakut të martirvet të Kombit mbîjti drita e lirís. Djelmnija ká tashti nji detyrë gjithnji të naltë e të madhnueshme : duhet të përpiqet për t' i sjellë Shqipnís dritën e njij qytetnimi të vërtetë.

(Nxjerrë nga „*Leka*"
Vj. IV — 1932, Nr. 11 fq. 343-345).

2) GJUHA E MALLI I ATDHEUT

Ndërmjet punvet të përditshme të rrojtjes, ndonse të dyndun tash disa qinda vjetësh prej tokës së të parvet, me anë të traditavet e të dokevet Arbreshët e Italís kanë mujtun me ruejtë deri tashti vonë të gjallë ndiesín kombtare. Në familje, në shkollë, ndër mbledhje e marrëdhanje shoqnore me shoqishojnë e ndër ushtrime fetare kultin e atdheut të moçëm e kahë diftue mâ fort tue folë e tue ruejtë me nji dashuní të flakët e me kujdes gjuhën e vjetër të tyne.

Gjuha mbahet shprehja e parë e karakterit dhe e ndiesís së njij populli ; lidhja mâ e fortë e mâ e qindrueshme qi mund të bashkojë shoqnít e njerzimit ; i vetmi shêj qi mban në jetë nji kómb. Godet diplomatike, fuqija e armvet, zgjedha e randë e njij sundimi t' egër mund t' i ndrydhin e t' i përçajnë popujt, qi janë prej njij gjaku, por këta, deri sa të flasin nji gjuhë të përbashkët, kanë me u njehun gjithmonë gjymtyrë të pandame të njij kombi. Kush i del zot, pra, gjuhës së vet, i del zot kufinit ideal t' atdheut të vet ; ai qi ndien e çmon bukurít e gjuhës së kombit të vet, ndien e kupton edhe ndiesít e vllazënvet të vet. Gjuhën janë munduem, prá, Shqiptarët e Italís t'a ruejnë si nji dhantí të çmueshme, si nji ndër trashigimet mâ të mallëngjyeshme dhe mâ të shenjta t' etënvet të vet. Kjo i ká mbajtë për shum kohë të bashkuem e të lidhun për ryth e doke, u ka shtue dashunín e vllaznín ndërmjet shoqishojt, ká mbajtë të ndezun ndër zemra të tyne mallin për atdhén e parë, e të gjallë në mendje kujtimin e lavdít e stërgjyshavet. E me të vërtetë âsht për t' u çuditë se si këto koloní arbreshe të shpërndame ndër krahina t' Italís së jugut në mes të njij popullí me tradita e zakone të ndryshme e me kulturë, mujtën t' u shpëtojnë stuhívet të kohës pá bjerrë krejt karakterin e vet të veçantë, kështuqi të na paraqitën prap aty-këtu, mbas katërqind e sá vjetësh, si thermija të paprekuna të cungut ethnik shqiptár.

Asht e dijtun se sundimet e marrëdhanjet shoqnore e tregtare me anas kanë lânë gjatë kësaj kohe ndikimet e veta në gjuhë e ndër doke të tyne, por Koloní́t qi nuk kanë pësuem

fort në pikëpamje të personalitetit shqiptár e qi kanë ruejtë mâ tepër gjuhën e traditat e vjetra gjinden në krahinë të Cosenza-s, brî Silës, në krahinë të Catanzaro-s, në Basilikatë e në Molise. Veç këtyne janë për t' u përmendë edhe Piana e Arbreshvet e Kuntisa Entellina në Sicilí, afër Palermo-s.

Katundet shqiptare të Kalabrís së veriut e të Basilikatës e ruejtën mâ tepër karakterin e vet ethnik pse ndodhën të vendueme mbí kreshtat e bjeshkvet të nalta t' Apeninit të poshtëm, ku banorët, tue qênë vendi i ashpër, pá rruga automobili, i lidhun veç me shtigje të këqija sá me mujtë me kaluem mushku e kamba e shtegtarit, shkuen deri në këto kohët e vona nji jetë të thuesh krejt të vetmueme, fort pak në përpjekje me popullsít latine të vendevet t' afërme, të ndrŷm në botën e vet të njimendët dhe ideale.

Arbreshët e Italís shqipen nuk e flasin vetëm mbrenda murevet të shtëpís, por edhe jashtë, ndër mbledhje e ndër marrëdhanje të përditëshme qi kanë me shoqishojnë. Midis tyne, e sidomos në klasën e popullit t' ulët e të bujqvet mund të gjinden gjithnji burra e në nji numër mâ të madh grá qi nuk e dijnë italishten as djalektin e anasvet ; veç flasin djalektin e vet, gjuhën e arbrit, qi kanë nxanë që në djep prej nanavet të veta.

Edhe n' elementin e kulturuem gjinden burra të pjekun, të cilët, sadoqi e dijnë e dhe kanë nxanë me shkollë gjuhën italishte, në familje e në kuvend me vllazën të njij gjaku përdorin gjithmonë në të folun djalektin arbresh e kujdesen qi këta t' u a mësojnë edhe fëmijvet të vet, të shtŷm vetëm prej dishirit e prej dashunís qi kanë me e ruejtun ket trashigim të shenjtë si peng çmimi e kështu me mbajtë përherë gjallë në breznín e ré emnin e kujtimin e tokës së të parvet. Në kolonít e Kalabrís së mesme e në Sicilí kanë dalë kohë mbas kohe prej klasës së këtyne njerzve të shkollës e mâ fort prej klerit të rythit grek studjues e puntorë të mirë të gjuhës shqipe, të cilët, me vepra letrare, me predikime në kishë, me lutje e kangë të përshpirtëshme, përveç se i kanë dhânë popullit të vet ushqimin menduer e shpirtnuer, i kanë shërbyem në nji kohë edhe djalektit të vendit tue e lavruem me gjith dije të mendjes për t' a ruejtun të pastër e të paprekun.

Shërbimet qi këta puntorë të palodhun i kanë bâm gjuhës e rilindjes së letërsís shqipe me studimet e me shkrimet e vlefshme të veta janë mjaft të mdhá. Poezít fetare a të shenjta të disá vjershtarve arbreshë qi janë bâm fort popullore e këndohen gjithnji ndër kremte në kishë në lavd e në nderim të Hyut e të martirvet të fés, janë me të vërtetë margaritarë arti për vlerë poetike, për ndiesí të nalta e plot njomsí e për visarin e pasun gjuhësuer.

(Nxjerrë nga „*Historija e Shqiptarvet t' Italís*")

---

3. — MUSTAFA MERLIKA-KRUJA (1887)

Jetëshkrimi. — *Lindi në Krujë me 15 të Marsit 1887. I plotsoi mësimet fillore në vendlindjen e vet, pastaj ndoqi gymnazin në Janinë, tue e kryem n' Istanbul, ku u diplomue në shkencat politike në 1910. Qe nji ndër organizatorët kryesorë të Kryengritjes kombtare kundra pushtimit turk, tue marrë pjesë vetë në luftimet e zhvillueme në Krujë e në lumin Mat në 1912. Qe delegat i Krujës në Kongresin e Vlonës, i cili çpalli vetqeverimin e Shqipnís. Zavendës prefekt i Vlonës nën qeverín e parë shqiptare, pastaj sekretar i parë i Kryesìs së Këshillit Ministruer; Drejtuer i Arsimit n' Elbasan e mâ në fund, në 1914, nën qeverín e Frinc Wied-it, këshilltar në Ministrín e Arsimit. Mbas shum rrethanash, në mbarimin e luftës së madhe, mori pjesë në Kuvendin Kombtar të Durrsit të 25 Dhetorit 1918, i cili e zgjodhi mis të qeveris tue i ngarkuem dikasterin e Postë-Telegrafavet. Mâ vonë u dërgue delegat në Konferencën e Paqit, dhe në 1921 qe zgjedhun deputat në Parlamentin e parë shqiptar e në vjetin 1924 Prefekt në Shkodër. U emnue Senator i Mbretnís në Qershorin e vjetit 1939, dhe sot âsht Këshilltar pranë Mëkambësís së Përgjithëshme, tue qênë njiheri edhe Kryetar i Institutit të Studimevet Shqiptare.*

Veprat. — *Mustafa filloi të shkruejë që në moshën e ré n' Istanbul, spari me pseudonymin* A. Xh. (Asim Xhenan); *pastaj*

e vijoi jetën fletorare në pjesën shqipe të fletores së Barit „Corriere delle Puglie“ *dhe në të përjavëshmen politike* „Kuvendi‘ *të Romës. Bashkëpunoi rregullisht në 1920 në fletoren* „Mprojtja Kombëtare“ *të Vlonës. Në kohën e mërgimit të vet prej 15 vjetësh e vijoi luftën idealogjike dhe politike me artikujt e botuem në* „Lirín Kombtare“ *të Genevës e në* „Shqipërin' e Re‘‘ *të Konstancës. Ndoqi hap për hap studimet gjuhësore në të përkohëshmet e Shkodrës* „Hylli i Dritës“ *dhe* „Leka“, *tue marrë pjesë ndër bisedimet e ndryshme qi rriheshin ndër to me artikuj të gjatë e të peshuem. Në vjetin 1928 botoi në Zarë përkthimin nga serbishtja të librit të Dr. Vladan Djordjeviq* „Shqiptarët e Fuqít e mëdha“. *Gjithashtu në 1941 qiti në dritë përkthimin nga italishtja të librit* „Mussolini“ *të Gjergj Pinit. Ka gatí për shtyp Fjalorin e gjuhës s' onë, të përmbledhun në nji dorëshkrim prej 2400 faqesh, i cili do të jetë fjalori mâ i plotsuem i yni.*

1) MENDIME MBI TRAJTIMIN E NJIJ GJUHE LETRARE SHQIPE

Përpiluesat e programës së çfaqjevet qi po bâhen me rasën e mbledhjes në kryeqytetin t' onë të Kuvendit të parë albanologjik italo-shqiptár, më kishim pám edhe mue të denjë me mbajtun nji konferencë me nji themë të përshtatun. [...]

Nuk âsht rasa me shkoqitun këtu theorí shkencore e filosofike, zhvillimi i të cilavet ká mbushun vëllime qýsh prej filosofëvet të mdhaj të Greqís së moçme e deri në ditë t' ona, mbi gjuhën vetë si mjet të të shprehuni e të të kuptuemi në mes të njerzvet. Po hŷj prá fíll e në themën t' eme.

Pikë së pari le të merremi vesht mbi shka kuptoj unë kúr them nji gjuhë letrare. Kur them nji gjuhë shqipe letrare kuptoj nji gjuhë letrare si të tana të tjerat në botë, si të tana gjuhët e popujvet të qytetnuem qi kanë nji letërsí kombtare, nji gjuhë të shkrueme të përdorun e të kuptueme po në nji mënyrë prej gjith atyne qi e flasin.

Përdora fjalët *letërsí kombtare.* Përcaktimi i letërsís me mbiemnin *kombtare* s' ká këtu për qellim me përjashtue letërsít

e hueja, qi në themën t' onë janë vetvetiu të përjashtueme, por ato të djalektevet, të krahinavet të banueme prej grumbujsh të ndryshëm po të njij populli të vetëm. Ka letërsí kombtare e letërsí krahinore, sepse ká gjuhë kombtare e gjuhë krahinore. Për t' u marrë vesht mâ lehtë e mâ shkurt âsht bâm zakon me i thânë *gjuhë* vetëm gjuhës kombtare e ato të krahinavet me i quejtun djalekte. Mirë po në të vërtetën shkencore as djalekti s' âsht kurrgjâ mâ pak se nji gjuhë, mbassi atê flasin e me tê merren vesht nji grumbull i madh njerzish. E sikurse flasin e merren vesht n' at djalektin e vet për mbehít e jetës së çdo çasi, gjithashtu po me at mjet i rreshtojnë të vdekunit e dashun ligjët e tyne, dhe idhullit të zemrës a kreshnikut qi përjetohet ndër valle e ndër flije të lahutës kangët e tyne. Në djalekt ka këndue Naimi, në djalekt Fishta e në djalekt të gjithë poetët t' anë të vjetër e të rij.

Por a s' âsht mëkat qi njâni nga Juga t' i thotë vetes shqiptár, të thotë se flet shqip edhe mb' anë tjetër të mjerohet sepse nuk e shijon dot poezín fishtjane e, mâ zí, në shum vende të saja, të mos e kuptojë aspak? E anasjelltas a s' âsht gjith aq mëkat qi nji tjetër nga Veriu të shprehet gjithashtu për poezín e Naimit? E pse ndodhë këta? Këta ndodhë sepse na s' kemi endè nji gjuhë kombtare, e prá asnji letërsí kombtare: nji gjuhë qi t' a kuptojnë, t' a flasin e t' a shkruejnë të gjith Shqiptarët si njâni tjetri përveç djalektit të vet e përmbí tê.

E si mund t' a kishte Shqiptari i mjerë nji gjuhë të këtilë deri sot? Gjuha kombtare nuk âsht nji fenomen i natyrshëm si gjuha vetë, domethânë si virtyti i së folmes së njij grumbulli njerzish me nji mjet të përbashkët, të pagdhendun ashtu siç e kanë trashigue prej shekujsh. Gjuha kombtare âsht pikëspari nji gjuhë letrare. Nji gjuhë e shkrueme, e lavrueme dhe e shtrîme dalngadalë në të gjith popullin me anën e shkollës e të vepravet letrare. Gjâ kjo qi ngjatë diku me dheta e diku me qinda vjeç, simbas fuqís së mjetevet qi i shërbejnë, simbas ndryshimevet mâ të vogla a mâ të mdhá të djalektevet në krahinat e ndryshme, simbas gjânsís së vendit e shumicës së popullit e sá e sá rrethanash tjera. Me nji fjalë mund të themi se gjuha

kombtare, gjuha letrare e njij kombi âsht nji prodhim historik. E historija e kombit t' onë, për shkaqe qi i din gjithkush, s' ká mundun deri sot, s' ká pasun sesi me prodhue nji gjâ të këtilë. Të parët t' anë mâ të hershëm, Ilirët, s' na kanë lânë nji gjuhë të shkrueme. Principatat shqiptare të mesjetës kanë përdorë si gjuhë shkrimi zyrtare ku greqishten e ku latinishten e shkolla s' ká qênë modë aso kohe në vendin t' onë. Nën sundimin tyrk, kur filluen me na u çelë sŷt neve, shkrimi e këndimi shqip përbânte nji delikt kundra shtetit. Ato vepra të pakta fetare të shkrueme prej disa kishtarve janë sot nji thesar për gjuhën t' onë, por qellimit qi po rrahim këtu s' i kanë bâm asnji shërbim në kohë të vet. Botimet italo-shqiptare nuk patën mundun të përhapen aspak në Shqipní. Veprat tjera djalektore me subjekte të ndryshme filluen të shkruhen në gjuhë t' onë përjashta Atdheut vetëm vonë në gjymsën e dytë të shekullit të kaluem, dhe filluen të shpërndahen fshehtas edhe mbrenda. Ndëkimi i këtyne veprave në trajtimin e njij gjuhe letrare kombtare ká qênë fare i vogël. Veprat tosknishte kanë qarkullue nepër duert e njij pakice gegësh dhe i kanë mësue këta nji fije me do fjalë e trajta të Jugës. Mâ pak zéll kanë diftue jugorët për veprat gegnishte, atje mbrenda edhe „*Lahuta e Malcís*".

Nji hapë themelore pat hjedhun Kuvendi i Manastirit në 1908 tue njisue abecét e ndryshme qi përdoreshin deri atëherë.

Nji tjetër hapë me randsí shum mâ të madhe në ket drejtim u bâ në Kuvendin e Elbasanit pak mâ vonë ku u pranue djalekti i atij qyteti si themel i gjuhës kombtare.

Por këtij qellimi, trajtimit të njij gjuhe letrare shqipe, i ká shërbye shum mâ tepër se cilado vepër tjetër deri atë kohë, Komisija letrare qi qe trajtue në Shkodër me të vajtuemit Luigj Gurakuq e Dom Ndré Mjedë në krye nën pushtimin ushtarak t' Austro-Hungarís.

Qýsh mbas luftës botnore, e këndej, mbrenda këtyne njizet vjetve, sikur të kishin qênë në krye të punës njerëz qi e çmojnë gjuhën kombtare ashtu si meriton m' u çmue, si themelin mâ të fortë të kombsís, si fillin mâ të fuqishëm të njisís kombtare, me shkollat dhe shtypin qi kemi pasun, sigurisht të kishim pám sot

në trajtimin e gjuhës s' onë letrare nji përparim qi do të na kënaqte shpirtin. Por e vërteta âsht se mâ shum ká bâm në trí vjet Komisija letrare e Shkodrës se Qeverít shqiptare në njizet vjet. Madje nuk dij a âsht mâ i madh shërbimi qi i ká bâm shqipes në ketë kohë shkolla, apo dâmi qi i kanë bâm nji pjesë e shtypit dhe burokratija me gjuhën e tyne qi âsht marre t' a quejmë shqipe.

Por qe se sot po ndodhemi përpara njij nisjative qi ká me qênë guri i themelit të kulturës shqiptare përgjithësisht dhe i trajtimit të njij gjuhe shqipe letrare e mandej kombtare posaçisht. Nisjativa âsht ajo qi dijmë të gjith e qi i ká dhânë shkas e rasë kësaj mbledhjeje dhe kësaj konference. Shkëlqesa e Tij Mëkambsi i Përgjithëshëm i Mbretit Peranduer në Shqipní, ai vetë shkrimtár i hollë, e njerí kulture së thellë, sidomos historike, dashamirë i Kombit t' onë, ndërpretues e zbatues i vullnetit e i urdhnavet të Duçes, ka ftue në Kryeqytetin t' onë mâ të shquemit lavruesa italjanë të studimevet shqiptare, qi bashkë me intelektualët t' anë të rrahun n' atë degë, të sqyrtojnë udhët e mënyrët mâ të mirat sesi me sigurue zhvillimin mâ të shpejtë e mâ të përsosun të problemavet kulturorë të Kombit shqiptár me gjuhën shqipe në báll.

E qe prá se Regjimi Fashist, ky regjim qi në mendjen e sëmunë të shum kuj ishte bâ për me e humbun gjuhën shqipe e kombsín shqiptare, ky regjim sot po hjedh themelat mâ të shëndoshë të zhvillimit t' asaj gjuhe e t' asaj kombsije, me ngrehjen e Institutit albanologjik këtu në Kryeqytetin e Shqipnís tue lidhun me *Themelatën Skandërbeg* qi ka dashun e krijue miku i madh i Kombit t' onë Konti Galeazzo Ciano.

Kaqë desha me thânë për kalim. [...]

Asht e vërtetë se gjuha kombtare, si e kam thânë edhe mâ parë, âsht nji prodhim historik. E mbassi historija, do të thotë ndokush, ká ligjët e veta të pakundërshtueshme e prodhimet e saja lejnë e rregullohen në bazë të këtyne ligjve, ç' na përket neve me bâ për trajtimin e gjuhës s' onë kombtare veçse me u mjerue qi nuk do t' i a mrrijmë asaj dite së bardhë për me ndëgjue nji tingull të vetëm, nji jonë të vetme, kur të flasin

korçari me shkodranin e gjakovsi me filatasin e Çamërís? Unë jo, nuk jam në ketë mendje. Vërtet historija ká ligjët e veta të pashlyeshme si rrymat e lumnavet. Por se këto rryma mendja e njeriut i rregullon me penda, rema e kanale dhe nxjerrë prej sosh dobín mâ të madhen qi të jét e zonja me nxjerrë. Me fjalë të shkurtna unë them dhe besoj se na mund dhe duhet t' i ndihmojmë trajtimit të gjuhës s' onë kombtare në dý drejtime. Mund t' i ndihim pikë së pari, qi ajo, në zhvillimin e saj, të marrë nj' atë rrymë, nj' at drejtim qi lypë karakteri i saj i veçantë për me mbetun gjithë motin e jetës gjuhë shqipe. Së dyti mund t' a shpejtojmë ket zhvillim drejt mbarimit e përsosunís.

Si po shifet, nuk jam tue thânë qi na të marrim e të gatuejmë nji bukë simbas andës s' onë prej brumit të shqipes qi kemi sot në dorë dhe t' i a vêjmë përpara popullit shqiptár si manë të ráme për qiellësh. Por jam tue thânë se pa i a ndërrue, madje tue pasun të tânë kujdesin me i a ruejtun rrymën e natyrshme të zhvillimit qi gjuha e jonë ka me bâm për me mrrî në thronin e njij gjuhe syprane kombtare, na mund t' a përkrahim e t' a shpejtojmë ket zhvillim.

E si?

Shqipnija ká dy djalekte kryesore qi i dán mrekullisht lumi i Shkumbinit: tosknishten në Jugë dhe gegnishten në Verí. Këto mandej dahen midis tyne në disá nëndjalekte tjera. Ai i Jugës përfshîn prap kryesisht tosknishten e vërtetë, labrishten dhe çamrishten. Dhe atê të veriut mund t' a dajmë në disá nëndjalekte kryesore qi s' kanë emna të posaçëm si ato të Jugës, por qi mund t' i kufizojmë në vija të përgjithëshme kështu: djalekti mesatár, të cilin mund t' a quejmë kështu si për pozitën gjeografike të visevet vetë; ky përfshîn zonën ndërmjet Shkumbinit e Krús përveç malsívet. Mandej kemi nëndjalektin e Malsívet të Mesme, qi fillon prej Kruje dhe merr krejt malsit e Gegnís deri në brigjet e mangjëta të Drinit. Dhe mâ në fund âsht nëndjalekti i Veriut e verilindjes në krejt anën e djathtë të Drinit. E theksoj se kjo dasí nëndjalektesh në Shqipní âsht nji dasí e bâme ashtu *grosso modo* e jo me kritere të ngushta shkencore dhe me kufij të caktuem katund për katund si ká me qênë barra e njij atlanti djalektuer t' ardhshëm.

Për themën t' onë s' na hŷn në punë analyzimi i veçorívet të djalektevet e të nëndjalektevet të ndryshme të shqipes. Neve na hŷn në punë të dijmë pikë së pari se vall cilit nga dý djalektet kryesore, tosknishtes apo gegnishtes, ka me i a dhânë historija privilegjën e gjuhës kombtare? Për mue s' ka asnji dyshim: gegnishtes. Dhe qe arsyet:

I. — Se gegnishtja âsht e folun prej dý të tretash dhe tosknishja vetëm prej nji së trete së popullit shqiptár. Them të popullit shqiptár e jo të Shqipnís.

II. — Se gegnishtja si gjuhë kombtare ká n' aktivin e vet nji historí, sado të shkurtën, dhe të drejta të fitueme. Gati qýsh se ka fillue me u përhapun shqipja si gjuhë e shkrueme, ńjerzit mâ t' auktorizuem kombtarisht e letrarisht i a kânë vûm sýt mù gegnishtes së mesme si bazë të njij gjuhe letrare kombtare. Kësi mendimi ka shfaqun Gustav Meyer-i qýsh pesëdhetë e kusúr vjetë mâ parë, kështu ka folë e shkrue Weygand-i, kështu Camarda e kështu Nachtigal-i. Me gjith qi Kuvendi i Manastirit mbajti në përdorim dý alfabete, atê të shkrolavet thjesht latinishte të përdorun në Gegní e sidomos në Shkodër, dhe atê të përziemin me gërma greko-slave të përdorun rëndon prej Jugorvet, mbrenda dak vjetve ky i dyti u shduk krejt nga përdorimi dhe i a lëshoi vendin të parit. Asht e vërtetë se nji çâshtje alfabeti s' ká të bâjë drejt për drejt me çâshtjen e përgjithëshme të gjuhës letrare kombtare. Por këtu mund të merret së paku si nji symptom i njij prestigji mâ të madh të gegnishtes ndaj tosknishten.

III. — Se ndëkimi i kryeqytetit si qendër qi përmbledh shumicën e intelektualve mâ të shquem, nuk mund të mohohet. E kryeqyteti i Shqipnis âsht në Gegní.

IV. — Se gegnishtja e mesme kuptohet shum mâ lehtë në Jugë sesá tosknishtja në Verí. Përdorimi i njij djalekti të kuptueshëm në nji zonë mâ të gjânë se tjerët ká nji randsí të madhe për trajtimin sa mâ të shpejtë të gjuhës letrare, po të merret ai për bazë. Kjo mund të themi se âsht mâ e forta arsye qi i ká shtŷ gati të gjith ata qi janë marrë me ketë problemë me zgjedhun djalektin e Elbasanit. Po për ketë arsye pat zgje-

dhun Vuk Karagjiqi djalektin „*jekav*" si bazë të gjuhës letrare serbo-kroate, qi mbrenda nji gjymës shekulli mrrini m' u trajtue ashtu si e shohim sot, domethânë në nji shkallë përsosunije qi s' kishim me e dëshirue as na mâ të naltë.

Themeli, prá, i gjuhës s' onë kombtare ká me qênë, mbas mendimit t' em, pa dyshim gegnishtja, dhe mù gegnishtja e mesme. Ndëkimi i shhodranishtes në ketë gegnishte të mesme ka për të qênë i madh, sikúr se shihet qartë qýsh sot. Asht ndëkimi i shkrimtarvet shkodranë e jo ai i vendit. Por edhe tosknishtja ká për të veprue me nji fuqí shum të madhe në trajtimin e gjuhës kombtare. Ká për të veprue me shumicën e pendavet të saja sidomos gazetare e burokrate dhe me prestigjin e saj për shum trajta qi ka ruejtun mâ mirë se gegnishtja nga gjuha e vjetër. As djalektet tjera s' kanë për të mbetun pa lânë gjurmët e veta me thesarin e fjalvet e të fraseologjís së tyne [...]

Nxjerrë nga ,,*Shkëndija*",
Vj. I Nr. II. 1940, fq. 3-7)

2) *SHKOLLA E IME*

Shkollë e bâftë Zoti! Por kështu mâ po e quejmë. Me i thânë *mejtep*, si e quejshim na atëherë, djelmnija fatlume e soçme s' e merr vesht.

Kush e mba mend sa vjeç ishem kur *më ngjitën në hoxhë* tue më thye nji gërreç me hî përmbrapa... Mbaj mend vetëm qi gjyshja m' a ngjiti emnin qýsh atë ditë *mulla Isuf*. Edhe krenohej tue diftue se në fisin t' onë, kush e di sa breza para, paska qênë nji mulla Isuf... shum i dijshëm. Kruja mbarë e paska pasë pyetun për mênd! Paska pasë qênë edhe njeri i mirë, njeri i shênjtë. Unë, prá po t' i a kishte ndëgjue ora s' ime gjyshe dëshirin e zêmrës së saj të bardhë, do të kishem zânë kâmbën e këtij skatragjyshi zâmadh. Por ora, qoftë bekue, duket se kishte punë tjera kur nânë-Gonxhja më ledhatonte mue me emnin e Mulla Isuf Gjebeshit.

Shkollën e kishem mjaft larg prej shtëpije. Ajo ishte në pazar, ngjitun me xhamín, e shtëpija e ime gati mu në fund të qytetit kah Krasta.

Kush s'e njeh tashmâ topografín e Krujës? Kruja, qyteti mâ historik i Shqipnís, ata qi kanë shije e dije nga bota kanë thânë e shkrue se âsht edhe nji prej vêndevet mâ të bukura qi ká krijue natyra. Prandej Zogu, njeri... me shije, njerí me dije e njerí me patriotizëm të madhe sá vetë Efialti, ata Shqiptarë të mirë qi i donte fort sá zjarmin në gjí i çonte në Krujë për me thithun ajr të pastër, m' u frymzue prej historís së saj lavdiplotë e me soditun prej së nalti panoramën e mrekullueshme të fushavet e kodrinavet të blera nën kujdesin atnuer... të Bazit Sanës.

Për t' u ngjitun qýsh prej Merlikajsh deri ke shkolla, sado shpejt me ecun, së paku nji gjymës ore më duhej. E mbassi lypej me shkue dý herë në ditët, nâna m' a epte bukën e drekës me vete. Natyrisht s' ishte punë e madhe me e bartun. Nji copë bukë misri pjekun mirë në çerep me nji thelë djathë qi zênte vetë nâna prej delesh e dhísh t' ona, me sá ândë e hajshem kur dilshem i këputun në mesditë prej atij burgu ndrydhës qi thirrej *mejtep*!

Qi të mos më lênte m' u bâm rrugaç ndër orët e pushimit, baba më kishte ngjitun shegert, pá rrogë t' a merr mêndja, në nji tregtizë. Atje hajshem drekë dhe i ndihmojshem ustait me peshue e matun mallnat për myshterít. Ustai i im, Tarë Seseri, ishte edhe terzí shajaklliqesh, pritte e qepte e qëndiste me gajtana çedikë e xhamadana. Baba kishte lakmue për mue ket dyqan jo veç pse të zotin e kishte mik e njerí të besueshëm, e pse ishte edhe bakalli i shtëpís, pór sidomos pse dëshironte qi unë të nxêjshem edhe ket zanatin e terzillikut posë atíj të bakallís. „Zanati âsht bizelik florîni, thonte, nuk të lên kurr pa bukë". Shkurt, im át ishte i bindun se unë nën shkollën e mulla Hysenit e nën kujdesin dhe mësimet e çmueshme të Tarë Seserit do t' u bâjshem sigurisht nji njerí i mbaruem.

Mulla Hyseni ishte nji hoxhë si gjith hoxhallarët e kohës së tij ndër krahina të humbuna. Mâ i miri hoxhë në Krujë. Hoxhë mësues. Me këndue ke Mulla Hyseni ishte nji privilegjë. *Mejtepi* i mulla Ademit ishte vetëm nji odë përdhesë shtruem me harasan, ku hoxhë e nxânës rrijshin bashkë. Ai i mulla Hysenit ishte i naltë, shtruem me drrasa dhe mësuesi kishte odën

e vet të dame prej nxânësvet. Demokrate shkolla e mulla Ademit, sikurse demokrat edhe ky vetë, me sá mulla Hyseni e shkolla e tij kishte pretendime aristokratike.

Burrë dufrrak e thatik, me nji fytyrë rrumbullake të hajthme, sŷbardhë si nji nordik, me mjekërr si të rrallë e jo të gjatë, mulla Hyseni ishte i ashpër e i egër me nxânsat. Kurr s' i qeshte fytyra. Mjerë ai nxânës qi s' i shkonte për fije.

Nji ditë mbërrîna pak mbas kohe në shkollë. Po të më shihte hoxha tue hŷm, e dijshem hollë se ç' po më gjênte. E rreziku me u pám ishte pothue i sigurtë. U ngjita tue m' u dridhun leqt e kâmbvet për atyne pak shkallve guri të përjashtëme qi të çojnë ke dera e njij rrugine së vogël ku zbatheshin këpucët. Këto i hoqa përjashta derës, i a luejta kësaj zembrekun lehtë dhe e çela nga nji çikë si ai qi hŷn me vjedhun. Kundruell ishte dera e odës së mulla Hysenit, gjithmonë e hapun, edhe shi drejt saj vendi i tij. I hodha nji sŷ trembshëm. Kishte ulun kryet tue këndue, Kuranin natyrisht. U shtëmânga me u gjetun vênd këpucvet kah e djathta, e m' erdh pak shpirti, se pritën e parë e kishem kapërcye. Vêndova këpucët, e tash, për me hŷm në sallën e nxânësvet, për fat të keq t' emin më duhej me kalue gjithnji përpara derës së hoxhës. Tue i u lutun Qitabit t' Allahut qi të mos e lênte mulla Hysenin me i çue sŷt prej tij, u dhashë kâmbvet tue ecun me maja të gishtavet mâ lehtë se maca. S' guxova të shikoj mâ andej. Mù kúr ishem tue kapërcye shqemin e derës së sallës, nji zâ i prehët e idhnak më shtângu më kâmbë si zâni i Orvet.

— Ku qé ashtu, o Hoxhë ? M' u desh të kthehem kah ai pa gjak në fytyrë. S' kishem si t' a rrêj. Kishem në dorë edhe librat qi tregojshin se po vijshem po at ças. Tue belbzue prej mënerës së tij e sidomos të shufrës së njomë prej thane qi mbante gjithmonë ke gjûni mbí shiltet, i u përgjegja se ishem vonue pak për nji punë shtëpijake. Por unë tue folun e ai, si të donte me m' i ngatrrue fjalët mâ keq, e çoi dorën e djathtë ke thupra.

— Dil këtu përpara meje, bre qên rrênacak ! Shtrîje dorën.

I shtrîva dorën me shuplakë përpjetë, si na kishte mësue. Ai ngriti shufrën e më rá sá mundi. Nji herë të vetme. Por

kaqë mjaftoi me m' a bâm nji vizë të kuqe prej qafës së dorës e deri ke maja e gishtit të mesëm.

— A do mâ, o Hoxhë ? Hajd e ulu në vênd tashti, në dash eja prap vonë.

Dora po më digjte si t' a kishem shtî në prush. Shkova e u ula tue më qitun sŷt shkëndija. S' u vonova mâ kurr.

Edhe mejtepi i mulla Hysenit kishte rendet e veta. Sá ? Këtê e dinte mulla Hyseni vetë. Ai, nxânësit qi quente të mbërrîm e të pjekun për *ryzhdije* mbas katër a pêsë vjeç i çonte atje me deshmín e vet.

Të gjith nxêjshim në nji sallë të vetme. Të rreshtuem gjatë katër mureve të sallës me banakë t' ulët përpara sá me mbërrimë me këndue mbí ta kâmbëkryq, nxansit e këndojshin mësimin e vet me zâ të naltë, kush mund të bërtitte mâ fort se shoqi. Asht e dijtun mandej se nji pjesë e madhe, në vênd të këndimit harabisnin, flitnin, qeshëshin e luejshin. Salla e mësimit ziente si ullishta në zheg prej gjinkallash e hera-herë si nji shesh tregu për ditë pazari ku ndëgjohet përmbí zhurmën e përgjithëshme të pashqueme herë nji klithëm reklame e herë nji tjetër. Kúr dukej mulla Hyseni ke dera me shufrën e thanës në dorë, salla hŷnte at ças në nji heshtje vorri për me fillue tingtingen e përparshme posá të kishte kthye ai shpinën. Por shpesh ndodhte edhe qi t' i vinte shpirti në hundë Hoxhës e atëherë hŷnte në veprim thupra me të tânë furín e saj, e mjerë kê zênte gjykata, mbassi ishte gati gjâ e pamundun m' u dallue e kuptue se kush kishte bërtitun mâ fort e kush e kishte fajin.

Libri i parë i mësimit ishte... *suparai*, domethânë abeceja arabishṭe. Këndojshim me ritëm të pagabueshëm : *Lif me syne, lif syn é, me sré lif syn í, mé trú lif syn ý !* Kaqë për me thânë zânoret *e i y* me fjalë qi kurrkush s' i merrte vesht e të shqiptueme të tâna shtrêmbët e gjymsake. E kështu me ketë methudhë vijohej m' u... studjue për me nxânë këndimin e shkrimin e trí gjuhve të lidhuna ngusht njâna me tjetrën : arabisht, tyrqisht e persisht.

Kohën mâ të madhen na e merrte mësimi i këndimit të Kuranit, kúr të kishim nxânë disi me e këndue papagalisht.

E mund të bâjmë bé lirë se as vetë hoxha nuk do të dinte me na thânë se ç' kuptim kishin vjershëzat qi shqiptoheshin sá mirë keq prej librit të shênjtë, jo veç prej nxânësvet por edhe prej tij. Nji Arab prej vêndit të Profetit do të merrte vesh nga shqiptimi i Kuranit në gojë të mulla Hysenit aqë sa kishte me kuptue Ciceroni po të ndëgjonte sod nji profesor frêng tue mësue tekstet e tija në klasë.

Bukurija ishte kúr mulla Hyseni na thirrte n' odën e vet për me na pyetun e mësue. Ulun kâmbëkryq mbí shilten e tij, çilte me nji farë ceremonije librin e vet atje ku do të na pyette, natyrisht mbassi t' a kishte puthun e vûm në báll po t' ishte Kurani, e e pshtette përmbí nji banak qi kishte përpara, nji copë drrasë e zdrugueme me dy kâmbaleca. Na nxânsat trajtojshim nji gjymës rrethi dý a trí radhësh përpara tij ulun të tânë mbë gjûj. Librat na do t' i mbajshim ndër duer. Fillonte me lexue i pari. A rrëshqiti gjâkund? Qërtimi i parë ishte nji „Plaç" ! i thatë. Nxânsi u ndalte. E gjênte vetë gabimin ase i a rrëfente hoxha. Në ketë rasën e dytë pa dyshim faji bâhej mâ i madh. U shtuen gabimet? Nxânsi mund të vijonte deri në fund ase i u pritte leximi e... vinte ndeshkimi : nji thupër e mirë shuplakës ase nji sasi thuprash, të caktueme mbas kriterit të Hoxhës vetë, shputavet të kâmbvet në *fallaka*. Nxânsit t' anë lumnisht s' i njohin sod fallakat. Nji copë shkop i trashë, nji stap me nji gjalmë të shëndoshë të lidhun në dy krenët e tij në mënyrë laku. Dý kâmbët e nxânsit fajtuer të shtrîm mbë kokërr të shpinës futeshin në ket lak e dy nxânës tjerë, nga mâ të rritëshmit qi kishte shkolla, përdridhshin shkopin për me shtrëngue sa mâ mirë kâmbët e shoqit e me i ngritun përpjetë në drejtim të Hoxhës.

* * *

Kështu e kemi fillue e vijue na pleqt për nji copë të mirë shkollën t' onë, o djelmní e lumtun e Shqipnís së ré, qi ndoshta gjêni ç' me ankue, edhe ju, në jetën t' uej shkollore, por qi sigurisht, tue lexue këta rreshta, do t' a shihni se në ç' farë bote e me ç' farë mjetesh e methudash kemi mbërrimë na të vjetrit

me e trajtue kulturën t' onë. E atëherë, kur t' i krahasoni mundimet t' ona me t' uejat, do t' a çmoni, shpresoj, nji grimë mâ tepër fatin qi ju ká prîm e mundimet dhe flijet e atyne qi ju a kanë përgatitun.

(Nxjerrë nga „*Shkëndija*"
Vj. I. Nr. 4 1940, fq. 3-5).

---

4. — MARIN SIRDANI (1887)

Jetëshkrimi. — *Prej Boge së Malsís së Madhe, leu në Gusí në vjetin 1887. Mësimet filloıe dhe ato të mesmet i kreu në shkollën françeskane të Shkodrës e të Troshanit, kurse ato të theologís i mbaroi në Vilach dhe vende tjera t' Austrís. Si meshtár françeskan veproi famullitár nepër viset e ndryshme të Verlut, ku kurdoherë mblodhi me nji kujdes të veçantë gojëdhana, ngjarje, historí e çdo gjà tjetër për pasunimin e visarevet të kombit. Ká qênë shum vjetë dhe àsht gjithnji sot profesuer historije në lycén „Illyricum" të Shkodrës.*

Veprat. — *Veprimtarín e vet letrare e ká zhvilluem kryesisht dhe pá pushim në të përkohëshmen* „Hylli i Dritës". *Zakonisht shkrimet e tija sillen rreth historije kombtare, sidomos rreth jetës e vepravet të Gjergj Kastriotit. Në ketë themë àsht për t' u përmendë studimi kritik me titullin* „Në shka fajiset Skandërbegu" *në gjashtë numra me radhë të* H. D. ; *gjithashtu studimi* „Shqiptarët e hartet" *ndër shtatë numra rresht. Në vjetin 1926 botoi librin e vlefshëm* „Skandërbegu mbas gojdhanash", *ku përmblodhi të gjitha gjurmat qi ká lânë kreshniku i ynë në kujtimin e popullit t' onë. Në vjetin 1941 botoi* „Shqypnija e Shqyptarët", *nji studim i randsíshëm mbı zanafillën, përhapjen dhe të drejtat shqiptare dhe ká në shtyp* „Historín e Provincës françeskane në Shqipní", *të cilën pati nisun t' a botojnë në* „Hyllin e Dritës".

JUDITA E KËLMENDIT

(Ndodhje historike e vjetit 1639)

Ndër shum pashallarë, qi i lanë nji êmën të zí vedit në Shqypnín e Verit për barbarizëm e mlzorí, njehet edhe nji farë Vuçi Pashe.

Mbassi ky njer i mbrapësht me nji ushtrí të madhe i rá kryq e tërthuer Kosovës mbarë, tue bâ shka i shkojte nepër mend, si e bâni atë krahinë për shkop, dau me msŷ Këlmendin, fisin mâ të fortin e asaj kohe.

Bashkue nji morí ushtrije, niset ky prej Shkodre, e tue kalue nepër Shkrel, Kastrat e Rapshë të Hotit bjen në Grabom.

Kushtrimue Këlmendi, betohet në shtatë e shtatëdhetë, jo vetëm burrat, por edhe grát, mos me i rá Turkut në dorë për së gjalli. Nji tubë sish aty për aty me të lehta u turrën e u ndeshën me tërbim n' anmik më nji lug, ku u derdh gjak i pamasë, e prandej që me atëherë e më sot i mbet emni „*Breg-Gjakës*".

Përbáll të njaj anmiku tepër të madh Këlmendsit nuk mujtën me zatetë, por shkuen tue luftue e tue u zmbrapë kadalas deri sá ushtrija zotnoi dŷ lugjet e Këlmendit. Atëherë, lânë disá çeta të shpërndame malesh, u ngujuen me rob e robí në Nikç, në vendin qi quhet „*Gjytetëza e Këlmendit*".

N' egërcim të dâmevet e të trazimevet, qi patën prej Këlmendasvet ushtrija t' a përshkoi vendin tue rroposë e tue prishë gjithëshkahin; kështuqi në pak ditë u bânë ato vise si mos të kishte banue kurr rob i Zotit n' at dhé: shtëpijat zhdukë që me themel, pêmët pré rrafsh me tokë, arnajet prishë e deri ledhet e bashtinavet dërmue.

Por para atij mjerimi Këlmendasit nuk ishin kurrkund lodhun. Burra e grá bijshin dita me ditë e nata me natë aty-këtu prej gërdhatavet [1]) e shkambijvet si të tërbuem mbë çeta ushtarake e bâjshin plojë mbë ta.

Tue e pá Vuçi Pasha, se me të keq ishte e kotë të rrekej me e shtrue at fis të fortë, mendoi me e thye me dhelpní e prem-

---

1) *Gërdhatë-a :* vend me gurë të thepisun.

time. U çoi prandej lajmin, se mbrenda njaj jave kushdo qi, burrë a grue, do t' u dorzojte, jo veç se ishte i falun për shkado qi kishte bâ; por edhe do t' i shpërblehej dâmi qi kishte pasë për shkak t' asaj lufte.

Mbërijtë lajmi i Pashës te Gjytetëza e Këlmendit ku ishte fuqija mâ e madhe e tyne, u mblodhën në kuvend, e mbassi nuk i shkojte asnjanit nepër mend me u dorzue, megjithse kishte hypë nji zí aq e madhe buke sá me u ushqye me lëkura ahi, përsëritën bén qi kishin pasë bâ kúr nisi lufta: mos me i rá për së gjalli Turkut në dorë; e përforcuen edhe ndeshkimin e zakonshëm të vetin, me bâ batare kêdo të guxojte me i bâ hjeksí vendit.

Me burra, n' atë mbledhje, ishte edhe nji numër i mirë grásh e varzash qi mâ se nji herë kishin rá në luftë e ishin dá me nderë. Nji ndër to, êmnit *Nore*, bija e njaj Kryetari, vajzë kund nj' a 25 vjeç, e bâshme, e lidhun e me nji bukurí t' jashtëzakonshme, e quejtun prandej „*Nora e Bukur*", lypë lêjen me folë. Xjerrë atë lêje, merr e thotë, se po të kishte fatin me u pjekë vetëm për vetëm me Pashën, veç në kjoftë me bryna, se do t' i a mirrte jetën.

I ati, i cili ndodhej aty në mbledhje, tue i a njoftë guximin, i dha pa tjetër bekimin. I tha veç të mendojte para se me bâ at hap a me kthye me nderë a me dekë me nderë. E prekun vajza prej atyne fjalve, i përgjegji t' et faqe gjith atij burri: „*Se si ká me mbarue jeta e ême, lam baba, veç Zoti e din. Ndoshta Vuçi Pasha âsht jetë-gjatë, e jetë-gjati nuk bâhet jetë-shkurtë; por për vedi díj me thânë, se, qe besa e Zotit, unë po shkoj virgjin, edhe, a do të këthehem virgjin, a do të des virgjin*".

Në sá kjo po flitëte, Krenët i lëshojnë sŷt shoqi-shojt, e mbassi e dijshin për fort të virtytëshme dhe e kishin pá disá heresh tue rá në luftë me ta e tue u pré me Turq si mâ i miri djaloç; ke mendojshin se edhe bukurija e saj do t' i ndimojte me u përpjekë vetëm për vetëm me atë Pashë, të tanë njaj zâni, si të marrun vesht, i thonë: „*T' a prîftë Zoti mbarë e mirë, o sokoleshë!*".

Me kaq kuvendi dahet, e ndokush shpresojte në veprën e saj, tjerët mjerojshin mâ fort për rrezik të nderës, se të jetës së saj.

Nora nuk u hutue, por, marrë ngrykë t' án e mâ t' afërmit e vet, veshet, mbathet e kapistallet 1), e shtî nji kurqel 2) në postavë 3) drejtohet fíll e te Pasha.

Roja, tue pasë urdhnin mos me i thânë kúj gjâ po deshti me u dorzue, mbassi thojte kjo se ishte e çueme prej krenvet me u marrë vesht me Pashën për punën e dorzimit, s' i bâni fije pengimi ; kështuqi mbërriti në Tamare, ku ishte qendra e ushtrís, pâ i hî ferrë në kambë.

Lajmue Pasha se kush ishte e pse dojte me u pjekë me tê, me 'i herë e grishë në shatorre të vet. Aty nisë kjo me e rrêjtë e me e kaçarrêjtë mbí mendimin e krenvet, kinse dojshin me rá në dorë. Pasha, para saj, kishte mbetë shtang prej gojtarís e mâ fort prej bukurís së saj. Tue pá kjo se i a kishte tretë fillin, xjerrë me 'i herë prej postavet kurqelin e t' i a mshon dý-trí heresh lik 4) në zemër, e pá e lânë me bâ as ih ! as uh ! e lên shakull për tokë.

Prehë kambët atëherë Nora e çán rrugës drejt kah kishte ardhë. Roja, ke e kishte pá pak përpara tue kalue andej, s' i bâni fjalë, me mende se ajo do t'ishte ndërmjetsja e Pashës me Këlmend.

Nuk vonoi shum e u përhap lajmi i vrasës së Pashës, e ushtrija u përzi si flokët e zezakut, por heroina kishte kalue n' anë të të vetvet e shpëtue. Këlmendsit, tue përfitue prej asaj rase së bukur u lëshuen mbí ushtrí si egërcina, burra e grá. S' u ndie atëherë veç brimë zâjesh, krizëm pushkësh e zhugullimë 5) shkrepash, qi u rrukullojshin prej malesh, me të vojtë mendja se po shembej bota.

Ushtrija tue mos i a dijtë fillin vedit muer hikën rrugë e pa rrugë, tue lânë nozull e gjithshka pat. Në ket pështjellim Këlmendsit nuk u hutuen. Disá ndoqën ushtrín kambë për kambë tue e dâmtue për së forti, disá u a grabitën rrugën e u zûn gryka e shtigje ; tjerët rrokullojshin shkambîj e shkrepa kah kalojshin lugjevet e gërdhatavet, kështuqi e bânë me i u dhimbët gurit e drûnit. Aq plojë u bâ n' ushtrín e Turkut nepër ato vende të thyeshme, sa me t' u dukë prrallë shka diftohej për ta, e prandej aty e mbrapa mbet fjalë : „*S' lufton Këlmendi, por lufton vendi*".

(Nxjerrë nga „*Hylli i Dritës*"
Vj. X 1934, Nr. 6 faqe 294-297).

---

1) *me u kapistallë :* me u stolisë, me u veshë mâ së miri ; 2) *kurqel-i :* shish ; 3) *postavë-a :* brêz leshi për grá ; 4) *lik :* mùn ; 5) *zhubullimë-a :* poterë, zhurmë.

5. — ANTON HARAPI (1888)

Jetëshkrimi. — *Anton Harapi lindi në Shirokë, afër Shkodre, me 5 Kallnduer 1888, dhe mësimet fillore i bâni në vendlindjen e vet. Shkollën e mesme e kreu në Seminarin françeskan dhe theologín në qytete të ndryshme t' Austrís. Që prej rinije deri tash veproi si profesuer në lycén „Illyricum" të Shkodrës, përveç pak kohe qi shërbeu si famullitár në Malsín e Madhe, ku pati rasën të thellohej në psyhologín dhe në mendsín e Shqiptarit të malevet. Përballoi çashtje dhe probleme me randsí në pikëpamjen kombtare dhe shoqnore tue marrun pjesë ndër lëvizje të ndryshme. Pati zyra të nalta e me përgjegjsí n' organizatën françeskane, e mâ në fund, në 1941 u zgjodh Kryetár i Provincës fretnore shqiptare. Asht pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí letrari.*

Veprat. — *Mbassi për nji kohë të gjatë e zhvilloi veprimin e vet letrár në të përkohëshmen* „Hylli i Dritës", *u bâ edhe drejtuer i saj në vjetin 1930 deri në 1936. Sidomos rreth këtyne vjetve shkroi artikuj lande së ndryshme, qi bashkë me ata të vjetvet tjera kapin numrin 70, ndër të cilët shumica kryeartikuj qi synojnë trajtimin shpirtnuer dhe ideal të Shqiptarit, i cili dallohet prej psyhes së popujvet tjerë balkanas. Janë për t' u përmendë artikujt e vijueshëm ase studimet psyhologige me titujt* „Urtí e burrní ndër banorë të Cemit" *(vijuem në 18 numra) dhe* „Valë mbí valë" *(filluem në 1939 e qi vijon gjithnji sot), të cilët do të përbâjshin nji vepër të njisishme letrare. Ká shkruem shum edhe në* „Zâni i Shna Ndout", *ku për shtatë vjetë mbajti rubrikën mbrendije filozofike popullore* „Thana e thasha", *qi sajon edhe kjo nji vepër të hapët apologije në vehte. Shkroi edhe n'* „Orën e Maleve" *etj... Në 1925 botoi* „Edukata ase Mirërritja e fëmijvet" *përkthim nga A. Herget dhe në 1936 nji serí konferencash me titullin* „Vlerë shpirtërore".

1) DY LOTË E NJI BETIM *)

Ndalnju! Ku veni, o burra?!...

Çerçiz e Muço, dý fjalë ká me jú Shkodra kreshnike, këtu në log të kuvendit, para se të ndaheni.

Doni t' a lêni Shkodrën, të shkoni e të pushoni atje, ku së pari pát t' amblat rreze të diellit, ku, si filiza të shëndoshtë, gëzueshëm e rritët shtatin, atje prej kah Shqipnija u qiti edhe u ndriti!

Le të levdohen, po, për jú Gjinokastra e Leskoviku, vendet ku ju u lindët për jetë, por grimë mâ pak s' do të gëzohet me jú Shkodra, vendi, ku ju nuk vdiqët, por u lindët për atdhé. Njimend se ato u dhanë tamblin e gjiut e u janë nana të natyrshme, por ju tashmâ, nuk jeni njerz të zakonshëm, nuk jeni çfardo Shqiptarësh, ju jeni kreshnikë, jeni burrat shqiptarë; e si të tillë u priti e u mbajti, si të tillë sot me gëzim u përcjellë Shkodra, lama e nana e kreshnikís s' uej.

Jo, nuk u lëshon jú Shkodër lokja, ambël pá u puthun në të dyja faqet, thekshëm pa u lëmuem të dy krahët, përmallshëm pá derdhun dý pika lotësh, lotë gëzimi e pikllimi, mbí eshtënt t' uej.

Eshtën të pamort, u falem! Të pavdekshëm po, pse ndër vême [1]) t' ueja rueni nji visár të çmueshëm, njat idé e cila e patrandun do të jesë ndër né deri sá të jét Shqipnija.

E udha e mbarë u qoftë!

Veç, o burra, qi vdekun, flitni; të mbetun, ngjalleni; të hupun, sot ndritni, kah rreth e rrokull t' i bini Shqipnís, deh, lëshonje nji zâ, at zânin t' uej kumbues si të luajvet, diftoni djelmnís shqiptare shka u a ushqeu idealin, shka u a mbajti karakterin, shka u bâni të pavdekshëm.

Diftoni, po, se ká e do të két Shqipní deri sá të kemi e të mbajmë nji Zot mbí vehte; ká, po, Shqipní deri sá të dalin

---

*) Kjo qe ligjerata qi Anton Harapi mbajti me 14 Shtatuer 1936 në Shkodër para arkivolavet ku ndrŷheshin të mbetat e *Çerçiz Topullit* dhe *Mustafa Qullit*, kur nga ai qytet po përcilleshin për në Gjinokastër e Leskovik.

1) *vême-ja :* embrion.

Shqiptarë fatosa ; ká dhe do të két Shqipní deri sa gjaku i juej i kërthnesët e i gjallë të vlojë në kujtim e ndër ndiesí të Shqiptarvet, deri qi në Shqipní, pá ndryshim krahine dhe besimi, të çmohen e të madhnohen themeluesat e atdheut. Kemi pse të jemi e të mbahemi Shqiptarë, deri sá të shenjta të ruhen besë e burrní.

Me të tanë fuqín t' uej vigane m' i a bâni nji urim Shqipnís : m' i ndillni të mbarë e përparim, pagjë e ngadhnim.

Por edhe nji namë, si rrufeja, m' i a lëshoni kulshedrës së ré, rrymvet dërmuese, qi po e brejnë jetën shqiptare : atyne po, të cilët, thonë se po bashkojnë e na shkatrrojnë : levdohen për dashuní, e na qesin mënín e fitmen, duen të na mësojnë e po na zhburrnojnë. Heu ! ata mos qofshin, e Zoti i vraftë njata, të cilët duen t' i lânë Shqiptarët pá besë ndër vehte, duen t' i qesin nga morali dhe karakteri, nga familja dhe historija.

Nuk po u pyes kush jeni as kah po veni. Kudo shkojshi, të bardhë qofshi ; ku ndêjshi, florî ndritshi. Ideali i juej më tregon se kush jeni, vdekja e juej më dishmon se ku dueni. Nuk më duhet gjâ kush u vrau, por kënaqem, kah marr me mend ata për shka ju rát preja e dorës mizore. Nuk marr para sŷsh ç' krahine qét e ç' besim patët, më mjafton të dij se besuet në nji Zot, e si kristal i kulluet rrodhi ndër dejt t' uej gjaku shqiptár.

Ju mësŷt Shkodrën për strehë atdhetarije, për lamë veprimi, për strofull sigurije. Edhe Shkodra me kënaqë ju priti e ju dha nderimin qi ju përkitte : pa ndryshim ju rreshtoi ndër fatosat e vet, ndër të vdekunit e pavdekshëm, krahas me nji Dedë Gjo' Lulë e tjerë sokola.

Eh, moj Shkodër, moj mizore ! Si s' u ngîne mâ njiherë me gjak ? Deri kur mâ do të m' i a këndojsh kangën vdekjes e shemtimit ? Shka âsht në tý, qi dukesh si të ngadhnojshesh mâ fort mbí vdekje se mbí jetë, si të gëzojshesh mâ fort për të mbetun se për të gjallë ? Me shka mâ mund do të shuhet ajo etja e jote, qi tashmâ sot të rreshkë e të përvlon ?...

Ti, mizore njimend, por fatose, pse sikurse në djep t' and përkunde burrat e malevet, ashtu në prêhën t' and mblodhe, në votrën t' ande rreshtove kreshnikët e kombit. Mizore po, por

trimneshë, pse kurdoherë në vdekje pave shpëtimin; në therorí, fitimin; në burrní, forcën. Mizore po, por fisnike, pse nderë e burrní i pate gjithmonë për piri [1]).

Zotníj të ndritshëm! Nuk due t' u ndali mâ. Keni udhë të gjatë. Mirrni këto visare të çmueshme, e shkoni. Por para se të niseni, eni këtu, e mbí këta eshtën, shemblIesë ideali, force dhe bashkimi, t' i a shtrîjmë dorën shoqishojt, Toskë e Gegë, muhamedanë e të krishtênë, e me besën e burravet, me besën shqiptare, të lidhemi për t' i a mbajtë Shqiptarit të paprekun *nji Zot të vërtetë, nji atdhé të lumtun*, për të bâm Shqipnín e ré, të fortë e të madhnueshme, të denjë për Skanderbén. T' i diftojmë, po, botës, se Shqiptarët janë njimend burra; se mund të jemi Toskë e Gegë, muhamedanë e të krishtênë, e njiheri Shqiptarë të njimendët.

Zoti i vërtetë e atdheu le të na bashkojnë, Zoti e atdheu të na mbajnë: Me Zot e me atdhé të lumnojmë!

(Nxjerrë nga „*Hylli i Dritës*"
Vj. XII – 1936, Nr. 9 fq. 462-464).

2) MUZGU NË MALSI

Dielli ishte në të rám. Hijet kishin marrun brigjet e thata të Cemit, e, si t' ishin kah endin nji pëlhurë të zbét, por të madhnueshme mbí atë brî mali, me puhín e lehtë të njij flladi, andshëm po u kapshin në „Sukën e Gradës". Shkrepat, të vetmuem prej rrezevet të diellit, të rrethuem me njomsín e shërbelës së përqukueme e aty këtu prej ndo 'i lisi të rrallë, mirrshin nji trajtë vigane, të hjedhun mbí ato blerime. Ndërsá natyra dante si me qênë tue rám në pushim, anë e kand shpërthen kanga, ndiehen fishkullime; andej thrrasin, këndej gjegjin... të duket se mbarë vendi âsht vûm në lëvizje: barijt tue kthyem me gjâ te shtëpija, shend e verë këcejnë krep mbë krep, tue i lëshuem zâ njani tjetrit, tue i rám fyellit e tue u tallë gëzueshëm n' atë freskí pranvere; shtegtarët, t' ardhun kush prej

---

1) *për piri:* për natyrë, për doke.

Tuzi, kush prej Podgorice e kush prej Shkodre, shkojnë tue i kthyem porosít e kryeme, sjellin shëndet e të fala, kallxojnë lajme të reja ; tjerët te shtëpija nuk priten, u dalin para, u marrin teshat e ngarkueme, pyesin për njimijë punë e u kallxojnë njimijë tjera. Grát me bucelat e ujit ngarkuem, mundshëm ngjiten prej Cemi kah shtëpija ; ndër rruga të kryqzueme shifen burra e grá, qi në kambë shëndrrojnë të mbramet fjalë, para se t' i urojnë natën e mirë shoqishojt ; ndër stomije të bleruemе, fëmijt e lagjes lodrojnë, ngasin, këcejnë e sa ku munden, lëshojnë piskamë. Me erën e kandshme të shërbelës përzihet tymi i zjarmit, qi amvisat kanë ndezun për të vluem tamblin e për të gatuem darkën ; rrezet e diellit, lëmuetas lëshojnë „Sukën e Grudës" e vetmojnë ato maje disi përmallshëm, si të dojshin me u thânë „të mirë u pafshim" sá mâ parë.

Lopa, viçi, kali, thiu, dý delet e mija me dy kingjat e vet, zogjt e pulës, të tanë gjallnija e eme, ishte endun për rreth shtëpís ; kush tallej, kush këcente, kush çukurmonte, kush rrinte harû, kush ngitte vrap, kush fluturonte, të gjith, disi ndêjshëm, pritshin të dilte rrogtarja, t' u çilte derën e t' i shtînte mbrenda. Me kumbime të rrethit, dikúr përzihet edhe zâni i saj, e cila, porsi me turr, por pëlqyeshëm i bërtet viçit, i ngrahë kalit, i gërmushet thiut.., e, si t' ishin ata me mend, të gjithvet zbashku e setcilit vetmas u a lëshon nga nji fjalë, porsi në llasë u bërtet e i merr me të mirë, deri qi i përcjellë mbrenda, dhe i vendon setcilin në vend.

Habitshëm në ket kundrim përshtypjesh, kishem ndêjun mbí nji gúr buzë shtëpije e po lidhshem nji cingare duhan. [...]

(Nxjerrë nga „*Hylli i Dritës*"
Vj. IX 1933, Nr. 11 faqe 525-526).

6. — ILO MITKË QAFËZEZI (1889)

Jetëshkrimi. — *Lindi në Korçë me 5 Nanduer 1889 dhe aty bâni mësimet e para në „Mësonjëtoren shqipe të Djemvet" e pastaj i u desht të marrë udhën e mërgimit dhe vojti në Rumaní ku gjeti përkrahjen e A. S. Drenovës. Në vjetin 1906 ktheu në Korçë, porse prap nevoja e shtërngoi në vjetin 1909 të largohej e të kërkonte punë n' Amerikë. Puna e randë nuk i a shoi dëshirin e studimit, e ndoqi për 6 vjetë nji kurs nate, kështu qi duel nji autodidakt i mirë. Të kthyemen në Shqipní, u emnue spari mësues në Pogradec dhe mâ vonë Drejtuer i shkollës rumune në Korçë. Asht pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí historjaku.*

Veprat. — *Asht i njoftun si artikullshkrues i zellshëm dhe rëmues i kujdesshëm historije kombtare dhe kulture shqiptare, tue zbuluem landë të shumët, të çmueshme dhe të panjoftun këso mbrendije. Ká shkruem artikuj nepër fletore dhe të përkohëshme të ndryshme si në* „Shqipërija e Ré", *në* „Drita", *në* „Diturija" *në* „Gazeta e Korçës", *në* „Leka" *etj. Ne 1916 botoi ne Bukuresht* „Historín e Ali Pashë Tepelenës" *përkthim nga Aravantini;* „Historí e Napolon Bonapartit" *(nga frengishtja 1922);* „Qysh u gjent Amerika" *(Rumaní, 1923) përkthim nga Irwing e Campe;* „Juditha dhe Holloferni" *(tragjedi, Korçë 1926) përkthim F. Hebbel;* „Leka i Math", *(poemë legjendare shqiptare 1927);* „Historija e Lekës së Math", *(1929);* „Dhaskal Gjoka" *(1936), komedi pedagogjike në të cilën pikzohet gjendja dhe mendsija e vajtueshme e shkollës fillore sidomos në Korçë, si edhe vepërza tjera me randsi mâ të vogël.*

DHASKAL GJOKA

(Shkena e katërt)

(Hyn Kominua me djalëthin e saj Gaqo për dore, të cilin po e sjell për herë të parë në skoli).

Koninua — Gëzuashi dhe punambarë Qir dhaskal! 1)

---

1) *dhaskal-i:* mësues (greq.),

Gjoka — *(Posa e sheh i del përpara e pret me nderim)* — Mirë se erdhe, motër Konino. Ç' e paske sjellë këtë kapedan të vockër, t' e psojmë gramë? [1]).

Koninua — T' a solla të m' a mësonç gramatí si të dish zotrote më mirë. Besonj t' i a dojë fort zëmra gramën sepse ësht edhe cazi si soj [2]) pe prift.

Gjoka — Të të ronjë, t' u bëftë i mbarë e i prokopsur [3]). Ku e di dot, Konino motër, ndofta e bëjmë dhe prift! *(duke treguar një defter të gjirit)*. Pa vështro njëherë se ç' ka dhaskali këtu ndë gjit! Sa ka këtu në defterët thua?

Koninua — Ky qënka defteri me nam i zotrisate?! A do të ketë vallë defter si ky yti në botë?

Gjoka — Do të t' e mësonj djalëthin, moj Konino, më mirë nga të gjithë të tjerët: Seftè, seftè *allfavitat;* pastajza të kënduarat e Ipcomës [4]). Pas Ipcomës do t' e heth tek *Oktojhu* [5]), pas *Oktojhut* tek *Psalltiri*, që nga Psalltiri hidhemi ne *Sinopcka* [6]), që prej Sinopckës tek *Orolloji* [7]) edhe pastaj do të t' a sjell ndë shtëpit, *mathiti aksios* [8]) se më tepër gramë e psim më s' ka.

Koninua — Si urdhëron Dhaskal; mcimet e *mathimat* [9]) e zotrisate janë të dëgjuara. Korça nuk ka parë dhaskal të mirë si ty...

Gjoka — Mos kij fare merak motër Konino. Do t' i a mbush unë kokëzën djalëthit plot me gramë, të bënet njeri i prepsur [10]) e i dëgjuar në Varosh e në Çarshi.

Mitkua — (mbë nj' anë) Sicili do të lëvdonjë zanan' e vet. Mu si Rufka Kurbatka që lëvdon shoshat, sitat dhe tagaret e saja!

---

1) *gramë:* germë (greq.); 2) *cazi si soj pe prift:* gadi si nji farë prifti; 3) *i prokopsur:* i përparuem (greq.); 4) *Ipcomë:* bekimi i bukës (greq.); 5) *Oktojhu:* libër kangësh liturgjike; 6) *Sinopca:* kalendari fetár; 7) *Orolloji:* lutjet e përditëshme të priftënvet; 8) *mathiti aksios:* nxanës i aftë (greq.); 9) *mathimat:* numrat (greq.); 10) *i prepsur:* i denjë.

Gjoka — Unë motër Konino, do t' e psonj shumë mirë Gaqon t' ënt, hëm gramë hëm praks, domethënë të ketë dhe të sjella e tarbjete të mira. Kushdo që do të ketë *dhune-llavin* 1) me 'tê do të thotë: Si lum i ati e e ëma për ç' djalë paskan. Amá do të m' a paguani hakën e *minjátikës* 2) pa mbodhisur. Kështu t' a kemi kuvëndin e mukavelesë.

Koninua — S' ësht llaf e kuvënd ay! Do të të paguanj, si jo... E po ç' hakë do të paguajmë? Sa merr për kokë?

Gjoka — Siç paguajnë gjithë Korça, nga një grosh e një zollotë në muajt. Nuk të kërkon më tepër ty.

Koninua — E po ashtu vërtet, po djalëthi im ësht i vockër de! Të m' a psonje një çikëz më lirë!

Gjoka — E — moj motër Konino, a e di ti apo jo se me këta pllotërit e vegjël heqim shumë siklet gjer i psojmë? Këta dreqër m' a kanë thinjur kokën t' ime tullgë! 3) Ju morí Konino i paguani Nasto Çobanit për dhitë të shtëpisë nga një grosh për kokë në behart. E po a nuk ësht hakë që të paguani një zollotë më tepër në muaj për kokën e djalëthit? Koka e djalëthit me kokën e dhisë një hesap ësht? Thuaj de!

Koninua — Ke të drejtë dhaskal, ke të drejtë. Ti je njeri i kënduar, ke hakë ca më tepër se Nasto Çobani. Hajde de ashtu qoftë: një e një zollotë, siç po thua, vetëm të m' a kesh kujdes e të m' a mësonç çpejt.

Gjoka — Për ty, që ke dhe burrën në Misir motër Konino, nuk është hiç asgjë një grosh e një zollotë. Me gjith atë s' po të marr dhe aqë shtrënjt. Vetëm do të kesh vetëzë mendjen që, kur e kur, herë pas here të më sjellç dhe nga ndonjë plloskë verë, poçe me qumësht, kos e të tjera nga ç' ju ka dhënë Zoti. Ndryshe a, për Zonë-Krisht se dal dot mbë kut me një çgan kalamanë që më ka pjellë Dhespa ime.

---

1) *dhune-llavin:* marrëdhanje (greq.); 2) *minjatikë:* pagesa muejore (greq.)
3) *tullgë:* tullac, pa flokë.

Koninua — S' ësht fjalë ajo Qir Dhaskal! Veç djalëthin m' a pso mirë ti, pa unë nuk do të kursenem. Ja, po deshe pyet dhe Papa Vangjelin e mëhallës s' onë, të cilit unë dajma i dërgonj veç meshës, dhe nga gjë a gjë të gojëhames.

Gjoka — A ma ju gratë, Konino motër, nga padituria e zezë, më tepër u bëni timi [1]) priftërvet se sa dhaskenjëvet. Mirëpo t' e dijni ama se ne dhaskenjtë i bëjmë priftërit. Ne u a kemi psuar gramatinë atyre. Një prift pa dhaskal s' bënet dot. *(më fort:) Adhinato!* [2])

Koninua — *(me buzë të qeshur)* Si urdhron Qir Gjokë: ashtu ësht.

Gjoka — Ashtu, ashtu, po nuk e kini mirë këtë hadet ju gratë; sepse priftërit marrën dhe nga të gjallët dhe nga të vdekurit. A ësht e drejta kështu? *Ma to Theo* [3]), për Zonë Krisht, haka ësht që dhaskenjtë të marrin nga të gjallët dhe priftërija të marrën vetëm nga të vdekurit.

Koninua — Mos kij kasavet, Qir Gjokë, se tani që më vdiq dhe vjehra do të sjell dhe ty nga ndo një meshë, kulaçe, bukëvale [4]), e lakëruar se m' i hante shumë e ndjermja! Vetëm rixhasë të kam, djalëthin të m' a mconç siç po e di vetëzë. Për fajet që do të bënjë do t' e rrahç nga ca po dhe do t' i a ndjenç.

Gjoka — Tashti, ti Konino bijë, sillmë nga gjë a gjë më dëndur sa të të mundet, dhe për shpirt të s' ate vjehre, pa sa për ndonjë faj të djalëthit, dhe do t' i a fal, se unë jam shumë gjakbutë.

Koninua — *(qeshë ndënë buzë)* Dhe do t' i a falç dhe jo, Dhaskal, të rruashin nusja dhe fëmija, të shohç të m' i napç dhe një çikë praks e tarbjet litarushit [5]), Diçkurtrin të m' a dhaskalepsësh të mos më kërkonjë kurdohere bukë me gjellë me të përpjekur këmbët. Që sot, sa i vogëli ësht, herë-herë bënet zllap i

---

1) *timi:* nderim (greq.); 2) *Adhinato:* e pamundun (greq.); 3) *ma to Theo:* për Zotin (greq.); 4) *bukëvalë:* bukë e gatueme me djathë e me gjalpë; 5) *litarush:* i shpëtuem nga litari.

urgjisur 1); shumë herë m' a pëlcet buzën për gjellë; lakrorin e do byrek edhe kur ndoth që bënj çërvish, apo çirronj 2) të thatë me uthull nuk ve dorë të farmakosnjë fare.

Gjoka — Ama i këtillë yrneku më qenka a? Dale pa e ndreq unë shapatanin 3)! Vaj do t' a bënj! Hiç mos kij merak.

Koninua — Tashti, Qir Gjokë, më kujtove se ç' farë djalëth kam. Po t' a jap ndër duar viç, kur thotë fjala, dhe zotrote do të m' a napç njerí të prokopsur e të prepsur. Hakëzën do t' e març tatikà 4), gjer më parat.

Gjoka — Flije mëndjen, motër Konino. Mos kij fare kasavet dhe do t' e bënj unë djalë e gjysmë, që të mos ketë shoq në Korçë. (*Me vehte*) E pa di dhe unë se si do t' a jap më së fundi?! Doraj-dorës t' a marr t' e kllas një herë këtu në vathët, t' i marr nga një e një zollotë muaj për muaj, nj' a katr' a pesë vjet, pa-pastaj shohëm dhe bëjmë.

Koninua — (*e zë për dore dhaskalin*) Mbeç me shëndet Dhaskal! Krishti e Zonj' e Madhe të bëfshin si të dashtë zëmëra (*pastaj Mitkon*) Rri me shëndet Qir Mitko!

Mitkua edhe Gjoka — Ec me shëndet, motër Konino!

(Nga komedija „*Dhaskal Gjoka*")

---

1) *zllap i urgjisur:* njerí i prapët dhe i mallkuem (greq.)
2) *cirronj:* gjuhca, peshq të vegjël.
3) *shapatan:* i hutuem.
) *tatika:* rregullisht (greq.)

7. — JUSTIN RROTA (1889)

Jetëshkrimi. — *Lindi në Shkodër me 17 Fruer 1889. Mësimet fillore dhe të mesme i bânî ndër institutet e ndryshme të Françeskanvet Shqiptarë, ndërsá ato të theologís i kreu në Vilach dhe tjera qytete t' Austrís. Qe për pak kohë famullitár në Plan të Dukagjinit ku edhe mbajti nji shkollë, por jetën e vet e shkrîni në lycén „Illyricum" të Shkrodrës si profesuer i gjuhës shqipe dhe latinishte për 25 vjetë me radhë. Asht pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí lavruesi të gjuhës.*

Veprat. — *Qe bashkëpuntuer i rregullshëm i së përkohëshmes* „Hylli i Dritës" *me artikuj të ndryshëm sidomos gjuhësorë në të cilët ka përdorun, përveç emnit të vet, edhe pseudonymet* Iris, Pater Ndou e Viator. *Shkroi shum, që në vjetët e para të themelimit, në të përkohëshmen* „Zâni i Shna Ndout", *kujtime fetare dhe kallxime të bukura edukatore. Ndër artikuj gjuhësije dalin mbí tjerë :* „Rreth gramatologjís shqipe" *(ndër 5 numra të* H. D.), „Rreth problemit të gjuhës letrare" *dhe* „Vrejtje mbas vrejtjesh", *përveç trí novelash përmbajtjeje kombtare. Veprat e tija të botueme janë :* 1) „Letratyra Shqype" *për shkolla të mjesme (1925) ;* 2) Analyzimi i rasavet t' êmnit e zhvillími historik i tyne" *(1931)* ; 3) „Shkrimtari mâ i vjetri i Italo-shqyptarvet" — D. Lukë Matranga — *copa të zgjedhuna e të komentueme (1931), ribotuem në vjetin 1939 ;* 4) „Letratyra shqype" *për klasët e ulta të shkollavet të mjesme — Pj. I (1934) ;* 5) „Për historín e alfabetit shqyp" (*1936*) ; „Monumenti mâ i vjetri i gjuhës shqype" — *D. Gjon Buzuku 1555 — Copa të zgjedhuna e të komentueme* (*1938*).

1) KE DEL KIRI

Aso here kur mâ së parit më rá me e pa katundin X të Malsís së Dukagjinit, paçë mbetë krejt i tërhjekun prej bukurije së thjeshtë, idilike t' asaj lugine së blertë, rrethue prej malesh së bardha, vigane, qi i bâjshin aq hijshëm kunorë.

Blerimi i atij shpati, të cillit i vesheshin shpija e kësolla, të mblueme ku me shpet pishet, ku me kashtë theknet e grunit, shumica me rrasa : të vendueme aty-këtu pa simetrí, gati të gjitha kundruell diellit ; ky blerim, qi hapej deri gati për gjymës malevet të hjedhta, në rranxë të të cillavet shtrîhej vendi i banuem, mbarojte në fund të lugut, ku rriedhte i vogël, por i turrshëm, pa ligjë, nepër curra të zgavrruem, lumi i Kirit. Këtu e fillon shtratin e vet ky lum, prej këndej e merr ushqimin e parë ; pse diku nalt, pak gjâ mbí shpija të katundit, shpërthen gulfa-gulfa, i freskët si bora, prej krepash së gjallë.

Arsyen e gjith këtij blerimi, qi e dán në shêj ket katund, e gjêjmë n' at numër të madh gurrash, qi rrxohen turrshëm prej naltsísh e rrmojesh ; këto çajnë kufîjt e tokvet të punueme e të djerrevet, dajnë vllazní e lagje. Shtegtarit, qi përshkohet nepër të gjatë të këtij shpati në krah të djathtë të lumit, i duhet me kalue shum e shum ura drunit a gurit, ase mbí krepa me shkapërcye prroje mâ të vogla. Gjithkund gjên kroje „me ujë të ngritë". E sá zhurma mandej ndihet asaj tërthorje, sidomos në kohë të mbrames ! Nji të pamësuem nuk e merr ne e parë gjûmi prej gurgullimit shurdhues të gurravet : por dal-kadalë, kah zhurma âsht rritmike, kujton se âsht tue rá shí, e shì njekjo krizëm ujnash, qi bijnë hovshëm prej malit, i a pajton gjûmin, qi aty, brî gurrash, vjen e bâhet përherë e mâ i ambël.

Mandej kështêja e kështêja qindvjeçare, disá të zgavrrueme e të kalbuna deri në zemër të trupit, me u çuditë si mbahen në kambë ; qi kanë përbrî pipat e rí, të ndrejtë, të gjatë, krejt të kërthnesët, tue pritë t' u a lëshojnë vendin m' u hapë degësh ato plakat, prej së cillash kanë lé.

Kur unë shkova së parit, në muej të Gushtit, ishin mbushë me boça të rrethueme prej ferrash së njoma gjithnji edhe mâ të blerta se gjethët qi i mblojshin. Kollomboqet kishin nisë me tufue. Të laguna si nji ditë për ditë prej vadash me ujë të mjaftueshëm, t' ushqyeme prej rrezesh së diellit, qi n' at muej ishte në kulmin e fuqís së vet, këto dukeshin gjithkund atij rrethi mos me t' i lypë syni mâ të bukura. E si kollomboqet e aravet të vogla randoheshin prej frytesh qershijet, mandat e kuq,

kumbullat qi n' at shpat rreth 700 e mâ metrash mbí dét, njatë herë ishin pjekë, a tue u shêjë. Pjergullat, qi mblojshin gjithkund muret e thata të tokvet të punueme, ishin mbushë me vile, kokrrat sá shasmja, qi s' e kishin kurrkund menden atë herë m' u shêjë: vend bjeshket, ku rrushi nuk mund të kapet në të pjekun të vërtetë. Thanat mandej, me të cillat Zoti e kishte pá at vend, nuk e dij si mund t' i barshin gjith ato kokrra, qi u a kalojshin me numër gjethvet të vogjël. Landët madhshtore të blîjvet me degë të hapuna tërbojshin me erë të kandshme shtegtarin, qi kalojte nepër oborr të kishës, kah vorret e katundit, ja kah ndonji moje tjetër. Era e tyne i ndimojte oratorís së pleqvet, ku nën hije të blijvet mblidheshin në kuvend.

Cingrimi i zogjvet përzihej përmallshëm me zâ të fyellit të barívet e me kangë malore të bulkut a të shtegtarit t' atyne rrmojeve. Aty-këtu ndihej, posaçe kohën e mbrames, krizma e mauserit, qi përcillte finalen e kangëtarit.

Kur të parën herë u gjeta në ket vend, paçë shkue si në kalim, për verime. Pesëmbëdhetë ditë më kishin dhânë mjaft rasë me i pa, me i shetitë pllambë për pllambë ato kroje e fusha të vogla, me i shijue ato bukurí, qi natyra bujare kishte derdhë n' at mal. Unë ishem i rí, e rinija i ndihmojte fantazís me m' i paraqitë edhe mâ të hijshme sendet qi kishem para sŷsh.

(Nxjerrë nga „*Hylli i Dritës*"
Vj. VIII. 1932, Nr. 9 fq. 459-461).

2) SHKRETIT E ARABIS

Mendoe nji vend pá blerim, pá ujë, pá kurrnji të mirë, ku shkrepin pá dá rrezet e diellit, mâ të vaptat se askurr ndër né; nji vend mblue anë e kand prej njij qielle gjith herë së ndezët. Mendo fusha të pamatuna, plot me ranë e pluhën; male e kodrina të rralla, të zdeshuna e të thata, ndër të cilat, syni të tretë, pa mujtë me hasë kund në nji vend me jetë. S' ké veç nji tokë, fare të dekun, të laskarueme e bâ koc prej ere. Aty-këtu, shkambîj të rrokullisun, Zoti e din se kur, e prej ç' mali. Gjithkah vetmí, gjithkah heshtim! Jo se e ndien nji cin-

grim zogjsh, jo se e sheh kund nji fije bari, o jo se të shklet kund kamba me nji pllambë tokë të butë. Kurrkund me thânë nji kafshë, nji shêj, qi me t' a qitë ndër mend natyrën e gjallë. Vetmí e mënershme ! fort mâ e mënershme se vetmija e pyjevet, ku, nemose, ké blerimin, ké lisat, ké bylbylat, qi të bâhen disi shokë ; në nji qi në shkretí e sheh vedin, kryekëput të tretun, të harruem, të shkëputun shoqnijet. Kahdo t' i siellësh sŷt, të bâhet si me e pa gjithkund vorrin t' and ; e, deri ajo dritë e diellit — në vetveti aq e bukur, deri ajo, n' at vend mjerimit, të duket mâ e trishtueshme, se vetë terri i natës : mbassi ai diell, nuk lén aty për tjetër veç për me qitë në pah mâ tepër dekën e natyrës, e për me zblue mâ mirë mënerën e shkretís.

(Nxjerrë nga *„Letratyra Shqype"*, 1925, fq. 36).

---

8. — NDRE ZADÊJA (1890)

Jetëshkrimi. — *Lindi në Shkodër në vjetin 1890. Mësimet fillore i kreu në shkollën e Jezuitvet dhe ato të mesmet në Seminarin e tyne në Shkodër. Theologín e sosi n' Austrí dhe mbassi u bâ prift, shërbeu si famullitár ndër viset e Veriut të Shqipnís, ku në marrëdhanje të pandame me popullin, studjoi me kujdes mënyrën e jetesës, mendsín dhe kryekreje gjuhën e tij të pastër dhe plot fraza. Qe frymzues dhe organizatuer i çfaqjevet theatrore dhe muzikore të Shoqnís* „Bogdani" *në Shkodër.*

Veprat. — *Ndré Zadêja ká shkruem shum, por nuk ká pasun rasë as mjete t' i botojë veprat e veta, të cilat kryesisht janë melodrame kombtare të çfaquna herë pas here ndër salat theatrore të Shkodrës dhe të Tiranës. Në vjetin 1920 u çfaq* „Ora e Shqypnís" *melodram dŷ aktesh ; menjiherë mbas këtij hartoi dhe u çfaq melodrami tjetër dŷ aktesh* „Hijet e Zeza" *dhe pastaj me radhë melodramet* „Rrethimi i Shkodrës", „Ruba e Kuqe" *dhe* „Rozafa" *e cila u shtyp blê në vehte në vjetin 1941 si botim Nr. 5 i së përkohëshmes* „Kumbona e së Dielles". *Përveç këtyne melodrameve, ká botue edhe shum poezí tjera nepër të përkohëshme të Shkodrës dhe ká bashkëpunuem me artikuj të ndryshëm veçanisht në revistën* „Shkolla e Ré" (*1921*).

1) „ORA E SHQYPNIS“

Ora : [...] Shka âsht ai zâ qi zemrën m' a tronditë ?
Shkaf âsht ajo fuqí qi m' ká grabitë ?
A thue furí përvlon gjymtyr't e mija
Pse sot lirí prej meje lyp' Shqypnija ?
Ora e Shqypnís jam unë. I përfrigueshëm
Ushton n' Europ' ky emën i madhnueshëm :
Emni i njasaj qi s' njef ligshtí as droje,
Mue i Nalti Perendí m' a la nën roje,
Shpata t' flakrueshme, heshta e përkrenare,
E muroje çeliku t' koh's ajare,
Ku dhênun shifet emni i Kastriotit,
Vulos' me dor' t' amshueme t' Fuqiplotit,
N' heshtim t' ksaj farke ndër duer t' mija shdrisin,
E porsi hyj empiri lamparisin
Shpata e thyeme përmbí krye t' barbarit,
Qi ndritnë emnin shqyptar n' hije t' luftarit,
Gjaku i fatosvet gurgullon n' duer t' mija
Eshtnat e terun qesin gacë e shkndija :
E m' thon' se Shqyptarís hiri e pa hiri
Prej dhunës s' poshtër nuk i fiket qiri.
E kje se n' at krahin', n' ato gërmadhe,
Ku i foli botës nji Dodon' zamadhe
Tingllat e pyll's hyjnore kan heshtue :
Por Ora e Shqyptarís nuk ká mbarue !
Ora e Shqypnís jam unë, e tok's vigane
Ku Herkli 'i dit' zhvilloi fuqín titane :
Ku Leka e Burri, lidh' me bes' të Zotit
Me at bes' qi forcon krahi i Sabaotit,
Nji dit' me çeta t' ona shkapërcyen
Kaukazin, e Persín e Egjyptin thyen...
Sa qinda vjetsh kaluen e njiktu dbue,
N' gjí t' tok's me valle rrijshe tue mendue :
A thue përsypri, mbí ato bjeshk't e nalta
Kullon si 'i herë ndër plasa t'shkrepve mjalta :

A thue mbí kulm t' asaj Rozaf's trimneshë,
Qi n' gjak t' kreshnikvet shkrepat i pat veshë,
Ushton dhe sot nji e vetme brohorí
Kah përhidhet flamúri kuq e zí?
A thue dikon e lir' ndër ara e fusha
Prej Thesalís e deri n' Vlon' Vojusha?...
A thu' â gjáll Kososa, ajo fushore
Ku për Shqypní Shqyptar't u bân therore?
Thue kndojn' dhe sot blegtorë e blegtoresha
N' gjuh' shqype kang' bujare edhe trimnesha?
A thue Shqyptari â tue gjallit', tue rrnue,
A thue don fmijvet punën me u a msue:
Me u msue me u rrit' përher' me bes' të Zotit
E n' arm' me i ndjekun gjurm't e Kastriotit?
A por kot mundi i sá qindvjetve shkrîhet...
A por kot zjarmi në ket fark' përtrîhet!
A por s' âsht kush qi digjet për Shqypní?
Valle shqyptare, a kjét ju me kërkue?
Thoni çka pát, çka ndiet, he, u kjosha true:
Thoni, po, thoni, se Shqyptari â gjáll
Se n' zemër t' tyne â shkrue lirí, e n' báll
[„Shqyptari â gjáll"].

Vallet:

Ora bjen në fásh e vallet tërbohen tue punue nget furre, ndërsá shkëndija të panjehuna ndahen e përndahen gjithkah tue i lëshue nji dritë fantastike Orës qi i përhapë e i derdhë.

„Shkndí, o shkndí, o t' arta shkndí,
Hapnju, hapnju, n' ket terrí:
Kush u prek' me dor' çalltore
Nji visár ai gjên' në dore.
Rueje, rueje e mos e tret
Se prej dor's nafaka t' rrshet".

Mjer' ku shkuen, mjer' ku hikën?...
Shkndít u fikën, shkndít u fikën...

Ora : Rryeshëm si gjâm' Vulkanit,
Si rrfeja e Akroçeraunit,
Malet me male qasen,
Ndër vorre eshtnat përplasen...
Prej bûcave t' përthame,
Me djers' t' Shqyptarit t' lame,
Me gjak të fatosve zbrue,
Ai gjak del tue gufue
E n' ftyr' t' pikon për mnerë...

Vallet : O mjerë, o mjerë o mjerë !

Ora : E ti njat dor' mizore
E shtrîn përmbí therore
Qi ndezë atdhedashtní,
E gjak t' pafaj bân flí ?...
Kullot' n' kulet' t' kujdohit
Atdheut tue i ramun mohit,
E thue se jam Shqyptár ? !

Vallet : Trathtár, trathtár, trathtár !

Ora : Zhgrefnje furín, ju zana :
Kjani mbi djelm, ju nana !
Po kje se parja e t' fortit
Tý t' bâni loje shortit
Mbí tok' mâ kurr Shqypnije,
Mos t' bâft' tý ftyra hije.
Mos t' endet mâ kurr Prilli,
Mos t' duket mâ kurr dilli...
Nji hýll mbí ket shkatrroje
Mâ kurr mos t' xhixhilloje...
Nji frym' mbí tê mos t' ndîhet,
E mali e fusha t' shkrîhet,
E t' jét Shqypnija e mjerë
Si nji e pafund humnerë,
Ku n' terr veç orlat tallen...
N' thellim ujdisin vallen,
Vallja e trathtís mizore
Qi na turpnon...

Vallet : Heu kore

. . . .

(Nxjerrë nga „*Shkolla e Ré*"
Vj. 1921, Nr. 8, fq. 177).

2) „ROZAFA“

DUKA I.

Kodra e Maldunuzit për nën majen e Taraboshit. Pyllë e çelun, copa murijesh së shkatrrueme. Rozafa ndêjë nën hije, shtâmbën e ujit pranë, ndigjon cërcërimet e bylbylit vetmitár. Këndon me zâ të lehtë :

Besabes' fort jam idhnue
E ksaj jet's s' di çka me i thânë,
Zemra zemrën me gandue,
Sŷni sŷnit lot me i dhânë.
Kndon bylbyli bân se s' ndieva,
Shkundet puplash bân se s' pá,
Por sa her' kndej pari ktheva,
Me tý bashk', bylbyl, kam kjá.
Besabes' etj.

Zgjohet.

Nuk dij pse m' a marrin anën. Me thânë
Se n' ftyr'n e tyne nuk ká shprazë agimi
Aq hire bukurije prendverore,
Me thân' se djepa nuk përkundin ambël,
Si un, kur natën foshnja pa kujdese
Tallet me zána e shtozovalle t' vogla,
M' duket se rrêhen. Ju kunata t' mija
Mos u mahitni ashtu. Shkodra mue m' lindi !
Mue qýsh n' vocrrí m' përcuellën kamb' për kambë
Zanat e malit e t' ktyne kodrinave,
Ftyr's i dha njomsí prendvera, shtatin
M' a rriti flladi i letë i ktij liqêni
T' on', zânit i dha trajt' gusha e bylbylit
Qi mbí kto kodra grîn e grîn për ditë
Pá pushue kurr. A thue për Afrodizin
T' em shoq u brén jú zemrën smira e zezë
Pse ndër shok' dahet n' shêj si karajfili

Ndër lule tjera ? E prá do t' jét nji arsye
Kujtohem mir'. Pá t' keq, e mjera, 'i ditë,
U zblova, mos priça, 'i andërr qi kishe
Pamun. Ndër megje t' logut shêjt për t' gjatë
Atij shpati hyjnuer ku mezja e t' rijvet,
T' pikatun oborrtarë e paranikë
T' mbretit t' Parnasit t' onë, ênden madhshtorë.
Pásh Afrodizin t' em si hýll agimi,
Kah merrt' e ipte me shokë, e, guximtar,
Mâ i pari si vetima i kcej në shpinë
Pegazit zjarmuer, drejt' tu' e synue
Majen e Helikonës. Turfulloi,
I shtîmun n' dor' Pegazi, i frŷni flegrat,
U përhodh e përpjetë e ngrehi kikën,
Hapin e lshoi tërmal, e me qit' shkndija
I bâni zajet, deri atje ku i lumi
Po e pritte, mrekullue, baci i Hetejvet.
Zotat e afruen, e pvetne : E tý kah t' kemi,
O hýll i t' rijvet ? — Shkodra m' lindi, i lirë
N' Ilirjen, tha — e n' ftyr' dý drandofille
Ju kuqne. 'I kaq — e andërr pásh, e zblova
Si për mahí ndër shoqe... e ato, çka duket,
Kan marrun pezm e m' jan' idhnue... në dashtë !
Idhnimi i tyne s' prish' pun'. Tjetër gjâ
Burrat t' onë i ká bâ si karaboja,
Pse puna mbar' s' po u shkon. Çka ngrehin ditën,
Vjen e shkatrrohet natën. Duen me ngrehë
Keshtjellin e fatosave t' Ilirjes.
Múnd i bjerrun ! tashmâ, tý, Shkodra e madhe,
Krah't e burrave t' on' ndoshta t' pakênun
E tepër t' ligsht' po t' duken ? Qe tue kndue,
E tue bâ darsëm me mend po aviten...
Me t' rí e e ká puna... e mbar', o Zot, ti prîju !
(del)

(Nxjerrë nga „*Rozafa*"
1941 — fq. 9-11).

9. — ZEF M. HARAPI (1891)

Jetëshkrimi. — *Leu në Shkodër në vjetin 1891. Mësimet fillore i bâni në Shkollën Françeskane të Shkodrës dhe të mesmet në Kolegjën e Jezuitvet. Veprimin e vet si mësues e nisi në shkollën shqipe të Pejës në vjetin 1911 dhe vijoi në ketë detyrë deri sá qeverija malazeze e pushtoi at qytet dhe e mbylli shkollën. Atëherë kaloi në shkollën e Durrsit e mâ vonë ktheu në Shkodër, ku qe mësues ndër shkolla të ndryshme fillore. Për shum vjetë qe kryetár i shoqnís* „Bogdani“ *e cila çfaqi shum vepra theatrore të daluna nga penda e tij.*

Veprat. — *Bashkëpunoi rregullisht në të gjitha të përkohëshmet e Shkodrës si* „Lajmtari“, „Agimi“, „Shkolla e Ré“, „Hylli i Dritës“, „Përparimi“, „Leka“ *e ndër fletoret* „Bashkimi“ *dhe* „Ora e Maleve“. *U ndihmoi me shkrime edhe* „Kalendarvet të Veprës Pijore“. *Qe bashkëthemelues i së përkohëshmes* „Leka“. *Nga veprat e tija kemi dy romana historikë :* „Pushka e Trathtarit“ *(1914) dhe* „Peng a Rob ?“ *në revistën* „Leka“ *prej 1930-933 ashtu edhe studimin* „Mirdita në historí, gojdhanë e ndër zakone të veta“ *në revistën* „Hylli i Dritës“ *vijimisht.*

Nga „Peng a Rob ?“

ALI QYPI DERDHË DIJE

Fëmíjt e Gjon Kastriotit kjenë veshë me petka ndryshe : Djelt me fesa të kuq e me tufë maví, gaqe të mëndashta të verdha, setra kadifje vjollcë me sherita ari, brêza shalije [1]) me thakë ari e këpucë të verdha ; Mamica kje veshë me shamí të hollë, lidhë për gjysë të krés, me dimí [2]) të mëndafshtë e me pika, brêz kumashi, çarapë pambuku e pashmangë të qindisuna me ár e tertil.

---

1) *brêza shalije :* brêza të mëndafshët me vija gjithfarë ngjyrash.
2) *dimi-t :* veshje grásh në gjasim të brandavekvet.

— Shka me i bâ çakçirët e Shqypnís ! — u tha Ali Qypi [1]) — mâ mirë dukeni kështu, as me kênë pavoda. Tash keni me i hŷ në hatër mâ tepër Naltmadhnís së Tij Sulltanit, qi âsht dielli i dynjás. Ju nuk i meritoni këto të mira qi Allahu ju ká bâ nepër dorë të Padishahit. Atje në Shqypní keni kênë në terr, këtu keni ardhë me pá dritën e vërtetë.

— Edhe na atje në Shqypní kemi pasë dritë ditën e terr natën, sikúr këtu n' Edrene. Madje ditët kanë kênë shum mâ të bukura atje se këtu — i a priti Gjergji.

— Mos fol mâ gjatë — i a këtheu Alija — pse jé i vogël e nuk i kupton fjalët e mija; kúr të rritesh, ké me dijtë shka due me thânë unë tash.

Të kishte kande, e për nji herë ishe përmallue, me i pasë pá fëmijt e gjithfarë kombi në mjesditë e në mbrâme tue hangër bukë së bashku, rreshtue gjatë do drrasave kâmbë mbí kâmbë. Ali Qypi i ruete me kamxhik në dorë, mos të rriheshin, mos t' i a merrte copën e mishit a të bukës njêni tjetrit. Mbassi hajshin do të lajshin duert.

Në mbrâme fíll mbas darke i çojshin me fjetë.

Stanislau porositte të vllaznit mos me i qitë në harresë uratët e mbrâmes, qi i thojshin tinzë, qýsh nji herë qi i kishte pasë pá Ali Qypi e britë fort. Stanislau lutej me mend te Zoti e te prindja e vet, e dý cirka lotë i rigojshin nepër mollza të faqevet ; mbassi mbarote uratën, nji gjumë i âmbël i a mbyllte sŷt.

Pikësparit fëmijt shqyptarë kjenë mësue prej njij shërbtori të Sarajit, si do të silleshin para Sulltanit. I ushtroi me u ulë në gjûj e me përmbyzë ballin sá herë qi të ndesheshin a të dilshin para Padishahit, kúr t' i a çojshin shirupin, mashtrapën e ujit a të sherbetit, t' i bâjshin fresk me pendla kajushe. U mësoi fjalët e nderimit si i përkitshin njij Padishahi.

— Kurr nuk do të thoni — u thote shërbtori — „unë" por gjith herë : unë robi i yt, unë klyshi i yt ; ase mâ mirë : unë pleshti i klyshit t' and. Ti jé dielli, unë pizla [2]), qi duket

---

1) *Ali Qypi :* kujdestár i djelmvet t' oborrit të Sulltanit, dhe ishte Shqiptár.
2) *pizël-a :* thërmija ajri.

tue u dridhë ndërmjet rrezevet t' ua. Ti jé, Sulltan, hija e Perendís, qi bân kabúll e falë gjithçka; ti jé Mbreti i të gjith Mbretënve, sŷt e të cillit nuk kemi hat 1) me i kqyrë, jé ai qi me nji të luejtun gishti rroposë mal e fushë, me dashtë.

Fëmijvet shqyptarë u kje ndalue me folë shqyp me shoqishojnë, por flitshin se flitshin tinzë, e Ali Qypi nuk u thote gjâ kúr i paditshin fëmijt tjerë, e për mâ tepër, sá herë i merrte a në ndo 'i skâj oborri a në lulishtë flitte me ta shqyp.

Shpesh u kallxote ndodhí e kallxime dijeje, qi fëmijt nuk dijshin me dallue a ishin të njimendta. Nji herë u tha: A dijni se sá e madhe âsht toka? Për me dashtë e me i u sjellë rrotull tokës duhet me ecë kâmbë për pesëqind vjet. Dyqind vjet ngjatë me kalue detin, qi e dán tokën për mjedis, dyqind vjet ngjatë me kalue shkretít e njiqind tokën, qi âsht me gjind. Përtej detit, gjinden malet e Kafit, qi janë prej shkrepavet të xhevahirit. Nën tokë t' onë janë edhe gjashtë tokë tjera, krejt si kjo toka e jona, e secilla larg njêna tjetrës pêsëqind vjet udhë. Toka e jonë ká njerz, shtasë e shpirtën; në të dytën frŷn nji erë e xét; në të tretën shpërthen zjarm e flakë prej malevet; në të katërtën ndezet surfulli i xhehnemit; në të pêstën ecin gjarpîj, gjithfare; e gjashta âsht mbushë me hagrepë të mdhaj sá mushqit e me bishta si tagana; në të shtatën rri Ibli ase Naleti 2) me shokë të vet. Si mbahen këto shtatë tokë, âsht seri. Në fillim u lëkundshin, u tundshin; por Allahu krijoi nji Melek të madh fort e i urdhnoi me ndêjë nên tokën mâ të mbrâmën e me i a njitë krahun. Meleku q' at herë i mban me krahë të vet dynját ke lén e merr dielli. Por Meleku nuk kishte nji vend ku të ngulte kâmbët. Atëherë Allahu krijoi nji shkrep rubini me shtatmijë bira, e prej secillës gurgulloi nji dét. Por as shkrepi nuk kishte nji cak. Atëherë Allahu jeretisi nji mëzat me katërmijë sŷ, veshë, hundë, gojë, gjuhë, të gjitha larg njêna tjetrës 500 vjet udhë. Ah me e dijtë ju se shka âsht ai mëzat!

Fëmijvet u xhixhilluen sŷt e filluen me qeshë. — Po mëzati, a rrîn për havá? — e pëveti Stanislau.

---

1) *hat-i:* e drejtë (turq.); 2) *nalet-i:* dreqi.

— Jo, Allahu jeretisi nji peshk të madh fort, qi thirret Behemot, për të mbajtun t' atij mëzati. Ky peshk âsht kaq i madh, sá derdhen të gjith detnat në nji birë të hundës së tij, e nuk i ndien më sá nji qyme të vetullës s' eme. Nën peshk Zoti hapi uj e nën uj thellinat e nën thellina ndërtoi, njênin mbí tjetrin, shtatë rrathët e Xhehnemit; por nuk dihet mbí shka i ndërtoi: unë njiherë s' e dij, ata mâ të dijshmit mund t' a dijnë hollë. Dielli, mandej, na xén né me shpinë, se me bâ e me sjellë fytyrën prej nesh, kishte me na djegë e me na shkrumue.

Hyjt nuk janë tjetër, por copa xhevahiresh, sá nji kokërr lajthí.

Me dashtë, — u tha fëmijvet prap Ali Qypi — por nuk don, se me dashtë Sulltani u nep urdhën diellit e hyjvet qi mos me bâ dritë.

— Po pse — i tha Stanislau — nuk i nep urdhën diellit qi me sjellë fytyrën kundra anmiqvet të vet, pá pasë nevojë me çue gjith atë ushtrí për me luftue?

— Me dashtë edhe atë punë e bân, por don qi të shifet fuqija e tij mbí njerz. Naltmadhnija e tij âsht merhametlí [1]), se me dashtë me nji të çueme gishtit verbon të gjith krajlat.

— Po pse nuk e çon gishtin? — i a priti Gjergji.

— Pse âsht merhametlí prá! *Kaç paredèr* [2]), si të verbohen krajlat këta s' kanë si e shofin madhnín e ryben e Padishahit t' onë. Thonë mandej se ká të dijshëm nepër Avropë... Prralla! dija e tyne s' âsht kurrgjâ, ata dijnë sá ju.

— A e ká nxânë në shkollë gjithketë dije? — e pëveti Gjergji.

— Ai s' ká pasë kurr nevojë për shkollë, ká lé i dijshëm vetë. Na s' jemi tjetër, por qase, së cillës mund t' i qitish aq fiq, jo sá të duesh, por sá të zâjë; por kryet e Sulltanit âsht nji dét i pá-fund. Shkurt, për mbas Allahu, Padishahi âsht mbí tokë: ky i fuqíshëm, ky i dijshëm, ky... gjithçka, gjithçka!

— Po me dekë Sulltani kû shkon? e pëveti Stanislau.

— Në xhehnet, ku, bashkë me Sulltanat baballarë, kanë nji saraj te goditun me gurë xhevahiresh e mblue me tjegulla arí. Kaq të mdhaja janë odat e atij Saraji, sá njeri ngjatë dý ditë me shkue në krye të tij. Ai saraj ká dymijë oda.

---

1) *merhametlí:* i dhimbshëm, i mëshirshëm; 2) *Kaç paredèr:* sá pare bân (turqisht).

— Pse nuk shkon me jetue atje Padishahi ? — tha Gjergji
— Kúr t' i vijë dita tash shkon ; por nji herë don me ndêjë në dyrnjâ për me diftue hyqmin e Allahut, tue u ardhë hakut bâkëqívet e edepsysavet.

(Nxjerrë nga „*Leka*“ Vj. III — 1931, Nr. 1 fq. 30-32).

10. — LAZËR SHANTOJA (1892)

Jetëshkrimi. — *Leu në Shkodër me 2 Shtatuer 1892, dhe mësimet fillore e të mesme i kreu në Seminarin papnuer të Shkodrës dhe ato të priftnís i mbaroi n' Austrí. Qe sekretár i kryepishkopatës së Shkodrës dhe mâ vonë famullitar i Shëldîs për nji kohë të gjatë. Në kohën e lëvizjevet të mbrendshme qi-ndodhën në 1923-24 hyni në rrymën politike dhe pati rasë të çfaqte zotsín e vet oratorike dhe trillin poetik satyrik me vjershat e botueme n'* „Orën e Malevet“. *Nga ndrrimi i shpejtë i gjendjes politike në Shqipní i u desht të largohej nga atdheu dhe të vejë në Svicër, ku shërbeu si famullitár i fshatit La Motte për 15 vjetë radhazi. Asht pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí poeti dhe letrari.*

Veprat. — *Veprimi i tij letrár shifet mâ së forti nepër të përkohshme të ndryshme, si në* „Përparimi“, „Agimi“, „Hylli i Dritës“, „Leka“, „Cirka“, „Grueja Shqyptare“, „Illyria“ *etj. Ká bashkëpunuem me artikuj rase ndër fletoret politike të vendit dhe të jashtme, por veçanisht n'* „Orën e Maleve“. *Prej tij kemi shum përkthime poezísh letërsije botnore, ndër të cilat përmendet* „Kumbona“ *e Schiller-it dhe shum vjersha originale, ndër të cilat pêsë tingllime nën titullin* „Zog Mali“, *ku përfytyrohen vuejtjet e Shqiptarvet. Në 1919 botoi* „Për natë kazanash“ *(kallxime, lojë, kashë e lashë etj.) dhe në 1924 përkthimin e lojës melodramatike të z. Giannini-t me titullin* „Shjor Puci“ ; *prap në 1936 nxori* „Hermandi e Dorotheja“ *të Goethe-s ndër vargje njimbdhetrrokshe. Botoi disá fragmente të* „Faustit“ *dhe ká gatí për shtyp* „Wilhelm Tell“ *të Schiller-it.*

1) VORR I HARRUEM

E zbét mbí fâng 1) mjerije — n' ket bukrin muej të Prillit
Trishtueshëm âsht tue ramun — e mbramja rreze e diellit, —
Nepër t' zymt' qiparisa — qi mbí kto vorre t' qeta
N' heshtim të përfrigueshëm — mprojtuese deg't e veta
Kan shtrî, prej flladit t' mbramjes — puth', ndîhet lét fërshllima,
N'gjasim t'njaj lut's s'trishtueme — mrrîn n'vesh e uj't gurg'llima;
E dielli tash n' e fikun — përshndet' për t' mbramen herë,
Prej majeve mâ t' largta — kta kryqa t' zez e t' mjerë...
Dhe tý t' përshndet' sot dielli — n' ket qoshe kaq t' harrueme,
Tue t' falë, o rrasë e vogël — nji rreze t' vet t' prarueme ;
Ku tý tash sá motmote — kurr peng dashtnije s' t' mrriti,
Ku tý kurrkush nji lule — pik' lodje kurr s' t' a qiti ;
E ktu, krejt e braktisun, — ti shndritë, o rras', n' heshtim
Nën tuba t' shërmashekut 2) — qi ndien për tý përdlim,
Qi t' rrokë, e me nji triskull 3) — njat vend o rras', stolisë
Ku gjindet emni i bukur — i nji vash's s' ré ravisë.
N' mâ t' bukrën mosh' të jetës — q' at her' kúr gjaku vlon,
E bukur ishe, o vash' — qi nën ket rras' pushon ;
E bukur ishe e e kandshme — e plot me shpres', haré
Nji rrug' shtrue krejt me lule — tý t' prîte n' jet' të ré,
Prej sŷve t' ú qi shndritshin me njyre t' fjordalizit 4)
I dlírt t' shkëlqente shpirti — ambël vegim Parrizit !...
Shkëlqente besa e zemrës — të cilën ên' mashtrimi
S'e kishte prek' me t' ftoftin — aft 5) t' vet porsi akullimi.
Kshtu ti besove, e i ambël — porsi armoní qiellore
T' tinglloi, o vash', tý zâni — i atij qi nji dashtnore
Bes' të pat dhân' me fjalë !... — O e lumja vashë, e lume !
Qi kurr ty gnjimi t' pastrat — s' ká për t' trazuemun gjume,
As kurr mâ s' ké me pámun — si n' gjire t' jet's, kujtime
Hupin t'shêjtnueshme, e s'mbahen — as besa mâ, as prêmtime ;
E si n' ket jet' shum hera — besa s' ká t' gjatun n' veti,
Msá 'i gjurmë e léht mjes pellgut — qi fshîn me shkulme deti !...

---

1) *fangu:* tokë e papunueme ; 2) *shermashek* (turq.) lerdh, urth ; 3) *triskull-i :* degzë e njomë, thupër ; 4) *fjordaliz* (it.): lil ari ; 5) *aft-i :* avull.

E prá kúr ti mâ s' parit — nise, heu vaj! m' u kullë,
E kúr prej sŷve lodja — t' rigote tue bâ qullë
Kultrën [1]) e dhimbës s' ate — o vashë, a thue n' mend t' bín
Fjal't qi t' pat folë aq t' ambëla? — E kúr, mizore t' rín
Deka me kos' t' a kputi — prej dhimbe 'i zêmër ajë,
U duk se mbí trup t' andin — dote m' u shkrî krejt n' vajë.
Ai kje qi kúr tý trupin — t' a mbloi e dekës mardha,
Mbí tê nji tub' t' erandshme — lshoi drandofillesh t' bardha.
Me at t' puthun t' mbram qi tý — t' u duk si vul dashtnijet,
T' ndezun e të páshlyeshme — t' mnîshme nuk t' erdhën hijet
E vorrit t' ngritë e t' terrshëm, — e ndoshta n'mende t' ande,
Në vorr i dekës gjumi — s' t' u duk, vashë, aq i rândë;
Pse sakt ty djali i zemrës — kishte për t' lyp' der' vonë,
Me t' kjámun kish përhera — kishte për t' dasht' gjithmon'...
Jo! mos u ço prej gjumit, — vashë e trathtueme, e shkretë!
Sŷt mos i çil me pámun — mâ ket t' zezueme jetë;
Tepër shkretnim rreth vorrit — t' and kishe me pá sot,
Ku 'i dit' me lule t' bukra — vjollca e anemona plot,
Fala e erkande bijshin, — ku pá i a dá prej dyllit
Të bekuem, nji drit' shkelqente — si e pastra rreze e hyllit,
Natën tue t' ruejtë, o vash'... — Tash shiu tue rá pik' pikë,
Mbar' lulet i ká kalbun — e dritën t' a ká fikë;
T' a fiku n' nji nat' t' terrshme — duhija kúr pat krisë,
E t' shndritshmin shpírt me 'i hera — pat dhânun tue lëvisë...
U fik n' gjasim t' jet's s' ate — t' jetës kaq vrik t' kalueme,
O vash', qi të kan qitun — në ket vorrez' t' harrueme,
Ku, kur deg't qiparisave — ká me u a rrahun veri;
Ká me t' u ngrîmun shtati — tash t' dridhet krejt i mjeri;
Ku kan me qên' kaq t' shpeshta — errsinat, qi shkëlqim
Diellit kurrher' s' i shkyen — e nata pá mbarim!...
Oh! ndoshta prap ti kishe — me i dhânun shfrim lakmimit,
Me e pámun edhe 'i hera — dritën e kuq't t' agimit,
Atje mbí balkue t' andin — ku ti 'i dit' nadje Prilli,
Nsá rrijshe në mjes t' lulevet — vet' lule drandofilli,
Nga 'i sy ti qé soditun — Mù tý me përmallim

1) *kultër-a :* nënkrejcë-a, jastek.

Falat e para t' mrrîtne — t' mrrini mâ i pari urim.
Po tash për ç'pun' do t'çohesh, — me pá ket vend mbet' shkret?
Pse, vashë e mjer', me kthye — aty ku kush mâ s' t' pret?...
Pse pré, fantazm' vorreze — me dasht' me turbullue
Pagjën e atij, qi t' tana — ka nji ka nji harrue
Ká t' koh's qi shkoi kujtimet — e der' mbas shpinet qitë
Ká t' folunat mâ t' parat — qi t' prû n' balkue nji ditë?
Pse prá m' i a prishun zemrën — t' pá bes', por plot haré
Me t' cilën i a ká mbushun — tash nji dashtní mâ e ré?...
Shif, vashë e shkret', nji hera! — Sodìt, si pá pik' vshtírit,
Ah! tepër shpejt po u terka — lodja prej syvet t' nirit!
N' lulishta lag' prej vese — teret krejt kshtu brazimi [1]),
Sá nadje veç t' a preke — i rrezes s' xét shkëlqimi.
Jo, mos u ço prej gjumit, — vashë e trathtueme, e mjerë!
Flêj' t' fortat t' jet's mashtrime — prap mos i zên nji herë!
Kso dore s' ká pikllimi — mâ zemrën me t' përshkue
Tu' e pámun ktu tash vehten — për jetë e mot harrue;
E kshtu mâ s' ké me qamun — idhnueshëm me kujtime
T'zêmrës kaq t'ambla e t'dashtuna — qi t'shpejtat mblojn' harrime,
E qi kalojn' me 'i hera — pá pas' qindres' n' vetveti,
Msá 'i gjurmë e leht' mjes pellgut — qi fshîn me shkulma deti?
Pushò nën rras' të vorrit — o e mjera vasha e ime,
Porsi nji ditë, e vogël, — t' nan's s' ate nën shikime,
N' djep u përkundshe, e mjer'! — Pusho n' ket vorr pá droje:
Ké n' shêj t' dashtnís, t' përdlimit — krygjën e Zotit n' roje...
E me të përshndetun dielli — tý rrezet prej prendimi
Ká për t' i lshue në koh' t'mbramjes — përmbí ket vorr harrimi;
Ndërsá tý prej bajamavet — qi vesh' kaq bukur vera,
Me mija fûza [2]) lulesh — tash há me t' shkundun era!
Të cilat si buz' foshnjesh — të pastra, leht' tash ulen
N' vorr t' and, e t' bukrin emën — me puthun tash përkulen.
Ty lulet tuba tuba — (ndërsá kúr t' bije nata,
Prej majes s' qiparisavet — fërshllon n' trishtim urata)
Tash t' bijn', tash t' bijn' si topa — bore kryekput s' kullueme,
E tash t' vallojn' krejt vorrin — ku ti pusho' e harrueme!...

(Nxjerrë nga ,,*Grueja Shqiptare*")

---

1) ***brazim-i*:** brymë-a; 2) ***fûzë-a*:** grumbuj, tubë.

2) DOROTHEJA

Si shtegtari, qi para perëndimit
te diellit vrik-kalues edhe nji herë
ktij sŷt i a ngul', pastaj n' nji kaçub' t' errët
e në nji shpatull mali pezullue
i a sheh fytyrën ; kahdo syt t' i sielle
ajo përpara i del e i lot shkëlqyeshëm
me ngjyra t' bukra ; hirshëm kshtu lëvizte
shtati i dashun i vajz's para Hermandit ;
e dukej si tue ndjek' shtegun ndër ara.
Por u zgjue prej vegimit t' mrekullueshëm,
mori rrugën kadalshëm kah katundi ;
e çudija s' e lênte ; pse përbrî
i duel përpara shtati i naltë i vajzës
s' bukur tejèt. Si duhet sŷt i a nguli ;
nuk ish faní ; ish ajo vet'. Tue mbajtë
ndër duer për vegle nji katrov' të madhe
e nji mâ t' vogël ; ajo fíll tu kroni
po shkonte në pun' t' vet. E shend e verë
ai i doli përpara. Ftyra e saj
i dha zemër e forcë ; e muer kso dore
me i thân' vajz's s' vet ngrî mbetun nga çudija :
„Sá shpejt, vajz' sokoleshë, un po të gjêj
prap zân' m' u ndihmue tjerve e me gjith zemër
me lenue gjinden ? M' thuej, pse vjen ti vetëm
n' krue, qi gjindet kaq larg, ndërsá prá tjerët
me at uj qi kan tu fshati vullëndohen ?
Njimend ky ká nji forc' t' veçantë e i mirë
âsht me u pimun. A do t' i a çojsh asaj
grues s' lig' qi besnikisht ti shpëtue pate ?“
Mejher' djaloshin vajza e mir' përshndeti

---

v. 15 *fani-ja :* vegim ; v. 16 *për vegle :* për rrëfane (Krujë) ; v. 26 *me u vullëndue :* me u kondenduem, me pasë mjaft.

miqsisht e tha: „Mue rruga der tu kroni
po m' shpërblehet qýsh ktu, mbassi po gjêj
at djal' t' mir', qi kaq fort na pat njom' dorën;
ftyra e dhuruesit gzon si vet' dhurata.
Ejni e shihni ju vet', kê ká gzue zemra
e juej e dhimbshme, e merrni prej gjith t' gzuemvet
falnderimin e paqt'. Por qi mejherë
t' merrni vesht pse n' ket vend vî me mbushë uj,
do t' ju diftoj se njerzit e pamend
e turbulluen n' katund krejt uj't, tue rá
me kual e qé pa tjetër nepër krue,
prej kah banor't uj marrin. E kso dore
tue lám e tue shpërlám ata kan zhye
të tan' lugjt e katundit, të tan' pusat;
pse gjithsecili veç mendon për vete,
si t' i mbaroj' mâ shpejt nevoj't mâ t' para,
e për ça vjen mandej s' e lodh kujdesi".
Kshtu foli e zdrypi me përcjellsin poshtë
npër kamb't e gjâna t' shkall's, e mbi múr t' vogël
ndêjën të dy buz' kronit. Me mbushë uj
u përul vasha, e djali muer katrovën
tjetër në dorë e kryet dhe ai peruli.
E n' kaltërtín e qiellit pran' fytyrat
e veta si n' pasqyr' kah valaviteshin,
e i bân' shoshoit me sŷ, e u përshëndetën
n' at pasqyrë ambëlsueshëm. „M' lên me pí",
i tha mandej djaloshi shend e verë;
e i dha ajo katrovën. Mandej pshtetun
për ên' të dy pushuen, me shpres' plot zemrën;
por ajo i tha mikut: „Po si bâhet
qi po të gjêj këtu e pa karrocë,
e pa kual, tash larg vendit ku mâ s' pari
un të kam pamun? Pa m' trego, si erdhe?"
Zhyt' n' mendime për dhé Hermandi qyrte;
mandej qetsisht çoi sŷt kah ftyra e saj,
e e shikoi n' sŷ plot ambëlsim, e ndiente

veten t' ngushlluem e n' paq. Porse me i folë
asaj për dashuní s' ish pun' qi bâhej :
dashní s' flakonte sŷni i saj, por mende
t' squet, qi t' urdhnonte me i peshue mir' fjalët.
Por u shtrëngue me shpejt, e i tha n'vesh çikës:
„M' lên t' flas, moj çupëz, t' u përgjegji pyetjevet
qi po m' bân. Për shkak t' and un ktu kam ardhë.
Sá pare bân t' a fshehi ? Fatabardhë
e shkoj jetën me prindt e mij të dashun
e porsi djalë i vetëm besnikisht
u ndihmoj me mbarshtue shtëpín e mallin,
e kemi pun' shumfarshe. T' tana tokët
unë i qyri ; n' shpí censhëm punon tata ;
e nana e papritueshme i nep gjallní
mbar' sundimit t' shtëpís. Por ti sugure
do t' késh sprovue dhe vet', sa fort shërbtorët,
her' prej hutimit, her' prej pabesís,
zojën e shpís e kastigojnë e e bâjnë
me ndrrue gjithmon', tue ndrrue nji ves me 'i tjetër.
Tash kahmot prandej nana pat deshrue
nji vajz' n' shpí t' i ndihmoj' jo veç me dorë
por edhe me zemër, n' kamb' të s' bij's qi buer
fatakeqsisht me koh'. Prá kur sod t' pava
t' shkatht', t' hareshme me qerre, e pava forcën
e krahut t' and e n' krejt gjymtyr't shndosh fare,
e ndieva fjalën t' ande t' urtë, u binda
e turravrap n' shpí ngava tue u levdue
prindvet e miqvet vajzën e mërgueme
si meritonte. Prandej tash unë erdha
me t' diftue ç' âsht deshiri i bab's e i nanës
edhe i êmi. — Më fal, po m' merret goja !".

. . . .

(„*Hermandi e Dorotheja*"
Kangë VIII — Erathoja fq. 85-88).

11. — KARL GURAKUQI (1895)

Jetëshkrimi. — *Leu në Shkodër me 24 Mars 1895. Më simet fillore i bâni në Shkollën Françeskane ku filloi edhe të mesmet, të cilat i mbaroi në Salzburg; kreu fakultetin e filozofís në Graz. Shërbeu vijimisht n' arsimin kombtár që nga vjeti 1917, mâ të shumtën si profesuer gjuhësije; qe Inspektuer arsimi në Vlonë, Shef Seksjoni në Ministrín e Arsimit, Drejtuer lyceu, antár i Komisjonit Teknik, profesuer i shqipes dhe i latinishtes n' Institutin femnuer* „Nana e Skandërbeut" *në Tiranë, etj. Veproi edhe si mis, qortues librash shkollorë dhe Sekretár i* „Komisís Letrare"; *qe bashkëthemelues i shoqnís* „Vllaznija" *dhe Sekretár i Përgjithëshëm i Federatës* „Atdheu" *(Vlonë, 1921-22). Sot gjindet si Inspektuer Epruer pranë Ministrís s' Arsimit dhe âsht pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí letrari dhe lavruesi të gjuhës shqipe.*

Veprat. — *Veprimi i tij letrár u zhvillue kryekreje në lamën fletorare dhe të përkthimevet, gadi përherë rreth argumentash gjuhësorë-letrarë. Qe Drejtuer i të përkohëshmevet* „Agimi" *(1920-22),* „Revista Pedagogjike" *(1925-27),* „Mësuesi" *(1928),* „Shkolla Kombtare" *(1938) dhe redaktuer i revistavet* „Atdheu" *(1921), e* „Illyria" *(në perjudhën e dytë, 1935-36), ku botoi në 36 numra rresht nji fjalorth fjalësh të rralla me shpjegime. Bashkëpunoi ndër fletore të ndryshme të Shqipnís. Botimet e tija janë :* 1) „Libër Leximi" *për shkolla të mesme me M. Logorecin e L. Naraçin* (*1920*); 2) „Gjenovefa" *dram 5 veprimesh, me L. Naraçin (1921)*; 3) „Ilirët" *nga Dr. Karl Patsch (1923)*; 4) „Dijtunija gjuhore indogjermane" *nga Dr. Paul Kretschmer (1923)*; 5) „Zemra" *nga Ed. de Amicis (1924 e 1932)*; 6) „Gjendja ekonomike e kulturore e Shqipnís në kohën e kalueme" *nga Dr. Karl Patsch (1925)*; 7) „Serbët dhe Shqiptarët" *nga Dr. Sufflay me Z. Fekeçin (1926)*; 8) „Rrjedhja e Punvet në Shqipní" *nga A. Rappaport (1928)*; 9) „Lule" *roman historik i gjermanit Fabjan Barcata (1930)*; 10) „Si u shkaktue lufta e Madhe" *nga Dr. A-Wegerer (1931)*; 11) „Visaret e Kombit", *vëllim I dhe* 12)

„Visaret e Kombit" *vëllim III në bashkëpunim me Filip Fishtën (1937)*; 13) „Gramatika latine" *(1938)*; 14) „Ushtrimet e gramatikës latine" (*1938*); 15) „Syntaksa latine" (*1939*); 16) „Visaret e Kombit", *vëllim IV* (*1939*); 17) „Te praku i jetës" (*1940 dhe* 18) „Rreze Drite" (*1941*) *nën kujdesin e Ernest Koliqit në bashkëpunim me Kolë Kamsin*; 19) „Historija e letërsís Romake" *nga F. Vivona* (*1941*), *etj.*

PÁL GJOKA

Pál Gioka — kush qe ky njerí?

Për të dhânë përgjegjen e duhun, na lypet të kthejmë disá vjetë mbrapa. Jetonte dikúr në ket vend nji farë Gjokë Marku, i ati i Pál Gjokës. Ai pati qênë nji burrë i keq, nji cub qi s' kishte lânë gjâ pa vjedhë, tmera e kundërshtarvet të vet, mallkimi i fisit. Motit familja e tij pati qênë ndër mâ të pasunat. I ati i Gjokës, Mark Gega, kishte qênë edhe plak katundi, nji detyrë qi u ngarkohet burravet mâ në zâ dhe mâ të mirë. Zâni i tij kishte marrun dhén për urtí, për kanû dhe për burrë fjale. Perendija pati dhimbë për tê, prandej çoi dhe e mori, përpara se i biri i tij, Gjoka, të niste jetën e vet të mbrapësht. Këtij, me vdekjen e t' et, i rá me marrun nji pasuní shum të madhe, të cilën e shkrîni si shkrîhet bora para diellit. Në shtëpín e tij shkojshin miqt dita me ditë, sofra e tij ishte e shtrueme gjithmonë për çdo njerí.

Mâ në fund erdhi dita qi theri mâ të mbramin berr, erdhi ora qi gatoi mâ të mbramen bukë prej kollomboqi t' aravet të veta, por me gjithkëta nuk mori endè fund jeta e tij madhështore. Ai mblodhi rreth vehtes njerz të hûnit dhe të litarit, asish qi ishin të ndjekun nga kanuni, njerz qi kishin njimijë të zeza mbí shpinë dhe qi kërkoheshin për gjak. Me këta dhe me disá Kthellas të këtij typi, me cuba në zâ, u ul deri në fushën e Matit, deri n' Elbasan, në Krujë, në Durrës dhe mâ përtej. Gjíthkund i shkelte kamba, shkretnonte, vidhte, shkaktonte váj e gjak. Kurrgjâ nuk kursente, kurrkush nuk ishte i sigurtë para tij dhe shokvet të tij. Nuk lênte pulë në furrik, nuk lênte arë pa thyem,

nuk lênte beg as agë pá mërzitun. Emnit të tij i kishte dalun zâni anë e kand ; e drojshin dhe e mallkojshin. Me ket emën trembte nana fëmín e vet qi qante e nuk donte të flênte ; me tê bâheshin kërcnime vdekjeje. Me përmendun Gjokë Markun, ishte si me përmendun dreqin. Por prap — edhe kjo gjâ âsht nji veçaní jo vetëm e shpirtit të Shqiptarit, por edhe e të gjith njerzve —, ndonse bota kishte frigë prej tij, levdonte guximin dhe trimnín, veprat e mrekullueshme, dhelpnín, përfundimet e ndërmarrjevet të tija. Po të mirret para sŷsh trupi i bâshëm i tij, bukurija burrnore e fytyrës, fuqija e jashtëzakonshme e trupit, qendrimi dhe gjakftoftësija e tij, mund t' a marrim me mend se Gjokë Marku kishte mujtë me u bâm nji fatos i popullit të vet.

Të gjitha plaçkat e vjedhuna i sillte në Kryezez, në kullën e vet, të cilën e kishte si kështjell, dhe aty i bânte rrush e kumbulla me shokët e vet. Mbassi therej berri i fundit dhe mbassi shkonte në pije qindtari mâ i mbram, atëherë i vêhej syni njij katundi tjetër për t' a plaçkitun.

Kjo jetë e tmershme, me mbrapshtí e me të zeza, pati nji mbarim të shpejtë. Nji ditë prej ditësh e gjetën Gjokë Markun të vdekun afër Miloti. Njêni nga shokët e tij të cubnís, e kishte pasë vrám mbas njij grindjeje së shkaktueme për nji send të vjedhun. Vdekjes së tij me të vërtetë i kishte kaluem koha, pse zemrimi dhe ankimet e të damtuemvet ishin shtuem në nji mënyrë të jashtëzakonshme, pa-kënaqsija e fisit ishte bâm përherë e mâ kërcnuese; famullitari i vendit, At Anastazi, kërkonte qi Gjokë Marku të dëbohej me doemos dhe sá mâ parë nga katundi. Prej familjeje së Gjokë Markut, e cila dikúr qe aq e përmendun, nuk kishte mbetë mâ njerí tjetër, veç njij djali të vogël, nj'a dymbëdhetë vjeç, i bukur si agimi i ditës, i vorfën pa kurrgjâ mbas shpirti. Ky çun ishte Pál Gjoka, për të cilin po flasim.

Si trashigim të vetëm prej krejt pasuníje së të parvet të vet, s' i kishte mbetun tjetër, përveç emnit të shnderuem. At Anastazi pati dhimbsuní për ket fëmí, prandej deshi t' a mirrte pranë vehtes, por ky çun krenár, ndër dejt e të cilit vlonte gjaku i egër i t' et, nuk e pranoi ketë bâmirsí të famullitarit. I pëlqeu mâ tepër të dilte nga vendi i vet. Në tregun e Lezhes u ngjit

shkarth, por jeta gjithmonë e njinjishme, e ndêjun, dhe e pa ndryshime, nuk e kënaqi për të gjatë kohë. U vendue prandej te nji voztár ulqinak dhe me barkën e këtij shkoi deri në Stambollë. Atje iku prej barke dhe qýsh prej asaj kohe nuk u muer mâ gjâ vesht për tê. Humbi në qytetin e madh të Bosforit si spatë pa bisht.

Dhe tashtí, pa pritë e pa kujtuem, na erdhi në Kryezez.

Flitej andej e këndej, se e kishin pám disá vetë, dhe nji grue qi po mblidhte drû në pýll, e kishte ndeshun me nji trup lisi mbí shpinë.

Disa kalamâj e kishin vûm ré në kurt të shtëpís së t' et, tue i bâm nji mbulojë të përkohëshme njênës nga ndërtesat, qi ishte në gjendje mâ të mirë se tjerat. Kjo gjâ të jipte me kuptuem, se ai kishte në mendim me ngulun në Kryezez.

Të gjitha këto punë, dhe shum tjera fliteshin andej e këndej prej barijsh rreth zjarmit, pranë votravet dhe te kroni. Emni i tij ndigjohej në gojën e secilit dhe kishte marrun dhén.

Prandej mund të mirret me mend trazimi qi kishte famullitari plak i vendit. Mendonte i shkreti se do të fillonte prap historija e vjetër, se do të përsritej jeta ravguese e Gjokë Markut, t' et të Pál Gjokës.

At Anatazi dërgoi Bajraktarin Gegë Markun për të marrun vesht se si qindronte puna. Ky ktheu me lajme jo fort të mira. E kishte pasë pám Pal Gjokën me të vërtetë afër rrenimevet të kullës së tij së djegun ; kishte pasë ndrequn, sá për nevojë, nji vend banimi ; kurtin e kishte pasë sheshuem dhe pastruem. Nuk e kishte pasë përshëndetë aspak.

„Ç' don ti në Kryezez ? Ç' kërkon ti në trollin dhe në tokën, prej së cilës kanuni i vendit të ká dëbuem" ?

Djaloshi, në vend të përgjegjes, kishte thithun cingaren qi kishte në gojë ; nuk ishte nxém as ftofun, vetëm sýt i kishin xixilluem aty për aty. Pastaj me nji zâ të ftofët i kishte pasë thânë :

„Gegë Marku, po a thue kjo âsht përshëndetja e fisit për njênin qi kthen në vendin e vet ? Edhe unë e dij kanûnin. S' ká ligjë qi të më pengojë të banoj në trollin dhe në tokën e të parvet të mij. Ju flitni për ligjë e për drejtësí, por pse nuk e patët zbatuem ketë ligjë mbí babën t' em, kur ai ishte i rre

thuem prej shokvet të vet? — Atê e keni pasë frigë të gjith; i keni hangër bukën e i keni pím rakín. I biri i tij do të kishte mujtë me ndêjë në vendin e vet si shërbtuer, por si njerí të lirë nuk doni me e pasë afër vehtes; — unë prá, lum Gega, do të rrij; po, do të rrij derisá të më pëlqejë mue dhe jo jú!"

Bajraktari i a kishte pasë lajmuem At Anastazit nji nga nji të gjitha fjalët e Pál Gjokës.

Famullitari plak kishte pasë luejtun kryet dhe kishte pëshperitë me vetvehte: „I ati në vend"! e kishte tretë ndër mendime.

(Nxjerrë nga „*Lule*", fq. 27-31)

12. — LASGUSH PORADECI (1899)

Jetëshkrimi. — *Lasgush Poradeci* (Lazër Gusho) *lindi në Pogradec në vjetin 1899. Mësímet e para i kreu në fshatin e vet, ndërsá shkollën e mesme e filloi në Manastir, e vijoi n' Athinë dhe e kreu në Sillstra të Rumanís. Në Bukuresht ndoqi për katër vjetë me radhë Akademín e Hartevet të Bukura dhe të pikturës e gjithnji n' at qytet ndoqi për tre vjetë rresht fakultetin e Drejtësís e mâ në fund kreu fakultetin e filozofís e të Letravet n' Universitetin e Graz-it n' Austrí. Sá qindroi në Bukuresht qe për tre vjetë radhazi si Sekretár i Përgjithëshëm i Kolonís shqiptare t' atjeshme. Në vjetin 1924 filloi karrjerën e vet të profesorís në lycén e Korçës, të cilën e vijon edhe sot në lycén shtetnuer të Tiranës. Asht edhe pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí poeti.*

Veprat. — *Lasgushi ká filluem të shkruejë që në rinín e vet vjersha, pothuejse të gjitha lyrike, tue i botuem ndër fletore dhe të përkohëshme shqipe mbrenda dhe jashta atdheu. Nga prodhimi i tij vjershtuer kanë dalun në dritë deri më sot dý vëllime poezísh me titujt* „Vallja e Yjve" *(Bukuresht 1933) dhe* „Ylli i Zemrës" *(Bukuresht 1937), ku përmblidhen përveç poezívet të reja edhe shumë nga ato të librit* „Vallja e Yjve". *Ká botuem në prozë jetëshkrimin e Nikolla Naço me titullin* „Nji fatos i veteransís shqiptare".

1) VDEKJA E NOSITIT

Me zjarr ju flas..., me zjarr.
Në gjirin t' im kam hapur varr...
Që t' i jap shpresë edhe t' i a marr..

Unë ik liqerit zemërak
Fatlum dh' i pastër si zëmbak,
Po zemra ime kullon gjak :

Se vijnë urtuar zoqtë e mi,
Dh' u jap ushqim me dashuri
Një dashuri pa llaftari :

Pa nis ah ! gjirin t' a godas...
Dh' e hap ah ! gjirin më një ças...
Dh' i nginj ah ! zoqtë e vdes me gas !...

Ahere helmohet e buçet
Pas mallit t' im liqeri i shkret,
E rit tallazin posi det.

Ay e tund, ay e shkund,
Ay e hap sa me të mund,
Gjer mun në gji, gjer mun në fund.

E shpirtin dyke m' a përcjellë,
Më thotë ah ! shih sesa 'sht' i fellë
Ky gjir' i em që të pat pjellë...

...Me zjarr ju flas, me zjarr.

(Nxjerrë nga „*Ylli i Zemrës*"
faqe 126-127).

BKSH

2) TI PO VJEN QË PREJ SË LARGU

Ti po vjen që prej së largu magji-plote e dal-ngadal.
Ti po vjen që prej së largu dyke shkitur mbi lëndina.
Nënë thembërzat e tua përgëzohet trendelina,
Shtrihet luleja mitare e zembakut që t' u fal.

E si shkon me hap të matur, më pushton një dhemshuri :
Do të tretem të kullohem në kalim të këmbës s' ate,
T' i pushtoi i llaftaruar ato hapëza mëkate
Ndaj kalon mbí tufë lulesh madhërisht si yll i ri.

Dhe të qaj me mall të rëndë poshtë teje pa pushim,
Poshtë fillit të poleskës ku do shkeli kamba jote.
Të të shtroj nga dhëmbja ime një çudi prej pikash lote,
Një pluhurë të përvajshme vetëm dhëmbj' e dëshirim.

Të m' a shkelish hije-letë ! të m' a shkelish mes për mes !
Të të shoh si më lëkundesh me sy fjetur e fatuar,
Brenda lotëve të mija të të shoh të pasqyruar,
E pastaj le të venitem, le të hesht e le të vdes.

Nxjerrë nga „*Ylli i Zemrës*“
faqe 55).

3) GJENIU I ANIJES

Vështroni si shket sipër valash
E tundet anija më ngé ? —
...Me krizmë e me prush prej stërkalash
Mbi të shkrepëtiu një rrufé !...

Ti det, brohori fshehtësire !
Kuptim i potershëm. ti det !
...Po heshtje : ndaj valës së nxirë
Gjeniu i anijes po flet :

Prej zallit që sot po largohem,
Fillova mërgimin e ri;
Hepohem... anohem.... humbohem...
Po sulmën s' e ndal kursesi.

Dh' aspak nuk më tremb žhurmërija,
Ndaj turret me hov e vërtik
Mbi ballë e mbi korje të mija
Ndërsimi i tallazit armik.

Përpara kúr shoh gjeratore
Dh' ato më gremisin në fund —
Mbi kulmin e valës malore
Un heq të shpëtoj sa me mund.

E morti fatkeq në më çiku,
N' u desh tmerrësisht të fundas —
Aspak nuk më thyen rreziku,
Po nis e përmbysem me gas:

Se prapa le vazhdën e ndritur —
Q' e hapa me shpirtin fatos: —
Fistonin gazmor ku pat shkitur
Valim i anijës q' u sos.

. . . .

Valimi i anijës së letë
Qetohet, ndalohet, mbaron:
Gjeniu i anijës përjetë
Hepohet... anohet... valon...

(Nxjerrë nga „*Ylli i Zemrës*"
faqe 122-123).

BKSH

13. — VANGJEL KOÇA (1900)

Jetëshkrimi. — *Ká lindun në Gjinokastër në vjetin 1900 dhe n' at qytet ka mbaruem shkollën fillore si edhe shkollën qytetse greke. Mandej i ka vijuem mësimet në gymnasin „Zosiméa" të Janinës. Mâ vonë ka ndjekun fakultetin e Drejtësís n' Italí, ku u-thellue edhe në studimin e gjuhës italishte. Shërbeu për pesë vjetë si Sekretár në Prefekturën e Gjinokastrës dhe pastaj mori udhën e mësuesís, në të cilën veproi dy vjetë me radhë si mësues i shqipes në lycén franko-shqiptar të Gjinokastrës. Në vjetin 1929 u-emnue Noter i vendlindjes, detyrë kjo të cilën e vijoi deri në vjetin 1939, kur u-emnue Nënsekretár i Partís Fashiste Shqiptare. Asht mis i Këshillit Epruer Fashist Korporativ dhe antár i Drejtoratit Qendror të Partís Fashiste Shqiptare. Asht pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsi kritiku letrár.*

Veprat. — *Që nga vjeti 1920 u-muer vijimisht me gazetarí, tue e fillluem bashkëpunimin e vet në fletoren* „Drita" *të Gjinokastrës, të cilën e drejtonte Veli Hashorva. Mâ vonë qe bashkëpuntuer në fletoren* „Demokratia", *në të cilën mbajti për sá vjetë me radhë rubrikën „Lëvizje mendore" të faqes së tretë me pseudonymet „Vangjo Nirvana", Vangjo Knishna" dhe „Vek", pá lânë në njênën anë bashkëpunimin ndër fletoret dhe të përkohëshmet e ndryshme shqiptare. Ká qênë nji ndër themeluesit e lëvizjes idealogjike neo-shqiptare të Gjinokastrës dhe bashkë drejtoi numrin e vetëm* „Neo-shqiptarizma". *Ká botuem në përkthim* „Manualin" *e* Epiktetit, *disa nga* „Dialoget" *e Luqianit edhe* „Fjalën e Methodhës" *së Descartes-it. Ká qênë Drejtuer i fletores* „Fashizmi" *dhe tani âsht Drejtuer i së përditëshmes* „Tomori".

1) *VALO, VALO SI TË KA HIJE!*

Mëndia e jonë, kaluar mbi Pegasin e kujtimevet, po fluturon përmes errësirës së shekujvet rrotull një date së zezë të Historis Kombëtare.

1 4 6 8!

Luani i Krujës kish dhënë frymën e fundit në shtratin e dhëmbur të Leshit. Me çdukjen e tij Turku nuk gjeti më pen-

gime serioze për të shtruar Shqipërinë nënë sgjedhën e tij. Shqiponja u-robërua nga egërsira Asiatike pa shpresë shpëtimi. Me gjithë këtë, mundi të ruajë virgjërinë e saj shekuj me radhë. Ishte robe, po mbante gjithnjë shpirtin që kish patur.

Bota çuditet se si një Komb i vogël, si Kombi Shqipëtar, mundi të ruajë individualitetin e racës dhe të kombësisë së tij nënë një Pushtonjës, i cili nuk i respektoi as gjë. Sa nuk hoqi Shqipëtari përmes shekujvet!

Besimi në Rilindjen e shpëtoi Shqipërinë. Kjo virtutë përbëri ushqimin e pandier të Shpirtit Kombëtar të dremitur në gjithë kohën e robërisë. Dhe me këtë ndjenjë pasionale në shpirt e në zëmër as gjë mund të përmbyset. Besimi në çlirimin e vet e shpëtoi nga vdekja Ndërgjegjen t' onë Kombëtare me gjithë trivalitë e saja n' ecjen fatale të kohës.

Kongresi i Berlinit shënoi fillimin e veprimevet t' ona të Rilindjes. Politika europjane, si ahere dhe më pas, në shumë rasa deshi të na therorizojë n' altarin e interesit të tij egoistik. Kjo gjë lëndoi tepër ndjenjën shqipëtare, që po sgjuhesh.

Me gjithë gabimet t' ona, të shkaktuara pjesërisht nga robërija a gjatë, dhe pas kaq përpjekjeve, therorive, arriti më në fund edhe dita që Perëndesha e Shqipërisë kish shënuar për çlirimin t' onë. Fati i mirë i buzëqeshte veprës së pa-rreshtur së Puntorvet të pa-lodhur t' Idesë Shqipëtare. Dhe këtu e gjahtëmbëdhjetë vjet si sot Plaku i Shqipërisë ngrehte në Vlorën historike Flamurin t' onë madhështor, symbolin hyjnor të lirisë dhe të trimërisë arbërore. Kjo ditë ka marrë në ndërgjegjen t' onë një pamje ideale.

Armiqtë pandehnë se vdiq.
Po Shqipërija do të rojë!

Trumbeton Këngëtori Kombëtar. Po! Ron dhe do të rojë për jetë dhe në tërë jetën e saj. Sa herë që të krëmtohet përmotja e kësaj dite kaq të shkëlqyer, të shënjtë, plot kujtime dhe shpresa, kemi t' ulémi në gjunjë para Flamurit të Kuq dhe të Zí të Kastriotit dhe t' i këndojmë hymnin e përjetëshëm:

Valo, valo si të ka hije,
Shkrep po si dielli, vetëti.
Flamur, o shënjë trimërije,
Valo-na sot në Shqipëri.

28 Nëndori na ka trashëguar një detyrë të lartë dhe të shënjtë. Vëllezër të shtrënjtë lëngojnë gjithnjë nënë thundrën e rëndë të robërisë për hir t' egoismës politike. Kemi detyrë t' i sjellim përsëri në gjirin e dhëmbshur të Mëmës, nënë hijen e Flamurit t' onë që valon sot madhërisht.

Pjesa e robëruar e Shqipërisë le të ketë shpresë se një ditë t' afërme a të largme,

Që prej Tivari deri n' Prevezë.

do t' i a marim të gjithë tok hymnit të Flamurit.

Sot i a marim vetëm në Shqipërinë politike. Po nesër do i a marim në Shipërinë ethnike. Dje vaji i sotëm i robit nesër do kthehet në gaz. Në gaz të të gjithë Shqipëtarve.

(Nga „*Demokratia*"
28 Nëndor 1928, Nr. 183).

2) *BAJO TOPULLI*

Bajo Topulli dhe i vëllai i tij Çerçizi (Çeçua i këngës popullore) janë Dioskurët Kombëtarë të Gjirokastrës, që do të zënë ose, më mirë, kanë zënë një vënd të ndritëshëm në historinë shqipëtare të re. Qyteti i Shpatajvet ka natyrisht të tregojë dhe atdhetarë të tjerë të mirë e të sgjedhur ; po në krye të tyre zotërojnë të dy fytyrat heroike të Çeços e të Bajos, të rrethuara me aureolën e lavdisë dhe madhështisë kombëtare. Me kalimin e kohës dhe me ardhjen e periodës në të cilën vogëlirat e jetës dhe pasjonet njerëzore heshtin dhe çduken përpara gjykimit të qetë të historisë edhe përpara kërkimevet dhe të drejtavet të ndjenjës kolektive, këto të dy fytyra do të hyjnë në mbretërinë e mythit dhe do të bëhen legjendë kombëtare. Ahere ndofta të dalij edhe poeti i frymëzuar që t' i këndojë me notën mallëngjenjëse të ndjenjës dhe me bukurinë e pavdeksme t' artit.

Ka dy farë heroismash : heroismë në luftë dhe heroismë në jetë. Bajua i pati që të dyja. Lufta e respektoi, po jeta e dërgoi në shtëpinë e fundit, në të ciiën e shpuri e gjithë Gjirokastra. Nuk kam ndër mënd të bëj këtu biografinë e tij. As e di hollësisht (turp t' a them, po kjo ësht e drejta ! Ne të rinjtë

nuk e dimë jetën e atdhetarvet, sepse ata që e kanë detyrë e që munden, gjer sot s' e kanë çarë kokën t' a shkruajnë), as më duket e nevojshme t' a kujtoj këtu. Në rasën e sotme, përpara hollësisë vlen më shumë përgjithësija; përpara analyzës syntheza, një synthezë nga e cila të kërcejë jeta me gjallërinë dhe dynamismën e saj.

Në veprën atdhetare të Bajo Topullit zotëron dashurija për tokën. Ajo dashuri të cilën një mëndje e madhe frënge — Maurice Barrès — e çkëputi nga kategoritë metafizike dhe nga spekulimet politike, e ngriti, e lartësoi, e bëri filozofi kombëtare dhe kult fetar. „Nga të gjitha idetë, pas të cilave u-dhashë — shkruan në një nga veprat e tij theoricieni i nacionalismës frënge — as ndonjë s' u-rrënjos brënda tek unë kaq thellë sa dashurija për tokën kombëtare". Këto fjalë mund të përsëriten pa druajtje edhe për Bajon. Gjaku i gjallë dhe i kulluar i racës shqipëtare po rrithte me forcë në rrëmbat e tij dhe zëri i tij, zëri i gjakut, tingëllinte thellë në zëmrën dhe në mëndjen e tij.

Në personalitetin e Bajos vihet re një gjë e rallë: e vjetëra me të rënë në një synthezë të goditur, të lumtur, krijonjëse. Bajo Topulli nuk ka qënë vetëm i kohës në të cilën një:

„Për Mëmëdhenë, për Mëmëdhenë
Vraponi, burra, se s' ka me pritë..."

enthusiaste disa zëmra atdhetare dhe i bënte të rroknin armën dhe të mernin udhën e malevet. Atdhedashurija e tij nuk ka qënë vetëm romantike, po edhe realiste. Nuk ka qënë vetëm e malevet, po edhe e shoqërisë. Dhe në një kohë që atdhetarë të tjerë, do nga një kuptim i ngushtë, do nga pazotësi mendore, do nga lodhjë e shkakëtuar nga barra e kohës dhe nga peripetitë e jetës, po kënaqeshin dhe kënaqen vetëm me kujtimet e atdhetarismës romantike, Bajo Topullj, kur pa se kësaj atdhetarisme i shkoi koha dhe se një atdhetarismë e tillë ishte tani më shterpë dhe një vlerë negative për vëndin, e la më nj' anë dhe u-hoth në fushën e atdhetarismës së re, të patriotismës krijonjëse dhe positive, që lyp perioda e re e historisë shqipëtare. Dhe u-hoth në 'të me enthusiasmën e djalërisë, me eksperjen-

cën e jetës së shkuar, me dritën e kulturës së tij të madhe e të thellë dhe me udhëheqjen e mësimevet të drejta dhe shpëtimtare të historisë së qytetërimit. Këtu qëndron pikërisht vlera e rallë e personalitetit të Bajo Topullit, i cili mund të quhet pa druajtje një fytyrë e shkëlqyerë neo-shqiptare, sepse kishte kuptuar thellë dhe në tërësinë e tij shpirtin e vërtetë të historisë së re shqipëtare.

Një italjan, Massimo d' Azeglio, kishte shkruar: „Italija u-bë; tani duhen bërë Italjanët". Ky problem i math, i cili paraqitesh për një Itali me një të shkuarë të madhe e lavdiplote, po paraqitesh e paraqitet ca më tepër për një Shqipëri pa tradita kombëtare të mjafta. Këtë problem, që po përball Neo-Shqiptarisma dhe të cilin nuk e kanë ndjerë atdhetarët e epokës romantike, e kuptoi thellë dhe në tërësinë e tij Bajo Topulli dhe deshi të japij kontributin e tij. Një gjë e tillë nuk përmbushet me profka, po me flijime heroike.

[...] I shkreti Bajo! E mbaj mënd ditët që mori dhe vuri në sbatim vëndimin e së Dielës. Shkaktoi një rrebesh reakcionar të pa-harruarshëm dhe të pa-përshkruarshëm ndër ata që sillnin mbi vetëhe vulën e së shkuarës. Më kujtoi një pjesë të „*Armikut të Popullit*" të Ibsen-it:

Stockmann. — Nuk ësht detyra e çdo qytetari të çpallij në popull idetë e ra?

Prefekti. — Populli nuk ka nevojë për idera të ra. Eshtë më mirë të kufizohet me idetë e vjetra me të cilat ësht mësuar.

Stockmann. — Unë jam ai që e do me të vërtetë të mirën e qytetit. Dua të sbuloj fajet, që do të vinë në dritë shpejt a von. Oh, do të shohin se unë e dua shumë qytetin ku kam lindur.

Prefekti. — E do! Ti që, për të treguar verbërisht një guxim, do që të të shkatërosh burrimin më kryesor të pasurisë së qytetit?

Stockmann. — Ky burrim ësht i helmuar! Këtu brënda rrojmë në qelbësinë dhe në molinë 1)!

---

1) *Moli-ja:* vënd i ndyet.

Prefekti. — Gënjeshtrë! Fantazi! që të mos them gjë më tepër! Njeriu, që shan kështu qytetin e lindjes së tij, është një armik i shoqërisë!

Për fat të mirë Prefekti i atëherëshëm i Gjirokastrës nuk ishte si prefekti i Ibsen-it, po ishte tërësisht në një mëndje me Stockmann-Bajo Topullin, i cili ndëri dorën dhe bashkëpunoi me 'të ngushtë për suksesin e një vepre, që është e shënuar për Shqipërinë e re. Deshën edhe të tjerë të bëjnë ven' e Bajo Topullit, po u mungoi, siç thotë Brand-i, një tjetër personagj i Ibsen-it, „flutura e vullnetit, tmeri agonik, që e ngrë këngën gjer në qiell". Bajo Topulli bënte histori; nuk bënte oportunismë dhe politikë; prandaj pati sukses. Dhe njerëzit si Bajo Topulli — mjerisht tepër të rallë në Shqipërinë e sotme — kanë gjithënjë sukses. „Vetëm të degjeneruarit nuk e ndryshojnë dot historinë", ka shkruar një herë një Rus i math, Kropotkin.

Që të mos largohem nga Ibsen-i, Bajo Topulli më kujton Brand-in. Ky ësht mishërimi i fuqisë së të sgjedhurvet, që muarnë hirin, fuqinë t' a urojnë një gjë, t' a dëshirojnë, t' a duan me kaq mprehtësi dhe pamëshirë sa që më në fund t' a realizojnë. Vullneti! Ja fuqija mrekulluëse; vullneti është aksioma e veprimtarisë së ndërgjegjëshme dhe i jep jetës dritë e vlerë. Pa vullnet s' ka karakter dhe pa karakter s' ka burrë. Brand-i ësht typi i të fortit, i njeriut me ndërgjegje. Ka kurajo, fuqi, guxim. E do luftën. Dhe lufta ka frikë nga guximtarët.

Bajo Topulli punoi për histori; punoi për të nesërmen. Me guxim, me enthusiasmë, me përbuzje heroike për njerëzit që nuk e kuptonin dhe e lëftonin. Bajua kishte në ballë vulën e së nesërmes. Prandaj s' u-kuptua nga të sotmit.

[...] Sepse njerëzit me damkën e së djeshmes në ballë nuk mund t' i kuptojnë njerëzit me damkën e së nesërmës. Është një rrjedhje fatale por dhe logjike e historisë shqipëtare, e cila tani është duke kaluar nga një periodë e vjetërë dhe mëkatare në një periodë të re, të ndritëshme e të pastër.

(Nxjerrë nga „*Demokratia*",
26 Korrik 1930, Nr. 260).

14. — ETËHEM HAXHIADEMI (1902)

Jetëshkrimi. — *Leu n' Elbasan me 8 Mars 1902. Mësimet fillore i bâni në ket qytet e pastaj kreu lycén klasik n' Innsbruck. Në vjetin 1923 filloi në Berlin fakultetin e Shkencavet Politike dhe e vijoi mâ vonë në Vjenë. Ká pasun nëpunsí të ndryshme n' administratën shtetnore, tue e filluem karrjerën e vet si Nënprefekt në Lushnje në vjetin 1928 dhe pastaj në Sh' Ják e në Portin Edda. Qe Kryésekretár Prefekture në Berat e në Gjinokastër dhe sot âsht Drejtuer i Bashkivet e i Komunavet në Ministrín e P. të Mbrendshme. Asht pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí letrari.*

Veprat. — *Bashkëpunoi rregullisht në të përkohëshmet* „Kopshti Letrar“ *t' Elbasanit dhe në* „Djalerija“ *të Vjenës. Në 1932 botoi ndër heksametra* „Bukolikat e Vergilit“ *të përkthyeme në 1922; në vjetin 1921 botoi trí tragedít* „Ulisi“, „Akili“ *dhe* „Aleksandri“*; në 1934 shtypi tragedín* „Pirrua“ *e pastaj me radhë në vjetin 1935 tragedín* „Skënderbeu“, *dhe në 1936* „Diomedi“ *dhe në 1939* „Abeli“. *Po në ket vjet përmblodhi disá nga lyrikat e veta mâ të zgjedhuna në nji vëllim me titullin* „Lyra“ *prej 73 faqesh.*

1) NYMFAT E SHKUMINIT

Ndër zaje të Shkuminit ku rrëqethen
E të shkumzuëme valët prap përndahen,
Ku lisat buzës s' tij e rrisin gjethen,
Nymfat po lahen.

Ato jan' ndemun n' ujin e kullumun
E trupat lark u dukën bor' të bardha;
Në krahanur shkëlqejn' tyke notumun
Gjinjt porsi dardha.

Përmbrapa supavet të tyne flokët,
Si fije ari të kulluëm u derdhen,
Dhe rrezja e diellit kur u bie mbi kokët,
Faqet u verdhen.

Me gaz në buzët zanë e rrokullehen
Të gjitha dhe lëvizin porsi ngjala,
E tyke lojtun ambëlsisht dëfrehen
Ato ndër vala.

Por kur u nxehet shpirti nga gëzimi,
Nji kange së përmallshme i a thërrasin ;
Nga tingujt e rrëqethshëm dhelatimi,
Malet buçasin.

Vrapon me shushërim' të kandshme lumi
Se ujët n' zaje t' shtratit ze lëmohet,
E Nymfavet të hardha si pëllumi
Zâni u shtohet

Kumbon muzik' hyjnore në kto rrethe
E zoqt cërrasin thekshëm nepër kodra ;
Të gjitha pemët jan' zbërthyë në gjethe :
Nymfat duën lodra.

Veç kúr së largu nis e po ndëgjohet
Trazumun me zefirin zân' i fyllit :
I frŷn bariu i vogël qi qetsohet
N' zemrën e pyllit.

Najadat heshtin kangën atëhere
Dhe t' gjitha lakuriq nga lumi dalin,
E dyke ecun lehtas pa potere
Hypin mbi malin.

Ato kah zân' i fyllit dr jtojn' çapin
E nga nxitimi lodhin kamb't e buta ;
Por kúr afrohet zâni ndërrojn' vrapin,
Shpejt porsi suta.

E mbassi enden n' formën e nji vargu
N'blerim të pyllit në nj' kruë t'ftohët erdhën ;
Driadevet u duken për së largu
Flokët të derdhën.

Ahere n' uj të krojit pin' Najadat
E buzët ftohin t' bardha si zamaku,
Pastaj nxitojnë e piqen me Driadat,
T' kuqe si gjaku

. . . .

Gjimonte pylli me dëllenja t' trasha
Dhe malet përkundrejt jehimin pritën,
Nga Helikona t' Mnemosinës vasha
Shpejtazi zbritën.

Këto të nand' virgjina kangëtare
Me veshje t' holla erdhën si mbas stine;
Në njanën dorë e kishin nga nj' kithare
N' tjatrën dafine.

Dhe porsá sosën n' vendin e gazmendit,
Ku loznin valle Nymfat e Shkuminit,
Të gjitha u radhosën si mbas rendit,
N' hije të blinit.

Ndër to mâ par' Kaliopeja nisi
Me kang' t' kallxojë veprat e të parve,
Dhe me kithare t' ambël t' a stolisi
Fis'n e Shqiptarve.

Fatozat si këndoi qi koha solli,
Filloi Klioja kangën tregimtare,
Sá burra t' vlefshëm e të famshëm polli
Nana shqiptare.

Nga njomeshtin' e zanavet buçitën
Kodrinat, porsi kúr i rreh duhija,
E Nymfat lodratare u çuditën
Nga bukurija.

Pastaj e kap kitharën me i a nisun
Nji kange Uranija me duër t' arta,
Se qiellin yjet qysh e kan' qindisun
Me pika t' zjarta.

E kur e thoshte ketë kang' hyjnore,
Satirët kqyrshin me habí të madhe
Najadet, qi i kishin rrok' për dore
Porsi sarkadhe.

E Melpomena kúr kitharën mori,
Te kambët me kothurna e mbëluëme,
Mallngjyëshëm kangëtoi si rá dëshmori
Për atdhé t' lume.

Si rá dëshmori për Shqipnín e dashme
Dhe derdhi gjakun krejt ajo vajtoi,
E qysh u fikën djemt për vajza t' pashme
Ajo kangtoi.

Por kúr Thalija me fëtyr' gazmore
Nji melodí t' zakonshme përsëriti,
Të gjitha vashat porsi topa bore
Gazit i shkiti.

Se ledhatoi e bukra Muz' plot lodra
Polemin t' on' qi nuk e sheh drejtimin,
Se malet përkundrejt naltsuë me kodra
Ktheshin jehimin.

Por nuk vonoi edhe Polihymnija
Të marri pas asaj kitharën n' dorë
Edhe t' këndoj' si falesh Pellazgjija,
N'tempujt hyjnorë.

Euterpeja pastaj me zân bilbili
Kangtoi me thellësi të shpirtit stinat,
Qi çel zamaku edhe trandafili
Nepër kopshtinat.

Pranverën përgëzoi me lule t' çelun
E me zymyla t' bardhë ver'n e ngrohtë,
Dhe nisi ambël pastaj me përgdhelun,
Dimnin e ftohtë.

Po pse Eratoja rrin si e ngrime
Dhe për t' a kap' kitharën s'sheh nevojën?
Pse vall në ketë gas ká ran' n' mendime
Dhe s' e çel gojën?

Nji flakë e mbrendëshme e ka coptumun
Atê dhe t' ngjomën zemër i a ka tretë,
Prandaj në mes të gazit e mendumun
Rrin dhe e qetë.

. . . .

(Nxjerrë nga „*Lyra*" fq. 10).

2) NGA „PIRRUA"

Akt II skenë III

KADMEJA, PIRRUA

Pirrua Folni, princesh', nashti qëndrojm' të dy.

Kadmeja O mbret' i im, po t' më shikojsh në sy,
Qëllimin t' im ti ké për t' a kuptue
Se pse kam ardh' qetsín me t' a trazue.
E dij qi deri sot nuk jam kursye
Me prova dashunín me t' a dëftye.
Me sá kam mundun s'kam lân' mangut fare
Në t' mirën t' ande për të qên' pjestare.
Për vllán e vetëm aq shum s' jam mundue
Se sá për ty, o mbret, un kam luftue;
Por prap n' fytyrën t' ande nji shenj' s' pashë
Mirnjohtje për gjith provat qi të dhashë.
Më mban fytyr' të errët dhe krenare
Dhe vuajtjet qi m' rrethojn' s' i sheh as fare.
Nuk sheh si zemra e ime gjak pikon
Dhe shkaku ti jé qi po e mundon.
Kaq i patundun ti si munt të jeshë
Me muë të gjorën qi jam nji princeshë?
Ti randësín në luft' duhet t' a mbajsh
Dhe derdin t' im këtu duhet t' a qajsh.

Pirrua
E dij qi gjak të nxehët ké në deje,
Princeshë e ime; thuej ç'kërkon prej meje.
Të kam çëmuë me koh', të gjtth kan' dije
Qi t' kam nderuë ashtu si të ká hije.
Jashta kufinit ti nashti mos dil
Dhe gjith mirsít e mija mos i shkil,
Sepse nderimin qi më ké dëftye,
Po n' at' mënyr' dhe un t' a kam shkëmbye,
Prandaj kjarisht m' a thuëj ktu midis nesh
Ç' kërkon prej meje se s' të marr dot vesh.

Kadmeja
Përse, o mbret, të flas mâ gjat' më shtynë
Edhe me njolla t' rá zemrën m' a lynë?
Ti flakën t' ime nuk don t' a kuptojsh
A po t' pëlqen mâ tepër t' më turpnojsh?
Nuk kam se si të gjenj' fjal' mâ të kjarta
Për t' i provuë dëshirat mâ të zjarta,
Qi shpirtin po m' a përcëllojn' nga pak
E po më trubullojn' dhe trup e gjak.
Apo kërkon mâ tepër të marrohem
Edhe ndër kambët t' ueja të rrëxohem?
Dhe ktê po e kërkove për t' provuẹ
E banj, se nuk dëftehet sá të due!
A qysh? Fytyr' e jote nuk ndërrohet
Edhe tashti qi helmi po më shtohet?
Qëndron krejt i patundun dhe s' dëften
As shenjën mâ të vogël qi më vlen?
O mbret i adhuruëshëm, mëshirohu
Dhe qi kam ran' kaq tepër posht' mendohu.
Nji pik' mëshire n' zemër po s' të mbeti,
Kujto mâ n' funt qi un jam nji vajz' mbreti.

Pirrua
Më prekin ndjenjat t' ueja t' thella, kúr
M' tregon pësimet t' ueja, t' jesh' sigúr.
Ti jé nji vajz' bujare n' rradh' të parë
Mbí gjith' virgjinat e Epirit mbarë.
Vetijat t' ueja jan' për t' u lavduem,
Po prej nji burri qi s' âsht i martuem.
Vërtet se ndjenjat t'ueja shpejt do t'verdhen,

Por duhet prap në vend të vet të derdhen,
Mendo nji her' nga leve, prej ç' far' skote,
Shtrëngo dhe zemrën se jé epirote.
Kjo lulja e dashnís qi të ká çelun
Për koh' të shkurtën ká me t' përgëdhelun,
Se diell i 'saj porsá të perëndojë,
Nga jeta do të shduket e do t' shkojë.
Për shëmbëll kohën merr qi ka kalumun,
Ata nji her' qi u deshën s' jan' bashkumun.
Dhe vajzat tjera ti po të venjsh vesh,
As nji s' e mori atê qi e desh.
Njeriut të gjitha kto kur i kujtohen,
Pësimet edhe vuejtjet i largohen.

Kadmeja O ti njeri i egër, qi s' kujton
Se si dashnija âsht e si t' përvlon,
Përse ti vall kaq posht' të më lëshojsh
Dhe nderin e shtëpís t' mos m' a kujtojsh?
A mos ké lindun ti veç për të therë
Ndër lufta djelm t' pafajshëm e të mjerë
Qi nuk e din se si të djek dashnija
Dhe s' i peshon as pak vuejtjet e mija?
Të derth un lot përpara prehnit t' at
Edhe prej zjarrit t' shteret gjaku n' shtat
E ti mos késh për muë as pak mëshirë
Qi jam princesha mâ me fam' n' Epir?
As fis' i im, as bukurija e ime,
As sjelljet nuk t' a bân' zemrën thërrime?
O mbret pa shpirt qi don të pijsh veç gjak,
Për moshën t' ime keq s' të vjen as pak?
Po ti në mendje nuk e siell nji herë
Qi jemi nga nji fis e nga nji derë?
Nashti pse prá kaq tepër më shnderon
Dhe plagët qi më çele s' i shëron?
Mâ par' kam qênë e lumtun ; gjâ s' mendoja
Dhe moshën t' ime të rinís shijoja.
Me shoqet dëshiroja m' u bashkue,
Kujtoja se gjith bota âsht me mue.
Qëkurse të takova u vendose

Në shpirtin t' im dhe zemrën m' a plagose.
Nashti me sy të dhimbshëm pse s' shikon,
Por gjendjen dhe mâ tepër m' a lëndon ?
Kur jé i egër kaq dhe m' le me hekë,
Të paktën s' ké ti frik' se ké me vdekë ?

Pirrua Princesh', më duket tepër u rrëmbeve :
Lirín e fjalës mjaft e kapërxeve.
N' harrove se përpara ke nji mbret,
Me t' cilin ti në ket' mënyr' po flet,
Ahere muë më duket se banj mirë
T' shtrëngohem për t'a msumun me pa hirë.
Për vuejtjet t' ueja, sa s' kam gjâ në dorë,
Princeshë e ime, s' mund të jem' fajtor.
Marrinat e të rijve s' mund t' i ndjekin
Ata qi për fitim e lavde hekin.
Atyne krahanorët u ngufmojnë
Për zhurma t' luftës edhe gjak kërkojnë.
Kúr derdhet gjaku prá nuk tremben dot
E aq mâ pak për disá pika lot.
Me lot të vajzave gjâ nuk fitohet,
Me gjak t' djelmoshave atdheu zgjanohet.
Përmbaje vehten prá, bahu trimneshë,
Se ke me qênë e lumtun, o princeshë.
Sëmundja e shpirtit âsht plag' qi shërohet,
Por nderi mbretënor në vend nuk çohet.
Kto fjal' të duken ndoshta tý të kota,
Se jé e ré dhe nuk din si âsht bota,
Por kur të piqet mendja pak mâ vonë,
Ahere ké me ardh' në mendjen t' onë.
Ké për t' peshumun t' mirën dhe të ligën
Ké për të njoftun nderin dhe frikën,
Do të kujtojsh se si âsht e vërteta
Dhe me sá dhimbje t' madhe kalon jeta.
Kúr t' késh provumun vehten do të jeshë
Ahere e durushme, o princeshë.

(,,*Pirrua*", fáqe 24-28).

15. — ERNEST KOLIQI (1903)

Jetëshkrimi. — *Lindi në Shkodër me 20 Máj 1903. Mësimet fillore i kreu në Bergamo, ndërsá studimet e nalta në Letërsí i bâni në Padovë. Karrjerën e arsimit e filloi në vjetin 1930 si profesuer gjuhësije n' Institutin Tregtár të Vlonës, prej kah, nji vjet mâ vonë, qe dërguem si i tillë në Lycén shtetnuer të Shkodrës. Në vjetin 1937 u emnue lektor gjuhe shqipe n' Universitetin e Padovës dhe prej këndej, mbas dý vjetësh, u emnue profesuer ordinár gjuhe dhe letërsije shqipe n' Universitetin e Romës (1939). Me 12 Príll të këtij vjeti i besohet Dikasteri i Arsimit Shqiptár. U dekorue me „Kordonin e Madh të Kunorës s' Italís", me „Kordonin e Skandërbeut", me „Kryqin e Luftës" për vleftë ushtarake dhe me „Hyllin e Artë" për meritim shkolle nga Mbreti Peranduer. Në vjetin 1921 fitoi konkursin e hapun nga Ministrija e Arsimit me vendim të Këshillit Ministruer për nji* hymën kombtár. *Asht antár i Institutit të Studimevet Adriatike (në Venedik) dhe pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí poeti dhe letrari.*

Veprat. — *Librin e parë e botoi në vjetin 1924 me titullin* „Kushtrimi i Skandërbeut", *poemth dramatik mbrendije kombtare; mâ vonë dolën dý vepra proze* „Hija e Maleve" *(1929) dhe* „Tregtár Flamujsh" *(1935) qi përmbajnë i pari 12 dhe i dyti 16 novela, në të cilat paraqitet bota e Veriut të Shqipnís. Në vjetin 1933 botoi* „Gjurmat e Stinve" *nji përmbledhje lyrikash originale. Në 1932 e mâ vonë në 1936 botoi* „Poetët e mëdhej t' Italís" *në dý vëllime, prej të cilvet i pari me nji parathanje të Fishtës, përfshîn Dantin, Petrarkën, Ariostin e Tassin dhe i dyti Parinin, Montin, Foskolin e Manzonin me nji parathanje të Prof. C. Tagliavinit. Përveç këtyne veprave, ká bashkëpunuem me artikuj, vjersha, studime letrare etj. ndër fletore të ndryshme shqiptare dhe italjane, sidomos në* „Gazetën Shqiptare" *të Barit — ku botoi në nji radhë të gjatë numrash nji studim folkloristik me randsí me titullin* „Nji rapsod i alpevet shqiptare", *qi përfshin përshtypjet e tija dhe vrejtjet qi ká përmbledhë gjatë*

qindrimit të vet pranë votravet shqiptare të malevet. — Qe redaktuer i së përkohëshmes „Illyria". *Asht themelues e Drejtuer i së përkohëshmes* „Shkëndija". *Nën kujdesin e tij u përpiluen të gjitha librat e anthologjís për klasët e ndryshme të shkollavet të mesme.*

1) NGA „KUSHTRIMI I SKANDËRBEUT"

BOGDANI

(flet në mënyrë të parafolsvet, i rrëmbyem në vegim)

Drita e syvet m' u shtue... Mjeglla, qi mblote
mshefsít e koh's, u zhduk... O mrekullí !
m' u zbluen, m' u zbluen ungjí
mysteret, qi përmbajn' t' përtardhmet mote.
Ç' far' dite lindi para syvet t' mí ?...

Hylli i mëngjezit nisi, qe, me u zbé :
e agimi u çil, n' skâj t' qiellës, si krue dritet...
Shkaf âsht ky hymn kumbon'sh qi n' ajr valvitet,
si lajm gzimi tu' u shprazun nepër dhé ?

Me zâ t' argjant' burijat sot kê thrrasin,
tue kumbue n' për qytete e nepër fshatra ?
Qielli i kaltër pse âsht mbush' me rreze e flatra ?
njerzit prej gzimi pse anë e kand vikasin ?

(Shpërthejnë, por larg fort, zâne hareje, hymna kumbonësh, kumë burijash).

Prej qytetevet arbnore, ku n' dit tjera
lagjet mbushen me tym e zhurm' makinash,
prej katundevet t' qeta, prej luginash
ku krojet mâ t' kullueta zgjoi pranvera,

prej arave ku mên' t' durueshmet vepra
t' bulkut, prej majes s' kodravet ku rreshta
rreshta blerojn' hardhijat nepër vneshta,
prej bregut t' detit e prej bjeshkvet t' epra,

mbar' populli, qe, duel n' për udha t' gjâna :
pleq, burra, grá, fmí t' vogjël, vasha t' reja
si lum i turrshëm i rrëmbei hareja
tu' i bashkumun n' nji zemër zemrat t' tâna.

Ti, qi kalove, djelmní guximtare,
me flamuj n' báll e t' gjith tý po t' vîjn' mbrapa,
ka' i prîn ktij popull, ti me t' sigurt' hapa,
qi bâjn' me shungullue tokën shqiptare ?

T' falem, o tempull, përmbi tok' t' lulzueshme,
ku, plot drit', ndërmjet t' shtyllavet mermeri,
ngrihet madhnueshëm i Atdheut elteri ;
kah ti vjen poplli, me dhantí t' kushtueshme.

Asht sot kremtja e Atdheut, e poplli mbarë
me pem't mâ t' arta qi qet toka, e sendet
mâ t' bukra qi punuem kanë avlimendet,
me rreze t' çmueshme, krejt t' qindisna n' ár ;

vashat me lila dhe me pllumba t' bardhë,
me buej t' fuqishëm burrat, djelmt e rí
me kunora t' fitueme tue pëtrí
lodrat e Olympit, t' tân' n' tempull kanë ardhë :

e tý, o Atdhé, ty jetë e gjâ tue t' true
tý t' adhurojn' bijt t' ú me ftyr' për tokë...
E fatbardhsija resh' hire mb' at bokë,
e gzimi rrjedh ndër zemra porsi krue...

Rreth lterit flutrojn kang't e mbí bár t' ngjomë
qi mblon, si shtroje e but', kodra e livadhe,
vesh' n' petka t' bardha, vashat endin valle...
E fate t' mbara Hyu gaton për komë,

nsá shqipet përmbí tempull vîjn', me krahë
t' ndêmun tu' u rrotulluem n' për hapesirë :
e tu' u valvit' ngadhnjyes mbí nji tok' t' lirë
flamuri kuq-e-zí n' báll t' templlit rrahë.

(„*Kushtrimi i Skandërbeut*" fq. 37-40).

BKSH

2) SYMFONIJA E SHQIPEVET

N' buzët e reja t' ona
lulzon, sa herë i çelim,
nji myster shum i vjetër.

Fjalët e lashta e t' ngjoma,
qi kemi na te goja,
kumbuen n' agim t' njerzimit
mbí brigjet balkanike.

Kaluen breznít ormira,
kaluen breznít orzeza,
por gjuha e Ilyrvet t' moçëm
n' Shqiptar't e soçëm mbet.

Atje n' Rìzan, afër bregut t' detit,
dymbdhet' ketesh âsht nji kullë e naltë
qi askund shoqen n' Ilyrí s' e kishte.
Treqind hapash ajo kullë e gjânë,
t' tâna ballet guri të lëmue
dhe krejt anash guri të latue,
latue shkambi prej mermeri.

Pran' njij gurre me u flladitë,
n' mes njij kopshti me u mahitë,
po na rrijshin dý mbretnesha t' bardha,
të dý nuset e Agronit mbret:
Teuta flokzezë e Triteuta flokartë.

Nepër gryka velat po velzojshin,
po velzojshin mbi shpinën e detit.
Drejton velat Ora e Ilyrís.

Se ç' po frŷnte nji freskí e hollë
tue përkundun lulet e përgjumshme,
tu' u a vjedhun ersimin prej gjíve.
Mir' flladiten dý mbretneshat t' ona.

BKSH

Qè, prej kulle vjen në kop'sht nji krisëm
bashk' me at krisëm vjen edhe nji zâ :
n' djep mbretnuer Pineun po na përkundin,
porse zâni kndon nji kang' të huej.

Lum për tý, o i lumi Zot,
sa fort Teuta na âsht idhnue.

— T' u thaft' goja, moj robinë e hueja,
me ç' far' kânge m' i a ndjell djalit gjumin ?
Se n' atê kem' shpresën e mbretnís,
e n' gjuh' t' parvet due m' e rritun-o.

Hollake në shtat, shpinën sjellë kah deti, rrinte robina e hijeshme krye-ulun para burrneshës së zêmrueme. Kaçurrelat fije-ari i kishte bukurisht të krehun edhe palët e petkut të derdhuna e të valavituna me dorë mjeshtrore. Kundrejt atij deti plot me vela ilyrë, frŷnte rrotull soje, aty në lulishtë, nji frymë detnash mâ t' ambël. Mbí buzët e ngjoma të mbylluna, dridhej bukurija e njij mysteri muzikuer.

Nusja e Agronit pyetë plot kureshtë :

— Amanet, mori e bukra e huej,
qysh në dorë kallzona si na rae.

Ajo përgjegji :

— Bijë e Heladës s' ndritshme unë jam, kângatare prej Lesbos ;
e atdhé unë kam Ereksin përplot drandofille e pullumba.
Njiqind ndër kang' mâ t' bukra qi knduen n' Mytilene poetënt
i msova e velizova kah bregu dielluer i Siciljes
bukën e gojës, petka t' fitoj edhe shtringla prej ari
tue kndue nëpër sympoze me pèktiden njizetedy telash.
Anija e shpejtë ilyre m' rrëmbeu midis valës shkumbuese ;
e tash te kullat t' ueja shërbej, o mbretnesha fisnike.

Përhapte zâni i vashës nji haré të panjoftun midis asaj lulishte ku uji i gurrës derdhte freskí e shushuritje. Edhe kúr nuk foli mâ, heshtja e saj qe plot muzikë.

Por burrneshën ilyre s' e njimtoi ajo shortí e hollë qi shlirohej prej vashës helenike. Tha :

Kúr të marri dielli për mbas majesh
edhe mbretit sofrat t' i gatohen
eja, vashë, e thueja kangës s' ate.
Veç n' gjuh' shqipesh gjumi due t' m' i ndiellet
Pineut t' vogël n' djepin e stolisun.

O Mbretneshë e madhe e detit,
urdhni i lshuem me buz' krenare
kapercei prej motit n' mot :
djepat t' on' latue n' dru lisit
q' ardhmenín përkundin t' fisit
veç me ninulla shqiptare
jan' luhat' q' at-herë e sot.

* * *

Jehon Durrsi ilyr e romak me valle e gazmend prilli. Nata e argjantë kumbon me çeste, tingëza e lodërza ndër triklinat e màrmurt të patricvet romakë dhe me kangë shrregullash ndër lulishta ilyre, ku kremtohet Privilika, hyjnesha e pranverës. Dridhen në dritën e hanës së re, me nji andje të gjatë e të gjallë, shtyllat e bardha të pallatevet pasqyrue në valët e qarta edhe gjethet e ngjoma nëpër kopshtije, qi porsá nisën me lulue.

Zanusha, vashë shtëpije bujare ilyre, shetitë anës së detit me nji tribun të rí romak.

Romaku po i thonte zojzës ilyre :

— Prilli âsht natën mâ i ambël se ditën. Lulevet të reja nuk u a shofim ngjyrat, por u a ndiejmë ersimin. Ersimi, zâni pa kumbim i lulevet, i këndon gjakut t' onë të rí. Fol : a nuk të dridhet edhe tý në gjak sonte nji mall lulzimesh shpirtnore ? A s' e ndien si unë frymën e pranverës tue të depërtue në shpírt ? Unë të due, Zanushë. I laçë shokët e lartë dhe zojat e randa n' at triklin me shtylla të bardha çelë kah deti, ku dikúr u ligjiroi gostarvet Ciceroni mërgue nga Roma. U çova e dola, përse ti më tërhjekë mâ tepër se fjala e stolisun e Kuiritvet dhe e matronavet të tyne. Unë të due, pse ti jé pranvera e shpirtit t' im. Shiko valën e detit si xixillon tue u shkrimun në lumní pranverore. Këndon edhe deti në terr ashtu si shpirti i pranverës mbrenda zemravet t' ona. Unë të due, Zanushë. Fole një gjymës fjale e nji prej këtyne anijave, qi flêjnë në limâ me vela

të mbështjellun, ká me na çue nesër kah brigjet auzone. Po e mbushim pupen me shtroje të mundafshta e kultra puplash e rrêma lulesh. Po marrim me vete n' udhëtim auledat e citharedat mâ të mirë të Durrsit. Eja me mue në Romë. Aty ku jam unë Kajo, ti ké për të qêne Kaja.

Zojza ilyre heshte dhe dronte me shikue detin. Vala përshpëritte nji kângë turbulluese. Ajo suell fytyrën kah hareja e lulishtavet ilyre.

Trimi lutej me zâ të nxehtë :

— Pse habitesh mbas atyne valleve ? Janë tepër të thjeshta për nji vesh të çmueshëm si âsht i yti. M' a vên veshin mue. Dij unë kangë shum mâ të bukura. Don me të këndue nji kangë t' ambël ?

— Aso nate s' vjen mâ ! O zota ! o zoja !
shpirti ndër puthje buzë e n' buzë u endte
tuj u shkrîmun ! At natë un prej Dashnije
mësova se si diset...

Vasha e shikon me sŷ të zbutun. Madhështija e latinishtes i a njimton zemrën. Por vallet e largta ilyre e thërrasin gjithënji:

— Po ndrit' hâna për mbas mollash,
O pullumb, o pullumbó !
Mir' po i ndrit' shrregullat t' ona,
O pullumb, o pullumbó !
T' madhe çikat qi po kndojnë,
O pullumb, o pullumbó !
Dora-dora po vallzojnë...
O pullumb, o pullumb ó!
Djelmt e rij kan' qitë e pvetë :
Hanë e ré !
'Bukra Dheut ku na ka mbetë ?
Hanë e ré !
Gjîja rrugën vashës s' shkretë,
Hanë e ré !
Se me gjas' rrugën ka tretë...
Hanë e ré !

Bujari romak lutet pa pushue :

— Dij kangë edhe mâ të bukura se ajo qi të këndova. A don m' e nxanë ketê ? Ndëgjoje :

> — Si hâna ashtu shtat' hyjzit
> prendojn' mbas suvalës s' detit
> po ikë ai ças aq i pritun
> edh' un vetmitare qaj...

Zojza nuk çelte gojë, dyshaz në zemër.

Prap Romaku tha :

— Eja me mue në Romë e kam me të sjellun vasha gojarta prej Jonije dhe muziktarët mâ të mirë t' Aleksandrís. Eja me mue e ké me njoftun thellsín e dashunís në nji zemër krenare dhe ambëlsín e elegjívet të Katulit...

Vasha heshtte dhe shikonte detin.

Vallet ilyre jehojshin në largësí e thojshin :

> — Mori vasha derë-bardhë,
> mos e merr detin me sy :
> pse don deti me t' rrëmby...

— Pse heshtë, o nymfë mizore ? Folma fjalën qi zemra e ime pret.

Vallet prap fillojnë :

> — Eja, vashë, e del nën pjeshka
> ku këndojn' shoqet e zeshka ;
> eja, vashë, e shndrit nën dardha
> tue vallue me motra t' bardha...

Vasha ilyre tha :

— Due me shkue atje në kopshtije, due me këndue valle me shoqet e mija.

E la Romakun tue fshâm vetmitár në breg të detit e ngau kah kremtimet e Prillit ilyr.

Nuk deshti Zanusha epithalamet e holla të gjuhës së Katulit, por vallet e thjeshta të tokës së vet, vallet pranverore qi ndiellin dashunín e përcjellin darsmat.

E prandej u praroftë dora qi të përkundi në djep, o hýll bukurije ilyre, Zanushë fisnike. Lumnoftë përherë e ambël goja

BKSH

qi t' a ndolli gjumin me ninulla ilyre! Qoftë levdue qumshti i nanavet qi rritën e rrisin birnín shekullore dje me ninulla ilyre, sot me ninulla shqiptare!

Brohorija e bujarvet të rij ilyrë e priti vashën ke shrregullat:

— Ç' âsht kjo drit' qi rá ndër molla?
Erdh Zanusha, vetull-holla.
Hidhet si flutura
ndër mes-këputura.
— Kur vallon kjo kambë-argjendë,
lulon Prilli mu n' gjí mbrendë.
Prîj faqe-kuqevet
e buz-bërbuqevet.
— E bukra si hân' n' pranverë,
a t' i çoj, moj, krushkat n' derë.
O Zanush'! vetull-kalême
bânu reja e nanës s' ême...
Hyll i bardhushkavet,
eja mbas krushkavet.

(Nxjerrë nga „*Illyria*"
Nr. 50, 4 Prill 1936).

---

16. — DHIMITËR PASKO (1907)

Jetëshkrimi. — *Dhimitër Pasko i njoftun me pseudonymin* „Mitrush Kuteli" *lindi në Pogradec në vjetin 1907. Mësimet fillore i kreu në vendlindje; pastaj bâni lycén tregtár rumun të Selanikut dhe mâ vonë Akademín e Studimevet të nalta tregtare në Bukuresht. Pati nëpunsí të ndryshme në Rumaní si nëpunës në Bankën Kombtare, Inspektuer i Financavet etj.*

Veprat. — *Veprimin e vet e zhvilloi mâ tepër në fletoren* „Shqipëria e Ré" *si bashkëpuntuer letrar i saj me artikuj të ndryshëm e me novela shqiptare. Prej botimevet të tija në gjuhën shqipe kemi: 1)* „Netë Shqiptare" *(novela përmbajtjeje kombtare); 2)* „Lasgush Poradeci" *(studim kritik mbí veprën*

e tij poetike) ; 3) „Vjersha“ *të përkthyeme nga Mihal Eminesku (1850-1889) mâ i madhi poet i Rumanís ; 4)* „Trí problema në lidhje me Bankën Kombtare“ — Shqipëria e ré ekonomike. *Ká shkruem edhe në gjuhën rumune artikuj mbí Shqipnín e Shqiptarët, studime letrare, novela dhe ká botuem vepërza mbí probleme ekonomike, ndër të cilat âsht për t' u përmendë* „Bankat e emisjonevet të shtetevet ballkanike“.

M Ë K O T...

Xhezari sikur u zgjua prej një gjumi të thellë, u mundua të ngrerë pakë dorën që të fërkojë vetullat e rënda, po dora i ra e kapitur përmbi gjoks. Nuk dinte ku gjëndet. U përpoq të mbledhë fijet e ngatëruara të mendimit, po mendimi i avullohej përpjetë në pafundje të turbullt. I vinte sikur një çekan i hekurt trokiste rëndë dhe tingëllime të pa çquara i përpiqeshin në veshë, zgjateshin e hepoheshin duke humbur dal nga dal...

Ndënj mjaft kohë i dergjur në këtë gjendje dhe pastaj sikur një dorë e padukur i ngriti prej syve një mjegull t' errët dhe ndër qepalla i rrëshqiti një rreze e zbetë.

Dielli i Vjeshtës me zi çquhej përtej reve ngjyrë hiri. Një dritë e dyshimtë, si në të mugët, vështillte tërë fushën. Xhezarit i u duk sikur e pat zënë gjumi përmbi një kapicë me bar të njomë nën mezhdën e luadhit përtej, në fushën e Devollit. Krerët e maleve të larkme, të veshura me re, i dukeshin si shkëmbinjt' e Malit të Thatë. Përpara syve të pulitur i shqiti hija e rëndë e arës me fletë të dëndura që lëkundeshin prej një ere të lehtë, shushaja e mbuluar me një shtrat pluhur, çipi i gardhit, i kurorëzuar me ferra e dëllinja, dhe pastaj dëgjoi pëshpëritjen e qetë të burimit. Ndieu se i thahej qjellza e gojës, balli e trupi i digjeshin si të rrahura prej flake. Desh të shuaj etjen. Mbylli sytë dhe ndieu tëmblat që i trokisnin me tërbim. I u duk se u ngrit më këmbë, se u gjunjëzua pranë burimit dhe hoqi dy tri grykë ujë.

Po këto ëndërime nuk vazhduan shumë. Dëgjoi pranë tij një regëtimë të dobët, të zvarisur, një zë të shojtur dhe të mbytur në dhëmbje.

— Oh... ujë... u..j..ë...

Në thellësirën e mendimit të tarkalisur i shkrepnë menjëherë kujtimet e ngjarjeve të fundit... u mundua të lozë nga vëndi dhe fshikulla dhëmbjeje i rrëshqitnë nepër trup. Mblodhi tërë fuqinë e tij, lëvizi me dhëmbje të thellë këmbët të plagosura dhe pastaj u kthye nga njëra anë. Këllku i lënduar i theri, dhe një dhëmbje tjatër i u përgjegj në anën e djathtë të gjoksit... u droth, humbi mëndjen e ra së rish si pat qenë dhe më parë.

Që për tej grykës së maleve dëgjoheshin herë herë gjëmimet e mbytura të topave, sikur vinin që nën dhé.

Më von, kur disa pika të lehta shiu i lagën ballin e përvëluar, Xhezari nisi të marrë së rish veten.

Ëndëra të ngatëruara, pa nisje dhe pa mbarim, i u çfaqën për disa t' imta përpara syvé të mbyllura. Pastaj dal nga dal kujtimet, të ngjeshura njëra me tjatrën, nisnë të kthiellohen. Fushat e luftave, për gjysmë të harruara, dilnin si prej një mjegulle së dëndur, shqisnin përpara tij dhe pastaj fundoseshin prapë n' errësirë. Xhezari shtrëngoi sytë që të mos shikojë gjësendi. Po, prej një rrethi të kaltërt e të gjelbër, ku lëviznin e shëndritnin togje xhixhash t' arta, rodhën pa pritur vragat e fushës, ku pat ngjarë lufta e fundit. Me sa forcë qenë ngulur në mëndjen e Xhezarit të gjitha hollësirat e atyre kujtimeve! Dhe tashi, pa dashur, i rrithnin të pulitura.

Zjarret që dilnin prej grykave të nxira të topave zunë të rrallohen, fusha u fundos për disa t' imta në një heshtje qimitiri, këtu-këtje ngriheshin çkoqur rënkimet e të plagosurve dhe pastaj një buçim i math prej trokitje armësh, çape e tingëllime kuajsh lëkuntnë dhenë si tërmet. Ushtëritë u derdhën që nga të dy anët si përrenj t' egërsuar që rrëmbejnë e sheshojnë ç' u del përpara. Tërë këto ngjanë në një shpejtësi vetëtime

Xhezari ndodhej si nga hera në radhët e para t' ushtërisë, kapërxeu përrenj e gropa, lëshoi fren' e shkumbëzuar të kalit dhe ra në ballën e armikëve. Kuajt hingëllijnë të dehur prej buçimit, u përpoqnë gjoks për gjoks edhe u ngritnë të përgjakur me këmbët e prasme. Shumë u rrukullisnë poshtë me gjithë kalorësi të tjerë, pa zotër mbi vete, me të katra duke kafshuar frenë.

Xhezari goditi me tërbim me të djathtë e më të mëngjër. Valë djerse i laknin ballin.

Kur hodhi vështrimnë përtej, pa se një tok kalorës të huej po hapnin shtek në radhët e ushtërisë. Shtrëngoi frenë, lojti këmbët edhe u lëshua për andej. Këmbët e kalit fundoseshin në trupat e të vrarëve.

Xhezari u përpoq përsëri gjoks për gjoks me armiqtë. Ndieu sikur e pat piskuar gjësendi në kellkun e nxehur. Ktheu kalin dhe gjeshi thikën duke shtrënguar dhëmbët dhe e rrëzoi përmbys kalorsin e parë. Një tjatër ushtar i u lëshua me thikën të ngulur në armë. Xhezari, i kuptoi lëvizjen dhe ndryshoi drejtimnë. I ndriti gjësent në bishtin e syrit dhe një gjë e mprehtë i hyri n' anën e djathtë të gjoksit. Ushtari armik, kur pa lëvizjen e papritur të Xhezarit i hodhi që për së largu armën me gjithë thikë... Xhezari u droth, freri e arma i rëshqitnë nga duart dhe ra përmbys në këmbët e kalit.

Pastaj nnk ndieu gjë, nuk dëgjoi veç se një gjëmim të shurdhër që largohej përtej dhe u humbiste me shpejtësi rrufeje.

Ujë... uj...ë... u dëgjua përsëri zëri që pranë Xhezarit, po këtë herë m' i mprehtë, m' i përpëlitur.

— Shqip flet, tha me vete Xhezari ; do të jetë ndonjë prej viseve t' ona.

Me dhëmbje, zgjati krahun gjer në bel dhe preku mataren. Ish plotë. Gurmazi i digjej për nji pikë ujë, ndiente sikur kish një furë në gjoks. U kthye ngadal në krahun e mëngjër dhe vështroi rreth e rrotull. Me gjith' anët dergjeshin togje trupe mbí dheun e lagur. Andej-këtej trupet e të vrarëve ishin shtypur në rëndësirën e kuajve. Në barin e njomë e llofka balte ujët e shiut ish përzjerë me gjak të ngrirë.

— Ujë... ujë...

Xhezari vështroi pranë : ish një djalosh, ushtar prej t' armiqve që nxirte zërin e mbytur.

U hoq zvarë-zvarë duke u pshtetur në anën e mëngjër, zgjidhi mataren, e hapi dhe me dorë të dredhur, i a afroi në buzë.

Djaloshi hapi syt' e zvogëluar dhe të fundosur tatëpjetë nën ballë; një flak' e çuditëshme dhe e papritur i mburoj që andej edhe pastaj gëlltiti me rrëmbim tri-katër grykë ujë.

Xhezari u kthye pakë, ngriti mataren, piu ujët që kish mbetur, dhe i lodhur, i turbulluar, u zgjat përdhé.

Shoku që pranë tij nisi të lëvizë nga vendi, rënkoi pakë si i lehtësuar.

— Shqiptar ? pyeti Xhezari.

Ay u kthye kur dëgjoi fjalë shqipe.

— Nga fshatrat e Toskërisë...

Pastaj heshtën që të dy të thelluar në mendime.

Pas pakë djaloshi pyeti me zë të mallëngjyer :

— Përse lufton, o mik ?

— Për mbretërinë, i u përgjegj Xhezari pak më von.

— Për mbretërinë ?

Pranë tyre u dëgjuan hingëllimet dhe parpalitjet e një kali ; një tjatër i u përgjigj më tej dhe pastaj heshtje.

— Po ti pse lufton ?

Djaloshi trokiti buzët dhe u përgjigj me zë të thyer :

— Luftoj... luftoj për Elladhën...

Qëpallat e Xhezarit ranë të kapitura njëra mbi tjatrën. Ret zbritën prej maleve të larkme, shiu binte i qetë dhe i hollë.

— Vritemi më kot, vri...te..mi vetë me duart t' ona, vëlla me vëlla, derdhim gjakun për tjatrin... më kot — tha Xhezari duke rënkuar rëndë dhe zëri i u mbyt në lotë, u hepua, u zvarros dhe pastaj u shua.

— Vetë... vritemi, vëlla... më kot... — pasoi Tomi duke zhvilluar gjithë atë mendim.

Dhe afër tyre u dëgjua një zë tjatër, i ndonjë ushtari shqiptar :

— Më kot... më kot !

Von, më të perënduar, një e akullt nisi të mbledhë togjet e reve të shtruara përmbi fushë dhe i ngjeshi përtej maleve. Dielli u duk si i shpërlarë në qiellin e kaltërt dhe pastaj nisi të skuqet.

Xhezari dëgjoi si n' endër rënkime e fjalë në gjuhë të huaj. Ushtarët mblithnin të plagosurit. Passi mbruan nisën të mbledhin të vrarët. Xhezari hapi pakë sytë dhe pa nj' a dyzet çape lark një tok dheu të kuq. Ndieu erën e baltës së dheut të njomur prej shiut dhe sikur i rritej rëndësira.

Më pastaj ushtarët me roba ngjyrë-vaji të ndotura me baltë mbuluan gropën dhe nisën të rëmojnë një tjetër pranë Xhezarit. Tashi dëgjonte çkoqur rënkimet e tyre kur godisnin me kazmë dhe këputnin plisat e lëndinës.

Disa pika gjaku i rodhën prej plagëve të lënduara kur u kthye që të vështrojë rrotull. I u duk sikur fusha lojti prej vendit, u vërtit si një rrotë dhe pastaj qëndroi. Xhezarit i u duk se u ngrit në këmbë dhe, duke ecur me shpejtësi vetëtime mbi brigje e male, u gjent në fushën e Devollit.

Ecte Xhezari, ecte... po pse vallë ecnin fushat dhe brigjet? Ecte fusha e tërë me gjithë plisa dhe me gjithë të vdekur! Dhe plagët e lënduara i dhimbnin, i thernin... Pse ecnin brigjet, pse ecnin si kuaj t' egjër?

Pastaj i u kujtua gjësend dhe një nënqeshje e lehtë i kuqi buzët.

— Më kot...

Disa rreze dielli që përçanin retë ndriçuan llofkat e baltës. Dhe prej syve për gjysmë të hapura të Xhezarit u shojt dhe drita e fundit...

Një rrez' e ëmbël e diellit të prendverës rrëshqiti nëpër fletët e dëndura të sallkëmit dhe hyri në dritaren e spitalit. Tomi u ngrit prej shtratit të ftohët ku pat lënguar disa muaj me radhë dhe u afrua pranë dritares e thëthiti me shije dritën e kulluar të diellit dhe erën e luleve të sallkëmit. Ndiente se i rrëshqiste jeta valë-valë në tërë damaret. I ra ndër mënt se dhe pakë ditë do të jetë i lirë të dalë prej spitalit, do të mundë të shikojë përsëri Malet e Toskërisë ku ish fshati i tij dhe një gëzim i math i mbushi shpirtin. Të tjera mendime, të tjera ëndra i lëkundnin qënjen e rilindur.

Pastaj i u kujtua gjësend, balli i tij i vrejtur u pshtet në qelqen e xhameve dhe një sërë pamjesh të hidhura u dukën përpara syve. I u kujtuan ngjarjet që i kishin treguar shokët, që një rëmet ushtërije greke ishte derdhur për të shtruar Shqipërinë e Jugut dhe se zjarr për zjarr e plumb për plumb u kishin dhënë një grusht njerës që mpronin nderin e Maleve të Toskërisë.

Shkenën e përfytyronte. Po afrohej me mëndje. Zuri të njohë viset që pat lënë disa vjet përpara, gurin ku pat qëndruar që të pushojë të rrahurat e zëmrës, kaptoi me nxitim korjen e dëndur dhe nisi të zbresë të tatëpjetën.

...Fshati i tërë ish gërmadhë. As gur mbí gur s' pat mbetur prej shtëpive që patën qënë njëherë. I dridheshin gjunjët. Jazi kish ndryshuar udhën e derdhej përmes fshatit duke rrjedhur nëpër shtëpit' e djegura. Qëndroi të çlodhet në qoshen e një muri të gremisur. Rreth e rrotull tij, nëpër murishtet e nxira prej tymi e prej flake, zotëronte një qetësi qimitiri. Shkoi përmes fshatit ku kish lindur e qe rritur dhe nuk mundi të gjejë gërmadhat e shtëpisë...

Pastaj mori udhën për në Kroj.

Një pikë lote i pikoi nga sytë. Ngriti dorën në të cilën kishin mbetur vetëm dy gjishtërinj dhe e fshiu. Plaga që në thembrën e këmbës zuri t' i dhëmbë.

Kur arriu në Kroj, u unj dhe hodhi disa grushtë ujë në tëmblat e nxehura dhe rënkoi duke pëshpëritur :

— Më kot., më kot...

Që përtej, lark, nga zëmr' e pyjeve vinte gjëmim' i mbytur i rrebesheve të topave : digjeshin e shkatërroheshin fshatrat e Toskërisë.

(Nxjerrë nga „*Shqipërija e Re*"
Nr. 320, 29 Prill 1928).

---

17. — EQREM ÇABEJ (1907)

Jetëshkrimi. — *Lindi në Gjinokastër me 7 Gusht 1907. Mësimet fillore dhe qytetse i bâni në shkollën e vendlindjes së vet; mësimet e mesme degë reale i kreu në Klagenfurt; pas njij vjeti qi ndoqi fakultetin e Mjeksís në Romë, vijoi dhe kreu fakultetin e filozofís n' Universitetet e Graz-it e të Vjenës. Në vjetin 1934 u emnue për të parën herë profesuer gjuhësije në gymnazin e Shkodrës, pastaj në Normalen e Elbasanit e mâ vonë në Gjinokastër e në Tiranë, ku qe edhe drejtuer lyceu-*

Në vjetin 1935 qe emnuem Shef i arsimit të mesëm. Sot âsht pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare *me cilsí linguisti.*

Veprat. — *Prej tij kemi mâ tepër studime gjuhësore nepër të përkohëshme të vendit dhe të hueja; ndër këto studime janë për t' u përmendë ato të botueme herë pas here në „Revue internat. des études balcan." — Beograd, si b. f.* „Marrëdhanjet midis rumanishtes dhe shqipes", „Shqiptarët dhe Slavët n' Italínë Jugore", „Doke dhe zakone të Shqiptarvet". *Ká bashkëpunuem me artikuj gjuhësorë në të përkohëshmet* „Hylli i Dritës", „Illyria", „Normalisti" *etj. Si thesë laure paraqiti studimin e hapët mbí Italoshqiptarët, në pêsë kaptina. Ká botuem në vjetin 1936* „Elemente të gjuhësisë e të literaturës shqipe" — *me pjesa të zgjedhura për shkollat e mesme, dhe në vjetin 1930 nxori nga* „Hylli i Dritës" *botimin* „Për gjenezën e literaturës shqipe".

KONSTANDINI I VOGËLITH DHE KTHIMI I ODISEUT

Një nga këngët më të përmallshmet të Shqiptarvet t' Italisë dhe një nga pjesët më interesante të poezisë popullore ballkanike të krahasuar ësht kënga e Konstandinit. Konstandini i vogëlith duhet të niset, tri dit dhëndër, në luftë. Passi merr uratën e prindërvet, ky porosit të shoqen t' a presi nëndë vjet e nëndë dit. Perënduar nëndë vjet e nëndë dit, kjo ësht e lirë të martohet me një tjetër. E shoqja e pret; por passi shkojnë vitet e ditët, kjo vete në qishë të vëjë kurorë të re. Konstandini sheh një ëndër të keqe dhe kthehet me vrap në vëndin e tij. Ay rend në qishë dhe e gjen të shoqen tek po vë kurorë me burrë tjetër. Ay e rrëmben të shoqen nga mezi i krushqet; dhe këtu mbaron kënga e Konstandinit.

Kjo balladë — thotë Lambertzi në veprën e tij „*Prralla shqiptare*" — *ka marrë karakter ritual ndër Shqiptarët e Italisë Jugore. Këndohet në çdo martesë. Pas gostisë ngrihen prej tryezës gjithë dasmorët, burra e gra, trajtojnë një rreth, vënë në mest të rrethit dhëndërin me nuse, dhe duke ardhur rreth çiftit, këndojnë këtë valle, si ç' thuhet në shqip vallja bashkë me këngën që e përcjell. Ësht një lavdërim poetik i besës së gruas së martuar*".

Konstandini ësht heroi kryesor i poezisë popullore t' Italoshqiptarvet. Ay ësht edhe sot i gjallë nëpër rrëfesat e tyre. Te Hora e t' Arbreshvet në Siqeli dëftojnë edhe sot në qishën e vjetër të Shën Gjergjit një vënd të gropuar në një gur të shkallës, ku ka shkelur thundra e kalit të Konstandinit, kur ky hyri në qishë për të marrë sërish të shoqen.

Dihet se kënga e Konstandinit të vogëlith gjindet me të njëjtën përmbajtje edhe në Shqipëri. I ndieri Prof. Zef Skirò ka qënë i pari që vërtetoi këtë paralelë. Në viset veriore shqiptare heroi quhet Aga Ymeri ; në Lumë Imër Aga ; në Toskëri Ymer Ago ; në Jugë, me shqiptim t' *y*-së dhe t' *i*-së n' *i*, Imer Ago. Në ketë emër dy pjesësh, emëri i vërtetë ësht Ymer ; Aga e Ago janë epiteti, i rrjedhur nga titulli shoqëror turk *aga*, titull që u jepej oficerave duke filluar prej majorit, si dhe disa zyrtarve civilë.

Titulli *aga* ësht i lidhur ndër ne me një pasuri tokësore ase me një gjëndje ekonomike përgjithësisht të mirë t' atij që e mban këtë titull. Që emëri Ago i Ymer Agos nuk ësht tjetër veçse titulli *aga*, kjo dëshmohet edhe nga një varg i varianteve toske, ku thuhet „Psherëtiti Ymer Agaj !".

Afërsija që lidh Konstandinin e vogëlith me variantet e Shqipërisë ësht e madhe sidomos midis varianteve italo-shhiptare dhe vargnimeve toske. Kjo shpjegohet nga burimi më shum toskë i Italoshqiptarve. Kjo afërsi ësht aq e ngushtë, sa nuk kufizohet në disa vija paralele të përgjithëshme, por shtrihet edhe në hollësira Kështu shohim gjër vargje të njinjishme te kënga e Konstandinit dhe te kënga e Ymer Agos.

Ndryshime thelemore nuk gjënden as në figurën e heroit, e as në përmbajtje të këngës. Ndryshimet janë kronologjike dhe kulturore. N' emërat Konstandin i vogëlith dhe aga Ymeri ase Ymer Ago pasqyrohen dy epoka të ndryshme kulture dhe ndikesa e tyre mbi Shqiptarët. Te emëri Ymer me titullin Aga na shohim ndikesën turke islame : gojdhëna e vjetër vijon të jetojë, por emëri i heroit islamizohet. Heroi vesh rrobën osmane dhe quhet Ymer Ago. Ky emër duhet të jetë pra më i ri se Konstandin i vogëlith.

Përsa i përket tashti Konstandinit të vogëlith t' Italoshqip-

tarve; Lambertzi vëren që *personi i Konstandinit ësht një përkujtesë e „Mikrós Konstandinos", „Konstandinos o Mikrós", d. m. th. Konstandini i vogël i këngëve popullore greke: këtë e muarnë pra Italoshqiptarët me vete, me kalimin e tyre prej Moresë për n' Itali. Mikrós Konstandinos ësht i biri i Perandorit Andrenikos, i kënduar shpesh herë në këngët e Digenis Akritas. Me qënë se edhe i ati i Digenis Akritas quhet Andrenikos dhe me që poezija popullore greke i ngarkon Konstandinit po ato ravgime si edhe heroit Digenis Akritas, qëndron afër mëndsh që Konstandini i vogëlith i ynë të jetë një „akritikon tragudhi", një këngë e qerthullit të Digenis Akritas. Shqiptarët e Moresë që e prunë n' Itali, bënë me të vërtetë disa modernizime: p. sh. Konstandinin e bëjnë të luftojë në shërbim të Sulltanit" etj.*

Në duam pra të përmbledhim shkurtazi ndryshimin midis Konstandinit dhe Ymer Agos, do të thomi që Konstandini i Italoshqiptarvet ësht një emër i sferës kulturore greko-byzantine, Ymer Agua i Shqipërisë një emër i sferës Osmane. Ka dhe paralele të tjera midis poezisë italoshqiptare dhe greko-byzantine.

Zbuluam pra dy shtretën kronologjikë të këngës: një më të vjetër grek-byzantin (Konstandin i vogëlith) dhe një më të ri turk-islamik (Aga Ymeri, Ymer Ago). Pyesim tani a mund të kënaqemi bashkë me Lambertzin, duke vënë barazimin Konstandin i vogëlith Digenis Akritas, d. m. th. duke shikuar burimin e këngës italo-shqiptare në poezinë popullore greko-byzantine të Kohës së Mesme. Pyesim mos ësht Konstandini i vogëlith vetëm një veshje e krishterë e një figure së vjetër të kohëve pagane, ashtu siç ësht Ymer Agua rroba islame e heroit të krishterë. Pyesim pra në mund të gjëjmë ndonjë trajtë më të vjetër të kësaj fytyre. [...]

Një paralelë të çudltshme si me Odisenë dhe me Konstandin Ymer Agon na e jep poezija popullore ruse: Në një *byline* (këngë e vjeter epike) djaloshi *Dobrynia* merr, mun si Konstandini i vogëlith, uratën e s' ëmës dhe niset për ravgime luftarake. Para se të niset, i thotë së shoqes *Pamelfa Timofeevna* që t' a presë gjashtë vjet, pastaj pesë, e pastaj një vit; ne vitin e tretë po të dojë le të martohet. E shoqja e pret dhjetë, pastaj mar-

tohet me Aleks Popoviqin. Me t' a marrë vesh Dobrynia, kthehet m: vrap në shtëpi. E më së pari nuk e njeh, por e njeh vetëm ahere, kur ky, si Odiseu dhe Ymer Agua, i tregon shenjën që ka në këmbë të mëngjërt. Dobrynia vete në dasmë të shoqes së vet dhe e gjen këtë në mes të krushqve, ashtu si Konstandin Ymer Agua gjen të shoqen. Dobrynia e merr sërish të shoqen nga dasma dhe i fton krushqit në një gosti, si ç'bën Konstandin Ymer Agua i ynë.

Nuk ësht këtu vëndi të thellohem mbi këtë argument. Vetëm duam të theksojmë këtë, që poezija popullore shqiptare ësht aq e pasur në motive të vjetra, sa mund të hedhi dritë jo vetëm në mythologjinë e stërgjyshve t' onë paganë, por dhe në mythologjinë e krahasuar të popujve të vjetër e të rinj të Ballkanit.

Në artikullin e tij „*Vom Heutigem Stand der Illyrierforschung*" në „Revue Internationale des études balkaniques" dijetari hungarez *Karl Kerényi* shenon se prehistoriani i dëgjuar german *Karl Schuchardt* shikon te Odiseu Ilyrin e vërtetë" : sepse ky mbretëron mbi ishuj që janë të sferës ilyre dhe dallohet „me urtësinë e me gjakun e ftohët të tij" prej heronjve të tjerë të Iliadës : „Gjithshka (te Odiseu) ësht detarí, gjithshka lot në Mesdheun perëndimor, gjithshka ësht urtësi e jetës së përditëshme, gjithshka ësht mënyrë jetese dhe legjendë ilyre". [...]

Përfundim : Dijetarë të dishiplinave të ndryshme, prehistorjanë e linguistë, duke i u përveshur zgjidhjes së problemit t' Odiseut, seicili me metodën e vet dhe ndryshe e pamvarësisht nga njëri-tjetri, kanë marrë serjozisht ndër sy burimin ilyr të heroit të Homerit. Na vjen mirë të shënojmë se poezija popullore shqiptare mund të ndihmojë edhe kjo në zgjidhjen e disa problemeve homerike.

(Nxjerrë nga „*Hylli i Dritës*"
Vj. XIV, 1938 — Nr. 2-3 fq. 77-84).

18. — NAMIK RESSULI (1908)

Jetëshkrimi. — *Namik Ressuli lindi në Berat me 16 Shtatuer 1908 dhe mësimet fillore të nisuna në qytetin e vendlindjes i kreu në Bari, ndërsá shkollën e mesme në degën klasike e bâni në Torin. Po në ket qytet mbaroi fakultetin e filozofís. Me 1935 e filloi karrjerën arsimore si profesuer gjuhësije në Shkollën Normale t' Elbasanit, pastaj e vijoi në Lycén shtetnuer të Shkodrës dhe mandej n' atê të Tiranës. Në vjetin 1939 u emnue Sekretár Federal i Partís Fashiste Shqiptare në Tiranë e mâ në fund në vjetin 1940 Inspektuer Epruer pranë Ministrís s' Arsimit. Asht pjestár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí linguisti.*

Veprat. — *Ndonji vepër të plotë nuk kemi prej tij, por krejt veprimtarín letrare, të thuejsh, e ká zhvilluem deri tash nepër të përkohëshme të ndryshme, si „Leka", „Shkolla Kombtare", „Shkëndija", „Illyria" etj. Ndër artikujt e tij, qi síllen përherë rreth çashtjevet gjuhësore letrare, janë për t' u përmendë* „Zhvillimi kulturor dhe letrar në Shqipëri prej shekullit XV gjër në të XX" *(Shqipnija më 1937),* „Parime linguistike" *(Leka, 1933),* „Shkrimtarët e vjetër të Veriut" *(Shkolla Kombtare 1937) etj. Përveç këtyne në vjetin 1939 botoi vëllimin* „Milosaat" *të J. de Radës — pjesë të zgjedhura e të komentuara, në fund të të cilit ká radhitun edhe nji fjalorth ethymologjik. Ká bashkëpunuem në përpilimin e anthologjís* „Shkrimtarët Shqiptarë", *Pjesë I dhe II.*

NAIM FRASHËRI

Dyzet vjtë! Dyzet vjetë kanë kaluar që kur Naimi u nda nga kjo jetë e ne na duket si kur kanë kaluar mote e mote, shekuj e shekuj, aqë fort u larguan tërthorazi historisë e legjendës kujtimet dhe ngjarjet që e rrethuan dhe e zhytnë në thellësinë e kohës, pas shuarjes së tij, fytyrën e Apostullit! Dyzet vjetë, dalngadale, pa dijtur e pa kujtuar, shkuan njëri pas

tjatrit, e na duket si kur na e prunë sot mandatën e vdekjes së madhe, të humbjes së piklluar të mbarë popullit shqiptar! Pse Naimi gojë-ëmbël, Naimi shpirt-mirë e „zëmër qëruar", Naimi i pari Shqipëtar, edhe i rrethuar nga kurora e ndritëshme e legjendës, si për mrekulli u nda nga historija, i kapërxeu ledhet e hapësirës e të kohës, e mbeti përgjithmonë në funt të zëmrës s' onë si kujtimi i prekshëm e mallëngjenjës i humbjes së një njeriu të shtrënjtë e të dashur, që edhe dyzet vjetë a dyzet shekuj nuk mjaftojnë t' a çdukin dhëmbjen e t' a mbyllin plagën që ka pas vetes. Me kalimin e kohës, me vrapin e ditve e të motit, në mes të duhisë së pandalëshme e vërshonjëse së jetës, na duket për një hop se plaga u mallsua e u mbyll e se e mundmë dhëmbjen e kujtimin; po, përnjëherë, mjafton një gjë e vogël, mjafton një fjalë a një vështrim i sendeve që na rrethojnë që të na e hapin prapë atë plagë të mallsuar e të na mprapsin në një valë kujtimesh të largta e të hidhura, në të kaluarën e vjetve. E atëhere një hije trishtimi, që nukë ësht krejt dhëmbje as vaj i pikët e i dënesëshëm, një nostalgjí e therëshme për atë që shkoi na e mbush e na e shtërngon shpirtin t' onë, si këto ditët e ftohta e pa diell të vjeshtës.

Mrekullija e lotve të përvjetshëm për Naimin do të vërtetohet në jetë të jetve në zëmrat e të gjithve, të të moçëmve e të të rinjve, t' atyre që janë e t' atyre që do të vijnë, gjer sa të mbesë i gjallë i funtëmi Shqipëtar. Pse në trishtimin, në vajin për Naimin, pasqyrohen trishtimi e vuajtjet e tërë një së shkuare pa dritë e pa ngrohje, pasqyrohen trishtimet e vuajtjet e tërë një race së munduar e së përbuzur, pasqyrohen trishtimet e vuajtjet e vetvetes s' onë. Nuk u identifikua, ndothta — e jo pa arsye — në fytyrën e tij ajo e Shqipërisë otomane, e mposhtur dhe e lidhur? Nuk ësht ndothta ai, si Njeri e si Apostull, prodhimi më i thjeshtë e më i kulluar i racës s' onë, ku karakteristikat më kryesore të kësaj, — trishtimi, melankolija e racës shqipëtare, që këmbehet në një farë butësije e nënështrimi shpirtror në fusharakun e jugës, e bëhet, përkundër, egërsim e krenari, në malsorin e veriut — të prodhuara nga vuajtjet e ndjekjet e shekujve, mishrohen e marrin trajtë lëndore në të?

Naimi shpirt-dhimbsur e zemër-gjerë, Naimi i butë e i duruarshëm si një shënjtor, Naimi i ndrojtur e i turpshëm si një nuse, Naimi poeti i *mëshirës*, poeti i „*caritas*" me kuptimin më të thjeshtë e më të bukur të fjalës latine — i pa studjuar edhe i pa njohur nga kjo pikëpamje — i asaj „*caritas*" françeskane e bektashjane, që nuk qëndron në lëmoshën e thatë e të vrashtë, po në një dashuri të pasosur e të pakufishme për të gjitha krijesat e kësaj bote, edhe për më të voglat e më të parëndësishmet, e që ësht së funtmi „kuptim" „komprension", që do me thënë „ndjesë" „përdëllim", në fushën e letërsisë s' onë ësht Naimi i vërtetë, Naimi që meriton gjith vrejtjen e çmimin për studjim e njohje.

Kjo „*caritas*", e pakufishme dhe e pasosur për të gjitha krijesat e kësaj bote, kjo dashuri e thellë për naturën, në gjirin e së cilës e në çfaqjet e saja mijëra-ngjyrëshe fshihet vetë Zoti, ësht nota zotronjëse e tërë veprimtarisë poetike të Naimit. Si do të thoshte më vonë një poet i ri i veriut, *ai nuk e don qiellën e rrezëshme, malin e hjedhët, fushën e blerë për kënaquní bukurije qi u dhurojnë syve të tij, por pse janë symboli i ngjalljes, i jetës e i pastrimit të shpirtit. Shpirti bâhet dritë, shkrîhet n' erë të lulevet, dridhet ndër ujna, ndritë me hyj, bashkohet me çdo thermí, noton në detin e gjithësisë.* 1) E Naimi, një thermi, një pikë e vogël e e padukëshme e këtij deti të pafunt, i do e i këndon me mallë njeriu e shënjtori këto mijëra e mijëra „thermí" tjera që, njëra pranë tjatrës, e përbëjnë këtë e i japin trajtë e shpirt.

Ai i do „*yjtë, hënën, hapësirën, të mugëtit, natën, ditën, mëngjezë, djellinë, dritën, mbrëmënë e errësirënë: natën kur ësht e qetuar; qiellin kur ësht i qëruar; vapën, vjeshtën, dimërin, verën, retë, shinë, lumenjtë, dëborën, breshërin e erën, oshëtimën, pyjet e drurët, lulet, barërat që mbijnë e shpesët që fluturojnë dhe njerin' e bagëtinë dhe gjithë ç' është në jetë...*" pse janë një pjesë e kësaj tërësije që ai e quan „gjithësi"; ai i do e mallëngjehet për *malet e Shqipërisë, për fushat e gjëra*

---

1) **E. Koliqi**, *Misjoni i letrarvet të rij shqiptarë*, në „*Leka*" v. III, nr. 2, f. 45.

me lule, për bregoret bukuroshe e luuenjtë e kulluar, për çukat, kodrat, brinjat, gërxhet e pyllet e gjelbëruar, pse janë t' atdheut të largët, po edhe pse janë një pjesë e kësaj gjithësije; atij i shkrihet zëmra nga era e trëndrafilit e nga zëri i fyellit e i bilbilit, pse ai zë nuk ësht erë, po zjarr' i dashurisë, që ndriti qiellin e nxehu zëmrën, që buçiti verën dhe dehu shpirtin, që i dha erë trëndafilit e dritë bukurisë; pse në atë erë të trëndafilit ai sheh Zotin, krijonjësin e të gjitha kreaturave, e këndon, lëçit në këtë gjithësi, si në një fletore, madhështinë e tij.

E nga kjo dashuri, nga ky mall për çdo gjë e për çdo krijesë, një hymn lavdije, një hymn mirënjohjeje për të gjitha mirësitë që Perëndija i fali njeriut, duket se del nga zëmra e Poetit:

Laudatu, si', mi signore — cum tutte le tue creature...

. . . .

E Naimi, mysliman e bektashi i bindur, këndon e i falet aty edhe Krishtit, duke i besuar atij „pasioni" të krishterë, i mohuar nga ata që nuk janë të kësaj feje, pse ky Krisht, i kryqëzuar e i martyrizuar, *u përpoq për njerëzinë dhe dashurinë e bëri besë.* E aty edhe një nga vjershat e tija më të lehta e më të buta, „*Të vegjëlitë*" e fillon pikërisht me fjalët e atij Krishti, që tha:

Lërini gjithë të vinë
Të vegjëlthitë ndaj meje...

Kjo butësi, kjo ëmbëlsi, kjo dashuri e ky përdëllim i pafuntshëm e bëri më të fortë se shpata e heroit zërin e atdhetarit, i dha gjallësi e fuqi dëpërtonjëse fjalës s' Apostullit aqë sa të përshkonte zëmrat më t' egra e më të ngurta të Shqipëtarit të pagdhëndur. Të gjitha vjershat që i kushtoi këtij, si „*Gjuha jonë*", „*Korça*", „*Parrajsa*", „*Gjuha shqip*", „*Fjal' e përjetëshme*" etj., ai fillon pa dallim me thirrjen e ëmbël e të butë: „*O vëllezër Shqipëtarë !...*"

Kurr s' u dëgjua një fjalë e trashë a „*volgare*" nga goja e tij, kurr nuk shkroi pënda e tij një mallkim a nëmë të rëndë, që mos t' ishte retorikë. E as di të shajë ai e t' i goditë ata që e shisnin për dy pare atdhenë e që përbuznin gjuhën amtare.

„Janë tradhëtor", thotë Naimi, e aty edhe këtë fjalë e shqipton me butësi e ëmbëlsi. Zot ruajna të kish qënë vigani i veriut! N' atë furinë e tij të rrëmbyershme, ai do t' i kish lëshuar të gjitha rrufetë e gjamët e qiellit mbí të ngratin e do t' a kishte përmbysur e funduar me kokë tatëpjetë në thellësitë më të thella të ferrit, atje ku hijerori Dante, me atë mërinë e tij të tmerrshme zhyti në mundim të përjetëshëm shokët e Efialtit; pse, po dihet, Fishta nuk shprehet, nuk flet, po lëshon shkëmbenj, mu si ata katallajt shokë të Polyfemit, sa herë që rreh punë „*burrërije*" e „*shqiptarije*".

Kush e ka kuptuar dhe e ka shijuar këtë dashuri, këtë „*caritas*" të Naimit, nuk e ka për të harruar kurr e nuk do të ndahet më kurr prej tij. Sot gjithnjë nuk janë vargjet retorike, me të cilat naltohet historija e Shqipërisë e ku me teprí të pakufishme — po të dobishme për kohën në të cilën u shkrua — thuhet sè s' kish lindur edhe Ademi e s' i ish prerë kërthiza kur lindi Shqipëtari (!), që na tërheqin, po përkundrazi, ato thirrje të përmallshme që ai na bën për bashkim, të dala nga një zëmër e tretur për atdhé. Në këto vargje, mendimi, ndjenja, aftësi e shprehjes bëhen një, duke u shkrirë, e na japin veprën e artit, atë vepër arti që, pa ndjenjë, pa origjinalitet shprehjeje, pa fantazi, kot lodhet mendimi t' i a mbërrijë.

Mjerisht këtë bashkim të lumtur të ndjenjës, të frymzimit, të mendimit, të shprehjes, t' origjinalitetit e të fantazisë, nuk e gjejmë në të gjitha shkrimet e Naimit. Karakteri i tij tepër i ëmbël e i butë qe i dëmshëm për veprat e tija epike, të cilat, po dihet, se vlerë me të vërtetë artistike, me përjashtim të ndonjë cope së rrallë, fort të rrallë, nuk kanë, sado që ndothta qe një fat për ne që poeti nuk u ngrit me artin e tij tepër lart, në sferat e pambërritëshme të gjenisë. Vjersha e tij nga pikëpamja praktike propagandistike do të kishte pasur efektin e kundërt t' atij që pati, pse nuk do të qe kuptuar, as nuk do të qe shijuar, as nuk do të kish ndezur zëmrat e Shqiptarve t' atëhershëm të pamësuar. Ai deshi e qëndroi popullor se për popullin punoi kryesisht, jo për artin. Unë prandaj, — e nuk jam i vetmi që e thom këtë më tepër se një gjeni poetike, kam dashur t' a

mendoj Naimin „*një shpirt poetik*“ me kuptimin më sublim të fjalës. Ja pse „Bilbili i Frashërit“ duhet studjuar metodikisht e me ngadale, pa paragjykime patriotike a sentimentale, pa pasion krahine ; ja pse, si artist, Naimi, si gjithë poetët tjerë shqipëtarë, kandra atyre që e hedhin në baltë a t' atyre që e ngrehin në qiell, duhet rikqyrë e duhet peshuar mirë për të caktuar pa-anësisht gjër në ç' pikë arrin lartësija e artit të tij.

Po „*Bagëti e Bujqësija*“, me gjithë të metat që ka — të meta „proliksiteti“, përsëritjeje dhe „enfazi“ në shum pika — ; disa vjersha nga të „*Lulet e Verës*“, lule të vërteta e të freshkëta edhe sot, që pesëdhjetë vjetë nuk kanë mundur t' i a u çdukin erën e tyre të këndëshme ; disa vjersha të „*Parajsa dhe fjala fluturake*“ etj. ; styli i thjeshtë, i lehtë e i rrjedhshëm, qind për qind harmonik, do t' i sigurojnë Naimit vëndin e tij të përshtatshëm në radhë të parë të letërsisë shqipëtare. E vlen të përmendet edhe vjersha përrallore e Naimit — aqë fort e harruar e e lënë pas krahve — ku ai, ndothta i prurë nga ajo butësi e shpirtit e nga prirja që kish për mësim, arrin „naivitetin“ e një La Fontaine-it.

Po nuk ësht rasja këtu të shqyrtojmë personalitetin poetik — vetëm e vetëm poetik — të Naimit, tërthorazi dritës së ftoftë e të pa-anëshme të kritikës. Ne që s' trembemi nga mystifikimet e spekulimet e dy poturakve, do t' a bëjmë këtë ndonjë herë tjatër. Sot jo ! Sot përkundër, pa lotë e pa hidhërim, si kishim bërë vjetët e tjera, po me zemër në gas e me krenari, në sa fate të mëdha e presin vëndin që ai deshi më tepër se veten, do të qëndrojmë në nderim përpara varrit të tij, pse profetija, ëndëra e tij e madhe po realizohet e

Selanik e tatëpjetë
Ka qënë dhe do të jetë
Vend i tër' Shqipërisë
Me ndihmën të Perëndisë.

(Nxjerrë nga „*Shkëndija*“
Vj. I, 1940 — Nr. 5 fq. 25-28).

19. — ISMET TOTO (1908-1937)

Jetëshkrimi. — *Lindi në Progonat të Laberís në vjetin 1908. Shkollën fillore e kreu në Delvinë dhe në vjetin 1922 i vijoi mësimet në Shkollën Teknike amerikane të Tiranës; për dy vjet me radhë studjoi statistikë n' Universitetin e Romës. Në 1928 u emnue Kryesekretár i Entit Kombtár të Djelmnís Shqiptare; në vjetin 1937 u emnue Nënprefekt i Portit Edda, prej kah mori pjesë në kryengritjen e Delvinës të 15 Majit t' atij vjeti, të cilën e udhëhoqi i vllai Etëhem Toto; mbas dështimit të kësaj kryengritjeje, gjatë së cilës i u vrán dy vllazën, u gjikue për vdekje dhe i u zbatue dënimi me 12 Korrik 1937.*

Veprat. — *Që në vjetin 1926 nisi të botojë disá vjersha të vogla dhe novela në të përkohëshmen „Ora" të Tiranës; shkroi artikuj të shumtë mbí organizimin e djelmnís dhe polemika të ndryshme mbí shpërdorimet e qeveritarvet të vendit me emën të vet apo me pseudonymin „Borealis". Në vjetin 1935 bâni pjesë në trupin botues të së përkohëshmes* „Illyria" *në perjudhën e parë (19 numra). Ká botuem* „Gazi Kemal Ataturk" *(1935) dhe* „Herojt e mendimit: Platoni" *përkthim nga Will Durant (1936).*

1) KËSHTU FOLI I VJETRI...

[...] Automobili po ikën ngadalë ashtu siç e ka porositur plaku shoferin, dhe mua që zakonisht s' më pëlqen *ngadalësija*, për çudi sot s' më shqetëson aspak. E shëkoj plakun për një copë kohë poshtë e përpjetë dhe kam përshtypjen e sigurtë dhe të plotë se pranë meje ndodhet typi klasik i Mèmurit të Perandorisë otomane. Për një çast nuk e urrej. Tek një njeri që ka jetuar 55 vjet, sido kudo, ka dishka q' e bën t' interesantshëm. Sa për mëndësinë e tij, justifikimin mundohem t' i a gjej në kohën dhe n' edukatën që ka marrë.

„Po zotrote harron" i thashë që kohët kanë ndrruar shum. Jeta e sotme ka për parim dynamismën, shpejtësinë dhe guxi-

min. Nuk mund të vemi kundra rrymës së shekullit në të cilin rrojmë. Kjo vihet re në çdo veprimtari të njeriut të sotëm, duke filluar që nga shoferi ase puntori i fjeshtë e gjer tek burri i Shtetit ase tek mentari. Shqipërija nuk i përket më së shkuarës s' errët. Na kemi vendosur të qytetrohemi dhe t' a bëjmë Shqipërinë moderne. Asgjë s' do të mund të realizojmë pa shpejtësi, guxim dhe dynamizëm. Në fund të fundit neve të rijve na pëlqen të nxituarit. Kjo mpreh dhe zgjuan fuqitë t' ona shpirtnore".

Plaku bën buzën në gaz plot ironi, lëviz pakëz nga vëndi dhe e shoh se po kërkon në trutë e tij një përgjegje të shkurtër për t' i dhënë fund një herë e mirë bisedës. Ky s' më njeh mirë. Më di si gjak-nxehtë, si kryengritës dhe si një që ka vendosur kot më kot të jetë kundra pleqve. E ndiej se nuk ësht i kënaqur prej shoqrisë s' ime. Hoqi cingaren nga cingarishtja e tij qelibare, e ujdisi në kutiçkën e saj të bukur dhe m' u kthye:

— Ju të rijt e sotëm thoni se dijni shum gjëra nga bota dhe nga jeta. Kjo ësht e keqja e djalërisë së sotme. Kërkon me dashje gjërat e rrezikshme; me fjalët *modernizim* dhe *qytetrim* dehet dhe kërkon që automobili t' ikij 100 km. n' orë, që punët të bëhen përnjëherësh, që Shqiptari të bëhet europjan në një vit! Po këto gjëra as s' janë bërë dhe as s' do të bëhen ndonjë herë kështu. Punët e mira dhe të sigurta bëhen ngadalë dhe me kohë. E ç' dobi se do të vemi dy orë më përpara në Korçë?! Apo që të thyejmë zverkun në ndonjë hendek? Ju e merrni jetën si punën e lojës, si footballin!... E keni gjakun të nxehtë. Jini të rij, kini të drejtë. Po na pleqtë që kemi jetuar dhe kemi parë shum, dijmë se ç' ësht e mirë dhe e keqe. E para gjë q' u këshiliojmë ësht gjak-ftoftësija: durimi dhe ngadalësija. Modernizimin dhe qytetërimin do t' a sjellë koha dhe jo të nxituarit e automobilit! Ju të rijt e Shqipërisë duhet të studjoni librat dhe veprat e botës, po të mos deheni dhe të kujtoni se mund të zbatohen përnjëherësh edhe në Shqipëri. Shqipërija ësht shum pas, e dijmë dhe na po vetëm me ngadalë dhe me kohë, duke organizuar dhe përsosur administratën qeveritare, duke shtuar shkollat dhe duke bërë ligjë që u përshtaten nevojave të vëndit, do të mund të përparojë Shqipërija dhe të

bëhet moderne siç e dëshironi ju. Besoni në fjalët t' ona, na kemi eksperiencë të gjatë nga jeta dhe dijmë se si bëhen punët. Na pleqtë e bëmë Shqipërinë, na po e qeverisim prej kaq vjetësh dhe po punojmë dhe sot që t' u a lëmë juve t' organizuar dhe të rregulluar. Ju do të zini vëndet t' ona nesër dhe do të punoni mbi themelet e punës s' onë. Po ju jini gjaknxehtë dhe ngrini krye e silleni keq kundra neve që bëmë fli kaq gjëra për këtë çikë Shqipëri. A nuk ësht turp për të rijt t' i quajnë pleqtë *recka të vjetra plot sëmundje ?*

— Pa më thua kush e bëri Shqipërin ? A nuk qe plak Ismail Beu ? A nuk qemë na dhe shokët t' onë Shqiptarët e asaj kohe ? A nuk janë edhe sot e gjithë ditën burrat e vjetër në krye të zyrave të larta shtetnore ? Ku janë këta djelmt e rij që do të na zëvendësojnë ? Po edhe sikur të ketë disa djelm të kënduar, a t' a merr mëndja se ata mund të bëjnë ato punë dhe të mbajnë atë rregullë që mbajmë na ? Ti je i arsyeshëm dhe me gjithë që je kundra pleqve të kam dashur gjithmonë ; po mos u bën i vogël dhe ti. Duhet të jésh i bindur se po të mos jemi na nëpunsit e vjetër, s' mbahet dot Shteti më këmbë. Na po zbatojmë të gjitha organizimet. Na i kemi bërë të gjitha ligjët e rregulloret. Unë nuk them se punët e Shqipërisë janë fare mirë sot, po them se më mirë nga kaqë s' mund të venë.

* * *

Kështu foli i vjetri. Më ra pak në sup duke qeshur dhe hodhi vështrimin jashtë dritores për të çlodhur mëndjen e tij. U bind se mbas gjith ktij arsyetimi biseda kish marrë fund dhe që unë s' mund të keshe më asnjë fjalë për të thënë [...].

— Ju nuk e njihni popullin Shqiptar — i thashë plakut — dhe prandaj as që mund t' a dashuroni. Ju nuk i vini dhe s' mundeni t' i vini drejt për së drejti popullit t' onë. Kini 30 vjet që shërbeni çdo mbretëri që na ka pushtuar dhe populli ësht i sigurtë se tërë halli i juaj qëndron tek rroga dhe tek sympathija e të mdhenjve. Gjith arti i juaj qëndron tek *„idare i masllahati"* dhe tek mbajtja e qetësisë. Tërë jetën e kini shkuar në këtë mënyrë. Ju nuk dijni çdo me thënë ndërtim lëndor dhe moral

i një kombi. Ju nuk mund të dijni ç' ësht shpirti i kohës së sotme dhe çdo me thënë themelim i një Shteti. Për jú populli nuk ësht tjetër veç se një turmë që duhet sunduar dhe mjelur. A nuk shihni se Shqiptari sot e gjithë ditën, si në kohët e vjetra, nuk ndiehet zot i vendit. ? Ay ka përshtypjen se sundohet kurse duhet të qeverisej. Ka një ndryshim të madh midis këtyre fjalve ; Juve dini vetëm të parën, populli i ynë i di të dyja. Shqipërija i duket një fjalë kote që dëgjohet vetëm në kremte zhurmë-mdha. A nuk e shihni se katundari druan të vejë në Komune sepse i ngatrrohet lëmshi nepër burokrasinë e zotsisë s' Uaj dhe heq dreqin sa të dalë prap jashtë ? A kësaj i thoni zotrija e Juaj qeverisje dhe organizim ? Në këtë mënyrë do të qytetrohet Shqiptari dhe Shqipërija ? Edhe sikur t' a pranojmë që kini bërë dhe Ju ndonjë gjë për bërjen e Shqipërisë, a nuk ësht e vërtetë si drita e diellit se Ju po prishni Shqiptarët ? E ç' na duhet Shqipërija pa Shqiptarë? Për këto shkaqe jemi dhe do të jemi kundra jush. Ngjer sa nuk do të të bëjmë që Shqiptari të ndiehet zot i lirë në ketë vend, s' kemi bërë Shqipëri ; gjith organizimi i Juaj shëmbëllen me atë rasën e tmerrshme kur një grusht njerës pushtojnë një popull dhe i rrijnë në grykë. Shqiptari duhet t' a dojë zyrtarin e tij dhe jo t' i ketë frikë. Ay duhet të ketë bindjen se Qeverija mbahet prej tij, për hir të tij dhe për të mirën e tij. Kjo ësht detyra historike e kësaj periudhe dhe e njerzve të sotëm. Po këto gjëra nuk mund t' i përmbushni ju. Djalërija që ka zëmër dhe energji, vetëm djalërija di gjuhën dhe ndjenjat e popullit t' onë. Ajo ësht e zonja të jetojë dhe të vuajë me katundarin. Ajo, dhe jo Ju, di çdo me thënë vetmohim për një dashuri, për një ideal. Ajo do të mundë të heqë n' udhën e ndritëshme të qytetërimit këtë popull të mjeruar. Dhe të betohem se populli e dashuron dhe e beson djalërinë aq sa ju urren dhe ka frikë dhelpërive t' Ueja...

Plaku qe tronditur pakëz nga energjija e fjalës s' ime [...]

(Nxjerrë nga „*Minerva*"
Nr. 8-10 Mars 1933).

2) AUDACES...

Asgjë e madhe nuk ësht bërë në botë pa *guxim*, pa marrë në sy një flí që shpesh herë arrin ngjer tek vdekja.

Sa janë guximtarët q' u vërsulën drejt idealit të tyre dhe u përpinë nga deti i pengimeve dhe i rreziqeve? Na s'i dijmë. Nuk na mbetën veç se emërat dhe kujtimi i atyre që duallën m' atë anë bregut. Shumica e të tjerve s' kanë qënë, s' kanë ekzistuar aspak për neve! Por mbase as që deshën dhe ata vetë të diheshin...

Ka qënë një kohë, shum e shum mijëra vjet më parë, kur njerzit rronin në pasuri të madhe. Natyra ishte shum e favorshme dhe mjaftonte një mundim i vogël për të siguruar jetesën qetësisht. Mbasandaj erth ajo që quhet epoka e akujve dhe natyra e dheut ndryshoi. Shumica e njerzimit u shua. Shpëtuan vetëm ata më të zotët, që kishin prirjet biologjike më të mira, që duke përdorur trutë e tyre mundën t' u bënin ballë vështirsive të natyrës më mjeshtrore.

Që n' ato kohë filloi të çquhet mbi të tjerët njeriu epror, njeriu guximtar, njeriu q' ishte m' i përsosur biologjikisht e jo moralisht!

Edhe sot e gjith ditën jemi po aty. Bota ësht e guximtarve. Ata mbrujnë gjendje të reja, ata vëzhgojnë thellë ngjarjet, ata e kanë të vetëtimët intuitën, ata pjellin idé krejt të reja dhe më në fund, kur binden, vërsulen titanikërisht në luftë për fitoren. Egoizma e tyre ësht m' e lartë, shum herë m' e lartë, nga altruizma e dobët e njerzve të ngordhur që vishen me petkun e antropofilisë.

Dashuroj ata q' u pëlqen rreziku". Kështu foli Zarathustra, profet' i këtij shekulli.

(Nxjerrë nga „*Illyria*"
20 Máj 1934).

20. — MILLOSH NIKOLLA (1909-1938)

Jetëshkrimi. — *Millosh Nikolla, i njoftun ndër shkrimet e veta me pseudonymin* Migjeni, *lindi në Shkodër me 30 Shtatuer 1909, ku edhe mbaroi mësimet fillore. Shkollën e mesme e ká kryem në gymnazin shtetnuer serbjan të Seminarit të Shën Gjon Theologut në Monastir. Menjiherë mbas mbarimit të mësimevet u emnue mësues në Vrakë, afër Shkodre, dhe pastaj, për arsye shëndetsije u shpërngul në Pukë. Vdiq në Torre Pelice ku kishte pasë qênë dërguem për shërim me 26 Gusht 1938.*

Veprat. — *Ndonsè i sëmunë, Migjeni ká bashkëpunuem me novela, por sidomos me vjersha argumenti të ndryshëm lyrik ndër fletoret dhe të përkohëshmet e vendit, si në* „Shqipërija e Re“, „Kuvendi Kombtar“, „Bota e Ré“, „Jeta dhe Kultura“, „Përpjekja Shqiptare“ *dhe në mënyrë të veçantë në të përkohëshmen* „Illyria“. *Këto vjersha të shpërndame andej e këndej i pati përmbledhun para se të vdiste në nji vëllim të vetëm dhe patën filluem të shtypeshin, por mbetën për gjymës për arsye sëmundjeje dhe largimi nga atdheu.*

1) *TË LINDET NJERIU...*

Të lindet nji njerí
nga gjini i dheut t' on' t' rîm me lot' të vakët,
nga thalbi i shpirtit t' on' qi shkrihet n' dëshír t' flakët
për nji gen të rí. —
Të dali nji njerí !
Pa hýll në báll — por qi me fjal' t' pushton,
qi të rrëmben qetsín e bân gjaku të të vlojë
rrkajë, e bân synin ligshtín t' a zhgjetojë,
qi nepër shekuj ndërgjegjen na trathton.
Të lindet nji njerí !
Të mkambi nji koh' t' Ré !
T' krijoj' nji Epopé !
Ndër lahuta t' ona t' kndohet Jeta e Ré...

— Të gjitha kombet po dehen n' epopé të veta,
flakë e zjarmit t' tyne na i përzhiti ftyrat
dhe nepër to nji nga nji po shtohen rrudhat,
e nën kambë, e mbí krye tinz' po na hik' jeta.
(Liri ! — Po, liri dhe gaforrja gëzon,
por, gaforre âsht...
Lirí, ku plogsí ndërgjegje gjallon,
jo, lirí nuk âsht !
Të lindet nji njerí
i madh si madhní
dhe ndërgjegjet t' ona t' i flakroj' n' dashní
për nji idé të ré, për nji ideal bujár,
për nji agim të lum e t' drejtë kombtár.

Nxjerrë nga „*Illyria*"
Nr. 21 — 7 Shtatuer 1935).

2) ZENELI

Zeneli âsht si ajo tokë e mirë e plleshme ku fara dosido e hjedhun zên, rritet dhe ep fryt mâ tepër se pritej.

I thanë :

— Zenel, thueje ti atê qi s' dijti shoku...

Çohet me sŷt e vet të gështêjtë të përqendruem mendueshëm ndër sŷt e mij. Dhambët e bardhë, fytyra e zeshkët, balli i rregullët, kryet e zgjatun përmbrapa. Flet. Përgjegjet me besim të madh në vetvete. E at besim e fitoi me shum prova, mbassi gjithmonë kur s' dijnë tjerët atij i bjen të flasë. Dhe flet me báll pak të rrudhun në mes të sŷvet.

Nganjiherë — ashtu tue folë — e trathton Zenelin fantazija fminore, i hypë kalit përfytues me flatra dhe flutron nga rêja në rê, — por me të vûmun ré buzëqeshjen t' ême, kujtohet se âsht tue gabuem ndalet, ndihet ngusht, ulet pa i thânë unë me ndêjë, dhe mbulon fytyrën me duer nga turpi. Atëherë qeshem unë, qeshen shokët e tij dhe sjellin kryet herë nga unë herë nga Zeneli.

Nganjiherë, rráll, i mbushet mendja Zenelit dhe thotë: S' dij zotní. Atëherë mësimi nuk shkon si duhet. Nuk don me dijtë për tê.

Nganjiherë, gjithashtu rráll, i futet Zenelit gëzimi fminuer mù në zemër, asgjâsend e bân të qeshë, dridhet nga gazi, s' rri urtë dhe trazon shokët. Dhe nuk ndihmojnë as qortimet as interesi i mësimit. Mue atëherë më bâhet se dhe më tallë dhe më qorton Zeneli në ketë mënyrë: mjaft mâ zotní mësues, mjaft, mjaft na mësuet si duhet me jetuem, çka âsht mirë e bukur mjaft na mësuet, — me gjithatê na po rrojmë si rrojtën stërgjyshat t' onë, po n' ato gëzime e po n' ato mjerime, të lânun e të tretun ndër këto bjeshkë. Qe, na shiko njiherë, njênit nepër këmishë të shkyeme i shifet supi i verdhë, tjetrit barku si drrasë, atij atje âsht gati t' i bijë të fikët nga urija, nji tjetër prap mëzì përmbahet mos t' i bâjnë dhambët brr nga ethet... Kështu më dukej se më qortonte me tallje fytyra e squet e Zenelit ndërsá qeshej. Pra, na lên pak të qeshemi — më dukej se thonte — të gëzohemi deri sa të jemi në shkollë: rroftë shkolla! rroftë arsimi! Sa herë kemi kënduem, e në shtëpí s' ká gaz, s' ká të qeshun... rroftë shkolla! rroftë arsimi! qi na mëson këndim e shkrim, të cillët me të vërtetë nuk kanë me na hŷm shum në punë në jetën t' onë, por mjaft qi kemi me marrë nji hû... jo për gjâ tjetër, por për të shkruem në qiell: rroftë shkolla! rroftë arsimi!

I lâ fëmijt t' argtohen dhe sillen nga dritorja. Vrej. M' atë bjeshkë të naltë përbáll, âsht nji pyll i madh të cillit s' i dihet kufini e ku shkuem njiherë në shetí; âsht nji visár qi s' hahet. Vrej shpatet e kodravet, të brigjevet, vrej ndonji arë të vetmueme në largësí, drujt, dhén e kuq dhe gjelbrimin e verdhë; mâ afër vrej kasollat e rrasuna për dhé e qi përbâhen vetëm nga mbuloja e kashtës... Tretem në shikim të mërzitshëm e buzët e mija vetvetiu lëvizin, flasin me vetvete. Shpejt kujtohem se më shikojnë fëmijt, sillem e Zeneli:

— Zotní, a po bâjmë mësim?

Orë gjeografije. Marr globin në dorë. U flas.

Po Shqipnija ku âsht? — pyesin dy-tre vetë e tjerët i ngrehin qafat qi të shohin mâ mirë.

Kur u a dëftoj shêjin : nji pikë e kuqe në mes të ngjyravet tjera, ndëgjohen zane të pakënaquna, disi të shqetsueme :

— Sa e vogël !...

— E vocërr e vocërr, mëzì shifet...

— Po si Zotní, kaq e vogël Shqipnija ? — çohet njêni tue kundërshtuem me dorë.

Të gjith flasin njêni me tjetrin, të shqetsuem thue se tashti, në ket ças u bâ Shqipnija e vogël, ku duhet me u vrá për me qindrue mbrenda kufinit. Vetëm Zeneli s' flet gjâ ; më shikon në dritzën e synit me sŷt e vet të mendshëm, si me më thânë : zotní, shpëto gjendjen, si tjera herë qi e shpëtove kur kemi folë për mjetet teknike të bujqsís dhe shkaku pse s' i kemi, kur kemi folë për të mirat e jetës, të cillat s' i kemi për shtetet e pasuna, çka na nuk jemi — gjithëherë ké shpëtuem gjendjen, shpëtoje dhe tash.

Vrej shpirtënt e vogjël të shqetsuem pse atdheu i tyne kaq i madh — si u duket atyne në natyrë — âsht vizatue aq i vogël dhe mendojnë se âsht gabim. E dij se n' e nesre Shqipnija në glob ká me u rritë, ka me u bâ kushedi sa e madhe prej dorës së ndonjênit nga shqipot e klasës.

Për me i ngjallë, me u a *çuem moralin*, u flas :

— Çfarë ? ! Shqipnija nuk âsht e vogël ! Asht e madhe ! Po t' u pjestonte ndër njerz sa jemi, i bjen kaq e kaq sejcillit, sa nuk u bjen njerzve të shteteve tjera t' Europës.

— Pse e kanë vizatuem pra kaq të vogël ? — me zemrim dhe tue u ndihmue me duer flet mprojtsi i vogël i të drejtavet t' atdheut.

Mëzì përmbahem së qeshuni dhe u flas :

— Pse jemi mâ të vegjël se shtetet tjera. Por kjo s' don me thânë gjâ Për të qênë të lumtun na mjafton kjo tokë qi kemi, veç duhet t' a punojmë e... në ket ças rá linga e fëmijt mâ nuk kuptojshin gjâ nga filosofija e lumnís qi nisa t' u zhvilloj. Duelën jashtë me trishtim, ngadalë, endè tue u skjarue me shoqishoqin, ndërsa Zeneli mundohej të mbesë mbrapa pa u vûm ré. Kúr duelën të gjith, më tha në mes të buzëqeshjes dhe idhnimit :

— S' kemi kurgjâ zotní, as vegla të reja për punë, as shtëpija të shëndetëshme, të mira... si shtetet tjera, jemi të vogjël.

E ndala. Rrjedhimi i Zenelit t' êm ishte sa i idhët sá edhe i vërtetë. I fola. U mundova t' a paqoj. Nuk dij a më besoi.

Shpesh herë më pëlqente të mendoj mbí ardhmenín e Zenelit. Por ç' e don. Nuk mjafton vullndeti i mirë i êmi qi t' a bâj Zenelin të hypi ndër majet e nalta kah shpërthejnë horizontet e dritës. Mandej dhe pjesa e ême fataliste arsyetonte: lêne Zenelin të rrojë jetën stërgjyshore, primitive, e ká mâ mirë; mos e merr në qafë me e hypë ndër majet e nalta nga mund të thejë qafën i dëshpruem tue pa të dashunit e vet tepër ulët dhe tue mos mujtë me u ndihmuem.

Prandej, kur erdh koha, i a dhashë Zenelit Dëftesën e lirimit, u përshëndetëm dhe kur shkoi m' erdh keq qi s' do të shifeshim mâ kurr.

(Nxjerrë nga „*Përpjekja Shqiptare*"
Nr. 18-24 — Dhetuer 1938).

BKSH

BKSH

KAPTINA III.

Shkrimtarët Arbreshë

Njoftime të përgjithëshme

Mbledhja e „Lidhjes së Prizrendit“ (1878) që i vuri themelet e vërteta Rilindjes kombëtare të popullit shqiptar, pati një jehonë të aty-për-atyshme në mes të Shqiptarvet t' Italisë.

Prodhimi letrar i Shqiptarvet t' Italisë gjer në fund të shekullit të XVIII u mbajt, sikurse ajo e Shqiptarvet të Shqipërisë, ngushtësisht në fushën besimtare, ase me të kënduarit e qerthullit trimëror të Skendërbeut. Po me gjith këtë nuk kishin munguar gjatë shekullit të XVIII studimtarë e historishkrues italo-shqiptarë, të cilët, duke marrë shkas krejtësisht nga lëmi besimtar, i kishin bërë shërbime të pa-vdekëshme çështjes së kombit shqiptar : në mes të këtyre stërgjyshëvet t' onë të largmë meritojnë një kujtim e një mirënjohje; ndër të parët në mes të gjith të tjerve, janë At Gjergj Guzzetta, *themelonjës i Seminarit italo-shqiptar të Palermit e pastaj* At Pompil Rodotà 1) *me të vëllanë At Samuelin, Rektori i parë i*

1) Pompil Rodotà, ndërmjet vjetve 1758 e 1763 botoi veprën e vet historike në tri vëllime të mdhá me titullin „*Dell' Origine, Progresso e Stato presente del rito greco in Italia* (vëllimi III u kushtohet vetëm Shqiptarvet).

kolegjit italoshqiptar të Shën Adrianit në Kalabri. At Pal Parrino, nënrektor i Seminarit të Palermit [1]*), e pasardhësi i tij* At Nikollë Keta [2]) *me veprat e veta kishin vënë gjërësisht në dukje e me plot dituri zanafillat historike të popullit shqiptar e vjetërsinë e gjuhës s'onë.*

Engjëll Masci, *botoi radhazi në* „Annales de Voyages" *të Malte Brun (Paris 1809) e pas tij Imzot Zef Krispi* [3]), *Gjon Skiroi* [4]) *e Emanuel Bidera* [5]) *kishin mprojtur e kishin përhapur në botën e studimtarvet, nepërmes të punimevet të veta historike, themën e lidhjevet ethnike e gjuhësore të shqipes me gjuhën e hyjnuar pellazge, duke krijuar themelet e atyre studimeve në të cilat më vonë përfundoi shkëncorisht Hahni i madh për rreth zanafillave të vjetra të popullit e të gjuhës shqipe.*

Më vonë, pas tyre, erdhi Vinçenc Dorsa, i cili i kushtonte „Kombit të vet të përçarë e të shpërndarë, por të njëjtë, Veprën e vet të shkruar, *sikurse ay vetë e thotë në parathënje,* me qellim që të ngjallte përpara syve të botës të drejtat e njëj Kombi të shkëlqyer por jo të pa njohur" [6]). *Zhvillimi i më vonshëm i prodhimit letrar e i poezisë në mes të Shqiptarvet t' Italisë ndiqte një udhë krejt të veçantë, duke i u përgjegjur kushteve të veçanta të rrethit ku rrojtën e ku u zhvilluan kolonitë*

---

1) **Pal M. Parrino.** — *Perpetuae Albanensis Ecclesiae Consentionis cum Romana omnium matre et magistra* (libri septem), dorëshkrim qi ruhet në bibljothekën e seminarit italo-shqiptár të Palermit.

2) **Nikollë Keta.** — „*Storia dei Macedoni*" (vepër e pabotueme").

3) **Emz. Zef Krispi.** — „*Memoria sulla lingua albanese*" — Palerm 1836".

4) **Gjon Skirò.** — „*Rapporti tra l' Epiro e il Regno delle Due Sicilie*" — Palerm 1834.

5) **Emanuel Bidera.** — „*Quaranta Secoli*". — Napull, 1846-47.

6) **Vinçenc Dorsa.** — „*Sugli Albanesi*" — *Ricerche e Pensieri* — Napull, 1847 (parathanje, fq. 5).

shqiptare t' Italisë, duke përfituar nga ndikesa e lumtur e romanticizmit, nga ndrrimet politike e shoqrore që çquajnë fillimin e shekullit të XIX e nga ngjarjet lavdiplote të rilindjes italjane, për të cilën italo-shqiptarët kanë qënë mjeshtërit kryesorë.

Zgjimi i kombësisë, që në shek. XIX ka ndryshuar rrënjësisht ndërtimin politik l' Europës, ushtroi nji ndikesë të madhe në shpirtërat e gjalla, të çelura e të paduruara të tyranëvet të Shqiptarvet t' Italisë Jugore e të Sicilisë: e ata, ndërsa si italjanë besnikë votonin me enthusiazëm e me fuqi për mvehtësinë e për njësinë e Italisë, n' anën tjetër përpiqeshin gjallërisht për rilindjen e popullit të Skendërbeut, për çlirimin e tij nga zgjedha turke e për trajtimin e Shtetit kombëtar të lirë.

Merita e parë i përket Jeronim De Radës, sepse ky ësht i pari që botoi fletoren shqiptare „L' Albanese d' Italia" *(1848) me të cilën hoqi pëlhurën e errësuar që mbulonte Shqiprinë përpara syve të botës qytetare, e që në ketë mënyrë e mbante kaq larg e të veçuar nga Europa.*

Ata që ndoqën shkollën dhe shembullin e Jeronim De Radës janë fytyra atdhetarësh e letrarësh italo-shqiptarë të shekullit të XIX që nga Vinçenc Dorsa te Dhimitër Kamarda, nga Emanuel Bidera e Zef Serembe e te Anton Santori, te Pjetër Kiara, Andre e Gabriel Dara e gjer te i madhi Frano Krispi.

Në ketë perjudhë shkëlqimi të patriotizmit e të letërsisë së Shqiptarvet t' Italisë ngrihet madhështore fytyra bujare e njëj gruaje, Dora d' Istria-s, princesha e dijtur shqiptare Elena Gjika, mikja e mprojtsja e të gjith shkrimtarve e atdhetarve shqiptarë të kohës së vet,

ajo vetë auktore artikujsh historikë e përhapës idésh mbi Shqiprinë e mbi Letërsinë shqiptare.

* * *

„Lidhja e Prizrendit“ (1878) e të përpjekurit për liri e për mvehtësi të ngacmuara prej saj mu mbrënda në Shqipri e nepër kolonitë e Egjyptit, Rumanisë, Bullgarisë e Greqisë, i dhanë një të shtyrë më të fuqishëm lëvizjes politike-letrare të Shqiptarvet t' Italisë, të lidhur me kohë me shpirt bashkëpunimi, me atdhetarët kryesorë shqiptarë, e u a hapën zëmrat e veta shpresavet më të bukura për t' ardhmen e Shqiprisë.

Këto shpresa të Shqiptarvet të të gjith botës përmblidheshin në Italo-shqiptarin e madh Frano Krispi-n, që atëherë mbante në dorë frenat e Qeverisë Italjane.

Në ketë pjesë të dytë të shekullit të XIX çquhen, me De Radën e me Kamardën, Anselm Lorecchio e Zef Skirò, në mes të radhve të vërteta djemsh të rinj, profesjonistë, letrarësh, priftërash, fletorarësh, të cilët, në vijim t' atyre i japin jetë njëj lëvizjeje së fuqishme „pro Shqiprija“ me kongrese, me fletore, libra, shoqërira, shkolla etj...

Po edhe në ketë fazë të dytë ay që çquhet mbi të gjith ësht Jeronim De Rada, i cili qëndron në krye të punës me fletoren e dytë shqiptare „Fiamuri i Arbrit“ (1883).

E duke ndjekur rendin kronologjik doli revista „Arbri i ri“ e botuar në Palerm më 1887, nga Zef Skiroi e nga Frano Stassi Petta, duke patur për program „të shtyjë Shqiptarët që të studjojnë gjuhën e vet, që ishte mjeti më i fuqishëm për të bashkuar në një ideal të vetëm popullin shqiptar të ndarë e të shqyer nga lufta

vëlla-vrasëse, të shtyra nga Grekët, Slavët e nga Turqit, nën pretekstin e besimit" [1]).

E në këtë kohë kanë lindur shoqëritë e para shqiptare si në Kalabri ashtu edhe në Sicilí.

Më 1890 Zef Skiroi botonte „l' Archivio Albanese". *Më 1895 u kremtua në Corigliano Calabro Kongresi i parë gjuhësor shqiptar, lartësuar e kryesuar nga i nderuari* De Rada, *rreth të cilit shohim* Anselm Lorecchio-n, Zef Skiroin, Anton Argondizza-n, Gerard Conforti-n, Luigj Lauda-n, Bernard Billotta-n, K. S. Toçi-n, Pjetër Camodeca-n, Agostin Ribbecco-n, Anton Scura *e shum të tjerë.*

Frano Krispi, Kryetar i Qeverisë italjane, kryetar i Kongresit u duartrokit dhe mori pjesë në ketë mbledhje duke dërguar telegramin që vijon: „Përgëzohem me ju për mbledhjen e Kongresit e u jam mirënjohtës të gjithve për nderimin që më bëni.

Duke qënë shqiptar nga gjaku e nga zëmra gëzohem për ketë inicjativë, të cilën e uroj të jetë e dobishme për historinë e qytetrimit shqiptar e për pasurimin e letërsisë së saj".

Në ket Kongres gjuhësor të parë e të pa harruar u muarën vendime për përdorimin e njëj alfabeti shqiptar të vetëm, për përpilimin e njëj Fjalori shqip. U aprovua konstituta e njëj „Società Nazionale Albanese" *e botimi i njëj reviste shqipe, që doli me një herë me titullin* „Ili i Arbreshvet" *nën drejtimin e krye-priftit* Anton Argondizza. *Më së fundi u pëlqye hapja e ma-*

---

1) „Arbri i Rii" — botim i përmuejshëm — Mars, 1887.

rrëdhënjevet me Shqiprinë e vendosja e njëj kathedre gjuhësije e letërsije shqiptare n' Institutin Mbretror Lindor të Napolit.

Pas pak kohe vëndin e së përkohëshmes „Ili i Arbreshvet" *e zuri e përdyjavëshmja* „La Nazione Albanese" *e* Anselm Lorecchio-s, *e cila u botue pa pushim gjer më 1924.*

Anselm Lorecchio, i cili terë jetën e vet e shkoi në shërbim të njëj apostollati që s' kish të pushuar për mprojtjen e të drejtavet të popullit shqiptar, u frymzua gjithënjë nga të dy kryefjalët e fletores së vet: Shqiprija për Shqiptarët" *e* „Adriatiku det italjan e Shqiptar".

Më 1897, nën kryesinë e gjith-herëshme të Jeronim De Radës, u mbajt në Lungro (Cosenza), kongresi i II-të gjuhësor Shqiptar, që rimerr e forcon bisedimet e kongresit të mëparshëm të Corigliano-s.

Pas botimit t' Anthologjisë shqiptare të De Radës, u plotësua punimi për Fjalorin shqiptar dhe Prof. Alberto Stratico-i *botonte një Manual Letërsije shqiptare* [1]), *punim i përvujtë, por një përpjekje e lavdëruar për një histori letrare të Shqiprisë, ndërsa Zef Skiroi, i cili ishte i dëgjuar me kohë si shkrimtar e si poet për* „Rapsoditë" *e veta* [2]) *jipte në shtyp „Kënkat e Luftës".*

Po n' at vit 1897 një grusht të rinjsh italo-shqiptarë, duke patur në krye Kosmo Serembe-n, fillonte botimin e revistës „L' Albania Letteraria"; *pas kësaj, më 1897 doli në Napull* „Shqiprija e re" *e adv. Gennaro Lusi, që u botua gjer më 1904, si organ i Komitetit Politik*

1) **Alberto Straticò**. — „*Manuale di Litteratura Albanese* — Milan 1896.
2) **Zef Skirò** — „*Rapsodie Albanesi*" — Palerm, 1887.

BKSH

Shqiptar të Napolit që i qé besuar Zef Skiroit. Më 1900, lindi në Romë një tjetër „Komitet Kombëtar Shqiptar“ *e pas njëj viti Ministrija e Arsimit krijonte n' Institutin Mbretror Lindor të Napolit kathedrën e gjuhës shqiptare „detyrë q' e mbajti me shkëlqim të madh Zef Skiroi“.*

Mbledhja e III-të e Kongresit Gjuhsor Shqiptar, q' u mbajt në Napoli më 1903, nën kryesinë e Torelli-t *i jipte shpirt lëvizjes politike e letrare shqiptare n' Itali, ndërsa në gadishullin e afërm ballkanas punët sa venin e piqeshin më mirë e që shpejt na shpunë në luftën ballkanase e në të shpallurit e vetëqeverimit shqiptar (28 Nëndor 1912).*

Pas kongresit të fundit të Napolit të vitit 1903, lindi fletorja e dytë e Zef Skiroit, „Flamuri i Shqipëris“ *(Napoli 1904), ndërsa* Manlio Benici *e* Terenc Toçi *fillonin në Romë botimin e* „Gazzetta Albanese“.

Në Palerm kishte lindur që më 1902 „Lidhja Kombëtare Shqiptare“, *e cila më pastaj u quajt* „Lidhja Italo-Shqiptare“ *që ka zhvilluar veprën e vet atdhetare pa pushim gjer pak vjet përpara, nën kryesinë e* Frano Musacchia *e vijimisht nga* Gjon Cuccia *e nga* Gjergj Maggiacomo, *në bashkëpunim me sekretarë puntorë si Tomas Carnesi, Gjergj Mandalà, Gaetan e Rosolin Petrotta.*

Në dhjet-vjetorin e parë të shekullit në vijim, veçanërisht në mes të klerit shqiptar të Sicilisë, u ndez një dëshirë fisnike veprimtarije atdhetare e besimtare me botime librash fetare e broshurash të përshpirtëshme në gjuhën shqipe. Që prej kohe, fetarë të nderuar si Papa Zef Musacchia, *futën gjërësisht përdorimin e gjuhës shqipe nepër kisha, veçanërisht me predikimet e veta. Një lavdërim i veçantë i përket të ndierit Peshkop Emzot*

BKSH

Pal Skiroit, i cili ka qênë për shum vjet Rektor i Seminarit italo-shqiptar të Palermit: ay çmohet më shum sepse, pas kërkimevet të gjata, zbuloi Mesharin shqiptar shum të vjetër të Don Gjon Buzukut se edhe pse ka ngjallur në klerin shqiptar të Sicilisë lëvizjen e madhe gjuhsore shqiptare që përhapej me anën e së përjavëshmes fetare: „Fjala e t'in' Zoti“ *që doli katër vjet me radhë në Pianën e t' Arbreshvet (1912-1915).*

Kjo lëvizje, që kish si qendër Kolegjin e Marisë në Pianë mprohej me fuqi nga poeti Zef Skiroi *me anën e prozës së tij e të poezivet fetare, nga Maria N. Carnesi, nga At Gaetan Petrotta, nga Arkimandriti Gjergj Dorangichi, nga At Zef Petta e At Pal Matranga e nga fetarë të tjerë të zgjedhur e sot veprën e tij e vijon me zell të adhuruar Peshkopi i ri Imzot Zef Perniciaro e nga kleri i ynë i ri.*

Më 1912 doli në dritë në Romë „Rivista dei Balcani“ *e themeluar dhe e drejtuar nga Terenc Toçi. Kjo revistë ka qënë një organ shum i gjallë politik për mprojtjen e të drejtavet shqiptare kundra kërkimevet tokësore që s' kishin të ngopur të Grekvet e të Sërbvet në dëm të Shqiprisë e të drejtavet italjane n' Adriatik e në gadishullin ballkanas.*

Po n' atë vit d. m. th. më 1912 u vu mësimi zyrtar i gjuhës shqipe n' Institutin Universitar italo-shqiptar me emrin „Saluto“ *të Palermit, që i qé besuar at Gaetan Petrottës, i cili që atëhere me studimet e veta gjuhësore e letrare e me konferencat e veta e me veprimtarinë e vet fletorare, i kishte bërë shërbime të mëdha çështjes shqiptare.*

Në ketë kohë Imzot Pal Skiroi themelonte me shpen-

zimet e veta një shtypëshkronjë të Seminarit Shqiptar të Palermit për botimin e „Fjala e t'in Zoti".

Një mbledhje e madhe dhe e pa harruar qytetarësh me emrin „pro Albania" *u mbajt në Palerm më 26 Shkurt 1913 e në Mars të vitit vijues një përfaqsim i madh i kolonivet shqiptare t' Italisë shkoi në Trieshtë për të marrë pjesë në Kongresin e këtij qyteti.*

Pas luftës së madhe europjane ato që duhen shenuar janë fletorja „Afrimi" *e New-York-ut, që më pastaj mori emrin* „Albania", *themeluar e drejtuar nga Pjetër Scaglione, italo-shqiptar nga Pjana e Shqiptarvet; e përkohëshmja kishtare* „P. Giorgio Guzzetta" *e botuar nga kleri i Pjanës nën drejtimin e At Gaetan Petrotës dhe* „Kronikat Italo-Shqiptarë" *të botuara nga një grusht studentash sikulo-shqiptarë si organ i Fashit të Pjanës s' Arbreshvet (1926).*

Në ketë fletore u botuan për të parën herë „Këngët e Litorit" *të Zef Skiroit.*

Çfaqja e fundit e fletorizmës së Shqiptarvet t' Italisë ka qënë „Rassegna Italo-Albanese", *revistë e përmuajshme e themeluar dhe e drejtuar nga Rosolin Petrotta, me bashkëpunimin e vëllait At Gaetanit, e cila, i filloi botimet e veta më 1919 e më 1920-21 në Palerm me një shtypshkronjë të veten me emrin* „Tipografia Italo-albanese". *Kjo, pas njëj pushimi të vogël, e filloi prap punën më 1927, me program që të „ndihmojë në zhvillimin e në të përhapurit e studimevet shqiptare" e për t' i bërë më të shëndosha e më të ngushta lidhjet e miqësisë e të vëllazërimit në mes të popullit italjan e të popullit shqiptar.*

E kemi për detyrë të kujtojmë edhe veprimtarinë letrare shqiptare të murgarvet italo-shqiptarë të Manastirit të lashtë të Basilianvet, në Grottaferrata, si edhe revistën e rëndësishme për rreth studimeve lindore „Roma e l' Oriente“ *ku janë botuar studimet historike e gjuhësore të Sofronio Gassisi-t, të At Nilo Borgia-s e të Mark La Piana-s, të lindur që të tre në kolonitë Shqiptare të Sicilisë.*

Me të mësuarit e gjuhës dhe të letërsisë shqipe n' Universitetin Mbretëror të Palermit, që i qé besuar më 1932 At Gaetan Petrottës, i cili u ka dhënë studimevet shqipe një nga ndihmesat më të mëdha me botimin e traktatit të tij të shënuar të historisë dhe letërsisë shqipe „Popolo, Lingua e Letteratura Albanese“, *mbyllet ky qark kaq pjellor i veprimtarisë letrare dhe politike të Shqiptarvet l' Italisë.*

ROSOLIN PETROTTA

1. — ANTON ARGONDIZZA (1839-1918)

Qe nji njeri me kulturë, predikatar i mirë, shkrimtar e poet Lindi në Mbusat me 26 Mars 1839 e vdiq me 5 Mars 1918. Mësimet e veta i bâni në Kolegjën e Shën Adrianit, në Shën Mitër, ku shërbei mâ vonë si profesuer. Me 1890 shkoi në Spanjë, në Francë e në Shtetet e Bashkueme, ku nisi të botojë në New-York fletoren : „L' Emigrato Italiano". *Në vjetin 1902 qe edhe në Shqipní.*

Qyshë i ri pat nisë me shkrue vjersha në gjuhën italishte e disa i qiti edhe në djalektin e katundit të vet, në nji shqipe të qartë e mjaft të pastër. Muer pjesë në Kuvendin gjuhsuer shqiptar të Corigliano-s, i cili e ngarkoi qi të drejtonte revistën „Ili i Arbreshëvet". *Bashkëpunoi në të përkohëshmen* „Rivista delle tradizioni popolari", *te* „Cronache della civiltà elleno-latina" *e në fletoren* „Popolano" *të Corigliano-s. Si studjues i mirë i gjuhvet klasike e puntuer i palodhshëm i folklorës, pat miqsí e marrëdhanje me shkrimtarë të mdhaj të kohës së vet sidomos me Angelo De Gubernatis, nji ndër themeluesit e studimit shkencuer të traditavet popullore, me Pasquale Villari-n e me Cantoni-n.*

Ka botuem nji blê me vjersha rinije, nji libër mbi Kolegjën italo-shqiptare të Shën Adrianit e të tjera shkrime gjuhsore e folkloristike në gjuhën italishte.

PA MËMË

Kur vash' e vikrra [1]) — bridhja te rruga,
Ca kreatura — (ju thajtët gjuha !)
Se të më shqetësonin — më vejin nemë [2])
„Të vdekt jot' emë !—të vdekt jot emë !"
E nani ngosi [3]), — ganjun [4]) të liq,
Se mëma vdiq !

---

1) *e vikrra* — e vocërr, e vogël ; 2) *më vejin nemë* — më namshin ; 3) *nani ngosi* — tashti nginiu ; 4) *ganjun* — fëmij.

Qendrova e shkret, — pa mos njeri,
Si copë lecke, — si urë 1) i zí!
Ç' rronj e bënj — un mê mbi dhé?
Kush m' afron, — më ka haré? 2)
Si kam të rronj, — si rri kështu?
E shkreta ú!

Vertet se ëë 3) tata, — ma vuu kurorë; 4)
Për mëmë më suall — një grua me forë 5)
Për mua s' ëë mëmë! — për mua ëë qen! 6)
Me dhëmbët e tharët — sa më rrëmbën!
Më theren zemrën — kur më vë nemë 7):
«Shpirtit s' at emë!»

U jam e vogëlj — kam shtatë vjet,
E urtuar 8), e xheshur 9) — pa shëndet!
Sa herë ndër gunjëzit — ecij në beza, 10)
E kush më qeshën, — kush thotë: «e zeza!»
S' kam u njeri, — jo gjak, jo miq!
Ah! ç' ëë ki kriq? 11)

Vete më kísh, — kur s' ëë njeri,
Vetëm te zonja — Shenë Mërí;
Uljem mbë gjunjë — qanj e thërres:
„Zonja e ime — bemë të vdes!
„Mirrem ti, zonjë, — mirrem një mbrëma
„Qellëm 12) te mëma!"

Vasha fanmira, 13) — që kini jot emë
Ah! mos, kurrë! — të veni nemë!
Se s' ëë mbi dhé — gjë më e mirë,
Sa memëza — të thot: „bír!"
O vasha, memëzat — jo vetëm t' i doni
Por t' i adhuroni!!

(Nga nji dorëshkrim)
KOLË KAMSI

---

1) *urë:* unë zjarri; 2) *haré:* gëzim; 3) *ëë:* ësht, âsht; 4) *vu kurorë:* u martue; 5) *me forë:* me kreni, krenare; 6) *të qen:* d. m. th. âsht grue e keqe, e pashpirtë; 7) *më vë nemë:* më namë; 8) *e urtuar:* e untë; 9) *e xheshur:* e zdeshun; 10) *beza:* e prunjun, urë përvujtë; 11) *ç'ëë ki kriq:* ç'âsht ky mundim; 12) *qellëm:* më ço; 13) *fanmira:* fatmira.

2. — BERNARD BILOTTA (1843-1918)

Lindi me 29 Nanduer 1843 në katundin Frashineto të krahinës së Kosencës. Qe nxanës i Kolegjës së Shën Adrianit. Me 1867 muer diftesën e pjekunís për shkollat fillore në Kosencë e nji vjet mbrapa muer urdhnat e meshtarís. Pati nji vjet si profesuer letërsije në Kolegjën e Shën Mitrit De Radën e prej tij zûni me e dashun e me e lavruem gjuhën shqipe. Ka botuem italisht shum blêj qi mirren me studime etymologjike të gjuhës shqipe ; por këto punime plot me origjinalitet nuk kanë ndonji vlerë në pikëpamje të glotologjís. Bilotta, tue mos pasë bâm studime me themel mbi shkencën filologjike, na jep disa mendime të çuditshme përmbi etymologjín e shum fjalve shqipe tue u mundue t' u a gjêjë rranjën ndër emnat e hyjnivet të popujvet të moçëm.

Në djalektin e katundit të vet ka botuem me 1894 librin „Vjersha të Përljipem“ *që përmban nj' a katërdhetë tingllime me përkthimin italisht, të qituna në rasën e vdekjes së mbesës e së motrës. Ka bashkëpunuem tue botuem vjersha e artikuj filologjije ndër të përkohshmet* „Fiamuri Arbrit“, „La Nazione Albanese“ *e* „La Nuova Albania“. *Vdiq më 1918.*

Ka lânë këto dorëshkrime shqipe të pabotueme : „Skanderbeu ndër fusha të Dibrës së Poshtme, *poem në dymbëdhetë kangë ;* Minosse, *poem epik në shum kangë gjashtëshe njimbëdhetë rrokesh ;* E bukura e Botës, *poem romantik në treqind tingllime ;* Martesa, doket e zakonet e Frashinetos, pralla, legjenda *e* novela *të mbledhuna nga goja e popullit për folkloristin Angelo De Gubernatis e nji* fjaluer filologjik shqip.

Poezít e Bernard Bilotta-s kanë pak vlerë esthetike ; mund të çmohen vetëm si dokumente me randsí të djalektit shqip të Frashineto-s.

1) *GJUHA ARBRESH MË RUEJTUR SHOKVET*

Më kënda, shok, të kndonj ndë gjuht Arbresh,
Për se kjo më ndihen [1]) të kalzonj
Truut e mija e zemren, që s' kan vesh
Të gjegjien turpriit [2]), që s' dii të thom.

Ljuft' më dha [3]) të këndonja at zemër ljesh [4])
Të malit [5]) t' im, që aqë zbukuron
Ndër burrat motit tij [6]), që prap i-kesh [7]),
Si iljzit dieli, që mbi gjith dritson.

Më qeli miir [8]) edhe kuur dish këndonja
Ljuljet, që zbukurojën me mëë hjiee [9])
E malin mëë hadhiaar [10]) e që mëë donja [11]).

Kjo gjuh' na bënë ndeer vo [12]) ndë ket dhe . .
Pa ket u që do ndienja sund kalzonja ! . .
Këjo ëë drita e e mira asaj vethee [13]). .

2) *MOTRËS*

Së shoh mëë motrën t' ime gjith haree
Të dalj përpara deres zgardhuluer, [14])
E të më prees me zemer e me hjiee
Si vlaa, çë largu i-mbjidhet i-shërtuer. [15])

Së shoh u ka do prirem [16]) ndë ktë dhee
Mëë gasin [17]) motres ime të pernduer ! [18])
S'kam kush më mbieeth [19]) e fjaalj të miir më thee [20])
Mb' orex më pieer [21]) kët zemër kaq heljmuer.

---

1) *më ndihen :* më ndihmon ; 2) *të gjegjien turpriit :* të ndigjojnë turpet, imoralitetet ; 3) *ljuftë më dha :* më ndihmoi, më dha guxim ; 4) *zemër ljesh :* zemër guximtare, trimneshë ; 5) *të malit :* të mallit, të deshunís ; 6) *ndër burrat motit tij* : ndër burra të kohës së vet, don me thânë Skandërbegun ; 7) *i-kesh :* printe, ikte përpara ; 8) *më qeli miir :* më përgjegji mirë ; 9) *me mëë hjiee :* me bukurí mâ të madhe ; 10) *mëë hadhiaar :* bujar ; 11) *që mëë donja :* e çka dojshëm mâ tepër ; 12) *vo :* vore, mbre, more ; 13) *këjo ëë drita e e mira asaj vethee :* kjo âsht drita e e mira e qenmes s' eme : 14) *zgardhuluer :* hapun, çelun ; 15) *i mbjidhet i shertuer :* kthen n' atdhé i përmalluem ; 16) *do prirem :* do të siellem ; 17) *gasin :* gazin, gëzimin ; 18) *të pernduer :* të prenduem ; 19) *më mbieeth :* më pret ; 20) *më thee :* më thotë ; 21) *m' orex më pieer :* të gëzojë.

Saa bora me ket motër, çë më shkau 22)
E raa ndë jet mbataan vo sund thuhet.
Popo! çë vreer 23) i ljik mua murgut ngau!...

Kush e prit 24)? Si kam bënj u të mund shuhet
Ki ziarr i keq, çë s' dii u si s' më vrau
Kuur ka Qieli m' u hjioth si sun ruhet!.. 25)

(Nxjerrë nga „*Versi Lugubri*")

KOLË KAMSI

3. — FRANO KRISPI GLAVIANO (1852-1933)

Leu në Palazzo Adriano (Sicili) më 27 Qershor 1852. I edukuar në Seminarin shqiptar të Palermit, e këtu, bashkë me një kulturë të shëndoshë klasike, thithi edhe dashurinë për studimin e gjuhës shqipe, duke ndjekur gjurmët e ungjit të vet Imzot Zef Skiroit albanolog i çquar, peshkop e Rektor i Seminarit t'onë.

Qé ende i ri, kur shkruante vargje, të lavdëruara nga De Rada që në këtë kohë tërhiqte sympathinë e të gjithë djalërisë studjonjëse italo-shqiptare.

Bashkëpunoi me folkloristin e madh nga Sicilija Zef Pitrè për të mbledhur këngët e vjetra, zakone e novela shqiptare, të botuara pastaj në vllimin e XXIV të „Bibliothekës" së tij. „Lënda e kësaj përmbledhjeje — *shkruan Pitré-ja vetë* 1) — ësht mbledhur nga goja e popullit shqiptar të Sicilisë në mes të vitit 1886 nga një dijetar nga Pjana e t' Arbreshvet, që deshi të mbetej i pa njohur e nga vjershëtori Frano Krispi Glaviano nga Palazzo Adriano, nip i Shtetarit të shquar".

---

22) *më shkau:* më rrëshqiti; 23) *vreer:* rrezik; 24) *kush e prit?:* kush e pritte, kush e besonte; 25) *sun ruhet:* s' mund të shikohet.

1) **Giuseppe Pitrè** — *Tradizioni delle colonie albanesi in Sicilia* — Appendice al volume „Cartelli, Pasquinate, Canti del popolo siciliano" — Palermo 1913.

Frano Krispi, sipas të thënave të bashkëkohëtarvet të tij, duhet të ketë shkruar shum, qoftë në vargje, qoftë në prozë, por pjesa më e madhe e prodhimit të tij letrar ka mbetur e pabotuar, e kjo e pakët që kemi, ndodhet e shpërndarë andej e këndej, dhe e botuar në revista tanimë të rralla e që s' gjenden gjëkundi.

Në „Fiamuri i Arbërit“ *të De Radës më 20 Prill 1886 (Viti III — Nr. 12) gjejmë një poezí delikate për vdekjen e Gabriel Darës i Riu, poeti i* „Këngës së sprasme të Balës“.

Po në ketë kohë ësht shkruar Novela e bukur, e mbledhur nga goja e popullit të Palazzo Adriano-s dhe e botuar pastaj nga Pitre-ja më 1913 në vllimin e XXIV të Bibljothekës së tij, q' e zumë në gojë më lart: kjo ësht një prozë e shkruar në djalektin italo-shqiptar, që ka një karakter e një vlerë të madhe, sepse riprodhon djalektin e Palazzo Adriano-s, që sot ësht zhdukur.

Një nga poezitë e tija dashurore: „Të dashurës“ *e gjejmë në „Arbri I Rii“ të Zef Skiroit të 1 Majit 1887 (Viti 1 Nr. 2).*

Në „Kombi“ të 21 Shkurtit 1908 janë botuar tri lyrika të bukura të hartuara me kohë e këto janë: Qeni Muskomend, Flamuri, Jasht Arbëriis.

Prap në vitin 1908, poeti i ynë botoi një provë metrike të „Vorreve“ të Ugo Froscolo-s, në revistën italjane „Nuova Rassegna di Letteratura Moderna“.

Frano Krispi Glaviano, i cili të tërë jetën e vet e kaloi në Palazzo Adriano, vdiq me 1 Gusht 1933, e me të u zhduk shkrimtari i fundit shqiptar i kësaj kolonije.

1) KLAANI NJÉRËZ

Klaani njérëz çë dianën 1)
me të dhézurit ljivanë
mbaani mbë krie.

Prapa atiij burra e graa
bilja e motëra klaani praa,
kaa dheu se u nis.

---

1) *Dianë-a:* boskë (amfora).

Peljacan 1) e ju buljaar
lamparismit bëitaar
bënni ndeer sot.

Pa gjith Arbërin heljmoi
si na iku e fluturoi
i urti buurr.

Edhe' Italja ripet sot
përsé Dara shuum mot
mir i ndihu.

Nën të ishëmin qiparìs,
ku një varr i rii u stis,
e ni vete mbitur.

Dhafnie e ljulesh vogjaal,
të ja vëmi nd' ata' baal
pljéksëni kuroor.

(Nga ,,*Fiamuri Arbërit*"
Vit. III — Num. 12-20 Prill 1886).

2) TË DASHURËS

Bukurija tij të nziijti
siit e rrudhurin këshèt ;
mosnjerii nkaak na të glet,
me soroos të tha : po za.

Të dii anët të voliis 2)
paa-rrëfieme trundafile
tiij, e hjéshmeza kopile,
ftiriòsura 3) të la.

Kuur u leve ajò të puthi,
e mbi buzën t' ënde ngjisi
kuqin bukur, çë potisi
me gjith t' ëmblit çë më ka.

---

1) *peljacau:* popull i ulët; 2) *voli-ja:* fytyrë, faqe; 3) *ftiriosur:* fytyrosur.

BKSH

Hire shumë të dhuroi,
të dhuroi ngaa lipisii ;
saa shërbise, çë ti s' dii,
bukurìeja të dha !

Mua si nj' ëngjëll ti më duke,
zëërthin kee i rrgjëndë i lart,
e ngaa trim të bunet jart, 1)
saa të sheh ; e mirë e dii.

(Nga „*Arbri i Rii*"
Vit I — Num. 2-1 maj 1887).

ROSOLIN PETROTTA

---

4. — KRISTINA GENTILE MANDALA (1856-1919)

Zonja Kristina Gentile Mandalà ësht, pas Dora D' Istria-s, e para grua shqiptare si shkrimtare.

Zonja Kristina (kështu e quanim na që e kishim njohur) leu më 22 Prill 1856 në Pjanë t' Arbreshvet, në Sicili.

U edukua në Kolegjin e Shën Mërisë të qytetit lindor.

Ajo, që kurse qe e rê u enthusiazmua nga lëvizja politike e letrare shqiptare që u ngjall n' Itali nga De Rada e nga bashkëqytetari Dhimitër Kamarda, me të cilin ka qënë në korrespondencë të ngaherëshme.

Ajo kish ngacmuar e kish ndihmuar Zef Skiroin, në një kohë që ky qe endè i ri, për të studjuar gjuhën shqipe, duke bashkëpunuar me të për të mbledhurit e lëndës gjuhësore, poetike e folkloristike në mes të popullit të Pjanës s' Arbreshvet, nga goja e të cilit mblodhi novela të ndryshme popullore. Njera nga këto u botua që nga 1887-ta në „Arbri i Rii" si edhe gjetkë, e më von e botoi vetë Skiroi në vllimin „Canti Tradizionali".

Zonja Kristina, për shkak të novelavet të veta u lavdërua si nga ana e De Radës, ashtu edhe nga Dhimitër Kamarda, të cilët e kanë çmuar thellë e nga hera.

E vajtuar nga të gjith, vdiq në Pjanë t' Arbreshvet më 23 Prill 1919.

---

1) *të bunet jart:* të bâhet dashunuer.

N J E R K A

(Pugare) [1]

Një herë e një herë ish një bulkjeer çë kish një bijë shumë e bukur: po pse ish i vee, u martua me një grua e aradhës tiij, çila ish edhè e vee, e kish nj' atr vaizë, po e shëntuame è e prishme si kashta.

Maries, se kshtu i thoshiën së bukurës, t' arrënit te gjashtmbë-dhjetat, shkulkjit vejën e vijën ; po jatrën ngë e vrrej njerii.

E njerka hahej, e nga njeriu çë i lipëj të fieshtrën për shokje, përgjegjej :

— E çë i gzone se isht e bukur ? U diekt bukuria ! Ajo ngë di të bunjë mosgjë ; jo të gjeshnjë bukën, jo të bunjë gjërin, jo të tiernjë, jo të lanjë shkjëndet. Mosgjë, mosgjë, si thuhet!.. Mirr bijën t' ime, çila ftet se ngë isht ndutu [2] e hjeshme ; po çë e dua ? Vetëm vetëm vjershi çë ka të bunjë atë çë sheh me sii ! Isht burtare, [3] e stenme ; [4] se janë pak ç' i glasiën.

Kush ish ish, gjegjej kshtu, è prirej è veej. [5]

Po së bukurës, me gjith të kalat [6] e së njerks, shkulkjiit hjidheshin. Dashkekja hahej e grëhej.

Një mbrëma gjith e holiasme, [7] thirri të shokjin mbë nj' aan, è i buri kta të folë :

— Gjekj [8] ktu çë të thom, për ndiet e së errurës sat bijë, vaiza jme ngë mëndë më shohnjë dhafnën [9] E u të bunj bee, se o çë m' e nzier ngra siit, o ndo dit shtie të t' e kpunj.

E përse, si thot e thëna, *burri me dii gra, bun kriet saa nji kaa*, njeriu i mirë ngë pati ngë saa t' i tërdhorokjej [10] e i taksi se deej t' e gliirj.

Menatnet, te hera çë veej përjashta, i tha së bijës :

— Marieja ime, mbë atë çë shoh ; somenat jot njerk i kaa hipur.

---

1) *Pugare :* prrallëz ; 2) *ndutu:* krejt ; 3) *burtare:* puntore ; 4) *e stenme :* e zellshme ; 5) *veej :* shkonte ; 6) *kalë-a ;* shpifje ; 7) *i holiasëm :* i idhnuem ; 8 *gjekj :* ndëgjò ; 9) *dhafnë-a :* kunorë ; 10) *tërdhorekjej :* kundërshtonte.

E dii çë thom? Eja me mua, è lèmje të ksesnjë truut. Së mierës vajzë i jerdhi zëmbra.

I jati, posa çë mori trastën e halistriin, 1) u nis me të bijën të të mbieghat.

Kuur klenë tutie miaft, i tha vajës:

— Marieja ime, rri è pritèm ktu, se vete të marr kasistrën çë harrova. Buu t' ujej vajzën mbi një guur nën njiij lisi, mos t' ish e paar, è u nis è vate.

Athun 2) mbë vent e priti e miera, ndieer mbrëmanet.

Si u ngris, jerdh' e nisi:

— Si ti jerdhe, e vrëera nat, pse ngë vien i miri tat?

Si u dii, pamet këndoi:

— Si jerth dita somenat, pse ngë vien i miri tat?

Rriijti e priti ndieer për miesdit: praa mori një dhrom e zuu të jitsej.

Jits jits, arruri nd' aanzë njij horie, e paa një bukur shpii, me derën e sbllime.

E ngrata tha te kriet e saj:

— Dua hiinj è shomë në e zonja më daft për shërbëtore.

U hip lart è ngë paa njerii, hiri mb' at' aan, è mosnjerii, rrahu gjith shpiin, è mosnjerii.

Aheer mendosi të rriij të prisj të zonjën e mesandai u vuu të fshiij, è të pastroj nga shërbes.

Ajo shpii i përkitj njiij Mirie.

Pas miesdites si fatia u shtëmànk, vajza i dolli përpara, è u vuu t' i lipj ndiès se kish kuzuar t' i hiij ndë shpii, si zonja ngë ndodhej; i rrëfiejti mbrapsiin e saaj, è ju lut saa té deej për shërbëtore. Mira u vuu t' e përgëzoj, e i tha se e mirrej për bijë e saja.

Shëmëlnjejëm gzimin i vajës!

Fatia brënda rrij pak è mosgjëë prandai Marieja nga menàt, të pastruarit çë pastroj shpiin, naskjirisej 3) mirrej furkën e boshtin, e harapsej te parahjiri. 4)

---

1) *halistri:* shát, 2) *athun:* kot; 3) *naskjirisej:* stolisej, matarohej. 4) *parahjiri:* ballkoni.

Te të korrat u ndodhën të shkojën nga ato aan çë-do fshatarë të saajt, çë vejën të shërbejën atej-posht, è si e paan shfakjur, u vuun të thoshiën ndër 'ta :

Ajo kopile ng' isht e bija e akcilit ?

— Ishih, ftet 1) ajò isht !

Kuur ata burra u prùartin te fshati i tire, i dhanë nduhtën 2) së njerks se kishën paar të fieshtrën tek akcila horë, è se ish mirë è ndutu mirë veshur si zonjë.

Asaaj, të gjegjurit kshtu, i vij të zëhej ajesh për smirin, po ngë e dëftoi, e burri sikuna pati hiir. Mbrëmanet, si jerdhi i shokji nkaa përjashta, i tha :

— E gjee ? Thotse paan kshtu è kshtu tët bijë, tek akcila horë, mirë e ndutu mirë e veshur si një zonjë e madhe. Ngë vete e sheh ?

— Çë kam t' i vete me glishtin te goja ?

— M' u duk se ç' ish ! Nani vete te Llazi 3) e mbieth një bukur zarekje 4) dardha e ja siel.

— Si do, gruaja ime.

Mizorja mbiodhi dardhat è i farmëkosi ; praa ja dha të shokjit, i çili paa ndëlguar mihanimet 5) e saaj, u nis gjith i gzuam.

Më parë se ai t' arrëëj, Fatia i tha vajës :

— Marie, shih se sot kaa të vinjë të të shohnjë it at, è do të të bienjë një zarekje me dardha. Mos i ngjepsh ! Po kuùr të vee, sdripu te kopshti, shtiei te pleha e pështroi.

— Mirë, tha vajza.

Mbi ca herë arruri bulku. E bija e përshëndeu me hajdhii, e posa çë u nis, mori dardhat e buu sî i tha Mira [....]

(Nxjerrë nga „*Arbri i rí*"
Vj. I. Nr. 1 — Palerm 1887).

ROSOLIN PETROTTA

---

1) *Ftet:* me të vërtetë ; 2) *nduhlë-a:* lajm ; 3) *Llazi:* emën lagjeje ; 4) *zarekje:* shportë ; 5) *mihanim:* dredhí.

5. — ZEF SKIROI (1865 - 1927)

A) Jetëshkrimi e veprimtarija

Zef Skiroi ka qënë n' Itali vřjuesi i denjë i veprës atdhetare, letrare e poetike të filluar nga Jeronim De Rada.

Ky leu në Pjanë t' Arbreshvet më 10 Gusht 1865 e që kurse ishte në Seminar shqiptar të Palermit, ku mbaroi studimet e mesme, duke qënë i përkrahur nga kushërira Kristina Gentile Mandalà, dha shpejt-shpejt prova të njëj mënçurije së jashtëzakonshme e të njëj dashurije së flakët për Shqiprinë, duke ndjekur me interesim të gjallë mësimet e veprën e të madhit De Rada e të bashkëqytetarit të vet Dhimitër Kamardës, që në këtë periudhë çquheshin për një veprimtari atdhetare e letrare të shënuar.

Qé endè djalë i ri, nxënës gjimnazi, kur filloi të hartonte një poemth të quajtur: «*Skanderbeg*» e më vonë një tjetër, të quajtur «*Kruja*», ndërsa jipte prova të përparimit të vet në të studjuar të gjuhës amtare, duke filluar të përkthente nga greqishtja në shqip «*Odet*» e Anakreontit e poezi nga auktorë të tjerë.

Ishte nxënës i lyceut kur shkruante poezi të bukura në gjuhën italishte e q' atëherë jipte prova të kulturës së gjërë e të shëndoshë letrare e historike, e cila do t' ishte më pastaj veçorija kryesore që do të çquante në mes të të gjithë të tjerëve Poetin e madh të Shqiptarvet të Sicilisë.

N' Universitetin e Palermit ay plotësoi studimet e veta juridike, duke marrë laurën e duke filluar me shkëlqim profesjonin gjyqësor.

Ishte endé nxënës universitar kur botoi një vëllim të vogël „*Versi*" të kushtuar shokut e mikut të vet Luigi Pirandellos; njëkohësisht bashkëpunonte me shkrime të shkëlqyera në revistën universitare „*L' Eta' Nuova*" dhe i kushtohej mësimit të letravet, me detyrën zyrtare në Lycén Mbretëror Garibaldi të Palermit, sepse dëshira e tij ishin letrat e studimet e

gjuhës shqipe. Shpejt-shpejt e la më nj' anë advokaturën, në të cilën kishte filluar të çmohej, që t' u kushtohej krejtësisht studimevet të veta shum të dashura.

Më 1887, pa mbushur ende të njëzet e dy vjetët, botonte „*Rapsodie Albanesi*" e po n' atë vit, me bashkëqytetarin Frano Stassi Petta nxori revistën „*Arbri i Rii*", e hidhej në fushën letrare e në veprimtarinë atdhetare për çlirimin e Shqipërisë, duke u çquar me një herë për një lartësi ndienjash, për urtësi, për drejtësi e për durim në punë.

Botimet e „Rapsodivet" e të „Arbrit të rii" shkaktuan një oshëtimë miratimi dhe krijuan një rrymë të madhe sympathije; pati lavdërime e ngacmime nga De Rada. Ay gëzonte me kohë çmimin e miqësinë e Dora d' Istrias, Krispit, të Kjarës, të baroneshës Josefina Knorr, të Gustav Meyer-it, t' August Dozonit, të Efthim Mitkos, të Konstandin Kristoforidhit, të Pashk Vasës, të Naim Frashërit e të shum albanologëve e atdhetarve të tjerë, miqësi q' ay i lëroi e që koha i përforcoi edhe më shum. Këto miqësi shpesh herë kanë qënë vëllazërore, sikurse ajo me Luigj Gurakuqin e me Stefan Kondilarin, e me kaq e kaq të tjerë.

I përkrahur më vonë nga De Rada e duke qënë në lidhje me Komitetin Shqiptar të Bukureshtit 1) themelonte në Sicilí një „Shoqëri Kombëtare Shqiptare" nga e cila leu më pas „Lidhja Italo Shqiptare" e Palermit, që ka punuar kaq mirë për Shqipërinë.

Në perjudhën plot ngjarje, që përgatiti çpalljen e mvehtësisë shqiptare të 28 Nëndorit 1912, Zef Skironë e gjejmë gjithënjë në mes të pjesëtarvet kryesorë të të gjitha inisjativavet atdhetare e kulturore shqiptare.

Më 1897, passi kishte dhënë prova të ndryshme e të rëndësishme përmbi letërsinë e për poezinë shqiptare, botonte veprën e çmuar: «*Shënime e vërejtje mbi çështjen e Orientit*», me të cilat lëshonte një të bërtitur kushtrimi kundra rreziqevet që kërcnonin Shqiprinë edhe interesat italo-shqiptare të detit Adriatik.

---

1) Vissar Dodani. — „*Memoriet e mija*" Constantza 1930, f. 74-75.

Ndërkaq më 1900, si pemë e dëshiravet të çfaqura në të dy Kongreset gjuhësore të Korigliano Kalabros (1895) e të Lungro-s (1897), Qeverija italjane, duke shpërblyer dëshirat e kolonivet shqiptare t' Italisë, krijoi një kathedër për Gjuhën e për Letërsinë shqiptare n' Institutin Mbretëror të Lindjes të Napolit, që i u besua Zef Skiroit.

Kjo mirënjohje zyrtare Poetit t' onë, që ahere kishte arritur pjekurinë më pjellore kulturore, i a shtoi, ca më shum flakën e veprimtarisë dhe e bëri atë që të lëshonte nga kathedra e Napolit dritën e diturisë e t' atdhedashurisë së tij, por sidomos që të përsosi studimet klasike e gjuhësore, duke lehtësuar përpjekjet me njerëzit e shkencës e të letravet e me atdhetarët shqiptarë më të shënuar.

Më 1904 i a fillonte prap veprimtarisë fletorare me botimin e „*Flamuri i Shqipërisë*" shkruar shqip e italisht.

Po në vitin 1904 botonte vllimin e fuqishëm mbi „*Gli Albanesi e la Questione balcanica*".

Një nga pamjet më karakteristike të Zef Skiroit ësht veprimtarija në fushën e besimit: ay, që nga majat e poezisë lyrike e atdhetare, nga studimet gjuhësore e historike, nga veprimtarija politike e didaktike, dha në çdo kohë një ndihmesë jo të pakët të veprimit të vlefshëm shqiptar në fushën ngushtësisht fetare, në bashkëpunim t' afërm me Klerin e Pjanës e sidomos të fetarit letrar At Gaetan Petrotta, që mund të quhet dishepulli e bashkpunëtori i tij i dashur. Ay, kur i a filloi kësaj pune, qe i udhëhequr jo vetëm nga qellime lartësisht shpirtërore, por edhe nga qellimi që të ndihmonte, nepër mes të veprimtarisë së tij fetare, në të ruajturit e në rilulëzimin e gjuhës e të traditavet kombëtare në Kolonitë Shqiptare të Sicilisë, veçanisht në Pjanë.

Ay, duke patur këto qellime, botoi më 1907 vëllimin e vogël e t' artë „*Këngë të Shënjta të Kolonivet Shqiptare të Sicilisë*" që ësht edhe sot *vade mecum* i çdo sikulo-shqiptari besnik e që, nepërmjet punës së duruar të Kryetares së Kolegjit „Maria" të Pjanës Motrës Maria N. Karnesi e veçanërisht nepërmjet punës s' At Zef Pettës, ka vlyer shum për të përtëritur përdorimin e plotë të gjuhës shqipe nepër kishat e kolonivet.

Duke patur parasysh po këto qellime, ay u vu e përktheu shqip hymne liturgjike greke, poezi të shënjta italishte, lutje të ndryshme e hartoi proza fetare të pa botuara endè, e që meritojnë të botohen.

Po në ketë kohë janë shkruar studimet e tija të pasjonuara për glotologjinë e për etruskologjinë, duke patur për qellim që të ndihmojë — e këtë e bëri me një besim të flakët e me një durim të gjithhershëm — për zbërthimin e enigmës etruske, duke qënë i ndihmuar edhe nga diturija e thellë e gjuhës shqipe.

Ka qendruar ca vjet në Shkodër e në rrethet e saja, në mes të vjetvet 1912 e 1914, në kohë mjaft të trubullta e të rënda, jo vetëm për Shqiprinë, por për të gjithë Europën. Misjonin, q' ay e shvilloi duke qënë i frymzuar gjithënjë nga dashurija m' e thellë për Shqiprinë t' onë e nga kuptimi m' i shëndoshë i nevojavet politike t' Italisë, e gjejmë të përshkruar në poemën „*Te Dheu i huaj*" që, pas këtij qendrimi në Shqipëri, e ka plotësuar krejt, e që u botua, këtu e një vit përpara me kujdesimin e Ministrisë s' onë t' Arsimit si edhe në poemën tjetër ende të pa-botuar „*Kthimi*" q' ay e shkroi në mes të vjetvet 1916 e 1917.

Në periudhën e paraluftës, kur e tërë Italija, e zgjuar nga Fashizmi përtëritës, ngrihej kundra përkuljevet të Versailles e kundra përçarjevet të trubullta të shkaktuara nga propaganda komuniste, Zef Skiroi, që në ketë lëvizje zgjimi kombtar e shoqëror ndërpau madhëritë e afërme t' Italisë e shpëtimin e Shqipërisë, u godit me gjëmën e madhe, që sigurisht i shkurtoi ekzistencën e vlefshme: natën e 23 Korrikut 1920, në grindje e sipër me komunistët, vdiste trimërisht Mino-ja, djali i tij i paralindur, që duke derdhur gjakun e vet për Atdhenë, e meritoi plotsisht Medaljen e Artë të vlerës ushtarake.

Zef Skiroi, sikurse ay lisi që goditet nga rrufeja, pas kësaj gjëme, u mposht shumë fizikisht, e rrojti vetëm pak vjet pas djalit të vet, të cilit „me krenarí qytetari e me dashurí atërore" i kushtonte Këngët e dhëmshura të poemthit „*Mino*" e vllimin e trashë „*Canti Tradizionali*" të kolonivet shqiptare të Sicilisë" (Napoli 1923), *ketë përmendore të çquar, në trajtimin*

e së cilës kanë ndihmuar kujtimet trimërore edhe mëshira besimtare, mendimet, dashuritë e fantazija e shkëlqyer e pesëmbëdhjetë brezave Shqiptarësh të Sicilisë.

Duke qënë ball për ball me dhëmbjen që i përvëloi zëmrën, i këputur nga lodhja e ditës, e pas një sëmundjeje së shkurtër Zef Skiroi vdiste më 17 Shkurt 1927 në Napull, në moshë 62 vjeçare, shum shpejt për djemt' e tij të dashur, të cilët i la ende të rij e të pa siguruar e shum shpejt edhe pse nuk i pa me sy pemët e veprimtarisë së vet për ngadhnimin e vëllazërisë e të miqsisë italo-shqiptare.

B) Veprat

Të dhënët e njëj pasqyre së plotë të veprës së Zef Skiroit nuk ësht një punë e lehtë: një pjesë e madhe e punimevet të tija, të shkrimevet e të përmbledhjevet të tija ka mbetur e pa botuar. Shum vepra të pa-plotësuara, prisnin dorën e fundit, që Poeti kishte në mëndje të ju jipte gjatë ditvet të fundit, passi t' u kishte dhënë fund vjetvet të mësimit, për t' u kthyer pastaj me mëndje të mbledhur në Pjanën e vet. Të gjitha këto dorëshkrime janë të ruajtura me zilí nga e veja.

Veprimi letrar e shum pjellor i Zef Skiroit, që në moshën e tij të njomë, ka qënë me të vërtetë shum i pasur, disa herë ka qëndruar në vënd ; Poeti i ynë që nga viti 1907 përmblidhet vetëm me studimet e tija e mund të thotë njeriu se gjer më 1923 nuk boton më po thuaj se asgjë fare, deri sa nxori në shesh veprën : «*Canti Tradizionali ed altri Saggi delle Colonie albanesi di Sicilia*» (Napoli 1923).

E përse ka ngjarë ky qëndrim ? Zef Skiroi, kur u bë profesor në kathedrën e gjuhës e të letërsisë shqipe n' Institutin Mbretëror Lindor të Napolit, nuk fjeti mbi kurorat e vjetra ; shqyrtoi se sa larg qëndronin si studimet gjuhësore e gramatikore shqiptare, ashtu edhe fjalori e alfabeti e u përpoq që t' i jipte artistit e poetit një gjuhë shqipe, e cila mund të shprehte çdo mendim të lartë e çdo njoftim artistik, e kjo ësht koha kur Poeti, duke i u vënë me mish e me shpirt gjuhës s' onë e

djalektevet të saja të ndryshme në shkrimet e tij, po largohej pak e nga pak nga djalekti i ngushtë i Shqiptarvet të Sicilisë, që të lartësohej çikë e nga një çikë n' atë trajtën e përsosur letrare, që të gjithë na mund t' a adhurojmë në botimin e librës: *Te Dheu i Huaj* (1940) e cila doli në dritë pas vdekjes s' auktorit.

Prodhimi letrar i Zef Skiroit, e veçanërisht ay që mirret me poezi ndahet në dy periudha: periudha e parë që fillon me „*Rapsodie Albanesi*" (1887) e që mbyllet me „*Canti Sacri delle Colonie albanesi di Sicilia*" (1907); kurse periudha e dytë fillon me „*Canti tradizionali*" (1923) e me „*Mino-n*" (1923) e gjer sa u botua vepra („*Te Dheu i Huaj*" 1940) e që mbyllet me botimin e vepravet të tjera të pa-botuara, veçanërisht të „*Kthimit*".

Në veprën e periudhës së parë zotëron krejtësisht ase afro gjuha djalektore, tradita, rrethi i Kolonivet shqiptare të Sicilisë; kurse, përkundrazi n' atë të periudhës së dytë, Poeti, duke ruajtur prap se prap si rreth themelor e si mbështetje gjuhësore gjuhën e Shqiptarvet të Sicilisë, jep pemët e studimevet të veta të thella gjuhësore e dëfton zotërimin e plotë të njëj gjuhe, që u tregua e zonja të çfaqë dukjet më të larta të shpirtit e t' artit poetik e që përmbush mir' e bukur të gjitha kërkesat e të gjitha masat, qoftë edhe ato më të guximshmet, sikurse e shohim në veprën „*Mino*".

Të gjitha veprat e Zef Skiroit kanë një çmim të qëndruar: ato janë të pajosura gjithsecila me nga një parathënje të gjërë e me shënime të shumta historike në gjuhën italisnte, duke qënë të shoqëruara, që të gjitha, nga përkthime fjalë për fjalë italisht, gjë e cila ësht një përfitim i madh për studjonjësit e për lëxonjësit.

a) Veprat poetike

1) „**Rapsodie Albanesi**" (1887) — Një vëllim me 350 faqe. Në mes të vepravet të Skiroit me një frymzim popullor, m' e bukura nga të gjitha ësht ajo që u botua në rinín e tij, më 1887, në Palerm me titullin „*Rapsodie Albanesi*" duke thënë se i kish marrë nga letra të vjetra.

1) Testo, traduzione e Note. — Palermo 1887, vëllim 350 faqesh.

„Në ketë vepër djaloshare të Poetit — thotë Gaetan Petrotta — ësht shkërbyer mir' e bukur poezija tradicionale italo-shqiptare, si për trajtën ashtu edhe për përmbajtjen, aq sa albanologët e folkloristët më të mëdhenj të kohës kujtuan me të vërtetë se poeti i ri veprën e vet e kishte nxjerrë nga dorëshkrime të vjetra, kurse përkundrazi ajo ishte një krijesë shum e lartë e mënçuris së tij".

„Rapsoditë Shqiptare" janë të ndara në tri pjesë: e para ësht e përbërë me gjashtëmbëdhjetë këngë të shkurtëra që flasin për rrethimin që i bëri Muhamedi II qytetit të Krujës më 1466; pjesa e dytë ësht e trajtuar nga nëndë këngë të gjata, që s' kanë lidhje njera me tjetrën.

Auktori, në këto poezi ka përdorur gjithënji tetërrokshin. Rima mungon krejt sepse ay ka ndjekur këngët tradicjonale, popullore Shqiptare e greko-moderne.

Kjo vepër djaloshare e Zef Skiroit ësht një nga krijesat më të shijshme të tij.

SI KSIFTERËT...

— Si ksifterët bien mbi delet?..
— Si na biem mbi qent të huaj.
— Si bulqeri [1]) i trëmbet breshrit?..
— Si Shqiptarvet Turku trëmbet.
Tue kënduar te lufta vete,
vete trimi biir i malit,
se nkaa çukka [2]) e vrreen një sii,
siu i të hjeshmes, ëndrra e tii.
— Përsé trimi Vdekjes kjesh?..
— Përsé kjesh atii një vajzë.
Vrap te lufta, trima, vrap,
për luftarin lufta ëë [3]) valë,
për luftarin ç' isht Shqiptaar!
Gjaal një gas, një lot i vdekur,
një vajtìm a një të puthur
do të keet për rrogë e tija.
Vrap te lufta, trima, vrap,
për Shqiptarin lufta ëë valë!

---

1) *Bulqer-i:* bujku; 2) *çukë-a:* majë; 3) *ëë:* âsht, ësht.

2) **„Mili e Hajdhia" (1891)** — Idyl: doli për të parën herë më 1891, në fashikullin e 4 të „Archivio Albanese" (Palerm 1890-1891); u rishtyp më 1900 me botimin e dytë „Te Dheu i Huaj" e në një botim të tretë, me parathënjen e Luigj Gurakuqit (Lek Gruda) në Napoli më 1907.

Luigj Gurakuqi në parathënjen e përmëndur shkruan se poemthi „Mili e Hajdhija" përbën një nga stolitë më të bnkura, thesarin më të çmuar e më të zgjedhur të poezisë shqipe. E shtonte se me këtë poemth shpiptar Zef Skiroi u çfaq jo vetëm një poet i fuqishëm e i ndritur, por ajo që ësht më e madhja, një artist i hollë e plot me kulturë.

Esht një poemth lyrik-dramatik në vargje harmonike, me shllime origjinale në styl e në përsosuri të gjuhës, që dëftojnë idylin dashuror të Milo-s e të Hajdhisë, që zhvillohet në Pjanën e Arbreshvet, në kohët e para të themelimit të saj, në mes të njerëzvet që kishin luftuar krah më krah me Gjergj Kastriotin, n' Atdheun e lënë shkretë, e që i hante nga përmbrënda dëshira për të çliruar Shqipërinë nga zgjedha turke.

Në këtë poemë, që ësht plot me fytyrëza bukurije artistike të veçanta, e ku dëftohen dashuritë e ëmbla e të dy të rinjve, të Milo-s e të Hajdhisë, na gjejmë kujtimin e përmallshëm të jetës e t' endërimeve të t' ikurvet shqiptarë n' Itali, të dokevet të vjetra popullore, e mejtimet e tyre të patundura për Atdhenë e stërgjyshvet.

VAJTIM I HAIDHIIS 1)

Nanì çë dielli i trimëriis u shua
E mikj edhe gjërinj atë vajtojën,
Si kuur se nata mbi ktë jetë u shtrua;
Rrin zogjëzit ndër gjethe e nuk këndojën;
Të gjithve i duket kekj edhe për mua;
Trimat e vashat lipisii m' dëftojën,
Se jam e bukur, ndonse kakj e preer 2)...
Ailimanò, 3) të mos u kisha leer!

---

1) Vajtim i Hajdhis për Milin e vdekur; 2) *e preer:* e shtypun, e molisun; në Gjinokastër adjektivi *i prerë* përdotet për *i zbët;* 3) *Ailimanò:* ah, vàj (greq.).

Mbi reet, o trim, si vidëz e dëlirë,
Shpyrti i paa-fajshim te Parrajsi u hip,
Ku sos' ngaa [1]) dëshirim sa kaa të ngirë,
Po nusja e jote t' klaa tue shkulur krip.
Të klaa gjith' Hora ç' akjë deshe mirë,
Për tyyj e male e fusha u vun ndë lip;
Të klaa edhe lumi, te ku u paam ndë verë,
Te ku më fole ti të parën herë.

Mbi degëzit, çë la vjeshti paa flet',
Të famasur ndër 'ta bylbylet thonë:
Përse vjershëtori zaath' i-mjalt u kjet?
Aili [2]) se u kjet [3]) vjershtori për gjith-monë.
I huaj u lee për pak te e zeza jet,
Se i miri i huaj po kje te jeta e jonë;
Gjum të paa-sosëm brënda varrit flë,
O shokt e bukur, s' do të gjegjij më.

(Nxjerrë nga „*Elemente të Gjuhësisë e te Literaturës shqipe*" f. 104)

3) **„Kënkat e Luftës" (1897)** [4]) — Jeronim De Rada, të cilit Zef Skiroi i a kushtonte ketë vepër „në prakun e Rilindjes s' Atdheut t' adhuruar" n' artikullin e vet të 30 Qershorit 1897 në fletoren „Nazione Albanese" shkruante se „Kënkat e Luftës" duhej të trajtonin një lloj *vade mecum* për atdhetarët shqiptarë.

Janë gjashtë hymne në masa të ndryshme që, të frymzuara nga një dashuri shum e flakët për atdhe e me një hov lyrik të lartë, i thrrasin Shqiptarët për kryengritje nën flamurin e shënjtë të Skendërbeut, që të çlirojnë Atdhenë nga robërija turke e për t' a shpëtuar nga lakmimet tokësore të Sllavëvet e të Grekvet.

I pari, i dyti, i treti dhe i pesti hymn nuk kanë titull, por në krye të tyne kanë vargje auktorësh të ndryshëm (Dante Alighieri, Rouget de l' Isle, Manzoni e Callino Efesio) që shër-

---

1) *Ngaa:* çdo; 2) *aili:* váj; 3) *u kjet:* u qetsue, ndêjti pa zâ; 4) „*I Canti della Battaglia*" - Con Note e Osservazioni sulla Questione d' Oriente — Palermo, Remo Sandron — Editore, 1897 — Vëllim 190 faqesh.

byen në frymzimin e Poetit. Kënga e 4 ësht e titulluar „*Flamuri i Arbrit*“ e kënga e VI „*Kënka e Vlamies*“.

Disa nga këto këngë u riprodhuan në të përkohëshme të ndryshme shqiptare, veçanërisht ajo e quajtur: *Flamuri i Arbërit*“ që u përhap kudo [1]).

4) „**Te Dheu i Huaj**“ [2]) — Në të parin botim poema ishte e përbërë vetëm nga 10 këngë, në tetë rrokshe pa rimë.

Në botimin e 1940-ës, e shikuar nga Gjon Skirò, vëlla i të ndjerit Poet e libër e shtypur me shpenzimet e Ministrisë s' Arsimit Shqiptar, kjo poemë, krejt e përtëritur, përmban nëndë këngë me më shumë se 600 vargje, të shkruara në një gjuhë të bukur e me një masë të përsosur teknikisht.

Poema këndon lavditë, fatkeqsitë, shpresat e trimavet Shqiptarë që, të mbetur besnikë kundrejt Atdheut, e kundrejt Familjes lanë tokën e Prindërvet të tyre, të shkelmuar e të robëruar nga Turku, e gjetën n' Itali tokën mikpritse e mikneshë, që u bë për ta një Atdhe i dytë.

Auktori veprën e vet e mbyll me një hymn për paqen e përgjithëshme që do t'i bëjë të lumtur që të gjith popujt, ditën kur do të ndriçojë mbi botë mbretërija e drejtësisë, e kur do të ndriçojë të gjith njerzit drita e Romës.

TË PARËT

Unë thásh: — O zoti tatë,
po Shqiptarë tuke klënë
përse jemi pran të njóhurë
na si Grekë, edhe më shumë
dera e jonë ndër të mirat? —
M' u përgjégj aì tue qeshur:
— Një e përzieme të padishmish, —
një gënjéshtrë priftarake,
edhe një dredhìm armiqësh,
si disá! Na thonë Grekë,
se te klisha s' kemi dokat

1) Ky hymn u botue në vëllimin „Rreze Drite“ f. 374-375; 2) „Te Dheu i Huaj“ (Nella Terra Straniera) — Poema — Palermo 1900, vëllim 136 faqesh.

e Litinjëvet; si i thonë
Turqë atyreve Shqiptarë
çë, për fat të keq, u bënë
myslymanë, e u ndán për fé
nga të vllezërit e 'tyre,

. . . .

Ng' ana e 'tyre gjithë armiqët,
tue mos dashur kurr të mbétet
as kujtimi i s' vjetrës gjinde
ç' u përhapë e para n' vise
ku, vistare 1) tue përdérdhur,
dielli ká pushim; të gjindes
çë kle rrënjë shumë e pjéllëshme
për të tjéra, edhè të forta
e të lumtura, mundohen
e nuk prëhen ditë e natë
asáj embër t' i ndërrojën
edhè shpyrtin e fytyrën:
Sá për rrjédhën t' ënë, o birë,
u 2) të thom se e vjétrë shumë
ësht e larta dera e jonë;
një nga ato, nanì të rralla
të Pelasgëvet t' hyjnushmë
çë qëndrojën, tuke ruajtur
atë nder e t' madhin embër
çë po patën.

. . . .

Shénj i fisit ish më para
një hýll ari në fush' t' kuqe;
do më thënë dielli trim
çë, si mjégullat e zéza
gjuajti e treti e dogji shqymit,
mbretëron pa kundrështarë.
Po një trûjë 3) thepe thepe

---

1) *Vistaar:* visár, thesár; 2) *u:* unë (shkurtim); 3) *trûjë-a:* pyrg kështjell.

n' ato ditë i shtoi luftari,
tek e cila, n' anë t' drejtë,
kalarohet [1]) një luâ.
Te e rrëmakta i vû një tjétër
dega e jonë, çë nën urdhër,
në t' përposhme Shqipërí,
kish disá qytete e vënde,
ku me Çamërë e mé Labërë,
burra t' dheut, e me kreshnikët
Arbëreshë, e me sqyfterët
e Himarës e të Sulit,
shtypi Turqit Jan Sqiroi,
tuke klënë, ndonse vjétësh
fort m' i vogël, shok i pár
i t' lëvdoshmit Arianit.
Po kúr ditën e përiturë
te katrë anët bumbulisi
thirma e luftës, e prej Krujës
dolli dielli é shkrepi dhéun,
prëhen la çë kish fituar
trimi i mirë e u nis e vate
te ku e ngréhin besa e 'tij
edhe' i vëndit malli i nzehët,
me gjërinjë edhé me miqë,
krerë tubash trimërije
ç' Arianiti prîj. O kohë
e kujtoshme për gjith monë,
kúr nj' e vétme ndienjë e shéjte
shkundi t' tërë Shqipërín
për së gjëri e për së glati,
çë nga bjeshkat e veriut,
te ku bora s' shkrihet kurr,
ngjer më Lartë [2]) e në Prevezë,
te ku vera s' ka të sosur!
Hieja e Toskëvet të parë,

---

1) *me u kalarue:* me u kacavjerrë ; 2) *Lartë-a :* Arta.

si për jetë ashtu për déke,
u bashkua me Skandërbégun,
kush-do-kush me trima t' vétë
çë përindërë, ara e shpí
tuke lënë e nuse t' reja,
rrokën shtizë e kordha e vere1)
edhe muarën mprapa t' zotët
për në shesh të burrërís.
Me lëvdin e njij lauzi 2)
e se t' silit - do e veçanta
po përzihet, si te dejti
venë e mblidhen e njësohen
të lumenjëvet suvalat.
Kush do kurr t' i numëronjë
të paprékshëmet thermí
çë të lidhura ndër 'to
bëjën trucin 3) e Tomorrit?
E kush di sa gjigja hyjësh,
tuke u hedhur po si breshër
për mbi diellin nga gjithë anët
pa pushim, atij i shtojën
madhërín edhe shkëlzimin ?
Ashtu neve sot prej mëndet
na shpëtojën embre e vepra
të posaçëme fatosash,
ç'edhe véhten tue kushtuar,
gjindes t' ënë i sbardhën faqen
për gjith monë. Po nuk fiket
kurr e kurr, si drita e vrapët
të njij hylli çë rrëzohet
e tymton te nata e thellë,
nami i atyreve t' mëdhenjë
çë ndër godhën 4) trimëreshë
nga të tjerët i veçuan,

---

1) *vere-t:* harqe, lëmaje; 2) *lauz-i:* popull (greq.); 3) *truc-i:* madhsí; 4) *godhë-a:* grumbull, shumicë.

jo të lindurit të vetëm
e të petkut përarimi,
po qëndresë, e zëmbrë e mënde
e guzim i parrëfyeshmë,
si edhe gurë t' paçëmuamë
në kurorë të njij rregji.
N' atë lëndë t' bardhë n' qiell
ç' ësht e thënë rrugë e tëmëlt,
prej të madhes largësí
syvet t' anë si një lum
resh të hollëza e të lehta
pa burim edhe pa grykë,
tek e hyjëzish shumicë
e pasosme, vënde vënde
shihen thelbe më të dëndurë
më të bardhë e të shkëlqyeshmë
e midis atyre pikëza
shkëndijore t' ndame n' shënj,
e të cilavet nga njëra
ësht një diell, a diejish grumbull.
As pak ndryshe koha e shkuame
s'e bë stavë [1]), aqë t'mos shkoqet
ndër të t' shumës, trimërín
e disave nga më t' mirat
shpi të vëndit; pran te këngat
çë na lanë ata të parë
prej të cilavet burojëm,
e te t' tjera gojëdhëna,
po me nder të math kujtohen,
pas Kastriotit të pavdékshëm,
tjerë edhe . . . .

(Nxjerrë nga „*Te Dheu i Huaj*")

---

1) ***stavë-a**:* stivë, turrë; *me bë stavë:* me trazuem

BKSH

5) **„Kënka të përshpyrtëshme të Shkjyptarëvet të Sikjiliis** [1]**“** (1907) — Më të shumtat e këtyre këngëve janë të shkruara me zell e me dashuri sigurisht të madhe nga Zef Skiroi (si shkruan ay vetë në parathënje) *për të kërkuar që të ndihmojë në mënyrën më të mirë për t' a bërë popullin e Pjanës e atë të kolonivet të tjera shqiptare të Sicilisë që të jenë në shkallë të mos përdorin në kishë një gjuhë tjetër përveç asaj kombëtares.*

Janë afro 80 hartime poetike; nga këto, si duket, vetëm një e katërta i përket pasurisë popullore tradicjonale, ndërsa pjesa që mbetet mund të quhet një prodhim origjinal i Zef Skiroit, që tani bën pjesë në përdorimin e zakonshëm në mes të besnikëvet të Pjanës.

Që të gjitha këto poezi fetare origjinale të Zef Skiroit janë ribotuar vetë prej atij me ndryshime e përmirësime në vëllimin „*Canti Tradizionali ed altri Saggi delle Colonie albanesi di Sicilia* (Napoli 1923).

6) **„Mino“.** — Esht një përmbledhje me tetë hartime lyrike me të cilat Poeti ngrë lart kujtimin dhe vdekjen tragjike e trimërore të djalit të parë të tij: *Mino-s*, duke rikujtuar me ëmbëlsi atnore foshnjerinë e ëmbël e kryelartësinë plot premtime të djalërisë së tij, duke e vajtuar me zëmrën e coptuar nga fundi i tij lavdiplotë e i tmeruar.

Zef Skiroi, në këto këngë, me të cilat „ka arritur majat më të larta t' artit“ ka përdorur me sukses çdo masë: tetërrokshin, tingllimin, këngën, safikën, katërshen me tetërrokshin, alkaikën, asklepiadén, *duke i a arritur qellimit që t' a bëjë gjuhën shqipe, pas njëj mundimi të madh, që të përmbushi kërkesat e prosodisë.*

Kënga e V, VI dhe e VII, sikurse e thotë vetë auktori, janë të përbëra nga vargje që Carducci i ka quajtur „barbari“ e në këngën e V, me gjith se të përbërë me heksametra e pentametra, ay ka dashur të përdorë edhe gjasëramjen (rimën). Të kënduarit e strofës së parë të këngës së tetë na sjell në mëndje, pak a shum, vargjet e *Vajtimit të Cereres* së Schillerit, ndërsa të hartuarit, pjesërisht, duket sikur ësht frymzuar nga Kënga Hyjnore e poemës hindjane *Mahâbhârata.*

---

1) „*Canti Sacri delleColonie albanesi di Sicilia*“ — Napoli — Tip. Editrice Bideri 1907.

VDEKJA E MINO-S

Këngën të çilni tesh, o Malisorë,
kjesten e zëshme mjeshtërisht tue prekur,
të këmbojën lëvdije e bjeshkë e prorë, [1]
lëvdís të birit t' im për të mos vdekur;
se nga një qint e sá do më mizorë,
me zëmbërë të thatë ashtu si hekur,
te gjithë anët rrethuar, i forti djalë
nuk luajti vëndit, nuk e tha një fjalë;
e ndënji me guzim, si ata të motit
trima Shqiptarë, nga të cilët leu;
vërrejti armiqët, si shqyponja e Zotit,
e gjith era shëndriti e shkrepi dheu.
O burra, o shokë t' parë t' Kastriotit,
koha shpëresat t' uaja nuk i theu!
Pa t' vëni ré nanì edhé pran [2] të thoni
në një si Minon pat shqypua shqyponi. [3]
T' Atdheut për hje se deshi t' ish ushtár,
ata ç' u blén nga i huaji syt i ngulën
e tinas u betuan për të m' e vrár.
Mbí një vetullë e vûn disá kësulën
(burra për lojë e trima për të shár!)
e nga e shuma të fortë, atij i u sulën . . .
Po duall ai prej tufës faqebardhë,
si dielli del nga ret pa pasur mardhë,
Tri herë për kushtrim era gjëmoi.
— Jik, Mino, (i tha ndo një) se gjakun duan!
— Për Zotin e vërtét, nuk jik Sqiroi!
Shpëtim me turp të parët nuk kërkuan.
Do t' vdés, në hera e fatit më qilloi;
po kënga, çë te moti namin ruan,
do t' thet se vran në Pjanë bersaljérin,
se deshi vëndin e lirín e nderin.

. . . .

---

1) *Prorë:* luginë; 2) *pran:* pastaj; 3) *në një si Minon pat shqypua shqyponi:* ndërto: në pat shqyponi (shqipja) nji shqypua (zog) si Minon.

Te dhoma, ku, të vdiste i dhanaruam, 1)
të vetëm faqezezët e këlqosën, 2)
ndë luce 3) gjaku, nga një mijë t' çuam
varra çë për mëndér i fortëlosën 4)
e misht e njomë i bën të shenjtëruam,
të trimit syt e brëndëshmë u shkëlqosën
e pan atë çë nuk u dha me u pár
një shpyrti ç' edhe s' ë nga kurmi i ndár.
— Në dorë, o Zot, të lë të drejtën t' ime,
shpagim për faje e për çëdo dëtyrë.
Këta të héqur e këto mundime
të dhéut më lafshin çëdo xerke 5) t' ndyrë;
sa shpyrtin, për sa ti do t' bësh kërkime,
të thjéllët të m' e gjesh si një pasqyrë,
si grumbull ari çë prej zjarmit del,
a çë më shumë ndrit, sa do ç' u shkel.
O Zot, tue derdhur gjakun t' im për dhé,
s' e renj 6) në, lule çë s' u çel, u vdes;
jetën i fal atij, si bëra bé . . .
Po nuk do t' shuhet më flaka çë ndés!
Të lutem pran, i mirë si ti jé,
për tatën e për mëmën kij kujdes;
shtoja fuqín edhe, e se i hirit krua,
kij përdëlim, o i madhi yn' Zot, për mua!...
Tha edhe xarrë 7) u ngreh me zi në truall,
te ku flamurin pa, çë luzma 8) shqori
me të trushqyeshme 9) duar e vû nën shuall.
Tuke u dridhur për ndér e máll, e mori
edhe' në klinde 10) t' tij gjith u pështuall,
i jaft i rrënjës çë në dritë e nxori;
e ashtu, t' atij në të lëvdoshme hie,
si dielli u duk në perëndim kur bie.

---

1) *i dhanaruam:* i dëshpruem; 2) *me këlqosë:* me mbyllë; 3) *lucë-a:* llucë; 4) *me fortëlosë:* me coptuem; 5) *xerk-u:* cirkë, njollë; 6) *s' e renj në:* nuk ankohem në qoftë se; 7) *xarrë:* rrëshqanas, xvarrë; 8) *luzëm-a:* grumbull, turmë; 9) *i trushqyeshëm:* i mallkuem; 1) *klind-i:* kind, qind, skundill.

— O flamur, nga të gjithë i lavdëruam,
për të cilin te luftat rán disá
trima nani, si edhe te moti i shkuam,
tue marrë armikut një të vjétrë uhá,
u jam, se vdes për tyj, gjith i gëzuam,
e gas si i jimi më të math nuk ká;
përsé, sá do çë t' bëja edhe të rroja,
s' munt t' isha i zot më mirë t' nderoja.
— O flamur trish të ngjyeme, ku i shëndetit,
në fushë t' kuqe, shënji i math shkëlqen;
o flamur shêjt, çë në njësi t' vetvétit
më t' lartat ndienja të njeriut ngërthen,
se i mbléth të gjjtha ato të të vërtetit
te Zoti besimtár, ç' atdheun shërben;
për dhunë e për të fyeme çë t' u bën,
gjith gjakun të kushtonj çë zëmra nxorën.

. . . .

Kalonte koha e i bëneshin të rënda
mlézat [1]) e syvet; këmbëzit i u smardhën [2])
e t' éshtravet në palca i hyri brënda
të ftohtit edhe buzëzit i u sbardhën;
e pamundëshme e zû si e gjumit ënda,
ndonse kish etë e ndiej te fyti hardhën [3])
Pran psherëtijti: — O mëma e jime!... O ta...
Po fjalën nuk e sosi e fryma e la.
E qe se behas ndër të plirat [4]) rraqe
të dhomës, çë bë shëjte deshmimtari,
shkrepi një rrezë e mbi të hieshmen faqe
t' atij, çë rrinte po si lil te bari,
derdhi harén e së pasosmes paqe,
si dielli silën [5]) mbí lëvdí Shqyptari,
si vesën hënza mbi vullajë n' erë,
sá e bukur edhe mortja u duk një herë.

. . . .

(Nxjerrë nga „*Mino*")

1) *mlezë-a:* kapaku i synit; 2) *me u smardhë:* me mërdhitë, me mardhë, me narthë; 3) *hardhë-a:* të ndezun, të djegun; 4) *i plirë:* i përgjakun; 5) *silë-a:* fuqí (slav.), këtu *shkëlqim.*

6) **„Këngët e Litorit“ (1926) *). — Këto këngë, prodhim i fundit poetik e i ndienjës atdhetare të Zef Skiroit, janë hartuar në kohën e themelimit të Fashit të Pjanës (1926) të cilat u përdorën të gjitha nga rinija fashiste e atyre kolonive shqiptare. Këto u botuan për të parën herë në „Cronache italo-albanesi“ e pastaj u mblodhën e u botuan në një vëllim të voçkël më vehte. Ky vëllim i hollë përmban tekstin shqip edhe përkthimin italisht të katër hymneve : *Kryetarit*, *Roma Mbretërore*, *Trimëri trimëri... O Shqypëri.***

ROMA MBRETËRORE

Sënd më t' math se Roma, o diell,
mos e pàfshe kur te dhéu,
sè, si tí te i gjëri kjíell,
për të mbajtur shkópin léu !
T' ish mbi t' gjith' e deshi Zoti
çë jetojën te katr' anët,
ajo vétëm një te moti,
si je tí, çë ngë nderrón

Romë, o Zonjë, pa sinuar
mbretërin e pate shkruar.
Të két fati të mbaruar,
tyj të falë jemi na.

Romë, edhè me t' drejtën n' dorë,
bujëríje u njohe krua,
sè, n' përmyse madhështorë,
përgëzove kë t' u shtrúa.
Shëngun besa kur e vuri
n' ato kodra t' ote t' lume,
gjithasajtën rrezet shturi,
si fëner çë ngushëllón.

Romë, o zonjë etj...

---

*) „*I Canti del Littorio*“ — Palermo 1826.

1) ***sënd më të madh***. poeti ka dashur të përkthejë vargun e famshëm të Horatit „*possis nihil urbe Roma — Visere maius*“ : 4) ***shkopin :*** shkopi i sundimit: it. „*scettro*“. Ndreq: „se (Roma) leu për të mbajtur shkopin“ si ti (o diell) te i gjëri

Kleve e madhe e e madhe mbete
dhe kur nata ra mbi tokën,
se fukjin në vehte gjete
nën duhís mos t' ulje kokën.
Bishat t' egra njerëzore
çë t' u sulën tuba tuba,
e pa u tundur ti kjëndrove,
si t' u tha, mbi t' lártin thrón.

Romë, o Zonjë...

Si shkëndijën çë dhes zjarrin
kjet urori ngas stërralli,
Embri i jyt e hapi várrin
e të vdekurit i ngjalli.
Embri i jyt po kloft mbi t' tjerë,
si shkjyponjë e lavduroshme !...
u thaft gluha çë ndo herë
thot atë ç' i kundërshton !

Romë, o Zonjë...

Na, për tyj të fort' e t' lirë,
do të ngutemi pa u ndalë
në çëdo veprim të mirë
mbi të huajit për të dalë ;
sa të thuhet an' e mb' anë
po me ndér edhe me bindë :
Farë e Romës ata janë
çë po rron e mbretëron.

Romë, o Zonjë...

---

kjiell" ; 5-6 ndreq: „Zoti e deshi t' ish mbi t' gjith (ata) çë jetojën te kátr' anët" ; 9) *pa sinuar:* pa kufire ; 10) *e pate shkruar:* qe shkruar, qe thënë nga fati që ti të kishe sundimin ; 11) *të két fati të mbaruar:* që të mund të kryhet sa ka vënduar fati ; 18) *t' ote:* të tua ; 19) *gjithasajtën:* kudo ; 20) *fëner:* ka dashur të përkëthenjë ital. „*faro*" ; 30) *kjet:* nxjerr : — *urori:* çeliku ; — *stërrálli:* gurgac, gur strall ; — 35) *u thaft gluha çë ndo herë:* i u thaftë gjuha atij i cili vetëm një herë ; 42) *me biudë*, këtu : me admirim.

8) **„Kthimi“** — Kjo poemë që këndon ringjalljen e Atdheut, çlirimin e Shqipërisë nga robërija turke e mëvehtsinë e saj, u hartua nga Poeti pas qëndrimit të tij të shkurtër në Shqipëri në vjetët 1912-1913.

Kjo ësht ndarë në 40 këngë me afro 100 vargje çdonjera: Kënga e parë ka datën 4 Korrik 1916 dhe ajo e fundit datën 23 Gusht 1917. Milo, që ësht protagonisti, përfaqësonjësi i Italo-Shqiptarvet dhe i traditavet të tyre atdhetare, fetare e kulturore vjen e viziton, me përmallim të madh e me nderim besimtar, tokën e stërgjyshvet, e ketë shtegtim të shënjtë e përmbush duke udhëtuar mbi një ani italjane luftarake. Poema merr fund me një hymn për Italinë, e cila, passi ka ndihmuar vullndetisht kolonitë shqiptare t' Italisë, nepërmes të të pesë shekujve të robërisë së Shqipërisë, ka mprojtur atdhetarët shqiptarë për shpalljen e mvehtësisë shqiptare.

9) **„Vistari“** — Ketë poemë auktori e kish filluar t' a punonte qysh më 1890, duke qënë i frymzuar, edhe këtu, nga historija, nga tradita e nga jeta e kolonivet shqiptare n' Itali. Kënga e parë u botua në fletoren *„Nazione Albanese“* të 15 Korrikut 1900; e nuk ësht botuar kurr e tëra. Poeti, ca vjet përpara se të vdiste, e kish marrë prap nepër duar ketë vepër djaloshare që t' a ndreqte e t' a plotsonte; por fatkeqsisht ka mbetur e pa-plotsuar.

b) Vepra tjera të ndryshme

1) **Histori e politikë** — Skiroi nuk ka botim të vet që të mos t' a ketë filluar me nga një parathënje të gjatë historike e që të mos jetë e pasuruar me shënime të gjëra ndriçonjëse në gjuhën italishte. Vepra *„Note ed Osservazioni sulla Questione d' Oriente“* që pajosë „Këngat e luftës“ ësht shum me rëndësi sidomos në pikëpamje politike.

Por ay kish botuar që përpara dy punime historike për zanafillat e për zhvillimin e kolonivet shqiptare: *„Memoria degli Albanesi di Mezzojuso al Cardinale Celesia Arcivescovo di Palermo* (Palerm 1892) e *„Memoria degli Albanesi di Sicilia a Sua Santità Leone XIII* (Palerm 1894).

Në fletoren „Nazione Albanese" t' Anselm Lorecchio-s (Viti 1898) botonte një radhë „Dokumentash përkatës me historinë e Kolonivet Shqiptare të Sicilisë".

Libra që ka një rëndësi të madhe historike e politike ësht vëllimi i trashë „*Gli Albanesi e la Questione balcanica*", (vëll. në 8 me 606 faqe), Napoli 1904.

2) **„Canti Tradizionali e Usi popolari".** E gjithë vepra historike e poetike e Zef Skiroit ka për themel historinë, traditat atdhetare, fetare e gjuhën popullore të Kolonivet të Sicilisë, që ay, nepër studimet e veta, i lavdëroi e i pa-vdekësoi.

Në të vërtetë Zef Skiroi ka një meritë të madhe sepse ay plotësoi veprën e Zef Krispit e të Dhimitër Kamardës, duke mbledhur, duke rregulluar e shpesh herë duke ripastruar të gjitha ato që ka qënë e mundëshme, për sa u përket këngëvet popullore, novelavet, proverbevet, dokevet, traditavet popullore. Ky ka qënë ay që nuk ka lënë të zhduken traditat gojore të Shqiptarvet të Sicilisë, si edhe shum dorëshkrime, broshura e botime të vjetra të rralla që vetëm ay i ka botuar pjesërisht.

Në mes të studimevet të tija të para kemi „*Saggi di Letteratura popolare della colonia albanese di Piana dei Greci*" të botuar në „Archivio delle Tradizioni Popolari" (Palerm 1987-1889) ; pas kësaj kemi studimin tjetër me rëndësi mbi „*Usi nuziali albanesi*" në „Rassegna Siciliana" (Palerm 1889) e të katër fashikujt e „Archivio Albanese" (Palerm 1890-1891) ku botoi : „*Canti popolari religiosi e morali ; Fiabe, leggende e novelle albanesi ; Canti tradizionali delle Colonie albanesi di Sicilia*".

Pas „Canti Sacri delle Colonie albanesi di Sicilia" (Napoli 1907) vijon, pas njëj periudhe 6 vjeçare, vepra „*Tradizioni delle Colonie albanesi di Sicilia*" (14 novela e 72 proverbe shqiptare në gjuhën italishte) në përmbledhjen e bërë nga Zef Pitré-ja.

Më së fundi e në vitin 1923, Zef Skiroi, i lodhur nga vdekja tragjike e djalit e nga hidhërime, i dha fund veprës së vet : „*Canti Tradizionali e Altri Saggi delle Colonie albanesi di Sicilia*" (Napoli 1923) që nga çdo pikëpamje ësht vepra e

tij më e rëndësishme e monumenti më i denjë që ka mundur t' i ngrërij ay historisë e traditës fisnike atdhetare e fetare të Shqiptarvet të Sicilisë edhe nderimin më të lartë që ka mundur t' i bëjë kujtimit lavdi-plotë të djalit të dashur të tij Mino-s

ROSOLIN PETROTTA

---

6. — PAL SKIRO (1866-1941)

Imzot Pal Skiro leu në Pjanë 75 vjet më parë, më 2[illegible] Nëndor 1866. Që i ri hyri në Seminarin Shqiptar të Palermit, ku pati si shokë studimi Zef e Gjon Skironë e të tjerë, të ci lët mu brënda në Seminar, me kulturën e tyre të fuqishme, kan[illegible] ndezur dashurinë e Atdheut e ndienjat e dashurisë për gjuhë[illegible] e stërgjyshëvet. Passi u bë prift më 1892, ay e filloi punën [illegible] vet fetare në Pjanë, ku u dha pas vepravet filanthropike e sho qërore e pas edukimit të djalërisë. Në ketë perjudhë, bashk[illegible] me të tjerë fetarë të zgjedhur, si At Josif Muzaqian e At Da mian Karnesin, filloi të rilindurit gjuhësor shqiptar e kishta[illegible] që i ka dhënë kaq forcë ruajtjes së pasurisë gjuhësore të kësa[illegible] kolonije.

Mësoi më pas gjuhën greqishte — në mes të vjetve 1898 e 1902 — në Seminarin e Bitonto-s, e në moshën 38 vje çare, më 1904, u zgjodh peshkop i Shqiptarvet të Sicilisë, n[illegible] mes të brohoritjevet të të gjithë atdhetarve shqiptarë.

Ka qënë Rektor në Seminarin Shqiptar të Palermit pë[illegible] shum vjetë me radhë, e të gjith sa kanë qënë dishepujt e ti[illegible] e kujtojnë me mirënjohtësi zellin e dashurinë e tij për t' edu kuar të rinjtë e për të futur në zëmrat e tyre dashurinë pë[illegible] gjuhën shqipe e të gjith na adhurojmë qëndrimin e përhershë[illegible] në studimin e tekstevet të vjetra shqipe.

Imzot Skiroi, që çmohet nga të gjith albanologët, famë[illegible] e vet të madhe i a detyron zbulimit të Buzukut, edhe botimit t[illegible] së përjavëshmes fetare shqiptare «Fiala e t' in' Zoti» *që e p[illegible] dritën në Pjanë në mes të vjetvet 1912 e 1915, e që përbë[illegible] një përmendore të vërtetë gjuhësore për studimin e djalektit t[illegible] Pjanës. „Fiala e t' in' Zoti" qé shum e përhapur nepër kolonit[illegible] Shqiptare t' Italisë e jashtë saj.*

Imzot Schirò-i, edhe në pleqërin e vet, vijoi të lërojë studimet shqiptare, q' i kishte aq për zëmër.

Vdiq në Pjanë me 12 Shtator 1941.

1) LIGJIRATË E SHËN JANJIT GOJË-E-ARTË

Bekona, Zot.

Nga i besëm çë do mirë t' ën Zonë, trazhgofshit sot këtë ditë të krëmptje e bukurë e e llambarisme. Nga shërbëtuar i urt le t' hinjë sòt në haré të Zotit të tij. Kush-do duroi t' argjëroj, paçit nani dënarin. Kush-do shërbeu çë tek e para orë, marshit sot rrogën çë i nget. Kùsh-do jerdhi pas të tretës orë, sot me gzim le t' krëmptonjë tue u falur nderjes. Kush-do arruri pas të gjashtës orë, mos paçit ndërdije, pse edhe ngë do t' két dëm. Kush-do u lips njera tek e nëndëta orë, le t' kjaset pa dré. Kush-do jerdhi vetëm tek njëmbëdhjetëtà orë, mos të trëmbet, se mënoi, e mos të psherëtinjë, pse i Zoti me zëmbrë të madhe isht e përet të sprasmin ashtu si të parin. Ai do t' gëzonjë atë të t' njëmbëdhjetës orë, ashtu si atë çë sherbeu çë tek e para orë. E ka lipsí për të sprasmin edhe nder të parin ; këtij i jep, atij i dhuron. E merr punën e përet mirë edhe zëmbrën ; nder të bëmen edhe vëldon 1) mendimin. Andaj ejani e hiní të gjith në haré të Zotit t' ënë, e të parë e të dijtë, ejani mirrni rrogën. Të kjosmë edhe të vapkjë bëni vallë gjith-bashk. Kush u mba e kush ngë u mba, të gjith nderni këtë ditë. Kush argjëroi, e kush ngë argjëroi, bëni sot haidhi. Ëë shtruar triesa, ejani gjith të hani. Viçi isht i math, mosnjeri dalshit pa-ngrënë ; të gjith trazhgoni triesën e besës.

Të gjith mirrni nga kjosmët e mirësis, mosnjeri të klanjë i urm, 2) pse na u dëftua gjithve rregjëria ; mosnjëri vajtofshit fajet, pse nga varri jerdhi ndëjesa ; mosnjeri u trëmbëshit vdekjes, pse vdekja e Shpëtuesit na liroi. Ai i mbëjedhur ka vdekja, mundi vdekjen.

U sdrip te Pisa e reshti Pisën. Iisu-Krishti Perëndi na shpëtoi e na liroi nga Pisa. E Pisa u helmua si ngau kurmin

---

1) *vëldon* : levdon ; 2) *i urm* : i unshëm.

shéjt e t' Zotit, ashtu si kish' thënë Isaia: „Pisa u helmua, si të përpokji, atjè posht u helmua, pse kjëndroi pa pushtetje; u helmua përçë edhe kle kjeshuor; u helmua përçë edhe kle sosur; u helmua, përçë edhe kle përfaruar; u helmua, përçë edhe kle lidhur. Përandai, mënt të thom:

Ku isht, o vdekje, fukjia e jote? ku isht o Pisë, mëndja e jote? Krishti u ngre e ti u gorromise! Krishti u ngre, e diajit rán prëmist! Krishti u ngjah, e ëngjëjit u gëzuan! Krishti u ngjah, e gjella u përtrí! Krishti u ngjah, e të vdekurit u ngrëjtën bashk me atë! Krishti u ngjah, e na shkaptuem nëmën! Krishti u ngre, e na u ngrëjëtëm me atë! Krishti u ngjah e na patëm gjellë! Krishti i ngjallur së vdekurish vëldi past nani e për gjith monë. Ashtu kloft.

(Nxjerrë nga „*Fiala e t' in' Zoti*" 1912)

2) NJË ZË I T' IN' ZOTI

1. I lumëth ai, çë merr mbësim nga e vërtetja e vet, jo nëpër fitira e zëra çë shkojën (e venë), po nga vetëheja e 'saj ashtu si ajo isht. Ndëlgimi jinë, e të ndiemit t' anë, disa herë na gënjen e sheh pak. Çë vëlen t' ligjiruarit akjë shumë mbi shërbise të fshehta e të më t'-erta, mbi të çilat na ngë kat jemi kjërtuarë te gjikimi, se ngë i kemi dijtur? Lënci [1]) e madhe, kur lëëm më nj' anë ato shërbise çë vëlejën e i duhen, sa të vemi prapa atireve të lehta e dëmtore. Kemi si e ngë shohiëm.

2. E çë kujdes dot kemi mbi farët edhe mbi llojet? Ai, kuj i flet Fiala e pa sosme, shpëngonet nga disa të dukura. Nga Fiala e vetëme duahtin gjith-kjish e gjith-kjish na thonë ktë Fialë të vetëme; e këjo isht të zënit çë na flet edhe neve. Pa ktë, mosnjeri ndëlgon a gjikon drekj. Ai për kë Perëndia isht gjith-kjish, e ai çë te Perëndia isht helkjur nga gjith-kjish e çë te Perëndia vetëm sheh gjith-kjish, mëndë t' jet me zëmbrë kjëndrore è mëndë të prëhet me pakjen tek in' Zot. Moj e Vërtetja, çë jé Perëndia, bëjëmë me Tij njëzë ndë dashuri të pasosme. Disa herë më përtes të sgleth e të gjegjem shumë shërbise: tek ti gjëndet gjith atë çë u dua edhe dishironj. Le t'kjeten gjithë të dishmit, të rrie munge edhe jeta e tërë përpara Tij: Flitëm po ti vetëm. (Nxjerrë nga „*Fiala e t' in' Zoti*" 1912)

ROSOLIN PETROTTA

---

1) *lënci-ja:* marrí.

7. — AGOSTIN RIBECCO (1867-1928)

Lindi në katundin Spezzano Albanese, në krahinën e Kosencës me 6 Kallnduer 1867. Mësimet e fillores i bâni në shkollën e fshatit, gymnazin e kreu në Kolegjën shqiptare të Shën Adrianit e në Napol lycén dhe studimet e nalta në mjeksí. „Qysh në vogjlí — thotë ai vetë — ushqeva dashuni të posaçme për Shqipnín, së cilës i kushtova mendimet mâ t' ambla dhe ndiesít mâ të thjeshta, tue shkruem artikuj ndër të përkohëshme shqipe e italishte mbi çâshtjen kombtare e tue marrë pjesë në shum kongrese qi mbaheshin për dobín e tokës arbnore". Bashkë me De Radën, Anselm Lorecchio-n, Bilottën e të tjerë Italo-Shqiptarë qe nisjatori i të parit Kuvend gjuhësuer shqiptar, qi u mbajt me 1895 në Korigliano Calabro. Në të katërtin Kongres të Napolit të vjetit 1903 mbajti nji ligjeratë mbi „Çâshtjen shqiptare", në të cilën me argumente historike dhe ethnografike mprojti të drejtën e Shqipnís për m' u ngrehë shtet më vehte. Vjershat e tija të bukura e të kumbueshme, të punueme në djalektin e katundit të vet, i botoi ne e parë në të përkohëshmet „La Nazione Albanese", „La nuova Albania" e në „Kalendarin Kombjar" të Sofís e mandej i shtypi në nji libër të vogël në shtypshkrojën „Mbrothësija" me titullin „Vjersha Malli". Këto vjersha i botoi prap me 1917 tue u shtuem disa lyrika të tjera me titullin: „Shpirt e Zemër". Poezit mâ të bukura janë: Shqipënis, Trimi i helmuar e Kënka kombjare.

Ka përkthyem në gjuhën italishte dramën e Sami Frashërit „Besa" e botuem dy studime filologjije mbi vjetërsín e gjuhës shqipe. Vdiq në Spezzano me 1928.

KËNKA KOMBJARE

Zgjoju e ngrehu shqipëtar i ri,
Ruaj sa armiqë të kan rrethuar,
Këta te then se ti nukë di,
Se je burr i egërsuar:
Thon se kombi shqipëtar

Nuk pat kurrë qitetëri,
Zgjoju i moçëm luftar,
Ngrëj me krien varrin ku rri.

Hapet varri hapet dheu,
Del Lisandri [1]) i madhi e thot:
„Këta jan vise çë më lëreu
Ati im i ndermi zot?
Janë këta malet, fusha të gjera
Kaha u nis me mua ushtrija?
Ësht kjo shpipja e moçme, e vlera,
Çë më shikoi udhën nga Asija?

E delë Tefta, delë Pirrua,
Ësht ki trim i veshur nd' ar,
Ka kurorën ajo ç' ë grua.
Dor me dor të di shqipëtar:
„Vrava greqë te i vjetri mot
Shqipen t' on lëtinjët e din“
Gruaja përgjegjet: „vetëm, thot,

„Vet luftova për Shqipëtarín“.
Dridhen list, e tundet dheu,
Ësht një mal çë qaset, vien,
Ësht kush thuhet Aqileu,
Shkon i vren [2]) tue thirrur:
„Dhen vete ruanjë, Tezallin t' im
Se ku mëma, deti më pret,
Se ku shkova trimërin,
Zallin ruanjë, e nanën Det [3])

Ngrëhet, ke te sit tërbime
Skandërbeu me shpat ndë dor:
Thërret: „qintronj te viset t' ime,
M' e ndërruan atë kurorë?

---

[1]) *Lisandri:* Aleksandri; 2) *i vren:* i vranët; 3) *Det:* Thetis (nana e Akilit).

BKSH

Edhe këtu ki turku qen,
Amurati nuk e di,
Mehmeti s' pa sa vlen
Grushti im pa lipisi ?

Vete Tefta nd' Illiri,
Ndë Dodhon, Pirrua ç' e frim,
Leka i Madh ndë Maqedhoni
Shtie i ulët një shertim,
Ësht shertim, çë tundën reet,
Tundën gjith Shqipënin,
Zgjon ka gjumi, e më thërret,
Kush dha gjakun për Greqinë ?

E thot: fëjëjtim shum, Boçari,
Ngreu Miaulë e Bubullin :
(Shpejt Zavella luftari
Rrëmben ndë dorë hutën lëtin),
„Ngreu, rrëjidh, ë zani jon,
Luftuam ndë gjum na për të tjerë,
Shqipja thërret për viset t' on,
dëften Suloti të moçëmën nderë.

(Nga libri „*Shpirt e Zemër*"

KOLË KAMSI

BISH

8. — KOZMO SEREMBE DHE VEPRA E TIJ (1879 - 1938)

Leu në S. Kozmo Albanese (Kalabrí) në vj. 1879.

Tue qênë endé nxanës në vj. 1898, botoi në Bukuresht disa poezi të veta në nji blê të vogël 16 faqesh me titull: „*Kënka lirije*“, ndër të cilat këndon vuejtjet e Shqipnis nën zgjedhë të Turkut. Po n' at vjet botoi „*Alessandro Magno Skjipetaro*“ — *Conferenza tenuta nel Circolo degli studenti — Cosenza 1898*, edhè nji studim mbí „*La Patria nei canti popolari albanesi*“ në „La Nazione Albanese“ (1898). — Do vjetë përpara tue vijuem studimet e mesme në gymnazin e Korigliano-s kishte nisë të botonte fletoren „*Albania letteraria*“. — Shkroi artikuj t' interesantshëm mbi gjuhën e historín e Shqipnís. Aty kah vj. 1930 botoi në Milan nji librec 40 faqesh të mëdhá me titull „*Per le ricerche della tomba di Scanderbech*“, ku mirren në shqyrtim edhè do tekste kangësh popullore. Po n' atë kohë po bânte kërkime n' Arkiv Shtetnuer të Milanit tue nxjerrë nji kolekcjon dokumentash të sh. XV, qi interesojnë mâ së forti Skandërbegun e familjen e tij, edhe i a dhuroi Ministrís s' onë s' Arsimit. Vj. 1926 botoi shka kishte mbetë prej poezivet të Zef Serembes, tue i shtjelluem me shënime gjuhësore e historike.

Poeti vdiq (1938) pa mujtë me botuem kryeveprën e vet „*Këngët e Krujës*“. E kishte punuem për sá vjet e vjet dhe e kreu me kangën XXV në vjetin 1937.

. . .

Nji poemë kaq e madhe, natyrisht do të kishte lypë nji rishqyrtim të thellë, nji múnd të ngadalshëm lime për të thjeshtësuem, për të kërkuem ndryshmení mâ të madhe shprehjesh, për kumbim mâ të rregullt vjershash, për plotsim të shenimevet, sidomos gjuhësore.

Me gjith këtê poema âsht sigurisht nji ndër mâ të bukurat qi ká letërsija e jonë, e ndoshta e vetmja, ndër sá e sá qi

janë qitë mbi epopén e Skandërbeut, qi meriton përnjimend emnin e poemës.

Pa pasë njisín e ngushtë të veprimit qi lypin rregullat e rrebta të poemës klasike, e tue u afruem poemevet kreshnike përkah lëvizja e madhe e ravgimet e shumta, nji njisí mâ të madhe se këto e ruen se e ruen.

Edhè kjo, sikursè çdo poemë e madhe, shtje në punë të gjitha stylet, diku të naltin e diku popullorin e familjarin, diku të përmallshmin romantik e diku satyrikun asè komikun, diku heroikun e diku bukolikun. E të gjith, nëmos gjithkund, por shpesh herë Serembja din me i përdorë mâ së miri.

Fantazija âsht e pasun sá s' ká; e n' anë tjetër ndihmohet prej sá e sá njoftimesh historike, mythologjike, dijtunore, e prej shpirtit vrejtës qi u jep pasuní e konkretizëm përshkrimevet e krahasimevet të bukura.

Ká edhè nji gatim shum të mirë klasik — atê qi u mungon shumicës së poetvet toskë — e prandej din se shka âsht masa, të përshtatunit e shprehjes simbas stylit, gjith mjeshtrín e retorikës së shëndoshtë.

Gjuha në themel âsht ajo e katundit të tij ; nji tosknishte arkaike, me nji fjaluer qi pjesnisht ka humbë këndej Adriatikut, me zânoret e gjata si në gegnishten e në shqipen e vjetër ; përkundrazi me të gjitha ndryshimet e veçanta italo-shqiptare, me ndikesë t' italishtes e të djalektit kalabrez. Por poeti âsht munduem t' a pasunojë fjalorin e vet me shprehje të marruna prej djalektesh së këndejshme, e me i dhânë gjuhës së vet nji trajtë mâ të kuptueshme edhè në Shqipni ; së pari ndieu, natyrisht, ndikimin e autorvet toskë, por ndër kangët e mbrame baras edhé atê t' auktorvet gegë, kaqsá me i u afrue në mënyrë të çuditshme edhè fonetikës veriore.

Vjershat janë tetërrokshe në sekstina me rimë të zakonshme *ababcc*, por ndonjiherë nji trirrokshe rrsëhqitse në fillim njehet si e theksueme edhè në të mbramen rroke, p. sh.: *jatullàsh po vinjën ré*, qi këndohet gadi si *játullash po vinjën ré ;* ndonji herë theksën mbi të tretën rroke nuk e ká, por kaq rráll sa me të lânë dyshimin se ato vjersha janë të rreshtueme dosido tue pritë dorën e mbrame për t' i rregulluem.

Rima âsht shum e vorfën, mâ e vorfën se në shumicën e poetvet t' onë ; kështuqi e shtërngojnë poetin me shtîm do fjalë të pánevojshme qi përsëritën në rimë tepër shpesh. Kjo âsht ndoshta e meta mâ e dukshmja e vargnimit të tij.

Gjith poema âsht kallximi i plotë i njij fushate së Sulltan Mehmetit II kundra Skandërbegut me qarkim të Krús, fushatë qi mbas sa e sa plojësh, epizodesh e ravgimesh, mbaron me ngadhnjim të Shqiptarvet.

SHPËRNGULJA E BARIVET

(Kënkë e V)

1.

N' Kaçinjet sá bukur rrí
Nën të hëna argjëndullore
Të Rudhecit stani i rí!
O sa deshë me kumborë!
Llavdhon barët të bekuar.
Një i gjér' të bllëgëruar.

2.

E Rudheci plak i math
E në duar ká shum fukjirë
Akj se, ndë shtrëngon një djath
Të thatë, ujit duket shirë.
Nani bukën êsht e há
Me çobanërat që ká.

Str. 1. v. 1 *Kaçinjet-i:* Kashnjet (emën vendi); v. 5 *llavdhon:* levdon.
str. 2. v. 3-4: këtu theksohet prralla e njij njeriu, i cili për të treguem fuqín e vet, nxjerrë uj prej njij djathi të thatë tue e shtrydhë; kjo prrallë rrëfehet edhe në Rumaní e në Suedí; v. 5. *ësht e há:* âsht tue ngranë.

3.

Llimbë e madhe oshmaren mbán
Sypër tryezës: me haré
Gjith çobanët zënë e e hán,
E bekonjën kjiell e dhé:
Mirë e vikëre kusí,
Pjot trëhan, në perushtí

4.

Daljas zien: e kukureci
Zë e përhapën ér' të mirë.
Kokje dashi i shtu Rudheci,
E ká xirri jep të pírë.
Bukur pikjen hollë e hollë
Nëpër hít kështênja e mollë.

5.

E fjet Gjoka këmbaljesh
Që te bjeshka kjellën dhít:
„Sot përpokja at Kreshëmesh
Që martoi drekjin me brýt,
E tue kjeshur më rrëfeu
Si dje Palji edhe Vikjeu

6.

„Dhimitrakjin e gënjien
Se te thesi mirë e vunë.
Bukur dhëndith i rrëmbín
Jo për vjedhje, por për dhunë.
Dhëntin kjelltin, dhespërherë,
Ku kán stanin për m' e therë.

---

str. 3 v. 1 *llimbë-a:* limbë, çiní e trashë; *oshmare:* supë me bukë, qumësht të vluem e me djathë; v. 5 *i vikëre:* i vogël; v. 6 *përushtí:* trikambç.

str. 4 v. 4 *xirr-i:* enë vêne.

str. 5. v. 2 *kjellën:* dërgon.

str. 6. v. 3 *dhëndith:* dele e vogël. v. 4 *për dhuné:* për tallje; v. 5 *dhespërherë:* në mbramje (lat. *vespere*).

7.

„Misht e pjeknjën : e muljshinë
E mushkrín e cingërnjasnjën.
Afër xirrin hán e pinë,
Hán e pinë e fare fjasnjën ;
Barku i fryhet : pinë e hán
Deri kúr pak eshtra ján.

8.

„Kekj më ljyp kambana bye
Kur delj dielli : ë ndë katund
Kush mbë ljot valjtime shtye,
Edhe fjaljat ján pakund.
Kush vëdikj ? Viçeçi i mjér
Palji i shkret' me barkun ngrér.

9.

„Kúr te stani mikjët ván
Sa t' i mirrin me dý shkallë
Një çudhí të madhe pán :
Palji e shoku ishin të gjallë
Edhe kjeshnin të gëzuar
Se në kuf kishin dërguar.

10.

„Dhimitrakjit ata brý,
Të kjëndruar nga dhëndi i shkret'
Sa t' i zienej në kusí
Duke mbár' hunden përpjèt.
Të vëdekurit q' u zgjuan
Mikjët shum e shum nderuan".

---

str. 7 v. 1 *muljshjí :* shpënetkë; v. 2 *me cingërnjasë :* me ferguem pakëz.
str. 8 v. 4 *pakund :* gjithkah, kahmos.
str. 9 v. 6 *kuf-i :* shportë.

11.

Folji Gjoka. Gjith haré
Kan'. Skëndilja hapën prushi,
Hŷn nga dera hëna e ré,
I býe hajdhës Pjetër Nushi.
E ca marrën e këndonjën
Edhe bukur maljin zgjonjën :

. . . .

12.

„Pylja kâ një Perendí
Q'ë si burr edh' ë si cjapë,
Kâ të madhin Këmbëdhí,
Ká të madhin këmbëvrapë
Q'ë bryshkurtër, trungëtrash,
Mjekërrhollë e hundëdash.

13.

„Posi era vete e vjen
Nëpër rikja, shega e molla :
Ndër përrênjë e gur kërcen,
E zë Nynat mesëholla,
Pafçim sýt si kokje ullí
Pafçim sýt si ljulja ljí.

14.

„I rrrmbén e më si ljë.
Nynat kjanjën e shërtonjën
Kur nënsjetullit i vë
Edhe mortën dëshëronjën.
Këmbëdhiu mirë i gëzuem
Shkon te pylja e ljulëzuem.

---

str. 11. v. 4 *hajdhë-a :* vegël muzikore fryme.
str. 13. v. 2 *rikja :* shqopa.

15.

Shkon te pylja tue kënduar.
Nëma e grushte atozë i shtyen
Duke kjarë edhe rënkuar.
Kjymemadhi nuk i ndien.
Udhës shokërat thyrret
E nga llazi vete i shpet.

16.

„Vëhen gjith në përsiljí
E të ljidhur dora dora,
Zën mbë rreth, te kroji i rí
Duke ljozur, valla e hora,
Midhís badhër e rëjeljë
Peljikomë e shtupagjeljë.

17.

„Po çobanët bashkë i duan
Të këcenjën me haré.
Bukur dielli ljarta ruan
E bekon gazin mbi dhé.
Kunor' ljuljash ján për Krén.
Kupa kjumshti rrotull vén.

18.

Pret këndimet gjith një herë
Nj' ulurim, kekj ashpër fortë,
Që përhapet gjat e gjerë.
Ky boarrë nga vjen për mortë?
Bushtri ësht, Mollosi i thár,
Q' ësht e ljefan kanostár.

---

str. 15 v. 2 *atozë :* ato (zvoglim): v. 6 *llaz-i :* pyll i djegun.

str. 18 v. 1 *përsilji :* shullâ; v. 4 *hora :* kangë vallzimi; v. 5 *badhër-a :* nji farë badre; *rëjëlje :* lat. *erba cypressina :* v. 6 *peljikornë :* it. cucitolo; *shtupagjeljë :* lulkuqja, hashashi; v. 4 *boarrë :* të pallun, bulurimë.

19.

Ë ky kjen i rrebët shumë.
Në Mirdhit' kur një drangua
Ish e haj hënën e ljumë
E së natës drita u shua,
Gjindja mori armat në duar
At' drangor' për me dëbuar.

20.

Zbraste pushka ; shtynte gurë
Me kabé ljarta në kjiellë :
E ljëshonej dhezur ura
Tatëpjet si copa diellë.
Fort u thyrr : „Udhën të mpreftë
Uljku e pysa të rrëmbeftë !".

(Nxjerrë nga dorëshkrimi)

ZEF VALENTINI

---

9. — GAETAN PETROTTA (1882)

Lindi në Pjanë me 16 Qershuer 1882. I kreu studimet e mesme dhe ato të theologís në Seminarin italo-shqiptar të Palermit. Passi në vj. 1907 u bâ prift, u nëshkrue në fakultetin e letravet t' Universitetit të Palermit e në vj. 1913 u laureue me thezën „Fonetica comparata della lingua albanese". *Prej asaj kohe ka botuem studime të shumta historike, letrare dhe gjuhësore nepër të përkohëshme dhe fletore të ndryshme. Me anë konferencash dhe artikujsh politikë nepër të përditëshme italjane mprojti me fuqi të drejtat e popullit shqiptar sidomos në kohën e Konferencës së Parisit.* [1])

---

str. 20 v. 3 *ura:* ûna, v. 6 *pysa:* ferri, sketerra.

1) ,,*Giornale di Sicilia*" (1910-11), ,,*Corriere di Sicilia*" (1911-13), ,,*Corriere d' Italia*" (1918), „*Roma e L' Oriente*" (1912) etj.

Qe bashkëpuntori kryesuer i revistës „Fiala e t' in' Zoti" *e pastaj i* „Rassegna Italo-albanese" *dhe drejtuer i së përkohëshmes kishtare* „P. Giorgio Guzzetta". *Ká mësuem gjuhëu shqipe në Konviktin universitár italo-shqiptár e për shum vjetë në Seminarin shqiptár të Palermit. Në Pjanë, në bashkëpunim me Át Zefin Petta e me misat e tjerë të klerit, dha nji ndihmesë të gjallë për t' a përgjithësuem përdorimin e gjuhës shqipe në kishë. Shum vjersha fetare qi sot janë bâm popullore, kanë daluu nga penda e tij.*

Në vjetin 1931 botoi në Palerm veprën e vet kryesore „Popolo, lingua e letteratura albanese", *për të cilën qe çmuem nga Akademija Mbretnore e Italís dhe nga rrethe intelektuale italjane dhe shqiptare. Që prej vjetit 1932 mëson gjuhë dhe letërsí shqipe n' Universitetin e Palermit e në vjetin 1940 u emnue antár efektiv i Institutit të Studimevet Shqiptare me cilsí filologu dhe letrari.*

Mbas kërkimesh të gjata dhe të durimshme, ká përpiluem nji fjaluer frazeologik dhe nji gramatikë të djalektit të Pjanës (të pabotueme) dhe ká mbledhun me kujdes folklorën e kolonívet shqiptare të Sicilís. Asht edhe botues i shum librave dhe monografíve në gjuhën italishte.

1) SHËN MËRIIS ODHIJITRIE

1. Tiij, o Virgjërë Odhijitrie,
O Mburonjë e Horës t' ënë,
Na ngë lodhemi tue thënë:
„Ruana besën, o Mërii",
Atë besë ç' patëm lënë
Nga ata gjishra plot me nderë,
Çë si trima e si t' krështerë
Shum luftuan me Turkun zii.

Eja, o Mëmë, o Perëndeshë,
Eja, o Zonja e Shën Mërii,
Si t' krështerë edhe si arbreshë,
Kijëna gjithve lipisii.

2. O Ti Virgjërë Odhijitrie,
Çë kee klënë ndihma jonë,
O ti Mëme, çë t' ën' Zonë
Jerdhe linde e paa mëkatë:
Bën Ti neve të na vinjë
Drita e shpirtit lart nga qielli,
Si na shkrep edhe na dielli
Drita e ditës nga menatë.
Eja, o Mëmë . . . .

3. Tek Ti Virgjërë Odhijitrie,
Tek Ti priremi e po thomi:
„Të ksaaj gjéllëje te dhromi
Jipna dritë edhe fuqii.
Na fuqii e dritë kërkojëm
Saa të rrojëm te kjo jetë
Po me besën e vërtetë
Në të lartin Perëndii.
Eja, o Mëmë . . . . . .

4. Na fuqii e dritë kërkojëm
Kuur për nee të vinjë hera,
Kuur të jemi na te dera
E t' pasosmes lumërii.
Tek ajo e dreruashme [1]) herë
Nga gjith ngarjet Ti lirona
E me Birin t' ënt pajtona,
O Ti Zonjë e Shën Mërii.
Eja, o Mëmë . . . . . .

(E pabotueme, por popullore në Pjanë)

---

1) *i dreruashëm:* i frigshëm, i tmershëm.

BKSH

2) *KUJTIME TË TOBIIS TË BIRIT*

(Nga Dhiata e Vjetër)

Kuur Tobia ndëlgoi se qasej hera të vdisëj, thirri të birin Tobiin e i tha: Gjeq, biri jim, fjalët t' ime; kuur u të vdes varrëzomë mirë e ndero t' ët ëmë për saa rron ajo, e bëj atë çë i pëlqen asaaj e mos e dishpëlqe. [1])

Kujto, o biir, saa kaa shkuar ajo çë kuur ti u leve; e kuur ajo të vdesënjë varrëzoje te varri jim.

Për gjith qëroin [2]) e gjellës t' ënde kujto, o biri jim, Perëndiin t' ënë, e mos mëkatro e mos harro urdhurimet e Tij.

Bëj të drejëtën te jeta e mos zëë dhromin e të liqëvet: për çë në ti ruan të vërtetën gjith-qish të venë mirë.

Bëj limosënë ngaa pethku jit e mos priir faqe ngaa mosnjerii i vapëk, [3]) përçë kështu ngë e prier ngaah ti Perëndia.

Në ti kee shumë, dhuro shumë; në ti kee pak, mos u mbaa të bësh limosënë edhe për pak. Për çë kështu ngrëën një thesaar për ditën e vzonjës: [4]) përçë limosëna ruan ngaa mëkata e ngaa mortja, e ngë lëë njeri të vee te të më-érrtit e Pisës. Përçë isht një dhuretii e madhe limosëna përpara të Lartit.

Rri, o biir, largu mëkatës e sglith gruan t' ënde ngaa fara e prindit t' ënt.

Të duash mirë vëllezërit t' atë e mos të zënjë rrenjë te zëmbra jote madhështia te ku mëë të shumit gjejën mortjen e shpirtit.

Mos mba kuurr rrogën e atireve çë shërbejën tek ti.

Atë çë ngë do bëër mos i a bën njeriu. Ha bukën t' ënde bashk me ata çë vdesejën urit, e me pethkat t' ote vish ata çë janë të xveshurë. Kërko këshillin e të urtëvet.

Te gjithë herët beko t' ën' Zonë e lipi saa të jeen të drejtë dhromet t'atë, përçë in Zot jep gjithë të mirat e in Zot, në do, na i nzier.

(Nga „*Fiala e t' in' Zoti*",
Vit III — Nr. 40, 28 Nëndor 1914).

KARL GURAKUQI

---

1) *me dishpëlqyem:* me përbuzë, mos me pëlqyem; 2) *qeroi:* koha (greq.); 3) *i vapëk:* i vobegët; 4) *vzonjë-a:* nevojë.

10. — SALVATOR BRAILE

Salvator Braile, nga katundi i Shën Mitër Koronës, àsht të thuesh tashti i vetmi ndër Shqiptarët e Kalabrís qi mirret me lavrimin e djalektit arbresh e qi çfaqë në vjersha plot njomsí e harmoní në nji shqipe të bukur e të kulluet ndiesít e shpirtit.

Në vjetin 1924 qe mësues i gjuhës italishte në gymnazin françeskan të Shkodrës. Këtu botoi në ket vjet veprën poetike „Komediantja“ *qi âsht nji satyrë fort e kandshme kundra buljervet të Shën Mitrit Koronë, qitë nga Kostantin Belluçi (Shala) me 1846 tue i bâm dhe tue vûm pranë tekstit shqip me masa të njejta e me rimë përkthimin e vet itaiisht.*

Me 1925 ka botuem me titullin „Fra un telegramma e l' altro“ *vjershat e rinís qi ka shkruem ndër zyrat e telegrafës, ku ka shërbyem si nëpunës i përkohshëm gadi dhetë vjetë. Midis vjershash të punueme italisht gjinden edhe shum përkthime të poezivet të tija shqipe. Ka të pa botueme edhe shum vjersha të tjera në djalektin e katundit të Shën Mitrit.*

1) GJITH PRIRET [1]

— Vashës, çë rri e bën tek jotja derë
Tue lerg ruajtur [2] assai udhë të gjerë?
— Ndë se ti dinje [3]! U pee se me vajtime [4]
Atej të vdekur qeltin [5] nënën t' ime.
Më than' se atej kat priret [6], e u kam bes [7]
E jam ktu katër vjet çë rri edhe pres.
— O e nëmur [8] vajzë e vogël, ti nëng' di
Se kush vdes nëng [9] priret mëë ndë shpi?
— Priëen tek grasta [10] ljuljet, priret hëna
Ndë qiell me yllzit: priret edhe nëna.

---

1) *Gjith priret:* gjithçka kthen; 2) *ruajtur:* shikuem; 3) *Ndë se ti dinje* - po t' a dijshesh; 4) *U pee se me vajtime:* unë pásh se me pshërtime, tue vaj: tuem; 5) *qeltin:* çuen; 6) *atej kat priret:* andej do të kthejë; 7) *u e kam bes:* unë e besoj; 8) *e nemur:* e namun, e mjerë, e gjorë; 9) *nëng:* nuk; 10) *grasta:* graç, saksí lulesh.

2) BIEN FIETAT

Bie shiu. Korbi mbi maljit
Ruan reet çë jan' të zeza,
Dhe mbuljon kryet me pendat
Tue rënkuar. Airi friin:
Bien fietazit të ljakta 1)
E i nissin rreka e trubul 2).

Edhe ú i shkretëruar
Shërëtonjë 3) ndë kt'errbî 4),
Tue kuljtuar 5) shpresazit 6) t'ime,
Çë nga zëmra më fiuturuan
Si nga dega iknjën fietat.

KOLË KAMSI

---

11. — ROSOLIN PETROTTA (1894)

Lindi në Pjanën e Arbreshvet me 23 Kallnduer 1894. I edukuem dhe i rritun në Seminarin Shqiptár të Palermit kúr ishte Rektor Emzot Pál Skiroi, bashkëpunoi me këtê, ndonse shum i rí, në botimin e revistës „Fiala e t' in' Zoti".

U laureue në mjeksí në vjetin 1920, por âsht marrë vijimisht me gjuhën, letërsín dhe historín e Shqipnís. Pjesën mâ të madhe të veprimtarís së vet i a ká kushtuem fletorizmit, dhe ká botuem artikuj, sidomos politikë, mbí çashtjen shqiptare në shum fletore dhe të përkohëshme italjane; ká bashkëpunuem edhe ndër fletoret shqipe me shkrime letrare dhe shoqnore si në „Fashizmi", „Tomori" „Shkolla Shqiptare" *etj.*

Në vjetin 1919 nisi botimin e së përkohëshmes muejore „Rassegna Italo-Albanese", *në bashkëpunim me të vllán Gaetanin,*

---

1) *fietazit të ljakta:* fletë, gjeth të vogjël të lagun; 2) *i nissin rreka e trubul:* e i rrëmbën rëkeja e turbullët; 3) *shërëtonjë:* pshërtojnë; 4) *errbî:* errsí; 5) *kuljtuar:* kujtue; 6) *shpresazit:* shpresat.

me të cilin u përpoq gjithnji për të mirën e Shqipnís e për miqsín italo-shqiptare.

Për shum vjetë ká qenë Sekretár i „Lidhjes italo-shqiptare" *të Palermit dhe i shoqatës* „Për Lindjen e Krishtenë". *Për t' u përmendë âsht edhe revista* „Cronache Italo-Albanesi", *të cilën e themeloi ai vetë dhe qi qe nji organ i vlefshëm i propagandës shqiptare.*

Ká botuem blêj të ndryshëm italisht, ndër të cilët „Guida illustrata di Piana dei Greci" *(1922) dhe tashti së voni librin e ilustruem me titullin* „Arbresht në Siqeli" *shqip-italisht. Ká dhânë nji ndihmesë të veçantë në dý vëllímet e anthologís* „Shkrimtarët Shqiptarë" *për sá u përket letrarvet italo-arbreshë.*

AT GJERGJ FISHTA DHE ARBËRESHT E SIQELISË

(Kujtime të njëj arbëreshi)

Pata fatin e bardhë, në Romë, në vìtin 1925, të përpiqëja të parën herë dhe të njihëja Kënduesin të pavdekët e Malcisë, Mjeshtrin të pashok e Lahutës.

Kishëja vatur sa të vizitoja Ekspozitën Misjonare Universale, çë pas urdhërit të Papës Piu XI, u kishëj ngrëjtur mbrënda murevet e Vatikanit.

At Gjergj Fishta, bashk me një tjatër frat françeskan shqiptar, kishëj organizuar pavijonin e Misjonëvet katolike të Shqipërisë, dhe kur Ekspozita i u hap publikut Ai kishëj qëndruar atje si rojës dhe si udhëheqës për shumizën e vizitonjësëvet çë rrjedhën nga gjithë anët e botës katolike.

At Gjergji, tue përdorur gjithë gluhët të huaja çë njihëj, prisëj me njerëzí të madhe çdo vizitonjës, tue dhënë shpjegimet e duhura e tue bërë kështu më të mirën propagandë për Shqipërinë.

Çili *ciceron* mënt t' ishëj më i përshtatëshëm se At Fishta për pavijonin e Misjonëvet shqipëtare?...

Papritmas edhe u, tue shëtitur në Ekspozitën, erdha e u ndodha, me gzim të math, përpara pavijonit shqiptar e më zuri siun fityra bujare dhe hjeratike e At Gjergjit.

Mustekjet akoma të zezë të Françeskanit kryelart ngë turbullojën as këthielltësin atërore e faqes s' Tij, e cila me vizgat e saja të shkluara dukej se kujtoj trajtat madhështore të Alpëvet arbërore, as ëmbëlsirën e zgjuame e syvet e Tij, çë kujtojën syt e shkabës, çë të shpojën.

Prej çasit të parë At Gjergji më ngadhënoi zëmbrën: atë ditë m' u duk si kur se kishëja vërtetuar një shpresë çë ushqeja çë kúr ishëja fëmijë.

Gëzoja nani miqësinë e çmuarshme e Poetit shqiptar, e Hartuesit më të math të Shqipërisë së re.

Mendoja At Fishtën si një burrë i jashtëzakonshëm; për kundrazi pa pritur dhe pa kujtuar e kam pasur përpara meje të mirë, të përujët, të përmallshëm, atësor, me detyrën të përvujtur *ciceroni*...

Kush më mirë se At Fishta mundë të ndriçojë katolikët e botës mbi lumtëritë të njohura e të panjohura të Krishtërimit arbëresh?... dhe mbi ndodhëritë epike të Kastriotit për t' i ndaluar Turkut udhën e Romës?,.. e mbi vuajtjet tragjike të popullit arbresh?... do të asaj pjesje çë qëndroi n' Atdhé, nën zgjedhën e armikut, do dhe t' asaj pjesje tjatër heroike çë iku lark Atdheut?...

Kush më mirë se At Fishta mundë t' i kujtojë katolikëvet të botës mjerimet të panumurta të njëj populli bujar, i çili bëri fli jetën e tij për të shpëtuar nga robëria turke gjithë Europën?...

Çë ahierna ngë u ndava më kurr nga Miku i math.

Mbas pak muaj Ai prìti me gjithë zëmbër dëshirën e miqëvet dhe t' admironjësvet arbëreshë të Siqelisë, dhe — me ngarkim zyrtar predhikimi — erdhi në Pjanë, ku ngjer më sot gjithë populli kujton me simpathi fityrën madhështore e Poetit shqiptar, i çili ndërmes njerit predikim e tjatrit gjej kohë të rrij glat me pleqë, me plaka, sa t' i rrëfiejën (me dialektin sikulo-arbëresh) përralla, legjenda me tradita historike, dhe sa t' i këndojën vjersha të moçme e kënka popullore.

Ngjer në takimet t' anë të sprasmit At Gjergji kujtoi me mall ditët të pakëta çë Ai kishej shkuar ndër mes t' Arbëreshve

e Pjanës, dhe ngë sosëj kurr të dëftoj admiracionin e tij për ndihmën dhe shërbimet të shënuarë të këtyre në fushën e rilindjes kombëtare, letrare dhe fetare të popullit shqiptar.

Kur, në Shkurt të vitit 1927, vdiq në Napull Poeti i Arbëreshvet të Siqelisë, Zef Skiroi, At Fishta kështu i shkruajti Kryetarit të Lidhjes Italo-Arbëreshe të Palermit:

„Lajmi i zí i vdekjes së Zef Skiroit më ka qëlluar me „trishtim të math. Tek Ai kam nderuar përherë atdhetarin e „flakët, letrarin e ndritëshëm, poetin gjenial, ndër veprat e të „çilit të pavdekëta kryelartësia e të parëvet e forcuarë në njo„mësitë më të shijëshme të ndjenjavet, dhe në hollësi harti, „përshkon me kënaqësi zëmbrën e çdo Shqiptari, dhe me të „drejtë e vu në njojtjen e të Mbëdhenjëvet e Kombit".

Çë kur pra, në vitin 1934, Arbëresht e Siqelisë, me festa madhështore, kremtuan datën dyqintvjetore të themelimit të Seminarit Italo-Arbresh të Palermit, dhe filluan, nën hijes e Kardinalit Lavitrano, proçesin kanonik për të shejtëruar themeltarin shpirtmath At Gjergj Guzzetën, proklamuar nga të gjitha anët „Apostulli i Arbreshvet" çë ahierna At Fishta ngë sosi kurr të ndjekëj me interes të veçant përparimin e këtij proçesi fetar çë aqë afër i përket kombit arbresh.

„Sa i math do t'jet gëzimi i Arbreshvet të Siqelisë — më thoshëj At Fishta të sprasmen herë çë u përpoqëm në Tiranë, katrë muaj prapa — „sa gzim i pasosur do t'kini ju Arbresht, kur Klisha e Shejte Katolike të lartësonje n' altarin e Shejtëravet At Gjergj Guzettën !"

„Ajo ditë e lumtur do t' kurorëzonjë 500 vjetët aktiviteti kombëtar, fetar dhe letrar, tue dhënë Atdheut e të parëvet edhe një Shejt arbresh !"

Kështu më ka thënë, të sprasmen herë çë u pam, At Gjergj Fishta !

Dhënt i Larti in' Zot se gjithë këta Shpirtëra të mbëdhenjë GJERGJ KASTRIOTI, AT GJERGJ GUZZETTA dhe AT GJERGJ FISHTA, të shkëlqejën në qiell të Shqipërisë si Hyjëzë dritëprurës dhe t' i shëndritjën Shqipëtarvet të së sotmes dhe të

së ardhëmes udhën e qitetërimit të vërtet e të përparimit kombëtar nën hijes e të lëvduashmes Kunorë Sabaude.

Kujtimi i At Gjergj Fishtës pra kloft i përjetëshëm dhe qëndrofshit ndër zëmbrat e çdo Shqiptari i patundur si shkëmbet e malëve dhe i pasosmë si rëra e dejtit!

Shkurt 1941.

(Punim për nji botim të veçantë mbi At Fishtën)

KARL GURAKUQI

BKSH

RENDI ALFABETIK I BASHKËPUNUESVET

1) **Aleksandër Xhuvani** : fq. 252-258.
2) **Andon Frashëri** : . . „ 272-293.
3) **Filip Fishta** : . . . . „ 25-34.
4) **Gjon Kamsi** : . . . . „ 259-272.
5) **Henrik Lacaj** : . . „ 78-81, 120-129, 337-343.
6) **Justin Rrota** : . . . „ 15-25.
7) **Karl Gurakuqi** : . . „ 34-59, 65-67, 82-90, 91-110, 130-135, 135-136, 140-146, 147-191, 212-214, 294-305, 306-312, 533-536, 538-542.
8) **Kolë Kamsi** : . . . . „ 487-488, 489-491, 523-525, 537-538.
9) **Namik Ressuli** : . . . „ 5-14, 67-77, 236-251.
10) **Nexhat Haki** :. . . . „ 325-336.
11) **Rosolin Petrotta** : . „ 313-320, 477-486, 491-494, 494-497, 498-520, 520-522.
12) **Stefan Shundi** : . . . „ 343-348.
13) **Sterjo Spasse** : . . . „ 192-202, 225-235.
14) **Vedad Kokona** : . . . „ 110-119, 203-211.
15) **Zef Valentini** : . . . „ 60-64, 136-139, 214-224, 526-533.

BKSH

PASQYRA E LANDËS

PARATHANJE

Lëvizja kulturore letrare shqiptare që nga viti 1878. Faqe 5

KAPTINA I.

SHKRIMTARË TË RILINDJES

1 — **Pashk Vasa** (1825-1892).

a) Jetëshkrimi e veprimi i tij . . . . „ 15

b) *Nga shkrimet e Pashk Vasës.*

1) Shqypnija e Shqyptart. . . . . „ 18

2) Shqypnís së robnueme. . . . . „ 22

2 — **Naim Frashëri** (1846-1900).

a) Jetëshkrimi e veprimi kombtár . . . . „ 25

b) Veprat e Naimit. . . . . „ 27

c) *Nga veprat e Naimit.*

1) Bagëti e Bujqësija (v. 1-98). . . . . „ 34

2) Nga „Lulet e Verësë“.

a) Fyelli . . . . „ 37

b) Bukurija . . . . „ 39

3) Nga „Parajsa“ (v. 1-60) . . . . „ 43

4) Nga „Istori e Skënderbeut“.

a) Protaza (kangë I) . . . . „ 45

b) Skënderbeu ftohet të lirojë Shqipërinë (kangë V) „ 46

c) Kthimi i Skënderbeut në Krujë (Kangë VI) . . „ 51

5) Nga „Qerbelaja“.

a) Protaza (kangë I) . . . . „ 55

b) Kanga XV (v. 1-114) . . . . „ 56

BKSH

Faqe

3 — **Prengë Dochi (Doçi)** (1846-1917)
a) Jetëshkrimi e veprimi kombtar . . . . „ 60
b) *Veprimi letrar*
1) Nji kushtrim Shqiptarvet . . . . „ 63
2) Shqypnija nën zgjedhë turke . . . . „ 65
4 — **Sami Frashëri** (1850-1904).
a) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 67
b) *Nga vepra „Shqipëria ç' ka qenë, ç' është e ç' do bëhetë* .
I Shqipëria nënë Tyrqitë . . . . „ 70
II Ç' është Shqipëria.
1) Kufit' e Shqipërisë . . . . „ 72
2) Vend' i Shqipërisë . . . . „ 73
3) Shqipëtarëtë jashtë Shqipërisë . . . . „ 74
4) Kombëri e Shqipëtarëvet . . . . „ 76
5 — **Filip Shiroka** 1859-1935).
a) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 78
b) *Nga libri „Zani i Zemrës“*.
1) Shqypnija . . . . „ 79
2) Atdhe-Dashtuni . . . . „ 81
6 — **Anton Xanoni** (1863-1915).
a) Jetëshkrimi e veprimi letrar. . . . . „ 82
b) *Nga shkrimet e Xanonit*.
1) Zamsi e Palemoni . . . . , ... „ 84
2) Prej dramit „Llagoret e Mullijve“. . . . . . „ 85
3) Letërsi rinore „Muzhiktari i Verbët . . . . . „ 87
7 — **Ndoc Nikaj** (1864)
a) Jetëshkrimi dhe veprimi kombtar e shoqnuer . „ 91
b) Veprimi letrár . . . . „ 93
c) Gjuha dhe styli . . . . „ 95
d) *Prej prodhimit të Dom Ndocit*
1) Nga Historija e Shqypnís“ (Parathanje) . . . „ 96
2) Nga „Bërbuqja“ — (Falli) . . . . „ 101
3) Nga „Fejesa në Djep“ — (Te kroni) . . . . „ 104

Faqe

4) Nga „Lulet në Thes“ — (Lufta) . . . . . „ 107
8 — **Andon Çakua** (Çajupi) — (1866-1930)
a) Jetëshkrimi. . . . . „ 110
b) Veprat e Çajupit . . . . „ 111
c) *Nga „Baba Tomori“*
1) Shqipëtar . . . . „ 114
2) Fshati im . . . . „ 115
3) Kam dashurë lulet . . . . „ 116
4) Dëshirë . . . . „ 117
5) Nga komedija „Katërmbëdhjetë vjeç dhëndër“ „ 117
9 — **Ndré Mjedja** (1866-1927).
a) Jetëshkrimi e veprat. . . . . „ 120
b) *Nga Veprat e Mjedjes.*
1) „Scodra“ (Tingllim I, III, VII). . . . . . . „ 122
2) „Lissus“ (Tingllim I, VI, VII) . . . . . . „ 125
3) „Juvenilia“ — (Andrra e Jetës). . . . . . . „ 128
10 — **Mati Logoreci** (1867-1941).
a) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 130
b) *Nga veprat e Logorecit*
1) Sokrati . . . . „ 132
2) Besim e kulturë e anasvet të siujdhazës illyrjane „ 134
11 — **Gaspër Jakova — Merturi** (1870-1941)
a) Jetëshkrimi e veprimi . . . . „ 135
b) Prendvera. . . . . „ 136
12 — **Pashk Bardhi** (1870).
a) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 140
b) *Nga Pashk Bardhi*
1) Shoqnija e „Bashkimit“ e Shoqnija e „Agimit“ „ 142
2) Lufta e Skandër Begut..... . . . . „ 143
13 — **Gjergj Fishta** (1871-1940).
a) Jetëshkrimi e veprimi shoqnuer . . . . „ 147
b) Veprimi letrar . . . . „ 150
1) Epika. . . . . „ 152
2) Satyra. . . . . „ 154

Faqe

3) Lyrika e dramatika. . . . . „ 155
c) Veprat e Fishtës . . . . „ 156
ç) *Nga „Lahuta“.*
1) Lidhja e Prizrendit (Kangë IX). . . . . . . „ 157
2) Koha e Ré (Kangë XXVI) . . . . „ 161
d) *Nga „Anzat e Parnasit“.*
1) Nakdomonicipedija (Pjesë II) . . . . „ 165
2) Bujari (Pjesë II — Tata) . . . . „ 168
dh) *Nga „Gomari i Babatasit“.*
Prolog . . . . „ 173
e) *„Nga „Mrizi i Zanavet“.*
Nji lule vjeshtet. . . . . „ 177
f) *Nga „Vallja e Parrizit“.*
Mater Dolorosa . . . . „ 183
g) *Nga Dramatika.*
Shqyptari i gjytetnuem . . . . „ 186
gj) *Nga proza.*
Ndër blerime të vorrevet . . . . „ 188
14 — **Mihal Grameno** (1872-1931).
a) Jetëshkrimi . . . . „ 192
b) Veprimi letrar . . . . „ 195
c) *Nga prodhimi i Gramenos.*
1) Uratë për liri . . . . „ 197
2) Për mëmëdhenë . . . . „ 199
3) Kujtime nga malet (Abas Nivica). . . . . . „ 200
15 — **Aleksandër S. Drenova** (1872).
a) Jetëshkrimi dhe veprimi . . . . „ 203
b) *Nga Asdreni.*
1) Prej katundit . . . . „ 205
2) Mister. . . . . „ 207
3) Letër prej katundit t'em . . . . „ 208
4) Cilët jemi . . . . „ 211
16 — **Shtjefën Gjeçovi** (1874-1929).
a) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 212

BKSH

Faqe

b) *Nga Gjeçovi.*
1) Shoqnija . . . . „ 214
2) Nji argtim arheologik . . . . „ 219
3) Vrasa e grues me shtat zanë — Shka dò të bâjnë të metujt burrnimi i shpís . . „ 222
do t' a lajë . . . . „ 224
17 — **Papa Kristo Negovani** (1875-1905).
a) Jetëshkrimi . . . . „ 225
b) Veprimi letrar . . . . „ 228
c) *Nga prodhimi i Negovanit.*
1) Lypësi . . . . „ 231
2) Prova për të hikurë . . . . „ 232
18 — **Faik Konitza (Konica)** — (1875).
a) Jetëshkrimi . . . . „ 236
b) Analyzim i veprimtarís. . . . . „ 237
c) *Nga prodhimi i Konicës*
1) Kohëtore e letrave shqipe . . . . „ 241
2) Anës liqenit . . . . „ 244
3) Mall i atdheut . . . . „ 245
4) Vija e urtë . . . . „ 245
5) Në hien e Hurmave . . . . „ 249
19 — **Kristo Floqi** (1876).
a) Jetëshkrimi . . . . „ 252
b) Veprat . . . . „ 252
c) *Copa të zgjedhuna.*
1) Atdheu i juaj . . . . „ 253
2) Besa shqiptare . . . . „ 254
3) Fe e Kombësi . . . . „ 255
4) Bisedime midis një Shqiptari e një Maxhari . „ 256
5) Hymni i djelmënis . . . . „ 257
6) Dolli hylli mbi Moravë . . . . „ 257
20 — **Luigj Gurakuqi** (1879-1925)
a) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 259
b) *Nga prodhimi i Gurakuqit.*

REPUBLIKA POPULLORE ... BIBLIOTEKA ... TIRANË

Faqe

1) Deka e Zanavet . . . . „ 264
2) Zogzës kryezezë . . . . „ 268
3) Bazat e bashkëpunimit . . . . „ 270

21 — **Fan S. Noli** (1880)
a) Jetëshkrimi . . . . „ 272
b) Veprimi letrar . . . . „ 274
c) *Veprat e Nolit.*
1) Nga „Rubairat" . . . . „ 275
2) Nga „Hamleti" . . . . „ 278
3) Korbi . . . . „ 281
4) Skënderbeu . . . . „ 285
5) Nga „Othello" . . . . „ 288

22 — **Mid-hat Frashëri (Lumo Skendo)** (1880)
a) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 294
b) Veprimi letrar . . . . „ 295
c) *Nga shkrimet e Lumo Skendos.*
1) Ay mal . . . . „ 297
2) Nji mbrëmë mbi udhët . . . . „ 300
3) Gjashtë javë në Shqipëri . . . . „ 301
4) Të shprehim vetëm nga vehtëja e jonë . . „ 304

23 — **Aleksandër Xhuvani** (1880)
a) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 306
b) *Nga shkrimet e Xhuvanit.*
1) Psikologji fëminore . . . . „ 308
2) Edukata morale mbas Pestalozzi-t . . . . „ 309
3) Besa . . . . „ 311

24 — **Terenc Toçi** (1880).
a) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 313
b) *Nga shkrimet e Toçit.*
1) Ç' âsht ligja ?. . . . . „ 316
2) Frano Krispi . . . . „ 318

25 — **Simon Shutëriqi** (1883).
a) Jetëshkrimi. . . . . „ 321
b) Nga „Vorri i Ashikut" . . . . „ 321

c) Nga shkrimet e ...

1) Natyra . . . .

2) Luftarit . . . .

3) Mbraınja e Nandorit . . . . .

28 — Vinçenc Prennushi (1885).

a) Jetëshkrimi dhe veprimtarija . . . . „ 343

b) Veprimi letrar . . . . „ 344

c) Botimet e Prennushit . . . . „ 346

ç) Vlera e vepravet . . . . „ 347

d) *Nga prodhimi i Prennushit.*

1) Grueja shqyptare . . . . „ 348

2) Hot e Grudë . . . . „ 352

3) Ndër burgje të Rozafatit . . . . „ 354

4) Vaji i Hildegundës . . . . „ 356

5) Moji i Tetorit. . . . . „ 359

KAPTINA II.

SHKRIMTARË TË KOHËS

1 — Kolë Thaçi (1886-1941) . . . . „ 363

Roja e Shqipnís . . . . „ 363

2 — Kolë Kamsi (1886) . . . . „ 367

1) Dita 28 Nanduer e kryengritja e Malcís së Madhe „ 367

2) Gjuha e malli i atdheut . . . . „ 371

Faqe

3) Deja e Zanavet . . . .
2) Zogzës kryezezë . . . .
3) Besat e bashkëpunimit . . . .

Fan S. Noli (1880) . . . . „ 394

a) Jetëshkrimi . . . . „ 394

b) Veprimi letrar . . . . „ 399

c) *Veprat e Nolit* . . . . „ 399

1) Nga Shkretít e Arabís . . . . „ 401

8 — **Ndré Zadêja** (1890) . . . . „ 402

1) Ora e Shqypnís . . . . „ 403

2) Rozafa . . . . „ 406

9 — **Zef M. Harapi** (1891) . . . . „ 408

Ali Qypi derdhë dije . . . . „ 408

10 — **Lazër Shantoja** (1892) . . . . „ 412

1) Vorr i harruem . . . . „ 413

2) Dorotheja . . . . „ 416

11 — **Karl Gurakuqi** (1895) . . . . „ 419

Pál Gjoka. . . . . „ 420

12 — **Lasgush Poradeci** (1899) . . . . . . „ 423

1) Vdekja e Nositit . . . . „ 424

2) Ti po vjen që prej së largu . . . . . „ 425

3) Gjeniu i Anijës . . . . „ 425

13 — **Vangjel Koça** (1900) . . . . „ 427

1) Valo, valo si të ka hije . . . . . . „ 427

2) Bajo Topulli . . . . „ 429

14 — **Etëhem Haxhiademi** (1902) . . . . . „ 433

1) Nymfat e Shkuminit . . . . „ 433

2) Nga „Pirrua“ . . . . „ 437

20 — Millosh ...

1) Të lindet njeriu...

2) Zeneli . . . .

KAPTINA III.

SHKRIMTARËT ARBRESHË

Njoftime të përgjithëshme . . . . „ 477

1 — **Anton Argondizza** (1839-1918) . . . . „ 487

Pa mëmë . . . . „ 487

2 — **Bernard Bilotta** (1843-1918) . . . . „ 489

1) Gjuha arbresh më ruejtur shokvet . . . . . „ 490

2) Motrës . . . . „ 490

3 — **Frano Krispi Glaviano** (1852-1933) . . . . . „ 491

1) Klaani njerëz . . . . „ 492

2) Të dashurës . . . . „ 493

4 — **Kristina Gentile Mandala** (1853-1919) . . . . „ 494

Njerka . . . . „ 495

5 — **Zef Skiroi** (1865-1927).

A) Jetëshkrimi e veprimtarija . . . . „ 498

B) Veprat . . . . „ 502

ndryshme.

.. „Historí e politikë“. . . . . „ 51
2) „Canti Tradizionali e Usi popolari“. . . . . „ 51
6 — **Pál Skiro** (1860-1941) . . . . „ 52
1) Ligjeratë e Shën Janjit . . . . „ 52
2) Nji zë i tin’ Zoti . . . . „ 52
7 — **Agostin Ribecco** (1867-1928) . . . . „ 52
Kënka Kombjare. . . . . „ 52
8 — **Kozmo Serembe** dhe vepra e tij (1879-1938) . „ 52
Shpërngulja e barivet . . . . „ 52
9 — **Gaetan Petrotta** (1882) . . . . „ 53
Shën Mëriis Odhijitrie. . . . . „ 53
Kujtime të Tobiis të birit . . . . „ 53
10 — **Salvator Braile** . - . . . . „ 537
1) Gjith priret . . . . „ 537
2) Bien fietat . . . . „ 53
11 — **Rosolin Petrotta** (1894) . . . . „ 53
At Gj. Fishta dhe Arbëresht e Siqelisë . . . . „ 53
Rendi alfabetik i bashkëpunuesvet . . . . „ 543

BKSH

BKSH

BKSH